

55

ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ
ΠΑΙΔΑΓ. ΑΚΑΔΗΜΙΑΣ
ΗΡΑΚΛΕΙΟΥ

16156

ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ
Π.Ε.Κ. ΗΡΑΚΛΕΙΟΥ
Αριθμ. 18/3615

472

14'

176

255

ΙΣΤΟΡΙΑ

ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΙΑΣ

ΔΙΑ ΤΗΝ Γ' ΤΑΞΙΝ ΤΩΝ ΓΥΜΝΑΣΙΩΝ ΚΑΙ ΤΗΝ ΑΝΤΙΣΤΟΙΧΟΝ
ΤΩΝ ΛΟΙΠΩΝ ΣΧΟΛΕΙΩΝ ΤΗΣ ΜΕΣΗΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΕΩΣ

ΕΚΔΟΣΙΣ ΤΕΤΑΡΤΗ

...ον
...ιν τῆς
...ης ῥωμαϊ-
...ον δὲν ἐξη-
...οὶ Ῥωμαῖοι δὲν
...λιστα υἰοθέτησαν καὶ
...γένετρωσις ἢ ἐπελευθῶσα
...ομη περισσότερον τὴν με-
...καὶ ἐπικοινωνίαν. Ἐπειδὴ δὲ
...γλώσσης ἐγένετο, ὁ ἑλληνισμὸς
ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ διεδόθη. Τέλος εἰς τὴν ἐνίσχυσιν
...ρὰ πολὺ συνετέλεσεν ἡ καταπλη-
ΕΚΔΟΤΗΣ ΙΩΑΝΝΗΣ ΣΤΑΝΙΣΜΟΥ, διότι ἡ γλῶσσα, διὰ τῆς
ΒΙΒΛΙΟΠΩΛΕΙΟΝ ΤΗΣ αἰα καὶ εἰς τὴν ὁποῖαν ἐγράφησαν τὰ
...τηνική.

Τὰ γνήσια ἀτίτυπα φέρουν τὴν ὑπογραφήν τοῦ συγγραφέως
καὶ τὴν σφραγίδα τοῦ βιβλιοπωλείου τῆς «Ἑστίας».

Α. Κολλαροῦ

ΠΡΑΣΚ. ΔΕΩΝΗ, Περιελάους 16.

ΙΣ ΠΟΡΙΑ

ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΙΑΣ

Η ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΙΑ

Καθ' ὃν χρόνον οἱ Ῥωμαῖοι κατέκταν τὰς ἀπὸ τοῦ Ἀδριατικοῦ πελάγους μέχρι τοῦ Εὐφράτου χώρας τῆς Ἀνατολῆς, αὗται ὅλαι ἦσαν χῶραι ἑλληνικαί. Αἱ ἀρχαῖαι ἑλληνικαὶ ἀποικίαι κατ' ἀρχάς, αἱ κατακτήσεις τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου καὶ τὰ κράτη τῶν διαδόχων κατόπιν εἶχον ἐξελληνίσει ὅλην τὴν Ἀνατολὴν διὰ τῆς διαδόσεως εἰς αὐτὴν τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης καὶ τοῦ ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ. Καὶ ἐπὶ τῆς Ῥωμαϊκῆς δὲ κυριαρχίας ὁ ἑλληνισμὸς τῶν χωρῶν τούτων ὄχι μόνον δὲν ἐξηφανίσθη, ἀλλὰ καὶ θαυμασίως ἐνισχύθη. Πρῶτον οἱ Ῥωμαῖοι δὲν ἐπολέμησαν τὸν ἑλληνικὸν πολιτισμὸν, ἀλλὰ μάλιστα υἱοθέτησαν καὶ ἐκαλλιέργησαν αὐτόν. Ἐπειτα ἡ διοικητικὴ συγκέντρωσις ἢ ἐπελευθούσα διὰ τῆς Ῥωμαϊκῆς κατακτήσεως ἠΰξησεν ἀκόμη περισσότερο τὴν μεταξὺ τῶν λαῶν πνευματικὴν συνάφειαν καὶ ἐπικοινωνίαν. Ἐπειδὴ δὲ αὕτη πρὸ πάντων διὰ τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης ἐγένετο, ὁ ἑλληνισμὸς ἐκ τούτου ἔτι μᾶλλον ἐνισχύθη καὶ διεδόθη. Τέλος εἰς τὴν ἐνίσχυσιν τοῦ ἑλληνισμοῦ τῆς Ἀνατολῆς παρὰ πολὺ συνετέλεσεν ἡ καταπληκτικὴ εἰς αὐτὴν διάδοσις τοῦ Χριστιανισμοῦ, διότι ἡ γλῶσσα, διὰ τῆς ὁποίας ἐδιδάχθη ἡ νέα θρησκεία καὶ εἰς τὴν ὁποίαν ἐγράφθησαν τὰ ἱερὰ αὐτῆς βιβλία, ἦτο ἡ ἑλληνικὴ.

Δι' ὅλους λοιπὸν αὐτοὺς τοὺς λόγους δλόκληρον τὸ ἀνατολικὸν τμήμα τοῦ ῥωμαϊκοῦ κράτους εἶχε γίνεи τελείως ἑλληνικόν. Δὲν ἐχρειάζετο διὰ νὰ γίνῃ τὸ τμήμα τοῦτο καὶ πολιτικῶς κράτος ἑλληνικὸν παρὰ ἓν πολιτικὸν κέντρον. Τὸ κέντρον τοῦτο ἐσχηματίσθη διὰ τῆς ὑπὸ τοῦ Μ. Κωνσταντίνου κτίσεως τῆς Κων)πόλεως καὶ τῆς εἰς αὐτὴν μεταθέσεως τῆς πρωτεύουσας τοῦ ῥωμαϊκοῦ κράτους. Ἐπομένως ὡς ἀρχὴν τοῦ νέου τούτου ἑλληνικοῦ κράτους δυνάμεθα νὰ θεωρήσωμεν τὴν ἐν ἔτει 330 τέλεσιν τῶν ἐγκαινίων τῆς νέας Ῥώμης, ὅπως κατὰ πρῶτον ὠνομάσθη ἡ Κων)πολις.

Δὲν ἐμφανίζεται ὁμως εὐθὺς μετὰ τὴν μετάθεσιν τῆς πρωτεύουσας τοῦ ῥωμαϊκοῦ κράτους τὸ ἀνατολικὸν μέρος αὐτοῦ ὡς καθαρῶς ἑλληνικόν. Ἐφ' ὅσον ἐξακολουθεῖ νὰ εἶναι συνενωμένον μετὰ τοῦ δυτικοῦ, εἶναι ῥωμαϊκόν. Ὁ ἑλληνικὸς αὐτοῦ χαρακτήρ δὲν ἐμφανίζεται, παρὰ ἂφ' οὗ κατὰ τὸν θάνατον τοῦ Θεοδοσίου τοῦ Μεγάλου ἐχωρίσθη ὀριστικῶς ἀπὸ τοῦ δυτικοῦ. Ἐκτοτε ἔχει μὲν ἐπὶ τινα ἀκόμη χρόνον τὸ νέον τοῦτο κράτος ὡς ἐπίσημον γλῶσσαν τὴν λατινικὴν. Ἄλλ' ἐπειδὴ ὡς ὁ πληθυσμὸς αὐτοῦ εἶναι ἑλληνικὸς καὶ τὴν ἑλληνικὴν γλῶσσαν λεῖ, ἀναγκάζεται καὶ τὸ ἐπίσημον κράτος ὀλίγον κατ' ὀλίγον νὰ ὀχωρῇ, μέχρις οὗ (κατὰ τὸ τέλος τοῦ 7ου αἰῶνος) καὶ τοῦτο τελείως ἐξελληνίσθη.

Εἶναι ἀληθὲς ὅτι καὶ μετὰ τὸν τέλειον ἐξελληνισμὸν αὐτοῦ τὸ ἐπίσημον κράτος ἐξακολουθεῖ νὰ ἔχῃ τὸ ῥωμαϊκὸν ὄνομα, καὶ ἐπισήμως οἱ αὐτοκράτορες ἐξακολουθεῖ νὰ ὀνομάζονται αὐτοκράτορες Ῥωμαίων. Τοῦτο ὁμως οὐδεμίαν πραγματικὴν σημασίαν ἔχει. Ἄλλως τε αὐτοὶ οἱ πληθυσμοὶ τῶν ἑλληνικῶν χωρῶν ὀνομάζονται ἑαυτοὺς Ῥωμαίους, διότι ἡ λέξις Ἑλλην εἶχεν ἀποβάλλει τὴν σημασίαν τῆς σημαίνουσα τὸν ὀπαδὸν τῆς παλαιᾶς θρησκείας, μόλις δὲ μετὰ πάροδον ἀρκετοῦ χρόνου ἐπανέκτησε τὴν παλαιὰν σημασίαν.

ΠΕΡΙΟΔΟΣ Α΄.

Θ ΣΧΗΜΑΤΙΣΜΟΣ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝ. ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΙΑΣ

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α΄

Η ΔΥΝΑΣΤΕΙΑ ΤΟΥ ΘΕΟΔΟΣΙΟΥ

I. Οἱ διάδοχοι τοῦ Μ. Θεοδοσίου.

Μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Μ. Θεοδοσίου ἐπὶ τοῦ αὐτοκρατορικοῦ θρόνου τῆς Κων)πόλεως ἀνῆλθεν ὁ υἱὸς αὐτοῦ Ἀρκάδιος (395-408). Οὗτος ἦτο νεανίας 18 ἐτῶν καὶ ἐβασίλευσε μόνον κατ' ὄνομα. Ἐν τῇ πραγματικότητι τὴν ἀρχὴν ἤσκουν κατ' ἀρχὰς μὲν οἱ περὶ αὐτὸν φαῦλοι σύμβουλοι, κατόπιν δὲ ἡ βασίλισσα Εὐδοξία, θυγάτηρ ἰσχυροῦ τινος Φράγκου εὐρισκομένου εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τοῦ κράτους.

Τὸν Ἀρκάδιον διεδέχθη ὁ υἱὸς αὐτοῦ Θεοδόσιος ὁ Β΄ (408-450), ὃ λεγόμενος μικρὸς κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τὸν μέγαν αὐτοῦ πῖππον, ἡλικίας 8 ἐτῶν. Καὶ κατ' ἀρχὰς μὲν οὗτος ἐπετροπεύετο ὑπὸ τοῦ χρηστοῦ πολιτικοῦ ἀνδρὸς Ἀνθεμίου, ἔπειτα δὲ ὑπὸ τῆς κατὰ δῖο μόνον ἔτη πρεσβυτέρας, ἀλλὰ συνετῆς καὶ ἐπιδεξίου ἀδελφῆς του Πουλχερίας. Αὕτη δ' ἐξεκολούθησε νὰ κυβερνᾷ τὸ κράτος καὶ μετὰ τὴν ἐνηλικίωσιν τοῦ Θεοδοσίου ἕνεκα τοῦ ἀσθενοῦς χαρακτήρος αὐτοῦ.

Μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Θεοδοσίου ἀνῆλθεν ἐπὶ τοῦ θρόνου αὐτῆ ἡ Πουλχερία λαβοῦσα σύζυγον καὶ συμβασιλέα τὸν στρατηγὸν Μαρκιανόν (450-457).

Μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Μαρκιανοῦ ἡ βασιλεία ἐδόθη ὑπὸ τοῦ μεγάλῃν ἰσχὺν ἔχοντος ἐν Κων)πόλει βαρβάρου Ἀσπαρ εἰς τὸν χιλιάρχον Λέοντα τὸν Θραῖκα (457-474). Ἀπ' αὐτοῦ δὲ στεφθέντος ὑπὸ τοῦ Πατριάρχου ἐθεωρήθη ἀπαραίτητον νὰ ἐπικυροῦται ὑπὸ τῆς Ἐκκλησίας ἡ ἀναγόρευσις τῶν αὐτοκρατόρων.

Ὁ Λέων ἀποθνήσκων ἀφῆκε τὴν βασιλείαν εἰς τὸν ἐκ τῆς θυγατρὸς του Ἀριάδνης ἔγγονον Λέοντα τὸν Β΄. Οὗτος παῖς ὢν κατέ-

στησε συμβασιλέα τὸν πατέρα του **Ζήνωνα**, ὁ ὁποῖος καὶ ἔμεινε μόνος βασιλεύς, ὅτε μετὰ δεκάμηνον βασιλείαν ἀπέθανεν ὁ υἱὸς του (474-491). Μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Ζήνωνος ἡ χήρα βασίλισσα Ἀριάδνη ἔλαβε σύζυγον καὶ ἀνηγόρευσε αὐτοκράτορα τὸν ἐκ Δυρραχίου αὐλικὸν ἀξιωματικὸν **Δυναστάσιον** (491-518). Μετὰ δὲ τὸν θάνατον αὐτοῦ ὁ στρατὸς ἀνηγόρευσε αὐτοκράτορα τὸν γενναῖον μὲν ἀξιωματικόν, ἀλλ' ὄλως ἀμαθῆ **Ιουστινὸν τὸν Α'** (518-527). Οὗτος δὲ μετὰ ἑννέα ἔτη ἀποθνήσκων ἀφῆκε τὸν θρόνον εἰς τὸν περιφημον **Ιουστινιανὸν τὸν Α'**.

Κατὰ τὴν περίοδον ταύτην (395-527) δύο σοβαραὶ κρίσεις ἐκλόμισαν τὴν Αὐτοκρατορίαν, ἀλλὰ καὶ κατέληξαν εἰς τὸ νὰ δώσουν εἰς τὸ ἀνατολικὸν τῆς τμήμα τὴν ἰδιαιτέραν του φυσιογνωμίαν. Κατέληξαν δηλ. αἱ κρίσεις αὗται εἰς τὸ νὰ ἀποτελέσῃ τὸ ἀνατολικὸν τμήμα τοῦ ῥωμαϊκοῦ κράτους ἰδιαιτέραν αὐτοκρατορίαν ἑλληνικὴν μὲ ἐκκλησίαν ἑλληνικὴν ἑξαρτωμένην στενῶς ἀπὸ τοῦ κράτους. Αἱ κρίσεις αὗται ἦσαν, ἡ τῶν βαρβαρικῶν ἐπιδρομῶν καὶ ἡ θρησκευτικῆ κρίσις.

2. Αἱ βαρβαρικαὶ ἐπιδρομαί.

Επιδρομαὶ τῶν Γότθων. Εἶδομεν εἰς τὴν ῥωμαϊκὴν ἱστορίαν ὅτι ὑπὸ τοῦ Θεοδοσίου τοῦ Μεγάλου εἶχον ἐγκατασταθῆ εἰς τὰς βορείους ἐπαρχίας τοῦ κράτους οἱ Βησιγόθοι. Οὗτοι μετὰ τὸν θάνατον αὐτοῦ ἐπανεστάτησαν καὶ μὲ ἀρχηγὸν τὸν γενναῖον Ἀλάριχον εἰσήλασαν εἰς τὴν Θράκην (396) καὶ ἐπροχώρησαν μέχρι τῶν τειχῶν τῆς Κων)πόλεως, κατόπιν δὲ ἐστράφησαν πρὸς Ν. εἰς τὴν μεσημβρινὴν Ἑλλάδα, ἀρπάζοντες καὶ λεηλατοῦντες τὰ πάντα. Ἰδίως ἐπέφεραν μεγάλας καταστροφὰς εἰς τὰ μνημεῖα τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς τέχνης καὶ πρὸ πάντων εἰς τὸν ἐν Ἐλευσίνι ναὸν τῆς Δήμητρος, διότι Χριστιανοὶ ἀρειανοὶ ὄντες παρεκινούντο εἰς τοῦτο ὑπὸ φανατικῶν ἱερέων καὶ μοναχῶν καὶ ἰδικῶν των καὶ ἐντοπίων.

Ἀπέναντι τοῦ κινδύνου τούτου τὸ ἀνατολικὸν κράτος εὗρισκετο ἐν οἰκτρᾷ στρατιωτικῇ καταστάσει. Ὁ στρατὸς αὐτοῦ συνέκειτο ἐκ μισθοφόρων βαρβάρων Γερμανῶν καὶ ἰδίως Γότθων. Οὗτοι ἐστασίαζον πρὸς τὴν κυβέρνησιν καὶ δὲν ἤκουον τὰς διαταγὰς τῆς, προκειμένου μάλιστα νὰ ἐπιτεθοῦν ἐναντίον ὁμοφύλων των. Ἐν τῇ δεινῇ ταύτῃ περιστάσει τὸ κράτος ἔσωσεν ὁ σύμβουλος τοῦ ἐν τῇ Δύσει αὐτοκράτορος Στελίων. Οὗτος ἐλθὼν μετὰ στόλου καὶ στρατοῦ εἰς τὴν Πελοπόννησον ἐπῆλθε κατὰ τοῦ ἐν Ἀρκαδίᾳ Ἀλαρίχου καὶ ἠνάγκασεν

αὐτὸν νὰ φύγῃ διὰ τοῦ Ῥίου εἰς τὴν Αἰτωλίαν καὶ ἐκεῖθεν εἰς τὴν Ἑπειρον. Ὁ Στελίων κατεδίωξεν αὐτὸν καὶ ἐκεῖ, καὶ θὰ τὸν κατέστρεφεν, ἂν δὲν ἐπενέβαινε ἡ ἐν Κων)πόλει κυβέρνησις. Οἱ σύμβουλοι τοῦ Ἀρκαδίου φθονοῦντες τὴν δόξαν καὶ τὴν δύναμιν τοῦ Στελίωνος καὶ φοβούμενοι τὴν ἀνάμειξιν αὐτοῦ εἰς τὰ πράγματα τῆς Ἀνατολῆς διώρισαν τὸν Ἀλάριχον διοικητὴν καὶ ἀρχιστράτηγον τοῦ Ἰλλυρικοῦ (ὅλης τῆς Ἑλλ. χερσονήσου πλὴν τῆς Θράκης καὶ τῆς Μοισίας) καὶ διέταξαν τὸν Στελίωνον νὰ ἀπομακρυνθῆ τῆς χερσονήσου. Ὁ Στελίων τότε ἠναγκάσθη νὰ ἀποχωρήσῃ, ὁ δὲ Ἀλάριχος εἰσήλασεν εἰς τὴν ἄνω Ἰταλίαν. Ἐκεῖ ἠττήθη μὲν ὁ Ἀλάριχος ὑπὸ τοῦ Στελίωνος, ἀλλὰ μόνον διὰ χρημάτων ἐπέισθη νὰ ἀποχωρήσῃ ἐκ τῆς Ἰταλίας.

Ἡ εἰσβολὴ αὕτη τῶν Γότθων εἰς Ἰταλίαν ἔνεκα τῆς τότε γενομένης μεταναστεύσεως τῶν λαῶν ἐπέφερε μεγάλας μεταβολὰς εἰς ὅλην τὴν Εὐρώπην. Ὁ Στελίων διὰ νὰ ἀποκρούσῃ τὸν Ἀλάριχον ἀπὸ τῆς Ἰταλίας εἶχεν ἀνακαλέσει ὅλα τὰ ῥωμαϊκὰ στρατεύματα, τὰ ὁποῖα ἦσαν πέραν τῶν Ἀλπεων εἰς τὴν Γαλατίαν, Ἰβηρίαν καὶ Βρετανίαν. Οἱ παρὰ τὰ σύνορα τότε γερμανικοὶ λαοὶ πιεζόμενοι ὑπὸ τῶν σλαυικῶν καὶ ἄλλων λαῶν, τοὺς ὁποίους, ὡς εἶδομεν εἰς τὴν ῥωμαϊκὴν ἱστορίαν, ἀπώθουν οἱ Οὐννοι, εἰσήλασαν εἰς τὰς χώρας ταύτας. Καὶ οἱ μὲν Βουργούνδιοι ἐγκατεστάθησαν εἰς τὴν ΝΔ. Γαλατίαν, οἱ δὲ Σουῆβοι, Βανδῆλοι, καὶ Ἀλανοὶ εἰς τὴν Ἰβηρίαν, οἱ Ἀλαμανοὶ εἰς τὴν νῦν Ἑλβετίαν καὶ Ἀλσατίαν, οἱ Φράγκοι εἰς τὴν ΒΑ. Γαλατίαν καὶ οἱ Ἀγγλοὶ καὶ Σάξωνες εἰς τὴν Βρετανίαν. Οὕτω τὸ δυτικὸν ῥωμαϊκὸν κράτος περιορίσθη εἰς μόνην τὴν Ἰταλίαν.

Μ' ὅλα ταῦτα ἡ Ἰταλία, χάριν τῆς ὁποίας ἐγκατελείφθησαν αἱ ἄλλαι χώραι, δὲν διέφυγε τὰς ἐπιδρομάς. Ὁ Στελίων συκοφαντηθεὶς ἐδολοφονήθη κατὰ διαταγὴν τοῦ Ὀνωρίου. Ἐκ τούτου λαβὼν ἀφορμὴν ὁ Ἀλάριχος μὲ τοὺς Γότθους του εἰσέβαλε καὶ πάλιν εἰς τὴν Ἰταλίαν καὶ ἐλεηλάτησεν αὐτὴν κυριεύσας καὶ αὐτὴν τὴν Ῥώμην. Ὁ αὐτοκράτωρ Ὀνώριος εἶχεν ἀποσυρθῆ εἰς τὴν ὄχυσαν Ῥάβενναν. Ἀποθανόντος ὁμοῦ ἐν τῷ μεταξὺ τοῦ Ἀλαρίχου, ὁ διαδεχθεὶς αὐτὸν Ἀδόλφος ἔλαβε σύζυγον τὴν ἀδελφὴν τοῦ Ὀνωρίου Πλακιδίαν καὶ εἰρήνευσε μὲ αὐτόν, ὑπὸ τὸν ὄρον νὰ τοῦ ἐπιτραπῆ νὰ κατακτήσῃ ὅσας ἤθελε δυνηθῆ χώρας εἰς τὴν πέραν τῶν Ἀλπεων Γαλατίαν καὶ νὰ ἀναγνωρισθῆ νόμιμος κύριος αὐτῶν. Πράγματι δὲ ὁ Ἀδόλφος καὶ

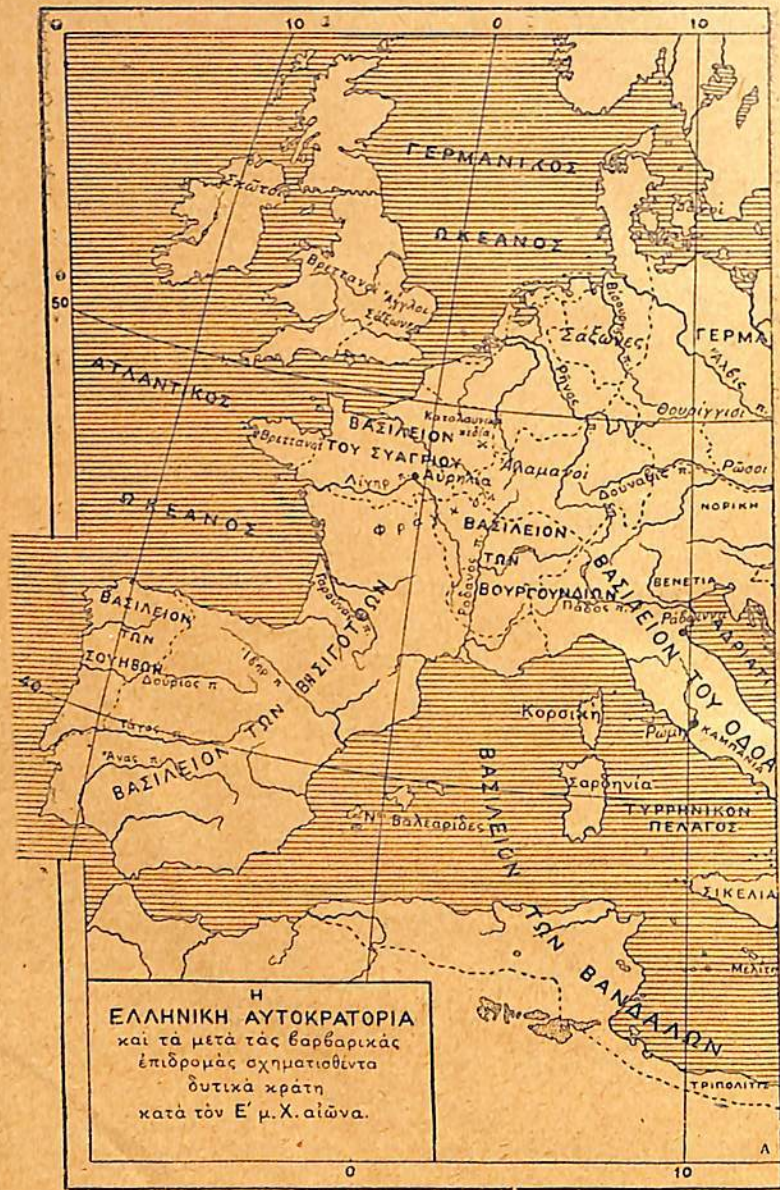
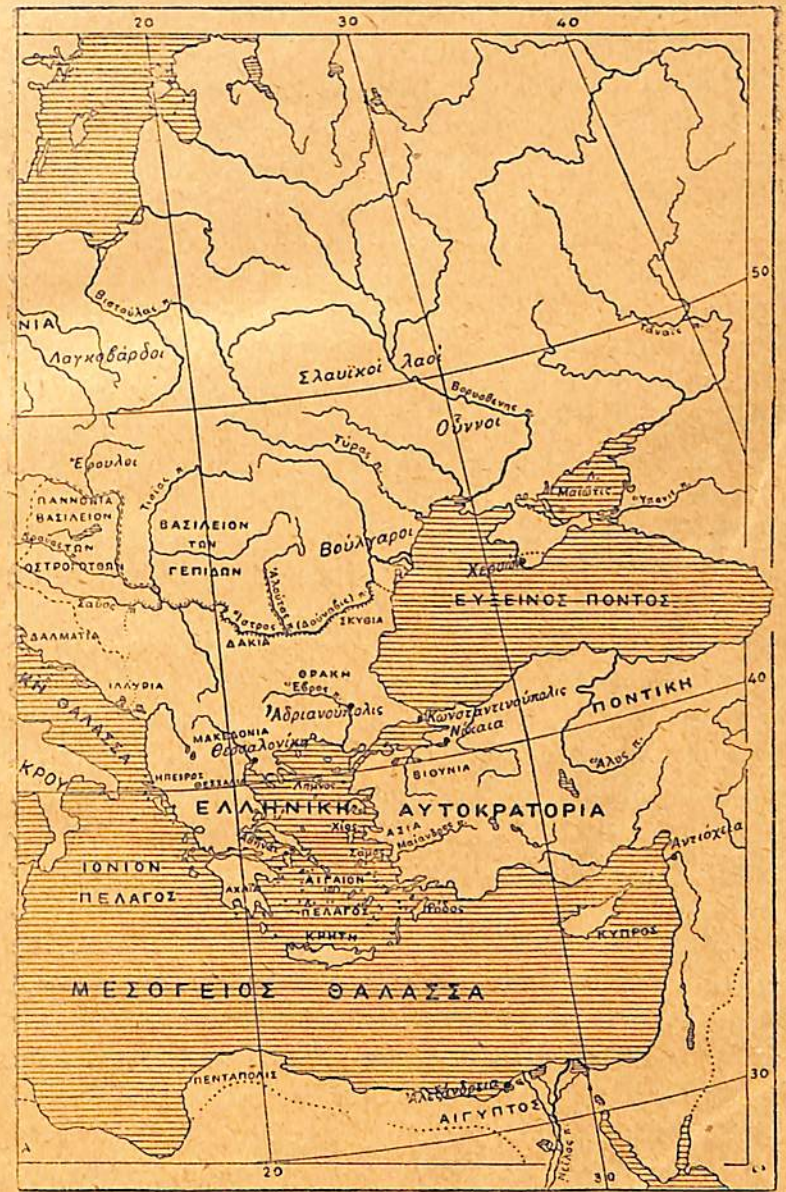

Fig. 1. Χάρτης τῆς Αὐτοκρατορίας καὶ τῶν μετὰ τὰς βαρβαρικὰς ἐπι-

δρομὰς σχηματισθέντων δυτικῶν κρατῶν κατὰ τὸν 5ον αἰῶνα μ. Χ

οἱ Βησιγόθοι κατέκτησαν τὴν Ν. Γαλατίαν καὶ ἔδρυσαν ἐκεῖ κράτος βησιγοθικόν, τὸ ὁποῖον κατόπιν ἐπεξέτειναν καὶ πέραν τῶν Πυρηναιῶν εἰς τὴν βόρειον Ἰσπανίαν.

Ἐπιδρομαὶ τῶν Οὐννων. Εἶδομεν εἰς τὴν ῥωμαϊκὴν ἱστορίαν ὅτι ἐπὶ τῆς βασιλείας τοῦ Οὐάλεντος οἱ Οὐννοι, λαὸς ἄγριος καὶ πολεμικός, εἰσῆλθον ἐκ τῆς Ἀσίας εἰς τὴν Εὐρώπην. Οὗτοι διηρημένοι εἰς φυλὰς διεσπάρησαν εἰς τὴν νῦν Εὐρωπαϊκὴν Ῥωσίαν ἀπωθήσαντες τοὺς ἐκεῖ κατοικοῦντας διαφόρους σλαβικούς καὶ γερμανικούς λαούς. Εἶδομεν δὲ προηγουμένως, ποίας μεταβολὰς ὑπέστη τὸ δυτικὸν ῥωμαϊκὸν κράτος ἐκ τῆς ἐπιδρομῆς ταύτης. Ἦδη οἱ Οὐννοι περὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ 5ου αἰῶνος ἐνωμένοι ὑπὸ τὸν Ἀτίλαν ὄρμησαν εἰς τὴν κατάκτησιν τοῦ κόσμου καὶ ἐξέτειναν τὸ κράτος τῶν μέχρι τοῦ κάτω Δουνάβειος, τοῦ Ἀδρίου καὶ τοῦ Ῥήνου. Καὶ πρῶτον τὸ κράτος τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὑπέστη πλείστας ἐπιδρομὰς καὶ ἦττας ἐκ μέρους αὐτῶν. Ὁ τότε αὐτοκράτωρ τῆς Ἀνατολῆς Θεοδόσιος ὁ Β' ἠναγκάσθη νὰ συνομολογήσῃ εἰρήνην ταπεινωτικὴν, διὰ τῆς ὁποίας ἐπλήρωσε μὲν ἐφάπαξ 6 χιλ. λίτρας χρυσοῦ (περίπου 7 1/2 ἑκατομ. δραχμῶν), ὑπεχρέωθη δὲ νὰ πληρώσῃ κατ' ἔτος 2 χιλ. λίτρας (2 1/2 ἑκ. δραχμῶν περίπου) καὶ τέλος παρεχώρησεν εἰς τὸν Ἀτίλαν μέρος τῆς σημερινῆς Βουλγαρίας καὶ Σερβίας.

Μετὰ ταῦτα ὁ Ἀτίλας ἀπεφάσισε νὰ ἐπιτεθῇ ἐναντίον τῶν Βησιγόθων οἱ ὁποῖοι, ὡς εἶπομεν, εἶχον ἐγκατασταθῆ εἰς τὴν νότιον Γαλατίαν καὶ τὴν βόρειον Ἰσπανίαν, κατόπιν δὲ νὰ ἐπέλθῃ καὶ κατὰ τῆς Ἰταλίας. Μετὰ 700 χιλ. λοιπὸν βαρβάρων διέβη τὸν Ῥήνον ἐπιφέρων πανταχοῦ τὴν καταστροφὴν καὶ ἐπροχώρησε μέχρι τῆς Αὐρηλάς (Ὁρλεάνης). Τοῦ δυτικοῦ ῥωμαϊκοῦ κράτους ἐβασίλευε τότε ἀποθανόντος τοῦ Ὀνωρίου ὁ ἀνεψιὸς αὐτοῦ Οὐαλεντινιανὸς ὁ Γ', φαῦλος καὶ ἀκόλαστος αὐτοκράτωρ. Εὐτυχῶς εἶχε παρ' ἑαυτὸν στρατηγὸν συνετὸν καὶ γενναῖον τὸν Ἀέτιον. Οὗτος ἠγούμενος τοῦ ῥωμαϊκοῦ στρατοῦ, μετὰ τοῦ ὁποίου εἶχε συνενωθῆ καὶ ὁ βησιγοθικὸς ὑπὸ τὸν βασιλεῖα Θεοδέριχον, ἔσπευσε πρὸς συνάντησιν τῶν σιφῶν τοῦ Ἀτίλα. Συναφθείσης δὲ μεγάλης μάχης (453) εἰς τὰ Καταλαυνικὰ πεδία (μεταξὺ Μάρνου καὶ Σηκουάνα) ὁ Ἀτίλας ἠττήθη καὶ ἠναγκάσθη νὰ ὑποχωρήσῃ εἰς τὸν Ῥήνον.

Ἀλλὰ τὸ ἐπόμενον ἔτος (454) ὁ Ἀτίλας ἐκινήθη καὶ πάλιν πρὸς δυσμὰς μὲ ἀπειρὸν πλῆθος βαρβάρων, καὶ τῶρα εἰσέβαλε κατ' εὐθείαν εἰς τὴν Ἰταλίαν. Ὁ ὑπὸ τὸν Ἀέτιον ῥωμαϊκὸς στρατὸς δὲν ἐτόλμησε

νὰ ἀντιπαραταχθῆ κατ' αὐτοῦ. Ἐν τούτοις ὁ Ἀτίλας προχωρήσας μέχρι τῶν τειχῶν τῆς Ῥώμης ὠπισθοχώρησεν, ἴσως ἕνεκα τῆς λοιμώδους νόσου, ἣ ὁποία ἐνέσκηψεν εἰς τὸν στρατὸν του. Εὐτυχῶς μόλις ὁ Ἀτίλας ἐπέστρεψεν ἐκ τῆς εἰς Ἰταλίαν ἐκστρατείας ἐδόλοφονήθη ὑπὸ τῆς θυγατρὸς εὐγενοῦς τινος Βησιγόθου, τὴν ὁποίαν διὰ τῆς βίας ἔλαβεν εἰς γάμον, κατ' αὐτὴν τὴν πρώτην νύκτα τῶν γάμων του. Ἐκ τοῦ θανάτου τοῦ Ἀτίλα ὅλη ἡ Εὐρώπη ἀνέπνευσεν. Ἀμα τῷ θανάτῳ αὐτοῦ τὸ οὐννικὸν κράτος διελύθη. Οἱ διάφοροι γερμανικοὶ καὶ σλαβικοὶ λαοί, οἱ ὁποῖοι διὰ τῆς βίας εἶχον ὑπαχθῆ εἰς αὐτό, ἀπεστάτησαν, αἱ δὲ οὐννικαὶ φυλαὶ διηρέθησαν.

Βανδαλικαὶ ἐπιδρομαί. Εἶδομεν ὅτι οἱ Βανδῆλοι εἶχον ἐγκατασταθῆ εἰς τὴν Ἰσπανίαν. Ἐντεῦθεν οὗτοι μὲ ἀρχηγὸν τὸν Γιζέριχον διαπεραιωθέντες (429) εἰς τὴν Ἀφρικὴν κατέλαβον ὅλας τὰς εἰς αὐτὴν ἡμερᾶς χώρας. Ἐκτοτε οἱ Βανδῆλοι δρῶμενοι ἐξ αὐτῶν ἔκαμνον διαρκῶς πειρατικὰς ἐπιδρομὰς εἰς τὰ παράλια τῆς Ἰταλίας καὶ εἰς ὅλην τὴν Μεσόγειον. Τὸ 455 δὲ ἐπωφελοῦμενοι ἐξ ἐρίδων τῆς αὐλῆς τῆς Ῥώμης, αἱ ὁποῖαι προήλθον ἐκ τοῦ θανάτου Οὐαλεντινιανοῦ τοῦ Γ', ἐπῆλθον μετὰ μεγάλου πειρατικοῦ στόλου εἰς τὴν Ἰταλίαν. Προσορμισθέντες εἰς τὴν Ὠσίαν ὄρμησαν κατὰ τῆς Ῥώμης, κατέλαβον καὶ ἐληλάτησαν αὐτὴν (βανδαλισμός), καὶ ἀπήγαγον πλῆθος αἰχμαλώτων. Ὁ αὐτοκράτωρ τῆς Ἀνατολῆς Λέων ὁ Α', ἐπεχείρησε (467) μεγάλην τινὰ ἐκστρατείαν κατ' αὐτῶν. Ἀλλ' οἱ Βανδῆλοι διὰ στόλου πυρφόρων πλοίων κατέστρεψαν τὸ πλείστον τοῦ αὐτοκρατορικοῦ στόλου, καὶ ἡ ἐκστρατεία ἀπέτυχεν οἰκτρῶς.

Ἀποτελέσματα τῶν ἐπιδρομῶν. Μετὰ τὴν ἀποχώρησιν τῶν Βανδῆλων ἐκ τῆς Ἰταλίας κύριοι αὐτῆς ἔγιναν οἱ ἀρχηγοὶ τοῦ ἐκ Γότθων κατ' ἀρχὰς, κατόπιν δὲ καὶ ἐξ ἄλλων Γερμανῶν μισθοφορικοῦ στρατοῦ. Οὗτοι ἀνεβίβαζον ἐπὶ τοῦ αὐτοκρατορικοῦ θρόνου τῆς Ῥώμης, οἷον δῆποτε ἤθελον, ἐξήτουν ὅμως πάντοτε καὶ τὴν ἐπικύρωσιν τοῦ ἐν Κωνσταντινουπόλει αὐτοκράτορος, ἣ ὁποία κατ' ἀνάγκην ἐδίδοτο. Ἐπὶ τέλους εἰς ἀρχηγὸς τῶν βαρβάρων αὐτῶν μισθοφόρων, ὁ Ὀδοάκρος, ἀνακηρυχθεὶς ὑπ' αὐτῶν βασιλεὺς τῶν καθήρησε τὸν τελευταῖον αὐτοκράτορα τῆς Ῥώμης Ῥωμύλον Αὐγουστύλον καὶ ζητήσας τὴν ἄδειαν τοῦ αὐτοκράτορος τῆς Ἀνατολῆς Ζήνωνος ἀνέλαβε τὴν διοίκησιν τῆς Ἰταλίας ἐπ' ὀνόματι αὐτοῦ (476).

Τὸ ἔτος τῆς καθαιρέσεως τοῦ Ῥωμύλου Αὐγουστύλου θεωρεῖται ὡς τὸ τῆς καταλύσεως τοῦ δυτικοῦ ῥωμαϊκοῦ κράτους. Τοῦτο ὅμως

δὲν εἶναι ἀπολύτως ἀληθές. Τὸ δυτικὸν ῥωμαϊκὸν κράτος ἐκτὸς μὲν τῆς Ἰταλίας, ὡς εἶδομεν, εἶχε καταλυθῆ πρὸ πολλοῦ, εἰς τὴν Ἰταλίαν δὲ ὁ Ὀδόακρος ἐξηκολούθει νὰ ἀναγνωρίζῃ τὴν ἐπικυριαρχίαν τοῦ ἐν Κων)πόλει αὐτοκράτορος, Καὶ ὅτε δὲ μετὰ 13 ἔτη ἄλλος βάρβαρος, ὁ Θευδέριχος, ὁ ἡγεμὼν τῶν Ὀστρογότθων, οἱ ὅποιοι ἦσαν ἐγκατεστημένοι μεταξὺ Δουνάβως καὶ Ἰλλυρίας, τῇ ἀδείᾳ τοῦ αὐτοκράτορος Ζήνωνος ἐπελθὼν κατὰ τῆς Ἰταλίας ἐνίκησε καὶ ἐφόνευσε τὸν Ὀδόακρον, ἀνέλαβε καὶ οὗτος τὴν διοίκησιν τῆς Ἰταλίας ἐπ' ὀνόματι τοῦ αὐτοκράτορος. Τέλος δὲ ἐπὶ τῶν διαδόχων τοῦ Θευδερίχου, ὡς θὰ ἴδωμεν κατωτέρω, ὁ Ἰουστινιανὸς κατέλυσε καὶ τούτων τὴν ἀρχὴν καὶ ἐπὶ τινα χρόνον ἐκυβέρνησε τὴν Ἰταλίαν ἢ ἐν Κων)πόλει βασιλεία. Ἀλλ' ἐπειδὴ μετὰ τὸ 476 οὐδεὶς πλέον αὐτοκράτωρ διορίσθη εἰς τὴν Ῥώμην, διὰ τοῦτο ὡς τέλος τοῦ δυτικοῦ ῥωμαϊκοῦ κράτους ἐθεωρήθη τὸ 476.

Οὕτω αἱ ἐπιδρομαὶ τῶν βαρβάρων διὰ τὴν Δύσιν ἀποτέλεσμα ἔσχον τὴν κατάλυσιν τοῦ δυτικοῦ ῥωμαϊκοῦ κράτους καὶ τὴν εἰς τὰς χώρας αὐτοῦ ἴδρυσιν πλείστων βαρβαρικῶν κρατῶν γερμανολατινικῶν ἢ καναρῶς γερμανικῶν, περὶ τῶν ὁποίων θὰ ὁμιλήσωμεν κατωτέρω.

Εἰς τὴν ἑλληνικὴν Ἀνατολὴν ἐκτὸς τῆς μέχρι Πελοποννήσου εἰσβολῆς τῶν Βησιγότθων, παροδικῶν τινῶν ἐπιδρομῶν τῶν Οὐννων εἰς τὴν Ἀσίαν καὶ εἰς τὰς βορείους ἐπαρχίας τοῦ κράτους, οὐδεμίαν ἄλλην βλάβην ἐπέφερον. Τοῦναντίον αὕτη ἐκ τῆς καταστροφῆς τοῦ δυτικοῦ ῥωμαϊκοῦ κράτους ὠφελήθη, διότι τὸ κράτος εἰς αὐτὴν μόνον πλέον συγκεντρῶται καὶ κατ' ὀλίγον λαμβάνει μορφήν ἑλληνικὴν.

Εἶναι ἀληθές ὅτι κατὰ τὴν περίοδον ταύτην οἱ βάρβαροι εἶχον μεγάλην δύναμιν εἰς τὸ κράτος, διότι κατὰ τὸ πλεῖστον καὶ κυριώτατον μέρος αὐτοῦ ὁ στρατὸς συνέκειτο ἐκ βαρβάρων. Διὰ τοῦτο δὲ βλέπομεν μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Μαρκιανοῦ τὸν βάρβαρον Ἄσπαρ νὰ ἔχῃ τόσην δύναμιν εἰς τὴν Κων)πολιν, ὥστε νὰ ἀναβιβάξῃ ἐπὶ τοῦ θρόνου τὸν Θραῦκα Λέοντα, ὁ ὅποιος εἶχε χρηματίσει ἐπιμελητὴς τοῦ οἴκου του. Ἀλλ' ἐπὶ τέλους αὐτοῦ ὁ Λέων, ἵνα ἀπαλλαγῇ τῆς κηδεμονίας τοῦ Ἄσπαρ, ἀποφασίζει νὰ σχηματίσῃ ἔθνικὸν στρατὸν καὶ συγκροτῆται οὗτον ἀπὸ τοῦ ἐν Μ. Ἀσίᾳ ὄρεινου λαοῦ τῶν Ἰσαύρων. Δι' αὐτοῦ δὲ καταλύει τὴν δύναμιν τοῦ Ἄσπαρ.

Ἀλλ' αἱ βαρβαρικαὶ ἐπιδρομαὶ ἔσχον καὶ ἄλλο σπουδαῖον ἀποτέλεσμα διὰ τὴν Ἀνατολὴν καὶ διὰ τὴν ἄλλην Εὐρώπην κατόπιν, ὅτι ἤνοιξαν τὴν ὁδὸν εἰς ἄλλας μεγάλας μεταναστεύσεις ἰαῶν ἐκ τῆς

Ἀσίας εἰς τὴν Εὐρώπην. Τὰ ἴχνη τῶν Οὐννων ἠκολούθησαν πολλοὶ ἄλλοι ἄσιατικοὶ βάρβαροι λαοί, οἱ ὅποιοι ἐκ διαλειμμάτων μέχρι τοῦ 13ου καὶ 14ου αἰῶνος ἐπέδραμον ἐξ ἀνατολῶν πρὸς δυσμὰς. Πρῶτοι δὲ ἐμφανίζονται ἐπὶ τοῦ διαδόχου τοῦ Ζήνωνος Ἀναστασίου οἱ Βούλγαροι.

Οἱ Βούλγαροι, λαὸς τουρκικῆς ἢ οὐννικῆς φυλῆς, περὶ τὰ μέσα τοῦ 5ου αἰῶνος μ. Χ. ἐπροχώρησαν ἀπὸ τῆς ἐσωτερικῆς Ἀσίας εἰς τὰς περὶ τὸν Δνεῖστερον χώρας τῆς σημερινῆς νοτιοδυτικῆς Ῥωσίας. Ἐντεῦθεν δὲ ἤδη ἀπὸ τοῦ Ζήνωνος ἔκαμνον ἐπιδρομὰς εἰς τὰς εὐρωπαϊκὰς ἐπαρχίας τοῦ κράτους. Αἱ ἐπιδρομαὶ αὗται ἐπὶ τοῦ Ἀναστασίου ἐξετάθησαν μέχρι τῶν προθύρων τῆς Κων)πόλεως. Ἴνα δὲ προφυλάξῃ τὴν πρωτεύουσαν ἀπὸ τῶν βαρβάρων τούτων ὁ Ἀναστάσιος, ἔκτισε μέγα τεῖχος ἐκτεινόμενον ἀπὸ τῆς παρὰ τὴν Προποντίδα Σηΰβρίας μέχρι τῆς παρὰ τὸν Εὐξείνιον πόλεως τῶν Δέρκων.

3. Ἡ θρησκευτικὴ κρίσις.

Εἶδομεν εἰς τὴν ῥωμαϊκὴν ἱστορίαν ὅτι, εὐθύς μόλις ἡ Χριστιανικὴ θρησκεία ἀνεγνωρίσθη διὰ τοῦ Μ. Κωνσταντίνου ὡς ἐπίσημος θρησκεία τοῦ κράτους, ἀνεφάνη ἡ διαίρεσις μεταξὺ τῶν Χριστιανῶν διὰ τῆς αἵρέσεως τοῦ Ἀρείου. Τὸ ἑλληνικὸν πνεῦμα ἐν τῇ ἐμφύτῳ φιλοσοφικῇ ἐρεύνη αὐτοῦ δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ μὴ προσκρούσῃ εἰς τὸ δογματικὸν μέρος τῆς νέας θρησκείας, καὶ ἐξήτησε νὰ ἐρμηνεύσῃ ἐπὶ τὸ φιλοσοφικώτερον πᾶν ὅ,τι ὑπερέβαινε τὴν δύναμιν τῆς ἀνθρωπίνης ἀντιλήψεως ἐν τῇ φύσει τῆς θεότητος. Εἶναι ἀληθές ὅτι ἡ αἵρεσις τοῦ Ἀρείου εὐθύς ἐπατάχθη ὑπὸ τοῦ Μ. Κωνσταντίνου διὰ τῆς συγκληθείσης Α' Οἰκουμενικῆς συνόδου. Ἐπὶ τῶν διαδόχων του ὅμως οἱ Ἀρειανοὶ ἐθριάμβευσαν εἰς τὴν Ἀνατολὴν. Τὰς ἐριδας κατέπαυσεν ἢ ἐκ τοῦ Ἰουλιανοῦ λαίλαψ, ἡ ὁποία ἠπέλησε νὰ ἀνατρέψῃ ἐκ βάρθρων τὸ οἰκοδόμημα τοῦ Χριστιανισμοῦ. Ἀλλὰ καὶ μετὰ τὴν πάροδον τῆς λαίλαπος αὐτῆς πάλιν οἱ Ἀρειανοὶ θριαμβεύουν, διότι ὁ αὐτοκράτωρ τῆς Ἀνατολῆς Οὐάλης ἠσπάσθη τὴν αἵρεσιν αὐτῶν. Ἐπὶ τέλους ὅμως ἡ ὀρθοδοξία ἐθριάμβευσεν διὰ τοῦ Θεοδοσίου. Οὗτος ταχθεὶς μὲ τὸ μέρος τῶν ὀρθοδόξων κατέστησε τὰς ἀποφάσεις τῆς συνόδου τῆς Νικαίας ὑποχρεωτικὰς δι' ὅλους τοὺς Χριστιανούς. Ἀλλὰ μετ' ὀλίγον ἐνεφανίσθη νέα αἵρεσις ἢ τοῦ Μακεδονίου, ἡ ὁποία ἠρνεῖτο τὴν θεότητα τοῦ Ἁγίου πνεύματος. Ὁ Θεοδοσίος συνεκάλεσε τὴν

Β' Οικουμενικὴν σύνοδον εἰς τὴν Κων)πολιν, ἣ ὁποία κατεδίκασε καὶ τὴν αἵρεσιν ταύτην.

Ἄλλὰ καὶ μετὰ τοῦτο ἡ Ἐκκλησία δὲν ἠσύχασεν. Ἐπὶ Θεοδοσίου τοῦ Β' ὁ πατριάρχης Κων)πόλεως Νεστόριος ἐπρέσβευε δόγμα συγγενὲς πρὸς τὸν Ἀρειανισμόν. Ἐκήρυττε δηλ. ὅτι πρέπει νὰ διακρίνωμεν τὴν θεῖαν τοῦ Χριστοῦ φύσιν ἀπὸ τὴν ἀνθρωπίνην, καὶ τὴν Παναγίαν ἐκάλει Χριστοτόκον καὶ ὄχι Θεοτόκον, ἔτεινε δηλ. νὰ παραστήσῃ τὸν Σωτῆρα ὡς ἄνθρωπον. Καὶ ἡ μὲν αἵρεσις αὕτη κατεδικάσθη ὑπὸ τῆς ἐν Ἐφέσῳ Γ' Οἰκουμενικῆς συνόδου (431). Ἄλλ' ἀμέσως κατόπιν ὁ ἀρχιεπίσκοπος Εὐτυχῆς προέβη εἰς τὸ ἄλλο ἄκρον τῆς αἵρέσεως τοῦ Νεστορίου. Οὗτος δηλ. ἔκαμνε σύγχυσιν τῶν δύο φύσεων τοῦ Χριστοῦ, καὶ ἔλεγεν ὅτι ἡ ἀνθρωπίνη φύσις αὐτοῦ ἀπερροφήθη ὑπὸ τῆς θείας καὶ ἐπομένως ὅτι ἦτο θεὸς μόνον, καὶ μόνον κατὰ τὸ φαινόμενον ἄνθρωπος. Διὰ τοῦτο δὲ καὶ οἱ ὁπαδοὶ τῆς αἵρέσεως αὐτῆς ἐκλήθησαν μονοφυσῖται. Τὴν αἵρεσιν ταύτην κατεδίκασεν ἡ ἐπὶ Μαρκανοῦ συγκληθεῖσα ἐν Χαλκηδόνι Δ' Οἰκουμενικὴ σύνοδος (451). Ἄλλ' ὅμως καὶ μετὰ τὴν καταδίκην αὕτη ἐξηκολούθησε νὰ εἶναι ἰσχυρὰ εἰς πολλὰς χώρας τοῦ κράτους, καὶ ἰδίως εἰς τὴν Ἀλεξανδρείαν. Ἐνεκα τοῦτου ὁ Ζήνων παρακινούμενος ὑπὸ τοῦ τότε πατριάρχου Κων)πόλεως Ἀκακίου ἐνόμισεν ὅτι ἔπρεπε νὰ ἐπαναφέρῃ τὴν θρησκευτικὴν εἰρήνην λύων τὸ ζήτημα διὰ βασιλικοῦ διατάγματος. Ἐξέδωκε λοιπὸν τὸ λεγόμενον ἐνωτικὸν, διὰ τοῦ ὁποίου προσεπάθει νὰ συνδιαλλάξῃ τοὺς μονοφυσίτας πρὸς τοὺς ὀρθοδόξους.

Μὲ τὸ ἐνωτικὸν τοῦ Ζήνωνος ἦσαν σύμφωνοι οἱ πατριάρχαι Κων)πόλεως καὶ Ἀλεξανδρείας, ὄχι ὅμως καὶ ὁ τότε πάπας Ῥώμης Φηλιξ ὁ Β', ὁ ὁποῖος καὶ ἀφόρισε τὸν πατριάρχην Ἀκάκιον ὡς ἐπιτρέψαντα τὴν εἰς τὰ δογματικὰ ζητήματα τῆς Ἐκκλησίας ἀνάμειξιν τῆς κοσμικῆς ἀρχῆς. Τότε καὶ ὁ Ἀκάκιος ἀπηγόρευσε νὰ μνημονεύεται τὸ ὄνομα τοῦ Φήλικος εἰς τὰς ἐκκλησιαστικὰς εὐχὰς. Οὕτω ἐπῆλθεν ἡ πρώτη μεταξύ τῶν δύο Ἐκκλησιῶν διάστασις, ἣ ὁποία διαρκέσασα 35 ἔτη, ὑπῆρξε τὸ προανάκρουσμα τῆς βραδύτερον ἐπελθούσης διαιρέσεως τῶν Ἐκκλησιῶν. Καὶ εἰς τὴν πρώτην αὐτὴν διάστασιν ἀφορμὴν ἔδωσεν ὁ πάπας ἀξιῶν κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους νὰ μὴ ἀναμειγνύεται ἡ πολιτικὴ ἀρχὴ εἰς τὰ θρησκευτικὰ ζητήματα. Ἄλλὰ τοῦτο, τὸ ὁποῖον διὰ τὴν δυτικὴν Ἐκκλησίαν ἦτο εὐκόλον, διὰ τὴν ἀνατολικὴν ἦτο ἀδύνατον.

Εἰς τὴν Δύσιν ἔνεκα τῆς μεταφορᾶς τῆς πρωτευούσης ὁ τῆς Ῥώ-

μης ἐπίσκοπος ἠδύνατο ὄχι μόνον νὰ εἶναι ἀνεξάρτητος ἀπὸ τῆς πολιτικῆς ἀρχῆς, ἀλλὰ καὶ νὰ οικειοποιητῆται μέρος τῆς ἐξουσίας ἀνήκον ἄλλοτε εἰς τοὺς κοσμικοὺς ἡγεμόνας. Καὶ κατόπιν δὲ εὐρέθη ἐπὶ πολλὰς ἑκατονταετηρίδας ἀπέναντι ἡγεμόνων βαρβάρων, οἱ ὁποῖοι οὔτε ἱκανότητα εἶχον, οὔτε τὴν ἀνάγκην ἠσθάνοντο νὰ ἀναμειχθοῦν εἰς τὰ θρησκευτικὰ πράγματα. Ἐκτὸς τοῦτου ἔνεκα τῆς ἀμαθείας, ἣ ὁποία ἐπὶ μακρὸν ἐπεκράτησεν εἰς τὴν Δύσιν, καὶ τῆς μικρᾶς ἐπιτηδειότητος τῶν κατοίκων αὐτῆς διὰ τὴν φιλοσοφικὴν ἔρευναν καὶ συζήτησιν αἱ αἵρέσεις ὀλίγους εἶχον ἐκεί ὁπαδοὺς.

Εἰς τὴν Ἀνατολὴν ὅμως τὰ πράγματα εἶχον ἄλλως. Ἐνταῦθα ὁ αὐτοκράτωρ περιβεβλημένος ὄλην τὴν πολιτικὴν αὐτοῦ δύναμιν ἤδρευε πάντοτε εἰς τὴν Κων)πολιν. Ἐπομένως ἐπεβάλλετο καὶ εἰς τὴν Ἐκκλησίαν καὶ ἠνάγκαζεν αὐτὴν νὰ συμμορφοῦται μὲ τὸ συμφέρον τοῦ κράτους. Ἐξ ἄλλου εἰς τὴν Ἀνατολὴν αἱ αἵρέσεις ἦσαν ἀκατάπαυστοι καὶ ἰσχυραὶ διὰ τὸ πλῆθος τῶν ὁπαδῶν των. Ἐξωτερικοὶ δὲ ἐχθροὶ ἀλλόθρησκοι ἐζήτουν νὰ ὠφεληθοῦν ἐκ τῶν ἐμφυλίων τούτων ἐρίδων. Ὡστε ἡ διοικητικὴ ἐπέμβασις μεταξύ τῆς ὀρθοδοξίας καὶ τῆς αἵρέσεως κατήντα ἀναπόφευκτος διὰ τὸ συμφέρον αὐτοῦ τοῦ κράτους.

Σημ. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι καὶ τὸ Πατριαρχεῖον τῆς Κων)πόλεως εἶχε γίναι πολὺ ἰσχυρότερον πάσης ἄλλης ἐν τῇ Ἀνατολῇ πνευματικῆς ἀρχῆς καὶ ὅτι ὡς ἐκ τούτου πολλάκις ἦλθεν εἰς σύγκρουσιν μὲ τὴν πολιτικὴν ἀρχήν. Ἄλλ' ὅμως ἐνταῦθα ἐπεκράτησε πάντοτε ἡ τελευταία. Τοῦτο συνέβη κατὰ πρῶτον ἐπὶ Ἀρχαίου. Πατριάρχης Κων)πόλεως ἦτο ὁ περιφημὸς ῥήτωρ τῆς Χριστιανισμοῦ, ὁ ἐξ Ἀντιοχείας Ἰωάννης ὁ ἐπονομασθεὶς Χρυσόστομος. Ὁ Ἰωάννης ἰσχυρὸν μεγάλως διὰ τὴν δύναμιν τοῦ λόγου του καὶ τοῦ λαοῦ τὴν ἀγάπην ὕψων τὴν ἀγλωττον φωνὴν του ἐναντίον τῆς πολυτελείας καὶ τῆς ἀναισχυντίας, ἣ ὁποία ἐπεκράτει τότε εἰς τὴν Κων)πολιν. Ἐκτραυνοβόλει ἀπὸ τοῦ ἄμβωνος καὶ τῆς Ἀλλῆς τὴν τρυφήν καὶ τῶν πλουσιῶν τὴν διαφθορὰν καὶ κατεφέρτετο κατὰ τῆς πολυτελείας τῶν γυναικῶν. Αἱ κατηγορίαι αὗται προσέβαλλον κυρίως τὴν βασίλισσαν Εὐδοξίαν. Ὁ Ἀρχιδιός λοιπὸν παρακινούμενος ὑπὸ τῆς συζύγου του συνεννοήθη μετὰ τινῶν ἐπισκόπων, οἱ ὁποῖοι ἐφθόγουν τὸν πατριάρχην καὶ συγκαλέσας σύνοδον καθήρσε καὶ ἐξώρισεν αὐτόν. Ἄλλὰ τότε κατεδείχθη πόσον δημοφιλὴς ἦτο ὁ πατριάρχης. Ὁ λαὸς τῆς Κων)πόλεως ἐστασίασε καὶ ἠνάγκασε τὸν αὐτοκράτορα νὰ ἀνακαλέσῃ τὸν Ἰωάννην. Ἄλλ' ὁ εὐθὺς καὶ χρηστὸς πατριάρχης δὲν ἤξευρε νὰ κάμῃ ὑποχωρήσεις. Ἀφ' οὗ ἐπανῆλθεν εἰς τὴν προτέραν θέσιν του, προσέβαλλε προσωπικῶς αὐτὴν τὴν αὐτοκράτειραν. Ὅθεν μετ' ὀλίγα ἔτη ἡ σύνοδος τὸν κατεδίκασε καὶ πάλιν. Τώρα ὅμως ἀπήχθη εἰς τὰς ἐσχατίας τῆς Μ. Ἀσίας, ὅπου ἐκ τῶν πολλῶν κακοπαθειῶν μετὰ τρεῖς ἔτη ἀπέθανεν. Ἡ κοσμικὴ λοιπὸν ἀρχὴ ἐπεκράτησεν.

Ἄλλ' ἄλλος ἦτο ὁ πραγματικὸς λόγος, διὰ τὸν ὁποῖον ἐμήνιον οἱ ἄρχιερεῖς τὰς Ῥώμης κατὰ τῆς βασιλείας καὶ τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἀνατολῆς. Οἱ ἄρχιερεῖς τῆς Ῥώμης ἀνέκαθεν εἶχον τὴν ἀξίωσιν νὰ ἔχουν τὰ πρωτεῖα ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ στηριζόμενοι εἰς τὸ ὅτι δῆθεν τὴν Ἐκκλησίαν τῆς Ῥώμης ἴδρυσαν οἱ δύο κορυφαῖοι τῶν ἀποστόλων Πέτρος καὶ Παῦλος. Ἄλλ' οἱ ἐν τῇ Ἀνατολῇ ἱεράρχαι ἀπένεμον μὲν εἰς τὸν ἀρχιερέα τῆς Ῥώμης πρεσβεῖα τιμῆς, τοῦτο ὅμως ἔπραττον, διότι ἡ Ῥώμη ἦτο ἡ ἀρχαία πρωτεύουσα τοῦ κράτους. Δι' αὐτὸν δὲ ἀκριβῶς τὸν λόγον ἀπένεμον τὰ δευτερεῖα εἰς τὸν ἐπίσκοπον Κωνσταντινουπόλεως, διότι αὕτη ἦτο ἡ δευτέρα πρωτεύουσα τοῦ κράτους. Τοῦτο ῥητῶς ἀναγράφεται εἰς τοὺς κανόνας τῆς Β' Οἰκουμενικῆς συνόδου καὶ μάλιστα τῆς Δ' τῆς ἐν Χαλκηδόνι, ἀλλὰ δὲν ἤρρεσκεν εἰς τοὺς ἀρχιερεῖς τῆς Ῥώμης. Οὗτοι, ἀφ' οὗτου ἔπαυσαν οἱ αὐτοκράτορες νὰ ἐδρεύουν διαρκῶς εἰς τὴν Ῥώμην, καὶ μάλιστα, ἀφ' οὗ κατελύθη τὸ δυτικὸν κράτος, μὴ ἀρκοῦμενοι εἰς τὰ πρεσβεῖα τῆς τιμῆς ἔφεραν εἰς τὸ μέσον καὶ κυριαρχικὰς ἀξιώσεις ἐπὶ τῆς ὅλης Ἐκκλησίας, βραδύτερον δὲ καὶ ἐπεχείρησαν νὰ ἐπιβάλλουν τὴν ἐξουσίαν των εἰς τοὺς βασιλεῖς καὶ ἐπὶ τῶν κοσμικῶν πραγμάτων.

Κατὰ ταῦτα ὁ πραγματικὸς λόγος, διὰ τὸν ὁποῖον ἐπῆλθεν ἡ διαίρεσις τῶν Ἐκκλησιῶν, ἦσαν αἱ κυριαρχικαὶ ἀξιώσεις τῶν ἀρχιερέων τῆς Ῥώμης, τὰς ὁποίας ἐν τῇ Ἀνατολῇ καὶ ἡ βασιλεία καὶ ἡ Ἐκκλησία δὲν ἠδύναντο νὰ ἀνεχθοῦν, τοσοῦτο μᾶλλον καθ' ὅσον εἶχον συνείδησιν τῆς πνευματικῆς ὑπεροχῆς τῆς Ἀνατολῆς ἀπέναντι τῆς Δύσεως. Εἰς τὴν Ἀνατολὴν εἶχον συγκροτηθῆ αἱ μεγάλοι Οἰκουμενικαὶ σύνοδοι, καὶ ἐνταῦθα διέλαμψαν οἱ μεγαλύτεροι διδάσκαλοι καὶ φωστῆρες τῆς Ἐκκλησίας, ὁ μέγας Ἀθανάσιος, ὁ Συνέσιος, ὁ μέγας Βασίλειος, ὁ Γρηγόριος ὁ Νύσσης, ὁ Γρηγόριος ὁ Ναζιανζηνὸς καὶ τέλος ὁ Ἰωάννης ὁ Χρυσόστομος.

Οὕτω ἀφ' ἑνὸς μὲν αἱ βαρβαρικαὶ ἐπιδρομαί, ἀφ' ἑτέρου δὲ τὰ θρησκευτικὰ ζητήματα ἐπέφεραν τὸν δριστικὸν χωρισμὸν τοῦ ἀνατολικοῦ ῥωμαϊκοῦ κράτους. Τοῦτο δέ, ἀφ' οὗ ἀπαξ ἀπεχωρίσθη τῆς Δύσεως, δὲν ἦτο δυνατόν παρὰ νὰ ζήσῃ ὅλως διόλου βίον ἰδιαίτερον, ὁποῖον ἐπέβαλλον αἱ χῶραι, εἰς τὰς ὁποίας ἦτο ἰδρυμένον, δηλ. νὰ γίνῃ κράτος ἑλληνικόν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β'.

Ο ΙΟΥΣΤΙΝΙΑΝΟΣ ΚΑΙ Η ΔΥΝΑΣΤΕΙΑ ΤΟΥ

I. Ὁ Ἰουστινιανὸς καὶ τὰ σχέδιά του.

Ὁ βος αἰὼν διέκοψε τὴν φυσικὴν καὶ ἀναγκαίαν ἐξέλιξιν τῆς διαμορφώσεως τοῦ ῥωμαϊκοῦ ἀνατολικοῦ κράτους εἰς ἑλληνικόν. Ὁ αὐτοκράτωρ Ἰουστινιανὸς (527—565), τοῦ ὁποίου ἡ ἰσχυρὰ προσωπικότης δεσπόζει ὅλης αὐτῆς τῆς ἐποχῆς, ὠνειροπόλησε τὴν δόξαν τῶν ῥωμαίων Καισάρων καὶ ἐπεχείρησε τὴν παλινὸρθωσιν τοῦ ῥωμαϊκοῦ κράτους.

Ὁ Ἰουστινιανὸς ἦτο ἀνεψιὸς τοῦ Ἰουστίνου τοῦ Α', ὁ ὁποῖος ὄχι μόνον ἐφρόντισε περὶ τῆς ἐκπαιδεύσεώς του, ἀλλὰ καὶ ἐνωρὶς κατέστησεν αὐτὸν μέτοχον τῆς κυβερνήσεως. Κυρίως ὅμως ἡ δρᾶσις τοῦ Ἰουστινιανοῦ ἀρχίζει, ἀφ' οὗ μετὰ τὸν θάνατον τοῦ θεοῦ ἔμεινε μόνος κύριος τῆς ἀρχῆς. Ὁ Ἰουστινιανὸς ἦτο ἀνὴρ συνετὸς καὶ μετριοπαθῆς καὶ πρὸς τοὺτοις ἐργατικὸς. Πρὸ πάντων ὅμως ἦτο φιλόδοξος καὶ μεγαλεπήβολος, καὶ εἶχε θαυμαστὴν δεξιότητα εἰς τὴν ἐκλογὴν τῶν λειτουργῶν, διὰ τῶν ὁποίων κατώρθωσε τὰ μεγάλα ἔργα τὰ δοξάσαντα αὐτόν. Εἰς τὴν λαμπρότητα τῆς ἀρχῆς τοῦ Ἰουστινιανοῦ ὄχι ὀλίγον συνετέλεσε καὶ οἱ σύζυγος αὐτοῦ Θεοδώρα. Αὕτη ἂν καὶ κατήγετο ἐκ ταπεινοῦ γένους καὶ κατὰ τὴν νεότητά της ἔσχε πολλὰς περιπετείας, διεκρίνετο διὰ τὴν εὐφυΐαν της καὶ τὴν χάριν, καί, ἀφ' οὗ ἔγινε σύζυγος τοῦ Ἰουστινιανοῦ, ἀνεδείχθη σύμβουλος πιστὸς αὐτοῦ!

Τὰ σχέδια τοῦ Ἰουστινιανοῦ ἦσαν νὰ ἀποκαταστήσῃ τὴν ἐνότητα τοῦ ῥωμαϊκοῦ κράτους καὶ νὰ ἀναστηλώσῃ τὸ μεγαλεῖον τῶν ῥωμαίων αυτοκρατόρων. Εἰς τοῦτο ἀπέβλεπον καὶ ὅλοι οἱ ἑξωτερικοὶ πόλεμοι, τοὺς ὁποίους ἐπεχείρησε, καὶ ὅλα τὰ ἔργα τῆς ἐσωτερικῆς διοικήσεως τοῦ κράτους. Τὰ σχέδιά του δὲ αὐτὰ φαίνεται ὅτι ὁ Ἰουστινιανὸς εἶχε καταστρώσει, πρὶν ἀκόμη ἀναβῆ ἐπὶ τοῦ θρόνου. Χάριν αὐτῶν εἶχε συνάψει φιλικὰς σχέσεις μὲ τὸν Ἰλδέριχον, τὸν βασιλέα τῶν ἐν Ἀφρικῇ Βανδῆλων. Ὡσαύτως συνετέλεσεν εἰς τὴν ἄρσιν τοῦ μεταξὺ τῶν Ἐκκλησιῶν σχίσματος. Ἦθελε νὰ ἐξευμενίσῃ τὸν ἀρχιερέα τῆς Ῥώμης, ἵνα καταστήσῃ αὐτὸν προθυμότερον νὰ συμπράξῃ ἐν καιρῷ εἰς τὴν

ἀποκατάστασιν τῆς ἐνότητος τοῦ ῥωμαϊκοῦ κράτους. Κατ' εἰσήγησιν λοιπὸν αὐτοῦ ὁ Ἰουστινὸς ὑπεχρέωσε τὸν πατριάρχην τῆς Κων)πόλεως Ἰωάννην νὰ ὑποκύψῃ εἰς τὰς ἀξιώσεις τοῦ πάπα καὶ νὰ ἐξαλείψῃ ἀπὸ τὰ δίπτυχα τῆς ἐκκλησίας τὰ ὀνόματα τοῦ Ἀκακίου καὶ τῶν διαδόχων του.

Ἀνελθὼν ἐπὶ τοῦ θρόνου ὁ Ἰουστινιανός, πρὶν θέσῃ τὰ σχέδιά του εἰς ἐνέργειαν, ἠθέλητε νὰ ἐξασφαλίσῃ τὰ σύνορα τοῦ κράτους πρὸς ἀνατολάς. Τὸ νέον περσικὸν κράτος, τὸ ὁποῖον, ὡς εἶδομεν εἰς τὴν ῥωμαϊκὴν ἱστορίαν, ἀνεσχηματίσθη περὶ τὰς ἀρχὰς τῆς 2ας ἑκατονταετηρίδος, πάντοτε ἠνώχλει τὸ ἑλληνικόν. Ὁ Ἰουστινιανὸς ὄθεν ἀπέστειλε κατὰ τῶν Περσῶν τὸν στρατηγὸν Βελισσάριον μετὰ στρατοῦ, ὁ ὁποῖος κατανικήσας τοὺς Πέρσας κατάρθωσε νὰ συνάψῃ μετ' αὐτῶν ἔντιμον εἰρήνην ἐξασφαλίζουσαν τὰ σύνορα τοῦ κράτους.

Ὀλίγον ὅμως χρόνον μετὰ τὸν περσικὸν πόλεμον ἐξεργάγη (522) εἰς τὴν Κων)πολιν δεινὴ στάσις, ἣ ὁποία ὀλίγον ἔλειψε νὰ ἀνατρέψῃ τὸν Ἰουστινιανὸν ἐκ τοῦ θρόνου, ἣ στάσις τοῦ Νίκα.

2. Ἡ στάσις τοῦ Νίκα.

Κατὰ τὸν τρόπον τῶν ἱπποδρομικῶν ἀγώνων τῆς Ῥώμης ἦσαν ὀργανωμένοι καὶ εἰς τὴν Κων)πολιν ἀρματοδρομῖαι. Ὅπως δὲ εἰς τὴν Ῥώμην, οὕτω καὶ εἰς τὴν Κων)πολιν, εἶχον σχηματισθῆ μετὰ τῶν μετὰ πάθους παρακολουθούτων αὐτὰς θεατῶν φατρίαὶ ἔχουσαι τὸ ὄνομα ἀπὸ τοῦ χρώματος τῶν ἀρματηλατῶν (πράσινοι, βενέτοι). Εἰς τὴν Κων)πολιν ὅμως αἱ φατρίαὶ αὐταὶ τοῦ ἱπποδρόμου συνεμορφώθησαν μὲ τὸν ἔμφυτον χαρακτῆρα τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους καὶ ὀργανώθησαν εἰς δημοτικὸς ὀργανισμοὺς ὀνομασθεῖσαι δῆμοι. Οἱ δῆμοι οὗτοι ἦσαν ἀνεγνωρισμένοι ὑπὸ τοῦ κράτους καὶ ἕκαστος ἐξ αὐτῶν εἶχε τὸν δήμαρχόν του καὶ κατάλογον τῶν μελῶν του κατατεθειμένον εἰς τὸ ἐπαρχεῖον τῆς πόλεως. Οἱ δῆμοι δὲν περιορίζοντο πλέον εἰς τὰς διενέξεις τῶν ἀρματοδρομῶν. Πολλάκις ἀντιθέεντο εἰς αὐτοὺς δημόσιαι λειτουργίαι, ἀπετέλουν δὲ καὶ εἶδος πολιτοφυλακῆς, καὶ διὰ τοῦτο εἶχον καὶ ὄπλα. Ἐπειδὴ δὲ ἐκκλησίαι τοῦ δήμου δὲν ὑπῆρχον πλέον, διὰ νὰ ἐκφράξῃ ὁ λαὸς τὴν θέλησίν του, οἱ δῆμοι ἀντεπροσώπευον αὐτὸν καὶ ἐξέφραζον εἰς τὸν μονάρχην ἐν τῷ ἱπποδρόμῳ καὶ παράπῃ τοῦ λαοῦ. Ἀλλὰ πολλάκις καὶ παρενέβαινον εἰς τὰς δημοσίας ὑποθέσεις. Κατέστησαν δηλ. φατρίαὶ πολιτικά. Τόσον δὲ μεγάλη ἦτο ἡ

δύναμις αὐτῶν, ὥστε οἱ αὐτοκράτορες εἶχον τὴν συνήθειαν νὰ περιβάλλουν μὲ τὴν εὐνοϊάν των τὴν μίαν ἐκ τῶν φατριῶν. Διήγειρον οὕτω τὸν φθόνον καὶ ἔσπειρον τὴν διχόνοιαν μεταξὺ αὐτῶν, διὰ νὰ δύνανται νὰ κρατοῦν τὸν λαὸν ὑποχείριον εἰς τὴν θέλησίν των.

Τοῦτο κατὰ τὰς ἀρχὰς τῆς βασιλείας του εἶχε πράξει καὶ ὁ Ἰουστινιανός, καὶ εἶχε χορηγήσει εἰς τοὺς Βενέτους πολλὰ προνόμια. Ἐπειδὴ ὅμως καὶ οἱ Βενέτοι καὶ οἱ Πράσινοι προέβαινον εἰς βιαιοπραγίας, ὁ Ἰουστινιανὸς ἐτιμώρησε μὲ ἀμεροληψίαν τοὺς κακουροῦντας καὶ ἐκ τῶν δύο μερίδων. Τοῦτο προεκάλεσε τὴν σύμπραξιν τῶν δύο φατριῶν. Ἐνωθεῖσαι δὲ αὐταὶ ἀπήτησαν εἰς τὸν ἱππόδρομον παρὰ τοῦ αὐτοκράτορος τὴν παῦσιν μισητῶν τιμῶν ὑπουργῶν. Ὁ αὐτοκράτωρ ἠρνήθη, καὶ αἱ φατρίαὶ τότε διασπαρεῖσαι εἰς τὴν πόλιν ἐξηρέθισαν τὸν λαὸν καὶ διήγειραν φοβερὰν στάσιν. Ἡ στάσις αὕτη ὀνομάσθη τοῦ Νίκα ἐκ τῆς κραυγῆς «νίκα», τὴν ὁποίαν ἐξέπεμπον οἱ στασιασταί.

Τὸ πλῆθος ἔθεσε πῦρ εἰς τὸ πραιτώριον, καὶ αἱ φλόγες διαδοθεῖσαι ὑπὸ σφοδροῦ ἀνέμου κατέκαυσαν μέγα μέρος τῆς πόλεως. Τότε ἐκάη καὶ ὁ ἀρχαῖος ναὸς τῆς τοῦ Θεοῦ Σοφίας. Ὁ αὐτοκράτωρ φοβηθεὶς ἔσπευσε νὰ παύσῃ τοὺς μισητοὺς ὑπουργούς. Ἀλλ' ὄλαι του αἱ παραχωρήσεις ἀπέβησαν μάταιαι. Ματαίᾳ ἐπίσης ἀπέβη καὶ ἡ προσωπικὴ ταπεινώσις τοῦ ἰδίου εἰς τὸν ἱππόδρομον, ὅτε ἐπεχείρησε νὰ ὁμιλήσῃ εἰς τὸ πλῆθος. Τὸ πλῆθος ἀπεδοκίμασε διὰ κραυγῶν καὶ συριγμῶν τὸν αὐτοκράτορα. Καὶ τότε ἀπεκαλύφθησαν οἱ πολιτικοὶ σκοποὶ τῆς στάσεως. Οἱ στασιασταὶ ἀνγγόρευσαν αὐτοκράτορα ἓνα ἀνεψιὸν τοῦ Ἀναστασίου Ὑπάτιον. Ὁ Ἰουστινιανὸς οὐδεμίαν πλέον ἔχων ἐλπίδα νὰ διατηρήσῃ τὴν ἀρχὴν ἀπεφάσισε νὰ φύγῃ. Τὴν ἀπόφασιν ταύτην τοῦ Ἰουστινιανοῦ ἐπεδοκίμασαν ὅλοι σχεδὸν οἱ περὶ αὐτὸν πλὴν τῆς Θεοδώρας. Αὕτη ἀνταχθεῖσα εἰς τὴν γνώμην τοῦ Ἰουστινιανοῦ ἔσωσε τὸν θρόνον αὐτοῦ διὰ τῆς ἀποφασιστικότητός της.

Εἰς τὴν σωτηρίαν τοῦ Ἰουστινιανοῦ συνετέλεσε καὶ ὅτι ὁ Ὑπάτιος δὲν ἔδειξε κατὰ τὴν κρίσιμον ἐκείνην στιγμήν τὴν ἀπαιτουμένην δραστηριότητα. Ἀντὶ νὰ ἐπέλθῃ ἀμέσως κατὰ τῶν ἀνακτόρων, ὅπου ἀσφαλῶς ἡ ταλαντευομένη φρουρὰ αὐτῶν θὰ ἠνοιγεν εἰς τοὺς στασιαστὰς τὰς πύλας, συνεκέντρωσε τὸν λαὸν εἰς τὸν ἱππόδρομον. Ὁ Ἰουστινιανὸς μὲ δύο στρατηγούς, τὸν Βελισσάριον καὶ τὸν Μοῦνδον, καὶ τρισχιλίους πιστοὺς στρατιώτας ἔσπευσεν ἐκεῖ. Τότε τὸ πλῆθος ἀμέσως διηρέθη. Οἱ Βενέτοι ἴσως καταπραῦνθέντες ὑπὸ μυστικῶν πρακτέρων τῆς Θεοδώρας ἀπεχωρίσθησαν τῶν ἄλλων. Ὁ Βελισσάριος

καὶ ὁ Μοῦνδος εἰσελθόντες εἰς τὸν ἵππόδρομον κατέπνιξαν τὴν ἐπανάστασιν εἰς τὸ αἷμά της. Ὁ Ὑπάτιος συλληφθεὶς ἐθανατώθη. Οἱ δ' ἀποπεμφθέντες ὑπουργοὶ ἐπανήλθον εἰς τὰς θέσεις των. Ἐκτοτε ἡ δύναμις τῶν φατριῶν ἐθραύσθη. Ὁ λαὸς παύει πλέον νὰ εἶναι πολιτικὸς παράγων. Τοῦ λοιποῦ ἐπικρατοῦν ἡ ἀπολυταρχία καὶ ὁ ἀπεριόριστος δεσποτισμός.

3. Οἱ ἐπὶ Ἰουστινιανοῦ ἐξωτερικοὶ πόλεμοι.

Ἐξασφαλίσας τὰ σύνορα τοῦ κράτους πρὸς Α. καὶ στερεωθεὶς ἐπὶ τοῦ θρόνου διὰ τῆς καταστολῆς τῆς στάσεως τοῦ Νίκα ὁ Ἰουστινιανὸς ἐπεδόθη εἰς τὴν ἐκτέλεσιν τῶν σχεδίων του.

Κατὰ πρῶτον ἔστρεψε τὴν προσοχὴν του εἰς τὴν Ἀφρικὴν. Μὲ τὸν βασιλέα αὐτῆς Ἰλδερῖχον εἶδομεν ὅτι εἶχε συνάψει ὁ Ἰουστινιανὸς φιλικὰς σχέσεις. Ἀλλὰ τὸν Ἰλδερῖχον κατόπιν ἐξεδίωξεν ἐκ τῆς ἀρχῆς ὁ ἔγγονος αὐτοῦ Γελίμερος. Ὁ Ἰουστινιανὸς τότε ὡς ὑπέρτατος νόμιμος κύριος τῆς Ἀφρικῆς ἀπήτησε τὴν ἀπελευθέρωσιν τοῦ φυλακισθέντος Ἰλδερῖχου. Ἐπειδὴ δὲ δὲν εἰσηκούσθη, ἔπεμψεν ἐναντίον τοῦ Γελίμερου στόλον καὶ στρατὸν ὑπὸ τὴν ἀρχηγίαν τοῦ Βελισσαρίου. Ὁ Βελισσάριος μετὰ βραχὺν ἀγῶνα κατώρθωσε νὰ καταλύσῃ τὴν εἰς τὴν Ἀφρικὴν κυριαρχίαν τῶν Βανδῆλων καὶ νὰ ὑπαγάγῃ τὴν χώραν ὑπὸ τὴν Αὐτοκρατορίαν. Οἱ Βανδῆλοι αἰχμαλωτισθέντες κατετάχθησαν εἰς τὸν στρατὸν τοῦ κράτους. Ὁ δὲ Γελίμερος ἀχθεὶς εἰς Κων(σταντινούπολιν) ἐκέσμησε τὸν θρίαμβον τοῦ νικητοῦ στρατηγοῦ. Ὁ Γελίμερος ἔπειτα ἐστάλη εἰς τὴν Μ. Ἀσίαν, ὅπου λαβὼν ὡς δῶρον παρὰ τοῦ αὐτοκράτορος πλούσιον κτήμα διήλθε τὸν λοιπὸν βίον ὡς ἰδιώτης.

Σπουδαιότερον ἀκόμη ἔργον ἀλλὰ καὶ δυσκολώτερον ἔμελλε νὰ ἐκτελέσῃ ὁ ἑλληνικὸς στρατὸς εἰς τὴν Ἰταλίαν. Ὅπως εἶδομεν προηγουμένως, ὁ Θεωδερῖχος μὲ τοὺς Ὀστρογότθους κατόπιν ἀδείας τοῦ αὐτοκράτορος Ζήνωνος εἶχε καταλάβει τὴν Ἰταλίαν καὶ ἀνέλαβε τὴν κυβέρνησιν αὐτῆς. Μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Θεωδερῖχου τὴν ἡγεμονίαν τῶν Ὀστρογότθων καὶ τὴν διοίκησιν τῆς Ἰταλίας εἶχε ἀναλάβει ἡ θυγάτηρ του Ἀμαλασοῦνθα. Αὕτη δὲ καὶ εἶχε στείλει στρατὸν εἰς τὸν Βελισσάριον, ὅτε οὗτος διεξῆγε τὸν πόλεμον εἰς τὴν Ἀφρικὴν. Ἀλλ' ἡ Ἀμαλασοῦνθα κατόπιν ἐδολοφονήθη ὑπὸ τοῦ βαρβάρου συζύγου της Θεωδάτου. Ὁ Ἰουστινιανὸς τότε εὗρε τὴν ποθουμένην εὐκαιρίαν, ἵνα ἐκδιώξῃ τοὺς Ὀστρογότθους ἐκ τῆς Ἰταλίας. Ἐπεμψε λοιπὸν ἐκε-

τὸν στρατηγὸν Βελισσάριον, ὁ ὁποῖος πρὸ δλίγου εἶχε ἐπιστρέψει ἐκ τῆς ἐκστρατείας τῆς Ἀφρικῆς. Ὁ Βελισσάριος κατ' ἀρχὰς ἠδουκίμησε καὶ εἰς τὴν Ἰταλίαν. Κατέλαβε μέγα μέρος αὐτῆς καὶ αὐτὴν τὴν Ῥώμην.

Ἐν τῷ μεταξὺ ὅμως ἀνεκλήθη ὁ Βελισσάριος δι' ἄλλον πόλεμον. Οἱ Πέρσαι συνεννοηθέντες μὲ τοὺς Ὀστρογότθους εἰσέβαλον εἰς τὴν Συρίαν καὶ ἐκίρυσαν τὴν Ἀντιόχειαν (540). Ἔνεκα τούτου ὁ πόλεμος εἰς τὴν Ἰταλίαν ἐχαλαρώθη. Ἀλλὰ, καὶ ἀφ' οὗ ὁ Βελισσάριος νικήσας τοὺς Πέρσας ἐπανήλθεν εἰς τὴν Ἰταλίαν, δὲν κατώρθωσε νὰ περατώσῃ τὸν πόλεμον ταχέως. Οἱ Ὀστρογότθοι ἀντέτασσαν ἐπίμονον ἀντίστασιν, αἱ δὲ στρατιωτικαὶ δυνάμεις τοῦ Βελισσαρίου ἦσαν ἀνεπαρκεῖς. Τέλος ἐστάλη μετὰ νέου στρατοῦ εἰς Ἰταλίαν ὁ στρατηγὸς Ναρσῆς, ὅστις μετὰ πολλὰς μάχας κατώρθωσε νὰ καταλύσῃ τὸ ἐν Ἰταλίᾳ κράτος τῶν Ὀστρογότθων καὶ νὰ ὑπαγάγῃ ὀλόκληρον τὴν Ἰταλίαν εἰς τὸ κράτος τῆς Ἀνατολῆς ὡς ἐπαρχίαν ἢ ὡς ὀνομάσθη ἑξαρχίαν (555).

Συγχρόνως μὲ τὴν κατάκτησιν τῆς Ἰταλίας ὁ Ἰουστινιανὸς ἐωφελήθη ἐκ τῶν ἐμφυλίων ἐρίδων τῶν ἐν Ἰσπανίᾳ Βησιγότθων κατώρθωσε νὰ καταλάβῃ τὰς μεσημβρινὰς ἐπαρχίας αὐτῆς. Ἀλλὰ καὶ οἱ Πέρσαι, καὶ ἀφ' οὗ κατὰ τὴν διάρκειαν τοῦ ὀστρογοθτικοῦ πολέμου ἐνικήθησαν ὑπὸ τοῦ Βελισσαρίου, δὲν ἠσύχασαν. Τὸ 549 εἰσέβαλον εἰς τὴν Κολχίδα διεκδικοῦντες αὐτὴν δι' ἑαυτοὺς. Ὁ νέος περσικὸς πόλεμος διήρκεσεν ἑπτὰ ἔτη ἀποβαίνων ὅτε μὲν ὑπὲρ τοῦ ἐνὸς ὅτε δὲ ὑπὲρ τοῦ ἄλλου. Ἐπὶ τέλους συνήφθη πεντηκονταετῆς εἰρήνη (556), καθ' ἣν οἱ μὲν Πέρσαι παρητήθησαν τῶν ἐπὶ τῆς Κολχίδος ἀξιώσεων, ὁ δὲ Ἰουστινιανὸς ὑπεσχέθη ἐτήσιον δῶρον εἰς αὐτοὺς 30 χιλ. χρυσῶν, ἵνα ἐμποδίζουσι τὰς ἐπιδρομὰς τῶν πέραν τοῦ Καυκάσου βαρβάρων.

Τὰ ὄνειρα τοῦ Ἰουστινιανοῦ εἶχον ἐκπληρωθῆ. Τὰ παλαιὰ σύνορα τῆς Αὐτοκρατορίας εἶχον ἀνακτηθῆ. Ἀλλὰ οἱ κατακτητικοὶ πόλεμοι τοῦ Ἰουστινιανοῦ ἠμπόδισαν τὴν πολὺ ἀναγκαιότεραν ὑπεράσπισιν τῶν βορείων συνόρων τοῦ κράτους. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι πρὸς τοῦτο ὁ Ἰουστινιανὸς εἶχε οἰκοδομήσει ὀλόκληρον σειρὰν φρουρίων, ἀλλ' ἐντὸς τῶν φρουρίων τούτων δὲν ὑπῆρχεν ἀρκετὸς ἀριθμὸς μαχητῶν. Ὡς ἐκ τούτου οἱ Βούλγαροι, ἐνωμένοι μὲ λείψανα τῶν Οὐννων συχνὰ ἔκαμνον ἐπιδρομὰς εἰς τὸ κράτος. Ἐκτὸς τούτων καὶ νέα βαρβαρικὰ στίφη σλαυικὰ ἤρχισαν νὰ εἰσβάλλουσι εἰς τὴν Αὐτοκρατορίαν. Κατὰ τὰς ἐπι-

δρομάς δὲ αὐτὰς οἱ βάρβαροι πολλάκις ἐπλησίασαν μέχρις αὐτῆς τῆς Κων)πόλεως. Ἡ πόλις μὲ τὰ ἀσφαλῆ ὀχυρόματά της δὲν διέτρεχε βεβαίως κίνδυνον, ἀλλ' ἡ ὑπαιθρος χώρα ἔπασχε πολὺ ἐκ τῶν ἐπιδρομῶν. Δὲν ἀπηλλάσσεται ἀπ' αὐτῶν παρὰ μόνον κατόπιν πληρωμῆς πολλοῦ χρυσοῦ. Ἄλλ' ὁ τρόπος οὗτος τῆς ἐπιστροφῆς τῶν βαρβάρων εἰς τὰ ἴδια προσεῖλκεν εἰς τὴν αὐτὴν πορείαν ἄλλα πάλιν στίφη βαρβάρων.

4. Ἑσωτερικὰ ἔργα τοῦ Ἰουστινιανοῦ.

Οἱ ἔξωτερικοὶ πόλεμοι πρὸς ἀνάκτησιν τῶν παλαιῶν συνόρων τῆς Αὐτοκρατορίας δὲν ἠμπόδιζον τὸν Ἰουστινιανὸν νὰ μεριμνᾷ συγχρόνως καὶ περὶ τῶν ἐσωτερικῶν πραγμάτων. Ἔκαμε δὲ τοιαῦτα εἰρηρικὰ ἔργα, ὥστε ταῦτα περισσότερον ἴσως τῶν ἔξωτερικῶν νὰ λαμπρύνουν τὴν βασιλείαν του. Ἐκ τούτων τὸ λαμπρότερον εἶναι τὸ ὑπὲρ τῆς δικαιοσύνης.

Κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην εἰς τὴν νομοθεσίαν ἐπεκράτει μεγάλη σύγχυσις. Ἄλλοι μὲν τῶν νόμων ἀνέτρεχον εἰς τὴν δημοκρατικὴν ἐποχὴν τοῦ ῥωμαϊκοῦ κράτους, ἄλλους ἐξέδωκαν αὐτοκράτορες ἐθνικοὶ ὑπὸ τὴν ἐπιρροὴν τῆς αἰρέσεως τῶν στωϊκῶν, ἄλλους ὑπηγόρευσαν Ἕλληνες ἐπίσκοποι εἰς αὐτοκράτορας χριστιανούς. Ἐπομένως ἄλλοι μὲν νόμοι εἶχον καταργηθῆ ἔν μέρει, ἄλλοι εἶχον περιπέσει εἰς ἀχρησίαν, ἄλλοι εἶχον σωροὺς ἐρμηνειῶν. Ὡσαύτως αἱ συγγραφαὶ τῶν νομομαθῶν, εἰς τὰς ὁποίας ἐπὶ Θεοδοσίου εἶχε δοθῆ ἰσχὺς νόμου, περιεῖχον πολλὰς ἀντιφάσεις. Τὴν σύγχυσιν ταύτην ὁ Ἰουστινιανὸς ἄμα βασιλεύσας ἀπεφάσισε νὰ θεραπεύσῃ, καὶ τὸ ἔργον τοῦτο ἀνέθεσεν εἰς δέκα νομοδιδασκάλους ὑπὸ τὴν διεύθυνσιν τοῦ Τριβωνιανοῦ. Οὗτοι πρῶτον μὲν συνέλεξαν καὶ ἐκαθάρισαν ὅλας τὰς αὐτοκρατορικὰς διατάξεις, αἱ ὁποῖαι εἶχον ἀντικαταστήσει τοὺς παλαιοὺς ῥωμαϊκοὺς νόμους, κατήργησαν δηλ. τὰς ἀντιφατικὰς καὶ παρέλειψαν τὰς περιττὰς καὶ τὰς περιπεσούσας εἰς ἀχρησίαν. Συνέταξαν οὕτω ἓνα κώδικα (codex) πλήρη, σύντομον καὶ σαφῆ τῶν ἰσχυόντων νόμων. Ἐπειτα συνέλεξαν, διερρῦθμισαν καὶ ἐταξινόμησαν τὰς ἐπὶ τῶν διαφόρων νομικῶν ζητημάτων γνώμας τῶν κυριωτέρων νομομαθῶν τὰς εὗρισκομένας εἰς τὰς συγγράμματα αὐτῶν, καὶ οὕτω ἀπῆρτισαν μίαν συλλογὴν ὀνομασθεῖσαν Πανδέκται (digesta). Καὶ τέλος ἐξεπόνθησαν ἐπιτομὴν τῶν ἀρχῶν τοῦ Δικαίου, ἵνα διδάσκηται εἰς τὰς Σχολὰς, τὴν ὁποίαν ὠνόμασαν Εἰσηγήσεις (institutiones). Αἱ τρεῖς αὗται νομοθετικαὶ συλλο-

γαὶ μετὰ τῶν κατόπιν ὑπὸ τοῦ Ἰουστινιανοῦ ἐκδοθειῶν νεωτέρων διατάξεων, αἱ ὁποῖαι ὠνομάσθησαν Νεαραὶ (novellae), ἀποτελοῦν τὸ corpus juris civilis (Ἄστικὸν Δίκαιον), ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ ὁποίου ἔμορφώθη κατόπιν ἡ τοῦ Δικαίου ἐπιστήμη.

Τὸ Ἰουστινιανεῖον τοῦτο δίκαιον συνετάχθη λατινιστὶ συμφώνως μὲ τὰς περὶ ἀναστηλώσεως τοῦ ἀρχαίου ῥωμαϊκοῦ κράτους ἰδέας τοῦ αὐτοκράτορος. Ἐπειδὴ ὅμως ἡ λατινικὴ ἦτο εἰς τοὺς πολλοὺς ἀκατάληπτος, παρέστη ἀμέσως ἀνάγκη νὰ παρασκευασθοῦν καὶ ἑλληνικαὶ μεταφράσεις αὐτοῦ. Διὰ τὸν λόγον δὲ τοῦτον καὶ αἱ πλεῖσται τῶν Νεαρῶν ἑλληνιστὶ ἐξ ἀρχῆς συνετάχθησαν.

Ἄλλο σπουδαῖον ἔργον τῆς ἐσωτερικῆς διοικήσεως τοῦ Ἰουστινιανοῦ εἶναι τὰ διάφορα κτίσματα, τὰ ὁποῖα οὗτος κατεσκεύασε καὶ εἰς τὴν πρωτεύουσάν καὶ εἰς τὰς ἄλλας χώρας τοῦ κράτους. Ἐκτίσθησαν τότε νέα πόλεις. Αἱ παλαιαὶ ἐκοσμήθησαν μὲ λουτρά, δεξαμενὰς καὶ κτήρια. Ἐξεύχθησαν γέφυραι. Περιεξώσθησαν ουστηματικῶς τὰ ὄρια τοῦ κράτους μὲ φρούρια. Πρὸ πάντων ὅμως σύμφωνα μὲ τὸν χαρακτῆρα τῆς ἐποχῆς ἐκτίσθησαν ὑπὸ τοῦ Ἰουστινιανοῦ πλῆθος μοναστηρίων καὶ ναῶν. Μεταξὺ δὲ τούτων ὁ μεγαλοπρεπέστερος εἶναι ὁ ἐν Κων)πόλει ναὸς τῆς τοῦ Θεοῦ Σοφίας, τὸ ἀπαράμιλλον τοῦτο μνημεῖον, διὰ τοῦ ὁποίου ἡ δόξα τῆς βασιλείας καὶ τοῦ ὀνόματος τοῦ Ἰουστινιανοῦ ἀπέβη αἰωνία.

Ὁ ναὸς οὗτος ἦτο ἀφιερωμένος εἰς τὴν ὑπερτάτην τοῦ Θεοῦ Σοφίαν, ὅπως ὁ Παρθενὼν εἰς τὴν Ἀθηνᾶν τὴν συμβολίζουσαν τὴν αὐτὴν ἰδέαν. Κατὰ πρῶτον μὲν εἶχεν οἰκοδομηθῆ ὑπὸ τοῦ Μ. Κωνσταντίνου, κατόπιν ὅμως ἀνοικοδομήθη εὐρυχωρότερος ὑπὸ τοῦ Κωνσταντοῦ τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ. Ἀπὸ τοῦ ἄμβωνος δὲ τοῦ ναοῦ τούτου εἶχεν ἀντηγήσει ἡ φωνὴ τοῦ Γρηγορίου τοῦ Ναζιανζηνοῦ τοῦ ἀνορθώσαντος τὴν Ὀρθοδοξίαν καὶ ἡ τοῦ Ἰωάννου τοῦ Χρυσόστομου καυτηριάζοντος τὰς ἀταξίας τῆς αὐλῆς. Ἄλλ' ὅτε ὁ τελευταῖος οὗτος ἐξωρίσθη, ὁ λαὸς τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἐν τῇ ἀπογοητεύσει αὐτοῦ ἔθεσε πῦρ εἰς τὸν ναὸν αὐτόν, ὅπόθεν ὁ Χρυσόστομος ἐξηκόντιζε τοὺς μύδρους του. Ὁ ναὸς ἀνεκτίσθη κατόπιν ὑπὸ Θεοδοσίου τοῦ Β', πυρποληθεὶς δὲ ἐκ δευτέρου κατὰ τὴν στάσιν τοῦ Νίκα ἀνηγέρθη ἤδη ἐκ βάρων ὑπὸ τοῦ Ἰουστινιανοῦ μεγαλύτερος καὶ λαμπρότερος, ἀντάξιός τοῦ προορισμοῦ αὐτοῦ ὡς ἀποτελοῦντος τὸ ἱερὸν σύμβολον τοῦ θρησκευτικοῦ καὶ πολιτικοῦ μεγαλείου τοῦ ἔθνους. Ἡ παρασκευὴ καὶ ἡ ἐκτέλεσις τοῦ σχεδίου τοῦ ναοῦ ἀνετέθη εἰς δύο ἀρχιτέκτονας, Ἀνθέμιον τὸν Τραλ-

Ἐπὶ τῆς βασιλείας τέλος τοῦ Ἰουστινιανοῦ ἐκλείσθησαν αἱ φιλοσοφικαὶ καὶ σχολαὶ τῶν Ἀθηῶν ἢ κατὰ διαταγὴν αὐτοῦ ἢ ἐλλείψει μαθητῶν.

5. Τὸ ἔργον τοῦ Ἰουστινιανοῦ.

Ὁ Ἰουστινιανὸς ἀποθνήσκων τὸ 565 ἀφῆκεν εἰς τοὺς διαδόχους του τὸ κράτος πολὺ ἐξησθενημένον. Ἡ ἀνάκτησις τῆς Ἀφρικῆς, τῆς Ἰταλίας καὶ τῆς Ἰσπανίας κατηνάλωσε τοὺς πόρους τοῦ κράτους, καὶ ὡς ἐκ τούτου δὲν ἠδυνήθη τοῦτο νὰ ἀσφαλισθῇ ἀπὸ τῶν ἐπιδρομῶν τῶν ἐκ βορρᾶ βαρβάρων καὶ τῶν Περσῶν. Τὰ ἄπειρα καὶ δαπανηρὰ οἰκοδομικὰ ἔργα ἐξήντηλταν ἔτι μᾶλλον τὰς ἀνατολικὰς ἐπαρχίας. Καὶ τὸ χειρότερον, παράδοξος συρροὴ πολλῶν φυσικῶν συμφορῶν (λιμοί, λοιμοί, σεισμοί) ἐπηύξησε τὴν ἐξάντησιν αὐτοῦ. Ἡ δὲ θρησκευτικὴ πολιτικὴ τοῦ Ἰουστινιανοῦ ἐπέφερεν ἀκόμη χειρότερα ἀποτελέσματα, διότι ἔνεκα αὐτῆς κυρίως ἀπεσπάσθησαν βραδύτερον αἱ ἀνατολικαὶ τοῦ κράτους ἐπαρχίαι.

Παρ' ὅλα ταῦτα ὅμως ἡ βασιλεία τοῦ Ἰουστινιανοῦ ὑπῆρξε μία τῶν λαμπροτέρων ἐποχῶν τῆς Ἑλληνικῆς Αὐτοκρατορίας. Τὰ κατορθώματα τοῦ Βελισσαρίου καὶ τοῦ Ναρσῆ περιεποίησαν μεγίστην δόξαν εἰς τὴν ἱστορίαν τοῦ μεσαιωνικοῦ Ἑλληνισμοῦ. Αἱ τῆ φροντίδι τοῦ Ἰουστινιανοῦ γενόμεναι νομικαὶ συλλογαὶ ἐρρῦθμισαν ἐπὶ αἰῶνας τὰς ἀστικὰς σχέσεις ὅλου τοῦ πολιτισμένου κόσμου καὶ ἐξακολουθοῦν νὰ ἀποτελοῦν τὴν βάσιν πάσης σπουδαίας περὶ τὸ ἀστικὸν δίκαιον μελέτης. Ὁ ὕπ' αὐτοῦ τέλος κτισθεὶς μέγας ναὸς τῆς τοῦ Θεοῦ Σοφίας ὄχι μόνον εἶναι τὸ ὠραιότερον τῆς τέχνης ἔργον ὀλοκλήρου τοῦ μέσου αἰῶνος, ἀλλὰ καὶ ἀπέβη τὸ σύμβολον τῆς πολιτικῆς καὶ ἐκκλησιαστικῆς τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους ἐνότητος.

6. Οἱ διάδοχοι τοῦ Ἰουστινιανοῦ.

Ἀπὸ τοῦ Ἰουστινιανοῦ τοῦ Α' μέχρι τοῦ Ἡρακλείου, ἐπὶ τῆς δυναστείας τοῦ ὁποίου το κράτος ἔλαβεν ὀριστικῶς τὸν ἑλληνικὸν αὐτοῦ χαρακτῆρα, κατέλαβον τὴν ἀρχὴν τέσσαρες ἄνδρες: δ. Ἰουστίνος Β' ἀνεψιὸς τοῦ Ἰουστινιανοῦ (565-578), ἀνὴρ ἀνίκανος ὄχι μόνον νὰ ἐξακολουθήσῃ τὸ ἔργον τοῦ μεγάλου αὐτοῦ θείου, ἀλλὰ καὶ νὰ συντηρήσῃ τὰ κεκτημένα· ὁ ὑπὸ τοῦ Ἰουστίνου ἀναδειχθεὶς συνάρχων αὐτοῦ στρατηγὸς Τιβέριος ὁ Θρᾶξ (578-582)· ὁ τούτου γαμβρὸς ἐπὶ θυγατρὶ γενναῖος στρατηγὸς Μαυρίκιος ὁ Καππαδόκης (582-602), εἰς τῶν

ἐγκρίτων βασιλέων τοῦ μεσαιωνικοῦ ἑλληνισμοῦ· καὶ τέλος κατόπιν μιᾶς στρατιωτικῆς στάσεως, ἡ ὁποία ἀνέτρεψε τὸν Μαυρίκιον, ὁ Φωκάς, ἀνίκανος καὶ τυραννικὸς βασιλεὺς πληρώσας τὸ κράτος συμφορῶν. Ἐνεκα τούτου ὁ λαὸς στασιάζας ἀνέτρεψε τὸν Φωκᾶν καὶ ἀνεβίβασεν εἰς τὸν θρόνον τὸν υἱὸν τοῦ Ἐξάρχου τῆς Ἀφρικῆς Ἡράκλειον.

Κατὰ τὴν περίοδον ταύτην τὸ ἔργον τοῦ Ἰουστινιανοῦ πρὸς ἀνόρθωσιν τοῦ ἀρχαίου ῥωμαϊκοῦ κράτους ἀνατρέπεται. Οἱ Λογγοβάρδοι, ἔθνος γερμανικὸν ἐκ τῶν περὶ τὸν Δούναβιν χωρῶν, ἐπέδραμον εἰς τὴν ἄνω Ἰταλίαν καὶ ἵδρυσαν ἐκεῖ κράτος βαρβαρικόν, τὸ ὁποῖον δὲν ἀνεγνώριζε τὴν κυριαρχίαν τοῦ ἐν Κων)πόλει αὐτοκράτορος. Ὅστε βαθυμυδὸν ἡ κυριαρχία τῶν ἐν Κων)πόλει βασιλέων εἰς τὴν Ἰταλίαν περιορίσθη εἰς τὴν κάτω Ἰταλίαν καὶ Σικελίαν. Ἐπομένως ἀπὸ τῆς περιόδου ταύτης δυνάμεθα νὰ εἰπωμεν ὅτι τὸ ἀνατολικὸν κράτος περιορίζεται εἰς τὰ φυσικὰ του ὅρια. Ἐξ ἄλλου ἀπὸ τῆς περιόδου ταύτης ἡ λατινικὴ γλῶσσα ἐκτοπίζεται ὑπὸ τῆς ἑλληνικῆς καὶ ἐγκαταλείπεται ἡ ἰδέα ὅτι ἐπίσημος γλῶσσα τοῦ κράτους πρέπει νὰ εἶναι ἡ λατινικὴ.

Ἄλλα δὲ σπουδαῖα γεγονότα τῆς ἐποχῆς ταύτης εἶναι αἱ Ἀβαροσλαυϊκαὶ ἐπιδρομαὶ καὶ οἱ Περσικοὶ πόλεμοι.

Ἀβαροσλαυϊκαὶ ἐπιδρομαί. Ἀπὸ τῶν χρόνων τοῦ Ἰουστινιανοῦ ἐφάνη εἰς τὰς πέρας τοῦ Δουνάβεως χώρας νέα φυλὴ βαρβαρικὴ, οἱ Ἀβαροι, μογγολικῆς καταγωγῆς, ὡς οἱ Οὐνιοι, ἐλθόντες ἐκ τῶν ἐσχάτων τῆς Ἀσίας. Οἱ Ἀβαροι οὗτοι ὑπέταξαν τοὺς Βουλγάρους τῆς νῦν Ν. Δ. Ρωσίας καὶ ὅλους τοὺς σλαυϊκοὺς λαοὺς τοὺς περὶ τὸν Δούναβιν, ἐπωφεληθέντες δὲ προσέει καὶ ἐκ τῆς μεταβάσεως τῶν Λογγοβάρδων εἰς τὴν Ἰταλίαν κατέλαβον καὶ τὰς χώρας τούτων. Ἰδρυσαν οὕτω κράτος βαρβαρικὸν ἰσχυρότατον ἐκτεινόμενον ἀπὸ τοῦ Εὐξείνου Πόντου μέχρι τῶν περὶ τὴν Βιέννην χωρῶν. Εἰς τὸ κράτος δὲ τοῦτο περιελήφθησαν καὶ τὰ ὑφιστάμενα ἐκεῖ ἀκόμη λείψανά τῶν οὐννικῶν φυλῶν. Οἱ Ἀβαροι λοιπὸν οὗτοι μὲ τὰ ποικίλα ὑπ' αὐτοὺς βαρβαρικὰ φῦλα διαβαίνοντες τὸν Δούναβιν ἔκαμνον κατὰ τοὺς χρόνους τούτους συχνὰς ἐπιδρομὰς εἰς τὰς ἐπαρχίας τοῦ ἑλληνικοῦ κράτους. Ἐκ τούτου λαβὼν ἀφορμὴν κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ παρελθόντος αἰῶνος μισέλλη τις Γερμανός, ὁ Φαλμεράυερ, ἰσχυρίσθη ὅτι κατὰ τὰς ἐπιδρομὰς ταύτας οἱ Σλαῦοι ἐπροχώρησαν μέχρι Πελοποννήσου καὶ ὅτι τότε ἡ Ἑλλὰς ὅλη καὶ ἰδίως ἡ Πελοπόννησος ἐξεσλαυίσθη. Οἱ ἰσχυρισμοὶ τοῦ Φαλμεράυερ ἐξηλέγχθησαν ἐπιστημονικῶς ἀνυπόστατοι. Ἀληθὲς εἶναι ὅτι βραδύτερον πολλοὶ Σλαῦοι ἐγκατεστάθησαν εἰς τὰς ἑλληνικὰς χώρας,

ἰδίως εἰς τὰ ὄρη ὡς ποιμένες. Οὗτοι ὅμως ταχέως ἐξελληνίσθησαν, τὰ μόνα δὲ ἔχνη, τὰ ὁποῖα ἀφήκαν, εἶναι ἔθιμά τινα καὶ ὀλίγαι λέξεις τοπωνυμικαὶ καὶ ποιμενικαί.

Οἱ περσικοὶ πόλεμοι. Εἶδομεν ὅτι οἱ Πέρσαι (556) εἶχον συνάψει 50ετῆ εἰρήνην μὲ τὸν Ἰουστινιανόν. Ἄλλ' ἡ εἰρήνη αὕτη ἐπὶ Ἰουστίνου τοῦ Β' διελύθη. Ὁ βασιλεὺς τῶν Περσῶν Χοσρόης θέλων νὰ ἐκτείνῃ τὸ κράτος του εἰσέβαλεν εἰς τὴν νότιον Ἀραβίαν. Ἄλλ' ἡ νότιος Ἀραβία ἦτο ὑποτεταγμένη εἰς τὸ πέραν τῆς Ἐρυθρᾶς θαλάσσης χριστιανικὸν κράτος τῆς Αἰθιοπίας ἢ Ἀβυσσηνίας, ἡ ὁποία εὐρίσκετο ὑπὸ τὴν προστασίαν τῆς Ἑλληνικῆς Αὐτοκρατορίας. Ἐνεκα τούτου ὁ Ἰουστίνος Β' διεμαρτυρήθη καὶ ἤρχισεν ἐκ νέου ὁ μετὰ τῶν Περσῶν πόλεμος (571).

Κατ' ἀρχὰς οἱ Πέρσαι ἐνίκησαν ἐπανειλημμένως τοὺς αὐτοκρατορικοὺς στρατοὺς καὶ ἠνάγκασαν τὸν Ἰουστίνον νὰ ἀγοράσῃ διὰ χρημάτων ἀνακωχὴν ἐνὸς ἔτους. Μετὰ τὸ πέραν ὅμως τῆς ἀνακωχῆς ὁ αὐτοκρατορικὸς στρατὸς νικήσας τοὺς Πέρσας εἰς μεγάλην μάχην παρὰ τὸν Εὐφράτην ἐπροχώρησε μέχρι τῆς πρωτεύουσας τῶν Κτησιφῶντος (579).

Ἐν τῷ μεταξὺ ἀπέθανεν ὁ Χοσρόης καὶ διεδέχθη αὐτὸν ὁ υἱὸς του Ὁρμίσδας. Καὶ ἐπ' αὐτοῦ ὁ πόλεμος ἐξηκολούθησεν ἐπιφέρων μεγάλας καταστροφὰς εἰς τὸ περσικὸν κράτος. Τότε οἱ Πέρσαι ἐπανεστάτησαν καὶ ἐφόνευσαν τὸν Ὁρμίσδαν. Ὁ υἱὸς αὐτοῦ Χοσρόης κατέφυγεν εἰς τὸ ἑλληνικὸν κράτος καὶ ἐξήτησε τὴν συνδρομὴν τοῦ τότε βασιλέως Μαυρικίου. Ὁ Μαυρίκιος δὲν ἠρνήθη αὐτήν. Ἐπετέθη κατὰ τῶν ἐπαναστατῶν, συνέτριψε τελείως αὐτοὺς καὶ ἀποκατέστησεν εἰς τὸν περσικὸν θρόνον Χοσρόην τὸν Β'. Μετὰ τοῦτο δὲ ὁ Μαυρίκιος συνῆψεν ὀριστικὴν εἰρήνην (592).

Ἄλλὰ μετὰ τὴν ἐκθρόνισιν καὶ τὸν θάνατον τοῦ Μαυρικίου ὁ Χοσρόης Β' πρὸς ἐκδίκησιν δῆθεν τοῦ εὐεργέτου του κηρύσσει τὸν πόλεμον κατὰ τοῦ ἑλληνικοῦ κράτους καὶ εἰσβαλὼν μετὰ στρατοῦ εἰς αὐτὸ καταλαμβάνει ὅλην τὴν Μεσοποταμίαν, τὴν Ἀρμενίαν, τὴν Καππαδοκίαν, πελορκεῖ τὴν Ἀντιόχειαν καὶ λεηλατεῖ αὐτὰ τὰ παράλια τῆς Χαλκηδόνος. Ἀπέναντι τοῦ σοβαροῦ κινδύνου τούτου ὁ Φωκᾶς οὐδὲν δύναται νὰ πράξῃ. Τότε οἱ συνετώτεροι τῶν ἐν τῇ πρωτεύουσῃ ἀπετάθησαν πρὸς τὸν Ἐξάρχον τῆς Ἀφρικῆς Ἡράκλειον παρακαλοῦντες αὐτὸν νὰ ἔλθῃ εἰς βοήθειαν τῆς πρωτεύουσας. Ὁ Ἡράκλειος ἔστειλε τὸν ὁμώνυμον αὐτοῦ υἱὸν μετὰ στρατοῦ καὶ στόλου ἰσχυροῦ.

Ἄμα φθάσας εἰς τὴν πρωτεύουσαν ὁ νεαρὸς Ἡράκλειος ἀναγορεύεται βασιλεὺς ὑπὸ τοῦ λαοῦ, ὁ δὲ Φωκᾶς φονεύεται (610).

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ'.

Ο ΗΡΑΚΛΕΙΟΣ ΚΑΙ ΟΙ ΚΑΤΑ ΤΩΝ ΠΕΡΣΩΝ ΠΟΛΕΜΟΙ

Ι. Ὁ Ἡράκλειος.

Κατὰ τὰ πρῶτα ἔτη τῆς βασιλείας τοῦ Ἡρακλείου ἡ κατάστασις τοῦ κράτους ἦτο σχεδὸν ἀπελπιστικὴ. Εἰς τὴν Ἰταλίαν οἱ Λογγοβάρδοι ὀλονὲν ἐξετείνοντο ἀπὸ τῆς ἀνω Ἰταλίας εἰς τὴν μέσην καὶ τὴν κάτω. Τὴν Ἑλληνικὴν χερσόνησον ἐληλάτουν Ἀβαροὶ καὶ Σλαῦοι. Τὴν Ἀσίαν τέλος διήλυνον οἱ Πέρσαι ἐνσπείροντες πανταχοῦ τὸν τρόμον καὶ ἀπειλοῦντες νὰ κατακτήσουν ὀλόκληρον τὸ κράτος. Ὄντως δὲ οὗτοι τὸ 611 κατέλαβον τὴν Ἀντιόχειαν, τὴν Ἀπάμειαν καὶ τὴν Καισάρειαν, τὸ 613 τὴν Δαμασκὸν καὶ τὸ ἐπόμενον ἔτος τὴν Ἱερουσαλήμ. Ἡ Ἱερὰ πόλις ἐπυρπολήθη, οἱ κάτοικοί της ἐσφάγησαν ἢ μετρώκισθησαν εἰς Περσίαν, ὁ πατριάρχης Ζαχαρίας μετὰ τοῦ τιμίου καὶ ζωοποιῦ Σταυροῦ μετεφέρθη εἰς Κτησιφῶντα. Τὸ 615 ἄλλος Πέρσης στρατηγὸς ἔφθασε μέχρι τῆς Χαλκηδόνος. Τὸ 619 δὲ οἱ Πέρσαι ἐκυρίευσαν τὴν Ἀγκυραν καὶ τέλος τὴν Ἀλεξάνδρειαν καὶ τὴν Αἴγυπτον, ἡ ὁποία ἦτο ὁ σιτοβολῶν τῆς Κωνσταντινουπόλεως.

Ὁ Ἡράκλειος ἦτο στρατηγὸς μεγαλοφυΐας. Ἄλλ' εἰς τὴν ἀπελπιστικὴν ἐκείνην κατάστασιν ἐσκέφθη νὰ μεταφέρει τὴν πρωτεύουσαν τοῦ κράτους εἰς τὴν Καρχηδόνα. Οἱ πρωτεύοντες τῆς συγκλήτου τότε, μάλιστα δὲ ὁ Πατριάρχης Σέργιος τὸν ἠμπόδισαν ἀπὸ τούτου. Ὁ κληρὸς εἰς τὴν περίστασιν ταύτην δὲν ἠρκέσθη μόνον εἰς λόγους. Ἐθεσεν εἰς τὴν διάθεσιν τοῦ αὐτοκράτορος ὅλους τοὺς θησαυροὺς τῶν μοναστηρίων καὶ τῶν ἐκκλησιῶν. Διὰ τῆς ἀπωλείας δὲ τοῦ Σταυροῦ τόσον ἐφανάτισε τὸν λαὸν τῆς πρωτεύουσας, ὥστε ὁ ὄχλος οὗτος, ὁ ὁποῖος μέχρι τοῦδε ἔζη ἐκ τῶν δημοσίων χρημάτων, μετετρέπη εἰς ἐνθουσιώδεις στρατιώτας. Οὕτω ὁ Ἡράκλειος κατώρθωσε νὰ στρατολογήσῃ ἀρκετὴν δύναμιν. Εἰς τὴν διοργάνωσιν δὲ καὶ ἐγκύμασιν ταύτης ἠσχολήθη κατὰ τὰ ἐπόμενα ἔτη.

Ὁ πρὸς τοὺς Πέρσας λοιπὸν πόλεμος προσέλαβε χαρακτῆρα θεσησκευτικοῦ πολέμου. Ὁ Ἡράκλειος δὲ ἦτο κατάλληλος διὰ νὰ διευθύνῃ τοιαύτην ἐπιχείρησιν. Ἦτο φανατικὸς καὶ εἶχεν ἀδιάσειστον εὐ-

λάβειαν πρὸς μίαν εἰκόνα τῆς Θεοτόκου, τὴν ὁποίαν πάντοτε παραλάμβανε μεθ' ἑαυτοῦ εἰς τοὺς πολέμους. Τὴν δὲ φανατισμὸν του καὶ τὴν πίστιν του ἐγνώριζε νὰ μεταδίδη εἰς τοὺς στρατιώτας του παριστῶν εἰς αὐτοὺς ὅτι ἡ χριστιανικὴ πίστις διέτρεχε τὸν ἔσχατον κίνδυνον ἐκ τῶν Περσῶν.

Ἄφ' οὗ διοργάνωσε τὸν στρατὸν του ὁ Ἡράκλειος, ἠσχολήθη εἰς τὸ νὰ ἐξασφαλίσῃ τὰ νῶτά του ἀπὸ τοὺς Ἀβασσαύους. Πρῶτον μὲν συνήψεν εἰρήνην μὲ τοὺς Ἀβάρους. Ἐπειτα ἐγκατέστησε τοὺς Σέρβους καὶ τοὺς Κροάτας εἰς τὰς σημερινὰς χώρας των, ἵνα ἔχη αὐτοὺς πρὸς ἀντιπερασπασμὸν κατὰ τῶν Ἀβάρων.

Οὕτω παρασκευασθεὶς καθ' ὅλα ἐξεστράτευσεν τὴν ἀνοιξίν τοῦ 622 κατὰ τῶν Περσῶν. Εἰς τὴν Κων(η)πολιν ὡς ἀντιβασιλέα ἀφῆκε τὸν ἀνήλικον υἱὸν του Κωνσταντῖνον, κηδεμόνας δὲ αὐτοῦ τὸν πατριάρχην Σέργιον καὶ τὸν ὑπουργὸν Βῶνον.

2. Τὰ τέσσαρα πρῶτα ἔτη τοῦ κατὰ τῶν Περσῶν πολέμου.

Ὁ Ἡράκλειος διὰ νὰ συναντήσῃ τὸν ἐχθρὸν δὲν εἶχε νὰ διανύσῃ ὁδὸν μακράν. Ἀπέναντι τῆς Κων(η)πόλεως ὅλοι οἱ ἐπὶ τῆς ἀσιανῆς παραλίας λόφοι τοῦ Βοσπόρου ἐκαλύπτοντο ὑπὸ περσικῶν ταγματῶν. Ἄλλ' ὁ Ἡράκλειος ἐγνώριζε ὅτι μὲ τὸν μικρὸν καὶ μάλιστα κατεπτοημένον στρατὸν του δὲν ἠδύνατο νὰ πολεμήσῃ κατὰ τῶν ἐχθρῶν ἐπερχόμενος κατὰ μέτωπον. Ἀπεφάσισεν ὅθεν νὰ θέσῃ εἰς ἐνέργειαν σχέδιον τολμηρὸν. Ἀπῆλθε μετὰ τοῦ στόλου του εἰς τὰ νότια παράλια τῆς Μ. Ἀσίας, τὰ ὁποῖα δὲν κατείχοντο ἀκόμη ὑπὸ τῶν ἐχθρῶν, εἰς τὰ παράλια τῆς Κιλικίας, καὶ ἐκεῖ ἀπεβιβάσθη μὲ τὸν μικρὸν του στρατὸν εἰς τὸν κόλπον τῆς Ἰσσοῦ. Ὅ,τι προέβλεψεν ὁ Ἡράκλειος, συνέβη. Οἱ Πέρσαι βλέποντες ὅτι ἀπειλοῦνται τὰ νῶτά των καὶ ὅτι κινδυνεύει ἢ μετὰ τῆς χώρας των συγκοινωνία ἠναγκάσθησαν νὰ ἐκκενώσουν τὴν Μ. Ἀσίαν καὶ νὰ σπεύσουν ἐναντίον τοῦ Ἡρακλείου. Ἐκεῖ εἰς τὰς δυσχωρίας τοῦ Ταύρου συνήφθη ἡ πρώτη μάχη μετὰ τῆς Ἡρακλείου καὶ Περσῶν. Οἱ Ἕλληνας βοηθούμενοι ὑπὸ τῆς τοποθεσίας τοῦ μέρους καὶ ἐνθαρρυνόμενοι ὑπὸ τοῦ ἐν τῷ μέσῳ αὐτῶν μαχομένου βασιλέως των νικῶν τοὺς Πέρσας καὶ τρέπουν αὐτοὺς εἰς φυγὴν. Οὕτω διὰ τῆς πρώτης αὐτῆς μάχης κατῶρθωσε νὰ ἀπελευθερώσῃ ὁ Ἡράκλειος ὅλην τὴν Μ. Ἀσίαν. Μετὰ τοῦτο διῆλθε τὰς πεδιάδας τῆς

Καππαδοκίας καὶ ἀφήσας τὸν στρατὸν του νὰ διαχειμάσῃ παρὰ τὸν Ἄλυν ποταμὸν ἐπανῆλθεν εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν.

Τὸ ἐπόμενον ἔτος (623) ὁ Ἡράκλειος ἀντὶ νὰ τραπῆ, ὡς ἦτο φυσικόν, πρὸς τὴν Συρίαν καὶ τὴν Αἴγυπτον, ὅπως ἀπελευθερώσῃ καὶ αὐτὰς ἀπὸ τῆς περσικῆς κυριαρχίας, συνέλαβεν ἄλλο μέγα στρατηγικὸν σχέδιον. Ἀπεφάσισε νὰ μεταφέρῃ τὸν πόλεμον εἰς αὐτὸ τὸ περσικὸν κράτος, ἵνα οὕτω ἀναγκάσῃ τὸν Χοσρόην εἰς εἰρήνην. Ἐκπεύσας λοιπὸν ἐκ Κων(η)πόλεως μὲ 5 χιλ. ἄνδρας ἐτρέπη πρὸς Β. Παραπεύσας δὲ τὴν ἀνατολικὴν παραλίαν τοῦ Εὐξείνου ἀποβιβάζεται εἰς τὴν Τραπεζοῦντα. Ἐκεῖ συναθροίζει τὸν λοιπὸν στρατὸν αὐτοῦ, παραλαμβάνει πολλοὺς ἐπικούρους, ἰδίως Ἀρμενίους, καὶ ὁρμᾷ ἐντὸς τῶν ὄριων τοῦ περσικοῦ κράτους. Ὁ Χοσρόης τόσον ἐταράχθη ἐκ τῆς ἐμφανίσεως τοῦ βασιλέως, ὥστε ἐτρέπη εἰς φυγὴν εἰς τὸ ἐσωτερικὸν τοῦ κράτους του, ἀφίνων πόλεις καὶ φρούρια εἰς τὴν διάκρισιν τῶν Ἑλλήνων. Ὁ ἑλληνικὸς στρατὸς εἰσβάλλει εἰς τὴν Ἀτροπατηνὴν Μηδίαν, κυριεῖ τὴν πρωτεύουσαν αὐτῆς Γάζαν καὶ ἄλλας πολλὰς πόλεις. Ἐκδικηθεὶς δὲ τοὺς ὑπὸ τῶν Περσῶν καταστραφέντας χριστιανικοὺς ναοὺς διὰ τῆς ἀνταποδόσεως τῶν ἴσων ἀποσύρεται φορτωμένος λάφυρα τὸν χειμῶνα τοῦ ἔτους ἐκείνου εἰς τὰς περὶ τὸν Καύκασον χώρας, ὅπου διαχειμάζει.

Τὸ ἔαρ τοῦ ἐπομένου ἔτους (624) ὁ Ἡράκλειος εἰσέβαλε καὶ πάλιν εἰς τὰς περσικὰς χώρας. Ὁ Χοσρόης ἀπέστειλε κατ' αὐτοῦ τρεῖς στρατοὺς ἐκ διαφόρων διευθύνσεων, ἵνα τὸν περικυκλώσουν. Ἄλλ' ὁ Ἡράκλειος κατῶρθωσε νὰ καταστρέψῃ ἕνα ἕκαστον χωριστά.

Τὸ 625 ὁ Ἡράκλειος δὲν ἠδυνήθη νὰ ἐξακολουθήσῃ τὸν ἐπιθετικὸν του πόλεμον. Ὁ Χοσρόης ἐπέμψε στρατὸν εἰς τὴν Μ. Ἀσίαν, ἵνα ἐνεργήσῃ εἰς τὰ νῶτα τοῦ αὐτοκράτορος. Ὁ Ἡράκλειος λοιπὸν ἠναγκάσθη νὰ ἐπιστρέψῃ ἐξ Ἀρμενίας καὶ Μεσοποταμίας εἰς τὴν Μ. Ἀσίαν. Ἡ μετὰ τῶν δύο στρατῶν μάχη ἐγένετο εἰς τὸ μέρος, ὅπου πρὸ 958 ἔτων ὁ Μ. Ἀλέξανδρος εἶχε κατανικήσει τοὺς Πέρσας, παρὰ τὸν Σάρον ποταμὸν τῆς Κιλικίας. Ἐκεῖ καὶ ὁ Ἡράκλειος ἐνίκησε τὴν λαμπροτέραν ὄλων τῶν νικῶν τοῦ περσικοῦ πολέμου. Οἱ Πέρσαι διεσκορπίσθησαν καὶ διαπεράσαντες τῶν Εὐφράτην ἐπέστρεψαν κακῶς ἔχοντες εἰς τὰ ἴδια. Ὁ δὲ βασιλεὺς ἐπορεύθη εἰς τὴν Καππαδοκίαν, ὅπου διεχείμασεν.

3. Ἡ πολιορκία τῆς Κων)πόλεως.

Ἄλλ' ὁ Χοσρόης μεθ' ὅλας τὰς ἡττας δὲν κατεβλήθη. Ἦρχον ἀγανῶν καὶ πλουσιωτάτων χωρῶν ἀπὸ τοῦ Εὐφράτου καὶ τοῦ Καυκάσου μέχρι τῶν Ἰνδιῶν. Ἦτο δὲ καὶ ἀκαταπύνητος εἰς τὰς ἐνεργείας του. Παρεσκευάσε λοιπὸν τρεῖς μεγάλας στρατιάς. Ἐκ τούτων ἡ μία ἦτο προωρισμένη νὰ μένη εἰς τὴν Περσίαν πρὸς ἄμυναν τῆς χώρας, ἡ δευτέρα νὰ ἀντιταχθῆ κατὰ τοῦ Ἡρακλείου, ἡ δὲ τρίτη ἐστάλη εἰς τὴν Μ. Ἀσίαν, ἵνα προχωρήσῃ μέχρι Χαλκηδόνος καὶ ἀπειλήσῃ τὴν Κων)πολιν. Ἐπειδὴ δὲ μόνος ὁ περσικὸς στρατὸς δὲν ἠδύνατο νὰ ἐπιτεθῆ κατ' αὐτῆς συνεννοήθη μετὸν Χαγάνον τῶν Ἀβάρων, ἵνα συγχρόνως καὶ ἐκεῖνος μετ' στρατὸν πολιορκήτῃ τὴν πρωτεύουσαν.

Ἡ θέσις τοῦ Ἡρακλείου κατέστη δεινὴ. Ἐν ᾧ παρεσκευάζετο διὰ νέαν ἐκστρατείαν κατὰ τοῦ περσικοῦ κράτους, μανθάνει ὅτι ἡ Κωνσταντινούπολις, ἡ καρδιά δηλ. τοῦ κράτους, πολιορκεῖται ὑπὸ τῶν Ἀβάρων, οἱ δὲ Πέρσαι εὐρίσκονται ἀπέναντι αὐτῆς ἐπὶ τῆς ἀσιατικῆς παραλίας. Νὰ σπεύσῃ εἰς βοήθειαν τῆς κινδυνευούσης πόλεως δὲν ἠδύνατο, διότι τότε ὅλαι αἱ δυνάμεις τῶν Περσῶν ἐλευθερούμεναι θὰ ἐπέπιπτον κατ' αὐτῆς. Ἀπεφάσισε λοιπὸν νὰ παραμείνῃ εἰς τὸ παρὰ τὸν Ἄλυν στρατόπεδον, νὰ πέμψῃ δὲ μόνον εἰς τὴν Κων)πολιν μικρὰν ἐπικουρίαν ἐκ 12 χιλ. ἀνδρῶν. Εἶχεν ἄλλως τε πεποιθήσιν εἰς τὸν μάγιστρον Βῶνον καὶ εἰς τὸν Πατριάρχην Σέργιον, τοὺς ὁποίους εἶχεν ἀφήσει ἐπιτρόπους του εἰς τὴν πόλιν.

Καὶ πράγματι οὗτοι ὄχι μόνον ἀπέρριψαν τὰς περὶ παραδόσεως τῆς πόλεως προτάσεις τῶν Ἀβάρων, ἀλλὰ καὶ παρεσκευάσθησαν εἰς ἀντίστασιν. Ὁ μὲν Βῶνος διέταξε τὰ πάντα δραστηρίως πρὸς ἀπόκρουσιν πάσης ἐφόδου, ὁ δὲ Σέργιος δὲν ἔπαυσε προτρέπων τὸ πλῆθος νὰ ἀγωνισθῆ γενναίως καὶ ἐμβάλλον εἰς αὐτὴν τὴν πεποίθησιν ὅτι ἡ πολιορκία τῆς πόλεως Θεοτόκος θὰ βοηθήσῃ αὐτήν. Τότε δὲ συνετέθη ὁ λεγόμενος Ἀκάθιστος ὕμνος (χαιρετισμοί), ὁ ὁποῖος ψάλλεται ἀκόμη τὴν μεγάλην τεσσαρακοστήν. Οὕτω οἱ Ἕλληνες κατώρθωσαν νὰ ἀποκρούσων ὅλας τὰς ἐφόδους τῶν Ἀβάρων. Οὗτοι δὲ βλέποντες τὸ μάταιον τῆς πολιορκίας ἀπῆλθον, ἀφ' οὗ ἔκαυσαν τὰς πολιορκητικὰς μηχανὰς των. Ἡ Κων)πολις ἐσώθη. Τὴν σωτηρίαν τῆς ταύτης οἱ κάτοικοι ἀπέδωκαν εἰς τὴν προστάτιν τῆς πόλεως Θεοτόκον, πρὸς τιμὴν δὲ αὐτῆς ἐποιήθη τότε καὶ ὁ νικητήριος παιὰν «Τῆ ὑπερμάχῳ στρατηγῷ κλπ.»

4. Κατασύντριψις τῶν Περσῶν.

Καθ' ὃν χρόνον ἐπολιορκεῖτο ἡ Κων)πολις, ὁ Ἡρακλείος σταθμεύων εἰς τὸ περὶ τὸν Ἄλυν στρατόπεδον, ἀφ' ἐνὸς μὲν ἐπετήρει τὰ συμβαίνοντα εἰς τὴν πρωτεύουσαν, ἀφ' ἐτέρου δὲ ἠπέλει τὰ ἐνδότερα

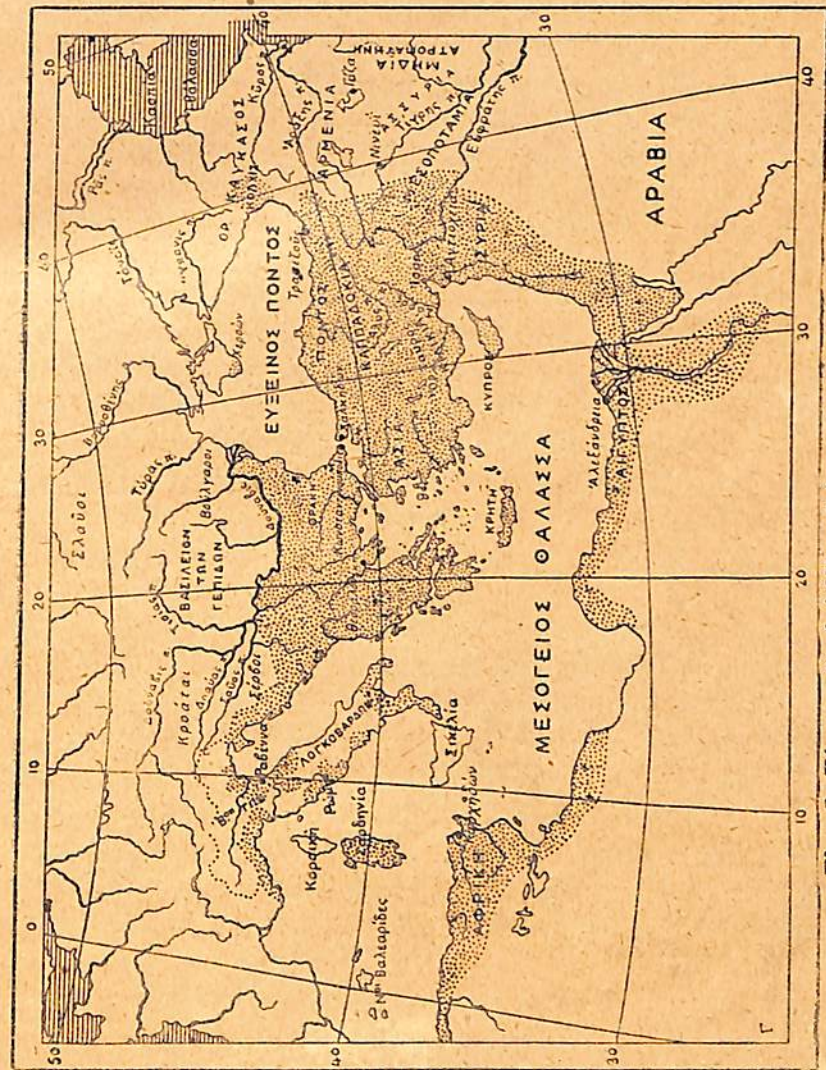

Fig. 3. Χάρτης τῶν ἐπὶ Ἡρακλείου περσικῶν πολέμων

ταῦ περσικοῦ κράτους. Ἀφ' οὗ ὅμως οἱ Ἀβάροι ἠναγκάσθησαν νὰ λύσουν τὴν πολιορκίαν τῆς Κων)πόλεως, ἔστρεψε καὶ πάλιν τὴν προσοχὴν του εἰς τὴν καταπολέμησιν τοῦ περσικοῦ κράτους. Ἐκ τῶν
A. Χωραφᾶ, Ἱστορία τῆς Ἑλλ. Αὐτοκρατορίας.—Ἐκδοσις τετάρτη. 3

τριῶν περσικῶν στρατῶν εἶδομεν ὅτι ὁ εἷς εὕρισκετο εἰς τὴν Χαλκηδόνα. Ἐκ μέρους τούτου ὁ Ἡράκλειος μετὰ τὴν ἀπομάκρυνσιν τῶν Ἀβάρων οὐδεμίαν ἀνηουχίαν εἶχεν. Ἐκ τῶν δύο ἄλλων περσικῶν στρατῶν ὁ εἷς ἦτο προωρισμένος διὰ τὴν ἄμυναν τῆς χώρας, ὁ δ' ἄλλος διὰ τὸ ἐπιτηρῆ τὸν Ἡράκλειον. Ἐναντίον τοῦ τελευταίου ὁ αὐτοκράτωρ ἔστειλε τὸν ἀδελφόν του Θεόδωρον, ὁ ὁποῖος καὶ κατετρόπωσε αὐτόν. Αὐτὸς δὲ ὁ αὐτοκράτωρ κατὰ τὸ ἔτος τοῦτο ἐξεπύρθησεν, ὅσα φρούρια κατεῖχοντο ἀκόμη εἰς τὴν Ἀρμενίαν καὶ Μεσοποταμίαν ὑπὸ τῶν Περσῶν, διὰ τὸ ἔχειν τὰ νῶτά του ἐξησφαλισμένα.

Τὴν ἀνοιξιν τοῦ ἐπομένου ἔτους (627) ὁ Ἡράκλειος εἰσβάλλει εἰς τὴν Ἀτροπατηνὴν Μηδίαν καὶ εἰς τὴν Ἀσουρίαν. Ἐνταῦθα ἐκυρίευσεν πολλὰς πόλεις καὶ φρούρια, ὅπου εὗρε θησαυροὺς ἀμυθήτους. Τέλος δὲ τὴν 27 Ἰουλίου συνῆψε ἐπὶ τῶν ἐρειπίων τῆς ἄλλοτε μεγάλης πόλεως Νινευῖ μεγάλην μάχην πρὸς τὸν περσικὸν στρατόν, τὸν ὁποῖον καὶ κατετρόπωσε. Ὁ Χοσρόης ἔφυγεν εἰς τὸ ἐσωτερικὸν τοῦ κράτους του, ἀλλὰ δὲν ἠδυνήθη νὰ συγκροτήσῃ νέον στρατόν. Ὁ λαὸς ὑπὸ τὴν ἀρχηγίαν τοῦ ἰδίου του υἱοῦ Σιρόου ἐπανεστάτησε καὶ ἐφόνευσεν αὐτόν. Ὁ Σιρόης γενόμενος βασιλεὺς ἔσπευσεν ἀμέσως νὰ ζητήσῃ εἰρήνην παρὰ τοῦ Ἡρακλείου. Ὁ δὲ Ἡράκλειος παρεχώρησεν αὐτὴν (628) μὲ ἐπιεικεστάτους ὄρους. Κατὰ τούτους ὄρους τοῦ περσικοῦ κράτους καθίσταντο, ὅπως καὶ πρὶν, ὁ Ἀράξης πρὸς Β. καὶ ὁ Εὐφράτης πρὸς Ν., ἀπεδόθησαν δὲ εἰς τοὺς ἡμετέρους ὅλοι οἱ αἰχμάλωτοι καὶ προτέτι ὁ τίμιος Σταυρός, τὸν ὁποῖον οἱ Πέρσαι εἶχον ἀρπάσει ἐξ Ἱεροσολύμων.

Μετὰ τὴν συνομολόγησιν τῆς εἰρήνης ὁ Ἡράκλειος ἐπέστρεψε διὰ τῆς Μ. Ἀσίας εἰς τὴν πρωτεύουσαν. Κληρὸς καὶ λαὸς ἔσπευσαν νὰ προῦπαντήσουν τὸν νικητὴν αὐτοκράτορα ἐπὶ τῆς ἀσιατικῆς ὄχθης τοῦ Βοσπόρου. Συνοδευόμενος δ' ὑπὸ τούτων διεπέρασε τὸν Βόσπορον καὶ εἰσῆλθεν εἰς τὴν πρωτεύουσαν ἐν θριάμβῳ ἐπὶ ἄρματος συρομένου ὑπὸ τεσσάρων ἐλεφάντων, ἐν ᾧ ἄνδρες προπορευόμενοι ἐκράτουν τὸν τίμιον καὶ ζωοποιὸν Σταυρόν, τὸ ἐνδοξότατον τῶν ἄθλων αὐτοῦ τρόπαιον. Τοῦτον ὁ Ἡράκλειος τὸ ἐπόμενον ἔτος (629) ἐφθεν εἰς τὴν Ἁγίαν πόλιν καὶ ἔστησεν εἰς τὴν προτέραν του θέσιν τὴν 14 Σεπτεμβρίου, καθ' ἣν ἡμέραν εἶχε γίνεαι καὶ ἡ πρώτη ἀνύψωσις αὐτοῦ, ὅτε εὕρεθη ὑπὸ τῆς μητρὸς τοῦ Μ. Κωνσταντίνου, τῆς ἁγίας Ἐλενης.

Τὸ κατόρθωμα τοῦτο τοῦ Ἡρακλείου, διὰ τοῦ ὁποῖου συνετριβήθη τὸ δεύτερον περσικὸν κράτος, περιεποίησε μεγάλην δόξαν εἰς τὸν μεγαλεπήβολον στρατηγόν. Πρέσβεις ἐκ τῆς ἀνωτάτης Ἀνατολῆς καὶ

αἰσῆς ἀπωτάτης Δύσεως, τῶν βασιλέων τῆς Ἰνδικῆς καὶ τοῦ βασιλέως τῆς Γαλλίας, ἤλθον εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν, ἵνα συγχαροῦν τὸν νικητὴν αὐτοκράτορα. Καὶ ὄντως τὸ κατόρθωμα τοῦ Ἡρακλείου ἦτο μέγα. Παραλαβὸν κράτος συντριμμένον καὶ ὕλικῶς καὶ ἠθικῶς κατώρθωσε νὰ ἐμβάλῃ εἰς αὐτὸ τόσον θάρρος καὶ τόσην αὐτοπεποίθησιν, ὥστε ἰὰ ἐπιτέλεσθαι μεγαλουργήματα ἀντάξια τῶν μεγαλουργημάτων τοῦ κατασυντριβάντος τὸ πρῶτον περσικὸν κράτος Ἀλεξάνδρου τοῦ Μεγάλου.

Ἄλλ' ἢ εἰρήνη, ἡ ὁποία μὲ τόσα αἵματα ἐξηγοράσθη, δὲν ἔμελλε νὰ διαρκέσῃ ἐπὶ μακρόν. Μετ' ὀλίγον νέος φοβερὸς πολέμιος ἐπέρχεται ἀπροσδοκῆτως ἐκ Ν., οἱ Ἀραβες. Ὁ νέος οὗτος πολέμιος, καταστρέψας ἐντελῶς τὸ περσικὸν κράτος καὶ ἀκρωτηριάσας σημαντικῶς τὸ ἑλληνικόν, κατώρθωσε διὰ τῆς νέας θρησκείας του νὰ ἰδρῦσθαι κράτος κατ' ἐξοχὴν θρησκευτικόν, τὸ ὁποῖον ἐδέσποσε τοῦ πλείστου μέρους τοῦ κόσμου.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Δ΄.

ΟΙ ΑΡΑΒΕΣ

I. Ὁ Μωάμεθ.

Οἱ Ἄραβες ἀνθρωπολογικῶς μὲν ἀνήκουν εἰς τὴν λευκὴν ἢ καυκασίαν φυλὴν, γλωσσικῶς δὲ εἰς τὴν σημιτικὴν, καὶ εἶναι συγγενεῖς πρὸς τοὺς ἀρχαίους Βαβυλωνίους καὶ Ἀσσυρίους, τοὺς Ἑβραίους, τοὺς Φοίνικας καὶ τοὺς Σύρους. Οἱ Ἄραβες ἀπὸ τῶν ἀρχαιοτάτων χρόνων κατόικουν εἰς τὴν Ἀραβικὴν χερσόνησον καὶ εἰς τὰς πρὸς Ἀσσυρίαν καὶ Παλαιστίνης ἐρήμους. Πρὸ τῆς ἐμφανίσεως τοῦ Μωάμεθ ἐπίστευον εἰς ἓνα ὑπέροχον θεὸν καλούμενον Ἀλλάχ, εἰς τὸν ὁποῖον ὅμως οὐδεμίαν ἀπέδιδον λατρείαν. Ἐκάστη φυλὴ αὐτῶν ἐλάτρευε διάφορα εἰδώλα, τὰ ὁποῖα εἶχον μορφήν ἢ ἀνθρώπου, ἢ λέοντος, ἢ ἄλλων ζώων. Ὅλοι δὲ ἐλάτρευον οὐρανοπετῆ τινα λίθον, ὁ ὁποῖος ἐφυλάσσετο εἰς τὸν ἐν τῇ πόλει Μέκκα ἀρχαιοτάτον ναὸν (Κααβὰ). Περὶ τοῦ ναοῦ τούτου ἐπίστευον οἱ Ἄραβες ὅτι εἶχε κτισθῆ ὑπὸ τοῦ Ἀβραάμ, τὸν ὁποῖον καὶ οἱ Ἄραβες ἐθεώρουν γενάρχην των. Ἐπίστευον δηλ. ὅτι κατήγοντο ἀπὸ τοῦ Ἰσμαήλ, υἱοῦ τοῦ Ἀβραάμ καὶ τῆς Ἄγαρ. Ἐνεκα δὲ τούτου ὠνομάζοντο καὶ Ἀγαρηνοὶ καὶ Ἰσμαηλίται. Τινὲς ὅμως ἐκ τῶν Ἀράβων εἶχον προσέλθει εἰς τὸν Ἰουδαϊσμόν, ἄλλοι δὲ καὶ εἰς τὸν Χριστιανισμόν. Ὅλους εἰς μίαν θρησκείαν συνήνωσεν ὁ Μωάμεθ περὶ τὰς ἀρχὰς τῆς 7ης ἑκατονταετηρίδος.

Ὁ Μωάμεθ ἐγεννήθη εἰς τὴν Μέκκαν τὸ 571 ἐξ οἰκογενείας ἐπιφανοῦς μὲν, ἀλλὰ πτωχῆς. Στερηθεὶς τῶν γονέων του, ἐν ᾧ ἀκόμῃ ἦτο παῖς, ἠναγκάσθη νὰ γίνῃ ποιμὴν. Εἰς ἡλικίαν 24 ἐτῶν εἰσηλθὲν εἰς τὴν ὑπηρεσίαν πλουσίας τινὸς χήρας, ἣ ὁποία ἔστειλε κατ' ἔτος ἐν καραβάνιον εἰς τὴν Συρίαν. Τόσον δ' ἔθελξε τὴν χήραν, ὥστε αὕτη ἀν καὶ 40τις τὸν ἐνουμφεύθη. Εἰς τὸν γάμον αὐτὸν ὁ Μωάμεθ ὄφειλε καὶ τὴν οἰκονομικὴν του ἀνεξαρτησίαν καὶ τὴν τύχην του. Ὡς ἔμπορος ὁ Μωάμεθ περιῆλθεν ὅλην τὴν Ἀραβίαν καὶ ἦλθεν εἰς συνάφειαν πρὸς τοὺς ἐν αὐτῇ Χριστιανούς καὶ Ἑβραίους καὶ ἐγνώρισε τὰς θρησκευτικὰς αὐτῶν δοξασίας. Ἐκτότε κατέγινεν εἰς θρησκευτικὰς μελέτας.

πρὸς τὰς ὁποίας ἐκ φύσεως εἶχε ὀσπὴν, καὶ συνέλαβε τὴν ιδέαν νὰ διδάξῃ εἰς τοὺς ὁμογενεῖς του τὰς θρησκευτικὰς πεποιθήσεις, τὰς ὁποίας αὐτὸς εἶχε μορφώσει. Ὅταν λοιπὸν ἔγινε 40 ἐτῶν, παρουσιάσθη εἰς τὴν Μέκκαν ὡς προφήτης, κηρύττων ὅτι ὁ Θεὸς διὰ τοῦ ἀρχαγγέλου Γαβριὴλ ἀπεκάλυψεν εἰς αὐτὸν νέαν θρησκείαν, τῆς ὁποίας θεμελιῶδες δόγμα ἦτο «εἰς μόνος ὑπάρχει θεὸς καὶ ὁ Μωάμεθ εἶναι ὁ προφήτης αὐτοῦ». Πολλοί, ἰδίως ἐκ τῶν κατωτέρων τάξεων, ἐπίστευσαν εἰς αὐτόν. Εἰς τοῦτο συνετέλεσε καὶ τὸ ἐξῆς· ὁ Μωάμεθ κατελαμβάνετο συχνὰ ὑπὸ νευρικῶν κρίσεων, κατὰ τὰς ὁποίας ἐρρίγει, ὡς ἐὰν εἶχε πυρετόν, ἀνέστρεφε τοὺς ὀφθαλμούς, ἐπνευστία καὶ ἐνίοτε ἐπιπτεχαμαί. Ὅλα ταῦτα ἐθεωρήθησαν ὅτι προήρχοντο ἐκ τῆς μετὰ τοῦ ἀρχαγγέλου ἐπικοινωνίας του.

Ὅταν ὀλίγον κατ' ὀλίγον οἱ ὀπαδοὶ του ἠδξήθησαν, οἱ ἰσχυρότεροι Μεκκανοὶ ἠπειλήσαν νὰ φονεύσουν αὐτόν. Ὁ Μωάμεθ ἠναγκάσθη νὰ φύγῃ ἐκ τῆς Μέκκας καὶ μετέβη εἰς τὴν ἀντίζηλον πρὸς τὴν Μέκκαν πόλιν τῆς Ἀραβίας, τὴν Μέδιναν (622). Ἡ φυγὴ αὕτη τοῦ Μωάμεθ (ἔγγρα) ἐθεωρήθη κατόπιν ὑπὸ τῶν Μουσουλμάνων ὡς σπουδαῖον γεγονός, διότι διὰ ταύτης ἐσώθη ὁ προφήτης. Διὰ τοῦτο τὸ ἔτος, κατὰ τὸ ὁποῖον ἔγινεν αὕτη, ἐλήφθη ὑπ' αὐτῶν ὡς ἀρχὴ χρονολογίας, καὶ αὐτῆς κάμνουν μέχρι σήμερον χρῆσιν ὅλοι οἱ Μωαμεθανοί. Εἰς τὴν Μέδιναν ὁ Μωάμεθ προσείλκυσε πολλοὺς ὀπαδοὺς καὶ ἵδρυσεν ἐκεῖ κράτος θρησκευτικόν. Κατόπιν ἐκήρυξε τὸν πόλεμον ἐναντίον τῶν Μεκκανῶν. Ὁ πόλεμος διήρκεσε πολλὰ ἔτη. Ἐπὶ τέλους (630) οἱ Μεκκανοὶ ἀνεγνώρισαν αὐτόν ὡς προφήτην καὶ ὡς ἄρχοντα.

Ἀφ' οὗ ὁ Μωάμεθ ἔγινε κύριος τῆς Μέκκας, ὅλη ἡ Ἀραβία προσῆλθεν εἰς τὴν θρησκείαν αὐτοῦ. Ἀπετέλεσεν οὕτω κράτος, τοῦ ὁποίου καὶ θρησκευτικὸς καὶ πολιτικὸς ἀρχηγὸς ἦτο ὁ Μωάμεθ. Ὀλίγον χρόνον μετὰ τοῦτο ὁ Μωάμεθ ἀπέθανε τὸ 632.

2. Ἡ διδασκαλία τοῦ Μωάμεθ.

Εἴπομεν ὅτι θεμελιῶδες δόγμα τῆς νέας θρησκευτικῆς διδασκαλίας ἦτο «εἰς θεὸς ὑπάρχει καὶ ὁ Μωάμεθ εἶναι ὁ προφήτης αὐτοῦ». Ὁ Μωάμεθ δηλ. ἐδίδασκε τὸ ἐνιαῖον τῆς θεότητος, μὴ δεχόμενος τὸ δόγμα τῶν χριστιανῶν περὶ τοῦ τρισυποστάτου αὐτῆς. Ὁ θεὸς οὗτος, ἔλεγεν, εἶναι ὁ ἀποκαλυπτόμενος εἰς τὴν παλαιὰν Διαθήκην διὰ τῶν προφητῶν καὶ εἰς τὸ Εὐαγγέλιον διὰ τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ, τὸν ὁποῖον

ἐπίσης ἐθεώρει ἓνα τῶν προφητῶν. Ἐπειδὴ δὲ καὶ οἱ Ἰουδαῖοι καὶ οἱ Χριστιανοὶ διέστρεψαν τὴν ἀληθῆ περὶ θεοῦ πίστιν, ὁ Θεὸς ἐπεμψεν αὐτὸν (τὸν Μωάμεθ) νέον καὶ ἔσχατον τῶν προφητῶν, ἵνα φωτίσῃ τοὺς ἀνθρώπους. Ὁ Μωάμεθ ἐδίδασκε προσέτι, ὅτι ὑπάρχει μέλλουσα ζωὴ καὶ ἔσχατη κρίσις. Κατὰ ταύτην οἱ πιστεύοντες εἰς τὴν θρησκείαν τοῦ Μωάμεθ (Μωσλίμ ἢ Μουσουλμάνοι), θὰ κριθοῦν κατὰ τὰς πράξεις των, καὶ οἱ μὲν δίκαιοι θὰ ἀπολαύσουν αἰωνίαν ζωὴν εὐτυχῆ εἰς τὸν παράδεισον, οἱ δὲ ἁμαρτωλοὶ θὰ τιμωρηθοῦν, ἀλλὰ προσωρινῶς. Αἰωνία κόλασις ἀναμένει μόνον τοὺς ἀπίστους. Οὗτοι, καὶ ἂν εἶναι ἀγαθοί, θὰ τιμωρῶνται αἰωνίως διὰ τὴν ἀπιστίαν των. Ἐπειδὴ δὲ ἡ ἀπιστία τῶν λαῶν προέρχεται ἐκ τυφλώσεως, καθῆκον τῶν μουσουλμάνων εἶναι νὰ φέρουν αὐτοὺς καὶ διὰ τοῦ ξίφους ἀκόμη, εἰς τὴν ἀληθῆ πίστιν (Ἰσλάμ). Διὰ τοῦτο κατ' εὐθείαν εἰς τὸν παράδεισον μετέβαινον ἐκεῖνοι οἱ πιστοί, οἱ ὅποιοι ἐπιπτον ἐν πολέμῳ χάριν τῆς διαδόσεως τοῦ Ἰσλάμ. Ἄνεκτοὶ ὅπωςδῆποτε ἐν μέσῳ τῶν Μουσουλμάνων ἦσαν μόνον οἱ Χριστιανοὶ καὶ οἱ Ἰουδαῖοι. Οὗτοι, ὡς πιστεύοντες εἰς τὸν Θεόν, ἀλλ' ἔτι καὶ εἰς τὸν Μωάμεθ, πρέπει νὰ προσάγωνται εἰς τὸ Ἰσλάμ διὰ τοῦ λόγου καὶ ἔτι διὰ τοῦ ξίφους.

Ἡ διδασκαλία τοῦ Μωάμεθ ἐγράφετο ὑπὸ τῶν ὀπαδῶν του, ἐν ᾧ οὗτος ἐδίδασκε. Μετὰ τὸν θάνατόν του δὲ οἱ διαδοχοὶ του ἐσύναξαν καὶ ἐτακτοποίησαν, ὅσα εἶχον γραφῆ, καὶ ἀπετέλεσαν ἐν βιβλίον, τὸ Κοράνιον, τὸ ὅποιον ἔκτοτε παρέμεινεν ἀναλλοίωτον ὡς ἱερὸν βιβλίον ὄλων τῶν Μωαμεθανῶν.

3. Αἱ ἀραβικαὶ κατακτήσεις.

Ὁ Μωάμεθ γενόμενος κύριος ὅλης τῆς Ἀραβίας εἶχε συλλάβει τὴν ἰδέαν νὰ ὑποτάξῃ ὅλον τὸν κόσμον, διὰ νὰ διαδώσῃ εἰς αὐτὸν τὸ Ἰσλάμ. Πρὸς τοῦτο δὲ καὶ ἐπεμψε πρέσβεις πρὸς τὰ δύο γειτονικά κράτη, τὸ ἑλληνικὸν καὶ τὸ περσικόν, ἵνα προσκαλέσων αὐτὰ νὰ ἀσπασθοῦν τὴν νέαν θρησκείαν. Εἶναι εὐνόητος ἡ ἐντύπωσις, τὴν ὁποίαν ἐπροξένησεν εἰς τοὺς ἡγεμόνας τῶν κρατῶν τούτων τὸ μήνυμα ἐκ μέρους τοῦ μέχρι τοῦδε ἀνευ ἱστορίας ἀραβικοῦ λαοῦ. Καὶ ὁ μὲν Χοσρόης ἀπήντησεν, ὅτι ἐν καιρῷ θὰ ἐδέσμευε δι' ἀλύσεων τὸν νέον προφήτην. Ὁ Ἡράκλειος ὅμως συνετώτερος ἐπεμψε πρὸς τὸν Μωάμεθ δῶρα, διὰ νὰ τὸν κάμῃ σύμμαχον, ἐπροσπορήθη δὲ ὅτι δὲν κατενόησε τὸ θεολογικὸν ζήτημα. Οὔτε ὁ Ἕλληνας ὅμως ἡγεμὼν οὔτε ὁ Πέρσης

κατενόησαν τὴν σοβαρότητα τοῦ πράγματος. Ἄλλως τε ὁ Μωάμεθ τότε οὐδὲν ἐνόησεν ἀποθανῶν τὸ 632.

Μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Μωάμεθ, ἀρχηγὸς τῶν Ἀράβων ἢ Χαλίφης (διάδοχος τοῦ προφήτου), ὡς ἔλεγον οἱ Μωαμεθανοί, ἐξελέχθη ὑπὸ τῶν ἀρχηγῶν τῶν ἀραβικῶν φυλῶν ὁ ἀπὸ τῆς δευτέρας γυναικὸς τοῦ Μωάμεθ πενθερὸς αὐτοῦ Ἀβου Βεκίρ. Ἐπὶ τῆς διευτουῦς αὐτοῦ ἀρχῆς οἱ Ἀράβες ἐκυρίευσαν φρούριά τινα εἰς τὴν Παλαιστίνην, μεταξὺ δὲ αὐτῶν καὶ τὴν Γάζαν. Ἰδίως ὅμως οἱ κατακτητικοὶ πόλεμοι τῶν Ἀράβων ἀρχίζουσιν ἀπὸ τοῦ Ὀμάρ, ὁ ὁποῖος ἐξελέχθη Χαλίφης μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Ἀβου Βεκίρ. Ἐπ' αὐτοῦ οἱ Ἀράβες ἐπετέθησαν συγχρόως ἐναντίον τῶν Περσῶν καὶ ἐναντίον τῶν Ἑλλήνων. Ὁ ἐναντίον τῶν Περσῶν πόλεμος συνετελέσθη ἐντὸς 5 ἐτῶν. Τὸ περσικὸν κράτος κατεῦθεν μετ' αὐτοῦ δὲ καὶ ἡ Ζωροαστρικὴ θρησκεία. Οἱ νικηταὶ Ἀράβες ἐπέβηλον τὸν Ἰσλαμισμόν εἰς ὅλην τὴν περσικὴν χώραν. Ὅσοι Πέρσαι ἠθέλησαν νὰ μείνουν πιστοὶ εἰς τὴν πατριὴν θρησκείαν, κατέφυγον εἰς τὰς Ἰνδίας. Συγχρόνως μὲ τὴν εἰσβολὴν εἰς τὴν Περσίαν οἱ Ἀράβες εἰσέβαλον καὶ εἰς τὴν Συρίαν. Κατὰ πρῶτον ἐκυρίευσαν τὴν Δαμασκὸν (635). Ὁ Ἡράκλειος ἐσπευσεν αὐτοπροσώπως εἰς τὴν Συρίαν μὲ μέγαν στρατόν. Ἀλλ' ἡ ὁρμὴ τῶν Ἀράβων ἦτο ἀκάθεκτος. Ἡττηθεὶς ἐπανειλημμένως ὁ Ἡράκλειος, μόλις κατόρθωσε νὰ σώσῃ ἐκ τῆς Ἱερουσαλὴμ τὸν τίμιον Σταυρόν. Ἡ ἁγία πόλις μετὰ γενναίαν ἀντίστασιν ἠναγκάσθη μετ' ὀλίγον νὰ παραδοθῆ. Μέχρι τοῦ 639 τέλος ἡ Συρία καὶ ἡ Μεσοποταμία περιέρεται εἰς χεῖρας τῶν μαχητῶν τοῦ Ἰσλάμ. Μετὰ τῆς αὐτῆς ταχύτητος κατόπιν κατακτάται ὑπὸ τῶν Ἀράβων καὶ ἡ Αἴγυπτος (640-641) διὰ τοῦ στρατηγοῦ Ἀμοῦν.

Οὕτω εἰς διάστημα 10 ἐτῶν οἱ Ἀράβες ἔγιναν κύριοι ὅλου τοῦ περσικοῦ κράτους, τῆς Συρίας καὶ τῆς Αἰγύπτου, αἱ ὁποῖαι ἦσαν αἱ πλουσιώτεροι χεῖρας τῆς Ἀνατολῆς. Ἡ ταχύτης, μὲ τὴν ὁποίαν ἔγιναν αἱ κατακτήσεις αὐταί, εἶναι καταπληκτικὴ. Καὶ ὡς πρὸς τὸ περσικὸν μὲν κράτος εἶναι εὐεξήγητος. Τοῦτο ἐκ τοῦ τελευταίου πολέμου τοῦ Ἡρακλείου ἦτο ποῦ ἐξησθενημένον. Ὡς πρὸς τὰς ἑλληνικὰς ὅμως χώρας δὲν ἀρκεῖ πρὸς ἐξήγησιν αὐτῆς ὁ ἠρωϊσμός τῶν Ἀράβων καὶ ἡ πρὸς τὸν θάνατον περιφρόνησις, τὴν ὁποίαν ἐνέβαλεν εἰς αὐτοὺς ὁ θρησκευτικὸς φανατισμός, ἡ πίστις ὅτι οἱ ἀποθνήσκοντες μεταβαίνουν εἰς τὸν παράδεισον, καὶ ἡ ἀπὸ τῶν χρόνων τούτων ἀναπτυχθεῖσα ἰδέα τοῦ πεπρωμένου. Καὶ οἱ Ἕλληνες ἐμάχοντο ἀνδρείως, καὶ εἰς τὴν

Οὕτω κατὰ τὸ μέσον τοῦ 7ου αἰῶνος οἱ Μουσουλμᾶνοι εἶχον ση-
ματίζει αὐτοκρατορίαν, ἣ ὁποία ἐξετείνετο ἀπὸ τοῦ Ἰνδοῦ μέχρι τοῦ
Ἀτλαντικοῦ ὠκεανοῦ. Περιελάμβανεν αὕτη τὴν χώραν τοῦ Τίγριδος
καὶ τοῦ Εὐφράτου, τὴν ἀφρικανικὴν ἀκτὴν τῆς Μεσογείου καὶ τὴν
Ἰσπανίαν.

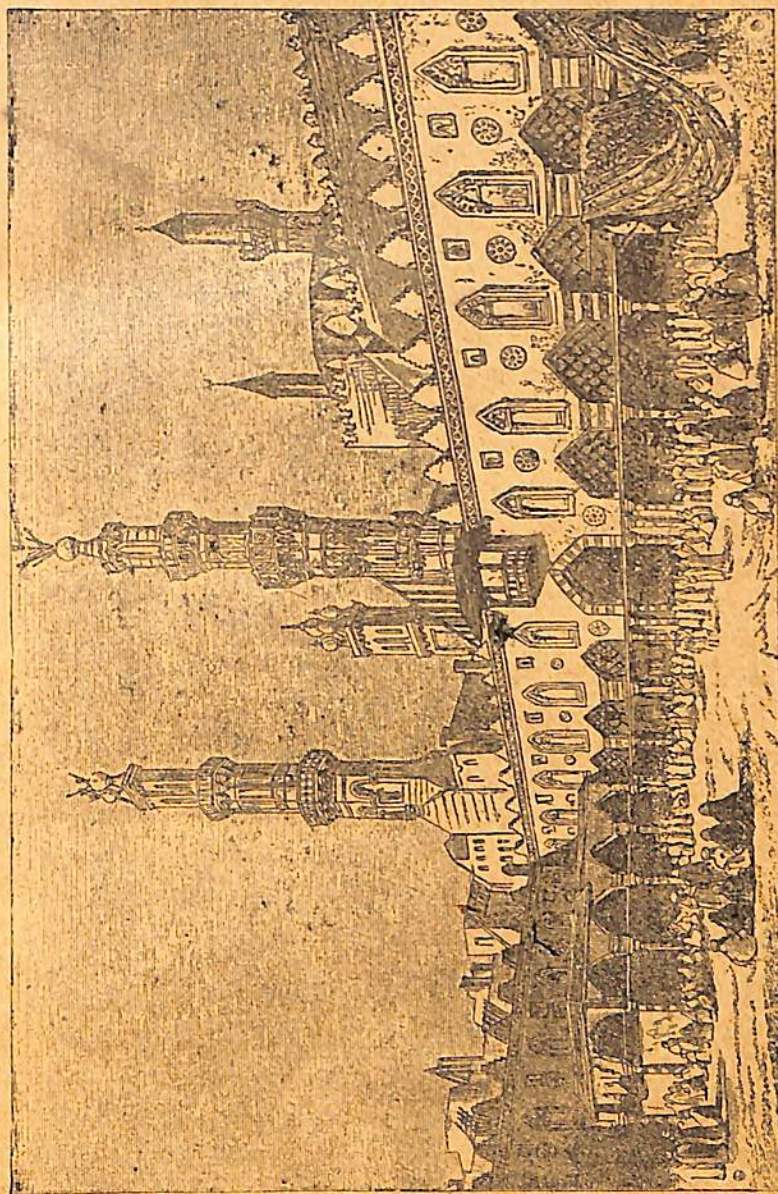
Ἄλλ' ἢ Ἀραβικὴ αὐτοκρατορία δὲν διετηρήθη ἠνωμένη. Εἰς ἀπό-
γονος τοῦ θείου τοῦ Μωάμεθ, ὁ Ἀβου Ἀββᾶς ἐπαναστατήσας ἀνε-
γνωρίσθη Χαλίφης καὶ διὰ δόλου ἐφόνευσε τοὺς Ὀμεϊάδας. Ἐθεμελίωσε
δὲ νέαν οἰκογένειαν Χαλιφῶν ὀνομασθεῖσαν Ἀββασίδαι. Οἱ Ἀββασί-
δαι ἐγκατεστάθησαν παρὰ τὸν Εὐφράτην εἰς μίαν νέαν πόλιν, τὴν
Βαγδάτην. Τότε νεανίας τις ἐκ τῆς οἰκογενείας τῶν Ὀμεϊαδῶν κατα-
φυγὼν εἰς τὴν Ἰσπανίαν ἐγκατεστάθη εἰς Κορδοῦην καὶ ἀνεκηρύχθη
Χαλίφης. Οὕτω ἔλαβεν ἀρχὴν τὸ χαλιφᾶτον τῆς Κορδοῦης, τὸ ὁποῖον
περιελάμβανεν ὅλην τὴν Ἰσπανίαν. Ἐξ ἄλλου εἰς τὸ χαλιφᾶτον τῆς
Βαγδάτης οἱ διοικηταὶ τῶν ἐπαρχιῶν ὀλίγον κατ' ὀλίγον ἠρνοῦντο
ὑπακοὴν εἰς τὸν Χαλίφην καὶ ἐκάστη χώρα ἀπετέλεσε βασίλειον ἀνε-
ξάρτητον. Στρατηγὸς δὲ τις, ὁ ὁποῖος ἰσχυρίζετο ὅτι κατήγετο ἐκ τῆς
Φατιμᾶς, θυγατρὸς τοῦ Μωάμεθ, ἵδρυσεν εἰς τὴν Αἴγυπτον νέαν οἰ-
κογένειαν χαλιφῶν, τὴν τῶν Φατιμαδῶν. Αὕτη ἔκαμε πρωτεύουσαν
μίαν νέαν πόλιν, ἣ ὁποία ἱδρύθη ἐκεῖ μετὰ τὴν κατάκτησιν τῆς Αἰγύ-
πτου, τὸ Κάϊρον (Νικόπολις).

4. Ὁ ἀραβικὸς πολιτισμὸς.

Οἱ Ἀραβες πρὸ τῶν κατακτήσεων ἦσαν λαὸς βαρβάρων πολεμι-
στῶν ζῶν βίον πολὺ ἀπλοῦν καὶ πτωχόν. Ἀφ' οὗ ὅμως ἐγκατεστάθη-
σαν εἰς τὰς πλουσίας χώρας τῆς Συρίας, τῆς Βαβυλωνίας, τῆς Αἰγύπτου
καὶ τῆς Ἰσπανίας, ἔλαβον τὰς ἀννηθείας καὶ τὸν πολιτισμὸν τῶν
κατακτηθέντων λαῶν καὶ ἰδίως τῶν Ἑλλήνων καὶ Περσῶν. Ὁ ἀρα-
βικὸς λοιπὸν πολιτισμὸς δὲν εἶναι ἄλλο τι παρὰ ὁ πολιτισμὸς τῶν
λαῶν τῆς Ἀνατολῆς τῶν συνηνωμένων ὑπὸ τὴν δεσποτείαν τῶν Ἀρά-
βων Μουσουλμάνων. Ἡ σημασία δ' αὐτοῦ ἐγκεῖται κυρίως εἰς τοῦτο
ὅτι ὁ πολιτισμὸς οὗτος μετεδόθη εἰς ὅλους τοὺς ὑπὸ τὸ ἀπέραντο
αὐτῶν κράτος λαοὺς καὶ ἐγνωρίσθη εἰς τὴν Εὐρώπην.

Εἰς τὴν Βαβυλωνίαν, τὴν Συρίαν καὶ τὴν Αἴγυπτον οἱ γεωργοὶ ἐγνώ-
ριζον τὴν τέχνην νὰ διευθετοῦν τὸ ὕδωρ καὶ νὰ ποτίζουσιν τοὺς ἀγρούς.
Οἱ Μουσουλμᾶνοι μετέφερον αὐτὴν εἰς ὅλας τὰς ὑπ' αὐτῶν κατακτη-

θεῖσας χώρας καὶ ἰδίως εἰς τὴν Ἰσπανίαν. Ὡσαύτως εἰς τὰς διαφόρους
χώρας τῆς Ἀνατολῆς ὑπῆρχον φυτὰ πολὺ διάφορα. Μετέφερον αὐτὰ

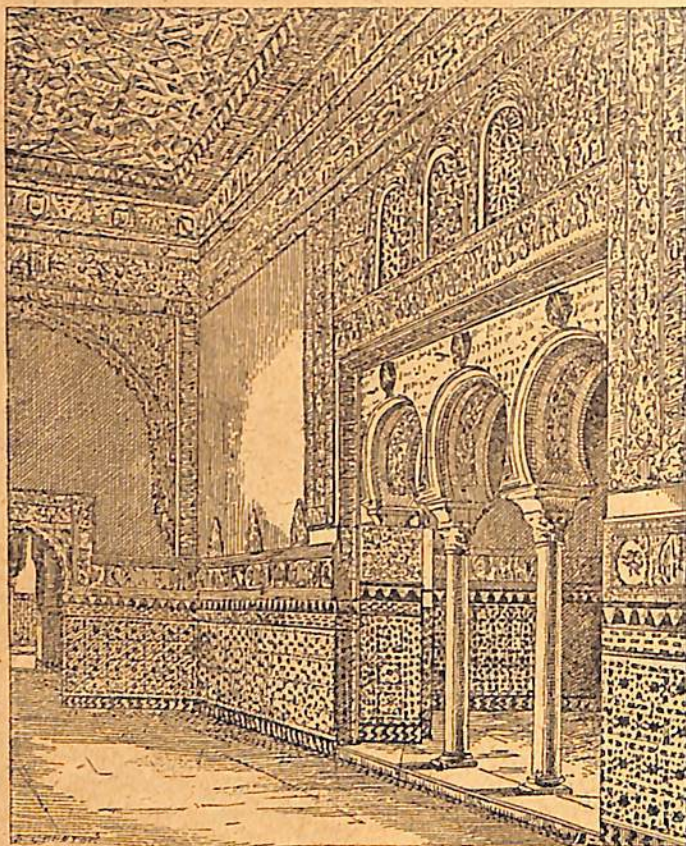

Εἰκὼν 5. Τέμενος τοῦ Καίρου.

ἀπὸ τοῦ ἑνὸς ἄκρου εἰς τὸ ἄλλο τοῦ μουσουλμανικοῦ κόσμου. Μετέ-
φερον τὸν φοίνικα μέχρι τῆς Βαγδάτης καὶ τῆς Ἰσπανίας. Ἐφερον

τὸ σακχαροκάλαμον καὶ τὴν ὄρυζαν ἐκ τῶν Ἰνδιῶν εἰς τὰς χώρας τῆς Μεσογείου, τὴν Αἴγυπτον, τὴν Ἰσπανίαν καὶ Ἰταλίαν. Μετέφερον τὸν βάμβακα εἰς τὴν Συρίαν καὶ βραδύτερον εἰς τὴν Ἰταλίαν. Καὶ ἐν γένει ἐγκλιμάτισαν εἰς τὴν Εὐρώπην πολλὰ φυτὰ τῆς Ἀνατολῆς.

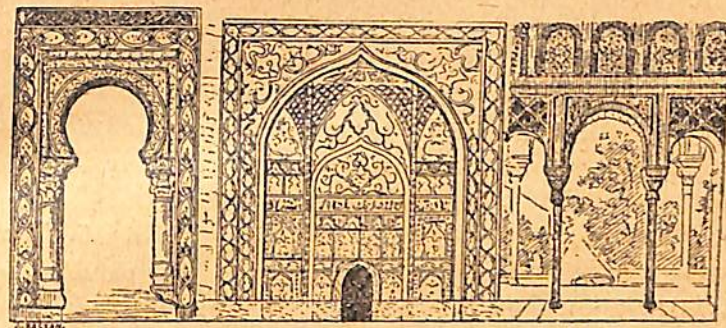

Εἰκὼν 6. Αἴθουσα τοῦ Ἀλκαζάρ τῆς Σεβίλλης.

᾽Ωσαύτως εἰς τὴν Συρίαν καὶ τὴν Αἴγυπτον οἱ Ἄραβες εἶχον εὖρει βιομηχανίας εἰδῶν πολυτελείας πολὺ ἀρχαίας. Ταύτας οὗτοι ἐτελειοποίησαν. Περίφημα ἀπέβησαν τὰ λινὰ ὑφάσματα τῆς Δαμασκοῦ, τὰ λεπτὰ τῆς Μουσούλης (μουσουλίνας), τὰ βαμβακερὰ τῆς Περσίας, οἱ περσικοὶ μάλλινοι τάπητες καὶ τὰ ἐπὶ τῶν ὑφασμάτων κεντήματα μὲ χρυσόν, μὲ ἄργυρον καὶ μὲ μέταξαν. ᾽Ωσαύτως περίφημα ἀπέβησαν τὰ ὄπλα τῆς Δαμασκοῦ, τὰ ἐγχειρίδια τῆς Τολέδης, τὰ δέρματα τοῦ Μαρόκου καὶ τῆς Κορδοῦης. ᾽Ωσαύτως ἡ βιομηχανία τῆς ζαχαρώσεως,

τῶν ἡδυπότων καὶ τῶν ζαχαροπῆκτων καρπῶν καὶ τῶν γλυκυσμάτων, ἐπίσης τῶν μύρων.

Τὰς ἐπιστήμας οἱ Ἄραβες παρέλαβον παρὰ τῶν Ἑλλήνων. Ταύτας δὲ ἀνέπτυξαν πολὺ καὶ ἰδίως τὴν Ἀστρονομίαν, τὴν Γεωμετρίαν καὶ τὴν Ἀλγεβραν. Ἡ ἀραβικὴ δὲ ἀλγεμεία ἔδωκεν ἀφορμὴν εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τῆς νεωτέρας χημείας. Ἡ λογοτεχνία τῶν τέλος καὶ ἰδίως ἡ ποίησις εἶναι θανατοσία.

Εἰκ. 7. Ἀψὶς ἐν σχήματι πετάλου.

Εἰκ. 8. Πύλη μὲ ἀραβουργήματα.

Εἰκ. 9. Στοὰ ἀραβικὴ.

Ἐκ τῶν τεχνῶν οὔτε ἡ γλυπτικὴ, οὔτε ἡ ζωγραφικὴ ἀνεπτύχθη ὑπὸ τῶν Ἀράβων. Ἡ θρησκεία ἀπηγόρευεν εἰς τοὺς Μουσουλμάνους νὰ ἀναπαριστάνουν ἀνθρωπίνας μορφάς. Ἡ μεγάλη τέχνη αὐτῶν ἦτο ἡ Ἀρχιτεκτονικὴ. Αἱ ἀραβικαὶ πόλεις ἦσαν ὅμοιαι πρὸς τὰς ἑλληνικάς. Τὰ μνημεῖά τῶν ἦσαν ἰδίως τεμένη (τζαμιά) καὶ ἀνάκτορα. Ἐπειδὴ ὅμως τὰ πλεῖστα ἦσαν κατεσκευασμένα μὲ πλίνθους καὶ μὲ ἄσβεστον, ὀλίγα περιεσώθησαν εἰς ἡμᾶς. Τὰ ἀρχαιότερα εἶναι τὸ τέμενος τοῦ Ὀμάρ εἰς τὴν Ἱερουσαλήμ κτισθὲν κατὰ τὸ τέλος τοῦ 7ου αἰῶνος, τὸ τέμενος τῆς Κορδοῦης τοῦ 9ου αἰῶνος, καὶ τὸ ὠραιότατον τέμενος τοῦ Καΐρου τοῦ 10ου αἰῶνος. Τὰ ἀνάκτορα τῶν Χαλιφῶν ἦσαν ὅμοια πρὸς τὰ βυζαντινὰ καὶ περσικά, ὑπερέβαλλον ὅμως αὐτὰ ὡς πρὸς τὸν πλοῦτον, τὴν πολυτέλειαν καὶ τὴν χλιδὴν. Τὰ περιφημότερα δὲ εἶναι τὸ Ἀλκαζάρ τῆς Σεβίλλης καὶ ἡ Ἀλάμπρα τῆς Γρενάδης. Τὰ ἀραβικὰ μνημεῖα εἶναι ἐλαφρὰ καὶ κομψά. Οἱ κίονες τῶν ὁμοιοὶ μὲ τοὺς περσικοὺς εἶναι ὑψηλοὶ καὶ λεπτοί, συνεννοῦνται δὲ δι' ἀψίδων ἐξόχων. Οἱ τοῖχοι δὲ καὶ αἱ πύλαι τῶν μνημείων εἶναι στολισμένα μὲ ζωγραφίας, αἱ ὁποῖαι παριστάνουν στεφάνους ἐκ φυλλωμάτων καὶ μορφὰς γεωμετρικὰς συμπεπλεγμένας, ἔχουσι δὲ καὶ ἐπιγραφὰς ἀραβικάς. Τὰ κοσμήματα ταῦτα ὀνομάζονται ἀραβουργήματα.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ε΄.

Η ΔΥΝΑΣΤΕΙΑ ΤΟΥ ΗΡΑΚΛΕΙΟΥ

1. Οί διάδοχοι τοῦ Ἡρακλείου.

Ὁ Ἡράκλειος ἀποθνήσκων τῷ 641 ἀφήκεν εἰς τοὺς διαδόχους του τὸ κράτος κολοβωμένον καὶ ἀπειλούμενον πανταχόθεν; ἀνατολικῶς ὑπὸ τῶν Ἀράβων, βορείως ὑπὸ τῶν Σλαύων καὶ Βουλγάρων καὶ δυτικῶς ὑπὸ τῶν Λογγοβάρδων. Εὐτυχῶς ἡ δυναστεία τοῦ Ἡρακλείου ἀνέδειξε καὶ πολιτικούς καὶ στρατιωτικούς ἀνδρας ἀνταξίους τῶν περυστάσεων.

Τὸν Ἡράκλειον ἀποθάνοντα διεδέχθη ὁ υἱὸς αὐτοῦ Κωνσταντῖνος Γ' καὶ τοῦτον ἀπαθάνοντα μετ' ὀλίγους μῆνας ὁ υἱὸς του Κωνσταντῖνος Β' (642-668), ὁ ὁποῖος κατώρθωσε νὰ ἀναστείλῃ τὴν ὁρμὴν τῶν Ἀράβων εἰς τὴν Μ. Ἀσίαν καὶ τῶν Λογγοβάρδων εἰς τὴν Ἰταλίαν. Ἐν ᾧ ὅμως εὐρίσκετο εἰς τὴν Σικελίαν, δολοφονεῖται ἐκεῖ ὑπὸ τινῶν συνωμοτῶν, οἱ ὁποῖοι ἀνεκέρυξαν αὐτοκράτορα ἕνα ἐξ ἑαυτῶν τὸν Μαξίμιον. Ὁ υἱὸς τοῦ Κωνσταντῖνος Κωνσταντῖνος, ἀνακηρυχθεὶς ἐν Κων)πόλει αὐτοκράτωρ, σπεύδει μετὰ στόλου εἰς τὴν Σικελίαν, τιμωρεῖ τοὺς συνωμότες καὶ φονεύει τὸν Μαξίμιον. Ὁ Κωνσταντῖνος Δ' ὁ ὁποῖος ὠνομάσθη Παυγωνιάτος, διότι, ὅτε ἐπανῆλθεν ἐκ τῆς Σικελίας εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν, ἤρχισε νὰ ἀναφαίνεται ὁ πῶγον του ἔβασίλευσεν ἀπὸ τοῦ 668 μέχρι τοῦ 685. Ἀνεδείχθη δέ, καίπερ νέος καὶ πολιτικὸς συνετὸς καὶ στρατηγὸς ἱκανός. Κατώρθωσεν, ὡς θ' ἴδωμεν, καὶ τὴν πρώτην ἀπέπειραν τῶν Ἀράβων, ὅπως κυριεύσουσιν τὴν Κων)πολιν, νὰ ματαιώσῃ καὶ τοὺς ἐκ τῶν Σλαύων καὶ Βουλγάρων κινδύνους δεξιῶς νὰ διαφύγῃ καὶ ἐσωτερικῶς τὰ τοῦ κράτους ἄριστα νὰ διευθετήσῃ.

Τὸν Κωνσταντῖνον Δ' ἀποθάνοντα τὸ 685 διεδέχθη ὁ υἱὸς αὐτοῦ Ἰουστινιανὸς Β', ὁ τελευταῖος τῆς δυναστείας τοῦ Ἡρακλείου. Ἡ βασιλεία τοῦ Ἰουστινιανοῦ Β' ἀποτελεῖ περίοδον ἐσωτερικῆς ἀναρχίας τοῦ κράτους. Τύραννος ὢ ὤμως καὶ φαῦλος ἐξεγείρει ἐξ ἀρχῆς τὴν ἀγανάκτησιν καὶ τὸ μῖος τοῦ λαοῦ. Ἐνεκα τούτου μετὰ δεκαετῆ βασιλείαν (615) ὀνινοκοπηθεὶς ἐξορίζεται εἰς Χερσῶνα. Εἰς τὸν θρόνον ἀνέρχεται ὁ στρατηγὸς Λεόντιος καὶ μετὰ νέαν στρατιωτικὴν ἀντα-

σίον ὁ Τιβέριος Γ'. Ἄλλ' ἐν τῷ μεταξύ ὁ Ἰουστινιανὸς εἰς Χερσῶνα διαμένων προσεταιρίζεται ὀπαδοὺς βαρβάρους καὶ ἐπελθὼν κατὰ τῆς Κων)πόλεως κυριεύει αὐτὴν καὶ καταλαμβάνει ἐκ νέου τὸν θρόνον (705). Ἦδη οὗτος δεικνύεται ἀκόμη ὠμότερος τύραννος. Εἰς οὐδὲν ἄλλο ἀσχολεῖται παρὰ εἰς τὸ νὰ τιμωρῇ ἀγριώτατα τοὺς συντελέσαντας πρότερον εἰς τὴν καθαίρεσιν αὐτοῦ. Τέλος στέλλει ὀλόκληρον στόλον εἰς Χερσῶνα, ἵνα τιμωρήσῃ τοὺς κατοίκους αὐτῆς, διότι δὲν τὸν ἐπεριποιήθησαν κατὰ τὴν ἐκεῖ διαμονὴν του. Ὁ στόλος ὅμως φθάσας εἰς Χερσῶνα ἀποστατεῖ, ἀναγορεύει βασιλεῖα τὸν ἐκεῖ ἐξόριστον εὐγενῆ Φιλιππικὸν καὶ φέρει αὐτὸν εἰς Κων)πολιν (711). Τότε δ' Ἰουστινιανὸς ἐγκαταλειφθεὶς ὑφ' ὄλων φονεύεται. Ἀλλὰ καὶ ὁ Φιλιππικὸς μετὰ διετῆ βασιλείαν καθαιρεῖται ὑπὸ τῶν πολιτικῶν καὶ στρατιωτικῶν ἀρχόντων ὡς ἀνίκανος, καὶ ἀναγορεύεται βασιλεὺς (713) ὁ τέως πρωτοσηκρήτις (βασιλικὸς ἀρχιγραμματεὺς) Ἀναστάσιος Β'. Ἀλλὰ καὶ τοῦτον μετὰ τρία ἔτη ἀνατρέπει στρατιωτικῆ στάσις καὶ ἀναβιβάζει εἰς τὸν θρόνον ἀσημόν τινα ὑπάλληλον Θεοδόσιον Γ' (716). Τέλος ὁ ἐκ νέου ἐμφανισθεὶς ἀραβικὸς κίνδυνος ἀναβιβάζει εἰς τὸν θρόνον Λεόντα τὸν Γ' τὸν Ἰσαυρον, ὅστις σφίξει τὸ κράτος καὶ γίνεται ἀρχηγὸς νέας δυναστείας, τῆς τῶν Ἰσαύρων.

Τὰ κατὰ τὴν περίοδον ταύτην σπουδαιότερα γεγονότα εἶναι ἐσωτερικῶς μὲν ἡ ἀποκατάστασις τῆς θρησκευτικῆς εἰρήνης τοῦ κράτους καὶ ἡ νέα διοικητικὴ διαίρεσις αὐτοῦ, ἐξωτερικῶς δὲ αἱ σλαβικαὶ καὶ βουλγαρικαὶ ἐπιδρομαὶ καὶ ἰδίως οἱ πρὸς τοὺς Ἀραβας ἀγῶνες.

2. Ἡ ἀποκατάστασις τῆς θρησκευτικῆς εἰρήνης.

Ἐἶδομεν (σελ. 24) ὅτι ὁ Ἰουστινιανὸς δὲν εἶχε κατορθώσει διὰ τῆς μέσης ὁδοῦ, τὴν ὁποίαν ἠκολούθησε, νὰ συνδιαλλάξῃ τοὺς μονοφυσίτας μετὰ τὴν ὀρθοδοξίαν. Ὁμοία ἀπέπειρα γενομένη ὑπὸ τοῦ Ἡρακλείου ὄχι μόνον τοῦ σκοποῦ αὐτῆς ἀπέτυχεν, ἀλλ' ἐδημιούργησε καὶ νέαν αἵρεσιν, τὴν τῶν μονοθελητῶν, οἱ ὁποῖοι παρεδέχοντο μὲν ἐν τῷ Χριστῷ δύο φύσεις, ἀλλὰ μίαν θέλησιν. Ὡς ἐκ τούτου ἔτι μᾶλλον συνετέλεσεν εἰς τὴν διαίρεσιν καὶ τὴν ταραχὴν τῶν πνευμάτων. Ἦδη ὁ Κωνσταντῖνος Δ' ἐνόησεν ὅτι ἄλλη πολιτικὴ ἐπεβάλλετο. Ὁ μονοφυσισμὸς κυρίως ἐπεκράτει εἰς τὴν Συρίαν, τὴν Μεσοποταμίαν καὶ τὴν Αἴγυπτον. Χάριν τῶν χωρῶν δὲ αὐτῶν εἶχον γίνεσθαι αἱ εἰς τὴν αἵρεσιν ταύτην ὑποχωρήσεις, αἱ ὁποῖαι ὅμως εἰς οὐδὲν ὠφέλησαν.

Ἡ αἵρεσις εἰς τὰς χώρας ταύτας ἦτο τόσο ἰσχυρά, ὥστε ἀπεξέ-
νωσεν αὐτὰς τῆς ἐν Κων)πόλει βασιλείας καὶ συνετέλεσεν εἰς τοὺς
θηριάμβους τῶν Ἀράβων. Ἀφ' οὗ λοιπὸν τώρα αἱ χῶραι αὗται ὀρι-
στικῶς ἀπεσπάσθησαν τοῦ κράτους διὰ τῆς ἀραβικῆς κατακτῆσεως,
ἦτο ἀνάγκη νὰ ἀρθοῦν αἱ χάριν ἐκείνων γενόμεναι παραχωρήσεις.
Πρὸς τοῦτο ὁ Κωνσταντῖνος Δ' συνεκάλεσε τὴν Ζ' Οἰκουμενικὴν σύνο-
δον (680-681), ἣ ὁποία ἀποκατέστησε τὴν ὀρθοδοξίαν ἀναγνωρίσασα
εἰς τὸν Χριστὸν δύο φύσεις ἠνωμένας μὲν, ἀλλὰ μὴ συγκεχυμένας, καὶ
δύο θελήσεις διακεκριμένας μὲν, ἀλλὰ μὴ ἀνταγωνιζομένας.

3. Ἡ νέα διοικητικὴ διαίρεσις.

Ἀπὸ τοῦ Διοκλητιανοῦ τὸ κράτος ἦτο διηρημένον εἰς ἐπαρχίας
μεγάλας, εἰς τὰς ὁποίας ἦτο χωρισμένη ἡ στρατιωτικὴ ἀπὸ τῆς πολι-
τικῆς ἐξουσίας. Ἄλλ' ἤδη ὁ ἀπὸ τοῦ Ἡρακλείου ἀρχίσας περιορισμὸς
τοῦ κράτους καὶ ὁ διαρκῆς κίνδυνος, εἰς τὸν ὁποῖον εὐρίσκοντο αἱ
ἐπαρχίαι αὐτοῦ ἀπὸ τῶν Λομβαρδῶν, τῶν σλαυικῶν φυλῶν καὶ τῶν
Ἀράβων κατέστησαν ἐπαισθητὴν τὴν ἀνάγκην μεγαλυτέρας συγκεν-
τρώσεως. Ἐνεκα τούτου κατὰ τοὺς χρόνους τούτους, ἴσως ἐπὶ Κων-
σταντῖνου Δ', τὸ κράτος διηρέθη εἰς μικροτέρας στρατιωτικὰς διου-
κῆσεις, εἰς τὰς ὁποίας οἱ στρατιωτικοὶ διοικηταὶ εἶχον συγχρόνως καὶ
τὴν πολιτικὴν ἐξουσίαν. Αἱ διοικῆσεις αὗται ὠνομάσθησαν θέματα,
ὅπως καὶ πρότερον ὠνομάζοντο τὰ εἰς ἐκάστην ἐπαρχίαν ὑπάρχοντα
στρατιωτικὰ σώματα. Ἡ νέα αὕτη ὀργάνωσις τοῦ κράτους ἔχει μεγα-
λὴν σημασίαν, διότι διὰ τῆς συγκεντρώσεώς τῆς τε πολιτικῆς καὶ
στρατιωτικῆς ἐξουσίας κατωρθώθη νὰ ἀποκρουσθοῦν ὅλαι αἱ κατὰ
τοῦ κράτους συστηματικαὶ ἐπιδρομαὶ τῶν βαρβάρων.

4. Αἱ σλαυικαὶ καὶ βουλγαρικαὶ ἐπιδρομαί.

Κατὰ τὴν περίοδον ταύτην ἡ προσοχὴ τοῦ κράτους ὅλη ἦτο ἐστραμ-
μένη πρὸς Α. πρὸς ἀπόκρουσιν τοῦ ἐκεῖθεν ἐπερχομένου ἀραβικοῦ
κινδύνου. Συγχρόνως ὅμως ἄλλοι κίνδυνοι ἠπειλοῦν τὰς εὐρωπαϊκὰς
τοῦ κράτους ἐπαρχίας. Ἐπὶ Κωνσταντῖνου Δ' οἱ πολλαχοῦ τοῦ κράτους
ἐγκατεστημένοι Σλαῦοι ἐπετέθησαν ἐπανειλημμένως κατὰ τῆς δευτέρας
πρωτευούσης τοῦ κράτους τῆς Θεσσαλονίκης. Εὐτυχῶς ὅλαι αἱ ἐφοδοὶ
αὐτῶν ἀπεκρούσθησαν ὑπὸ τῶν κατοίκων τῆς πόλεως.

Μόλις ὅμως τὸ κράτος ἀπηλλάγη ἀπὸ τοῦ σλαυικοῦ κινδύνου, νέοι

πολέμιοι εἰσβάλλουν εἰς αὐτὸ ἀπὸ Β., οἱ Βούλγαροι. Ὡς εἶδομεν προ-
ηγούμενος (σελ. 13), οὗτοι εἶχον ἐγκατασταθῆ εἰς τὰς παρὰ τὸν Δνεΐ-
στερον χώρας τῆς νοτιοδυτικῆς Ῥωσίας. Ἐκεῖθεν δὲ περὶ τὰ τέλη
τοῦ δου αἰῶνος ἔκαμαν τὰς πρώτας ἐπιδρομὰς των εἰς τὸ ἑλληνικὸν
κράτος. Κατόπιν ὑπετάχθησαν ὑπὸ τῶν Ἀράβων, μὲ αὐτοὺς δὲ ἔλα-
βον μέρος εἰς τὴν ἐπὶ τοῦ Ἡρακλείου πολιορκίαν τῆς Κων)πόλεως.
Μετὰ τὴν ἀποτυχίαν τῆς ἐπιδρομῆς ταύτης φαίνεται οἱ Ἀβασοὶ ἐξη-
σθένησαν καὶ τὸ κράτος αὐτῶν περιορίσθη εἰς τὴν σημερινὴν Οὐγγα-
ρίαν καὶ Αὐστρίαν. Οἱ ὑπ' αὐτοὺς βάρβαροι λαοὶ ἐπανεστάτησαν, με-
ταξὺ δὲ αὐτῶν καὶ οἱ Βούλγαροι. Μοῖρα τῶν Βουλγάρων τότε ὑπὸ τὸν
Ἀσπαροῦχ διέβη τὸν Δούναβιν καὶ ἐγκατεστάθη εἰς τὴν κάτω Μοισίαν,
εἰς τὴν ὁποίαν ἤδη ἦσαν ἐγκατεστημένοι διάφοροι σλαυικαὶ φυλαί. Ὁ
Κωνσταντῖνος μὴ δυνηθεὶς νὰ τοὺς ἐκδιώξῃ ἠναγκάσθη νὰ συνθηκο-
λογήσῃ μὲ αὐτούς. Ἐκτοτε ἡ χώρα αὕτη ἔλαβε τὸ ὄνομα Βουλγαρία.
Οἱ Βούλγαροι, οἱ ὁποῖοι, ὡς εἶπομεν, ἦσαν τουρκικῆς ἢ οὐννικῆς
καταγωγῆς, ἀνεμείχθησαν ἤδη μὲ τοὺς ἐδῶ Σλαῦους, ὡς ὀλιγώτεροι
δὲ καὶ ἀπολίτιστοι ἐξεσλαυίσθησαν.

5. Οἱ πρὸς τοὺς Ἀραβας ἀγῶνες.

Ὁ φοβερώτερος κίνδυνος, ὁ ὁποῖος ἠπειλόησε τὸ κράτος κατὰ τὴν
περίοδον ταύτην, ἦτο ὁ ἐκ μέρους τῶν Ἀράβων.

Οἱ Ἀραβες, ἀφ' οὗ, ὡς εἶδομεν (σελ. 39), ἔγιναν κύριοι τῆς Συ-
ρίας καὶ τῆς Αἰγύπτου, δὲν ἠσύχασαν, ἀλλ' ἐξηκολούθησαν τὰς κατὰ
τοῦ ἑλληνικοῦ κράτους ἐπιθέσεις. Ἐπὶ Κωνσταντῖνου κατασκευάζουν
στόλον καὶ δι' αὐτοῦ κυριεύουν τὴν Κύπρον καὶ τὴν Ῥόδον. Συγχρό-
νως εἰσβάλλουν εἰς τὴν Μ. Ἀσίαν καὶ κυριεύουν πλεῖστον μέρος
αὐτῆς. Ὁ Κώνστας τότε ἐπιτεθεὶς κατ' αὐτῶν κατορθώνει νὰ τοὺς
ἀποκρούσῃ καὶ νὰ τοὺς ἐκδιώξῃ ἐκ τῆς Μ. Ἀσίας.

Α' πολιορκία τῆς Κων)πόλεως ὑπὸ τῶν Ἀράβων. Οἱ Ἀραβες
μετὰ τὴν ἀπόκρουσίν των ὑπὸ τοῦ Κωνσταντῖνου δὲν ἠσύχασαν. Ἐπὶ
Κωνσταντῖνου τοῦ Δ' ἐπέρχονται κατὰ τοῦ κράτους ὀρμητικώτεροι.
Ἦδη εἶχεν ἀνακηρυχθῆ εἰς τὴν Δαμασκὸν (σελ. 40) χαλίφης ὁ Μωα-
βίας, καὶ οὗτος ἀπεφάσισε νὰ κτυπήσῃ τὸ ἑλληνικὸν κράτος εἰς αὐτὴν
τὴν καρδίαν του. Ἐπεμψε λοιπὸν μέγαν στόλον ἐναντίον τῆς Κων)-
πόλεως, συγχρόνως δὲ καὶ ἰσχυρὸν στράτευμα κατὰ ξηρὰν εἰς τὴν
Μ. Ἀσίαν, διὰ νὰ ὑποστηρίξῃ τὰς ἐνεργείας αὐτοῦ. Οὕτω ἡ πόλις
Α. Χωραφᾶ, Ἱστορία Γ' γυμνασίου, ἔκδοσις τετάρτη.

ἐπολιορκήθη ὑπὸ τῶν Ἀράβων καὶ κατὰ γῆν καὶ κατὰ θάλασσαν.

Ἡ πολιορκία αὕτη διήρκεσεν ἑπτὰ ἔτη (671-673). Οἱ πολιορκούμενοι ἀντέταξαν ἰσχυρὰν ἄμυναν καὶ κατώρθωσαν νὰ ἀποκρούσουν ὅλας τὰς ἐφοδούς τῶν ἐχθρῶν. Εἰς τὴν ἐπιτυχῆ ταύτην ἄμυναν τῆς πόλεως συνετέλεσε καὶ τὸ λεγόμενον ἑλληνικὸν ἢ ὑγρὸν πῦρ. Τὸ πῖρ τοῦτο ἐπινοηθὲν περὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ βου αἰῶνος ὑπὸ τοῦ Ἀθηναίου Πρόκλου εἶχε τελειοποιηθῆ κατὰ τοὺς χρόνους τούτους ὑπὸ τοῦ ἐκ Συρίας καταγομένου μηχανικοῦ Καλλινίκου. Συνέκειτο ἐκ θείου, νίτρου, πίσσης καὶ πετρελαίου, καὶ ἐξεσφενδονίζετο κατὰ τῶν ἐχθρικῶν πλοίων ἢ διὰ σιφῶνων χαλκῶν ἢ δι' εἶδους τινὸς χειροβομβίδων. Ἡ σύνθεσις δὲ αὐτοῦ παρέμεινε μυστικὴ εἰς τοὺς Ἕλληνας ἐπὶ αἰῶνας παρ' ὅλας τὰς προσπαθείας τῶν κατασκόπων.

Ἐπὶ τέλους ἡ πολιορκία ἀπέτυχεν ἐντελῶς. Ἀφ' οὗ εἰς τὴν τελευταίαν μάχην τὸ περισσότερον μέρος τοῦ ἀραβικοῦ στόλου κατεστράφη, 30 δὲ χιλ. ἐκ τῶν ἀνδρῶν ἐφρονεύθησαν, οἱ Ἄραβες ἠναγκάσθησαν νὰ λύσουν τὴν πολιορκίαν.

Καὶ κατὰ τὴν ἐπιστροφὴν των ὅμως τὰ μὲν λείψανα τοῦ στόλου κατεποντίσθησαν ὑπὸ τρικυμίας, ὃ δὲ κατὰ ξηρὰν ἀποχωρήσας στρατὸς κατεστράφη ὑπὸ τοῦ καταδιώξαντος αὐτὸν αὐτοκρατορικοῦ στρατοῦ.

Ὁ Μωαβιᾶς ἔσπευσε νὰ ζητήσῃ εἰρήνην. Εἰς τοῦτο συνετέλεσε καὶ ἄλλος κίνδυνος ἐπιχειρησθεὶς κατὰ τῶν Ἀράβων ἐκ μέρους τῶν Ἑλλήνων. Ὁ Κωνσταντῖνος πρὸς ἀντιπερισπασμὸν τῆς πολιορκίας τῆς Κων)πόλεως εἶχεν ἐγκαταστήσει εἰς τὸν Λίβανον μίαν φυλὴν πολεμικὴν τῆς Μ. Ἀσίας, τοῦ Μαρδαίτας. Οἱ Μαρδαῖται οὗτοι ἐνισχυθέντες καὶ ὑπὸ πολλῶν ἐγγωρίων χριστιανῶν ἐκυρίευσαν ἀξιόλογον μέρος τῆς Παλαιστίνης καὶ ἐνέβαλον εἰς τὸν Μωαβιᾶν τὸν φόβον ὅτι εἶναι δυνατόν νὰ ὑποκινήσουν εἰς ἐπανάστασιν ὅλην τὴν Συρίαν. Ἐν τῷ μεταξὺ ἀπέτυχεν οἰκτρῶς καὶ ἡ πολιορκία τῆς Κων)πόλεως. Ἐπομένως οὗτος βλέπων ἤδη ὅτι καὶ αὐτὴ ἡ ἐν τῇ ἰδίᾳ του χώρα ἀρχὴ ἤπειλεῖτο ἠναγκάσθῃ νὰ συνομολογήσῃ πρὸς τὸν Κωνσταντῖνον εἰρήνην ταπεινωτικὴν. Διὰ ταύτης ὄχι μόνον ὑπεχρεώθη νὰ πληρώσῃ βαρεῖαν πολεμικὴν ἀποζημίωσιν, ἀλλὰ καὶ ὑπεβλήθη εἰς ἐτήσιον ὑπὸ τύπον δώρου φόρον.

Ἡ νίκη τοῦ Κωνσταντῖνου κατὰ τῶν Ἀράβων ἔχει μεγάλην σημασίαν. Αὕτη ὄχι μόνον τὴν Κων)πολιν, ἀλλὰ καὶ ὅλον τὸν εὐρωπαϊκὸν κόσμον ἔσωσεν ἀπὸ τὸν κίνδυνον νὰ ὑποκύψῃ εἰς τὸν Ἰσλαμισμὸν. Διὰ τοῦτο δὲ δικαίως οἱ μὲν κάτοικοι τῆς Κων)πόλεως ἔσπευσαν νὰ

ἀπονεύμουν εὐχαριστήρια εἰς τὴν πολιοῦχον τῆς πόλεως Θεοτόκον καὶ νὰ συνδέσουν τὴν ἑορτὴν αὕτην μετὰ τὴν τοῦ Ἀκαθίστου Ὑμνου, οἱ δὲ Εὐρωπαῖοι ἠγεμόνες, ὡς ἄλλοτε διὰ τὸν Ἡράκλειον, ἔσπευσαν νὰ στείλουν πρέσβεις εἰς τὴν Κων)πολιν, ἵνα συγχαροῦν τὸν Κωνσταντῖνον διὰ τὸ μέγα γεγονός.

Β' πολιορκία τῆς Κων)πόλεως ὑπὸ τῶν Ἀράβων. Οἱ Ἄραβες μετὰ τὴν ἀποτυχίαν τῆς πρώτης πολιορκίας τῆς Κων)πόλεως δὲν παρήτησαν τὰ κατακτητικὰ των σχέδια. Καὶ πρῶτον μὲν ἐπὶ τῆς ἀφρονος διοικήσεως τοῦ Ἰουστινιανοῦ Β', ὃ ὁποῖος ἔλυσε τὴν πρὸς αὐτοὺς εἰρήνην, κατώρθωσαν, ἂν καὶ οἱ αὐτοκρατορικοὶ στρατοὶ εἶχον νικήσει ἐπανειλημμένως αὐτοὺς, νὰ συνάψουν μετὰ τοῦ βασιλέως νέαν εἰρήνην, διὰ τῆς ὁποίας οὗτος ὑπεχρεώθη νὰ ἀνακαλέσῃ τὸ τάγμα τῶν Μαρδαϊτῶν ἐκ τοῦ Λιβάνου. Τοῦτο ὑπῆρξε σφάλμα ἀκατανόητον, διότι οὕτω ἀφηρέθη φοβερὸν τοῦ Μωαμεθανισμοῦ φέβητρον καὶ τοῦ Ἑλλ. κράτους προπύργιον. Ἐκτοτε οἱ Ἄραβες ἐλευθερωθέντες ἀπὸ τοῦ φοβήτρον ἐκείνου ἔκαμνον συχνὰς ἐπιδρομὰς εἰς τὴν Μ. Ἀσίαν. Ἐπειτα ἐπὶ Λεοντίου (697) κατώρθωσαν νὰ κυριεύσουν ὀριστικῶς τὴν βόρειον Ἀφρικὴν, τὴν ὁποίαν πολλάκις μέχρι τοῦδε ἐπὶ ματαίῳ ἐπεχείρησαν νὰ καταλάβουν. Τέλος ἐπὶ Ἀναστασίου ἔστρεψαν τὰ βλέμματά των καὶ πάλιν εἰς τὴν Κων)πολιν καὶ ἤρχισαν νὰ παρασκευάζουν πρὸς τοῦτο φοβερὸν στρατὸν καὶ στόλον.

Ὁ Ἀναστάσιος πληροφορηθεὶς τὰς παρασκευὰς τῶν Ἀράβων προετόιμασεν ἐκ τῶν ἐνόμων τὴν ἄμυναν τῆς πρωτεύουσας. Διόρισε στρατηγὸν τῆς Ἀνατολῆς Λέοντα τὸν Ἰσαυρον. Συνεκέντρωσεν εἰς τὴν πρωτεύουσαν ὅσα ἠδύνατο τρόφιμα. Τέλος ἔστειλε στόλον μετὰ στρατὸν εἰς τὰ παράλια τῆς Φοινίκης, ἵνα ἐπιπέσῃ αἰφνιδίως κατὰ τοῦ ἐκεῖ ἐτοιμαζομένου ἀραβικοῦ στόλου καὶ κατακαύσῃ αὐτόν. Ἄλλ' ὃ στρατὸς μὴ συνηθισμένος εἰς πειθαρχίαν ἐκ τῆς προηγουμένης κακοδιοικήσεως στασιάζει κατὰ τὸν πλοῦν καὶ φονεύει τὸν ἀρχηγὸν τῆς ἐκστρατείας. Κατόπιν ἀνακηρύττει ἄκοντα ὡς αὐτοκράτορα ἐπαρχιακόν τινα ὑπάλληλον Θεοδόσιον καὶ ἔρχεται εἰς τὴν Κων)πολιν. Ὁ Ἀναστάσιος μετὰ μικρὰν ἀντίστασιν ἐφυγεν ἀφήσας τὴν πόλιν εἰς χεῖρας τῶν στασιαστῶν. Τὸ κράτος τότε περιήλθεν εἰς δεινὴν θέσιν. Ἐκ τῆς κακουργίας τοῦ Ἰουστινιανοῦ Β' καὶ τῶν συνεχῶν πολιτικῶν μεταβολῶν εὐρίσκετο εἰς τελείαν παραλυσίαν. Ἀναρχία φοβερὰ ἐπεκράτει εἰς ὅλους τοὺς κλάδους τῆς διοικήσεως καὶ ἡ πειθαρχία τοῦ στρατοῦ ἐξέλιπε. Τὸ δὲ χειρότερον οἱ Ἄραβες συμπληρώσαντες ἤδη τὰς

παρασκευάς των εισέβαλον εις τὰ ἐνδότερα τῆς Μ. Ἀσίας καὶ ἐπολιόρκησαν τὸ Ἀμόριον τῆς Φρυγίας, τὸ ὁποῖον θὰ ἐξησφάλιζεν εἰς αὐτοὺς τὴν κατοχὴν ὁλοκλήρου τῆς Μ. Ἀσίας ὡς κείμενον εἰς τὸ μέσον αὐτῆς. Εἰς τὴν κρίσιμον ἐκείνην περίστασιν ἔσωσε τὸ κράτος καὶ μετ' αὐτοῦ ὅλον τὸν Χριστιανισμόν ὁ στρατηγὸς τῆς Ἀσίας Λέων ὁ Ἰσαυρος.

Ὁ Λέων εὐθύς ἐξ ἀρχῆς δὲν ἀνεγνώρισε τὸν Θεοδόσιον ὡς αὐτοκράτορα. Ἄλλ' ἀπησχολημένος νὰ σώσῃ τὸ Ἀμόριον ἀπὸ τῶν Ἀράβων δὲν ἐπῆλθεν ἀμέσως κατὰ τῶν στασιαστῶν. Ἀφ' οὗ ὅμως ἐξησφάλισεν αὐτὸ, σπεύδει εἰς τὴν Κων)πολιν, κατατροπώνει τὸν ἀντιπεξελθόντα κατ' αὐτοῦ στρατὸν τοῦ Θεοδοσίου καὶ εἰσέρχεται ἐν θριάμβῳ εἰς τὴν πόλιν. Παραιτηθέντος δ' ἐν τῷ μεταξὺ τοῦ Θεοδοσίου ἀναγορεύεται αὐτοκράτωρ (717) καὶ παρασκευάζεται συντόμως διὰ τὴν ἐπικειμένην πολιορκίαν.

Ὅντως δὲν παρήλθον ἕξ μῆνες καὶ ὁ ἀραβικὸς στρατός, ὁ ὁποῖος εἶχε διαχειμάσει εἰς τὴν Μ. Ἀσίαν, διαβαίνει παρὰ τὴν Ἄβυδον τὸν Ἑλλήσποντον καὶ περὶ τὰ μέσα Αὐγούστου τοῦ 717 στρατοπεδεύει πρὸ τῆς βασιλευούσης, ἀμέσως δὲ κατόπιν καταπλέει πρὸ αὐτῆς καὶ μέγας ἀραβικὸς στόλος. Ἀλλὰ τὴν ἀμυναν τῆς πόλεως διευθύνει ὁ Λέων μετὰ συνέσεως καὶ δραστηριότητος. Διὰ τοῦ ὑγροῦ πυρὸς ἐπιφέρει μεγάλας καταστροφὰς εἰς τὸν στόλον τῶν πολεμίων καὶ λύει ἑκάστοτε τὸν ἀποκλεισμόν. Οὕτω τὰ τρόφιμα εἰς τὴν πόλιν ἦσαν ἀφθονα. Τοῦναντίον οἱ πολιορκηταὶ ὑπέφερον τὰ πάνδεινα καὶ ἐκ τῆς ἔλλειψως τροφῶν καὶ ἐκ τοῦ ἐνσκήψαντος βαρέος χειμῶνος. Καὶ ἦλθον μὲν εἰς τοὺς Ἀραβας βοήθειαι τὴν ἄνοιξιν τοῦ 718, ἀλλ' αὐταὶ ἐχρησίμευσαν μόνον πρὸς παρτάσιν τῆς πολιορκίας. Ἐπὶ τέλους ἠττηθέντες ἐπανειλημμένως ὑπὸ τοῦ Λέοντος καὶ κατὰ ξηρὰν καὶ κατὰ θάλασσαν οἱ Ἀραβες ἀναγκάζονται μετὰ πολιορκίαν ἑνὸς ἔτους κατ' Αὐγούστου τοῦ 718 νὰ ἐπιβιβάσουν τὸν ὑπολειφθέντα στρατὸν τῶν ἐπὶ τοῦ στόλου καὶ νὰ ἀποπλεύσουν. Ἀλλὰ καὶ τὰ λείψανα ταῦτα τοῦ στρατοῦ καὶ τοῦ στόλου κατὰ τὸν πλοῦν κατελήφθησαν ὑπὸ φοβερῶν τρικυμιῶν καὶ κατεστράφησαν. Αἱ ἀπώλειαι τῶν Ἀράβων ἦσαν καταπληκτικαί. Ὑπολογίζεται ὅτι ἐχάθησαν περίπου 2500 πλοῖα καὶ 500 χιλιάδες ἀνδρῶν.

Διὰ τῆς ἀποτυχίας τῆς δευτέρας ταύτης πολιορκίας τῆς Κων)πόλεως ὑπὸ τῶν Ἀράβων δὲν ἐσώθη μόνον ἡ Κων)πολις καὶ τὸ Ἑλληνικὸν κράτος. Ἐσώθη καὶ ὁ Χριστιανισμὸς καὶ ὁ εὐρωπαϊκὸς πολι-

τισμὸς. Δι' αὐτῆς ἡ ὁρμὴ τῶν Ἀράβων, ἡ ὁποία εἶχε φθάσει εἰς τὸ ἕψιστον σημεῖον, ἀνεκόπη. Διὰ τοῦτο δὲ δικαίως οἱ μὲν εὐσεβεῖς κάτοικοι τῆς πόλεως, ἵνα εἰς αἰῶνα τὸν ἅπαντα πανηγυρίζεται τὸ εὐτυχὲς γεγονός, συνέδεσαν τὴν μνήμην καὶ αὐτοῦ μὲ τὴν ἀκολουθίαν τοῦ Ἀκαθίστου Ὑμνου, ὁ δὲ πάπας Γρηγόριος ἐπέμψε τὰς εἰκόνας τοῦ Λέοντος εἰς ὅλους τοὺς ἡγεμόνας τῆς Δύσεως.

Εἰς τὸν Λέοντα ὅμως δὲν ὀφείλεται μόνον ἡ σωτηρία τῆς Κων)σταντινουπόλεως καὶ ἡ ἀνακοπὴ τῆς ὁρμῆς τοῦ Ἰσλαμισμού. Οὗτος προσέτι ἔθεσε τὰς βάσεις τῆς ἀναδιοργανώσεως τῆς τελείως πλέον ἐλληνικῆς Αὐτοκρατορίας. Ἀλλὰ πρὶν ἢ ἐξετάσωμεν τὸ ἔργον τοῦ Λέοντος καὶ τῆς δυναστείας αὐτοῦ, καιρὸς εἶναι νὰ ἴδωμεν, ὁποία τις ἦτο ἡ Ἑλληνικὴ Αὐτοκρατορία κατὰ τοὺς χρόνους τούτους καὶ ὁποῖος ὁ πολιτισμὸς αὐτῆς.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΣΤ'.

Η ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΙΑ ΚΑΤΑ ΤΑΣ ΑΡΧΑΣ.
ΤΟΥ 8ου ΑΙΩΝΟΣ

1. Ὁ χαρακτήρ τοῦ κράτους.

Ἡ μεταβολή τοῦ ἀνατολικοῦ ῥωμαϊκοῦ κράτους εἰς ἑλληνικὸν ἤρ-
χισεν ἀπὸ τοῦ χωρισμοῦ τοῦ ῥωμαϊκοῦ κράτους ἐπὶ Ἀρκαδίου κατὰ
τὸ τέλος τοῦ 4ου αἰῶνος καὶ συνεπληρώθη ἐπὶ τῆς δυναστείας τοῦ
Ἡρακλείου κατὰ τὸ τέλος τοῦ 7ου αἰῶνος. Κατὰ τὸ διάστημα τοῦτο
τὸ ἀνατολικὸν ῥωμαϊκὸν κράτος παύει κατὰ μικρὸν νὰ ἔχη ῥωμαϊκὸν
χαρακτῆρα καὶ ἀποβαίνει χριστιανικὸν ἑλληνικόν, τὸ ὁποῖον, ἐπειδὴ
ὅλοι τοῦ αἰ. δυνάμεις συγκεντροῦνται περὶ τὴν Κωνσταντινούπολιν,
καλεῖται καὶ βυζαντικόν.

Ὅπως κατὰ τὸ τέλος τοῦ 7ου αἰῶνος εἰς αὐτὸ ἔχει ἐπέλθει μετα-
μόρφωσις βαθεῖα. Τὸ ἑλληνικὸν στοιχεῖον καταλαμβάνει τὴν πρω-
τεύουσαν θέσιν εἰς τὴν φιλολογίαν καὶ τὴν τέχνην, εἰς ὅλας τὰς
συνηθείας τῆς ζωῆς, καὶ πρὸ πάντων εἰς τὴν γλῶσσαν. Ἡ ἑλληνικὴ
γλῶσσα, ἡ ὁποία εἶναι ἡ κοινὴ γλῶσσα τῶν κατοίκων τῆς Αὐτοκρα-
τορίας, γίνεται καὶ ἐπίσημος γλῶσσα τοῦ κράτους. Κατὰ τὸν 7ον
αἰῶνα ὅλα τὰ αὐτοκρατορικὰ διατάγματα, ὅλοι αἱ πράξεις τῆς κυβερ-
νήσεως συντάσσονται ἑλληνιστί. Ὡσαύτως ὁ αὐτοκράτωρ ἀντὶ τῶν
ἀρχαίων ῥωμαϊκῶν τίτλων ἤδη προσλαμβάνει τὴν ἑλληνικὴν ὀνο-
μασίαν «πιστὸς ἐν Χριστῷ τῷ Θεῷ βασιλεὺς». Εἰς δὲ τὴν διοίκη-
σιν καὶ τὸν στρατὸν οἱ λατινικοὶ τίτλοι ἔξαφανίζονται ἑξελληνιζόμενοι
ἢ ἀντικαθιστώμενοι ὑπὸ ἑλληνικῶν. Ἡ Αὐτοκρατορία ἔξακολουθεῖ
μὲν νὰ ὀνομάζεται Αὐτοκρατορία Ῥωμαίων, ἀλλ' ἡ λέξις Ῥωμαῖοι
ἐσήμαινε πλέον τοὺς Ἕλληνας.

Κατὰ τὸν αὐτὸν ὅμως χρόνον, κατὰ τὸν ὁποῖον τὸ κράτος ἑξελλη-
νίζεται, ἡ θρησκεία καταλαμβάνει καὶ εἰς τὸν δημόσιον βίον καὶ εἰς
τὴν κοινωνίαν αὐτοῦ ἰδιάζουσαν θέσιν. Οἱ πόλεμοι τοῦ Ἡρακλείου
ὁμοιάζουσι μὲ σταυροφορίας, τὰ δὲ θεολογικὰ ζητήματα ἐνδιαφέρουν
ὄχι μόνον τὸν κληρὸν, ἀλλὰ καὶ τοὺς αὐτοκράτορας καὶ τὸν λαόν.
Ἡ ὀρθοδοξία ἀπὸ τῶν χρόνων τούτων συγγέεται ἐν τῇ Αὐτοκρατορίᾳ

μετὰ τῆς ἐθνικότητος. Ὁ Πατριάρχης τῆς Κων)πόλεως μετὰ τὴν
κατάληψιν τῶν πατριαρχείων Ἀλεξανδρείας, Ἀντιοχείας καὶ Ἱερο-
σολύμων ὑπὸ τῶν Ἀράβων ἀπομένει ὁ μόνος ἀρχηγὸς τῆς Ἐκκλη-
σίας τοῦ κράτους καὶ καθίσταται πολὺ μεγάλη προσωπικότης, ἡ δὲ
ἐπιρροή του εἰς τὴν κυβέρνησιν εἶναι πολὺ ἰσχυρά. Ἡ ἀπόκρισις τέ-
λος τῶν κυριαρχικῶν ἀξιώσεων τῆς Ῥώμης προπαρασκευάζει τὴν
ῥῆξιν, ἡ ὁποία ἀποχωρίζει τὴν Δύσιν ἀπὸ τῆς Ἀνατολῆς.

Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον ἡ Αὐτοκρατορία ἀπέκτησε δύο ἰσχυρὰ στη-
ρίγματα, τὰ ὁποία θὰ ἐξασφαλίσουν τὴν ὑπαρξίν της καὶ θὰ δώσουν εἰς
αὐτὴν ἐπὶ αἰῶνας τὸν ἰδιάζοντα χαρακτῆρά των, τὸν Ἑλληνισμὸν
καὶ τὴν Ὀρθοδοξίαν. Εἶναι ἀληθές, ὅτι τὰ ὄρια αὐτῆς περιορίσθη-
σαν. Αἱ κατακτήσεις τοῦ Ἰουστινιανοῦ χάνονται. Σλαῖοι καὶ Βούλ-
γαροι ἐγκαθίστανται εἰς τὰς πρὸς Ν. τοῦ Δουνάβεως χώρας. Οἱ Ἀρα-
βες κατακτοῦν τὴν Συρίαν, τὴν Αἴγυπτον καὶ τὴν Ἀφρικὴν. Ἀλλὰ
οὕτω ἡ Αὐτοκρατορία ἀπαλλαγεῖσα τοῦ νεκροῦ βάρους τῆς Δύσεως καὶ
τοῦ κινδύνου τῶν χωριστικῶν τάσεων τῶν ἀνατολικῶν ἐπαρχιῶν ἀπο-
κτᾶ πολὺ περισσοτέραν συνοχὴν καὶ καθίσταται ἱκανὴ νὰ ζήσῃ καὶ ἐπὶ
μακρὸν νὰ σταδιοδρομήσῃ.

2. Τὸ πολίτευμα.

Ὁ αὐτοκράτωρ. Τὸ πολίτευμα τῆς Ἑλληνικῆς Αὐτοκρατορίας
παρήχθη ἀπὸ τοῦ ῥωμαϊκοῦ, ὅπως τοῦτο ἐξειλίχθη κατὰ τοὺς χρόνους
τῆς Αὐτοκρατορίας. Εἶδομεν εἰς τὴν Ῥωμαϊκὴν Ἱστορίαν ὅτι τὸ ῥω-
μαϊκὸν πολίτευμα ἐπὶ τῆς Αὐτοκρατορίας, ἐν ᾧ κατὰ τύπους ἐξηκο-
λούθει νὰ εἶναι δημοκρατικόν, κατ' οὐσίαν μετεβλήθη εἰς μοναρχι-
κὸν διὰ τῆς συγκεντρώσεως ὅλων τῶν ἀρχῶν καὶ τῶν ἀξιωματίων τῆς
Δημοκρατίας εἰς ἓν πρόσωπον, τὸν αὐτοκράτορα, ὡς ἀντιπρόσωπον
τοῦ δήμου τῶν Ῥωμαίων. Ἀπὸ τοῦ Διοκλητιανοῦ ὅμως κατηργήθη-
σαν καὶ οἱ ἀκόμη σφζόμενοι τύποι τῆς δημοκρατίας. Ἡ ἀρχὴ δὲν
ἀνατίθεται πλέον ἔστω καὶ κατὰ τύπους ὑπὸ τοῦ δήμου εἰς τὸν αὐτο-
κράτορα, ἀλλ' αὐτὸς ἐκλέγει τὸν διάδοχόν του. Ἀπὸ τοῦ πρώτου
δὲ χριστιανοῦ αὐτοκράτορος Κωνσταντίνου ὁ αὐτοκράτωρ δὲν ἀσκει
πλέον τὴν ἀρχὴν ὡς ἀντιπρόσωπος τοῦ λαοῦ, ἀλλὰ θεωρεῖται ὅτι κα-
τέχει αὐτὴν ἐλέφ Θεοῦ, τοῦ ὁποίου αὐτὸς εἶναι ἡ ἐνσάρκωσις ἐπὶ τῆς
γῆς. Εἰς τὴν Ἀνατολὴν δηλ. οἱ χριστιανοὶ Ἕλληνες ἐθεώρησαν τὴν
μοναρχίαν ὡς ἀρχὴν βασιλικὴν, καθηγιασμένην ὑπὸ τοῦ Θεοῦ, καὶ

ἔσυνδύασαν αὐτὴν μὲ τὰς περὶ βασιλείας ἰδέας τῆς παλαιᾶς Διαθήκης, κατὰ τὰς ὁποίας ἡ βασιλεία ἀπορρέει ἐκ τοῦ Θεοῦ. Διὰ τοῦτο ὁ βασιλεὺς θεωρεῖται ἐκλεκτὸς τοῦ Θεοῦ καὶ προστάτης καὶ ὑπέρμαχος τῆς Ἐκκλησίας. Σύμφωνα λοιπὸν μὲ τὰς ῥωμαϊκὰς παραδόσεις τῆς μοναρχίας καὶ μὲ τὴν μορφήν, τὴν ὁποίαν ἔλαβεν αὐτὴ εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν, ὁ αὐτοκράτωρ :

α') Εἶναι ὁ ἀρχηγὸς τοῦ στρατοῦ. Διὰ τοῦτο πρέπει νὰ εἶναι στρατηγὸς ἀνδρείος καὶ συνετός, ἵνα δύναται νὰ προστατεύῃ τὸ κράτος ἀπὸ τῶν ἐχθρῶν αὐτοῦ.

β') Ἐχει εἰς χεῖράς του ὅλην τὴν πολιτικὴν ἐξουσίαν. Ἐπιβλέπει τὴν διοίκησιν, συνεννοεῖται ἀπ' εὐθείας μὲ τοὺς διοικητὰς τῶν ἐπαρχιῶν καὶ διορίζει καὶ παύει κατὰ βούλησιν ὅλους τοὺς ὑπαλλήλους. Ἐχει τὴν μεγάλην μέριμναν τῆς διοικήσεως τῶν οικονομικῶν. Τέλος εἶναι ὁ ἀνώτατος καὶ ἀπόλυτος νομοθέτης καὶ ὁ ὑπέρτατος δικαστὴς ἀπονέμων τὴν δικαιοσύνην διὰ τῶν δικαστηρίων. Ὡς τοιοῦτος δὲ ὁ αὐτοκράτωρ δὲν ὑπόκειται εἰς νόμους, διότι νόμος εἶναι ἡ θέλησίς του.

γ') Εἶναι ὁ ἐξωτερικὸς οὕτως εἰπεῖν ἐπίσκοπος τῆς θρησκείας. Ὡς βασιλεὺς δηλ. χριστιανὸς καὶ ἐκλεκτὸς τοῦ Θεοῦ εἶναι ὁ προστάτης τῆς Ἐκκλησίας. Ἀναμειγνύεται εἰς τὰ θρησκευτικὰ ζητήματα, ἐφ' ὅσον ταῦτα ἠδύνατο νὰ παραβλάψουν τὴν ἡσυχίαν τοῦ κράτους, προεδρεύει καὶ ἐκτελεῖ τὰς ἀποφάσεις τῶν Οἰκουμενικῶν συνόδων, πολεμεῖ τὰς αἱρέσεις καὶ φροντίζει διὰ τὴν διάδοσιν τῆς ὀρθοδοξίας καθ' ὅλην τὴν οἰκουμένην.

Κατὰ ταῦτα ἡ αὐτοκρατορικὴ ἰσχὺς εἰς τὸ μεσαιωνικὸν ἑλληνικὸν κράτος εἶναι ἱερὰ καὶ ἀπεριόριστος. Ὁ μόνος ὀπωσδήποτε περιορισμὸς τοῦ ἀπεριόριστου καὶ ἀπολύτου αὐτῆς εἶναι ἡ κοινὴ γνώμη, ἡ ὁποία ἐκδηλοῦται διὰ τῆς συγκλήτου, διὰ τῆς ἐκκλησίας, διὰ τῶν δήμων εἰς τὸν ἱππόδρομον, διὰ τῶν ἀναφορῶν τῶν ἐπαρχιῶν καὶ πρὸ πάντων διὰ τοῦ στρατοῦ. Ἄλλ' οἱ ἐκ μέρους τῆς συγκλήτου καὶ τῆς ἐκκλησίας περιορισμοὶ ἦσαν μᾶλλον ἡθικοί. Ἡ σύγκλητος εἶχε καταντήσει ἀπλοῦν συμβουλευτικὸν σῶμα, ἡ δὲ ἐκκλησία, ὅταν δὲν ἐπεδίωκε τὴν σύμπραξιν τοῦ λαοῦ, μόνον ὄπλον κατὰ τῆς αὐτοκρατορικῆς ἀρχῆς εἶχε τὸ ἀνάθεμα. Μόνον οἱ ἐκ μέρους τοῦ λαοῦ καὶ τοῦ στρατοῦ περιορισμοὶ ἦσαν ὀπωσδήποτε οὐσιώδεις, διότι ὁ λαὸς καὶ μάλιστα ὁ στρατός, εἶχεν εἰς χεῖράς του ὄπλον ἰσχυρόν, τὰς στάσεις.

Τὸ ἱερὸν καὶ ἀπεριόριστον τῆς αὐτοκρατορικῆς ἰσχύος συμβολίζε-
ται προσέτι διὰ τῆς μεγαλοπρεποῦς ἐξωτερικῆς παραστάσεως. Τοῦτο

ἄλλως τε ἦτο ἀναγκαῖον καὶ διὰ τοὺς πέριξ λαούς. Ὅλοι οἱ πέριξ λαοὶ ἐθεωροῦντο παιδία εὐκόλως ἐκθαμβούμενα, βάρβαροι εὐπίστοι καὶ εὐαίσθητοι εἰς τὴν ἐξωτερικὴν ἐμφάνισιν τῆς αὐτοκρατορικῆς δυνάμεως. Ἡ ἐπίδειξις καὶ ἡ πολυτέλεια ἦτο ἐν ἐκ τῶν εὐνοουμένων μέσων τῆς διπλωματίας τῆς Ἑλληνικῆς Αὐτοκρατορίας. Παρουσιάζετο λοιπὸν ὁ ἡγεμὼν αὐτῆς ὡς ἡ ζῶσα ἐνσάρκωσις τοῦ Θεοῦ, φορῶν ἱματισμὸν πολυτελεῖ λάμποντα ἐκ τῶν διαφόρων χρωμάτων καὶ ἐξαστράπτοντα ἐκ τοῦ χρυσοῦ καὶ τῶν πολυτίμων λίθων καὶ κρατῶν σύμβολα λαμπρά. Ἡ ἐνδυμασία τῶν αὐτοκρατῶρων ἦτο σχεδὸν ὁμοία πρὸς τὴν τῶν ἀρχιερέων σήμερον. Ἐφόρουν δηλ. ποδήρη χιτῶνα (σιχάριον) μετὰ ζώνης, ὑπεράνω δ' αὐτοῦ μακρὰν χλαμύδα (σάκκος), ἐπὶ τῶν ὤμων πλατεῖαν ταινίαν (ὠμοφόριον), εἰς τὴν κεφαλὴν στέμμα μὲ σταυρὸν (μίτρα) καὶ εἰς τοὺς πόδας ὑποδήματα ἐρυθρὰ μὲ χρυσοκεντήτους ἀετούς. Ὡς σύμβολα δὲ τῆς ἐξουσίας ἐκράτουν εἰς τὴν δεξιὰν σκῆπτρον καὶ εἰς τὴν ἀριστερὰν σφαῖραν παριστώσαν τὴν γῆν. Εἰς τὰς ἑορτάς, τὰς πανηγύρεις, τὰ συμπόσια, τὰς παρουσιάσεις ξένων ἡγεμόνων καὶ πρέσβων ἐπεκράτει αὐστηρὰ ἐθιμοτυπία, ἡ ὁποία προσέδιδεν εἰς αὐτὰς πολλὴν μεγαλοπρέπειαν. Κατ' αὐτὰς ὁ αὐτοκράτωρ ἐν μέσῳ τῶν ἀναλαμπῶν τῶν στολῶν, τὰς ὁποίας φοροῦν ὅλοι οἱ περὶ αὐτόν, ἐν μέσῳ τῆς μυθώδους πολυτελείας τῶν ἀνακτῶρων, μεγαλοπρεπῆς καὶ ἐξαστράπτων ἐκ τῆς περιβολῆς του, παρουσιάζεται ἐπὶ τοῦ θρόνου του ὡς ὁν ὑπεράνθρωπον.

Ἄνάλογοι πρὸς τὴν ἐξωτερικὴν ἐμφάνισιν εἶναι καὶ αἱ προσηγορίαι τοῦ αὐτοκράτορος. Προσαγορεύεται «πιστὸς ἐν Χριστῷ τῷ Θεῷ βασιλεὺς καὶ αὐτοκράτωρ τῶν Ῥωμαίων». Πλὴν τούτου ὀνομάζεται καὶ Αὐγουστος καὶ Δεσπότης. Ἡ τελευταία ὄμως προσωνυμία βραδύτερον ἐδίδετο καὶ εἰς τοὺς παῖδας καὶ ἀδελφοὺς τοῦ βασιλέως. Αἱ αὐτοκράτειραι ὀνομάζονται Αὐγουσταὶ καὶ βασίλισσαι. Ὡσαύτως βασίλισσαι ὀνομάζονται καὶ αἱ βασιλόπαιδες. Ἡ προσωνυμία τέλος τοῦ Καίσαρος ἐδίδετο εἰς τὸν δεύτερον μετὰ τὸν αὐτοκράτορα ἄρχοντα τοῦ Κράτους. Ὡς κληρονόμοι δὲ τῶν Ῥωμαίων καισάρων οἱ Ἕλληνες αὐτοκράτορες ἐθεώρουν τὸ κράτος τῶν παγκόσμιον καὶ ἑαυτοὺς μόνους δικαιουμένους νὰ φέρουν τὸν τίτλον τοῦ αὐτοκράτορος καὶ βασιλέως. Διὰ τοῦτο δὲ γράφοντες πρὸς τοὺς ξένους ἡγεμόνας δὲν ὠνόμαζον αὐτοὺς βασιλεῖς, ἀλλ' ἐξουσιαστάς, ἄρχοντας, ῥήγας. Ἐξαίρεσιν ἕκαμνον μόνον διὰ τοὺς ἡγεμόνας τῆς Περσίας, τοὺς ὁποίους ὠνόμαζον βασιλεῖς.

Ἡ διαδοχὴ τοῦ αὐτοκρατορικοῦ ἀξιώματος καὶ εἰς τὴν Κων)πολιν, ὅπως καὶ εἰς τὴν Ῥώμην, δὲν εἶναι ἀπαραιτήτως κληρονομικῆ. Εἰς τὴν Κων)πολιν ὅμως τὸ κληρονομικὸν τῆς βασιλείας ἀπέβη συνήθεια λόγῳ τῆς ἱερότητος, τὴν ὁποίαν προσέλαβε τὸ ἀξίωμα. Ἐν τούτοις ἕνεκα πολεμικῆς ἀνάγκης πολλάκις ὁ στρατὸς ἀνηγόρευε τὸν αὐτοκράτορα. Κανονικῶς, ὅταν ὁ θρόνος ἐγήρευεν, ἡ ἐκλογὴ νέου βασιλέως ἐγίνετο ὑπὸ τῆς συγκλήτου, δηλ. τῶν στρατιωτικῶν καὶ ἰδίως τῶν πολιτικῶν ἀρχόντων. Ἀλλὰ καὶ ὁ λαός, ὁ ὁποῖος δὲν εἶχεν ἀποβάλλει τὸ δημοκρατικὸν ἑλληνικὸν πνεῦμα, πολλάκις μὲν ἀνηγόρευεν αὐτὸς τὸν αὐτοκράτορα, πάντως ὅμως ἐπεκύρωσε τὴν ὑπὸ τῶν ἀρχόντων ἐκλογὴν. Ἐνεκα τοῦ μὴ κληρονομικοῦ τῆς ἀρχῆς ἀλλὰ καὶ τοῦ στρατιωτικοῦ χαρακτῆρος τοῦ αὐτοκρατορικοῦ ἀξιώματος γυναῖκες, πλὴν σπανιωτάτων ἐξαιρέσεων, δὲν ἀνήρχοντο εἰς τὸν θρόνον, παρὰ μόνον ὅταν ἐλάμβανον ὡς συνάρχοντας ἄνδρας καταλλήλους νυμφευόμεναι μετ' αὐτῶν. Εἴτε ὅμως κληρονομικῶ δικαιοῦματι, εἴτε δι' ἐκλογῆς ἀνηγορεύετο ὁ νέος αὐτοκράτωρ, ἔπρεπε νὰ γίνῃ καὶ θρησκευτικῆ στέψῃς ὑπὸ τοῦ πατριάρχου εἰς τὸν ναὸν τῆς Ἁγίας Σοφίας.

Ἡ κυβέρνησις. Συνήθως τὴν ὑπεριάτην τοῦ κράτους κυβερνήσιν διεξῆγεν αὐτὸς ὁ αὐτοκράτωρ. Ὅσάκις ὅμως ἦτο ἀνήλικος ἢ ἀνεπιτήδειος, ἡ πραγματικὴ ἐξουσία περιήρχετο εἰς χεῖρας ἐνὸς ἐκ τῶν δύο ἀνωτάτων ἀξιωματικῶν τῆς αὐλῆς, τοῦ κουροπαλάτου ἢ τοῦ παρακοιμωμένου. Καὶ ὁ μὲν κουροπαλάτης ἦτο ὁ ἐπιτετραμμένος τὴν φυλακὴν τῆς αὐλῆς, ὁ δὲ παρακοιμώμενος ἦτο ὁ φύλαξ τῆς βασιλικῆς κλίνης. Διεξήγειτο δὲ ἡ κυβέρνησις τοῦ κράτους κυρίως διὰ τῶν τεσσάρων λογοθετῶν, οἱ ὁποῖοι δύνανται νὰ παραβληθῶν μὲ τοὺς σημερινούς ὑπουργούς. Ὁ μεγαλύτερος τούτων, ὁ πρωθυπουργὸς οὕτως εἰπεῖν, ἦτο ὁ μέγας λογοθέτης, ὁ λεγόμενος καὶ λογοθέτης τοῦ δρόμου, διότι κατ' ἀρχὰς προϊστάτο μόνον τῆς συγκοινωνίας. Δεύτερος λογοθέτης ἦτο ὁ τοῦ γενικοῦ, ἐπιμελούμενος τῶν δημοσίων οικονομικῶν. Ὡνομάζετο δὲ οὕτω πρὸς ἀντιδιαστολὴν ἀπὸ τοῦ τρίτου λογοθετου, τοῦ εἰδικοῦ, ὁ ὁποῖος ἐπεμελεῖτο εἰδικῶς τῆς αὐτοκρατορικῆς περιουσίας. Τέταρτος τέλος λογοθέτης ἦτο ὁ τοῦ στρατοῦ, ὁ ὁποῖος ἐφρόντιζε μόνον διὰ τὴν οικονομικὴν διαχείρισιν αὐτοῦ. Τὸ προσωπικὸν τοῦ στρατοῦ διηυθύνετο ὑπὸ τῶν ἀνωτέρων στρατηγῶν, συνεργαζομένων ἀπ' εὐθείας μετὰ τοῦ βασιλέως.

Ἐκτὸς τῶν τεσσάρων τούτων λογοθετῶν, ὑπῆρχον καὶ ἄλλοι, ὅπως ὁ λογοθέτης τῶν σεκρέτων δηλ. τῶν δικαστηρίων, ἀλλ' οὗτοι ἐθεω-

ροῦντο κατώτεροι. Ὅσαύτως μετὰ τῶν ὑπεριάτων τοῦ κράτους λειτουργῶν κατελέγοντο καὶ οἱ δύο δικαστικοὶ ἄρχοντες τῆς πρωτεύουσας, ὁ ἔπαρχος τῆς πόλεως καὶ ὁ κοιαίστωρ. Ἀλλὰ περὶ τούτων θὰ γίνῃ λόγος εἰς τὰ περὶ δικαίου.

Ἐκτὸς τῶν ἀνωτέρων τούτων λειτουργῶν τοῦ κράτους, εἰς τοὺς ὁποῖους οὕτως εἰπεῖν ἦτο ἀνατεθειμένη ἡ ἐκτελεστικὴ ἐξουσία, ὑπῆρχε προσέτι πλησίον τοῦ βασιλέως καὶ συνέδριον συμβουλευτικόν, ἡ σύγκλητος. Ἡ σύγκλητος ἔχουσα τὴν ἀρχὴν ἀπὸ τῆς ῥωμαϊκῆς συγκλήτου, ἀπετελεῖτο ἐκ τῶν ἀνωτέρων πολιτικῶν καὶ στρατιωτικῶν ἀρχόντων τοῦ κράτους, ἰδίως δὲ τῶν πρώτων, οἱ ὁποῖοι καὶ ἐπεκράτουν εἰς αὐτήν. Ἡ ἐξουσία τῆς συγκλήτου δὲν ἦτο ὠρισμένη. Ὅσάκις ἐβασίλευεν ἀνὴρ ῥέκτης καὶ ἱκανός, ἡ σύγκλητος ἐλάχιστα εἰσηκούετο. Ὅσάκις ὅμως ὁ βασιλεὺς ἦτο ἀδυνάτου χαρακτῆρος ἢ ἀνήλικος, ἡ σύγκλητος συνεκέντρωνε μεγάλην δύναμιν.

Ἡ διοικήσις τῶν ἐπαρχιῶν. Γνωρίζομεν ἐκ τῆς ῥωμαϊκῆς ἱστορίας, ὅτι ἀπὸ τοῦ Διοκλητιανοῦ τὸ ῥωμαϊκὸν κράτος ἦτο διηρημένον εἰς ἐπαρχίας μεγάλας, εἰς τὰς ὁποίας ἦτο χωρισμένη ἡ στρατιωτικὴ ἀπὸ τῆς πολιτικῆς ἐξουσίας. Ἐπὶ Κωνσταντίνου Δ' ὅμως (σελ. 48) παρέστη ἀνάγκη νὰ μεταρρυθμισθῇ ἡ διαίρεσις τῆς Αὐτοκρατορίας. Ὁ ἀπὸ τοῦ Ἡρακλείου ἀρχίσας περιορισμὸς τοῦ κράτους καὶ ὁ διαρκῆς κίνδυνος, εἰς τὸν ὁποῖον εὗρισκοντο αἱ ἐπαρχίαι ἀπὸ τῶν διαφόρων ἐξωτερικῶν ἐχθρῶν, κατέστησαν ἐπαισθητὴν τὴν ἀνάγκην μεγαλυτέρας συγκεντρώσεως. Διηρέθη λοιπὸν τότε τὸ κράτος εἰς μικροτέρας στρατιωτικὰς διοικήσεις, εἰς τὰς ὁποίας οἱ στρατιωτικοὶ διοικηταὶ εἶχον καὶ τὴν πολιτικὴν ἐξουσίαν. Αἱ διοικήσεις αὗται ὠνομάσθησαν θέματα.

Ἐκάστου θέματος προϊστάτο ἀνώτατος ἄρχων, ὀνομαζόμενος συνήθως στρατηγός, τινῶν δὲ θεμάτων Κατεπάνω. Οὗτος εἶχε συγκεντρωμένην εἰς ἑαυτὸν καὶ τὴν ἀρχηγίαν τῶν ἐν τῷ θεματι στρατευμάτων καὶ τὴν πολιτικὴν τοῦ θέματος διοίκησιν. Ὅλοι ὅμως οἱ στρατηγοὶ δὲν ἦσαν ἴσοι, ἀλλὰ εἶχον διαφόρους βαθμοὺς ἀναλόγως τῆς ἐκτάσεως καὶ τῆς θέσεως τοῦ θεματός των. Ἐν γένει δὲ τὰ ἀνατολικά θέματα ἐθεωροῦντο ἀνώτερα τῶν δυτικῶν, καὶ διὰ τοῦτο οἱ μὲν στρατηγοὶ τῆς Ἀνατολῆς ἐλάμβανον τακτικὸν μισθὸν ἐκ τοῦ δημοσίου ταμείου, ἐν ᾧ οἱ τῆς Δύσεως μόνον τὰς λεγομένας *συνηθείας*, δηλ. δικαιώματα πληρωνόμενα κατ' ἔτος ὑπὸ τῶν διοικουμένων. Ἐκτὸς τούτου ἐνίοτε θέματα ἐν Εὐρώπῃ κείμενα, ὅπως ἡ Μακεδονία, ἡ Θράκη, τὸ Αἰγαῖον, κατελέγοντο διὰ τὴν σπουδαιότητά των μετὰ

των ανατολικῶν. Καὶ τούναντιόν θέματα τῆς Ἀσίας ὡς μὴ σπουδαῖα κατελέγοντο μεταξὺ τῶν δυτικῶν.

Ἐκαστος στρατηγὸς θέματος εἶχεν ὑπὸ τὴν δικαιοδοσίαν του πολλοὺς στρατιωτικοὺς καὶ πολιτικοὺς ἄρχοντας. Ἐκ τούτων οἱ σπουδαιότεροι στρατιωτικοὶ ἄρχοντες ἦσαν οἱ κλεισουργαὶ δηλ. οἱ ἀρχηγοὶ τῶν ταγμάτων, τὰ ὅποια ἐφρούρουν τὰς κλεισούρας ἢ στενωποὺς ἐκάστου θέματος καὶ οἱ τουρμαρχαί, δηλ. οἱ ἀρχηγοὶ τῶν ἄλλων στρατιωτικῶν ταγμάτων τοῦ θέματος. Ἐκ δὲ τῶν πολιτικῶν ἀρχόντων τοῦ θέματος ἀνώτατος ἦτο ὁ πρωτονοτάριος. Οὗτος ἦτο ὁ ἀνώτατος τοῦ θέματος δικαστῆς, δι' ὃ πολλάκις καὶ δικαστῆς καὶ κριτῆς λέγεται, προσέτι δὲ διεξῆγεν οὗτος καὶ ὅλην τὴν οικονομικὴν τοῦ θέματος διαχειρίσιν. Διὰ τὴν τελευταίαν του δὲ ταύτην ὑπηρεσίαν ἐλάμβανε πολλάκις διαταγὰς ἀμέσως παρὰ τοῦ βασιλέως, καὶ ἐξηρτάτο ἀπὸ τὸν σακελλάριον τοῦ κράτους, δηλ. τὸν γενικὸν ταμίαν.

Αἱ διάφοροι ὅμως πόλεις καὶ τὰ χωρία εἶχον αὐτοδιοίκησιν. Διοικοῦντο δηλ. ὑπὸ ἰδίων τοπικῶν ἀρχόντων, ὑπ' αὐτῶν τούτων τῶν κατοίκων ἐκλεγομένων.

3. Τὸ δίκαιον.

Ὅπως εἶδομεν, ὑπέρτατος δικαστῆς ἦτο ὁ αὐτοκράτωρ. Οὗτος ἀπένεμε τὴν δικαιοσύνην, εἰς μὲν τὴν Κων)πολιν διὰ τοῦ ἐπαρχοῦ καὶ τοῦ κοιαιστόρος, εἰς δὲ τὰς ἐπαρχίας διὰ τοῦ πρωτονοταρίου ἢ κριτοῦ τῶν θεμάτων.

Ὁ ἐπαρχος τῆς πόλεως ἦτο ὁ πρῶτος μετὰ τὸν βασιλέα ἄρχων εἰς τὴν Κων)πολιν. Ἦτο δηλαδὴ ὅ,τι ὁ praefectus urbi (πολιάρχος) εἰς τὴν Ῥώμην ἐπὶ τῆς αὐτοκρατορίας. Εἰς αὐτὸν ὑπήγετο ἢ ὑπερτάτη ἀνάκρισις καὶ ἐκδίκασις ὅλων τῶν ἐγκλημάτων, ὅσα διεπράττοντο ἐντὸς τῆς πόλεως καὶ περὶ αὐτήν. Εἰς αὐτὸν ὑπήγετο ἢ ἀστυνομία καὶ ἀγορανομία τῆς πόλεως. Αὐτὸς ἦτο ὁ ὑπέρτατος δικαστῆς τῶν κηδεμόνων καὶ ἐπιτρόπων. Καὶ καθόλου αὐτὸς εἶχε τὴν ὑπερτάτην ἐπὶ τῶν κατοίκων τῆς πόλεως δικαιοδοσίαν. Ὁ ἐπαρχος ἐβοηθεῖτο εἰς τὸ ἔργον του ὑπὸ δώδεκα δικαστῶν, ἕκαστος ἐκ τῶν ὁποίων μὲ τοὺς βοηθοὺς του καὶ μὲ ὠρισμένους δικηγόρους ἀπετέλει ἰδιαιτερον δικαστήριον. Κατὰ τῶν ἀποφάσεων τῶν δικαστηρίων αὐτῶν ἐπετρέπετο ἔφσεις εἰς τὸν βασιλέα, ὃ ὁποῖος δὲν ἐδίσταζε πολλάκις νὰ ἐκδίδη ὃ ἴδιος ἀποφάσεις καὶ δι' ἐλάχιστα ἀδικήματα.

Ὁ κοιαιστόρ εἶχε τὴν ὑπερτάτην δικαιοδοσίαν ἐπὶ τῶν παρεπιδη-

μούντων εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν ἀνθρώπων ἐξ οἰασδήποτε αἰτίας. Ἐδίκαζε τὰς ὑποθέσεις των, παρεῖχεν ἐργασίαν εἰς τοὺς πρὸς τούτο ἐλθόντας καὶ ἀπέπεμπε τοὺς ἀνευ λόγου ἐρχομένους ἐκ τῶν ἐπαρχιῶν. Εἰς αὐτὸν δὲ ὑπήγετο καὶ τὸ ἐγκλημα τῆς πλαστογραφίας.

Οἱ πρωτονοτάριοι τῶν θεμάτων τέλος, οἱ ὅποιοι καὶ δικασταὶ καὶ κριταὶ ἐλέγοντο, ἦσαν οἱ ἀνώτατοι δικασταὶ ἕκαστος εἰς τὸ θέμα του.

Ἡ ἐν ἰσχύϊ νομοθεσία ἦτο ἡ ῥωμαϊκὴ. Εἶδομεν δὲ ὅτι ὁ Ἰουστινιανὸς εἶχε φροντίσει νὰ τακτοποιήσῃ αὐτὴν διὰ τῆς ἐκδόσεως τοῦ Corpus juris. Εἶναι ὅμως ἀναντίρρητον, ὅτι εἰς τὴν νομοθεσίαν τοῦ Ἰουστινιανοῦ ὑπάρχει καὶ ἡ ἐπίδρασις τῆς χριστιανικῆς θρησκείας.

Ἡ θέσις τῆς γυναικὸς εἶναι πολὺ καλυτέρα παρὰ ὑπὸ τὸ ἀρχαῖον ῥωμαϊκὸν δίκαιον. Ἡ πατρικὴ ἐξουσία εἶναι πολὺ περιορισμένη. Ἡ δὲ αὐστηρότης τῆς δουλείας, ἡ ὁποία κατὰ θεωρίαν ἔχει χαρακτηρισθῆ ὡς ἐναντία πρὸς τὴν φύσιν, ἀμβλύνεται πολὺ.

4. Τὰ στρατιωτικά.

Ὁ στρατὸς καὶ ὁ στόλος. Εἰς κράτος, ὁποῖον ἢ Ἑλληνικὴ Αὐτοκρατορία, ἥτις ἀδιακόπως ἠπειλεῖτο ἀπὸ ὅλα τὰ σύνορα ὑπὸ διὰφόρων ἐχθρῶν, ὁ στρατὸς δὲν ἠδύνατο παρὰ νὰ ἔχη μεγίστην σημασίαν. Ἐκ τοῦ στρατοῦ ἐξηρτάτο ἡ σωτηρία τοῦ κράτους, αὐτὸς λοιπὸν φυσικῶ τῷ λόγῳ ἐπέσπα τὴν μεγαλυτέραν προσοχὴν τῶν αὐτοκρατόρων.

Ὁ στρατὸς καὶ ὁ στόλος διηροῦντο εἰς δύο χωριστὰ μέρη, εἰς τὸν κυρίως βασιλικὸν στρατὸν καὶ στόλον καὶ εἰς τὸν τῶν θεμάτων. Ὁ κυρίως βασιλικὸς στρατὸς (τάγματα) καὶ στόλος (βασιλικὰ πλώϊμα) συνεκροτεῖτο ὑπὸ τῆς κεντρικῆς κυβερνήσεως καὶ ἦτο μόνιμος. Ὁ θεματικὸς στρατὸς καὶ στόλος (θέματα καὶ θεματικὰ πλώϊμα) συνεκροτεῖτο ὑπὸ τῶν στρατηγῶν τῶν θεμάτων, καὶ ἐν καιρῷ μὲν εἰρήνης ἦτο περιορισμένος εἰς τὸ ποσὸν τὸ ἀπαιτούμενον διὰ τὴν τάξιν καὶ ἀσφάλειαν ἐκάστου θέματος, ἠϋξάνετο δὲ ἐν καιρῷ πολέμου.

Ὁ βασιλικὸς στρατὸς (τάγματα) ἀποτελεῖτο ἀπὸ δύο μέρη, τὰς σχολὰς καὶ τὴν βασιλικὴν φρουράν. Αἱ σχολαὶ διηροῦντο εἰς δύο μοίρας, τὰς σχολὰς τῆς Ἀνατολῆς καὶ τὰς σχολὰς τῆς Δύσεως. Ἐκάστης μοίρας προϊστάτο εἰς στρατηγὸς ὀνομαζόμενος δομέστικος. Ὁ δομέστικος ὅμως τῶν σχολῶν τῆς Ἀνατολῆς ἐθεωρεῖτο ἀνώτερος τοῦ τῶν σχολῶν τῆς Δύσεως καὶ τὸ ἀξίωμα αὐτοῦ ἐθεωρεῖτο τὸ ἀνώτατον στρατιωτικὸν ἀξίωμα.

Ἡ βασιλικὴ φρουρὰ ἀπετελεῖτο ἀπὸ διάφορα τμήματα (ἐταιρεία, ἔξοχίβιτα, ἀριθμός, ἰκανάτος), ἐκάστου τῶν ὁποίων προΐστατο ἰδιαίτερος στρατηγός.

Τοῦ στόλου τέλος ὁ ἀνώτατος ἀρχηγὸς ἐκαλεῖτο δρουγγάριος τῶν πλωτῶν, τῶν δὲ θεματικῶν ταγμάτων καὶ πλωτῶν προΐσταντο οἱ στρατηγοὶ καὶ τουρμαρχαὶ των καὶ οἱ δρουγγάριοι.

Ἡ ἐθνικὴ στρατολογία. Ὅπως ἐπὶ τῆς ῥωμαϊκῆς ἐποχῆς, ὁ στρατὸς συνεκροτεῖτο ἐν μέρει ἐκ τῶν κατοίκων τῆς Αὐτοκρατορίας. Κατ' ἀρχὴν πᾶς πολίτης ὑπεχρεοῦτο εἰς στρατιωτικὴν ὑπηρεσίαν ἀπὸ τοῦ 18ου ἔτους μέχρι τοῦ 40οῦ. Αὐτοὶ δέ, εἴτε ἐκουσίως κατετάσσοντο εἰς τὸν στρατὸν, εἴτε ἐστρατολογοῦντο κατ' ἀνάγκην, ἐθεωροῦντο οἱ κατ' ἔξοχὴν στρατιῶται, διότι αὐτοὶ ἦσαν οἱ ἀντιπροσωπεύοντες τὸν ἐθνικὸν στρατὸν καὶ οἱ κληρονόμοι τῶν ἀρχαίων ῥωμαϊκῶν λεγεῶνων. Τὸ ἐθνικὸν τοῦτο στοιχεῖον ἐπὶ μακρὸν ἐκράτησε θέσιν ἀριθμητικῶς πολὺ σπουδαίαν εἰς τοὺς ἑλληνικοὺς στρατούς.

Ἄλλ' οἱ στρατοί, τοὺς ὁποίους παρεῖχεν ἡ ἐγχωρία αὕτη στρατολογία ἦσαν ἀνίσου ποιότητος. Οἱ τραχεῖς χωρικοὶ τῆς Θράκης καὶ τῆς Μακεδονίας, οἱ ῥωμαλέοι ὄρεινοὶ τῆς Καππαδοκίας, τῆς Ἰσαυρίας καὶ τῆς Ἀρμενίας ἦσαν θαυμάσιοι στρατιῶται. Κατετάσσοντο ὅμως ὑπὸ τὰς σημαίας καὶ ἄλλοι στρατιῶται ἀξίας μικροτέρας, ἀγρόται ἀποσπασθέντες ἀπὸ τοῦ ἀρότρου, οἱ ὁποῖοι φυσικὰ δὲν ἐγνώριζον νὰ μάχωνται. Διὰ τοῦτο λίαν ἐνωρὶς ἡ αὐτοκρατορικὴ κυβέρνησις ἐδέχθη ὅπως ἀντὶ τῆς στρατιωτικῆς ὑποχρέωσως καταβάλλεται ὑπὸ τῶν τοιούτων φόρος τις. Ἐξ ἄλλου πολυπληθεῖς ἐξαιρέσεις ἀπὸ τῆς στρατιωτικῆς ὑπηρεσίας φαίνεται ὅτι παρεχωροῦντο ὑπὸ διαφόρους δικαιολογίας. Οὕτω ἐξηροῦντο οἱ ἀνήκοντες εἰς βασιλικὰς ὑπηρεσίας, οἱ μετερχόμενοι τὴν ἀλίαν τῶν πορφυρούχων κογχυλίων, ἵνα μὴ μειωθῇ ἡ βιομηχανία αὕτη, καὶ εἰς τινὰ μέρη καὶ οἱ γεωργοί, ἵνα μὴ ἐλαττωθῇ ἡ τῶν κτημάτων καλλιέργεια. Ἐπειτα ἡ στρατιωτικὴ ὑποχρέωσις δὲ ἦτο προσωπικὴ. Ἐπομένως οἱ ἀνήκοντες εἰς τὴν ἀνωτέραν καὶ μέσην τάξιν τῆς κοινωνίας δὲν ἐστρατεύοντο, εἰμὴ ἂν ἦσαν ἀξιωματικοί. Οἱ ἄλλοι ἔδιδον εἰς τὸν στρατὸν ἀντικαταστάτας.

Ἐκ τούτου κατήντησεν οἱ κάτοικοι τῆς Αὐτοκρατορίας νὰ διαίρεθῶν εἰς πολίτας καὶ στρατιώτας. Οἱ πολιτικοὶ οἴκοι οὐδέποτε στρατευόμενοι συντηροῦν τὸ κράτος διὰ τῶν φόρων, τοὺς ὁποίους καταβάλλουν. Οἱ στρατιωτικοὶ οἴκοι οὐδένα φόρον πληρώνοντες συντηροῦν τὸ κράτος διὰ τοῦ αἵματός των, ἀλλὰ καὶ κατέχουν εἰς αὐτὸ ἐξαιρετικὴν

θέσιν. Αὐτοὶ εἶναι οἱ ὑπερασπισταὶ τῆς θρησκείας, τῆς πατρίδος καὶ τοῦ Αὐτοκράτορος, ἐπομένως δικαιοῦνται νὰ ἔχουν ἰδιαίτερα προνόμια καὶ τὴν μεγαλυτέραν ἐκτίμησιν.

Οἱ μισθοφόροι. Ἐνεκα τῶν λόγων, τοὺς ὁποίους ἀνεφέραμεν, ἡ ἐθνικὴ στρατολογία δὲν ἐπάρκει διὰ τὰς στρατιωτικὰς ἀνάγκας τοῦ κράτους. Παρέστη λοιπὸν ἀνάγκη νὰ ἐνισχύεται ὁ ἐθνικὸς στρατὸς διὰ μισθοφόρων. Εἰς ὅλην τὴν μεθόριον τῆς Αὐτοκρατορίας ὑπῆρχον βάρβαροι τυχοδιῶνται ἔτοιμοι πάντοτε νὰ πωλήσουν τὰς ὑπηρεσίας των εἰς ἐκείνον, ὅστις ἤθελε νὰ τὰς ἀγοράσῃ. Εἰς τούτους ἡ Ἑλληνικὴ Αὐτοκρατορία εὔρισκεν ἀκόπως θαυμασίους στρατιώτας. Μετεχειρίσθη λοιπὸν ὡς μισθοφόρους α') ξένους ἐποίκους ἐγκατεστημένους εἰς τὴν Αὐτοκρατορίαν β') ξένα συντάγματα παρεχόμενα ὑπὸ φίλων ἡγεμόνων, τὰ ὁποῖα διευθυνόμενα ὑπὸ τῶν ἰδίων των ἀρχηγῶν εἰσήγοντο εἰς τὸν στρατὸν ὑπὸ τὸν τίτλον συμμάχων, γ') βαρβάρους πάσης προελεύσεως κατατασσομένους εἰς τὸν στρατὸν.

Οὕτω ὑπὸ τὰς σημαίας τοῦ ἑλληνικοῦ στρατοῦ συνηγιᾶτο ἀληθῆς μωσαϊκὸν λαὸν. Ὁ βασιλεὺς ἀντήμειβε καλῶς τὰς ὑπηρεσίας των. Ὁ μισθὸς καὶ τῶν ἀξιωματικῶν καὶ τῶν ἀδρῶν ἦτο μέγας. Πρὸ παντὸς ὅμως εἰς τοὺς στρατιώτας τοὺς κατατασσομένους ὑπὸ τὰς σημαίας του ὁ βασιλεὺς διένεμε προθύμως ἐκτὸς τοῦ μισθοῦ των γαίας ὑπὸ τὸν ὄρον τῆς στρατιωτικῆς ὑπηρεσίας. Αἱ γαῖαι αὗται ἦσαν ἀναπαλλοτριῶτοι, ἀκατάσχετοι καὶ κληρονομικαί. Εἰς τὰ ὑλικά ταῦτα πλεονεκτήματα προσετίθετο καὶ ἐκτίμησις ἰδιαίτερα. Ὁ αὐτοκράτωρ εἶχε περισσοτέραν ἐμπιστοσύνην εἰς τοὺς στρατιώτας αὐτοὺς παρὰ εἰς τοὺς ἰθαγενεῖς στρατούς, διότι οὗτοι δὲν ἐπηρεάζοντο ἀπὸ τὰς ἐσωτερικὰς ταραχάς. Διὰ τοῦτο ἐμπιστεύετο εἰς αὐτοὺς τὰς μεγάλας διευθύνσεις καὶ τὰ ἀνώτερα ἀξιώματα. Ἡ ἐταιρεία κατ' ἀρχὰς καὶ κατόπιν ὅλη ἡ αὐτοκρατορικὴ φρουρὰ συνέκειτο ἀποκλειστικῶς ἐκ ξένων. Σὺν τῷ χρόνῳ δὲ καὶ αὐτὰ τὰ βασιλικὰ τάγματα κατὰ τὸ πλεῖστον ἐκ τοιούτων μισθοφόρων ἀπετελοῦντο.

Ὁ ὄπλισμός καὶ ἡ ποιότης τοῦ στρατοῦ. Ὁ οὕτω ἀποτελούμενος στρατὸς δὲν ἦτο πολυάριθμος. Εἰς τὰς μεγαλυτέρας ἐκστρατείας οὗτος δὲν ὑπερέβη τὰς 200 χιλ. ἀνδρῶν. Ἄλλ' ὅμως ἦτο ἐκλεκτός. Ἀπετελεῖτο ἐκ δύο σωμάτων τοῦ πεζοῦ οὐ καὶ τοῦ ἵππικοῦ. Ὁ ὄπλισμός ἦτο ὁ αὐτὸς μὲ τὸν ῥωμαϊκόν. Ἀπετελεῖτο ἐκ τοῦ θώρακος (λωφίκιον), τῆς περικεφαλαίας (καοῖς), τῶν κνημίδων, τῆς ἀσπίδος (σκουτάριον), τοῦ ξίφους (σπαθίον) καὶ μακρᾶς λόγχης (κοντάριον). Ἐκτὸς

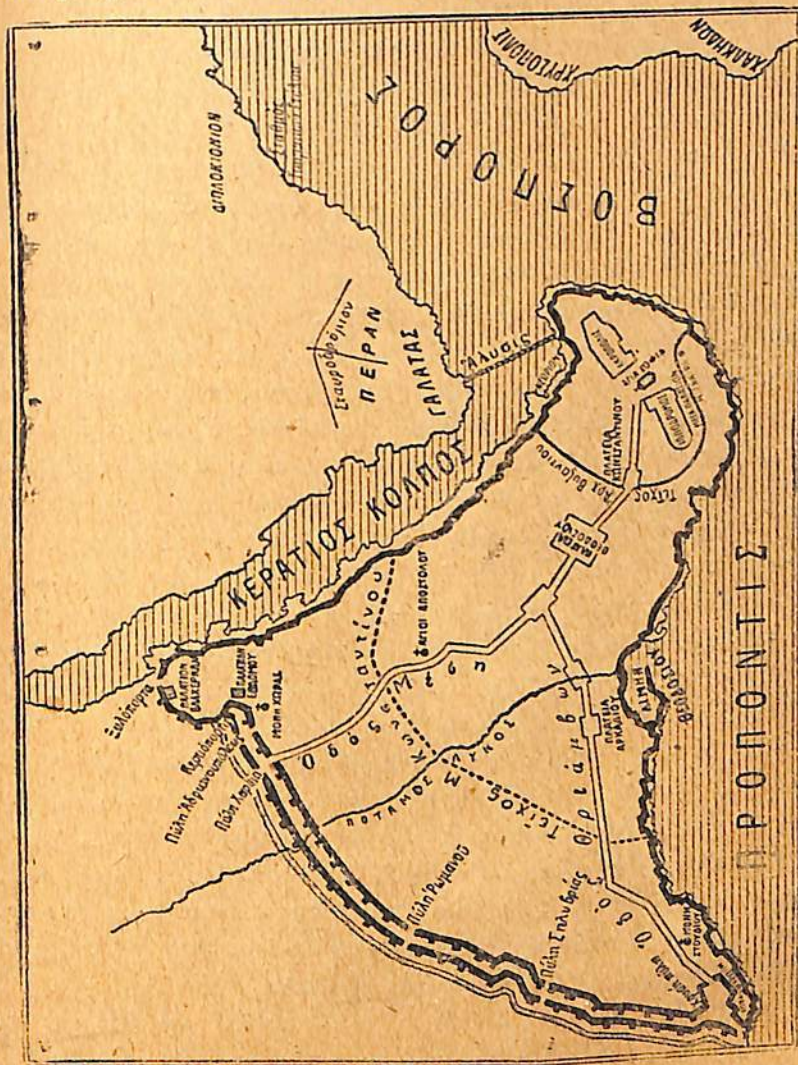
τῶν οὕτω βαρέως ὄπλισμένων πεζῶν καὶ ἱππέων ὑπῆρχον καὶ εἰς τὸ πεζικὸν καὶ εἰς τὸ ἱππικὸν οἱ ἐλαφρῶς ὄπλισμένοι, οἱ τοξόται. Οὗτοι ἔφερον τξόν (τοξάριον) καὶ φαρέτραν μὲ βέλη (σαγίται). Τοῦ στρατοῦ δὲ τούτου τὸ σπουδαιότερον μέρος ἦτο τὸ βαρὺ ἱππικὸν (οἱ κατάφρακτοι), ἢ εἰς τὸ ὁποῖον ὑπηρεσία ἐθεωρεῖτο πολὺ τιμητικῆ.

Ὁ στρατὸς οὗτος διὰ τῆς τραχείας καὶ συνεχοῦς ἀσκήσεως εἶχεν ἀποβῆ θυμασίον ὄργανον πολεμικόν, σταθερὸν καὶ εὐκαμπτον. Πρὸ πάντων ὁμως καθίστα αὐτὸν ἀήττητον τὸ θρησκευτικὸν αἶσθημα. Εἶχον τὴν πεποιθήσιν οἱ στρατιῶται ὅτι μάχονται ὑπὸ τὴν προστασίαν τοῦ Χριστοῦ καὶ τῆς Παναγίας, τῆς ἀητήτου συμμάχου τοῦ αυτοκράτορος, καὶ ἐκ τούτου ἦντλον θάρρος μέγιστον. Διὰ τούτου δὲ καὶ αυτοκράτορες τινες ἐζήτησαν παρὰ τῆς Ἐκκλησίας νὰ τιμῶνται ὡς μάρτυρες τῆς θρησκείας οἱ φονευόμενοι κατὰ τὰς μάχας.

Ὁ στρατὸς τῶν συνόρων καὶ ἡ ἀμυνα τῆς χώρας. Ἐκτὸς τοῦ κινητοῦ στρατοῦ, ὁ ὁποῖος ἐχρησίμευε διὰ τὰς ἐκστρατείας, ὁ στρατὸς τῶν συνόρων ἀπετέλει ἄλλο στοιχεῖον ἰσχύος τῆς Ἑλληνικῆς Αυτοκρατορίας. Πρὸς ἀποτελεσματικὴν ὀργάνωσιν τῆς ἀμύνης τῆς χώρας τῆς Αυτοκρατορίας, οἱ Ἕλληνες ἐξ ἀρχῆς ἐμμύθησαν τοὺς Ῥωμαίους. Ἐγκατέστησαν μονίμως κατὰ μῆκος τῶν συνόρων ἰσχυρὰ σώματα στρατοῦ, εἰς τὰ ὁποῖα ἐμπιστεύθησαν τὴν ἀμυναν αὐτῶν. Οἱ φρουροὶ οὗτοι τῶν συνόρων (ἀκρων) ὠνομάζοντο ἀκριταί. Οὗτοι εἰς ἀνταμοιβὴν τῆς στρατιωτικῆς τῶν ὑπηρεσίας ἐλάμβανον γαίας, εἰς τὰς ὁποίας ἐγκαθίσταντο μὲ τὰς οἰκογενεάς των. Ἀπέβαινον ὅθεν οὗτοι στρατιῶται καὶ ἀποικοί. Τὸ κύριον ἔργον των ἦτο νὰ κατέχουν τοὺς ὄχθρους τόπους, τοὺς πύργους καὶ τὰς ἀκροπόλεις, διὰ τῶν ὁποίων ἦτο ὅλη ἡ χώρα σκεπασμένη. Τὰ φρούρια ταῦτα ὑπῆρχον μὲν καὶ ἀπὸ τῆς Ῥωμαϊκῆς ἐποχῆς, τώρα ὁμως ἐπολλαπλασιάσθησαν. Ταῦτα ἐσχημάτιζον τὰ μὲν κατόπιν τῶν δὲ ἀλληλοδιαδόχους φραγμοὺς καὶ προσέφερον ἓν περιπτώσει ἐπιδρομῆς ἄσυλον εἰς τοὺς πληθυσμούς.

Εἰς τὰ φρούρια λοιπὸν ταῦτα στηριζόμενοι οἱ στρατοὶ τῶν συνόρων ἐπέβλεπον τοὺς ἐχθρούς, ἀπέκρουον τὰς ἐπιδρομὰς καὶ ὑπερήσπιζον τὴν χώραν ἄλλοτε μὲν ἐπιτιθέμενοι, ἄλλοτε δὲ ἀμυνόμενοι. Ἡ βυζαντινὴ ἐποποιία ἔχει δοξάσει τὸν ἐλεύθερον βίον τῶν ἀκριτῶν τῆς Ἀσίας εἰς τὸ ποίημα τοῦ Διγενῆ Ἀκριτά, ὁ ὁποῖος ἀποτελεῖ τὸ πρότυπον τῶν ἡρώων τούτων. Εἰς αὐτὸ ἐξυμνεῖται ἡ ἀνδρεία τῶν ἀκριτῶν, ὁ πατριωτισμὸς των καὶ ἡ συνείδησις τῆς ἀνεξαρτησίας των. Ἐκτὸς ὁμως τῶν φρουρίων τούτων τῶν συνόρων καὶ ὄλαι αἱ με-

γάλοι πόλεις ἦσαν καλῶς ὠχυρωμένοι. Περιβάλλοντο ὑπὸ ὑψηλῶν καὶ παχέων τειχῶν, τὰ ὁποῖα ἐνισχύοντο ὑπὸ ἰσχυρῶν πύργων οἰκοδομημένων κατὰ διαστήματα. Ὁ ὄλος περίβολος εἶχε σχῆμα τετραγωνικὸν ἢ σχεδὸν κυκλοτερές. Ἐμπροσθεν δὲ αὐτοῦ συνήθως ὑπῆρχε

Εἰς. 10. Ἡ Κωνσταντινούπολις.

εὐρεία τάφρος. Ἰδέαν τῶν τειχῶν τούτων δύναται νὰ δώσουν εἰς ἡμᾶς τὰ παλαιὰ μοναστήρια, ἰδίως τὰ τοῦ Ἁγίου Ὄρους. Μὲ ταῦτα τείχη ἦσαν ὠχυρωμένοι ὄλαι αἱ μεγάλοι πόλεις τῆς Αυτοκρατορίας, ἡ Ἀντιόχεια, ἡ Θεσσαλονίκη κλπ. καὶ πρὸ πάντων ἡ Κων)πολις. Α. Χωραφᾶ, Ἱστορία Γ' Γυμνασίου, ἐκδόσις τετάρτη.

Η δχύρωσις τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Τὸ μεγαλύτερον προ-
 πύργιον τῆς Ἑλληνικῆς Αὐτοκρατορίας ἦτο ἡ καρδία αὐτοῦ, ἡ θεο-
 φύλακτος πόλις. Πολλάκις κατὰ τὴν μακρὰν τῆς Ἱστορίας περίοδον
 τὸ κράτος ὅλον ἐχάθη καὶ περιορίσθη εἰς μόνην αὐτήν. Ἐν τούτοις
 αὕτη κατώρθωσε νὰ ἀνακτήσῃ καὶ σώσῃ αὐτό. Ὅλαι αἱ ἀδιάκοποι
 τῶν βαρβάρων ἐπιδρομαὶ ἐθραύοντο πρὸς τῶν τειχῶν τῆς.

Ὅντως ἡ δχύρωσις τῆς Κων)πόλεως ἦτο θαυμασία. Ὀλίγον μετὰ
 τὴν ἰδρυσιν αὐτῆς ὁ πληθυσμὸς τῆς ἀπέβη τόσον πυκνός, ὥστε τὰ
 τεῖχη τοῦ Κωνσταντίνου δὲν ἠδύνατο νὰ περιλάβουν αὐτόν. Παρέστη
 λοιπὸν ἀνάγκη εὐρυτέρων τειχῶν. Ταῦτα ἐγιναν ἐπὶ Θεοδοσίου τοῦ Β'
 (48-450). Ὁ νέος δχυρωματικὸς περίβολος ὄχι μόνον ἠδύνατο νὰ
 περιλάβῃ πληθυσμὸν ἐνὸς ἑκατομμυρίου ψυχῶν, ἀλλὰ καὶ ἐκτίσθη κατὰ
 τοιοῦτον τρόπον, ὥστε νὰ καθιστᾷ ἀπόρθητον τὴν πόλιν ἀπὸ ξηρᾶς,
 ἐπὶθεν αὕτη ἠδύνατο νὰ κινδυνεύσῃ. Ὁ ἀπὸ ξηρᾶς ἐρχόμενος ἐχθρὸς
 κατὰ πρῶτον εὐρίσκειτο ἐνώπιον βαθείας τάφρου, τῆς ὁποίας ἡ πρὸς
 τὴν πόλιν πλευρὰ ὑπερησπίζετο ὑπὸ θωρακίου. Μετὰ τὴν τάφρον
 ὑπῆρχε γῶρος ἐλεύθερος, εἰς τὸν ὁποῖον ἠμύνετο ἡ πρώτη γραμμὴ
 τῶν ὑπερασπιστῶν. Ἐπειτα ὄρθοῦτο ὑψηλὸν καὶ παχὺ τεῖχος, μετὰ
 τὸ ὁποῖον ὑπῆρχεν ἑκτασις εὐρεῖα, ἱκανὴ ὥστε νὰ κιηται ἐλευθέ-
 ρως ὁ στρατὸς εἰς αὐτήν. Τέλος ἠκολούθει τεῖχος κατὰ τὸ ἡμιόλιον
 ὑψηλότερον καὶ διπλασίως παχύτερον τοῦ πρώτου. Εἴκοσι τέσσαρες δὲ
 πύργοι ὑπερκείμενοι τοῦ δχυρώματος συνεπλήρουν τὸ γιγάντειον ἀμυν-
 τικὸν σύμπλεγμα, τὸ ὁποῖον εἶχε πλάτος ἐξήκοντα περίπου μέτρων καὶ
 ὕψος πλέον τῶν εἴκοσιν. Ἀπὸ τοῦ μέρους τῆς θαλάσσης τὰ τεῖχη
 ἦσαν ἀπλᾶ. Ἡ εἴσοδος ὅμως τοῦ Κερατίου ἐφράσσετο διὰ βαρείας ἀλύ-
 σεως. Τὰ τεῖχη ταῦτα τοῦ Θεοδοσίου ἐπιμελῶς διατηρούμενα, ἀνανεού-
 μενα καὶ συμπληρούμενα διετηρήθησαν μέχρι τῶν ἐσχάτων χρόνων
 τῆς Αὐτοκρατορίας καὶ κατὰ μέγα μέρος σώζονται ἀκόμη, διότι καὶ οἱ
 Τοῦρκοι ἐπὶ πολὺν χρόνον ἐφρόντιζον περὶ τῆς διατηρήσεως αὐτῶν ἐν
 καλῇ καταστάσει. Ἀποτελοῦσι δὲ ἐν ἐκ τῶν ὄραιότερων μνημείων τῆς
 στρατιωτικῆς ἀρχιτεκτονικῆς ὅλων τῶν χρόνων.

Τεράστια τέλος ὑπόγειαι δεξαμεναὶ σκεπασμένα μεθ' ὀφθαλμοῦ, τοὺς
 ὁποίους ὑπεβάσταζον ἑκατοντάδες κίωνων, ἀπέκλειον τὸν φόβον νὰ ἐξ-
 αναγκασθοῦν ποτε οἱ πολιορκούμενοι εἰς παράδοσιν ὑπὸ τῆς δίψης.

Ὁ στόλος. Ἀπὸ τοῦ Σ' μέχρι τοῦ Η' αἰῶνος ὁ στόλος τῆς Αὐ-
 τοκρατορίας ἐδέσποζε τῶν ἀνατολικῶν θαλασσῶν, καὶ μέχρι τῆς ἐμφα-
 νέσεως τῶν Ἀράβων ἦτο ὁ μόνος στόλος τῆς Μεσογείου. Τὰ πληρώ-

ματα αὐτοῦ ἀπετελοῦντο ἐκ τῶν θαλασσιῶν λαῶν τῶν ἀσιατικῶν
 ἀκτῶν, τῶν νήσων καὶ τῆς μεσημβρινῆς Ἑλλάδος. Οἱ δὲ ναύσταθμοι
 τῆς Κων)πόλεως ἦσαν πάντοτε πλήρεις ναυπηγησίμου ξυλείας καὶ
 παντὸς ὑλικοῦ χρησίμου διὰ τὴν κατασκευὴν καὶ τὸν ἐξοπλισμὸν τῶν
 πολεμικῶν πλοίων.

Τὰ μεγαλύτερα πολεμικὰ πλοῖα ἦσαν οἱ κάραβοι. Τὰ συνθηδέστερα
 ὅμως καὶ σπουδαιότερα ἦσαν οἱ δρόμιωνες μετὰ πλήρωμα 300 ἀνδρῶν,
 ἐκ τῶν ὁποίων οἱ 70 στρατιῶται, καὶ ἄλλα ἐλαφρότερα πλοῖα, ἐπὶ τῶν
 ὁποίων ἐπέβαινον 130-160 ἄνδρες. Τὰ πλοῖα ταῦτα εἶχον ὄπλισμὸν
 θαυμάσιον, τοῦ ὁποῖου ἡ ἰσχὺς ἠϋξάνετο διὰ τοῦ ὑγροῦ πυρός.

Ὅντως κατὰ ξηρὰν καὶ κατὰ θάλασσαν ἡ Ἑλληνικὴ Αὐτοκρατορία
 ἦτο πανίσχυρος, ἐπὶ μακρὸν δὲ μέχρι τέλους τοῦ ΙΒ' αἰῶνος ἀπετέλει
 μέγα καὶ ἰσχυρὸν στρατιωτικὸν κράτος.

Β. Τὰ οἰκονομικά.

Τὰ εἰσοδήματα τοῦ κράτους. Ἡ μεγαλοπρέπεια τῆς αὐτῆς, ἡ
 πολυτέλεια τῆς διοικήσεως, ἡ ἀδιάκοπος οἰκοδομὴ ναῶν καὶ παλατιῶν,
 ἀλλὰ πρὸ πάντων ἡ διατήρησις τοῦ στρατοῦ τοῦ ἀπαραιτήτου διὰ τὴν
 συντήρησιν τοῦ κράτους, ἀπῆλθει μεγάλην ἀφθονίαν χρημάτων τοῦ δη-
 μοσίου ταμείου. Ποῖον περίπου ἦτο τὸ σύνολον τῶν εἰσοδημάτων τοῦ
 κράτους, δὲν γνωρίζομεν. Ἐκ διαφόρων ὅμως μαρτυριῶν συνάγεται
 ὅτι τοῦτο δὲν ἦτο μικρότερον τῶν 600 ἑκατομμυρίων δραχμῶν κατ'
 ἔτος, αἱ ὁποῖαι ἀντιστοιχοῦν πρὸς δεκαπλάσιον ποσὸν περίπου σημερι-
 νῶν χρυσῶν δραχμῶν. Τὸ ποσὸν τοῦτο ἐκ πρώτης ὄψεως φαίνεται τῶ
 ὄντι μέγα, ἀλλὰ δὲν εἶναι ὑπερβολικόν, ἐὰν ἀναλογισθῶμεν ὅτι τὸ ἐλ-
 ληνικὸν κράτος τότε ἦτο, ὡς θὰ ἴδωμεν κατωτέρω, τὸ μόνον ἐμπορικὸν
 καὶ βιομηχανικὸν κράτος τοῦ κόσμου καὶ ὅτι ἐκ μόνης τῆς Κων)πό-
 λεως εἶχεν εἰσοδήματα ὑπερβαίνοντα τὰ 100 ἑκατομ. δραχμῶν τῆς ἐπο-
 χῆς ἐκείνης, καὶ ὅτι ἡ Κων)πολις ἦτο μὲν ἡ πλουσιωτέρα καὶ ἐμπο-
 ρικωτέρα τοῦ κράτους πόλις, ἀλλὰ πλούσια ὡσάυτως καὶ ἐμπορικαὶ
 ἦσαν καὶ πολλαὶ ἄλλαι πόλεις αὐτοῦ.

Οἱ φόροι, ἐκ τῶν ὁποίων εἰσεπράττοντο τὰ ὑπέρογκα ταῦτα ποσά,
 ἦσαν οἱ ἐξῆς: ὁ φόρος ἐπὶ τῶν ζώων, ὁ ἐπὶ τῶν κληρονομιῶν, ὁ ἐπὶ
 τῶν ἀνευρισκομένων θησαυρῶν, ὁ ἀντικαθιστῶν τὴν προσωπικὴν στρα-
 τιωτικὴν ὑπηρεσίαν καὶ ἄλλοι, πρὸ πάντων δὲ ὁ ἔγγειος τακτικὸς καὶ
 ἑκτακτος καὶ οἱ τελωνιακοὶ καὶ λιμενικοὶ φόροι. Ὅντως αἱ δύο πηγαί,

ἐκ τῶν ὁποίων ἰδίως προήρχετο ὁ πλοῦτος τῆς χώρας, ἦσαν ἀφ' ἑνὸς μὲν τὸ ἔμπόριον καὶ ἡ βιομηχανία, ἀφ' ἑτέρου δὲ ἡ γεωργία.

Ἐμπόριον, βιομηχανία, ναυτιλία. Ὡς ἐκ τῆς γεωγραφικῆς τῆς θέσεως ἡ Ἑλληνικὴ Αὐτοκρατορία ἦτο προωρισμένη εἰς μεγάλην ἔμπορικὴν εὐημερίαν. Εὐρίσκετο εἰς τὸ σημεῖον, ὅπου συνενεῶνται ἡ Ἀσία καὶ ἡ Εὐρώπη καὶ ὅπου κατέληγον ὅλαι αἱ μεγάλαι ἔμπορικαὶ ὁδοὶ αἱ τότε συχναζόμεναι καὶ γνωσταί.

Ἐκ Κων)πόλεως ἢ ἐκ Θεσσαλονίκης ἀνεχώρουν αἱ ὁδοί, αἵτινες ὠδήγουν κατὰ μῆκος τῶν ποταμῶν τῆς Θράκης καὶ τῆς Μακεδονίας πρὸς τὴν κοιλάδα τοῦ Δουνάβεως καὶ πρὸς τοὺς λαοὺς τοὺς κατοικοῦντας ἐκεῖ καὶ πέραν ἀκόμη πρὸς τὴν κεντρικὴν Εὐρώπην. Ἐκ Κων)πόλεως ὁμοίως ἤρχιζεν ἡ μεγάλη ὁδός, ἡ ὁποία ἀκολουθοῦσα τὴν γραμμὴν τῆς ἀρχαίας Ἑγνατίας ὁδοῦ διέσχιζε τὴν Ἑλληνικὴν χερσόνησον ἐξ ἀνατολῶν πρὸς δυσμὰς καὶ ἔφθανε μέχρι τοῦ Δυρραχίου συνδέουσα τὴν Ἀδριατικὴν μὲ τὸν Βόσπορον. Εἰς τὸν Εὐξεινον πόντον ἡ Αὐτοκρατορία ἀφ' ἑνὸς μὲν διὰ τῶν λιμένων τῆς Κριμαίας εὐρίσκετο εἰς τὴν ἐξοδὸν τῶν ποταμίων ὁδῶν τοῦ Δνειπέρου καὶ τοῦ Τανάϊδος, οἱ ὁποῖοι εἰσδύουν βαθέως εἰς τὴν μεσημβρινὴν Ῥωσίαν, ἀφ' ἑτέρου δὲ διὰ τῆς χώρας τῶν Λαζῶν, τῆς ἀρχαίας Κολχίδος, καὶ βραδύτερον καὶ τῆς Τραπεζοῦντος ἦτο κυρία τῶν ὁδῶν, αἵτινες διὰ τοῦ Καυκάσου καὶ τῶν ἀκτῶν τῆς Κασπίας φθάνουν εἰς τὰς πεδιάδας τοῦ Τουρκεστάν, τῆς Βουχάρας, τῆς Σαμαρκάνδης, εἰς τὴν κεντρικὴν Ἀσίαν καὶ τὴν ἀπομακρυσμένην Κίναν. Εἰς τὴν Συρίαν ἐτελείωνον αἱ ὁδοὶ τῶν караβανίων, τὰ ὁποῖα διερχόμενα τὴν Περσίαν συνέδεον τὴν ἐσχάτην Ἀνατολὴν μὲ τὴν κοιλάδα τοῦ Εὐφράτου καὶ μὲ τὸν ἑλληνικὸν κόσμον. Ἡ Ἀλεξάνδρεια τέλος καὶ οἱ λιμένες τῆς Ἐρυθρᾶς θαλάσσης ἦσαν ἐπὶ κερφαλῆς τῶν θαλασσίων ὁδῶν, αἵτινες ὠδήγουν ἀφ' ἑνὸς μὲν εἰς τὴν Αἰθιοπίαν, ὅπου караβάνια ἔφερον ὅλα τὰ προϊόντα τοῦ ἐσωτερικοῦ τῆς Ἀφρικῆς, ἀφ' ἑτέρου δὲ κατὰ μῆκος τῶν ἀκτῶν τῆς Ἀραβίας πρὸς τὴν Κεϋλάνην, ὅπου συνεσθρεύοντο τὰ πλούτη τοῦ Ἰνδοῦ καὶ τῆς ἄνω Ἀνατολῆς.

Βεβαίως μέρος τῶν μεγάλων τούτων ὁδῶν τοῦ ἐμπορίου ἦτο εἰς χεῖρας τῶν Περσῶν καὶ βραδύτερον τῶν Ἀράβων. Ἄλλ' ἡ Αὐτοκρατορία κατεῖχεν ὅλας τὰς ἀκτᾶς, ὅπου κατέληγον αἱ ὁδοὶ τοῦ παγκοσμίου μεγάλου ἐμπορίου, καὶ οὕτω συνεκέντρωνε πᾶν ὅ,τι αἱ ὁδοὶ

αὐταὶ ἔφερον, ἵνα τὸ διαχύση ἀκολούθως εἰς ὅλον τὸν κόσμον τῆς Μεσογείου.

Καθ' ὅλας τὰς ἀκτᾶς τῆς ἀνατολικῆς Μεσογείου τὸ κράτος εἶχε λιμένες θαυμασίους, κέντρα διὰ τὰς ἀνταλλαγὰς, ὅπου συνέρρεον ἔμπορεύματα καὶ ἔμποροι τοῦ κόσμου ὅλου. Τοιοῦτοι ἦσαν :

Ἡ Ἀλεξάνδρεια τῆς Αἰγύπτου, ἡ ὁποία ἐξῆγε τὰ πλούσια διημετριακὰ τῆς κοιλάδος τοῦ Νείλου καὶ ἐδέχετο διὰ τῆς Ἐρυθρᾶς θαλάσσης τὰ προϊόντα τῆς Αἰθιοπίας, τῆς Ἀφρικῆς, τῆς εὐδαίμονος Ἀραβίας, τῶν Ἰνδιῶν καὶ τῆς Κίνας, τὰ ἀρώματα, τοὺς πολιτίμους λίθους καὶ τὰ σπάνια μέταλλα.

Οἱ λιμένες τῆς Συρίας, ὅπου τὰ караβάνια ἔφερον τὴν ἀκατέργαστον μέταξαν τῆς Κίνας καὶ τὰ πλούτη τῆς Ἀνατολῆς καὶ ἐλάμβανον εἰς ἀντάλλαγμα τὰ προϊόντα τῆς συριακῆς βιομηχανίας, ὑάλινα σκεύη, λεπτὰ ὑφάσματα, κεντήματα, κομψοτεχνήματα, προσέτι κοράλλια καὶ οἶλους.

Οἱ λιμένες τῆς Μ. Ἀσίας Ταρσός, Ἀτάλεια, Ἐφεσος, Σμύρνη, Φώκαια, καὶ εἰς τὸν Εὐξεινον πόντον ἡ Τραπεζοῦς, ὅπου ἐγίνοντο σπουδαῖαι ἔμπορικαὶ πανηγύρεις, καὶ ἡ Χερσῶν, ἡ ἔχουσα τὸ μονοπόλιον τοῦ ἐμπορίου μὲ τοὺς Πετсенέγους, Χαζάρους καὶ Ῥώσους. Αὐτοὶ ἐκδύον ἐκεῖ τὰ γουναρικὰ τοῦ βορρᾶ, τὸ χαβίσιον καὶ τὸν σῖτον, καὶ ἠγόραζον τὰ προϊόντα τῆς ἑλληνικῆς βιομηχανίας, πολύτιμα κομψοτεχνήματα καὶ πλούσια ὑφάσματα.

Ἐπὶ τῶν ἀκτῶν τῆς μεσημβρινῆς Ἑλλάδος τὸ Ναύπλιον, ἡ Κόρινθος αἱ Πάτραι, αἱ Ἀθῆναι, ἡ Χαλκίς. Εἰς αὐτὰς ἤρχοντο τὰ ἀγοράσων τὰ μεταξωτὰ τὰ κατασκευαζόμενα εἰς τὰ ἐργοστάσια τῆς Πελοποννήσου, τῆς Ἀττικῆς καὶ τῆς Βοιωτίας.

Εἰς τὴν Ἰωνικὴν θάλασσαν ὁ Ἀδλῶν, τὸ Δυρράχιον καὶ ἡ Κέρκυρα.

Τέλος ἡ Θεσσαλονίκη, τὸ σπουδαιότερον οἰκονομικὸν κέντρον τοῦ κράτους μετὰ τὴν Κων)πολιν. Ἐξ αὐτῆς κατ' ἀνάγκην διήρχετο ὅλον τὸ ἔμπόριον, τὸ ὁποῖον ἐκ τῆς Ἀδριατικῆς κατηυθύνετο πρὸς τὸν Βόσπορον : αἱ αὐτὴ ἦτο ἡ φυσικὴ ὁδὸς τῆς ἐξαγωγῆς διὰ τοὺς σλαβικοὺς λαοὺς. Κατ' ἔτος περὶ τὰ τέλη Ὀκτωβρίου, δηλ. κατὰ τὴν ἐορτὴν τοῦ Ἁγίου Δημητρίου ἐγίνετο ἐκεῖ εἰς τὰς πεδιάδας τοῦ Ἀλιάκιμονος περίφημος ἔμπορικὴ πανήγυρις. Ἐοχηματίζετο τότε εἰς τὰς ὄχθας τοῦ ποταμοῦ πόλις ἐκ πανίου καὶ ξύλου διὰ τινὰς ἡμέρας. Εἰς αὐτὴν συνηντῶντο Ἕλληνες καὶ Σλαῦοι, Ἴταλοὶ καὶ Ἰσπανοὶ, Κελτοὶ

καὶ ἄνθρωποι ἐρχόμενοι ἐκ τῶν ἀπομεμακρυσμένων ἀκτῶν τοῦ ὠκεανοῦ. Τὰ ἐκεῖ ἰδρυνόμενα πρόχειρα καταστήματα ἦσαν πλήρη ἐμπορευμάτων ποικίλων. Ὑπῆρχον ἐκεῖ ὑφάσματα τῆς Βοιωτίας καὶ τῆς Πελοποννήσου, προϊόντα τῆς Φοινίκης καὶ τῆς Αἰγύπτου καὶ πᾶν ὅ,τι ἔφερον τὰ πλοῖα ἐκ τῆς Δύσεως (ὑφάσματα καὶ οἶνοι τῆς Ἰταλίας, τάπητες κεντητοὶ τῆς Ἰσπανίας κλπ.) καὶ πᾶν ὅ,τι διὰ τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἔφθανεν ἐκ τοῦ Εὐξείνου πόντου (παστοὶ ἰχθύες, γουναρικά, χαβιάριον κ. ἄ.).

Ἐπίσης σπουδαῖοι ἐμπορικοὶ λιμένες ἦσαν ἐπὶ τῶν ἀκτῶν τῆς Θράκης ἢ Ἡράκλεια, ἢ Σηλυβρία, καὶ πρὸ πάντων ἢ Κων)πολις.

Ἡ Κων)πολις ἦτο ὁ τόπος, εἰς τὸν ὁποῖον συνεκεντροῦτο τὸ ἐμπόριον ὅλου τοῦ κόσμου. Τὰ ἐμπορικὰ καταστήματα αὐτῆς κατὰ μῆκος τῆς μεγάλης ὁδοῦ τῆς ὀνομαζομένης Μέσης ἦσαν τι ἀπαράβλητον. Εἰς αὐτὰ ἦσαν συσσωρευμένα τὰ προϊόντα τῶν βιομηχανιῶν τῆς πολυτελείας, ὑφάσματα πολυτίμα με χρῶματα ἀπαστρόπτοντα, με πλούσια κεντήματα ἐκ χρυσοῦ, θαυμάσια ἔργα χρυσοχοϊκῆς καὶ ἐπεξεργασίας τοῦ ἐλεφαντοστοῦ, κομψοτεχνήματα ἐξ ἐλεφαντοστοῦ με λεπτιότητας γλυφᾶς ἢ ἐκ χαλκοῦ στολισμένου με ἄργυρον ἢ ἐκ χρυσοῦ στολισμένου με σμάλτον. Ἐδῶ ὑπὸ τὰς στοᾶς ἢ εἰς τὰς πλατείας ἐργαζόμενοι καὶ πωλοῦντες εἰς τὸ ὑπαιθρον διεδέχοντο ἄλλήλους ἄνθρωποι διαφόρων ἐπαγγελμάτων, χρυσοχόοι, δερματοπῶλαι, κηροποιοί, ἀρτοποιοί, ἔμποροι ὑφασμάτων λινῶν ἢ μεταξωτῶν, ἔμποροι μαλλίου καὶ βάμβακος, ἵππων καὶ ἰχθύων, ἀρωμάτων κλπ. Πλήθος δὲ ἄπειρον θορυβοῦν ἐπλήρου τὴν μεγάλην πόλιν ἐξ ὅλων τῶν μερῶν τῆς Αὐτοκρατορίας καὶ ἐξ ὅλων τῶν πέριξ λαῶν τῆς Ἀνατολῆς καὶ τῆς Δύσεως. Εἰς ὅλους αὐτοὺς ἢ Κων)πολις ἐφαίνετο ὡς θαῦμα πλούτου, μεγαλοπρεπειᾶς καὶ εὐδαιμονίας.

Εἰς τὴν πρόοδον καὶ τὴν ἔκτασιν τοῦ ἐμπορίου τούτου κατ' ἐξοχὴν συνετέλεσεν ὁ πολεμικὸς στόλος τῆς Αὐτοκρατορίας. Οὗτος ἐπὶ αἰῶνας ὑπῆρξεν ὁ ἀδιαφιλονίκητος κύριος τῆς Μεσογείου, ὁ ἄγρυπνος φύλαξ ὁ παρέχων εἰς τοὺς πλέοντας ἐκεῖ ἀπόλυτον ἀσφάλειαν. Διὰ τοῦτο Ἕλληνας ἔμποροι ἐπεξέτειναν τὸ πεδῖον τῶν ἐμπορικῶν τῶν ἐπιχειρήσεων μέχρι τῶν ἐσχατιῶν τῆς Μεσογείου. Τοὺς εὐρίσκομεν μέχρι τοῦ 7ου αἰῶνος εἰς τὴν Ἀφρικὴν, εἰς τὴν Σικελίαν, εἰς τὴν Ἰταλίαν μέχρι τοῦ μυχοῦ τοῦ Ἀδριατικοῦ κόλπου. Τοὺς συναντῶμεν εἰς τὴν Ἰσπανίαν καὶ τὴν Γαλλίαν. Εἰς ὅλας τὰς χώρας ταύτας εἶχον ἀποικίας ἐμπορικᾶς σπουδαίας. Ἡ Μεσόγειος λοιπὸν ἦτο ὅλη ἑλληνικὴ θά-

λασσα. Τοιαύτη δὲ ἦτο ἡ θέσις, τὴν ὁποίαν ἡ Ἑλληνικὴ Αὐτοκρατορία εἶχεν εἰς τὸν οικονομικὸν κόσμον τοῦ 6ου αἰῶνος, ὥστε τὰ νομίσματα τῆς ἐθεωροῦντο παγκόσμια καὶ ἐγίνοντο δεκτὰ εἰς ὅλας τὰς ἀγορὰς τοῦ κόσμου.

Γεωργία. Δευτέρα πηγὴ τοῦ δημοσίου πλούτου ἦτο ἡ γεωργία. Ἡ Ἑλληνικὴ Αὐτοκρατορία, ὅπως καὶ ἡ Ῥωμαϊκὴ, ἦτο οὐσιωδῶς στηριγμένη ἐπὶ γεωργικῶν βάσεων. Τὸ μέγα πλῆθος τοῦ λαοῦ τῶν ἐπαρχιῶν ἦτο ἀφωτισμένον εἰς τὴν καλλιέργειαν τῆς γῆς. Ἐπομένως ὁ ἔγγειος φόρος ἦτο μία ἐκ τῶν μεγαλυτέρων προσόδων τοῦ δημοσίου ταμείου. Πρέπει λοιπὸν νὰ ἐξετάσωμεν, ὁποῖα τις ἦτο ἡ κατάστασις τῆς γεωργίας.

Καθ' ὅλον τὸν χιλιετῆ βίον τῆς Αὐτοκρατορίας εἰς τὴν γεωργίαν παρητηροῦμεν δύο τάσεις. Ἡ μία τείνει νὰ ξεφανίση τὴν μικρὰν ἐλευθέραν ἰδιοκτησίαν βαθμηδὸν ἀπορροφουμένην ὑπὸ τῶν ἀρπαγῶν τῶν μεγάλων ἰδιοκτητῶν. Ἡ ἄλλη τείνει νὰ καταστήσῃ τοὺς ἐλευθέρους χωρικοὺς δουλοπαροίκους, δηλ. ἐποίκους ἐργαζομένους τὴν γῆν τοῦ κυρίου καὶ προσκολλημένους κληρονομικῶς εἰς τὸ ἔδαφος, τὸ ὁποῖον ἐκαλλιέργουν.

Τοῦ κακοῦ τῆς δουλοπαροικίας τὰ αἷτια χρονολογοῦνται ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τοῦ Διοκλητιανοῦ. Ἡ εἰσπραξις καὶ ἡ παράδοσις εἰς τὰς ἀρχὰς τοῦ ἐγγείου φόρου καὶ τοῦ κεφαλικοῦ ἀνέκαθεν, ὡς εἶδομεν εἰς τὴν Ῥωμαϊκὴν ἱστορίαν, ἦτο ἀνατεθειμένη εἰς τοὺς ὄρχοντας τῶν κοινοτήτων ὑπὸ ἰδίαν τῶν εὐθύνην. Τῆς εὐθύνης ταύτης ἀπηλλάγησαν ὡς πρὸς τοὺς μεγάλους ἰδιοκτῆτας οἱ κοινοτικοὶ ἄρχοντες, διότι οἱ ἴδιοι ἀπ' εὐθείας κατέβαλλον τοὺς φόρους τούτους καὶ δι' ἑαυτοὺς καὶ διὰ τοὺς ἐργαζομένους εἰς τὰ κτήματά των γεωργούς, παρὰ τῶν ὁποίων εἰσέπραττον τὸν κεφαλικὸν φόρον. Ὡστε οἱ κοινοτικοὶ ἄρχοντες παρέμειναν ὑπεύθυνοι μόνον διὰ τοὺς μικροὺς γεωργούς. Καὶ κατ' ἀρχὰς μὲν τὸ πρᾶγμα ἦτο καὶ δίκαιον καὶ εὐκόλον. Ὅταν ὅμως ἤρχισαν αἱ ἐπιδρομαὶ τῶν βαρβάρων, ἕνεκα τῶν δηλώσεων καὶ τῶν αἰχμαλωσιῶν πολλὰ κτήματα δὲν ἠδύναντο νὰ ἀποδώσουν τὸν ὀρισμένον φόρον. Ἐπειδὴ δὲ ἡ κυβερνήσις ἐπέμενεν εἰς τὴν εἰσπραξίν αὐτοῦ, οἱ γεωργοὶ ἠνάγκάζοντο ἢ νὰ πωλοῦν εἰς τιμὴν ἐξημετελισμένην τὰ κτήματά των εἰς τοὺς πλουσίους γείτονας ἀναλαμβάνοντας καὶ τὰ φορολογικὰ βάρη ἢ καὶ νὰ ἐγκαταλείπουν τὰ κτήματά των καὶ νὰ δραπέτευουν. Τὸ τελευταῖον τοῦτο συνέβαινε καὶ εἰς τοὺς ἀκτήμονας γεωργούς ἕνεκα τῆς αὐξήσεως τοῦ κεφαλικοῦ φόρου. Ἄλλ' ἢ δραπέτευσις

τῶν γεωργῶν δὲν συνέφερον εἰς τὴν κυβέρνησιν. Ἐπέτρεπε λοιπὸν εἰς τοὺς κοινοτικούς ἀρχοντας καὶ εἰς τοὺς μεγάλους ἰδιοκτητὰς νὰ ἐπιναφέρουν διὰ τῆς βίας τοὺς δραπέτας καὶ νὰ ἐμποδίζουσιν τὴν ἀναχώρησιν των. Παρήχθη κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον ἡ ἀρχή, ὅτι οἱ γεωργοὶ ἦσαν ἀναποσπάστως προσηρημένοι εἰς τὸ κτῆμα, εἰς τὸ ὁποῖον ἀνήκουν διὰ τῆς γεννήσεως ἢ διὰ μακροχρονίου διαμονῆς, δηλ. ἡ δουλοπαροικία.

Εἰς τὰς δύο ὁλεθρίας διὰ τὴν γεωργίαν τάσεις, τῆς ἐξαφανίσεως τῆς μικρᾶς ἰδιοκτησίας καὶ τῆς δουλοπαροικίας, ἡ ἑλληνικὴ αὐτοκρατορικὴ κυβέρνησις διαρκῶς ἀντιτάσσετο. Ἀφ' ἑνὸς μὲν προσεπάθει νὰ προστατεύσῃ τὴν μικρὰν ἰδιοκτησίαν τῶν πτωχῶν ἀγροτῶν ἐναντίον τῶν ἀρπαγῶν τῶν ἰσχυρῶν. Ἀφ' ἑτέρου δὲ προσεπάθει νὰ καλυτερεύῃ τὴν κατάστασιν τῶν ἐρ/αζομένων ἀγροτῶν προικίζουσα τὴς κοινότητος τῶν χωρίων μὲ περισσοτέρας ἐλευθερίας. Ἄλλ' αἱ προσπάθειαι αὗται ὑπὸ μικρᾶς ἐστέφθησαν ἐπιτυχίας. Αἱ ἀρπαγαὶ τῶν μεγάλων ἠῦξανον, ὁ δεσμός, ὁ ὁποῖος προσήλωνε τὸν ἄνθρωπον εἰς τὴν γῆν, ἐγίνετο ἰσχυρότερος καὶ ὁ ἀριθμὸς τῶν δουλοπαροίκων ἐπολλαπλασιάζετο. Τὸ κοινωνικὸν λοιπὸν ζήτημα εἶχεν ὀξυνθῆ ἐπικινδύνως διὰ τὴν ἡσυχίαν καὶ τὴν εὐτυχίαν τοῦ κράτους. Εὐλόγως δὲ φαντάζεται τις τὰ ἀποτελέσματα τῆς καταστάσεως αὐτῆς τῶν πραγμάτων, εἰς τὴν ὁποίαν πρέπει νὰ προσθέσωμεν τὰς δυστυχίας τοῦ πολέμου καὶ τὰς καταπιέσεις τῆς διοικήσεως. Ἡδὴ ἀπὸ τοῦ 5' αἰῶνος οἱ ἀγροὶ ἤρχισαν νὰ ἐρημῶνωνται ἢ γεωργία νὰ ἐγκαταλείπεται καὶ ὁ λαὸς νὰ συρρέῃ εἰς τὰς μεγάλας πόλεις. Καὶ ἐπειδὴ ἐξ ἄλλου καὶ αἱ μεγάλαι ἰδιοκτησίαι συνήθως μετρίως ἐκαλλιεργοῦντο, οἱ ἐκ τῆς γῆς πόροι τοῦ κράτους ὀλογνὲν ἠλαττοῦντο.

Παρ' ὅλα ταῦτα ὅμως ἡ γεωργία ἦτο πάντοτε πηγὴ οἰκονομικοῦ πλούτου τοῦ κράτους. Ὑπῆρχον γῶραι πλουσίας γεωργικῆς παραγωγῆς. Αἱ πεδιάδες τῆς Θράκης παρήγον ἐν ἀφθονίᾳ σίτον, ὁ ὁποῖος ἐχρησίμευεν ἐν μέρει διὰ τὴν διατροφήν τῆς Κων/πόλεως. Αἱ δὲ ἐπαρχίαι τῆς Μ. Ἀσίας ἦσαν μὲν πλήρεις μεγάλων ἰδιοκτησιῶν, ἀλλ' ἦσαν γῶραι εὐφορώταται καὶ πλουσιώταται. Ἐπομένως, ὅταν ἡ κυβέρνησις εὐρίσκετο εἰς χεῖρας ἡγεμόνων ἐνεργητικῶν καὶ ἀρετὰ ἰσχυρῶν διὰ νὰ προστατεύουσιν τοὺς μικροὺς γεωργοὺς, οἱ ἐκ τῆς γεωργίας πόροι τοῦ κράτους ἠῦξανον μεγάλως. Ἐπὶ τῶν αὐτοκρατόρων δὲ τούτων συνέπιπτε νὰ ἐπέρχεται καὶ αὐξήσις τῆς δυνάμεως ταῦ κράτους.

6. Ἡ θρησκεία.

Ἡ διοίκησις τῆς Ἐκκλησίας καὶ ἡ ἐν τῷ κράτει θέσις αὐτῆς.

Ἡ χριστιανικὴ θρησκεία ἀπὸ τῆς Ἰουδαίας διεδόθη ἀνὰ σύμπαντα τὸν κόσμον μετὰ μεγάλης ταχύτητος. Εἰς τοῦτο συνετέλεσαν δύο τινά: ἡ ῥωμαϊκὴ κυριαρχία, ἡ ὁποία εἶχε καταλύσει τὰ μεταξὺ τῶν λαῶν ὄρια, καὶ μάλιστα ἡ ἐξάπλωσις καθ' ὅλον τὸν κόσμον τοῦ Ἑλληνισμοῦ, ὁ ὁποῖος παρέσχεν εἰς τὴν νέαν θρησκείαν θαυμάσιον ὄργανον διαδόσεως, τὴν ἑλληνικὴν γλῶσσαν. Ὁ Ἑλληνισμὸς ὅμως παρέσχεν εἰς τὸν Χριστιανισμὸν καὶ ἄλλην ἀνυπολόγιστον ἀξίαν ὑπηρεσίαν. Παρέσχεν εἰς αὐτὸν τὸν ἀστικὸν ὄργανισμὸν τῶν ἑλληνικῶν πόλεων. Διὰ τούτου ὀργανωθεὶς ἀπέκτησε δύναμιν μεγίστην, ἀπετέλεσεν ἰδιαιτέρον οὕτως εἰπεῖν κρῖτος ἐντὸς τοῦ ῥωμαῖοῦ κράτους, καὶ ἀφ' ἑνὸς μὲν ἠδυνήθη νὰ ἀντιστῆ εἰς τοὺς διωγμούς, ἀφ' ἑτέρου δὲ ἠνάγκασεν ἕνα αὐτοκράτορα, τὸν Κωνσταντῖνον, νὰ προσέξῃ εἰς αὐτὸν καὶ νὰ ἀναγνωρίσῃ ἐπισήμως τὴν ὑπαρξίν του.

Ὅντως ὁ Χριστιανισμὸς εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς ὀργανώθη δημοκρατικῶς, ὅπως ἦσαν ὀργανωμένοι αἱ ἐν τῇ Ἀνατολῇ ἑλληνικαὶ πόλεις. Ἐκάστης πόλεως οἱ χριστιανοὶ ἀπετέλουν ἐκκλησίαν, ἡ ὁποία, ὡς καὶ τὸ ἔθνος τῆς δημοῦ, δὲν ἦτο ἄλλο τι, εἰμὴ ἡ ἐκκλησία τῶν ἀρχαίων ἑλληνικῶν δήμων. Ἐκάστη ἐκκλησία ἐξέλεγε ἐκ τῶν συγκροτούντων αὐτὴν χριστιανῶν ἄνδρας τινάς, οἱ ὁποῖοι καλούμενοι πρεσβύτεροι ἐτέλουν τὰς ἱεροτελεστίας, διεχειρίζοντο ἐν συμβουλίῳ τὰ κοινὰ τῆς ἐκκλησίας πράγματα καὶ ἔκρινον ὅλας τὰς μεταξὺ χριστιανῶν διαφοράς, ὅσας οὗτοι δὲν ἠθέλον νὰ ὑποβάλλουσιν εἰς τὴν κρίσιν δικαστοῦ εἰδωλολάτρου. Τὸ συνέδριον δηλ. τοῦτο τῶν πρεσβυτέρων ἀντεστοίχει πρὸς τὴν βουλὴν τῶν ἑλληνικῶν ἀστικῶν θεσμῶν. Τοῦ συνεδρίου τούτου προϊστάτο ὁ καλούμενος ἐπίσκοπος, ὁ ὁποῖος ἐξελέγετο διὰ τῆς ἐλευθέρας ψήφου τῆς ὅλης ἐκκλησίας καὶ ἀντεστοίχει πρὸς τοὺς ἀρχοντας τῶν ἑλληνικῶν πολιτευμάτων. Οὕτω οἱ πρεσβύτεροι μετὰ τῶν ἐπισκόπων ἀπετέλεσαν ἰδίαν ἱερατικὴν τάξιν, ἡ ὁποία ὀνομάζετο κληρὸς, κατ' ἀντίθεσιν πρὸς ὅλους τοὺς ἄλλους χριστιανούς, οἱ ὁποῖοι ἀπετέλουν τὸν λαὸν καὶ ὀνομάζοντο λαϊκοί.

Καὶ εὐθὺς μὲν ἐξ ἀρχῆς ὅλοι αἱ ἐκκλησίαι συνεννοοῦντο μεταξὺ των δι' ἐπιστολῶν ἢ δι' ἀπεσταλμένων. Βραδύτερον ὅμως, περὶ τὰ τέλη τῆς δευτέρας μ. Χ. ἑκατονταετηρίδος, ἠσθάνθησαν τὴν ἀνάγκην νὰ συνδεθοῦν μεταξὺ των στενότερον δι' ἐπαρχιακῶν συνόδων ἀντι-

στοίχων πρὸς τὰ ἀμφικτιονικὰ συνέδρια. Οἱ ἐπίσκοποι τῶν διαφόρων ἐκκλησιῶν συνήρχοντο τακτικῶς κατὰ τὸ ἔαρ καὶ τὸ φθινόπωρον εἰς τὴν πρωτεύουσαν τῆς ἐπαρχίας καὶ ἐξέδιδον ἀποφάσεις καλουμένας κανόνας, διὰ τῶν ὁποίων ἐρρυθμίζοντο τὰ κυριώτατα τῆς πίστεως καὶ τῆς διοικήσεως τῆς Ἐκκλησίας. Ὀλίγον κατ' ὀλίγον αἱ τοπικαὶ αὐταὶ σύνοδοι ἤλθον εἰς σχέσεις πρὸς ἀλλήλας ἀνακρινόμεναι καὶ ἐπικυροῦσαι τὰς ἀμοιβαίας πράξεις. Τέλος ἀπὸ τοῦ Μ. Κωνσταντίνου ὑπεράνω τῶν τοπικῶν αὐτῶν συνόδων ἐτέθησαν αἱ λεγόμεναι Οἰκουμενικαὶ σύνοδοι, συνέδρια δηλ. περιλαμβάνοντα ἀντιπροσώπους ὄλων τῶν ἐπαρχιῶν τοῦ χριστιανικοῦ κόσμου, τὰ ὁποῖα συνεκαλοῦντο, ὡς ἴσως ἐκτακτοὶ ἀνάγκαι τῆς Ἐκκλησίας ἀπήτουν τοῦτο. Οὕτω ὅλη ἡ χριστιανικὴ Ἐκκλησία κατήντησε γὰρ γίνῃ μία μεγάλη δημοσπονδία πολιτειῶν.

Καὶ δὲν περιορίσθη εἰς ταῦτα ὁ ὀργανισμὸς οὗτος. Οἱ ἐπίσκοποι τῶν ἐπαρχιακῶν πόλεων ὑπετάχθησαν εἰς τὸν ἐπίσκοπον τῆς πρωτεύουσας τῆς ἐπαρχίας (μητροπόλεως), ὁ ὁποῖος ὠνομάσθη μητροπολίτης. Πάλιν μερικαὶ μητροπόλεις ἔνεκα τοῦ μεγαλυτέρου πλήθους τῶν εἰς αὐτὰς χριστιανῶν ἢ ἔνεκα τῶν μεγαλυτέρων μαρτύρων καὶ ἁγίων, τοὺς ὁποῖους ἀνέδειξαν, ἐθεωρήθησαν ἀνώτεροι τῶν ἄλλων καὶ ὠνομάσθησαν Ἀποστολικά. Τοιαῦτα ἦσαν ἡ τῆς Ῥώμης, τῶν Ἱεροσολύμων, τῆς Ἀντιοχείας, τῆς Ἀλεξανδρείας, εἰς τὰς ὁποίας προσετέθη καὶ ἡ τῆς Κων)πόλεως μετὰ τὴν κτίσιν αὐτῆς, ὡς νέας πρωτεύουσας τοῦ ὁμοῦ κράτους. Τούτων οἱ ἐπίσκοποι προσέλαβον καὶ τὸν τίτλον τοῦ Πατριάρχου. Πρῶτος δὲ μεταξὺ αὐτῶν ἐθεωρεῖτο ὁ τῆς Ῥώμης, ὁ ὁποῖος ἐκαλεῖτο καὶ Πάπας, διότι ἡ Ῥώμη ἦτο ἡ ἀρχαία πρωτεύουσα τοῦ κράτους.

Κατὰ ταῦτα ὁ πρῶτος τοῦ Χριστιανισμοῦ ὀργανισμὸς ὑπῆρξε δημοκρατικός. Καὶ εἰς μὲν τὴν Δύσιν ἡ Ἐκκλησία ἀπέβαλε τελείως τὸν χαρακτήρα τοῦτον καὶ κατέληξεν εἰς τὴν ἀπόλυτον κυριαρχίαν τοῦ Ἀρχιερέως τῆς Ῥώμης. Μάλιστα, ὡς εἶδομεν, ἀδιακόπως οἱ κατὰ καιροὺς πάπαι ἐζήτουν γὰρ ἐπιβάλλουν τὴν κυριαρχίαν των αὐτῶν καὶ εἰς τὰς ἐκκλησίας τῆς Ἀνατολῆς, ἀλλ' αὐταὶ οὐδέποτε ὑπέκυψαν εἰς τὰς περὶ τούτου ἀξιώσεις τῶν παπῶν. Δὲν συνέβη ὅμως ὁμοίως καὶ εἰς τὴν Ἀνατολήν. Εἶναι ἀληθές ὅτι καὶ ἐνταῦθα ἀπὸ τῆς ἰδρύσεως τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει μοναρχίας ἡ Ἐκκλησία περιεβλήθη ἀριστοκρατικὸν χαρακτήρα. Οὐδέποτε ὅμως οὐδὲ μέχρι σήμερον ἀπέβαλε τὰς δημοκρατικὰς αὐτῆς ἀρχάς.

Ὅντως μεταξὺ τῶν πατριαρχῶν τῆς Ἀνατολῆς ὁ τῆς Κων)πόλεως, ὡς ἐπίσκοπος τῆς πρωτεύουσας τοῦ κράτους, κατέλαβεν ἐξέχουσάν τινα θέσιν, δι' ἧς καὶ ἀπὸ τοῦ τέλους τοῦ βου αἰῶνος ἔλαβε τὴν τίτλον τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριάρχου. Ἡ δὲ δύναμις αὐτοῦ ἔτι μᾶλλον ἠξήθη κατὰ τὸν βου αἰῶνα, ὅτε μετὰ τὴν κατάληψιν τῆς Συρίας, Παλαιστίνης καὶ Αἰγύπτου ὑπὸ τῶν Ἀράβων ἀπέμεινεν οὗτος ὁ μόνος πατριάρχης ἐν τῷ κράτει. Ἀλλὰ καὶ εἰς τὰ τοῦ κράτους ὁ πατριάρχης Κων)πόλεως δὲν κατεῖχε μικροτέρας θέσιν ἢ εἰς τὴν Ἐκκλησίαν. Αὐτὸς ἔχρειε τὸν αὐτοκράτορα καὶ ἐδέχετο τὴν διαβεβαίωσιν αὐτοῦ ὅτι θὰ προστατεύῃ τὴν ὀρθοδοξίαν καὶ θὰ σέβεται τὰ προνόμια τῆς Ἐκκλησίας. Ἦτο πλουσιώτατος, διότι διέθετεν ὡς κύριος τὴν ἄπειρον περιουσίαν τῆς Ἐκκλησίας. Ἦτο ἰσχυρότατος, διότι εἶχεν εἰς τὴν διάθεσίν του τὴν ἀπειροῦστρον στρατιάν τῶν μοναχῶν τῆς Κων)πόλεως, οἱ ὁποῖοι ἐξήσκουν μεγάλην ἐπιρροὴν ἐπὶ τοῦ ὄχλου τῆς πρωτεύουσας. Ἡ δύναμις ἐπομένως ὁ πατριάρχης γὰρ προσφέρει εἰς τὴν κυβέρνησιν σπουδαίας ὑπηρεσίας, καὶ ἀντιστρόφως γὰρ ἀψηφῆ τὸν αὐτοκράτορα εἴτε ἐκσφενδονίζων κατ' αὐτοῦ τοὺς κεραυνοὺς τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἀπαγορεύσεως καὶ τοῦ ἀναθέματος καὶ ἐπιβάλλων εἰς αὐτὸν τὴν θέλησίν του ἐξ ὀνόματος τοῦ Θεοῦ, εἴτε ἐξεγείρων τὸν λαὸν εἰς στάσιν καὶ καταβιβάζων αὐτὸν ἀπὸ τοῦ θρόνου.

Καὶ ἡ ἐξωτερικὴ δὲ παράστασις τοῦ πατριάρχου ἐσυμβόλιζε τὴν δύναμίν του. Κατῴκει εἰς μέγαρον πολυτελέστατον πλησίον εἰς τὸ ἱερὸν παλάτιον. Εἶχε τὰ φορεῖά του καὶ τὰ πολυτελῆ ἄρματα του διὰ τὰς μεγάλας τελετάς. Ἐσύχναζεν εἰς τὸν ἵπποδρομον, ἐφιλοξενεῖτο εἰς τὸ ἱερὸν παλάτιον καὶ ἀνταπέδιδε τὴν φιλοξενίαν παραθέτων πολυτελῆ γεύματα εἰς τὸ πατριαρχικὸν μέγαρον. Ἐφόρει ἰσχύρωμα ἐνδύματα, ὅπως οἱ ἀδελφοὶ καὶ οἱ υἱοὶ τοῦ βασιλέως, καὶ πῖλον πορφυροῦν μὲ χρυσοπαρῦφους ταινίας, ὅπως αὐτοὶ οἱ βασιλεῖς.

Ἦτο λοιπὸν ἡ δύναμις τοῦ πατριάρχου, τοῦ ἀρχηγοῦ τῆς Ἐκκλησίας, ὡς ἀντίρροπον πρὸς τὴν τοῦ βασιλέως, τοῦ ἀρχηγοῦ τοῦ κράτους. Κατ' ἀρχὴν τὰ δύο ἀξιώματα ἦσαν ἐντελῶς ἀνεξάρτητα ἀπ' ἀλλήλων. Ἀλλὰ τὰ ὄρια τῶν ἐξουσιῶν αὐτῶν δὲν ἦσαν ἀκριβῶς καθωρισμένα, καὶ ἔνεκα τούτου ἡ μεταξὺ αὐτῶν πάλη ὑπῆρξε διηρκής. Ὅσακις ἐβασίλευεν ἀνὴρ ἰσχυρός, ἐπενέβαινεν εἰς τὰ πράγματα τῆς Ἐκκλησίας καὶ διόκει κατ' οὐσίαν αὐτά. Τοῦτο δὲ πολλάκις, ὡς ἐπὶ τῶν αἰρέσεων, ἦτο ἀπαραίτητον διὰ τὴν σωτηρίαν τοῦ κράτους. Τοῦναντίον ὡσαύτως ὁ βασιλεὺς ἦτο ἀνήλικος ἢ ἀνὴρ ἀσθενὴς τὸν χαρακτήρα, ὁ πατριάρχης

ἀπέβαινε παντοδύναμος ἄγων καὶ φέρων τὴν σύγκλητον καὶ τὸν λαὸν τῆς Κων)πόλεως. Πάντοτε ὅμως ἡ δύναμις τοῦ πατριάρχου ἐχηρήμευεν ὡς φραγμὸς περιστέλλων τὴν παντοδυναμίαν τῆς αὐτοκρατορικῆς ἀπολυταρχίας.

Ἡ λατρεία. Ἡ λατρεία κατὰ τοὺς πρώτους χρόνους τοῦ Χριστιανισμοῦ ἦτο ἀπλουστάτη. Οἱ χριστιανοὶ συνηθοῦζοντο εἰς οἰκίας ἐπὶ τούτῳ ὠρισμένας καὶ ἐκεῖ ἀπέτεινον μικρὰν καὶ ἀπλὴν δέησιν πρὸς τὸν Θεόν. Ἐκεῖ συνάμα ἔφερον καὶ ἐκουσίας προσφορὰς, διὰ τῶν ὁποίων ἐγίνοντο κοινὰ δεῖπνα τῶν χριστιανῶν καλούμενα ἀγάπαι. Τὰ δὲ περισσεύοντα ἐδίδοντο εἰς τοὺς κληρικούς καὶ εἰς τοὺς πτωχοὺς. Χάριν τῶν τελευταίων μάλιστα ἐγίνοντο καὶ μηνιαῖα εἰσφοραί.

Ἀφ' οὗ ὅμως ὁ Χριστιανισμὸς ἐξηπλώθη περισσότερον καὶ παρουσιάσθη ἡ ἀνάγκη νὰ προσελκυσθοῦν ὄχλοι συνηθισμένοι εἰς ποικίλους λατρείας τύπους, ἐδέησε καὶ ἡ λατρεία νὰ ὀργανωθῆ συστηματικώτερον καὶ νὰ γίνῃ ἐπιδεικτικώτερα. Ἰδρῦθησαν λοιπὸν τότε ἰδιαιτέρα οἰκοδομήματα διὰ τὴν κοινὴν λατρείαν. Τὰ οἰκοδομήματα δὲ ταῦτα ἐκοσμήθησαν δι' εἰκόνων τοῦ Σωτῆρος, τῆς Παναγίας, τῶν μαρτύρων καὶ τῶν πρωταγωνιστῶν τῆς θρησκείας, εἰς τοὺς ὁποίους ἀπεδόθησαν ποικίλαι τιμαί. Οἱ λειτουργοὶ τῆς ἐκκλησίας ὑπεβλήθησαν εἰς ἱεραρχίαν καὶ περιεβλήθησαν ἐνδύματα μεγαλοπρεπῆ. Ἡ λατρεία ἐκανονίσθη, αἱ θρησκευτικαὶ ἀκολουθίαι ἐγένοντο μακρότεραι, καὶ τέλος ὁ ἀριθμὸς τῶν ἑορτῶν ἠυξήθη.

Εἰς τοῦτον συνετέλεσε καὶ κοινωνικὴ τις ἀνάγκη. Ψυχαγωγία καὶ κοινὰ τῆς κοινωνίας ἐντευκτήρια δὲν ὑπῆρχον. Εἰς τὴν ἐκκλησίαν λοιπὸν συνέρρεον οἱ ἄνθρωποι ὄχι μόνον διὰ νὰ ἀπευθύνουν τὰς δεήσεις των εἰς τὸν Θεόν, ἀλλὰ καὶ ἵνα συναντηθοῦν μεταξύ των. Ἐκ τούτου ἐγένεν ἐπαισθητὴ ἡ ἀνάγκη τῆς αὐξήσεως τῶν ἀφορμῶν τῆς συνεντεύξεως, δηλ. τῶν ἑορτῶν, καὶ τῆς ἐπιμηκύνσεως τῶν θρησκευτικῶν ἀκολουθιῶν. Ἐκτὸς τῶν Κυριακῶν καὶ τῶν μεγάλων ἑορτῶν, τῶν Χριστουγέννων, τῆς Ἀναστάσεως κλπ., καθ' ἑκάστην ἡμέραν ἐτελεῖτο ἡ μνήμη ἐνὸς ἢ περισσοτέρων ἁγίων. Κατὰ μικρὸν δὲ ἡ λατρεία δὲν ἀπηυθύνετο μόνον πρὸς τὸ ὑπέρτατον Ὄν, ἀλλὰ καὶ εἰς τοὺς Ἁγίους καὶ εἰς αὐτὰς τὰς εἰκόνας αὐτῶν, πολὺς τῶν ὁποίων ἐθεώρουν θαυματουργούς. Ὡσαύτως θαυματουργὸς δύναμις ἀπεδόθη ὀλίγον κατ' ὀλίγον καὶ πρὸς τὰ ὄργανα τῶν παθῶν τοῦ Σωτῆρος καὶ πρὸς τὰ λείψανα τῶν μαρτύρων καὶ τῶν πατέρων τῆς Ἐκκλησίας. Σὺν τῷ χρόνῳ δὲ ἡ θαυματουργὸς αὕτη δύναμις μετεβιβάσθη καὶ εἰς τὰς μαντείας

καὶ εἰς ἐπφοδούς. Οὕτω τὴν πίστιν διεδέχθη ἡ δεισιδαιμονία. ἡ ὁποία ἔφθαιρε τὸ ἰσχυρότατον ἠθικὸν ἐλατήριο τοῦ Ἔθνους, τὴν ὑρησκείαν.

Ὁ μοναχισμὸς. Καὶ ἄλλο κοινωνικὸν κακὸν προέκυψεν ἐκ παρεξηγήσεως τῆς θρησκείας. Κατὰ τοὺς πρώτους αἰῶνας τοῦ Χριστιανισμοῦ πολλοὶ ἄνθρωποι παρακινούμενοι ὑπὸ τοῦ ζήλου αὐστηροτέρας ἐκπληρώσεως τῶν παραγγελιῶν τῆς νέας θρησκείας, ἀπεχώρουν ἀπὸ τῶν φροντίδων τοῦ κόσμου καὶ διῆγον τὸν βίον μακρὴν τῶν πόλεων εἴτε μεμονωμένοι εἴτε πολλοὶ ὁμοῦ. Ὁ μοναχικὸς οὗτος καὶ ἀσκητικὸς βίος διὰ τῶν ἐξόχων ἀρετῶν, τὰς ὁποίας ἀνέπτυξαν πολλοὶ τῶν μοναχῶν καὶ ἀσκητῶν τούτων, συνετέλεσεν ὄχι ὀλίγον εἰς τὴν ἠθικὴν τῆς πίστεως κραταίωσιν. Ἀλλὰ καὶ πολὺ ἄλλα ἀγαθὰ ἐκ τοῦ θεσμοῦ τούτου προέκυψαν. Πολλοὶ ἐκ τῶν περιπετειῶν τοῦ βίου πληγωμένοι ψυχὰι εὖρον θεραπείαν εἰς τὰ μοναστήρια. Πολλάκις οἱ πένητες καὶ οἱ ὀδοιπόροι εἰς αὐτὰ εὖρον καταφυγὴν. Ἐν καιρῷ πολιτικῶν καὶ κοινωνικῶν τρικυμιῶν εἰς αὐτὰ κατέφυγον τὰ γράμματα καὶ αἱ τέχναι. Κατὰ τοὺς τελευταίους δὲ χρόνους αὐτὰ ἀνεδείχθησαν οἱ προμαχῶνες τῆς ἐθνικῆς ἡμῶν ἀνεξαρτησίας.

Παρ' ὅλα ταῦτα ὁ μοναχισμὸς εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς ἐξώκειλεν εἰς πολλὰ ἄτοπα. Τὰ μοναστήρια ἐπολλαπλασιάσθησαν καὶ ἐπλουτίσθησαν διὰ πολλῶν κινητῶν καὶ ἀκινήτων ἀφιερωμάτων τῶν εὐσεβῶν. Ὁ βίος εἰς αὐτὰ ἔπαυσε νὰ εἶναι ἀσκητικὸς καὶ ἀπηλλαγμένος τῶν ματαιότητων τοῦ κόσμου. Τὸ δὲ δεινότερον, μυριάδες νέων συνέρρεον κατ' ἔτος εἰς αὐτὰ ὄχι ὑπὸ εὐσεβείας κινούμενοι, ἀλλ' ἵνα ζοῦν βίον ἀπράγμονα καὶ τρυφηλὸν καὶ ἐνίοτε ἀκόλαστον. Ἐκ τούτου δὲ τὸ μὲν δημόσιον ταμεῖον ἔστερεῖτο πολλῶν πόρων, διότι τὰ εἰς τὰ μοναστήρια ἀφιερούμενα κτήματα ἔμενον ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἀφορολόγητα, ἡ δὲ στρατιωτικὴ ὑπηρεσία, ἡ γεωργία καὶ ἡ βιομηχανία ἔστεροῦντο βραχιόνων.

γ. Τὰ γράμματα ἀπὸ τοῦ Μ. Κωνσταντίνου μέχρις Ἡρακλείου.

Ἡ ἀρχαία παράδοσις καὶ ἡ παιδεία. Ἡ Αὐτοκρατορία τῆς Κων)πόλεως κατὰ τὸν μέσον αἰῶνα ὑπῆρξε τὸ μόνον μέρος τοῦ κόσμου, τὸ ὁποῖον διετήρησε τὴν ἀρχαίαν παράδοσιν καὶ τὴν ἀπ' εὐθείας ἐπαφὴν μὲ τὸν ἀρχαῖον ἑλληνισμόν. Συνήγωνεν ὅλας τὰς ἐνδόξους πόλεις τοῦ Ἑλληνισμοῦ (Ἀθήνας, Ἀλεξάνδρειαν, Ἀντιόχειαν κλπ.), αὕτη δὲ ἡ πρωτεύουσα τῆς, ἡ Κων)πολις, ἦτο κατ' οὐσίαν εὐθὺς ἐξ

ἀρχῆς ἑλληνικῆ πόλις. Οἱ λαοὶ τῆς μοναρχίας ἦσαν κατὰ τὸ πλεῖστον Ἕλληνες ἢ ἑξελληνισμένοι Ἀσιᾶται καὶ ἐλάλουν ὡς ἐθνικὴν τῶν γλώσσων τὴν ἑλληνικὴν. Ὡς ἐκ τούτου δὲ καὶ εὐκόλως κατενόουν καὶ ἠ-
 χαριστοῦντο μελετῶντες τὰ ἔργα τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς λογοτεχνίας. Διεφύλαττον λοιπὸν εἰς τὰς βιβλιοθήκας τῶν ὡς ἀντικείμενα μεγάλης ἀξίας τὰ χειρόγραφα τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων συγγραφέων, ἀντέγραφον αὐτὰ μετ' ἐπιμελείας, τὰ ἐμελέτων καὶ τὰ ἐσχολίαζον. Αἱ αὐτοκρατορικαὶ βιβλιοθήκαι τῆς Κων)πόλεως καὶ αἱ πατριαρχικαὶ ἦσαν θαυμασιῶς ἐφωδιασμένα μετ' ὅλους τοὺς θησαυροὺς τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς λογοτεχνίας. Δὲν ἦσαν ὅμως κατώτεροι αὐτῶν αἱ μοναστηριακαὶ καὶ αἱ ἰδιωτικαὶ ἀνδρῶν σοφῶν ἀσχολουμένων εἰς τὰ γράμματα. Ἄλλως τε ἡ ἑλληνικὴ λογοτεχνία ἀπετέλει τὴν βᾶσιν τῆς παιδείας κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους.

Εἶναι ἀληθὲς ὅτι ἡ στοιχειώδης ἐκπαίδευσις, ἡ ὁποία εὐρίσκετο ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον εἰς χεῖρας τῶν μοναχῶν, εἶχε χαρακτῆρα θρησκευτικόν. Ὡς σχολεῖα τῆς στοιχειώδους ἐκπαιδεύσεως ἐχρησίμευον ἢ αἱ μοναὶ ἢ οἱ νάρθηκες τῶν ἐκκλησιῶν καὶ σπανιώτερον αἱ οἰκίαι τῶν ἰδιωτῶν διδασκάλων. Εἰς αὐτὰ οἱ παῖδες ἐδιδάσκοντο ὑπὸ μοναχῶν ἢ ἱερέων ἀνάγνωσιν, γραφὴν καὶ ἀριθμῆσιν στοιχειώδη, καὶ ἠσκοῦντο εἰς τὴν ἀρετὴν. Ἀνεγίνωσκον δὲ προσέτι τὰ ἱερὰ βιβλία τῆς Ἐκκλησίας καὶ τοὺς βίους τῶν ἁγίων.

Ἄλλ' ὅμως πᾶς μορφωμένος ἄνθρωπος ἔπρεπε νὰ ἔχη ἀναγνώσει τὸν Ὅμηρον, τὸν Ἡσίοδον καὶ τὸν Πίνδαρον, μέρη τινὰ τῶν τραγικῶν, τὸν Ἀριστοφάνην, τὸν Θεόκριτον καὶ ἀκόμη τὸν Θουκυδίδη, ἔργα τινὰ τοῦ Δημοσθένους, τοῦ Πλάτωνος, τοῦ Ἀριστοτέλους, μερικὰς βιογραφίας τοῦ Πλουτάρχου, τὸν Λιβάνιον καὶ τὸν Λουκιανόν. Τὴν μόρφωσιν αὐτὴν ἐλάμβανον εἰς ἀνώτερα σχολεῖα παρὰ διδασκάλων ἰδιωτικῶν. Ἡ μόρφωσις ὅμως αὕτη δὲν ἦτο γενικὴ καὶ οὐδ' ἦτο δυνατόν νὰ γενικευθῇ. Διὰ τὴν ἔλλειψιν τῆς τυπογραφίας ἦτο κατ' ἀνάγκην προνόμιον ὀλίγων ἀνθρώπων, τῶν εὐπόρων.

Ἐκτὸς τῶν σχολείων τούτων ὑπῆρχον καὶ ἀνώτεροι φιλοσοφικαὶ καὶ ἱστορικαὶ σχολαὶ εἰς τὰς Ἀθήνας, τὴν Ἀλεξάνδρειαν, τὴν Ἀντιόχειαν, τὴν Βηρυττόν, τὴν Πάξαν, τὴν Τύρον καὶ ἰδίως εἰς τὴν Κων)πολιν. Καὶ αἱ μὲν ἐν Ἀθήναις σχολαὶ ταχέως ἐμαράνθησαν, διότι εἰς αὐτὰς μόνον ἐθνικοὶ διδάσκαλοι ἐδίδασκον, καὶ ἐπὶ τέλους ἐκλείσθησαν ἐπὶ Ἰουστινιανοῦ. Αἱ ἄλλαι ὅμως μετατραπέσαι εἰς χριστιανικὰς ἐξηκολούθησαν ἀκμάζουσαι μέχρι τῆς ἀραβικῆς κατακτῆ-

σεως καὶ ἀναδεικνύουσαι πολλοὺς καὶ περιφανεῖς φιλοσόφους καὶ ἄλλους λογίους. Ἄνωτάτη τέλος σχολὴ ἦτο τὸ ἐν Κων)πόλει Πανδιδασκῆριον, εἶδος σημερινοῦ Πανεπιστημίου, τὸ ὁποῖον ἰδρύθη ἐπὶ Θεοδοσίου τοῦ Β' (425). Τὸ Πανδιδασκῆριον τοῦτο περιελάμβανε τριάκοντα καθηγητὰς.

Ἐκ τούτων 15 ἐδίδασκον τὴν ἑλληνικὴν γραμματικὴν καὶ φιλολογίαν, οἱ δ' ἄλλοι 15 λατινιστὶ τὴν ῥωμαϊκὴν φιλολογίαν, τὸ δίκαιον καὶ τὴν φιλοσοφίαν. Οἱ καθηγηταὶ δ' εἰς αὐτὸ διωρίζοντο κατόπιν αὐστηρᾶς ἐπιστημονικῆς δοκιμασίας ἐνώπιον τῆς συγκλήτου καὶ μετ' ἀκριβῆ ἐρευνᾶν τοῦ ἠθικοῦ αὐτῶν χαρακτῆρος.

Ἡ λογοτεχνία. Οἱ μεσαιωνικοὶ Ἕλληνες δὲν ἦσαν μόνον οἱ κληρονόμοι τῶν προγόνων τῶν καὶ οὕτως εἶπεν οἱ βιβλιοθηκᾶριοι τῶν ἔργων, τὰ ὁποῖα ἐκεῖνοι εἶχον κληροδοτήσει εἰς αὐτούς. Ἐπεδόθησαν μετὰ ζήλου καὶ εἰς τὴν συγγραφὴν.

Δυστυχῶς ἔνεκα τῶν πολλῶν καὶ μεγάλων διαφορῶν, αἱ ὁποῖαι ὑπῆρχον μετὰ τῆς ὁμιλουμένης καὶ τῆς ὑπὸ τῶν λογίων γραφομένης γλώσσης, δὲν ἦτο δυνατόν νὰ παραχθοῦν λογοτεχνικὰ ἔργα τέλεια. Ἀφ' ὧν δηλ. διὰ τῶν μεγάλων συγγραφέων τῆς ἀκμῆς τῶν Ἀθηνῶν ἐδημιουργήθη γλωσσικὸς κανὼν καὶ γνώμων, ἡ δὲ ἄττικὴ ἑξαπλωθεῖσα εἰς ὅλας τὰς ἀνατολικὰς χώρας κατέστη κοινὴ, ἤρχισε νὰ ἐμφανίζεται εἰς τοὺς Ἕλληνας κοινότερος τρόπος ἐκφράσεως ἐκδηλούμενος εἰς τὴν παρὰ τῆς ὁρθῆς προφορᾶς καὶ τοῦ σχηματισμοῦ τῶν προτάσεων καὶ εἰς τὴν ἀνάλυσιν καὶ ἀπλοποίησιν τῶν γραμματικῶν τύπων, ἤρχισε δηλ. νὰ ἐμφανίζεται διαφορὰ μετὰ τῆς ὁμιλουμένης καὶ γραφομένης γλώσσης. Ἡ διαφορὰ αὕτη φυσικὰ σὺν τῇ παρῶν τοῦ χρόνου ἠῤῥεαν, διότι ἡ μὲν γραπτὴ ὡς ἀκολουθοῦσα παγίους κανόνας παρέμενεν ἀμετάβλητος, τοῦναντίον δὲ ἡ ὁμιλουμένη ὅλον ἐν μεταβάλλετο. Ὁπόση δὲ ἦτο ἡ διαφορὰ αὕτη κατὰ τοὺς πρώτους χρόνους τοῦ Χριστιανισμοῦ φαίνεται ἐκ τοῦ Εὐαγγελίου, τὸ ὁποῖον ὡς γραφὴν διὰ τοὺς πολλοὺς ἐγράφη εἰς τὴν τότε ὁμιλουμένην. Ἐν τούτοις οἱ λόγοι ἐξηκολοῦθον νὰ διατυπώνουν τὰς ἰδέας τῶν κατὰ τοῦ γραμματικῶν τύπων, τὰς λέξεις καὶ τὰς συντάξεις τῶν δοκίμων ἄττικῶν. Τοῦτο ἐλέγετο ἄττικισμός.

Ὡς ἦτο ὅμως φυσικόν, οἱ λόγοι ὑποβιβλημένοι εἰς τοιαύτην τυραννίαν δὲν ἦτο δυνατόν γράφοντες νὰ ἔχουν τὴν χάριν, τὴν εὐκαμψίαν, τὴν δροσερότητα καὶ τὰς λοιπὰς ἀρετὰς τῆς γνησίας λαϊκῆς γλώσσης. Ὅντως δὲ τὰς ἀρετὰς αὐτὰς εὐρίσκομεν εἰς τὰ λογοτεχνήματα ἐκεῖνα μόνον, τὰ ὁποῖα, ὡς θὰ ἴδωμεν, ἠἀπεμακρύνθησαν ἀπὸ τῆς παλαιᾶς παραδόσεως.

Ἄλλ' ὡς ἴδωμεν ὁποῖα εἶναι ἡ βυζαντινὴ λογοτεχνία κατὰ τὴν περίοδον ταύτην εἰς τὰς γενικωτέρας τῆς γραμμᾶς.

Ὁ περὶ λόγος.

Ἡ ἱστορία. Ἡ ἱστορία εἶναι ἡ εὐνοουμένη μορφή, ὑπὸ τὴν ὁποῖαν ἐκτίθεται ἡ σκέψις τοῦ ἔθνους καθ' ὅλον τὸν μέσον αἰῶνα. Οἱ ἱστοριογράφοι διαιροῦνται εἰς δύο κατηγορίας, τοὺς κυρίως ἱστορικοὺς καὶ τοὺς χρονογράφους.

Οἱ ἱστορικοὶ ἀκολουθοῦν κατὰ πόδας τοὺς ἀρχαίους Ἑλληνας συγγραφεῖς. Ἄλλοι μὲν ἔχουν ὑπόδειγμα τὸν Ἡρόδοτον καὶ τὸν Θουκυδίδη, ἄλλοι δὲ τὸν Ξενοφῶνα ἢ τὸν Πολύβιον. Περιβάλλουν μὲ ἀρχαῖα ὀνόματα νέα διανοήματα καὶ σὺν τῷ χρόνῳ καθίστανται ἀπρόσιτοι εἰς τοὺς μὴ λόγιους. Συγχρόνως ὁμοῦ καὶ μεταχειρίζονται τὴν ἐπιστημονικὴν μέθοδον τῶν ἀρχαίων συγγραφέων. Ὡς ὑπόθεσιν τῆς ἱστορίας τῶν λαμβάνουν τὰ σύγχρονα γεγονότα. Εἶναι δὲ εἰς θέσιν νὰ πραγματεύωνται τὰ γεγονότα ταῦτα, διότι κατέχουν μεγάλας θέσεις εἰς τὴν πολιτείαν ἢ μετέχουν τῶν πραγμάτων, τὰ ὁποῖα περιγράφουν.

Τούναντίον οἱ χρονογράφοι εἶναι μοναχοὶ ἀγνοοῦντες κατὰ τὸ πλεῖστον τὰ πράγματα τοῦ βίου, καί, ἐπειδὴ ἀποτείνονται εἰς ὀλόκληρον τὸ ἔθνος, γράφουν εἰς τὴν γλῶσσαν τὴν ὑπ' αὐτοῦ κατανοουμένην. Πραγματεύονται δὲ ὀλόκληρον τὴν ἱστορίαν τῆς ἀνθρωπότητος ἀπὸ κτίσεως τοῦ κόσμου, ἀλλὰ στεροῦνται κριτικῆς καὶ ἀντιγράφουν ὁ εἰς τὸν ἄλλον.

Ὁ ἐπιφανέστερος τῶν ἱστορικῶν εἶναι ὁ **Προκόπιος**. Οὗτος ἦτο ἐκ Καισαρείας τῆς Παλαιστίνης καὶ εἶχε σπουδάσει τὰ νομικά, ἐλθὼν δὲ εἰς Κων(σταντινούπολιν) πρὸς εὐρεσιν τύχης προσελήφθη ὡς γραμματεὺς ὑπὸ τοῦ στρατηγοῦ τοῦ Ἰουστινιανοῦ Βελισσαρίου καὶ ὡς τοιοῦτος παρηκολούθησε τὸν Βελισσαρίου εἰς ὅλας τὰς ἐκστρατείας του. Ἔνεκα τούτου εἶχε γνῶσιν ὅλων τῶν πολιτικῶν γεγονότων τῆς ἐποχῆς του. Ὁ Προκόπιος συνέγραψε: 1) Τοὺς ἐπὶ τοῦ Ἰουστινιανοῦ πολέμους κατὰ τῶν Περσῶν, τῶν Βανδάλων καὶ τῶν Γότθων μέχρι τοῦ 554, εἰς τοὺς ὁποίους ὁ ἴδιος εἶχε λάβει μέρος. 2) Τὰ Ἀνέκδοτα. Εἰς αὐτὰ ὁ Προκόπιος περιλαμβάνει ὅσα διὰ πολιτικούς λόγους δὲν ἠδύνατο νὰ περιλάβῃ εἰς τὴν μεγάλην του συγγραφὴν, κάμνει δηλ. εἰς αὐτὰ ἀποκαλύψεις περὶ τοῦ ἰδιωτικοῦ βίου τοῦ Ἰουστινιανοῦ καὶ τῆς Θεοδώρας. 3) Τὰ Κτίσματα. Εἰς τὸ σύγγραμμα αὐτὸ ὁ συγγραφεὺς ἀναφέρει τὰς πόλεις, τὰς ὁποίας ὠχύρωσεν ὁ Ἰουστινιανός, καὶ τὰς ὑπ' αὐτοῦ κτισθείσας ἐκκλησίας, βιβλιοθήκας καὶ δημόσια λουτρά.

Εἰς ὅλας τὰς συγγραφάς του ὁ Προκόπιος μιμείται τὸν Ἡρόδοτον καὶ τὸν Θουκυδίδη, ἀλλὰ καὶ διατηρεῖ ἀνεξαρτησίαν τινά. Εἶναι χριστιανὸς καὶ ὡς τοιοῦτος ἐξαρτᾷ πάντα τὰ ἀνθρώπινα ἐκ τοῦ Θεοῦ. Παρασυρόμενος ὁμοῦ ὑπὸ τῶν ὑποδειγμάτων του καταβάλλει ἐνίοτε προσπαθείας νὰ ἐξηγήσῃ τὰ συμβαίνοντα διὰ τῆς λογικῆς.

Τὴν ἱστορίαν τοῦ Προκοπίου συνεχίζει ὁ **Ἀγαθίας**, καὶ τὴν τοῦ Ἀγαθίου ὁ **Μένανδρος**. Τελευταῖος δὲ ἱστορικὸς τῆς περιόδου ταύτης εἶναι **Θεοφύλακτος ὁ Σιμοκάτης**. Πάντες οὗτοι ἐμιμήθησαν τὸν Προκόπιον, ἀλλ' εἶναι κατώτεροι αὐτοῦ.

Ἐκ τῶν χρονογράφων ὁ κυριώτατος ἢ μᾶλλον ὁ μόνος κατὰ τὴν περίοδον ταύτην εἶναι ὁ **Ἰωάννης Μαλάλας**. Ἡ χρονογραφία τοῦ Μαλάλα εἶναι ἀκριτος καὶ ἀσυνάρτητος φλυαρία εἰδήσεων περὶ τῶν παλαιῶν χρόνων ἀνευ οὐδεμιᾶς ἐπιστημονικῆς ἀκριβείας. Ἄλλ' ἐπειδὴ ἦτο γραμμμένη εἰς τὴν ὑπὸ τοῦ λαοῦ ὀμιλουμένην γλῶσσαν, κατέστη εὐχάριστον ἀνάγνωσμα διὰ τὸ πολὺ κοινόν, τὸ ὁποῖον δὲν εἶχεν ἀρκετὴν μόρφωσιν διὰ νὰ ἀναγινώσκῃ ἱστορικὰ βιβλία μὲ ἀρχαῖκόν ὕφος. Ὁ συγγραφεὺς ἀγνοεῖ τὴν ἱστορικὴν παράδοσιν, καὶ ἡ ἀρχαιότης δι' αὐτὸν εἶναι μία περίοδος τελείως ἀγνωστος. Ἀναμειγνύει τὴν ἱστορίαν τῶν Ἰσραηλιτῶν, τὴν ἑλληνικὴν μυθολογίαν καὶ τὴν ἱστορίαν τῆς Αἰγύπτου. Τὴν ἑλληνικὴν ἱστορίαν πραγματεύεται ἐντελῶς φανταστικῶς, περὶ δὲ τῆς ῥωμαϊκῆς οὐδὲν σχεδὸν λέγει. Τὰ γεγονότα τέλους τῶν χρόνων του ἐξιστορεῖ ἀναγράφων πολλὰς μικρὰς καὶ ἀσημάντους εἰδήσεις, ἰδίως ὅταν πρόκειται περὶ τῆς ἰδιαίτης του πατρίδος, τῆς Ἀντιοχείας.

Ἡ θεολογία. Ἡ ἀφθονία τῆς θεολογικῆς λογοτεχνίας εἶναι τεραστία. Ἡ ἀνάγκη τῆς στερεότητος τῆς πίστεως καὶ ὁ ἀκατάπαυστος ἄγων μεταξὺ τῶν διαφόρων αἱρέσεων ἔδωκαν κατὰ τὴν περίοδον ταύτην ἀφορητὴν πρὸς παραγωγὴν πλήθους ἔργων. Ὁ κατάλογος τῶν ἐκκλησιαστικῶν συγγραφέων εἶναι μακρὸς. Μεταξὺ αὐτῶν ἐξέχουσιν θέσιν κατέχουν οἱ πατέρες τῆς Ἐκκλησίας, Ἰουστίνος ὁ μάρτυς, Κλήμης ὁ Ἀλεξανδρεὺς, Ὠριγένης, Βασίλειος ὁ μέγας, Γρηγόριος ὁ Νύσσης, Γρηγόριος ὁ Ναζιανζηνός, Ἰωάννης ὁ Χρυσόστομος, Ἀθανάσιος ὁ Ἀλεξανδρεὺς, Συνέσιος ὁ Πτολεμαῖδος καὶ ὁ ἱστοριογράφος τῆς Ἐκκλησίας Εὐσέβιος ὁ Παμφύλου.

Εἰς οὐδένα ὁμοῦ τῶν κλάδων τῆς θεολογίας παρήγαγεν ἡ βυζαντινὴ Ἐκκλησία τόσα λογοτεχνικὰ μνημεῖα, ὅσα εἰς τὴν ἐκκλησιαστικὴν ἱστορικὴν. Εἰς τὴν ἑλληνικὴν ἐκκλησίαν ἐθεωρεῖτο ἀπαραίτητον τὸ

καμμίαν σημασίαν. Ἐξ ἄλλου καὶ ἡ γλῶσσα τῶν ὕμνων τούτων ἦτο ἀκατάληπτος. Ἐπομένως οὗτοι δὲν συνεκίνουν τὸν λαόν. Διὰ τοῦτο ἡ χριστιανικὴ ποίησις ἐγκατέλειπεν ἐνωρὶς καὶ τὴν ἀρχαίαν γλῶσσαν, ἀλλὰ πρὸ παντὸς τὰ ἀρχαῖα μέτρα. Διὰ τὴν ἑνθιμικὴν κατασκευὴν τοῦ στίχου ἐστηρίχθη ἤδη αὕτη εἰς τὸν ἀριθμὸν τῶν συλλαβῶν καὶ εἰς τὸν τόνον τῶν λέξεων, δηλ. εἰς ὅ,τι πραγματικῶς τὸ οὖς τότε ἤκουεν. Ἀλλὰ τῆς λέξεως ὁ τόνος δὲν ἀντικατέστησε τὸν τόνον τοῦ παλαιοῦ στίχου. Τοῦναντίον οἱ ἀρχαῖοι τύποι ἐγκατελείφθησαν ἐντελῶς, εἰσῆχθησαν δὲ ὅλως διάφοροι στίχοι καὶ στροφαί. Πρὸ παντὸς δὲ ἡ ποίησις αὕτη ἐστηρίζετο ἐπὶ τῆς συνοδευούσης αὐτὴν μουσικῆς. Οἱ μελωδοὶ τῆς ἐποχῆς ταύτης εἶναι ὅμοιοι πρὸς τοὺς ἀρχαίους αἰδούς. Ἐχομεν λοιπὸν μίαν νέαν καὶ αὐθόρμητον δημιουργίαν τοῦ ἑλληνικοῦ πνεύματος. Τὸ δὲ περίεργον εἶναι ὅτι οἱ μεσαιωνικοὶ Ἕλληνες τὰ τοιαῦτα ποιήματα ἔτασσον ὄχι εἰς τὴν ποίησιν, ἀλλ' εἰς τὸν πεζὸν λόγον. Τοῦτο ἔκαμνον, διότι εἶχον τὴν ἰδέαν, ὅτι μόνον οἱ ὕμνοι οὐ κατασκευασμένοι κατὰ τὰ παλαιὰ μέτρα ἀνήκον εἰς τὴν ποίησιν. Ἡ γνῶμη δὲ αὕτη συνετέλεσε εἰς τὸ νὰ ἐκλαμβάνωνται οἱ νεώτεροι ὕμνοι ὡς πεζογραφήματα καὶ νὰ γράφονται ἐν συνεχείᾳ, ὅπως ὁ πεζὸς λόγος.

Ἐκαστος ὕμνος σύγκειται ἐξ 20-30 ἢ καὶ περισσοτέρων στροφῶν, ὀνομάζεται δὲ κοντάκιον ἢ κοντάκιον (μικρὸν, κοντὸν ῥαβδίον, περὶ τὸ ὁποῖον ἐτυλίσσετο ὁ πάπυρος). Βραδύτερον ἐσχηματίσθη καὶ ἄλλος τύπος ὕμνων, ὁ λεγόμενος κανών. Ἀλλὰ περὶ τούτου θὰ γίνῃ λόγος εἰς τὴν ἐπομένην περίοδον, διότι τότε ἀναφαίνεται οὗτος.

Μελωδοί. Ἡ ποίησις τῶν κοντακίων ἀρχίζει κυρίως ἀπὸ τοῦ Ε' αἰῶνος, ἀκμάζει δὲ πρὸ πάντων κατὰ τὸν Σ' καὶ Ζ'. Τῆς περιόδου ταύτης τῆς ἀκμῆς τῶν κοντακίων οἱ κυριώτατοι ἀντιπρόσωποι εἶναι ὁ Ῥωμανὸς ὁ μελωδὸς καὶ ὁ Πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως Σέργιος.

Ὁ Ῥωμανὸς κατήγετο ἐκ Συρίας. Κατ' ἀρχὰς ἦτο διάκονος εἰς τὴν Βηρυττόν. Ἐπὶ Ἀναστασίου Α' ἦλθεν εἰς τὴν Κων)πολιν, ὅπου διέμεινεν ὡς ἐφημέριος εἰς τινα ναὸν τῆς Θεοτόκου. Ἐκεῖ ἐπεδόθη εἰς τὴν ποίησιν ἐκκλησιαστικῶν ὕμνων καὶ ἔκαμε τοιούτους ὑπὲρ τοὺς χιλίους ἀναφερομένους εἰς ὅλας τὰς μεγάλας ἐφορίας. Ἐκ τῶν μεγαλυτέρων ὕμνων τοῦ Ῥωμανοῦ εἶναι: ὁ ἀναφερόμενος εἰς τὴν Γέννησιν τοῦ Χριστοῦ, ἡ Παρθένος παρὰ τὸν Σταυρόν, εἰς τὸν Χριστὸν πάσχοντα, εἰς τὴν δευτέραν Παρουσίαν, εἰς τὰς δέκα Παρθένους καὶ ἡ νεκρώσιμος ᾠδὴ πρὸς μοναχόν.

Ὁ Ῥωμανὸς εἶναι ὁ μέγιστος τῶν βυζαντινῶν ποιητῶν καὶ ὁ πρῶτος τῶν μελωδῶν. Ψάλλει μὲ ἀφελῆ ἀπλότητα τὸ μεγαλεῖον τοῦ Θεοῦ, τὰς πράξεις τῶν ἐπιφανῶν ἀνδρῶν καὶ τὰς παραδόσεις, ἐπὶ τῶν ὁποίων στηρίζονται αἱ ἐφοραί. Δὲν ἀπομακρύνεται τῆς παραδόσεως, ἀλλὰ παρεμβάλλει εἰς τὴν οἰκονομίαν ἐκάστου ὕμνου ἐν ἡ περισσότερα δραματικά ἐπεισόδια, τὰ ὁποῖα δίδουν ζωὴν εἰς τὴν παράδοσιν. Μεταχειρίζεται δὲ γλῶσσαν ἀπλὴν καὶ προσλαμβάνει πολλὰ στοιχεῖα ἐκ τῆς ὀμιλουμένης.

Ὁ Σέργιος εἶναι ὁ ποιητὴς τοῦ Ἀκαθίστου ὕμνου. Συνέγραψεν αὐτὸν τὸ 626, ὅτε ἡ Κων)πολις ἐσώθη ἀπὸ τῆς πολιορκίας τῶν Ἀράβων. Ὁ ὕμνος ὀνομάσθη Ἀκάθιστος, διότι οἱ ἐκκλησιαζόμενοι πάντες ἔσταντο ὄρθιοι, ὅταν ἐψάλλετο.

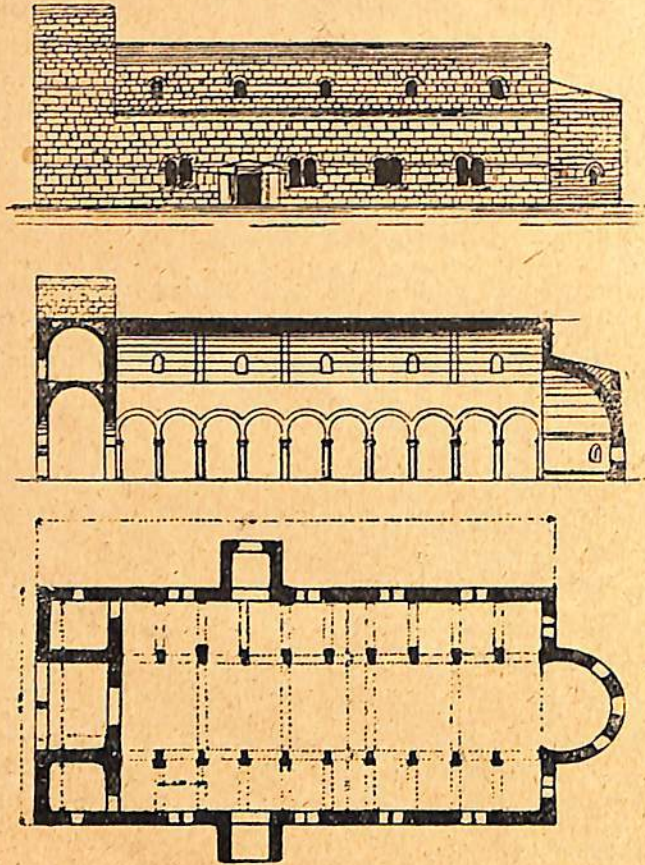
8. Ἡ τέχνη.

Ἡ βυζαντινὴ τέχνη ἐν τῇ χιλιετείᾳ ἐξέλιξε τῆς παρουσιάξει χαρακτηριστικὰ ὅμοια πρὸς τὰ τῆς λογοτεχνίας. Ἀφ' ἑνὸς μὲν εἶναι προσκεκολλημένη εἰς τὴν ἀρχαίαν παράδοσιν καὶ ἀκαταπαύστως ἐμπνέεται ἐκ τῶν ἀρχαίων προτύπων, ἀφ' ἑτέρου δὲ ὑφίσταται ἰσχυρῶς τὴν ἐπίδρασιν τῆς ἐκκλησίας.

Ἡ ἀρχιτεκτονικὴ. Τῆς ἀρχιτεκτονικῆς ἔχομεν ἀρκετὰ μνημεῖα, διὰ τῶν ὁποίων πληροφοροῦμεθα τὰ περὶ τῆς ἀναπτύξεως αὐτῆς. Εἶναι ἀληθές, ὅτι τὰ παλάτια τῶν αὐτοκρατόρων καὶ τῶν μεγιστάνων καὶ τὰ ἄλλα δημόσια καὶ ἰδιωτικὰ οἰκοδομήματα κατεστράφησαν. Ἄλλ' εὐτυχῶς διεσώθησαν ἀρκετοὶ ναοὶ ὡς μεταποιηθέντες μετὰ τὴν ἄλωσιν εἰς μουσουλμανικοὺς. Περὶ τῶν ἀνακτόρων λοιπόν, τὰ ὁποῖα ἐκτίσθησαν ὑπὸ τοῦ Μ. Κωνσταντίνου καὶ κατόπιν ἐπεξετάθησαν ὑπὸ τοῦ Ἰουστινιανοῦ, οὐδὲν σχεδὸν γνωρίζομεν. Τὸ πιθανώτερον εἶναι, ὅτι εἶχον ῥωμαϊκὴν καὶ τὴν ἐσωτερικὴν διάταξιν καὶ τὴν τέχνην τῆς κατασκευῆς. Ὅμοια ὑποθέτομεν ὅτι θὰ ἦσαν καὶ τὰ ἄλλα δημόσια καὶ ἰδιωτικὰ οἰκοδομήματα τῶν χρόνων τούτων.

Ὅσαύτως οἱ πρῶτοι ναοὶ κατασκευάζοντο, ὅπως ὁ ἀρχαῖος οἶκος. Κατόπιν ὅμως κατὰ μῆκος τῆς ἀπλῆς καὶ ἐπιμήκουσ αἰθούσης αὐτῶν προσετέθησαν πρὸς δημιουργίαν μεγαλυτέρου χώρου σειραὶ κιόνων. Οὕτω οἱ ναοὶ ὁμοιάζον πρὸς τὰς ῥωμαϊκὰς ἐκεῖνας στοάς, αἱ ὁποῖαι ἐλληνικὴν ἔχουσαι τὴν ἀρχὴν ἐχρησίμευσον ἢ δι' ἐμπορικὰς συναλλαγὰς ἢ ὡς δικαστήρια καὶ ἐλέγοντο βασιλικαί. Ἐκ τούτου αἱ πρῶται ἐκκλησιαστικαὶ ὀνομάζονται βασιλικαὶ ἢ καὶ δρομικαὶ ἐκ τοῦ σχήματος αὐτῶν.

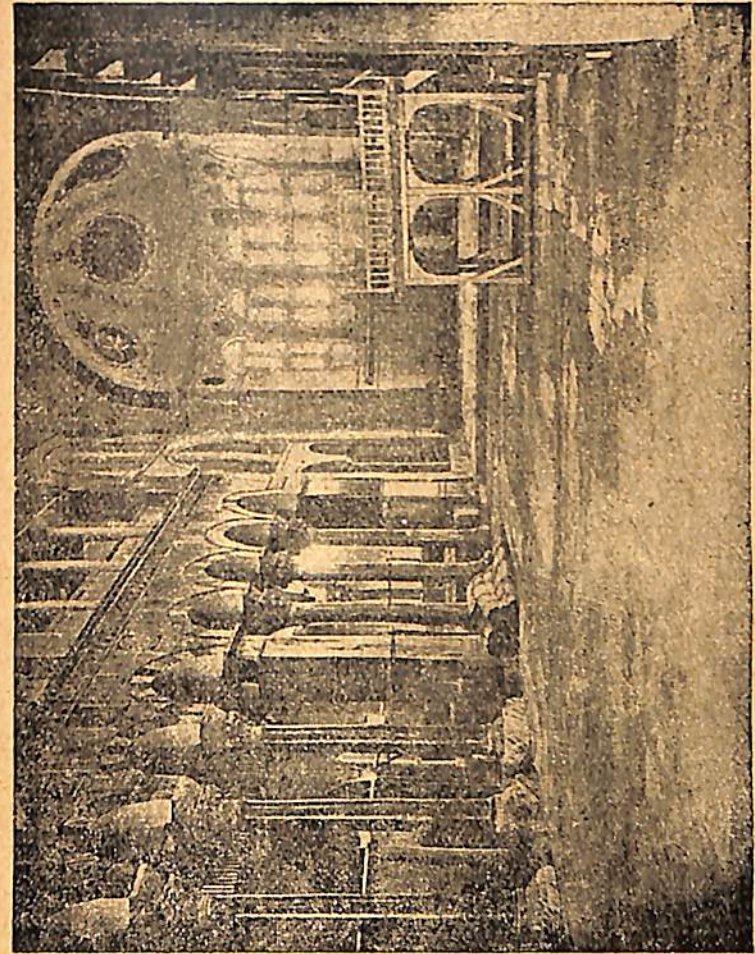
Οἱ ναοὶ οὗτοι (εἰκ. 11) ἦσαν ὀρθογώνια οἰκοδομήματα, διαιρούμενα ἐσωτερικῶς διὰ σειρῶν κιόνων εἰς τρία κλίτη καὶ ἐνίοτε εἰς πέντε. Τὸ μεσαῖον κλίτος ἦτο εὐρύτερον καὶ ὑψηλότερον καὶ ἔφερεν ἐπὶ τῶν ἐκατέρωθεν ἐξεχόντων τοίχων παράθυρα, διὰ τῶν ὁποίων ἐφωτίζετο θαυμασίως τὸ ὅλον οἰκοδόμημα. Ἐκαστον κλίτος, ἐνίοτε ὁμῶς μόνον τὸ μέσον, κατέληγεν εἰς τὴν ἀνατολικὴν πλευρὰν εἰς ἀψίδα ἔχουσαν

Εἰκ. 11. Δρομικὸς ναός.

ἡμικυκλικὸν σχῆμα. Εἰς τὴν ἀψίδα τοῦ μέσου κλίτους ὑπῆρχεν ἡ Ἁγία Τράπεζα καὶ ὁ θρόνος τοῦ ἐπισκόπου ἐπὶ ὑψηλοτέρου τοῦ λοιποῦ ναοῦ ἐπιπέδου. Αἱ δύο ἄλλαι ἀψίδες ἐχρησίμευον ἢ μὲν ἀριστερὰ ὡς πρόθεσις, ἢ δὲ δεξιὰ ὡς διακονικόν. Ἐμπροσθεν τοῦ κτιοῦ εἰς τὴν Δ. πλευρὰν ὑπῆρχε πρόδομος, λεγόμενος νάρθηξ, διήκων καθ'

ὄλον τὸ πλάτος τοῦ οἰκοδομήματος. Ἐμπροσθεν τέλος τοῦ ὄλου οἰκοδομήματος ὑπῆρχε συνήθως ἀνοικτὴ αὐλή, ἐν τῇ μέσῳ τῆς ὁποίας ὑπῆρχε κρήνη, φιάλη καλουμένη. Μὲ τοιοῦτον σχέδιον ἐκτίσθησαν ὅλαι αἱ ἐπὶ τοῦ Μ. Κωνσταντίνου καὶ τῶν διαδόχων αὐτοῦ κτισθεῖσαι ἐκκλησίαι, ὡς ἡ τῆς τοῦ Θεοῦ Σοφίας τῆς Κων)πόλεως καὶ ἡ τοῦ

Εἰκ. 12. Ὁ Ναὸς τοῦ Ἁγίου Δημητρίου ἐν Θεσσαλονίκῃ.

Ἁγίου Δημητρίου τῆς Θεσσαλονίκης, ἡ ὁποία ἐκτίσθη τὸν Ε' αἰῶνα, ἐκείνη δὲ κατὰ τὴν τελευταίαν πυρκαϊὰν τῆς πόλεως (1917) (εἰκ. 12).

Ἄλλο ἀρχαῖον σχῆμα ναοῦ εἶναι τὸ στρογγύλον. Οἱ ναοὶ σκεπάζονται ὑπὸ παμμεγέθους θόλου. Προφανῶς οἱ χριστιανοὶ ἀρχιτέκτονες τὸ σχῆμα τοῦτο παρέλαβον ἐκ τῶν ἀρχαίων στρογγύλων μνημείων,

οἶα ἦσαν τὰ μαυσωλεῖα καὶ τὸ Πάνθειον τῆς Ῥώμης, καὶ μετεχειρίζοντο κατ' ἀρχὰς διὰ τὰ βαπτιστήρια, ὅπου ἐβαπτίζοντο οἱ πιστοί, καὶ τὰ μαρτύρια, ὅπου ἀπειθῆναι αἱ σαρκοφάγοι τῶν μαρτύρων. Με τοιοῦτον σχῆμα ἐκτίσθη ἐπὶ Μ. Κωνσταντίνου ὁ τάφος τοῦ Σωτῆρος εἰς τὰ Ἱεροσόλυμα καὶ ὁ ἐν Θεσσαλονίκη σφζόμενος ναὸς τοῦ Ἁγίου Γεωργίου, ὁ ὁποῖος ἐκτίσθη μεταξύ τοῦ Δ' καὶ Ε' αἰῶνος (εἰκ. 13).

Εἰκ. 13. Ὁ ναὸς τοῦ Ἁγίου Γεωργίου ἐν Θεσσαλονίκη.

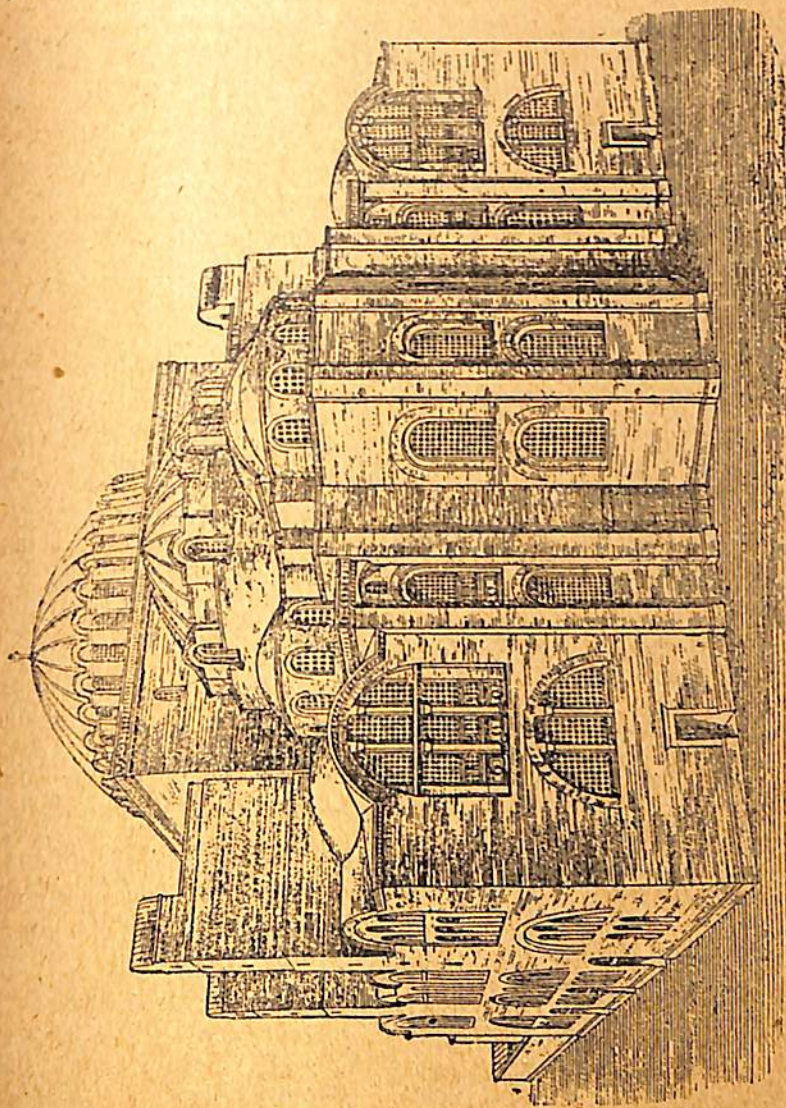
εἶναι παρόμοιος πρὸς τὸν βυζαντινόν. Ἐκεῖ λοιπὸν ἐστράφη καὶ ὁ Ἰουστινιανὸς πρὸς εὐρεῖν ἀρχιτεκτόνων διὰ νὰ ἐκτελέσουν τὸ μεγαλοπρεπὲς ἔργον, τὸ ὁποῖον ἐμελέτα. Τοιοῦτους δὲ εὗρε τὸν Ἀνθέμιον τὸν Τραλλιανὸν καὶ τὸν Ἰσίδωρον τὸν Μιλήσιον.

Διὰ τὴν οἰκοδόμησιν τῆς μεγάλης ἐκκλησίας ὄλαι αἱ πόλεις τῆς Αὐτοκρατορίας, ἰδίως ἡ Ῥώμη, ἡ Ἀντιόχεια, ἡ Ἔφεσος καὶ αἱ πόλεις τῆς Συρίας καὶ τῆς μεσημβρινῆς Ἑλλάδος διετάχθησαν νὰ συν-

Ἄλλ' ἡ χριστιανικὴ ἀρχιτεκτονικὴ προσέλαβε τὸν γνησίως βυζαντινὸν ῥυθμὸν ἐπὶ Ἰουστινιανοῦ διὰ τοῦ νέου ναοῦ τῆς Ἁγίας Σοφίας, ὁ ὁποῖος ἐκτίσθη ὑπ' αὐτοῦ. Διὰ τῆς Ἁγίας Σοφίας συνεδυάσθη ἡ εἰς μῆκος ἐκτεινομένη βασιλικὴ μετὰ τὸ θολωτὸν οἰκοδόμημα, καὶ ἐλύθη τὸ ἀρχιτεκτονικὸν πρόβλημα τῆς στεγάσεως τετραγώνου χώρου διὰ σφαιρικοῦ θόλου. Οὕτω παρήχθη νέα ἀρχιτεκτονικὴ, ἡ βυζαντινὴ, τῆς ὁποίας ἡ Ἁγία Σοφία εἶναι τὸ πρῶτον καὶ ἀνυπέρβλητον δημιούργημα.

Ἡ ἔμπνευσις ὀφείλεται εἰς τὰς ἑλληνικὰς χώρας τῆς Ἀνατολῆς. Ἐκεῖ κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην ἡ ἀρχιτεκτονικὴ εἶχε προαχθῆ πολὺ, ὡς μαρτυροῦν τὰ εἱρεῖπια τὰ διασωθέντα εἰς πολλὰς πόλεις τῆς Μ. Ἀσίας, τῆς Συρίας καὶ τῆς Αἰγύπτου, τῶν ὁποίων ὁ ῥυθμὸς

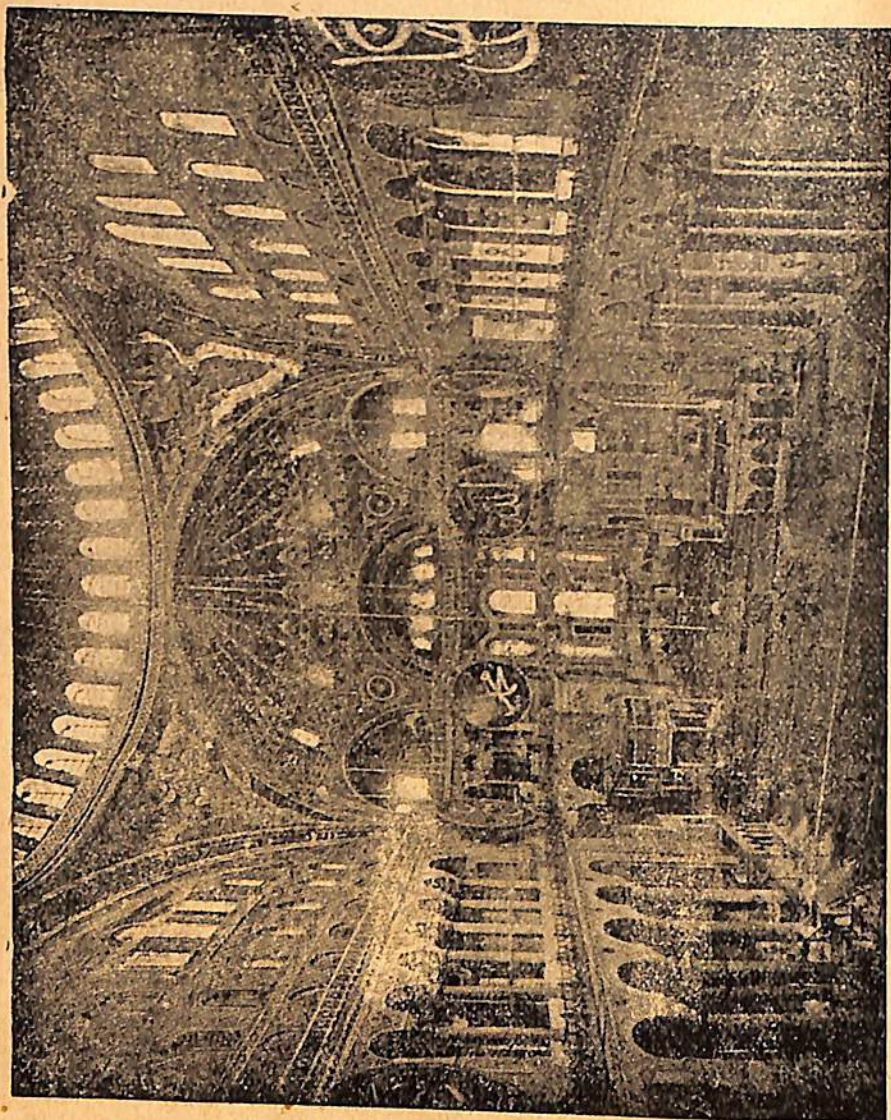
εἰσφέρουν ὅ,τι καλὸν εἶχον. Κίονες καὶ κιονόκρανα ἐκ ποικίλων λίθων, διαφόρων ῥυθμῶν καὶ μεγέθους μετεκομίσθησαν πανταχόθεν εἰς τὴν Κων)πολιν, ὅπου λιθοξοοὶ συνηρομολόγουν αὐτὰ σύμφωνα μετὰ τὸ σχέδιον

Εἰκ. 14. Τὸ ἐξωτερικὸν τοῦ Ναοῦ τῆς Ἁγίας Σοφίας ἐπὶ Ἰουστινιανοῦ.

τῶν ἀρχιτεκτόνων. Ἀφ' οὗ ἠτοιμάσθη τὸ ὕλικόν, 100 ἀρχιτέκτονες, ἕκαστος τῶν ὁποίων εἶχεν ὑφ' ἑαυτὸν 100 τεχνίτας, ἤρχισαν τὴν οἰκοδομήν. Ἐξ δὲ περίπου ἔτη μετὰ τὴν θεμελίωσιν ἀπεπερατώθη ὁ μέγας ναός, τὸ μεγαλοπρεπέστατον μνημεῖον τῆς Αὐτοκρατορίας, διὰ τὸν

ὅποῦν ἔδαπανήθησαν πλέον τῶν τριακοσίων ἑκατομμυρίων δραχμῶν. Τὰ ἐγκαίνια ἐτελέσθησαν τὴν 27 Δεκεμβρίου τοῦ ἔτους 537. Τόση δὲ

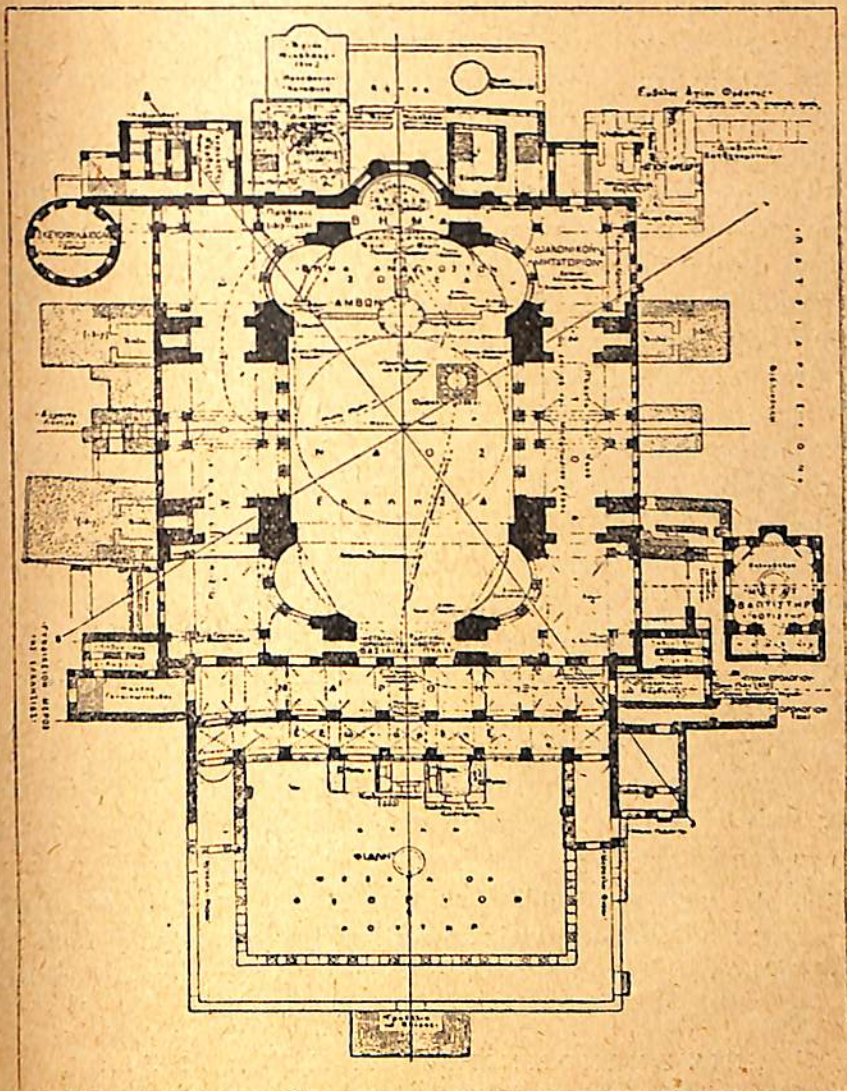

Εἰκ. 15. Τὸ ἐσωτερικὸν τῆς Ἁγίας Σοφίας.

ἦτο ἡ κατέχουσα τὸν Ἰουστινιανὸν χαρὰ ἐπὶ τῇ ἐπιτελείᾳ τοῦ μεγάλου ἔργου, ὥστε εἰσελθὼν εἰς τὸν ναὸν ἔδραμε πρὸς τὸν ἄμβωνα καὶ ἐκτείνας τὰς χεῖρας εἰς τὸν οὐρανὸν εἶπε : « Δόξα τῷ Θεῷ τῷ καταξιώ-

σαντί με τοιοῦτον ἔργον ἐπιτελέσαι· νενίκηκά σε, Σολομῶν ! » Ἄλλ' ὡς ἴδωμεν, ὅποιον ἦτο τὸ σχέδιον τοῦ ναοῦ.

Ἡ Ἁγία Σοφία εἶναι ὀρθογώνιον οἰκοδόμημα, τοῦ ὁποῦ τοῦ

Εἰκ. 16. Κάτοπις τῆς Ἁγίας Σοφίας.

ἐξωτερικὸν οὐδεμίαν κάμνει ἐντύπωσιν. Εἰς τοὺς ἀρχαίους ναοὺς τὸ ἐξωτερικὸν εἶχε σημασίαν, διότι ὁ ἱερεὺς περικυκλούμενος ὑπὸ τοῦ πλήθους, ἐτέλει τὰς θυσίας οὐχὶ ἐν τῷ ναῷ, ἀλλὰ πρὸ αὐτοῦ. Τοῦναντίον

αἱ χριστιανικαὶ τελεταὶ γίνονται ἐντὸς τῆς ἐκκλησίας. Ἐκ τούτου ἐξηγεῖται, διὰ τί ὁ λαμπρὸς ἐξωτερικὸς διάκοσμος ἐπεβάλλετο περισσότερον εἰς τοὺς ἀρχαίους ναοὺς παρὰ εἰς τοὺς χριστιανικοὺς.

Εἰς τὸ μέσον τοῦ οἰκοδομήματος ὑψοῦνται 4 γιγάντειοι στῦλοι (πεσσοὶ) συνδεόμενοι πρὸς ἀλλήλους δι' ἀψίδων, ὧν ἐκάστη ἀπέχει ὑπὲρ τὰ 20 μέτρα ἀπὸ τοῦ ἐξωτερικοῦ τοίχου τοῦ οἰκοδομήματος. Ὑπεράνω τοῦ τετραγώνου τούτου χώρου ὑψώθη θόλος ἔχων διάμετρον 31 μέτρων, τοῦ ὁποίου ὁ γῦρος ἀπτεται τῆς κορυφῆς τῶν ἀψίδων. Τέσσαρα δὲ μεγάλα σφαιρικὰ τρίγωνα πληροῦν τὸν μεταξὺ τῶν ἀψίδων χώρον καὶ ἐφάπτονται τῆς ὅλης τοῦ θόλου περιφερείας. Οὕτω ἐλύθη τὸ ἀρχιτεκτονικὸν πρόβλημα τῆς οἰκοδομῆς κυκλικοῦ θόλου ἐπὶ ὀρθογωνίου ἐπιφανείας. Πρὸς τὸ ἀνατολικὸν καὶ δυτικὸν μέρος τοῦ κυρίου θόλου ὑπάρχουν προσεκτισμένα δύο μεγάλα ἡμιθόλια. Εἰς τὸ μέγα ἀνατολικὸν ἡμιθόλιον διανοίγονται τρεῖς ἀψίδες, ἐκ τῶν ὁποίων ἡ μὲν μέση χωροῦσα περαιτέρω ἀποτελεῖ τὴν λεγομένην κόγχην καὶ προεκτείνει πρὸς ἀνατολὰς τὸ βάθος τοῦ ὅλου μνημείου, αἱ δὲ ἑκατέρωθεν περατοῦνται εἰς διπλὴν σειρὰν ἐπαλλήλων κιόνων. Ὅμοιον εἶναι καὶ τὸ δυτικὸν ἡμιθόλιον, ἀλλ' ἡ κεντρικὴ ἀψὶς ἀντὶ νὰ ἀπολήγῃ εἰς κόγχην προεκτείνεται μέχρι τοῦ ἀπέναντι τοίχου, ὅπου διανοίγονται τρεῖς θύραι τοῦ νάρθηκος. Τὰ δύο ἄλλα τόξα, τὸ βόρειον καὶ τὸ μεσημβρινόν, κλείονται διὰ τοίχου στηριζομένου ἐπὶ διπλῆς σειρᾶς ἐπαλλήλων κιόνων. Τοιουτοτρόπως ἀπετελέσθη ἐπιμήκης χώρος ἔχων ἑκατέρωθεν δύο πλαγίους σηκοὺς μὲ δύο πατώματα. Πρὸς τὸ δυτικὸν μέρος, ἐγκαρσίως πρὸς τὴν εἴσοδον ὑπάρχει διπλοῦς νάρθηξ, ἐκ τῶν ὁποίων ὁ ἐσώτερος (μὲ δύο πατώματα) φέρει δι' ἑννέα θυρῶν εἰς τὸν κυρίως ναόν. Ὁ ὅλος ναὸς φωτίζεται καὶ ἐκ τῶν εἰς τοὺς τοίχους διανοιγομένων θυρίδων, ἰδίως ὅμως ἐκ τῶν 40 τοιούτων τοῦ μεγάλου θόλου. Πρὸ τοῦ ναοῦ τέλος ὑπῆρχεν ἄλλοτε αἶθριον ἢ μεγάλη αὐλὴ περιστυλὸς καὶ μαρμαρόστρωτος, εἰς τὸ μέσον τῆς ὁποίας εὕρισκετο ἡ φιάλη. Ἐπ' αὐτῆς ἦτο γεγραμμένη ἡ περίφημος καρκινικὴ ἐπιγραφή :

ΝΙΨΟΝΑΝΟΜΗΜΑΤΑΜΗΜΟΝΑΝΟΥΨΙΝ

Ὁ θόλος ὅμως τοῦ ναοῦ ἦτο τολμηρὸν κατασκεύασμα καὶ δὲν ἐστηρίζετο ἐπὶ ἐπαρκῶν ἀντιτελισμάτων. Διὰ τοῦτο μετὰ 20 ἔτη ζῶντος ἔτι τοῦ Ἰουστινιανοῦ κατέπεσεν ἐκ φοβεροῦ σειμοῦ. Οἱ ἀρχιτέκτονες τῆς Ἁγίας Σοφίας εἶχον ἀποθάνει. Ἐξῆ ὅμως ἀντάξιως διάδοχος

Εἰκ. 17. Ὁ καλὸς ποιμὴν (ἐν ταῖς κατακόμβαις τῆς Ῥώμης).

Εἰκ. 18. Ὁ Χριστὸς μὲ μακρὰν κόμην.

Εἰκ. 19. Ὁ Χριστὸς μὲ βραχεῖαν κόμην οὐλήν.

αὐτῶν ὁ ἀνεπιὸς τοῦ Ἰσιδώρου, Ἰσιδώρος καὶ οὗτος καλούμενος. Οὗτος ἔκτισε τὸν θόλον ὑψηλότερον, κατεσκεύασε δὲ ἔξωτερικῶς ἀπέναντι τῶν μεγάλων πεσσῶν 4 μεγάλα στηρίγματα τῶν τοίχων, τὰ ὁποῖα ἔφθανον μέχρι τοῦ ὕψους τοῦ θόλου.

Τοιοῦτον ἦτο τὸ σχέδιον τοῦ ναοῦ καὶ τοιοῦτον παραμένει ἐκτὸς μικρῶν μεταβολῶν μέχρι σήμερον. Ἡ ἐντύπωσις ἢ παραγομένη εἰς τὸν ἐπισκεπτόμενον αὐτὸν εἶναι καταπληκτικὴ. Ὁ ὑπὸ τὸν θόλον τοῦ ναοῦ ἱστάμενος ὄντως αἰσθάνεται ὅτι εὕρισσεται εἰς οἶκον Θεοῦ καὶ ἡ ψυχὴ αὐτοῦ μεταρσιούται πρὸς τὰ ἄνω. Φῶς, ἑλαφρότης καὶ ἁρμονία, τὰ τρία προσόντα τῆς ἑλληνικῆς φύσεως, εἶναι καὶ τὰ τρία χαρακτηριστικά τοῦ ἀριστουργήματος τῶν Ἰώνων καλλιτεχνῶν.

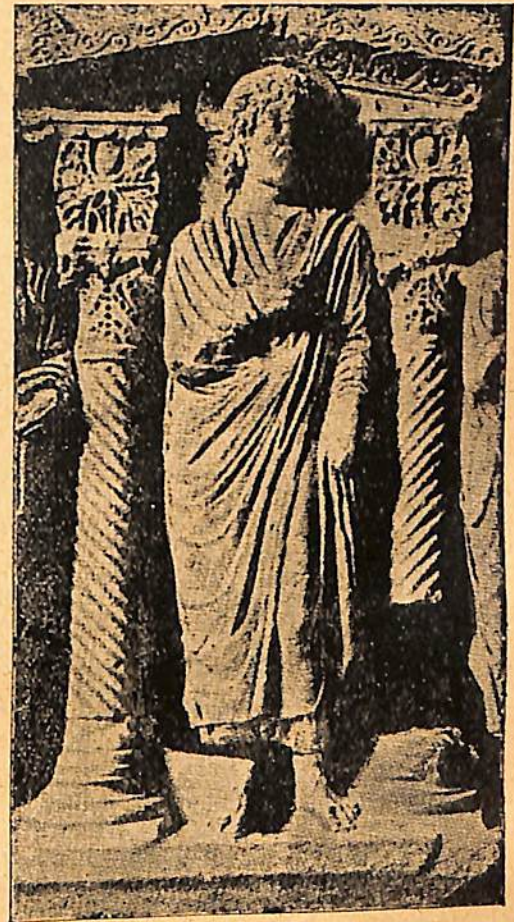
Ἀλλὰ ἐὰν σήμερον ἢ ἐντύπωσις ἢ παραγομένη εἰς τὸν ἐπισκέπτην εἶναι τόσον ἰσχυρά, πόσον μεγαλυτέρα θὰ ἦτο ἢ παραγομένη κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους ἐνεκα τῆς μεγαλοπρεποῦς ἔσωτερικῆς διακοσμῆσεως. Οἱ τοῖχοι ἐκαλύπτοντο ὑπὸ πολυχρῶμων μαρμάρων καὶ μωσαϊκῶν, τὰ ὁποῖα ἐπὶ χρυσοῦ ἢ βαθυκυάνου ἐδάφους ἀπηθανάτιζον τὴν ἱστορίαν τῆς Ἐκκλησίας καὶ τὰς μεγάλας πράξεις τῆς Παλαιᾶς καὶ Καινῆς Διαθήκης. Τὸ εἰκονοστάσιον ἐκαλύπτετο ὅλον ὑπὸ συμπαγῶν πλακῶν ἐξ ἀργύρου. Ὅμοίως οἱ περικοσμοῦντες αὐτὸ 12 κίονες ἦταν καὶ οὗτοι ἐκ καθαροῦ ἀργύρου. Ἡ Ἁγία Τράπεζα ἦτο κατασκευασμένη ἐκ χρυσοῦ χρυσοῦ καὶ ἔκοσμεῖτο μὲ διαφόρους πολυτίμους λίθους καὶ μαργαρίτας. Ἐν τῷ μέσῳ τῆς ἐκκλησίας ὑψοῦτο ὁ ἄμβων μαρμαρίνος μὲ ἀργυρᾶ προσερείσματα. Μεταξὺ δὲ τῶν κίωνων ἐκρέμαντο ἀπὸ μακρῶν ἀλύσεων χιλιάδες πολυτίμων κανδηλῶν.

Διὰ τῆς Ἁγίας Σοφίας λοιπὸν ἐδημιουργήθη νέον οἰκοδομικὸν σύστημα. Κατὰ τοῦτο τετράγωνος χώρος καλύπτεται δι' ἡμισφαιρικῶν θόλου καλουμένου τρούλλου. Πλαγίως δὲ ὑπάρχουν μικρότερα διαμερίσματα στεγαζόμενα μὲ καμάρας οὕτως, ὥστε τὸ ὅλον διάγραμμα λαμβάνει σχῆμα σταυροῦ. Εἰς τὸ σύστημα αὐτὸ συνεδυάσθη ἡ ῥωμαϊκὴ ἀρχιτεκτονικὴ, εἰς τὴν ὁποίαν ἀντὶ τῆς εὐθείας ἐπικρατεῖ ἡ καμπύλη, μὲ τὴν ἀνατολικὴν τῶν θόλων καὶ τῶν ὑποθελωμάτων. Τοῦτο δὲ τὸ σύστημα ἐφαρμόζεται κατόπιν εἰς τὴν οἰκοδομὴν ὅλων σχεδὸν τῶν ἐκκλησιῶν, ἀλλὰ μετὰ μεγάλης ἐλευθερίας. Οὕτω εἰς τὸν ἐπὶ τοῦ Ἰουστινιανοῦ κτισθέντα ἐν Κωνσταντινῶν πόλει ναὸν τοῦ Σεργίου καὶ Βάκχου (νῦν Κιουτσουκ Ἁγία Σοφία) ὁ κεντρικὸς θόλος δὲν συνοδεύεται ὑπὸ τῶν πρὸς ἀνατολὰς καὶ δυσμὰς δύο ἡμισφαιρικῶν ἀψίδων. Ἡ ἐκκλησία τῶν Ἁγίων Ἀποστόλων σχηματίζεται ἐκ δύο κλιτῶν ἐχόντων μῆ-

κος τριπλάσιον τοῦ πλάτους, τεμνομένων δὲ ἐν τῷ κέντρῳ κατ' ὀρθὰς γωνίας. Οὕτω τὸ διάγραμμα τῆς ἐκκλησίας λαμβάνει σχῆμα σταυροῦ μὲ τὰς κεραίας ἴσας, διαιρεῖται δὲ εἰς 5 ἴσα τετράγωνα, ἄνω τῶν ὁποίων ὑψοῦται ἀνὰ εἰς τρούλλος.

Ἡ γραφικὴ. Ἡ ζωγραφικὴ παρέμεινε περισσότερο πιστὴ τῆς ἀρχιτεκτονικῆς εἰς τὰς παραδόσεις τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς τέχνης. Κατὰ τοὺς πρώτους αἰῶνας μάλιστα τοῦ Χριστιανισμοῦ τόσον ἦτο δύσκολον εἰς τὴν τέχνην νὰ ἀποσπαθῆ αὐτῆς ὥστε προσελάμβανεν ὡς ἐπίκουρον εἰς τὰς παραστάσεις τῆς καὶ πρόσωπα τῆς ἑλληνικῆς μυθολογίας.

Τὸ κύριον χαρακτηριστικὸν τῆς πρώτης χριστιανικῆς τέχνης εἶναι ὁ συμβολισμὸς. Ὁ ἰχθὺς παριστᾷ συμβολικῶς τὸν Χριστὸν, διότι ἕκαστον γράμμα τῆς λέξεως ἰχθὺς συμπίπτει νὰ εἶναι ἀρχικὸν τῶν λέξεων «*Ἰησοῦς Χριστὸς Θεοῦ Υἱὸς Σωτὴρ*». Ὁ ἄμνος ἦτο τὸ σύμβολον τοῦ σφαιρισθέντος Χριστοῦ. Ὁ δὲ συμβολισμὸς τοῦ καλοῦ ποιμένος προῆλθεν ἐκ τῆς ῥήσεως τοῦ Εὐαγγελίου «ὁ ποιμὴν ὁ καλὸς τίθησι τὴν ἑαυτοῦ ψυχὴν ὑπὲρ τῶν προβάτων». Τὴν γένεσίν τῆς δὲ ἡ πρώτη αὐτῆς χριστιανικῆς τέχνης ἔλαβεν εἰς τὰ ὑπόγεια νεκροταφεῖα (κατακόμβαι) τῶν πόλεων, εἰς τὰ ὁποῖα οἱ καταδιωκόμενοι πρῶτοι χριστιανοὶ κατέφυγον διὰ νὰ ἐκτελέσουν τὰ τῆς

Εἰκ. 20. Ὁ Χριστὸς ὡς διδάσκαλος.

λατρείας των. Εἰς τὰς ζωγραφίας αὐτὰς ἡ τέχνη οὐδόλως διέφερε τῆς συγχρόνου εἰδωλολατρικῆς (εἰκ. 17).

Ἀργότερα, ὅσον ἀναπτύσσονται αἱ ἰδέαι τοῦ Χριστιανισμοῦ, ἡ τέχνη λαμβάνει ἴδιον χαρακτῆρα καὶ περισσοτέραν τόλμην εἰς τὰς συνθέσεις τῆς. Οἱ ζωγράφοι παρίστανον τώρα τὸν Σωτῆρα μὲ μορφήν ἰδανικὴν ὡς νέον ἀγένειον, ἄλλοτε μὲ κόμην μακρὰν, τῆς ὁποίας οἱ

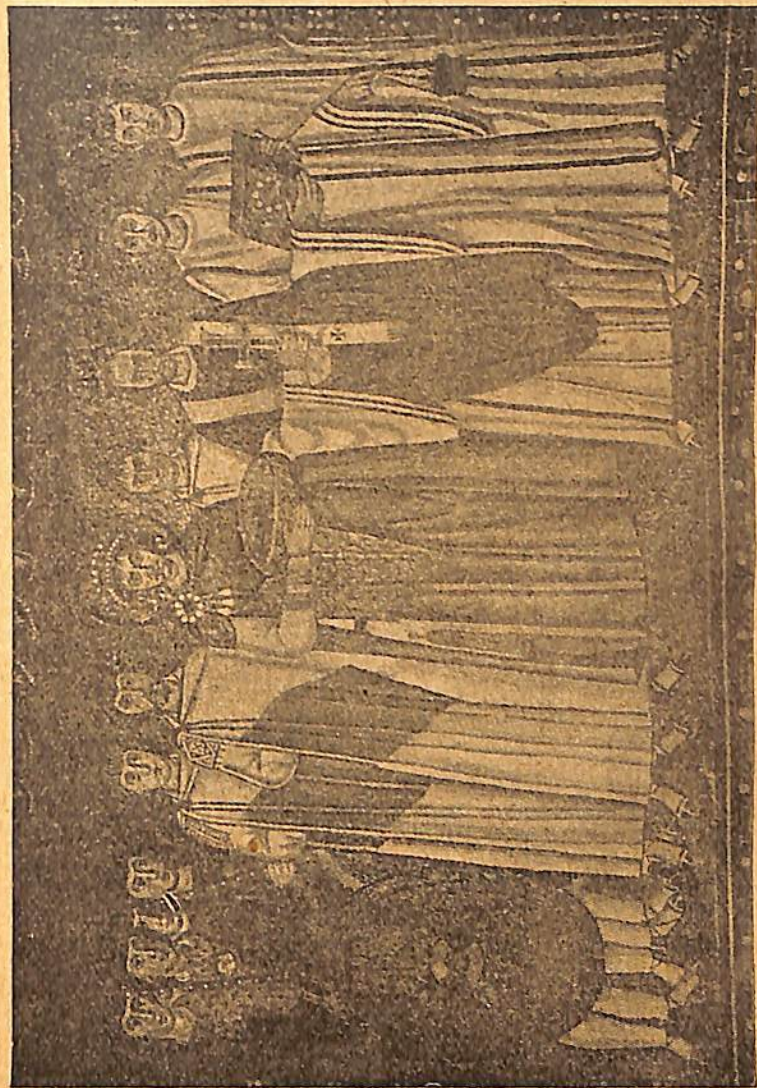

Εἰκ. 21. Ὁ Χριστὸς ὡς κριτῆς ἢ βασιλεὺς.

βόστρυχοι καταπίπτουν εἰς τοὺς ὤμους (εἰκ. 18), ἄλλοτε μὲ κόμην οὐκίην καὶ βραχεῖαν (εἰκ. 19). Ἰδίως δὲ ἦσαν ἄρεσται εἰς αὐτοὺς αἱ παραστάσεις τοῦ Χριστοῦ ὡς διδασκάλου (εἰκ. 20) καὶ ὡς κριτοῦ ἢ βασιλέως (εἰκ. 21).

Καὶ ἐκ τούτων ὅμως σαφῶς καταφαίνεται ὅτι ἡ ἀρχαία χριστιανικὴ τέχνη εἶναι κλάδος τῆς μεταγενεστέρως ἑλληνικῆς τῆς λεγομένης ἑλληνιστικῆς, δηλ. τῆς τέχνης τῆς Ἀλεξανδρείας, τῆς Περσῆς, τῆς Ῥόδου, ἢ ὁποία δὲν εἶχε μὲν τὸ ἰδεῶδες κάλλος, τὸ σοβαρὸν καὶ μεγαλοπρεπὲς τῶν μνημείων τοῦ Ε' αἰῶνος, οὐδὲ τὴν χάριν, τὴν ὡραιότητα καὶ τὴν δροσερὰν νεότητα τῆς τέχνης τοῦ Δ' αἰῶνος, ἀλλ' ἐπε-

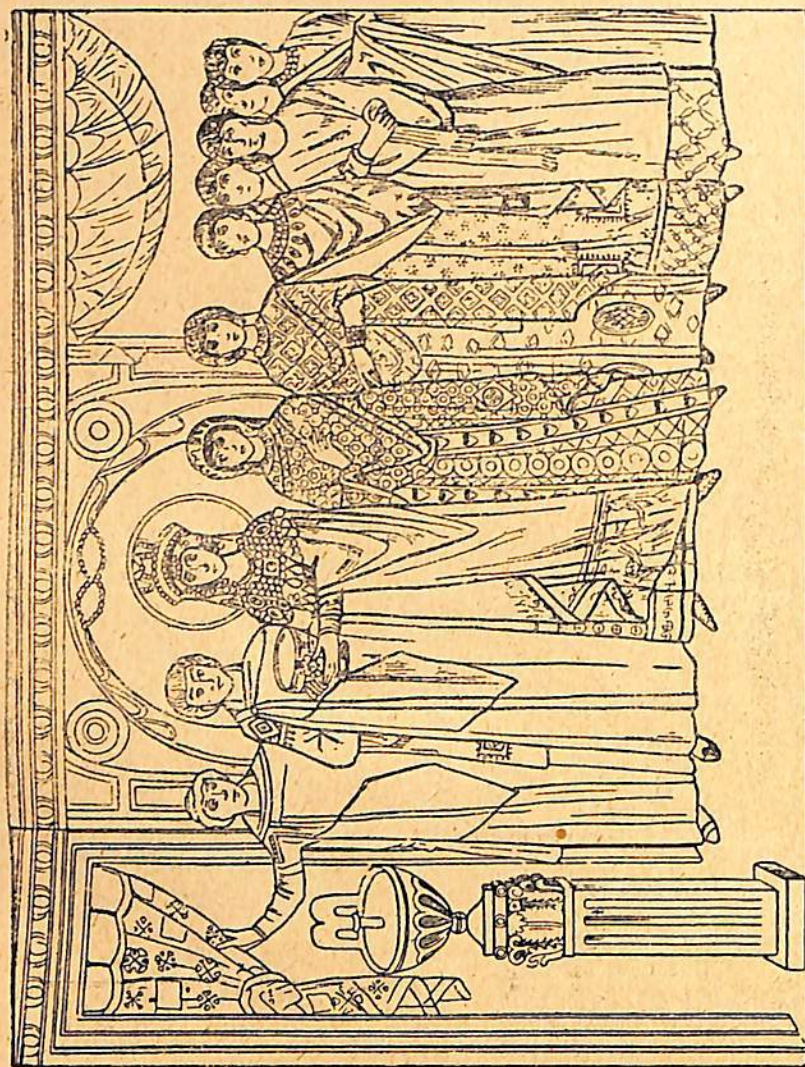
ζῆται τὸ παθητικόν, τὸ θεαματικόν καὶ τὸ προξενούν ἐντύπωσιν. Τὴν τέχνην ταύτην εἶχον ἐγκολπωθῆ οἱ Ῥωμαῖοι καὶ ταύτης ἀποτελεῖ ἐξέλιξιν καὶ τελευταίαν φάσιν ἡ ἀρχαία χριστιανικὴ.

Εἰκ. 22. Ὁ Ἰουστινιανὸς καὶ ἡ ἀδελφή του (Ψηφιδωτὸν Ἀγίου Βιτελλίου Ῥαβέννης).

Τὸν ἐξελληνισμόν τῆς χριστιανικῆς τέχνης ἤρχισεν ἀπὸ τῶν μέσων τοῦ Δ' αἰῶνος νὰ διαδέχεται ὁ ἑξανατολισμὸς αὐτῆς. Τότε γίνονται ἀπόπειραι πρὸς ἀπόδοσιν τῆς μορφῆς τοῦ Χριστοῦ οὕτως, ὥστε

νά φαίνεται ἡ Ἰουδαϊκὴ αὐτοῦ καταγωγὴ καὶ κατὰ μικρὸν μορφοῦται ὁ λεγόμενος Ἰουδαϊκὸς τύπος αὐτοῦ μὲ πρόσωπον ὠσειδές, βραχὺν καὶ ἀραιὸν πώγωνα, κόμην μακρὰν διαιρουμένην εἰς τὸ μέσον τοῦ μετώ-

Εἰκ. 23. Ἡ Θεοδώρα καὶ ἡ αὐλή της. (Ψηφιδωτὸν Ἁγίου Βιταλλίου Ῥαβέννης).

που καὶ καταλίπτουσαν ἐπὶ τοῦ ἀριστεροῦ ὄμου, μὲ φυσιογνωμίαν τέλος σοβαρὰν καὶ μελαγχολικὴν. Ὡσαύτως διατυπώνονται οἱ χαρακτήρες τῆς μητρὸς τοῦ Ἰησοῦ, τῶν Ἀποστόλων καὶ τῶν Ἁγίων κατὰ τὰς παραδόσεις καὶ τὰς εἰδήσεις τῶν ἱερῶν γραφῶν.

Ἐγίνοντο δὲ αἱ ζωγραφίαι ἢ διὰ τοῦ χρωστικῆρος ἢ διὰ ψηφιδῶν τεχνητῶν ἐξ ὑάλου, χρωματισμένων ἢ ἐπιχρυσωμένων. Τῶν ψηφιδωτῶν ἐγένετο πολλὴ χρῆσις καὶ ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων, ἰδίως ὅμως ὑπὸ τῶν Ῥωμαίων πρὸς ἐπίστρωσιν τῶν δαπέδων, ἐσχάτως δὲ καὶ εἰς ἐπικόσμησιν τοίχων. Τὸ εἶδος τοῦτο τῆς διακοσμῆσεως οἱ μεσαιωνικοὶ Ἕλληγες ἀνήγαγον εἰς ὑψίστην περιοπὴν διακοσμήσαντες δι' αὐτοῦ τοὺς τοίχους καὶ τοὺς ὀρόφους τῶν μεγαλοπρεπῶν ναῶν των καὶ τῶν πολυ-

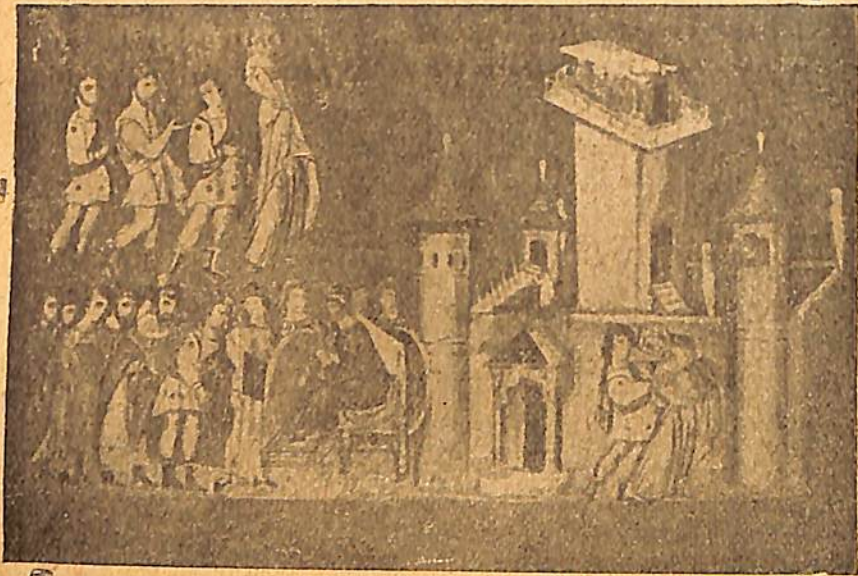

Εἰκ. 24. Πομπὴ Ἁγίων γυναικῶν. (Ψηφιδωτὸν Ἁγίου Ἀπολλινναρίου Ῥαβέννης).

τελῶν παλατιῶν των. Ὅντως δὲ αἱ διὰ τῶν ψηφοθημάτων γραφαὶ ἦσαν κατάλληλοι νὰ καταπλήτουν μακρόθεν τὸν θεατὴν. Ὅταν φαίνονται ἐξ ἀποστάσεώς τινος, ὁ ἀπότομος χρωματισμὸς καὶ τὸ σκληρὸν τῶν γραμμῶν καθιστᾷ αὐτὰς εὐδιακρίτους χωρὶς νὰ παραβλάπεται ἡ ἁρμονία. Ἡ διακοσμητικὴ λοιπὸν αὕτη τέχνη ἀνῆλθεν εἰς τὸ ὑψιστὸν σημεῖον τῆ ἀκμῆς της ἐπὶ τοῦ Ἰουστινιανοῦ καὶ ἐξηκολούθησε νὰ ἀκμάζη μέχρι τέλους τῆς μακεδονικῆς δυναστείας.

Δυστυχῶς οὔτε ζωγραφίαι διὰ χρωστικῆρος τῆς περιόδου ταύτης ἐ-

κτὸς ἐκείνων τῶν πρώτων χριστιανικῶν χρόνων διεσώθησαν, οὔτε τὰ ψηφιδωτὰ διὰ τῶν ὁποίων ἐκοσμοῦντο τὰ παλάτια τῶν αὐτοκρατόρων καὶ τῶν μεγιστάνων τῆς Κων)πόλεως διατηρήθησαν. Ἐπίσης τὰ ψηφιδωτὰ τῆς Ἁγίας Σοφίας ἐπιχρισθέντα δι' ἀσβέστου ὑπὸ τῶν Τούρκων εἶναι ἄγνωστα εἰς ἡμᾶς. Τὰ δὲ ὀλίγα γνωσθέντα κατὰ τὰς ἐπισκευὰς τοῦ ναοῦ δὲν εἶναι τῆς ἐποχῆς τοῦ Ἰουστινιανοῦ. Διεσώθησαν ὅμως ψηφιδωτὰ τῆς περιόδου ταύτης εἰς τὰς ἐκκλησίας τοῦ Ἁγίου Γεωργίου καὶ τῆς Θεοτόκου εἰς τὴν Θεσσαλονίκην καὶ εἰς τὰς ἐκκλησίας τοῦ Ἁγίου Βιτελλίου καὶ τοῦ Ἁγίου Ἀπολλιναρίου εἰς τὴν Ἰταλι-

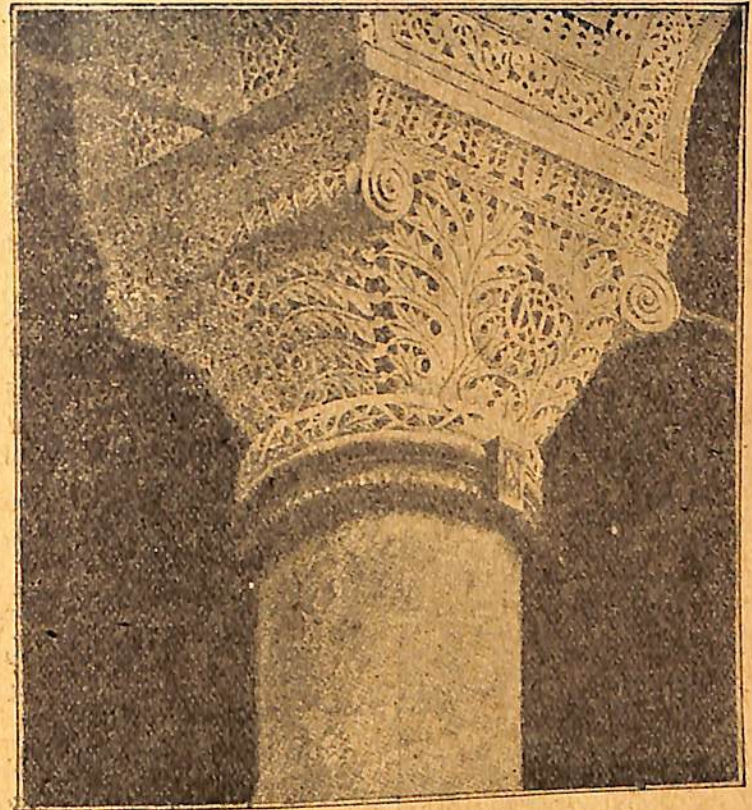

Εἰκ. 25. Ὁ Ἰσαὰκ παρὰ τῷ Ἀβιμέλεχ (μικρογραφία ε'—ς' αἰῶνος).

κὴν πόλιν Ῥάβενναν. Τὰ ψηφιδωτὰ τῆς Ῥαβέννης ἀνήκουν εἰς τὴν ἐποχὴν τοῦ Ἰουστινιανοῦ. Εἰς τὴν ἐκκλησίαν τοῦ Ἁγίου Βιτελλίου ὑπάρχουν δύο μεγάλαι ἱστορικαὶ συνθέσεις. Εἰς τὴν μίαν ἐξ αὐτῶν παρίσταται ὁ Ἰουστινιανὸς ἐν μέσῳ τῶν μεγιστάνων καὶ τῶν δορυφόρων του (εἰκ. 22). Εἰς τὴν ἄλλην παρίσταται ἡ Θεοδώρα συνοδευομένη ὑπὸ τῶν κυριῶν τῆς αὐλῆς (εἰκ. 23). Εἰς τὰς γραφὰς ταύτας ἀμορφαὶ εἶναι συμμετρικῶς τεταγμένοι καὶ κατὰ πρόσωπον ἐστραμμένοι, ἔχουν τὸ πρόσωπον κανονικὸν καὶ μεγάλους ἀτενίζοντας τοὺς ὀφθαλμούς. Τηροῦν ὄλαι τὸν αὐτὸν σχηματισμὸν καὶ περιβάλλονται λαμπρὰ

εἱμάτια. Δι' αὐτῶν οὕτω παρουσιάζεται εἰς τὸν θεατὴν θαυμασιὰ εἰκῶν τῆς πολυτελοῦς καὶ ἀβρᾶς βυζαντινῆς αὐλῆς.

Εἰς τὴν ἐκκλησίαν τοῦ Ἁγίου Ἀπολλιναρίου ἄνω τῶν ἀψίδων τοῦ ἐνὸς κλίτους μακρὰ σειρὰ ἁγίων γυναικῶν πλουσίως ἐνδεδυμένων κομίζουσι στεφάνους ἀνθέων εἰς τὴν Παρθένον (εἰκ. 24). Αἱ κανονικαὶ

Εἰκ. 26. Κιονόκρανον Ἁγίας Σοφίας.

μορφαὶ τῶν προσώπων καὶ ἡ ἐλαφρὰ τῆς κεφαλῆς κλίσις ἀναπολεῖ τὴν κλασικὴν ἀρχαιότητα. Ὑπάρχει δὲ εἰς αὐτὰς τὸ πνεῦμα τῆς τάξεως καὶ τῆς ἁρμονίας.

Καὶ εἰς τὸν Ἁγιὸν Δημήτριον τῆς Θεσσαλονίκης ἐσφύζοντο τοιαῦτα ψηφιδωτὰ τῆς ἐποχῆς τοῦ Ἰουστινιανοῦ ἀνώτερα τῶν τῆς Ῥαβέννης. Ἀλλὰ ταῦτα κατεστράφησαν κατὰ τὴν τελευταίαν (1917) πυρκαϊὰν τῆς πόλεως.

Εἰκ 27. Ἄγγελος ἐπὶ πλακῶς ἐξ ἑλεφαντοστοῦ (εἰς δίπτυχον τοῦ βρετανικοῦ Μουσείου).

ταύτην κίονες καὶ ἀνδριάντες αὐτοκρατόρων, ὡς τοῦ Θεοδοσίου τοῦ Μεγάλου εἰς ἔφιππος χαλκοῦς ἀνδριάς καὶ ἄλλος ἀργυροῦς, τῆς βασι-

Ἄρκετὴν ἰδέαν] περὶ τῆς ἀναπτύξεως τῆς γραφικῆς παρέχουν ὡσαύτως εἰς ἡμᾶς καὶ αἱ ὀλίγα διασωθεῖσαι μικρογραφίαι τῆς ἐποχῆς ταύτης. Καλοῦνται δὲ οὕτω αἱ ζωγραφίαι, αἱ ὁποῖαι στολίζουν τὰ περιθώρια τῶν βιβλίων ἰδίως τῶν προωρισμένων πρὸς χρῆσιν τῶν πλουσίων καὶ ἄλλων περιφανῶν προσώπων. Αὐταὶ ἀναπολοῦν τὴν ἀρχαίαν ἑλληνικὴν τέχνην. Εἶναι γεμάται ζωὴν καὶ χάριν. Αἱ στάσεις τῶν προσώπων εἶναι φυσικαί. Ἡ πτύχωσις τῶν ἐνδυμάτων εἶναι ἀπλὴ καὶ κομψή. Συνάμα ὅμως ἀρχίζει νὰ φαίνεται εἰς αὐτὰς ὁ βυζαντινὸς χαρακτήρ. Οἱ τεχνῖται δηλ. προσπαθοῦν νὰ δώσουν εἰς τὰ ἔργα τῶν ἐντύπων ἰσχυρὰ μεγαλοπρεπείας καὶ θεολογικῆς σοβαρότητος (εἰκ. 25).

Ἡ γλυπτικὴ. Ἡ γλυπτικὴ ἐν γένει ὑπὸ τῶν χριστιανῶν εἶχε παραμεληθῆ. Κατὰ τοὺς πρώτους χρόνους τοῦ Χριστιανισμοῦ μάλιστα οὗτοι εἶχον κηρύξει κατὰ τῆς ἀρχαίας γλυπτικῆς ἀμείλικτον πόλεμον. Κατέστρεφον τὰ ἀγάλματα νομίζοντες ὅτι οὕτω καταστρέφουν τοὺς ἐν αὐτοῖς δαίμονας. Διὰ τοῦτο δὲ καὶ δὲν ἠνείχοντο καθόλου τὰ ἀγάλματα εἰς τὰς ἐκκλησίας. Μόνον ἀνάγλυφα ἦσαν ἀνεκτά.

Ἀναφέρονται κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην κίονες καὶ ἀνδριάντες αὐτοκρατόρων, ὡς τοῦ Θεοδοσίου τοῦ Μεγάλου εἰς ἔφιππος χαλκοῦς ἀνδριάς καὶ ἄλλος ἀργυροῦς, τῆς βασι-

λίσης Εὐδοξίας ἀγάλμα ἀργυροῦν, ἀνδριάντες] ἐκ χαλκοῦ τοῦ Ἀρκαδίου καὶ τοῦ Ἀναστασίου Α', καὶ ἔφιππος ἀνδριάς τοῦ Ἰουστινιανοῦ ἐπὶ διψηλοῦ κίονος εἰς τὴν μεταξὺ τοῦ παλατιοῦ καὶ τῆς Ἀγίας Σοφίας πλατεΐαν τοῦ Αὐγουστίνου κ. κ. Ἀλλὰ πάντα ταῦτα ἦσαν

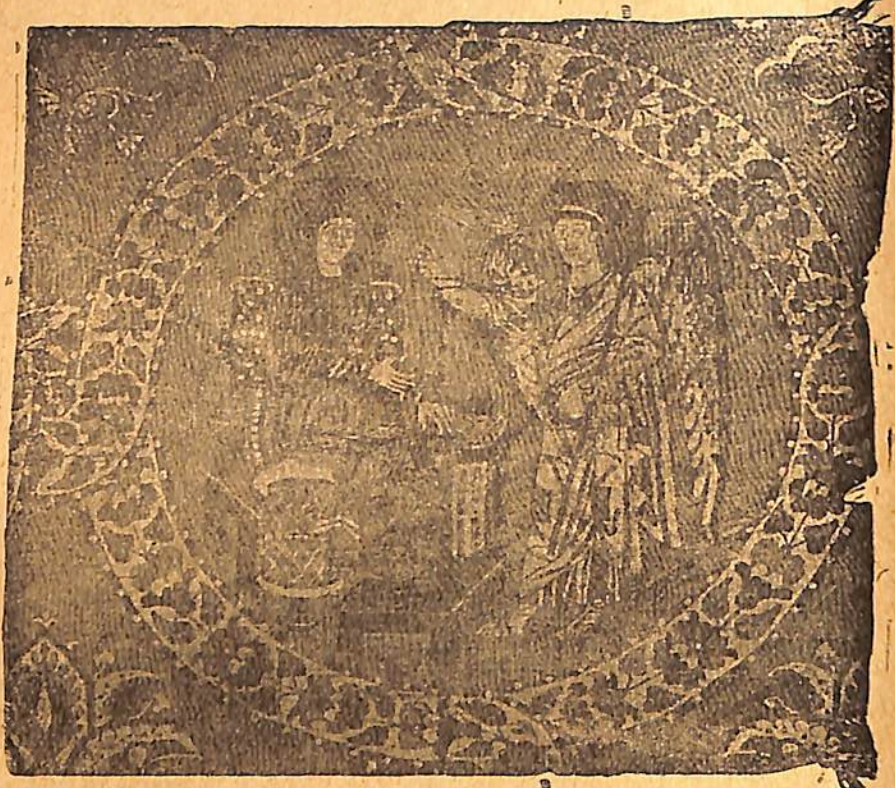

Εἰκ. 28. Σταυρὸς Ἰουστινιανοῦ Β' (εὐρίσκεται εἰς τὸν Ἅγιον Πέτρον τῆς Ρώμης).

μετασκευὴ ἀρχαίων ἀγαλμάτων ἢ ἔργα κακότεχνα, ὡς ἐκ θραυσμάτων τινῶν διασωθέντων καταφαίνεται.

Ἡ γλυπτικὴ λοιπὸν κυρίως περιορίζεται εἰς τὴν διακοσμητικὴν καὶ ὑποτάσσεται εἰς τὴν ἀρχιτεκτονικὴν. Διὰ τοῦτο ἀπὸ τὰ ἔργα τῆς χριστιανικῆς γλυπτικῆς λείπει ἡ πλαστικότητα. Οἱ τεχνῖται προσπαθοῦν νὰ

παραγάγουν εἰς τὸν θεατὴν ἐντύπωσιν μὲ τὴν ἀντίθεσιν φωτὸς καὶ σκιᾶς καὶ τοῦτο κατορθώνουν διὰ τῆς τεχνικῆς τοῦ τρυπάνου. Ἦνοιγον καθ' ὅλην τὴν ἐπιφάνειαν τοῦ ἀναγλύφου μικρὰς ἀβαθεῖς ὀπές, αἱ ὁποῖαι συνετέλουν εἰς τὴν ὀπτικὴν ἀπάτην τοῦ θεατοῦ. Αὕτη εἶναι ἡ λεγομένη διάτρητος γλυπτικὴ. Οὕτω εἶναι κατεργασμένα τὰ κιονόκρανα τῆς Ἁγίας Σοφίας, τὰ ὁποῖα κοσμοῦνται μὲ δέξια φύλλα ἀκάνθου καὶ ἀπολήγουν κατὰ τὰς τέσσαρας ἄνω γωνίας εἰς ἕλικας ἰωνικὰς (εἰκ. 26). Ὁμοίως εἶναι κατεργασμένη καὶ ἡ λοιπὴ γλυπτικὴ διακόσμησις τῆς Ἁγίας Σοφίας, τὰ κοσμήματα τῶν θυρῶν, τὰ μεταξὺ κιόνων καὶ ὑπὸ τὰ παράθυρα θωράκια, αἱ περιθέουσαι τὸν ναὸν ζῶναι κλ. ὡς καὶ τὰ συληθέντα ὑπὸ Λατίνων ἢ καταστραφέντα ὑπὸ τῶν Τούρκων κινητὰ γλυπτικὰ ἔργα, ὅπως αἱ ἀνάγλυφοι

Εἰκ. 29. Ὁ Εὐαγγελισμὸς (εἰκὼν κεντητὴ ἐπὶ ὑφάσματος μεταξωτοῦ εὐρίσκεται ἐν Ῥώμῃ).

σμένα τὰ κιονόκρανα τῆς Ἁγίας Σοφίας, τὰ ὁποῖα κοσμοῦνται μὲ δέξια φύλλα ἀκάνθου καὶ ἀπολήγουν κατὰ τὰς τέσσαρας ἄνω γωνίας εἰς ἕλικας ἰωνικὰς (εἰκ. 26). Ὁμοίως εἶναι κατεργασμένη καὶ ἡ λοιπὴ γλυπτικὴ διακόσμησις τῆς Ἁγίας Σοφίας, τὰ κοσμήματα τῶν θυρῶν, τὰ μεταξὺ κιόνων καὶ ὑπὸ τὰ παράθυρα θωράκια, αἱ περιθέουσαι τὸν ναὸν ζῶναι κλ. ὡς καὶ τὰ συληθέντα ὑπὸ Λατίνων ἢ καταστραφέντα ὑπὸ τῶν Τούρκων κινητὰ γλυπτικὰ ἔργα, ὅπως αἱ ἀνάγλυφοι

ἀργυραῖ καὶ χρυσαῖ εἰκόνες τοῦ τέμπλου, τὰ γλυπτικὰ κοσμήματα τοῦ ἄμβωνος, τῆς Ἁγίας Τραπεζῆς κλ. κλ.

Ὡσαύτως ἡ βυζαντινὴ γλυπτικὴ ἀπὸ τῶν χρόνων τούτων καταγίνεται εἰς τὸ νὰ σκαλίζῃ ἐπὶ ἐλεφαντοστοῦ ἀνάγλυφα (εἰκ. 27). Μεγάλην ἀνάπτυξιν ἔχει ὡσαύτως ἡ τέχνη τῆς κατασκευῆς μικρῶν κομποτεχνημάτων ἐκ χρυσοῦ καὶ σκευῶν διὰ λειτουργικὴν ἰδίως χρῆσιν (εἰκ. 28). Ὡσαύτως ἡ τέχνη τῶν ἐνυφαντῶν γραφῶν, δηλ. ὑφασμάτων, τὰ ὁποῖα ἔφερον κεντημένα διὰ χρυσοῦ καὶ μετάξης διαφόρους γραφὰς (εἰκ. 29). Τὰ ὑφάσματα ταῦτα ἐχρησίμευον ἢ πρὸς στολισμὸν τῶν ἐκκλησιῶν ἢ ὡς ἐνδυμασίαι τῶν αὐτοκρατόρων καὶ τῶν μελῶν τῆς αὐτοκρατορικῆς οἰκογενείας. Διὰ τὴν κατασκευὴν τῶν ὑφασμάτων αὐτῶν ὑπῆρχεν εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν τὸ αὐτοκρατορικὸν ἱστορυγεῖον, εἰς τὸ ὁποῖον εἰργάζοντο ἄπειροι τεχνῖται. Τῶν ὑφασμάτων τούτων ἡ ἐξαγωγή ἀπηγορεύετο αὐστηρῶς.

Ο ἰδιωτικὸς βίος.

Ἀνάλογος πρὸς τὸν πνευματικὸν πλοῦτον, τὸν ὁποῖον μαρτυρεῖ ἡ φιλολογία, καὶ πρὸς τὴν ὕλικὴν λαμπρότητα, τὴν ὁποῖαν μαρτυρεῖ ἡ ἀνάπτυξις τῆς τέχνης, εἶναι καὶ ὁ ἰδιωτικὸς καθόλου βίος τῶν μεσαιωνικῶν Ἑλλήνων.

Ἡ κατοικία. Τὰ αὐτοκρατορικὰ ἀνάκτορα (ἱερὸν παλάτιον) κατεῖχον ὅλον τὸν χώρον τὸν ἐκτεινόμενον ἀπὸ τοῦ ἵπποδρόμου μέχρι σχεδὸν τῆς ὑπὸ τῆς Προποντίδος διαβρεχομένης ἀνατολικῆς παραλίας. Ἀπετέλουν ταῦτα φρούριον πολυθύρβον, ἐντὸς τοῦ ὁποῖου ἐξετείνετο πλῆθος μονωρόφων μεγάρων μαρμαρίνων μὲ στέγας θολωτὰς ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον. Τὰ μέγαρα ταῦτα συνεκοινωνοῦν μεταξὺ τῶν διὰ τῶν λεγομένων διαβατικῶν, πολυτελῶν διαδρόμων μὲ στοάς, ἀγάλματα καὶ μαρμαρίνους πίδακας.

Εἰς ὅλα τὰ διαμερίσματα τοῦ παλατίου ὑπῆρχον θαυμάσιαι αἴθουσαι (τρίκλινοι), τῶν ὁποίων τὰ ὀνόματα (ὁ μαργαρίτης, ὁ τῆς πορφύρας, ὁ μουσικός, ὁ χρυσοτρίκλινος) μαρτυροῦν τὴν μεγαλοπρέπειαν. Αἱ αἴθουσαι αὗται ἐλαμπρύνοντο ἀπὸ τὰς ἀνταυγίας τῶν μωσαϊκῶν, τὰ ὁποῖα ἐκάλυπτον τοὺς τοίχους καὶ τὰ ὁποῖα παρίστανον Ἁγίους, αὐτοκράτορας, πτηνὰ, ἀνθη, καρπούς, ἀπὸ τὰ χρυσαῖα παραπετάσματα καὶ τοὺς πολυτίμους περσικοὺς τάπητας, ἀπὸ τοὺς χρυσοὺς θρόνους καὶ τὰ χρυσαῖα τραπέζια, καὶ τέλος ἀπὸ τὰς πύλας τὰς κατασκευασμένας ἐκ σφρηγιάτου ἀργύρου ἢ ἀναγλύφου ἐλεφαντόδοντος.

Τὰ δὲ ἰδιαίτερα διαμερίσματα τῶν μελῶν τῆς αὐτοκρατορικῆς οἰκογενείας ἦσαν διαρρυθμισμένα μὲ ὄλας τὰς δυνατὰς ἀναπαύσεις. Ὁ γυναικωνίτης ἰδίως ἀπετέλει αὐτὸς καθ' ἑαυτὸν ἰδιαίτερον ἐντὸς τοῦ παλατιοῦ περίβολου μὲ τὴν ἰδικήν του αὐλήν, τὴν ἰδικήν του ἐθιμοτυπίαν καὶ τὸ ἰδιαίτερόν του προσωπικὸν ἀφασιωμένον εἰς τὴν βασιλίαν.

Ἐντὸς τοῦ ἀγανοῦς τοῦ παλατιοῦ φρουρίου ὑπῆρχον ὡσαύτως ἐκκλησῖαι πολυτελεῖς. Καθ' ὄλας δὲ τὰς διευθύνσεις αὐτοῦ κατενέμοντο κῆποι, στέρνοι, ἡλιακά, ἀποθήκαι τροφίμων, οἰκήματα διὰ τὴν ὑπηρεσίαν, στρατῶνες, σταῦλοι, θολωτὰ δώματα, εἰς τὰ ὁποῖα ἀπεθηκεύοντο πίθοι πλήρεις χρυσῶν νομισμάτων.

Κατὰ τοὺς τελευταίους αἰῶνας τῆς Αὐτοκρατορίας ἡ αὐλή μετεφέρθη εἰς ἄλλο ἀνάκτορον κτισθὲν παρὰ τὸν μυχὸν τοῦ Κερατίου κόλπου, τὸ παλάτιον τῶν Βλαχερνῶν. Τοῦτο ἦτο ἀληθὲς θαῦμα πολυτελείας καὶ κομψότητος.

Ἄλλὰ καὶ τῶν ἰδιωτικῶν κατοικιῶν ὁ πλοῦτος δὲν ἦτο πολὺ κατώτερος τοῦ τῶν αὐτοκρατορικῶν ἀνακτόρων.

Αἱ οἰκίαι καθόλου ἦσαν ἀπλαῖ, μονώροφοι ἢ διώροφοι, κατὰ τὸ σχέδιον τῶν ἀρχαίων ἐλληνικῶν. Τὰ διάφορα δηλ. διαμερίσματα τῆς οἰκίας ἦσαν κτισμένα περὶ αὐλήν κλειστήν. Αἱ οἰκίαι τῶν πλουσίων ἐκοσμοῦντο προσέτι καὶ ἐσωτερικῶς καὶ ἐξωτερικῶς μὲ στοάς. Ἡ ἐσωτερικὴ διακόσμησις εἶναι ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον πολυτελής. Οἱ τοῖχοι τῶν διαμερισμάτων εἶναι στρωμένοι μὲ μάρμαρα καὶ μὲ μωσαϊκὰ ἢ ζωγραφίας. Τὰ δ' ἐπιπλα εἶναι στολισμένα μὲ ἐγκολλήσεις μαργαριτῶν καὶ ἐλεφαντοστοῦ καὶ μὲ πλάκας ἀπὸ σιδήλου. Καθίσματα εἶχον ὄλων τῶν εἰδῶν, σκίμποδας μὲ μαξιλάρια καὶ καθίσματα μὲ ἐρεισίνωτον ἐλαφρὰ ἢ βαρέα. Εἰς ὄλα τὰ καθίσματα ἀπαραίτητα ἦσαν τὰ ὑποπόδια, τὰ ὁποῖα ἦσαν ἢ ἐκ πολυτίμου ξύλου ἢ μαξιλάρια κεντητά, γεμάτα μὲ πτερὰ περιστερῶν. Βαρύτιμοι τέλος τάπητες ἐκάλυπτον τὸ ἔδαφος, πολῦτιμοι δὲ λαμπτήρες ἐλαίου ἔδιδον γλυκὴν φῶς τὴν νύκτα.

Ἡ ἐνδυμασία. Ἡ αὐτὴ πολυτέλεια, τὴν ὁποίαν εἶδομεν εἰς τὴν κατοικίαν, παρατηρεῖται καὶ εἰς τὰ ἐνδύματα καὶ κοσμήματα.

Αἱ ἐνδυμασίαι εἶναι μετὰξινι μὲ χρώματα κτυπητὰ καὶ στολίζονται μὲ χρυσῶς παρυφάς, μὲ ἄνθη καὶ μὲ μεγάλα μετάρια ἔχοντα θρησκευτικὰς παραστάσεις. Καὶ κατ' ἀρχὰς μὲν ἡ ἐνδυμασία ἦτο ἀπλή, ὅπως καὶ τῶν ἀρχαίων. Ἐφόρουσαν χιτῶνα βραχὺν μὲν καὶ ζωσμένον μὲ ζώνην περὶ τὴν ὄσφυν οἱ ἄνδρες, μακρὸν δὲ καὶ ζωσμένον συνήθως

ὑψηλὰ αἱ γυναῖκες, ἐπὶ δὲ τοῦ χιτῶνος ἔθετον τὸ ἱμάτιον. Εἰς τοὺς πόδας ἐφόρουσαν περιπόδια καὶ ὑποδήματα ὑψηλὰ ἢ χαμηλὰ καὶ συνήθως «μὲ μακρῆας τὰς μύτας» (μακρομύτικα).

Ἄνδρες δὲ καὶ γυναῖκες ἔτρεφον κόμην μακράν, τὴν ὁποίαν ἐκούρευον μόγιον, ὅταν ἠσπάζοντο τὸ μοναχικὸν σχῆμα. Οἱ δὲ ἄνδρες συνήθως ἔτρεφον καὶ γένειον ἀποϊήγον εἰς δξύ.

Κατόπιν ὅμως ἡ ἐνδυμασία καὶ τῶν ἀνδρῶν καὶ ἰδίως τῶν γυναικῶν ὑπέστη πολλὰς τροποποιήσεις ἐκ τῆς Ἀνατολῆς. Αἱ πριγκίπισσαι καὶ αἱ κυραὶ ἐν γένει τῆς ἀριστοκρατίας ἐνδύονται μεγαλοπρεπῶς, ἐκάστη ἀναλόγως τοῦ βαθμοῦ τοῦ συζύγου της. Φοροῦν δαλματικὸν καὶ στολισμένον ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον μὲ παραστάσεις ἐκ τῆς Ἀγίας Γραφῆς. Ἐπὶ τοῦ δαλματικίου ἐτίθεται τὸ θωράκιον, λιθοποιικίον ὕφασμα, προσαρμοζόμενον εἰς τὸ στήθος. Εἰς τοὺς ὤμους ἐκυμάτιζεν ὁ λῶρος, εἶδος ἐσάρπας ἀπὸ ὕφασμα χρυσοῦφες μεγάλης ἀξίας. Ἐπὶ τῆς κεφαλῆς δὲ ἡ ἐρρίπτετο τὸ μαφόριον, εἶδος λευκῆς καλύπτρας πιπτούσης μέχρι τῶν ὤμων, ἢ ἐστερεώοντο τὸ προπλόωμα, εἶδος πύλου εἰς σχῆμα πύργου, τὸ ὁποῖον ὁμοίαζε πολὺ μὲ μίτραν ἀρχιερατικὴν.

Εὐνόητον ὅμως εἶναι ὅτι ἡ ἔκτοτε ἐπικρατοῦσα μόδα δὲν ἄφινε τὰ ἐνδύματα τῶν κυριῶν ἀμετάβλητα καὶ ὡς πρὸς τὰ χρώματα καὶ τὰ κεντήματα καὶ ὡς πρὸς τὰ σχήματα. Κατὰ τοὺς τελευταίους χρόνους τῆς Αὐτοκρατορίας π. χ. ἡ περιβολὴ τῶν μεγάλων κυριῶν ἀπετελεῖτο ἀπὸ ἓνα κοντὸν μανδύαν ῥιπτόμενον ἐπάνω ἀπὸ τὸ στενὸν φόρεμα ἐκ λεπτοτάτου ὑφάσματος μὲ ἀνοικτὸν περιλαίμιον. Ἐν τῷ δὲ κατὰ τοὺς πρώτους καὶ τοὺς τελευταίους αἰῶνας τῆς Αὐτοκρατορίας αἱ γυναῖκες εἶχον τὸ πρόσωπον ἀκάλυπτον καὶ ἐλάμβανον μέρος εἰς ὄλας τὰς δημοσίας τελετάς, κατὰ τοὺς χρόνους τῶν περσικῶν καὶ ἀραβικῶν πολέμων κρημοῦν πρὸ τοῦ προσώπου των τὴν περίφημον ὀθόνην τῶν γυναικῶν τοῦ Ἰσλάμ (γιασμακίον).

Τὰ φορέματα ὅμως τῆς βασιλίσσης διὰ τὰς ἐπισημοὺς παραστάσεις ἔμειναν, ὅπως καὶ τὰ τοῦ βασιλέως, ἱερὰ καὶ ἀπαραβίατα. Τὸ κυλινδρικὸν διάδημα μὲ τὰ πραιπενδούλια (σειραὶ μαργαριτῶν κρεμάμεναι ἐκατέρωθεν ἐπὶ τοῦ προσώπου), τὰ κόκκινα σανδάλια, ἡ βασιλικὴ γλαμύς, ἡ δαλματικὴ, τὸ βασιλικὸν στιχάριον καὶ ἡ πορφύρα ἀπὸ ὑφάσματα χρυσοῦ, λιθοποιικίλα καὶ στολισμένα μὲ λέοντας, ἀετούς, γρυῦνας, παγῶνια. Τὰ περιλαίμια, τὰ περιχειρίδια, αἱ ζῶναι, τὰ πλατέα κρά-

σπεδα με τὰς ἐκ τῆς Ἀγίας Γραφῆς παραστάσεις, ἦσαν ἀσήκωτα ἀπὸ τὰ μαργαριτάρια, τὰ ῥουμπίνια καὶ τὰ σμαράγδια.

Ἰδιαιτέραν ἐπιμέλειαν κατέβαλλον καθ' ὅλους τοὺς αἰῶνας αἱ γυναῖκες τοῦ Βυζαντίου διὰ τὴν κόμμωσίν των, διὰ τὴν ὁποίαν, ὅπως καὶ εἰς τὴν παλαιὰν Ῥώμην, ὑπῆρχε καὶ ἐδῶ ἰδιαιτέρα ἐπαγγελματική τάξις. Ἐκαμμον δὲ διάφορα πλεξίματα τῆς κόμης με ταινίας διαφόρων χρωμάτων καὶ με χρυσᾶ σύματα καὶ ἐστόλιζον αὐτὴν με πολυτίμους λίθους. Μεγάλην δὲ χρῆσιν, φαίνεται, ἔκαμμον καὶ τῆς περρούκας.

Μεγάλην ἀγάπην ὡσαύτως ἔχουν αἱ γυναῖκες τοῦ Βυζαντίου εἰς τὰ κοσμήματα, περιδέραια, ἐνώτια, βραχιόλια, δακτυλίδια, πόρπας, τὰ ὅποια ὅλα εἶναι στολισμένα με πολυτίμους λίθους, καθὼς ἐπίσης εἰς τὰ μῦρα καὶ τὰ καλλυντικὰ τοῦ προσώπου.

Ἰδιαιτέραν σημασίαν διὰ τὰς Βυζαντίδας εἶχεν ἡ ὑπόδησις. Τὸ χρῶμα τῶν σανδαλίων αὐτῶν καὶ τὰ ἐπ' αὐτῶν κοσμήματα ἦσαν ὀρισμένα ὑπὸ τῆς αὐστηραῆς ἐθιμοτυπίας τῆς βυζαντινῆς αὐτῆς δι' ἐκάστην τάξιν γυναικῶν. Τὸ ἐρυθρὸν ὑπόδημα, κεντημένον με μαργαριτάρια, ἦτο ὀρισμένον διὰ τὰς βασιλίσσας. Αἱ σύζυγοι τῶν δεσποτῶν, δηλ. τῶν ἀδελφῶν ἢ υἱῶν τοῦ αὐτοκράτορος φέρουν ὑποδήματα κατασκευασμένα ἐν συνδυασμῷ ἀπὸ λόχρωμον καὶ λευκὸν ὕφασμα καὶ φέροντα κεντημένους με μαργαριτάρια δικεφάλους. Αἱ δὲ ἄλλαι μεγάλαι κυραὶ τῆς αὐτῆς φέρουν ὑποδήματα διαφόρων χρωμάτων (γαλανά, πράσινα, κίτρινα, λευκά, μέλινα) δεικνύοντων τὴν τάξιν ἐκάστης. Χρησιμεύουν λοιπὸν τὰ ὑποδήματα ὡς φορητὰ οἰκόσημα. Ἀλλὰ καὶ αἱ ἄλλαι κομψοῦμεναι γυναῖκες τοῦ Βυζαντίου, ὅσαι δὲν εἶχον τὸ δικαίωμα νὰ φέρουν χρωματιστὰ ὑποδήματα, εὔρισκον τρόπον νὰ διακρίνωνται ἀπὸ τὸ κοινὸν πλῆθος τῶν ἀστῶν, τὸ ὁποῖον ἐφόρει ὑποδήματα δερμάτινα βερνικωμένα. Ἐφόρουν αὐταὶ ὑποδήματα ἀπὸ μαῦρον μεταξωτὸν ὕφασμα, τὸ ὁποῖον ἐστόλιζον με χρυσᾶ καὶ ἀργυρᾶ στίγματα, ἢ με κεντήματα διὰ πολυχρώμου μεταξίης. Καὶ αἱ πτωχότεραι ἐφόρουν μὲν μαῦρα δερμάτινα ὑποδήματα, τὰ παρήγγελον ὅμως νὰ ἔχουν διάφορα σχέδια με λευκὰς ῥαφάς.

Εὐνόητον ὅτι τόσο πολυτελεῖ φέρουσαι ὑπόδησιν αἱ ἀρχόντισσαι τῆς Κων/πόλεως, ἀλλὰ καὶ τόσο μεγαλοπρεπεῖς, βαρεῖας καὶ δυσκάμπτους ἐνδυμασίας, δὲν ἠδύναντο νὰ ἐξέρχωνται πεζῇ εἰς τὰς ὁδοὺς τῆς Κων/πόλεως. Καὶ κατ' ἀρχὰς μὲν μετεχειρίζοντο φορεῖα πολυτελέστατα, κατόπιν ὅμως καὶ ἵππους καὶ ὄχηματα.

Ἡ διαίτα. Ἡ πολυτέλεια τῆς τραπέζης εἶναι ἐπίσης μεγάλη. Εἰς τὸ παλάτιον καὶ τὰ μέγαρα τῶν πλουσίων τὰ πινάκια εἶναι ἕξ ἀργύρου καὶ χρυσοῦ, τὰ ποτήρια με εἰκόνας ἐκ σιάλτου, καὶ τὰ ἄλλα σκευὴ χρυσᾶ. Ἐν τῇ διευθετήσει τῆς τραπέζης ἐπεκράτει κομψὴ λεπτότης. Τὰ ἀρώματα καὶ τὰ ἄνθη ἦσαν ἐν ἀφθονίᾳ. Τρώγουν δὲ συνήθως, ὅπως οἱ ἀρχαῖοι, ἀνεκεκλιμένοι εἰς κλίνας, πρὸ τῶν ὁποίων εἶναι τοποθετημένοι τράπεζαι. Κοχλιάρια καὶ μαχαίρια μετεχειρίζοντο πάντοτε. Περόνια κατ' ἀρχὰς δὲν ὑπῆρχον, ἀλλ' ἔτρωγον διὰ τῶν χειρῶν, διὰ τοῦτο δὲ πρὸ τοῦ φαγητοῦ καὶ μετ' αὐτὸ τὸ νύμφιον τῶν χειρῶν ἦτο ἀπαραίτητον. Βραδύτερον εἰσῆχθη καὶ ἡ χρῆσις τοῦ περονίου.

Ἡ συνήθης τροφὴ τοῦ λαοῦ ἦσαν ὄσπρια, λάχανα, τυρός, ἰχθύες ἀλίπαστοι ἢ καὶ νωποί, κύαμοι, ἐλαῖαι. Ἐπινον δὲ οἶνον (κρασὶν καὶ τὸ ποτήριον πλήρες οἴνου κρασοβόλιν) ἢ ὕδωρ θερμὸν μετὰ κυμίνου (κυμινᾶτον). Εἰς τὰς τραπέζας τῶν πλουσίων ὅμως παρετίθετο ἄρτος λευκός, ἰχθύες νωποί, αὐγοτάραχον, καραβίδες, ἀστακοί, στρείδια καὶ κρέας ψητὸν παραγεμιστὸν με σκόρδον καὶ με κρόμμυνα, τυρός ἐκλεκτός καὶ ἄλλα οὐχὶ πολὺ διάφορα τῶν ἡμετέρων φαγητᾶ. Καὶ τὰ γλυκίσματα ἦσαν ἀφθονα. Συνήθη ἦσαν ζυμαρικά με μέλι γεμάτα ἀπὸ φυστίκια, κουκουνάρια καὶ ἀμύγδαλα, κομπόσται ἀπὸ μυροβόλα κίτρα τῆς Ἀνατολῆς, κυδώνια, μῆλα καὶ ἀχλάδια. Μεγάλῃ ὡσαύτως χρῆσις ἐγένετο τῶν ξηρῶν καρπῶν. Ὁ δὲ παρατιθέμενος οἶνος ἦτο ἐκλεκτός τῆς Χίου, τῆς Μυτιλήνης, τῆς Κρήτης, τῆς Σάμου. Ὡς πρωῖνὸν τέλος ῥόφημα μετεχειρίζοντο χλιαρὸν γλυκὺν οἶνον, εἰς τὸν ὁποῖον ἐβάπτιζον διάφορα ζυμαρικά.

Τὰ ἦθη. Οἱ φραγμοὶ τῶν κοινωνικῶν τάξεων, οἱ ὁποῖοι εἰς τὴν Ῥώμην ἐπὶ τῆς αὐτοκρατορίας ἤδη εἶχον σαλευθῆ, ἀφ' οὗ τὸ κέντρον τοῦ κράτους μετετέθη εἰς τὴν ἑλληνικὴν Ἀνατολήν, ἐξέλιπον ἐντελῶς. Εἰς τὴν ἑλληνικὴν Αὐτοκρατορίαν τάξεις στηριζόμεναι εἰς τὴν καταγωγὴν δὲν ὑπάρχουν. Διακρίνονται εἰς αὐτὴν ἀριστοκρατικαὶ τάξεις, ἢ ὑπαλληλική, ἢ στρατιωτικὴ καὶ ἢ κτηματικὴ, ἀλλ' εἰς αὐτὰς πᾶς τις δύναται νὰ ἀνέλθῃ διὰ τῆς ἰκανότητός του. Ὁ λαὸς ἀσχολεῖται ἢ εἰς τὴν καλλιέργειαν τῆς γῆς, ἢ εἰς τὸ ἐμπόριον καὶ τὴν βιομηχανίαν, καὶ συχνὰ εἰς τὰς μεγάλας πόλεις εἶναι ἀεργὸς τρεφόμενος ἀπὸ τὸ δημόσιον ταμεῖον, ὅπως εἰς τὴν Ῥώμην.

Εἰς οἵανδήποτε ὅμως τάξιν καὶ ἂν ἀνήκῃ ὁ μεσαιωνικὸς Ἕλληνας, παρουσιάζει τὰ χαρακτηριστικὰ τοῦ Ἑλλήνος, ὅπως οὗτος διεμορφώθη μετὰ τὴν ἐξάπλωσιν τοῦ Ἑλληνισμοῦ εἰς τὴν Ἀνατολήν. Εἶναι εὐε-

ρέσθιστος, ἔμπαθής, θρησκόληπτος, προληπτικός. Συναίμα ὅμως ἔχει δξύτητα ἀντιλήψεως, εὐκαμψίαν καὶ λεπτότητα πνεύματος, διαρκῶς γρηγοροῦσαν περιέργειαν καὶ εὐρύτητα γνώσεων. Ἐμβαθύνει καὶ συζητεῖ τὰ λεπτότερα ζητήματα καὶ λύει μὲ κομψὴν εὐχέρειαν ὅλα τὰ ἐμπόδια, καί, ὡς οἱ Ἀθηναῖοι τοῦ Ἀριστοφάνους, ἀρέσκειται εἰς τὴν λουδορίαν καὶ τὴν εἰρωνίαν. Εὐχαριστεῖται δὲ ὑπερβολικὰ μὲ τὰ μεγαλοπρεπῆ θεάματα, μὲ τὰς αὐλικὰς πομπάς, μὲ τὴν λάμπιν τῶν ἐκκλησιαστικῶν τελετῶν. Ὁ ἵππόδρομος, τὸ παλάτιον καὶ ἡ ἐκκλησία εἶναι οἱ τρεῖς πόλοι, περὶ τοὺς ὁποίους στρέφεται ὁ βίος τῶν κατοίκων τῆς Κων)πόλεως.

Τὸ παλάτιον μὲ τὰς μεγαλοπρεπεῖς τελετὰς του, τὰς παρουσιάσεις, τὰ γεύματα, ὅλα κανονισμένα μὲ αὐστηρὰν ἐθιμοτυπίαν, ἀλλὰ καὶ μὲ τὰς ῥαδιουργίας πρὸς διατήρησιν ἢ ἀπόκτησιν τῆς εὐνοίας τοῦ ἡγεμόνος, ἀπετέλει τὸ κέντρον τοῦ βίου τῆς βυζαντινῆς ἀριστοκρατίας.

Εἰς τὸν ἵππόδρομον πάλιν ἐτελεῦντο αἱ ἵπποδρομίαι, αἱ ὁποῖαι ἀπετέλουν τὴν μεγαλυτέραν διασκέδασιν τοῦ βυζαντινοῦ κόσμου καὶ τὰς ὁποίας παρηκολούθουν μετὰ πάθους ὅλοι ἀπὸ τοῦ αὐτοκράτορος μέχρι τοῦ τελευταίου πολίτου. Οἱ ἱππικοὶ οὗτοι ἀγῶνες ἐγίνοντο πεντάκις τοῦ ἔτους καὶ ἐπικίλλοντο μὲ χοροὺς, παντομίμας, ἀθλητικὰς ἐπιδείξεις καὶ μουσικὰς ἐκτελέσεις. Ἐπισημότερος δὲ μετὰ αὐτῶν ἦτο ὁ ἀγὼν ὁ τελούμενος τὴν 1ην Μαΐου, ἐπέτειον τῆς Ἰδρύσεως τῆς Κων)πόλεως. Εἰς τὸν ἵππόδρομον ὡσαύτως κατέληγον οἱ θρίαμβοι τῶν νικητῶν βασιλέων ἐπιστρεφόντων ἐκ τῶν ἐστρατειῶν των ἐναντίον τῶν βαρβάρων, καὶ ἐκεῖ ἀπεκεφαλίζοντο οἱ ἐπιφανεῖς αἰχμάλωτοι. Ὁ ἵππόδρομος τέλος εἶναι τὸ μέρος ὅπου ὁ λαὸς ἐκδηλώνει τὰ αἰσθηματά του πρὸς τὸν αὐτοκράτορα. Εἰς αὐτὸν ὁ νέος αὐτοκράτωρ κατὰ πρῶτον ἔρχεται εἰς ἐπαφὴν μὲ τὸν λαὸν καὶ εὐλογεῖ αὐτὸν διὰ τοῦ σημείου τοῦ σταυροῦ. Καὶ εἰς αὐτὸν ἐνίοτε ὑπὸ τοὺς γιουχαῖσμούς τελειώνει τὸν βίον ἔπειτα ἀπὸ φοβερὰ βασιανιστήρια ὁ ἐκθρονισθεὶς βασιλεὺς.

Μετὰ τὸν ἵππόδρομον ἡ ἐκκλησία ἦτο ὁ μόνος τόπος δημοσίας συγκεντρώσεως, τὸν ὁποῖον εἶχε τότε ἡ κοινωνία. Ἡ θρησκεία εἰς τὸν βυζαντικὸν κόσμον ἔχει θέσιν ἑξαιρετικὴν. Ὁ λαὸς, ὁ ὁποῖος εἶχε πάθος μὲ τὰ θεάματα, ἀπελάμβανεν ἀπλήστως τῆς μεγαλοπρεπειᾶς τῶν λειτουργικῶν τελετῶν. Λόγῳ δὲ τῆς πραγματικῆς εὐσεβείας, ἢ ὁποῖα ἐξέκαιε τὰς ψυχὰς του, παρηκολούθει τακτικῶς καθ' ἑκάστην τὰς ἐκκλησιαστικὰς ἀκολουθίας.

Εἰς τὰς γυναῖκας μάλιστα τοῦτο ἐπέβαλλε καὶ ἄλλη ἀνάγκη. Ἐκεῖ εὕρισκον ἀφορμὴν νὰ ἐπιδείξουν τὴν καλλονὴν των ἢ τὰ νέα των φορέματα, καὶ ἐκεῖ συναντῶμεναι μετὰ τῶν φίλων των ἀνεκοῖνουν ἀμοιβαίως τὰ ἀφορῶντα ἑαυτὰς ἢ ἐκακολόγουν τὰς ἄλλας.

Ἐκτὸς τῶν τριῶν μεγάλων κέντρων τῆς βυζαντινῆς κοινωνίας, τοῦ παλατίου, τοῦ ἵπποδρόμου καὶ τῆς ἐκκλησίας, ἄλλοι τόποι συναντήσεως τοῦ βυζαντινοῦ κόσμου, ἰδίως τῶν γυναικῶν, ἦσαν τὰ δημόσια λουτρά. Εἰς τὰ δημόσια λουτρά τῆς Κων)πόλεως καὶ τῶν ἄλλων πρωτευουσῶν πόλεων τὰ στολισμένα μὲ πολύχρωμα μάρματα καὶ ἀγάλματα, αἱ γυναῖκες τῆς ἀνωτέρας κοινωνικῆς τάξεως, ὅπως καὶ αἱ ἀσπαί, δὲν ἤρχοντο μόνον διὰ νὰ περιποιηθοῦν τὴν ὑγείαν των, ἀλλὰ καὶ διὰ νὰ ἐπιδείξουν τὴν καλλονὴν των ἢ τὸν πλοῦτον τῆς ἐνδυμασίας των. Αἱ κυραὶ εἰς τὰ λουτρά δὲν μετέβαινον μόναι. Συνενοοῦντο μὲ τὰς φίλας των καὶ εἰς ὠρισμένην ἡμέραν μετέβαινον πολλαὶ ὁμοῦ εἰς τὸ ἴδιον λουτρὸν συνοδευόμεναι ἑκάστη ἀπὸ πολυάριθμον ἀκολουθίαν ὑπηρετῶν καὶ θεραπαινίδων. Παρέμενον δὲ εἰς τὰ λουτρά ὅλην τὴν ἡμέραν τρώγουσαι καὶ διασκεδάζουσαι μὲ μουσικὰ ὄργανα, ἄσματα καὶ παιγνίδια. Ἐπίσης καὶ τότε, ὅπως καὶ σήμερον, ἡ ἀριστοκρατία τῆς τότε κοινωνίας συνηντᾶτο εἰς τὰς λουτροπόλεις θερμῶν ἱαματικῶν ἢ θαλασσίων λουτρῶν.

Ὁ ὄχλος τέλος διεσκέδαζε εἰς τὰ καπηλεῖα μὲ παραστάσεις γελοιοποιῶν καὶ ὀρχηστῶν καὶ παίζων διάφορα παιγνίδια, ὅπως τὸ ζατρίκιον καὶ τὸ τάβλι.

ΠΕΡΙΟΔΟΣ Β΄.

Η ΑΚΜΗ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΙΑΣ

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ζ΄.

Η ΔΥΝΑΣΤΕΙΑ ΤΩΝ ΙΣΑΥΡΩΝ

1. Οί βασιλεῖς τῆς δυναστείας.

Ὁ Λέων δ' Γ' ἀνελθὼν εἰς τὸν θρόνον ἐγκαινίασε νέαν δυναστείαν τὴν λεγομένην τῶν Ἰσαύρων. Οἱ βασιλεῖς τῆς δυναστείας ταύτης δὲν ἀνήκουν ὅλοι εἰς τὸν οἶκον τοῦ Λέοντος. Ἐν τούτοις διὰ τὴν ταυτότητα τῶν φρονημάτων καὶ τῶν σκοπῶν, τοὺς ὁποίους ἐπεδίωξαν, ὀνομάζονται οὕτω ἀπὸ τοῦ πρώτου ἐξ αὐτῶν Λέοντος τοῦ ἐξ Ἰσαυρίας τῆς Μ. Ἀσίας.

Ὁ Λέων Γ' (717-741) ἦτο ἀνὴρ ταπεινῆς μὲν οἰκογενείας καὶ μικρᾶς μορφώσεως, ἀλλὰ εἶχε πνεῦμα στρατηγικὸν καὶ ὀργανωτικὸν σπᾶνιον. Οὗτος ἔθεσε τὰς βάσεις τῆς ἀναδιοργανώσεως τοῦ κράτους.

Τὴν ἀναδιοργάνωσιν ταύτην συνεπλήρωσεν ὁ διαδεχθεὶς αὐτὸν υἱὸς τοῦ **Κωνσταντῖνος Ε'** ὁ ὑπὸ τῶν ἀντιπάλων του ἐπονομασθεὶς Κοπρώνυμος (741-775). Οὗτος ἦτο προικισμένος μὲ τὰ αὐτὰ τοῦ πατρὸς του προτερήματα, εἶχεν ὅμως περισσοτέραν ἐκείνου δραστηριότητα καὶ ἐπιμονήν.

Τὸν Κωνσταντῖνον διεδέχθη ὁ υἱὸς τοῦ **Λέων Δ'** (775-780) ὁ ἐπονομασθεὶς **Χάζαρος** ἕνεκα τῆς καταγωγῆς τῆς μητρὸς του ἀπὸ τοῦ παρὰ τὴν Κριμαίαν ἔθνος τῶν Χαζάρων. Ὁ Λέων ἦτο ἀνὴρ μετριότητος καὶ χαρακτηρὸς ἀσθενοῦς.

Μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Λέοντος τὴν ἀρχὴν ἔλαβεν ἡ σύζυγος αὐτοῦ **Εἰρήνη ἢ Ἀθηναία** (780-803) ὡς ἐπίτροπος τοῦ ἀνηλίκου υἱοῦ τῆς Κωνσταντῖνου ΣΤ'. Ἦτο ὅμως τόσο φιλάρχος, ὥστε μετὰ τὴν ἐνηλικίωσιν τοῦ υἱοῦ δὲν ἐδίστασε νὰ ἐνεργήσῃ τὴν τύφλωσίν του, ἵνα ἐξακολουθήσῃ νὰ κατέχη αὐτὴ τὴν ἀρχήν. Ἐπ' αὐτῆς τὸ κράτος πε-

ριήλθεν εἰς ἀθλίαν κατάστασιν καὶ ἐσωτερικῶς καὶ ἐξωτερικῶς. Τὸ δὲ χειρότερον ἢ Εἰρήνην ἐδείχθη πρόθυμος νὰ δεχθῆ πρότασιν γάμου τοῦ τότε (800) αὐτοκράτορος τοῦ δυτικοῦ ῥωμαϊκοῦ κράτους Καρόλου τοῦ Α'. Ἀλλ' οἱ ἐν Κωνσταντινουπόλει ἀνώτατοι πολιτικοὶ καὶ στρατιωτικοὶ λειτουργοὶ τοῦ κράτους ἐννοήσαντες ὅτι, ἂν τοῦτο ἐγίνετο, θὰ ὑπετάσσετο τὸ ἑλληνικὸν κράτος εἰς τὴν Δύσιν, συνάμωσαν κατὰ τῆς Εἰρήνης, ἐξεθρόνισαν αὐτὴν καὶ ἀνεβίβασαν εἰς τὸν θρόνον τὸν Λογοθέτην τῶν Γενικῶν (ὑπουργὸν τῶν οἰκονομικῶν) Νικηφόρον.

Ὁ **Νικηφόρος Α'** (803-811) ὑπῆρξε καθ' ὅλα ἱκανὸς κυβερνήτης. Τοῦτον φονευθέντα εἰς τινα μάχην πρὸς τοὺς Βουλγάρους διεδέχθη ὁ ἐπὶ θυγατρὶ γαμβρὸς του **Μιχαὴλ Ραγκαβῆς** (811-813). Ὁ **Μιχαὴλ Α'** ἐδείχθη ἀνίκανος νὰ κυβερνήσῃ τὸ κράτος καὶ διὰ τοῦτο κατόπιν στρατιωτικῆς στάσεως καθαιρεῖται καὶ ἀναγορεύεται αὐτοκράτωρ ὁ στρατηγὸς **Λέων Ε'** ὁ **Ἀρμένιος** (813-820). Ἀλλὰ καὶ οὗτος φονεύεται διὰ συνωμοσίας καὶ καταλαμβάνει τὸν θρόνον ὁ φιλόδοξος στρατηγὸς **Μιχαὴλ Β'** ὁ **Τραυλὸς** (820-829).

Μετὰ τὸν θάνατον τοῦ **Μιχαὴλ τοῦ Τραυλοῦ** διεδέχθη αὐτὸν ὁ υἱὸς του **Θεόφιλος** (829-842), ἀνὴρ μετρίως ἀξίας καὶ μεγαλομανῆς. Οὗτος εἶχε σύζυγον τὴν Θεοδώραν, τὴν ὁποίαν ἐπροτίμησε τῆς ὀραίας καὶ πεπαιδευμένης **Εἰκασίας ἢ Κασίας**, διότι ἡ τελευταία ἐφάνη εἰς αὐτὸν περισσότερον τοῦ δέοντος εὐφυΐας.

Ὁ διαδεχθεὶς τὸν Θεόφιλον υἱὸς του **Μιχαὴλ Γ'** (842-867), ἐφ' ὅσον ἦτο ἀνήλικος, ἐπετροπέυτο ὑπὸ τῆς μητρὸς του Θεοδώρας. Ἀλλὰ καὶ ἀφ' οὗ ἐνηλικιώθη, τὴν μὲν κυβέρνησιν ἀφήκεν εἰς τὸν ἀδελφὸν τῆς μητρὸς του Βάρδαν, αὐτὸς δὲ περιστοιχιζόμενος ὑπὸ ἀνθρώπων φαύλων παρεδίδοτο εἰς πᾶσαν ἀκολασίαν.

Εἷς ἐκ τῶν συντρόφων του τέλος, ὁ παρακοιμώμενος Βασίλειος, πρῶτον μὲν ἔπεισε τὸν **Μιχαὴλ** νὰ δολοφονήσῃ τὸν Βάρδαν καὶ νὰ ἀναγορεύσῃ αὐτὸν συμβασιλέα του. Κατόπιν δὲ ἐνήργησε τὴν δολοφονίαν καὶ αὐτοῦ τοῦ **Μιχαὴλ** καὶ ἀνῆλθεν αὐτὸς εἰς τὸν θρόνον. Ὁ Βασίλειος οὗτος εἶναι ὁ ἰδρυτὴς τῆς Μακεδονικῆς δυναστείας, ἐπὶ τῆς ὁποίας τὸ κράτος ἀνῆλθεν εἰς τὴν ὑψίστην αὐτοῦ ἀκμὴν.

Τὰ ἐπὶ τῆς δυναστείας τῶν Ἰσαύρων σπουδαιότερα γεγονότα, τὰ ὁποῖα προπαρασκευάσαν τὴν ἐπὶ τῆς Μακεδονικῆς δυναστείας ὑψίστην ἀκμὴν τοῦ μεσαιωνικοῦ Ἑλληνισμοῦ, ὑπῆρξαν τὰ ἐξῆς τρία :

Α) ἡ μεταρρύθμισις, Β) οἱ πρὸς τοὺς Ἀραβας καὶ Βουλγάρους πόλεμοι καὶ Γ) τὸ σχίσμα τῶν Ἐκκλησιῶν.

Α. Χωραφᾶ, Ἱστορία Γ' Γυμνασίου, ἔκδοσις τετάρτη.

2. Ἡ μεταρρύθμισις.

Εἶδομεν προηγουμένως, ποῖα ἄτοπα προέκυψαν ἐκ τῆς ἐξαπλώσεως τοῦ μοναχικοῦ βίου καὶ ἐκ τοῦ πολλαπλασιασμοῦ καὶ τῆς ἀλλοιώσεως τῶν θρησκευτικῶν τύπων. Τὰ ἄτοπα ταῦτα ἀπέβησαν ὀλέθρια εἰς τὸ κράτος. Ἀφ' ἐνὸς μὲν ἀφηρεῖτο ἀπὸ τῆς ἐνεργοῦ καὶ πρακτικῆς κοινωνίας μέγα μέρος τοῦ ἔθνους, ἀφ' ἑτέρου δὲ τοῦ περιλειπομένου εἰς αὐτὴν μέρους ἡ δραστηριότης περιοριζέτο.

Ἐκτὸς ὅμως τῶν ἀτοπημάτων τούτων καὶ ἄλλα ἐλαττώματα υπέσκαπτον τὴν ὕλικὴν καὶ ἠθικὴν τῆς κοινωνίας τῶν χρόνων ἐκείνων δύναμιν. Ἡ ἐκπαίδευσις τοῦ λαοῦ ἦτο, ὡς εἶπομεν, εἰς χεῖρας τῶν μοναχῶν, ἡ δὲ δουλεία καὶ ἡ δουλοπαροικία ἐξηκολούθουν ὑφιστάμεναι. Ἐξ ἄλλου ἡ νομοθεσία τοῦ Ἰουστινιανοῦ δὲν προσηρμώζετο εἰς τὰς ἀνάγκας τῆς νέας κοινωνίας. Ἡ δὲ στρατιωτικὴ πειθαρχία ἦτο χαλαρωμένη καὶ τὰ οἰκονομικὰ τοῦ κράτους εὗρισκοντο εἰς κακὴν κατάστασιν καὶ ἔνεκα τῶν ἐξωτερικῶν πολέμων καὶ ἔνεκα τῶν ἐσωτερικῶν ἀνωμαλιῶν.

Ἡ κατάστασις λοιπὸν τοῦ κράτους ἦτο τοιαύτη, ὥστε διὰ νὰ μὴ ἀπολεσθῆ ἔπεβάλλετο γενικὴ ἀναδιοργάνωσις αὐτοῦ. Καὶ τὴν ἀνάγκην αὐτὴν ἠσθάνοντο πρὸ πάντων αἱ λογιώτεροι, αἱ νοημονέστεροι καὶ αἱ πρακτικώτεροι τῆς κοινωνίας τάξεις, καὶ οἱ πλείστοι ἀνώτεροι λειτουργοὶ τῆς ἐκκλησίας.

Τὴν ἀναδιοργάνωσιν αὐτὴν τοῦ κράτους, ἡ ὁποία εἰς τὴν ἱστορίαν φέρει τὸ ὄνομα τῆς *μεταρρυθμίσεως*, ἐπεδίωξαν οἱ βασιλεῖς τῆς δυναστείας τῶν Ἰσαύρων. Ὁ ἀγὼν πρὸς ἐπικράτησιν αὐτῆς διήρκεσε περὶ τὰ 120 ἔτη καὶ διαιρεῖται εἰς δύο περιόδου, 726—780 καὶ 802—842. Καὶ εἶναι μὲν ἀληθὲς ὅτι ἡ μεταρρύθμισις ἐπὶ τέλους ἀπέτυχε διὰ τὴν μεγάλην ἀντίδρασιν, τὴν ὁποίαν εὗρε τὸ θρησκευτικὸν μέρος αὐτῆς, καὶ ἰδίως ἡ κατάργησις τῶν εἰκόνων, ἐκ μέρους τῶν μοναχῶν καὶ τοῦ ἀμαθοῦς ὄχλου. Ἀλλὰ τὰ ἔχνη, τὰ ὁποῖα αὐτὴ ἀφῆκεν εἰς τοὺς θεσμοὺς καὶ τὰ πνεύματα, ὑπῆρξαν πολὺ βαθέα. Αὐτὰ δὲ ἔφεραν τὸν ὀριστικὸν χωρισμὸν τῆς ἀνατολικῆς ἐκκλησίας ἀπὸ τῆς δυτικῆς καὶ τὴν κατόπιν ἀκμὴν τοῦ μεσαιωνικοῦ Ἑλληνισμοῦ.

Α' περίοδος τῆς μεταρρυθμίσεως. Τὴν μεταρρύθμισιν ὁ **Λέων Β'** ἤρχισεν ἀπὸ τῶν ἐκκλησιαστικῶν πραγμάτων. Ἐχὼν ὁμόφρονας τοὺς μορφωμένους, τὸν στρατὸν καὶ τοὺς πλείστους ἀνωτέρους λειτουργοὺς τοῦ κράτους διέταξε (726) νὰ ἰδρῶνται εἰς τὴν ἐκκλησίαν αἱ εἰκόνες

ὑψηλότερον διὰ νὰ μὴ δύναται ὁ λαὸς νὰ ἀσπάζεταιται αὐτάς. Τὸ πρᾶγμα κατ' ἀρχὰς εἰς τὴν Ἀνατολὴν δὲν ἐτάραξε τὰ πνεύματα πολὺ. Ἀλλ' ὁ ἀρχιερεὺς τῆς Ῥώμης Γρηγόριος ὁ Β' ἐθεώρησε κατάλληλον τὴν περιστασιν νὰ διαλύσῃ τοὺς πολιτικούς δεσμούς, οἱ ὁποῖοι συνέδεον ἀκόμη τὴν Ῥώμην μὲ τὴν Κων)πολιν. Συνεννοήθη λοιπὸν μὲ τοὺς Λογγοβάρδους καὶ κατέλυσαν τὰς ἐν τῇ μέσῃ Ἰταλίᾳ βασιλικὰς ἀρχάς. Καὶ δὲν ἠρέσθη εἰς αὐτὸ μόνον ὁ Γρηγόριος. Ὑπεκίνησε στάσιν καὶ εἰς τὴν μεσημβρινὴν Ἑλλάδα. Κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους ἡ μεσημβρινὴ Ἑλλάς, ἡ Κρήτη, ἡ Μακεδονία καὶ ἡ Ἰλλυρία ἦσαν μὲν ἐκκλησιαστικῶς ἀνεξάρτητοι, ὑπῆγοντο ὅμως ὑπὸ τὴν ἐπιτροπὴν τοῦ ἀρχιερέως τῆς Ῥώμης. Ὁ Γρηγόριος λοιπὸν διὰ τοῦ κλήρου ἠρέθισε τὰ πνεύματα εἰς τὴν μεσημβρινὴν Ἑλλάδα κατὰ τοῦ αὐτοκράτορος. Εἰς τοῦτο ἐβοήθησεν αὐτὸν καὶ μεγάλη ἔκρηξις ἡφαιστείου γενομένη εἰς τὴν νῆ-ἔβροήθησεν αὐτὸν καὶ μεγάλη ἔκρηξις ἡφαιστείου γενομένη εἰς τὴν νῆ-σον Θῆραν, τὴν ὁποίαν οὗτος παρέστησεν ὡς σημεῖον θείας ὀργῆς. Ἐκ τούτου ἡ μεσημβρινὴ Ἑλλάς καὶ αἱ Κυκλάδες ἀποστατοῦν, ἀναγορεύουν βασιλέα ἄσημόν τινα διομαζόμενον Κοσμάν, συγκροτοῦν στόλον καὶ στρατὸν καὶ ἐμφανίζονται πρὸ τῆς Κων)πόλεως. Ὁ Λέων ὅμως ἐπιπεσὼν κατ' αὐτῶν τοὺς κατετρόπωσεν εὐκόλως. Βραδύτερον δὲ καὶ ὑπήγαγεν ἐκκλησιαστικῶς ὅλην τὴν Ἑλληνικὴν χερσόνησον ὑπὸ τὴν δικαιοδοσίαν τοῦ πατριάρχου τῆς Κων)πόλεως.

Μετὰ τοῦτο ὁ Λέων ἐνθαρρυνθεὶς ἐκ τῶν ἐπιτυχιῶν του διέταξε τὴν παντελῆ ἀπὸ τῶν ἐκκλησιῶν ἀφαίρεσιν τῶν εἰκόνων. Συγχρόνως διέλυσε τὰς σχολὰς τῶν μοναχῶν, οἱ ὁποῖοι περιορίζοντο εἰς σχολαστικὰς ἐρμηνείας τῶν Γραφῶν καὶ τῶν δογμάτων τῆς θρησκείας, καὶ ἀντὶ νὰ πολεμοῦν ἠῦξανον τὰς ἐπικρατούσας προλήψεις. Ἀντὶ δὲ τούτων ἔλαβε πρόνοιαν περὶ λαϊκῆς ἐκπαιδεύσεως. Εἰς τὸ περὶ εἰκόνων νέον βασιλικὸν διάταγμα ὁ ἀνώτερος κλῆρος δὲν ἀντέστη. Δὲν εἶχεν ὅμως ὁμοίως τὸ πρᾶγμα διὰ τὸν κατώτερον κλῆρον καὶ τοὺς μοναχοὺς, τῶν ὁποίων κυρίως ἐθίγοντο τὰ συμφέροντα ἐκ τῆς ἄρσεως τῶν ἐπικρατούσων προλήψεων. Οὗτοι λοιπὸν ἐξηγγέρθησαν τότε κατὰ τῆς μεταρρυθμίσεως. Ἀρχηγὸς δὲ τῆς ἀντιδράσεως ἐγένεν ὁ ἐκ Συρίας μοναχὸς φιλόσοφος Ἰωάννης ὁ Δαμασκηνός, ὁ ὁποῖος διὰ τῶν συγγραφῶν του δεινῶς ἐπολέμησε τὴν μεταρρύθμισιν. Καὶ τότε μὲν ἡ ἀντίδρασις τῶν μοναχῶν εἰς οὐδὲν κατέληξε. Βραδύτερον ὅμως, ὡς θὰ ἴδωμεν, οὗτοι διὰ τῆς ἐπιτροπῆς, τὴν ὁποίαν ἤσκουν ἐπὶ τοῦ ὄχλου καὶ ἰδίως ἐπὶ τῶν γυναικῶν, ἀπέβησαν οἱ κυριώτατοι αἴτιοι τῆς ἀποτυχίας τῆς μεταρρυθμίσεως.

Ἄλλα τὸ μεταρρυθμιστικὸν ἔργον τοῦ Λέοντος δὲν περιορίσθη μόνον εἰς τὴν κατάργησιν τῶν εἰκόνων. Ἀποκατέστησε προσέτι ὁ Λέων τὴν χαλαρωμένην πειθαρχίαν τοῦ στρατοῦ, συνεπλήρωσε τὴν κατὰ θέματα διαίρεσιν τοῦ κράτους καὶ ἐτακτοποίησε τὰ οἰκονομικὰ αὐτοῦ διὰ νέων ταμειυτικῶν μέτρων. Τέλος δὲ τὸ 740 ἐξέδωκε δύο νόμους ἀποβλέποντας εἰς τὴν κοινωνικὴν ἀνάπλασιν τοῦ ἔθνους. Οἱ νόμοι οὗτοι εἶναι ἡ «Ἐκλογή τῶν Νόμων» καὶ ὁ «Γεωργικός». Ἡ *Ἐκλογή τῶν Νόμων* εἶναι νέον ἀστικὸν Δίκαιον συντεταγμένον ἑλληνιστὶ καὶ προσηρμοσμένον εἰς τὰ ἔθιμα τοῦ λαοῦ καὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ Χριστιανισμοῦ. Οὕτω κατὰ τὸ νέον δίκαιον ὁ γάμος θεωρεῖται μυστήριον, τὸ δὲ διαζύγιον ἐπιτρέπεται μόνον εἰς ἐλαχίστας περιπτώσεις. Ἡ περιουσία τῶν συζύγων εἶναι κοινή. Ἀποθανόντος τοῦ πατρὸς τὴν κηδεμονίαν τῶν τέκνων ἀναλαμβάνει ἡ μήτηρ. Οἱ γάμοι μεταξὺ ὀρθοδόξων καὶ αἰρετικῶν ἐπιτρέπονται. Ἡ θανατικὴ ποινὴ καταργεῖται καὶ ἀντικαθίσταται δι' ἐλαφρῶν ἀκρωτηριασμῶν. Ὁ δὲ *Γεωργικὸς νόμος* εἶναι ἀγροτικὸς κώδιξ, ὁ ὁποῖος ἐκτὸς τῶν ἄλλων ὠφελίμων διατάξεων αὐτοῦ κατῆργει τὴν δουλοπαροικίαν. Οἱ νόμοι οὗτοι βραδύτερον μετὰ τὴν ἐπαναφορὰν τῶν εἰκόνων κατηργήθησαν. Ἄλλα τὰ ἴχνη αὐτῶν παρέμειναν καὶ ἐπὶ τῇ βάσει αὐτῶν κατόπιν ἐρρυθμίσθη τὸ ἀστικὸν δίκαιον.

Τὸ ἔργον τοῦ Λέοντος συνεπλήρωσεν ὁ υἱὸς αὐτοῦ *Κωνσταντῖνος Ε'*, ἀνὴρ γενναῖος, ἀρχικὸς καὶ τραχὺς. Ὁ Λέων εἰς τὴν ἐφαρμογὴν τῆς ἐκκλησιαστικῆς μεταρρυθμίσεως εἶχε δειχθῆ ἐπιεικῆς. Αἱ εἰκόνες, ἂν καὶ ἐπανειλημμένως ἀπηγορεύθησαν, ἐξηκολούθουν νὰ ὑπάρχουν καὶ εἰς τὰς ἐκκλησίας καὶ εἰς τὰ μοναστήρια καὶ εἰς τὰς οἰκίας. Ὁ Κωνσταντῖνος ἤδη ἀπεφάσισε νὰ ἐφαρμόσῃ αὐστηρῶς τὸ περὶ ἀπαγορεύσεως τῶν εἰκόνων διάταγμα. Εἰς τοῦτο δὲ ἐνόμισεν ὅτι θὰ ἤκολύνετο, ἂν ἡ κατάλυσις τῶν εἰκόνων ἐκυροῦτο καὶ ὑπὸ Συνόδου. Συνέκλεσε λοιπὸν τοιαύτην εἰς τὴν Κων(σταντι)πολιν (754). Εἶναι ἀληθές, ὅτι εἰς ταύτην δὲν ἀντεπροσωπεύοντο οὔτε ὁ πάπας, οὔτε οἱ πατριάρχαι Ἱεροσολύμων, Ἀντιοχείας καὶ Ἀλεξανδρείας. Ἄλλ' ὅμως εἰς αὐτὴν συνήλθον 348 ἀρχιερεῖς, οἱ ὁποῖοι ὅλοι ἄνευ οὐδεμιᾶς ἀντιρρήσεως ἐψήφισαν τὴν κατάργησιν τῶν εἰκόνων. Τοῦτο δεικνύει, πόσον ὁ ἀνώτερος κλῆρος ἦτο σύμφωνος μὲ τὴν μεταρρυθμίσιν. Τὴν ἀπόφασιν δὲ ταύτην τῆς Συνόδου ὁ Κωνσταντῖνος ἐπέδιδξε νὰ ἐκτελέσῃ καὶ διέταξε τὴν ἐξαφάνισιν τῶν εἰκόνων καὶ εἰς τὴν πρωτεύουσαν καὶ εἰς τὰς ἐπαρχίας. Ἄλλα τότε παρουσιάσθη μεγάλη ἀντίδρασις ἐκ μέρους τῶν μοναχῶν. Οὗτοι δὲν ἤρκοῦντο μόνον εἰς τὸ νὰ ἀμφισβητοῦν τὴν

ᾠρθότητα τῆς ψηφισθείσης μεταρρυθμίσεως, δὲν ἤρκοῦντο εἰς τὸ νὰ ὑβρίζουν καὶ νὰ ἀναθεματίζουσιν ὅλους τοὺς ὀπαδοὺς αὐτῆς, ἀλλὰ καὶ αὐτὸν τὸν βασιλέα ὑβρίζον φανερὰ (τότε ὠνόμασαν αὐτὸν Κοπρώνυμον ὡς μολύναντα δῆθεν κατὰ τὴν βάπτισίν του τὴν κολυμβήθραν), καὶ τὸ χειρότερον, ἐξώθουν τὸν λαὸν εἰς ἀντίστασιν. Ἐκ τούτου ἐρεθισθεῖς ὁ αὐτοκράτωρ προσεφέρθη πρὸς αὐτοὺς μετὰ πολλῆς σκληρότητος. Μοναστήρια διελύθησαν καὶ μετεβλήθησαν εἰς στρατῶνας. Μοναχοὶ ἄλλοι μὲν ὑπεχρεώθησαν νὰ ἀποβάλουν τὸ σχῆμά των, ἄλλοι δὲ αὐστηρῶς ἐτιμωρήθησαν. Οὕτω ἡ ἰσχυρὰ χεὶρ τοῦ Κωνσταντίνου κατέβαλε τελείως τοὺς ἀντιμεταρρυθμιστὰς.

Μετὰ τὸν θάνατον ὅμως τοῦ Κωνσταντίνου οἱ μοναχοὶ ἤρχισαν πάλιν νὰ κινοῦνται. Ὁ διαδεχθεὶς αὐτὸν υἱὸς τοῦ Λέων ὁ Δ' ἐνέμεινε μὲν πιστὸς εἰς τὰ δόγματα τῆς μεταρρυθμίσεως, ἦτο ὅμως χαρακτηρὸς ἀσθενοῦς. Ὡς ἐκ τούτου παρεσύρθη ὑπὸ τῆς συζύγου του *Εἰρήνης* τῆς Ἀθηναίας, ἡ ὁποία κρυφίως ἦτο εἰκονολάτρης. Ἐπέτρεψε λοιπὸν εἰς τοὺς μοναχοὺς νὰ ἐπιστρέψουν εἰς τὰ μοναστήρια καὶ νὰ προάγωνται εἰς τὰ ὑπάτα ἀξιώματα τῆς ἐκκλησίας. Κυρίως ὅμως οἱ ἀντιμεταρρυθμιστὰι ἔλαβον θάρρος, ὅτε μετὰ 4ετῆ βασιλείαν ἀπέθανεν ὁ Λέων καὶ τὴν κηδεμονίαν τοῦ ἀνηλικίου υἱοῦ του ἀνέλαβεν ἡ Εἰρήνη. Αὕτη πρῶτον μὲν ἤρχισε νὰ κατατρέχῃ τοὺς φίλους τῆς μεταρρυθμίσεως καὶ νὰ προστατεύῃ σκανδαλωδῶς τοὺς φίλους τῶν εἰκόνων, εἰς τοὺς ὁποίους κατὰ μικρὸν παρέδωκεν ὅλα τὰ ἀνώτερα πολιτικὰ καὶ στρατιωτικὰ ἀξιώματα. Ἐπειτα χηρέυσαντος τοῦ πατριαρχικοῦ θρόνου ἐφρόντισε νὰ ψηφισθῆ πατριάρχης ὁ φίλος τῶν εἰκόνων Ταράσιος. Καὶ τελευταῖον συνεκάλεσεν Οἰκουμενικὴν Σύνοδον εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν πρὸς ἐπαναφορὰν τῶν εἰκόνων. Καὶ ἡ μὲν πρώτη πρὸς τοῦτο ἀπόπειρα ἀπέτυχεν. Οἱ πλείστοι τῶν ἐπισκόπων ἦσαν ὑπὲρ τῆς μεταρρυθμίσεως. Ὑποστηριζόμενοι λοιπὸν οὗτοι καὶ ὑπὸ τοῦ ἐν Κων(σταντι)πόλει στρατοῦ, ὁ ὁποῖος ἐπίσης ἦτο ὑπὲρ τῆς μεταρρυθμίσεως, ἐματαίωσαν τὸ ἐπιχείρημα τῆς Εἰρήνης. Ἄλλα ἡ Εἰρήνη δὲν ἀπηύδησε. Διέλυσε τοὺς παλαιμάχους στρατιώτας ἐπὶ μεγάλῃ βλάβῃ τῶν συμφερόντων τοῦ κράτους καὶ ἐκάλεσε νέαν Σύνοδον εἰς τὴν Νίκαιαν, ἐκ τῆς ὁποίας ἀπέκλεισε τοὺς φίλους τῆς μεταρρυθμίσεως ἐπισκόπους, ἀντ' αὐτῶν δὲ ἐκάλεσεν ἡγουμένους καὶ μοναχοὺς. Οὕτω τέλος συνήλθεν ἡ Ζ' Οἰκουμενικὴ Σύνοδος, ἡ ὁποία ἀποκατέστησε τὰς εἰκόνας, συγχρόνως ὅμως καθώρισεν, ὅτι ἡ προσκύνησις αὐτῶν δὲν σημαίνει λατρείαν, ἀλλὰ ἀπλῶς τιμὴν προσφερομένην διὰ τῶν εἰκόνων εἰς τὸ πρωτότυπον.

Ἄράβων. Ἄλλ' ἐπὶ Μιχαὴλ Β' τοῦ Τραυλοῦ πειρατικὸς στόλος Ἄράβων ἔξ Ἰσπανίας κατέλαβε τὴν Κρήτην (823) καὶ ἵδρυσεν εἰς αὐτὴν πειρατικὸν μωαμεθανικὸν κράτος ἀνεξάρτητον. Εἰς μάτην ὁ Μιχαὴλ ἔξαπέστειλε στόλον καὶ στρατὸν κατ' αὐτῶν. Τὸ πειρατικὸν τοῦτο κράτος διετηρήθη 140 ἔτη. Συγχρόνως δὲ Ἄραβες ἐκ τῆς βορείου Ἀφρικῆς κατέλαβον μέγα μέρος τῆς Σικελίας.

4. Οἱ πρὸς τοὺς Βουλγάρους πόλεμοι.

Πολὺ δεινότεροι ἦσαν οἱ ἀγῶνες, τοὺς ὁποίους οἱ Ἰσαυροὶ αὐτοκράτορες διεξήγαγον ἐναντίον τῶν Βουλγάρων. Εἶδομεν ὅτι ἐπὶ Κωνσταντίνου τοῦ Πρωγονάτου οἱ Βούλγαροι εἶχον ἐγκατασταθῆ ὀριστικῶς εἰς τὴν μεταξὺ Αἴμου, Σερβίας, Δουνάβεως καὶ Εὐξείνου πόντου χώραν. Ἐτοίχε οἱ Βούλγαροι δὲν ἔπαυσαν νὰ ἐνοχλοῦν τὸ κράτος δι' ἐπιδρομῶν καὶ λεηλασιῶν. Ὁ Κωνσταντῖνος ὁ Ε' λοιπὸν ἀπεφάσισε νὰ ἐκστρατεύσῃ κατ' αὐτῶν διὰ νὰ τοὺς περιορίσῃ εἰς τὴν χώραν των.

Τὸ 758 ἐκστρατεύει κατ' αὐτῶν, τοὺς κατατροπώνει ἐπανειλημμένως καὶ ἀναγκάζει αὐτοὺς νὰ ζητήσῃ εἰρήνην. Ἀλλὰ κατὰ τὸ ἐπόμενον ἔτος (759) οἱ ἐπίβουλοι οὗτοι ἔχθροί, οἱ οὐδέποτε σεβόμενοι συνθήκας, μόλις ἐνόησαν ὅτι ἀξιόλογον μέρος τοῦ ἑλληνικοῦ στρατοῦ ἀπεχώρησεν, ἵνα σταλῇ εἰς ἄλλο πεδῖον μάχης, ἐπιτίθενται κατὰ τοῦ ἑλληνικοῦ στρατοῦ, ὁ ὁποῖος ἀμερίμνως διέτριβεν εἰς τὰς στενωποὺς τοῦ Αἴμου καὶ φονεύσαντες δύο στρατηγοὺς καὶ πολλοὺς στρατιώτας ἀναγκάζουν τοὺς ἄλλους νὰ ὑποχωρήσῃ. Ὁ Κωνσταντῖνος ἀμέσως κατὰ γίνεται εἰς τὴν παρασκευὴν νέου στρατοῦ. Ἐν τῷ μεταξὺ δὲ καταλαμβάνει ὀχυρὰ τινα μέρη εἰς τὰ βουλγαρικὰ σύνορα. Τοῦτο καὶ μόνον τὸ τελευταῖον ἔφερε τοὺς Βουλγάρους εἰς ἀμνηχανίαν. Κυρίως ὁμοίως οἱ Βούλγαροι ἐτιμωρήθησαν διὰ τὴν ἀπιστίαν των, ἀφ' οὗ συνεπληρώθησαν αἱ προπαρασκευαὶ τοῦ Κωνσταντίνου (763). Στόλος ἐκ 500 πλοίων διὰ τοῦ Εὐξείνου πλέει εἰς τὰ βουλγαρικὰ παράλια. Αὐτὸς δ' ὁ βασιλεὺς μετὰ πολλοῦ στρατοῦ ἐπέρχεται διὰ ξηρᾶς. Παρὰ τὴν Ἀγχίαλον συγκάπτεται μάχη πεισματώδης, κατὰ τὴν ὁποῖαν οἱ Βούλγαροι κατετροπώθησαν ὀλοσχερῶς. Διὰ τὴν νίκην αὐτὴν ὁ Κωνσταντῖνος ἐτέλεσε μεγαλοπρεπῆ θρίαμβον εἰς Κων)πολιν, τὸν ὁποῖον ἐκόσμησαν οἱ αἰχμαλωτισθέντες Βούλγαροι δέσμιοι καὶ τὰ ἄπειρα ἐκ τῆς χώρας των λάφυρα.

Ἀλλὰ μὲ ὄλην τὴν ταπείνωσιν, τὴν ὁποῖαν ὑπέστησαν, οἱ Βούλ-

γαροὶ μὴ ἀνεχόμενοι τὸν ἐπιβληθέντα εἰς αὐτοὺς ζυγόν, τὸ 765 ἐπαναστατοῦν. Ὁ Κωνσταντῖνος ἀμέσως εἰβάλλει εἰς τὴν Βουλγαρίαν καὶ κυριεύει πολλὰς πόλεις αὐτῆς, μεταξὺ τῶν ὁποίων καὶ τὴν Βάρναν. Τὸ δὲ ἐπόμενον ἔτος ἐκστρατεύει καὶ πάλιν καὶ ἀπὸ ξηρᾶς καὶ ἀπὸ θαλάσσης. Οἱ Βούλγαροι καταπτοηθέντες ζητοῦν καὶ πάλιν εἰρήνην. Ὁ δὲ Κωνσταντῖνος, τοῦ ὁποῖου σκοπὸς ἦτο ἀπλῶς νὰ περιορίσῃ τοὺς Βουλγάρους εἰς τὴν χώραν των, παραχωρεῖ αὐτὴν.

Ἀλλὰ μετὰ ἑπταετίαν (773 καὶ πάλιν οἱ Βούλγαροι παραβαίνουν τὰς συνθήκας. Ὁ Κωνσταντῖνος καὶ πάλιν ἐκστρατεύει κατ' αὐτῶν ἐπανειλημμένως μέχρι τοῦ θανάτου του (775) καὶ ἐπιφέρει εἰς αὐτοὺς φοβερὰς καταστροφάς. Ἐν γένει δὲ οὐδεὶς βασιλεὺς τῆς Κων)πόλεως ἔξαιρουμένου τοῦ Βασιλείου τοῦ Βουλγαροκτόνου ἐταπείνωσε τοὺς Βουλγάρους τόσο, ὅσον ὁ Κωνσταντῖνος Ε'.

Ἐκ τῆς ταπεινώσεως ταύτης οἱ Βούλγαροι ἀνέκυψαν ἐπὶ τῆς εἰρήνης, ὅτε τὸ κράτος περιήλθεν εἰς δεινὴν παραλυσίαν. Ἰδίως δὲ ἀπέβησαν ἐπικίνδυνοι διὰ τῶν συχνῶν ἐπιδρομῶν των, ὅτε ἡγεμῶν αὐτῶν ἐγένετο ὁ διαβόητος **Κροῦμος**. Τὸ 802 μάλιστα ἐκυρίευσαν τὴν Σαρδικὴν (Σόφιαν), τὴν ὁποῖαν οἱ Βούλγαροι εἶχον ἀναγκασθῆ νὰ παραχωρήσῃ εἰς τὸν Κωνσταντῖνον Ε'. Ἐνεκα τούτου ὁ βασιλεὺς Νικηφόρος ἀναγκάζεται νὰ ἐκστρατεύσῃ κατ' αὐτῶν.

Κατὰ τὴν πρώτην του ἐκστρατείαν (809) ὁ Νικηφόρος νικᾷ τοὺς Βουλγάρους καὶ κυριεύει τὴν Σαρδικὴν. Ἀλλὰ κατὰ τὴν δευτέραν (811) εἰσβαλὼν εἰς τὰ ἐνδότερα τῆς Βουλγαρίας εὐρέθη αἴφνης περικυκλωμένος εἰς τὸ στρατόπεδόν του ὑπὸ πολυπληθῶν βουλγαρικῶν σιτιφῶν. Ὁ βασιλεὺς καὶ οἱ περὶ αὐτὸν ἀγωνισθέντες γενναίως ἔπεσαν ὅλοι. Ὁμοίαν δὲ τύχην ἔσχεν καὶ τὸ περισσότερον μέρος τοῦ στρατοῦ. Τότε ὁ Κροῦμος ἔδειξεν ὄλην τὴν βουλγαρικὴν ἀγριότητά του. Ἐνδύσας μὲ ἄργυρον τὸ κρανίον τοῦ Νικηφόρου μετεχειρίζετο αὐτὸ ὡς ποτήριον κατὰ τὰ συμπτώσια.

Μετὰ τὴν φοβερὰν αὐτὴν καταστροφὴν τοῦ ἑλληνικοῦ στρατοῦ οἱ Βούλγαροι ὑπερβάντες τὸν Αἴμον ἐξεχύθησαν εἰς τὴν Θράκην καὶ ἐπεχώρησαν λεηλατοῦντες καὶ καταστρέφοντες τὴν χώραν πρὸς τὴν Ἀδριακὴν πόλιν. Ἐν τῷ μεταξὺ οἱ ἐν Κων)πόλει ἐφιλονίκουν περὶ τῆς αυτοκρατορικῆς ἀρχῆς, καὶ ἐπὶ τέλους κατέλαβε τὸν θρόνον ὁ Μιχαὴλ Α'. Ἀλλὰ οὗτος ἀπεδείχθη ἀνίκανος νὰ ἀποκρούσῃ τὸν ἐπερχόμενον βουλγαρικὸν χεῖμαρρον. Συνήθροισεν στρατὸν καὶ ἔσπευσεν εἰς τὴν Ἀδριακὴν πόλιν. Ἀλλὰ διὰ τὴν ἀνικανότητά του, μολοντί ὁ στρατὸς του

ἦτο ὑπέρτερος τοῦ βουλγαρικοῦ, ἠττήθη οἰκτρῶς καὶ ἔφυγεν εἰς τὴν Κων)πολιν. Οἱ ἀρχηγοὶ τοῦ στρατοῦ τότε καθήρεσαν τὸν Μιχαήλ καὶ ἀνεκήρυξαν αὐτοκράτορα τὸν στρατηγὸν Λέοντα, ὅστις καὶ σπεύσας εἰς τὴν Κων)πολιν κατέλαβε τὴν ἀρχήν.

Ἐν τῷ μεταξὺ οἱ Βούλγαροι ἐπολιόρησαν τὴν Ἀδριανούπολιν καὶ ἐπροχώρησαν λεηλατοῦντες μέχρι τῶν τειχῶν τῆς Κων)πόλεως. Ἀλλὰ τὴν πόλιν δὲν ἐτόλμησαν νὰ πολιορκήσουν. Ἴσως διότι ἐγνώριζον τὰς προηγουμένως ἀποτυχούσας ἀποπείρας τῶν Ἀράβων. Περιορίσθησαν μόνον εἰς τὸ νὰ ἐρημώσουν καὶ καταστρέψουν τὴν πέριξ χώραν. Κατὰ τὸν χρόνον τοῦτον ὁ Λέων παρεσκευάζετο. Ἐκαμε νέαν στρατολογίαν καὶ ἐγύμνασε τὸν νέον στρατὸν του. Τέλος τὴν ἀνοιξιν τοῦ 814 ἐκστρατεύει κατὰ τῶν εἰς τὴν Μεσημβρίαν συγκεντρωμένων Βουλγάρων. Ἐκεῖ συνήψε πρὸς αὐτοὺς φοβερὰν μάχην. Οἱ Βούλγαροι κατ' αὐτὴν ἔπαθον ἀληθῆ πανωλεθρίαν. Ὀλίγοι μόνον ἐξ αὐτῶν ἐσώθησαν μετὰ τὸν Κροῦμον πληγωμένον. Ἀλλὰ καὶ αὐτὸς μετ' ὀλίγον ἐκ τῆς πληγῆς ἀπέθανε. Διὰ τῆς μάχης ταύτης ὁ Λέων Ε' συναπλήρωσε τὸ ἔργον τοῦ Κωνσταντίνου Ε'. Οἱ Βούλγαροι ἔκτοτε περιορίσθησαν εἰς τὰς πέραν τοῦ Αἴμου οἰκήσεις των; ἐπὶ 70 δὲ ἔτη δὲν ἔκαμαν πλέον καμμίαν ἐπιδρομὴν εἰς τὸ κράτος.

Β. Τὸ σχίσμα τῶν Ἐκκλησιῶν.

Εἶδομεν καὶ προηγουμένως (σελ. 17) ὅτι αἱ κυριαρχικαὶ ἐπὶ τῆς ὅλης ἐκκλησίας ἀξιώσεις τῶν παπῶν ἦσαν αἱ ἀληθεῖς αἰτίαι τῶν διενέξεων μεταξὺ τῆς ἀνατολικῆς καὶ τῆς δυτικῆς ἐκκλησίας. Ἡ ἀνατολικὴ ἐκκλησία, ὡς καὶ ὑπὸ Οἰκουμενικῶν Συνόδων καθωρίσθη, ἀνεγνώριζε μὲν πρεσβεῖα τιμῆς εἰς τὸν ἐπίσκοπον Ῥώμης, ἀλλὰ μόνον διὰ τὸ πολιτικὸν γεγονός ὅτι ἡ Ῥώμη ἦτο ἡ πρεσβυτέρα πρωτεύουσα τοῦ κράτους. Τὰ πρωτεῖα δὲ ταῦτα ἐξηκολούθει νὰ ἀναγνωρίζῃ, καὶ ἀφ' οὗ ἡ Ῥώμη ἔπαυσε νὰ εἶναι πρωτεύουσα τοῦ κράτους. Ἀλλὰ ἡ μὲν ἀνατολικὴ ἐκκλησία διὰ τῶν πρωτείων ἐνθῆει ἀπλῆν προεδρίαν, οἱ δὲ πάπαι πλήρη κυριαρχίαν. Ἐνεκα τούτου οἱ μὲν πάπαι ἔκτοτε εἰς ἐκάστην παρουσιαζομένην εὐκαιρίαν ἐπρότεινον παραλόγους ἀξιώσεις ἐπεμβάσεως εἰς τὰ τῆς ἐκκλησίας τῆς Ἀνατολῆς, οἱ δὲ ἡμέτεροι πάντοτε ἀπέκρουον αὐτάς. Ὡς ἐκ τούτου ἀδιάκοπος διένεξις μεταξὺ τῶν δύο ἐκκλησιῶν ὑφίστατο ἀπὸ τῆς 5ης ἑκατονταετηρίδος μέχρι τῶν χρόνων τούτων. Καὶ τότε μὲν ἐπειδὴ αἱ διενέξεις προήρχοντο ἐκ τῶν αἰρέσεων

τῶν μονοφυσιτῶν, τῶν μονοθελητῶν, τῶν εἰκονομάχων, οἱ πάπαι ἐκάλυπτον τὴν ἐπέμβασιν αὐτῶν μετὰ τὴν πρόφασιν ὅτι ὑπερεμάχουν ὑπὲρ τῆς ὀρθῆς πίστεως ἢ τῶν καθεστῶτων τῆς ἐκκλησίας. Τώρα ὅμως οὐδεμίαν τοιαύτην ἀφορμὴν ἔλαβον.

Κατὰ τὰ τέλη τοῦ ἔτους 857 ἐνεργεῖα τοῦ διευθύνοντος τότε τὰ τοῦ κράτους Βάρδα καθηρέθη ὁ πατριάρχης Ἰγνάτιος καὶ προεχειρίσθη τοιοῦτος ὁ περιώνυμος **Φώτιος**. Ὁ Φώτιος κατήγετο ἐξ οἴκου ἐπιφανοῦς, ἐπαιδευθὴ καλῶς καὶ εἰς τὴν θύραθεν ἐπιστήμην καὶ τὴν θεολογίαν, αἱ δὲ ἀρχαὶ τῆς μεταρρυθμίσεως ἐνεφύτευσαν εἰς αὐτὸν πνεῦμα ἐλευθέριον. Ἦτο προσέτι προικισμένος μετὰ μεγάλην διάνοιαν, ζωηρότητα πνεύματος, δραστηριότητα καὶ δύναμιν θελήσεως. Ἐπομένως ἀπέβη ῥῆτωρ δεξιὸς καὶ συγγραφεὺς ἐγκριτος, συνάμα δὲ ὁ κυριώτερος ἀντιπρόσωπος τοῦ ἀναγεννηθέντος Ἑλληνισμοῦ καὶ τοῦ ἀναπτυχθέντος ἐθνικοῦ φρονήματος, καὶ ὁ ἐνθερμος προστάτης τῆς πνευματικῆς τοῦ ἔθνους ἐλευθερίας. Ἐνεκα τῶν προτερημάτων αὐτοῦ καὶ τῆς μεγάλης παιδείας ὁ Φώτιος εἰσῆλθε πρωϊμώτατα εἰς τὰ δημόσια ἀξιώματα καὶ ἐγένετο ἀλληλοδιαδόχως πρωτοσπαθάριος (ἀξιωματικὸς τῆς βασιλικῆς φρουρᾶς), πρωτασηκρητὴς (ἀρχιγραμματεὺς τοῦ κράτους), συγκλητικὸς. Τώρα δὲ τέλος βιασθεὶς ὑπὸ τοῦ Βάρδα, ἀφ' οὗ εἰς 4 ἡμέρας διήλθεν διὰ τὰ ἐκκλησιαστικὰ ἀξιώματα, προεχειρίσθη πατριάρχης Κων)πόλεως.

Τὸ πρῶμα δὲν ἦτο παράδοξον, διότι πολλάκις μέχρι τοῦδε κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον λαϊκοὶ εἶχον ἀνέλθει εἰς τὸν πατριαρχικὸν θρόνον. Ἀλλ' οἱ ὀπαδοὶ τοῦ καθαιρεθέντος Ἰγνατίου ἦσαν πολλοὶ εἰς τὴν Κων)πολιν καὶ κατεβῶν κατὰ τῆς ἐκλογῆς τοῦ Φωτίου ὡς παρανόμου, διότι ὁ Ἰγνάτιος δὲν καθηρέθη ὑπὸ συνόδου. Ὁ Φώτιος δὲ διὰ νὰ ἐπικυρωθοῦν τὰ γενόμενα ἀπεφάσισε νὰ συγκροτήσῃ σὺν ὄδον εἰς τὴν Κων)πολιν τοπικὴν, καί, ἵνα εἰς αὐτὴν δόσῃ περισσοτέραν ἐπισημότητα, ἐκάλεσε καὶ τὸν πάπαν νὰ πέμψῃ εἰς αὐτὴν ἀντιπροσώπους. Τοῦτο ὁ τότε πάπας Νικόλαος ἐθεώρησεν ὡς κατ' ἀλλήλον εὐκαιρίαν διὰ νὰ ὑποστηρίξῃ τὰς ἐπὶ τῆς ἀνατολικῆς ἐκκλησίας κυριαρχικὰς ἀξιώσεις του. Ἐστειλε λοιπὸν δύο ἀντιπροσώπους του διὰ τὴν σύνοδον, συνάμα δὲ καὶ ἐπιστολὴν πρὸς τὸν βασιλέα, εἰς τὴν ὁποίαν ἐπανελάμβανε τὰς ἀξιώσεις του ταύτας καὶ ἐξήτει νὰ τοῦ ἀποδοθῇ ἢ ἐπὶ τῶν ἑλληνικῶν χωρῶν δικαιοδοσία, τὴν ὁποίαν εἶχεν ἀφαιρέσει ἀπ' αὐτοῦ ὁ Λέων Γ'. Καὶ τὰς μὲν ἀπαιτήσεις ταύτας τοῦ πάπα οὔτε ἡ κυβέρνησις οὔτε ἡ ἐκκλησία ἀπεδέχθησαν. Οἱ πρέσβεις ὅμως τοῦ πάπα

ἔλαβον μέρος καὶ μάλιστα προήδρευσαν εἰς τὴν σύνοδον, ἣ ὁποία συνεκροτήθη ἐκ 348 ἐπισκόπων εἰς τὴν Κων)πολιν τὸ 861, καὶ ἣ ὁποία καθήρесе τὸν Ἰγνάτιον καὶ ἐπεύρωσε τὴν ἐκλογὴν τοῦ Φωτίου.

Ἄλλ' ὅταν ὁ πάπας ἐπληροφορήθη τὰ κατὰ τὴν σύνοδον καὶ ὅτι δὲν ἀνεγνωρίσθησαν αἱ ἀπαιτήσεις του, συνεκάλεσε τὸ 863 εἰς τὴν μητρόπολιν του σύνοδον ἐξ ἀρχιερέων του καὶ ἐπεμβαίνων αὐτοβούλων εἰς τὰ πράγματα τῆς ἀνατολικῆς ἐκκλησίας καθήρесе τὸν Φώτιον ὡς παρανόμως ἀρχιερατεύσαντα. Καὶ δὲν ἠρέσθη μόνον εἰς τοῦτο ὁ πάπας, ἀλλὰ καὶ ἄλλην ἀφορμὴν ἔδωκεν εἰς παρόξυνσιν τῶν σχέσεων μεταξὺ τῶν ἐκκλησιῶν. Οἱ Βούλγαροι ὅπως θὰ ἴδωμεν κατωτέρω, εἶχον προσέλθει εἰς τὸν χριστιανισμὸν διὰ τῶν ἐνεργειῶν τῆς ἐν Κων)πόλει ἐκκλησίας. Ἄλλ' ὁ βασιλεὺς αὐτῶν Βόγορις ἐκ πανουργίας γνησίως βουλγαρικῆς ἐμπορευόμενος τὸ νέον του δόγμα ἤλθεν εἰς συνεννοήσεις μὲ τὸν πάπαν ἐκφράζων δισταγμοὺς περὶ τῆς ὀρθότητος τῶν δογμάτων τῆς ἀνατολικῆς ἐκκλησίας. Ἐκ τούτου λοιπὸν λαβὼν ἀφορμὴν ὁ πάπας ἐζήτησε νὰ ἀφαιρέσῃ τὴν Βουλγαρίαν ἀπὸ τῆς δικαιοδοσίας τοῦ πατριάρχου τῆς Κων)πόλεως καὶ νὰ υπαγάγῃ αὐτὴν εἰς τὴν δικαιοδοσίαν τοῦ ἀρχιερέως τῆς Ῥώμης.

Ἐκ τούτου, ὡς ἦτο ἐπόμενον, ἣ διένεξις ἐκορυφώθη. Τότε ὁ Φώτιος ἀπεφάσισε νὰ δώσῃ τέλος εἰς αὐτήν. Συνεκάλεσε λοιπὸν τὸ 867 σύνοδον τῶν ἀρχιερέων τῆς Ἀνατολῆς, ἵνα κρίνῃ τὸν πάπαν ὄχι μόνον ὡς παρεξηγοῦντα τὰ πρωτεῖα τῆς Ῥώμης, ἀλλὰ καὶ ὡς ἐξοκέλαντα εἰς αἵρέσεις μὲ τὰς καινοτομίας, τὰς ὁποίας εἰσῆγαγεν εἰς τὴν δυτικὴν ἐκκλησίαν. Ἐκ τῶν καινοτομιῶν τούτων σπουδαιότερα ἦτο ἣ προσθήκη εἰς τὸ σύμβολον τῆς πίστεως ὅτι τὸ Ἅγιον Πνεῦμα ἐκπορεύεται καὶ ἐκ τοῦ υἱοῦ (*filioque*). Ἡ σύνοδος αὕτη ἐμπνεομένη ὑπὸ τοῦ ἐθνικοῦ φρονήματος, τοῦ ὁποίου τὰ σπέρματα εἶχεν ἐμβάλει ἣ μεταρρυθμίσις, καθήρесе μὲν καὶ ἀνεθεμάτισε τὸν πάπαν Νικόλαον, ἀπέκρουσε δὲ πᾶσαν κυριαρχικὴν ἐπέμβασιν τοῦ ἀρχιερέως τῆς Ῥώμης εἰς τὰ πράγματα τῆς ἀνατολικῆς ἐκκλησίας.

Ἐκτοτε ἀρχίζει τὸ σχίσμα τῶν δύο ἐκκλησιῶν. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι τὸ αὐτὸ ἔτος ἀνεληθόντος εἰς τὸν θρόνον Βασιλείου τοῦ Μακεδόνης καθρέθη διὰ λόγους πολιτικούς ὁ Φώτιος καὶ ἀνῆλθεν εἰς τὸν πατριαρχικὸν θρόνον ὁ Ἰγνάτιος καὶ ὅτι τότε αἱ σχέσεις τῶν δύο ἐκκλησιῶν ἐπανελήφθησαν. Αἱ σχέσεις μάλιστα ἐξηκολούθησαν, καὶ ὅτε μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Ἰγνατίου (877) ἀνῆλθε τὸ δεύτερον εἰς τὸν πατριαρχικὸν θρόνον ὁ Φώτιος. Αἱ σχέσεις ὅμως αὐταὶ ἦσαν πλέον χαλαραὶ καὶ βε-

βιασμένα. Τοιαῦται δὲ ἐξηκολούθησαν, καὶ ὅτε ἐκ δευτέρου κατῆλθε τοῦ θρόνου (881) ὁ Φώτιος καὶ ἐξωρίσθη. Τέλος τὸ 1054 βασιλεύοντος τοῦ Κωνσταντίνου Θ' ἐπὶ τῆς πατριαρχίας τοῦ Μιχαὴλ Κηρουλαρίου αἱ σχέσεις ἀνατολικῆς καὶ δυτικῆς ἐκκλησίας ὀριστικῶς διεκόπησαν.

Κατὰ ταῦτα ὁ Φώτιος θεωρεῖται ὁ συντελέσας τὸν θρησκευτικὸν χωρισμὸν τῆς Ἀνατολῆς καὶ τῆς Δύσεως, αἱ ὁποῖαι ἤδη πρὸ πολλοῦ εἶχον χωρισθῆ πολιτικῶς. Εἰς τὸν Φώτιον δὲ διὰ τοῦτο ὀφείλεται μεγαλὴ ἐκ μέρους τοῦ Ἑλληνισμοῦ εὐγνωμοσύνη, διότι ὁ χωρισμὸς οὗτος ὑπῆρξεν ἐν ἐκ τῶν κυριωτάτων αἰτίων, διὰ τὰ ὁποῖα διεσώθη ὁ ἑλληνικὸς ἐθνισμὸς κατὰ τοὺς κατόπιν χρόνους τῆς τουρκικῆς δουλείας.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Η'.

Η ΜΑΚΕΔΟΝΙΚΗ ΔΥΝΑΣΤΕΙΑ

1. Οἱ βασιλεῖς τῆς μακεδονικῆς δυναστείας.

Ἡ ἀποτυχία τῆς μεταρρυθμίσεως δὲν ἀπέβη ὀλοσχερῆς. Πολλὰ διατάξεις ἀποβλέπουσαι εἰς τὴν κοινωνικὴν ἀνάπλασιν τοῦ ἔθνους δὲν κατηργήθησαν. Ἡ διοικητικὴ καὶ στρατιωτικὴ ἀναδιοργάνωσις τοῦ κράτους ἔδωκεν εἰς αὐτὸ νέαν ζωὴν. Καὶ ἐν γένει τὸ ἔθνικόν φρόνημα καὶ πνεῦμα δὲν ἐπανήλθεν εἰς τὴν κατάπτωσιν, εἰς τὴν ὁποίαν ἦτο πρὸ τῆς μεταρρυθμίσεως. Ταῦτα ἔφερον τὴν μεγίστην ἀκμὴν τοῦ κράτους ἐπὶ τῆς μακεδονικῆς δυναστείας.

Ἡ *μακεδονικὴ δυναστεία* διετηρήθη ἐπὶ τοῦ θρόνου 190 ἔτη. Τοῦτο κατωρθώθη διὰ τοῦ ἐπικρατήσαντος νέου συστήματος διαδοχῆς, τῆς συμβασιλείας. Καὶ προηγουμένως οἱ υἱοὶ τῶν βασιλέων προσελαμβάνοντο πολλάκις ὡς συνάρχοντες καλούμενοι ὁμοίως βασιλεῖς. Ἄλλ' ἐπὶ τῆς δυναστείας ταύτης συνέβη καὶ τὸ ἐξῆς. Ὅσακις οἱ νόμιμοι διάδοχοι ἦσαν ἢ ἀνήλικοι ἢ ἀσθενεῖς χαρακτηρῶς ἢ γυναῖκες, ἄνδρες ἐπιφανεῖς ἰδίως εἰς τὰ στρατιωτικὰ κατελάμβανον τὴν ὑπερτάτην ἀρχὴν καὶ διεξῆγον αὐτὴν κατὰ τύπους μὲν ἀπὸ κοινοῦ μετὰ τῶν νομίμων διαδόχων, πράγματι ὅμως αὐτοὶ μόνοι. Οὕτω συνεδυσάθη ἡ κληρονομικὴ βασιλεία, πρὸς τὴν ὁποίαν ἦτο τότε προσηλωμένη ἡ κοινὴ γνώμη, μετὰ τῆς αἰρετῆς, τὴν ὁποίαν ἀπῆτουν πολλάκις αἱ περιστάσεις, καὶ ἔλειψαν αἱ ταραχαί, αἱ ὁποῖαι συνέβαινον ἄλλοτε ἐκ τῆς συχνῆς νέων βασιλέων χειροτονίας.

Ἀρχηγέτης τῆς δυναστείας ὑπῆρξεν ὁ *Βασίλειος ὁ Μακεδῶν* (867-886), ὁ ὁποῖος, ὡς εἶδομεν, εἶχεν ἀνέλθει ἐπὶ τοῦ θρόνου φονεύσας τὸν Μιχαὴλ Γ'. Τὸν Βασίλειον διεδέχθη ὁ υἱὸς αὐτοῦ *Λέων ΣΤ' ὁ σοφὸς* (886-912) καὶ τοῦτον ὁ υἱὸς του *Κωνσταντῖνος Ζ' ὁ πορφυρογέννητος* (912-959). Ἐπειδὴ ὅμως οὗτος ἦτο ἀνήλικος, γίνεται ἐπὶ τινα ἔτη συμβασιλεὺς αὐτοῦ ὁ ναύαρχος *Ῥωμανὸς Λεκαπηνὸς* (919-944).

Τὸν Κωνσταντῖνον τὸν Ζ' διεδέχθη ὁ υἱὸς αὐτοῦ *Ῥωμανὸς Β'* (959-963) καὶ τοῦτον ὁ ἀνήλικος υἱὸς του *Βασίλειος Β' ὁ Βουλγαροκτόνος* (963-1025). Κατὰ τὸν χρόνον ὅμως τῆς ἀνηλικιότητος αὐτοῦ ἀναγορεύονται συμβασιλεῖς του κατὰ πρῶτον μὲ ὁ *Νικηφόρος Φωκᾶς* (963-969), ἔπειτα δὲ ὁ *Ἰωάννης ὁ Τζιμισκῆς* (969-976).

Μετὰ τὸν Βασίλειον Β' ἀποθανόντα ἄτεκνον ἐβασίλευσεν ὁ ἀδελφὸς αὐτοῦ *Κωνσταντῖνος Η'* (1025-1028) καὶ μετὰ τοῦτον αἱ θυγατέρες αὐτοῦ *Ζωὴ καὶ Θεοδώρα* (1028-1056), ἐπὶ τῶν ὁποίων ἀνέρχονται εἰς τὸν θρόνον εἴτε ὡς σύζυγοι τῆς Ζωῆς εἴτε ὡς συμβασιλεῖς ἄσημοί τινες ἄνδρες.

2. Βασίλειος Α' ὁ Μακεδῶν (867-886).

Ὁ Βασίλειος ἦτο μὲν καταγωγῆς ἀλήμου καὶ ἀπαίδευτος, ἀλλ' ἦτο συνετὸς καὶ πρακτικὸς ἄνθρωπος. Καὶ πρῶτον μὲν ἔστρεψε τὴν προσοχὴν του εἰς τὴν ἐσωτερικὴν διοίκησιν, ἡ ὁποία ἐπὶ Μιχαὴλ τοῦ Γ' εἶχε παραλύσει. Ἐβελτίωσε λοιπὸν τὴν διοίκησιν, διορίσας εἰς τὰς διαφόρους ὑπηρεσίας χρηστοὺς καὶ πεπαιδευμένους ἀνθρώπους καὶ ἐπιτηρῶν ἀδιακόπως αὐτούς, καὶ ἀνώρθωσε τὰ οἰκονομικὰ τοῦ κράτους. Συγχρόνως, ἐπειδὴ εἰς τὴν νομοθεσίαν μετὰ τὴν κατάργησιν μάλιστα τῶν νόμων τοῦ Λέοντος τοῦ Ἰσαύρου ἐπεκράτει μεγάλη σύγχυσις, ἐξέδωκε δύο νέας νομικὰς συλλογὰς, τὸν *Πρόχειρον Νόμον*, ὁ ὁποῖος εἰς δευτέραν ἔκδοσιν διορθωμένην ὠνομάσθη *Ἐπαναγωγή τῶν Νόμων* καὶ τὴν *Ἀνακάρθαρσιν τῶν Νόμων*. Καὶ ὁ μὲν Πρόχειρος Νόμος ἦτο ἐπιτομὴ τῆς Νομοθεσίας τοῦ Ἰουστινιανοῦ περιλαμβάνουσα καὶ τινὰς διατάξεις ἐκ τῆς ἐκλογῆς τοῦ Λέοντος, ἡ δὲ Ἀνακάρθαρσις τῶν Νόμων ἦτο συλλογὴ καὶ κατάταξις τῶν ἐν ἰσχύϊ ὀρισμῶν τοῦ Δικαίου.

Πρὸ πάντων ὅμως ὁ Βασίλειος ἠσχολήθη εἰς τὴν ἀναδιοργάνωσιν τοῦ στρατοῦ καὶ τοῦ στόλου, διότι τὸ κράτος ἐπιέζετο δεινῶς ὑπὸ ποικίλων πολεμίων. Ὁ Βασίλειος δὲν ἦτο στρατηγός, ἀλλ' ἤξευρε νὰ ἐκλέγῃ τοὺς καταλλήλους ἄνδρας διὰ τὴν ἀρχηγίαν τοῦ στρατοῦ καὶ στόλου, ἐκ τῶν ὁποίων σπουδαιότερος ὑπῆρξεν ὁ ἀνδρεῖος ναύαρχος Ὁρορύφας. Διὰ τούτου κατάρθωσε νὰ περιστείλῃ καὶ τοὺς Σαρακηνοὺς πειρατὰς, οἱ ὁποῖοι ὀρμώμενοι ἀπὸ τῆς βορείου Ἀφρικῆς ἠρῆμωνον τὰ παράλια τῆς Ἰταλίας καὶ τῆς Ἑλλάδος, καὶ τοὺς Ἀραβας τῆς Ἀσίας, οἱ ὁποῖοι ἔκαμνον διαρκῶς ἐπιδρομὰς εἰς τὴν Μ. Ἀσίαν.

Τέλος ὁ Βασίλειος ἐνήργησε τὸν ἐκχριστιανισμὸν τῶν σλαβικῶν

φυλῶν τῆς Δαλματίας, αἱ ὁποῖαι ἀνεγνώρισαν τὴν κυριαρχίαν τοῦ αὐτοκράτορος, καὶ προσέει τῶν ἐν Μάνη τῆς Πελοποννήσου Ἐλευθερολαζώνων, οἱ ὁποῖοι μέχρι τοῦδε διετήρουν τὴν ἀρχαίαν θρησκείαν.

3. Λέων ΣΤ' ὁ σοφὸς (886-912).

Τὰ λαμπρὰ ἀποτελέσματα τῆς σόφρονος διοικήσεως καὶ τῆς ἀναδιοργανώσεως τοῦ κράτους ἐπὶ Βασιλείου τοῦ Μακεδόνα δὲν ἐφάνησαν εὐθὺς ἐπὶ τοῦ διαδεχθέντος αὐτὸν υἱοῦ τοῦ Λέοντος τοῦ ΣΤ'. Ὁ Λέων ὑπῆρξε τὸ ἀντίθετον τοῦ πατρὸς του. Ἦτο μὲν πεπαιδευμένος, ἐν ᾧ ὁ Βασίλειος ἦτο ἀπαιδευτος, ἀλλὰ δὲν εἶχε τὸν πρακτικὸν νοῦν καὶ τὴν σύνεσιν τοῦ Βασιλείου. Καταγίνεται εἰς τὸ νὰ συνθέτῃ ὕμνους ἐκκλησιαστικοὺς καὶ σοφὰ ὁμολογουμένως συγγράμματα, ὅπως ἡ νέα ἐκδοσις τῆς Ἀνακαθάρσεως τῶν νόμων ὑπὸ τὸν τίτλον «Βασιλικά». Ἡ διοίκησις ὅμως περιέρχεται εἰς χεῖρας ἀνικάνων καὶ ῥαδιούργων αὐλικῶν, ὁ δὲ στρατὸς καὶ τὸ ναυτικὸν παραμελοῦνται. Ἔνεκα τούτου τὸ κράτος ὑφίσταται πανταχόθεν δεινὰς συμφορὰς.

Οἱ Σαρακηνοὶ τῆς Κρήτης κάμνουν συχνὰς πειρατικὰς ἐπιδρομὰς εἰς τὰς ἀκτὰς καὶ τὰς νήσους τοῦ Αἰγαίου, τὸ δὲ 904 κυριεύουν τὴν Θεσσαλονίκην, καὶ τέλος τόσον ἀποθρασύνονται, ὥστε εἰσελθόντες εἰς τὸν Ἑλλησποντον λεηλατοῦν τὰς ἀκτὰς τῆς Προποντίδος.

Εἰς τὴν Ἰταλίαν καὶ Σικελίαν τὰ ἑλληνικὰ στρατεύματα ἠττῶνται ἐπανειλημμένως ὑπὸ τῶν Ἀράβων.

Συγχρόνως ἐμφανίζονται καὶ πάλιν οἱ Βούλγαροι. Οἱ Βούλγαροι, ἀπ' οὗτου μετὰ τὴν πανωλεθρίαν τῆς Μεσημβρίας εἰρήνευσαν τὸ 817 πρὸς τὸ ἑλληνικὸν κράτος, εἶχον παύσει ὁποσδήποτε τὸν πρότερον ληστρικὸν βίον. Εἰς τοῦτο συνετέλεσεν ἡ προσέλευσις αὐτῶν εἰς τὸν χριστιανισμόν, ἡ ὁποία ἐγένετο ἐπὶ τοῦ βασιλέως Μιχαὴλ τοῦ Γ' καὶ τοῦ πατριάρχου Φωτίου. Δύο Ἕλληνες μοναχοὶ ἐκ Θεσσαλονίκης, ὁ Μεθόδιος καὶ ὁ Κύριλλος, μαθόντες τὴν σλαβικὴν γλῶσσαν, ἐκήρυξαν εἰς ὅλους τοὺς Β. τῶν συνόρων τοῦ κράτους Σλαῦους τὴν χριστιανικὴν πίστιν. Πρὸς τοῦτο μετέφρασαν τὴν ἱερὰν Γραφήν καὶ τὰ λειτουργικὰ βιβλία τῆς ἀνατολικῆς ἐκκλησίας εἰς τὴν σλαβικὴν γλῶσσαν σχηματίζοντες ἀλφάβητον αὐτῆς ἐκ τῆς ἑλληνικῆς. Τότε οἱ Βούλγαροι τῆς κάτω Μοισίας, οἱ ὁποῖοι, ὡς εἶδομεν προηγουμένως, εἶχον ἤδη ἐκσλαβισθῆ, ἤρχισαν νὰ ἐκχριστιανίζωνται. Ἰδίως ὅμως συνεπληρώθη ὁ ἐκχριστιανισμὸς αὐτῶν ὑπὸ τοῦ πατριάρχου Φωτίου. Διὰ τῶν ἐνεργειῶν

αὐτοῦ ἐβραπτίσθη ὁ ἡγεμὼν τῶν Βουλγάρων Βόγορις, λαβὼν τὸ ὄνομα Μιχαὴλ, οὗτος δὲ κατόπιν ἐφρόντισε περὶ τῆς διαδόσεως τοῦ χριστιανισμοῦ εἰς τὸ κράτος του. Ἐκτοτε οἱ Βούλγαροι, καὶ ἰδίως αἱ ἠνώτεροι αὐτῶν τάξεις, ἤρχισαν διὰ τῆς ἐπιδράσεως τοῦ ἑλληνισμοῦ ὅπως δῆποτε νὰ ἐκπολιτίζωνται. Οἱ εὐγενεῖς Βούλγαροι ἐξεπαιδεύοντο εἰς τὰ σχολεῖα τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ὁ δὲ Συμεὼν, ὁ δευτερότοκος υἱὸς τοῦ Βογόριδος, ἐλογίζετο σχεδὸν Ἕλληνα, διότι εἶχε διατρέψαι πολὺν χρόνον εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν ἐκπαιδευόμενος. Ἐκτὸς τούτου ὅμως καὶ αἱ ἐμπορικαὶ τάξεις τῶν Βουλγάρων εἶχον ἐξοικειωθῆ μὲ τὴν ἑλληνικὴν γλῶσσαν καὶ τὰ ἑλληνικὰ ἔθιμα, διότι ὅλαι αἱ παράλαι τῆς Βουλγαρίας πόλεις, Ἀγγιάλος Μεσημβρία, Πύργος, Σωζόπολις κ. ἄ. κατοικοῦντο ὑπὸ Ἑλλήνων.

Εἰς αὐτὴν τὴν κατάστασιν εὐρίσκοντο οἱ Βούλγαροι, ὅτε ἐπὶ Λέοντος τοῦ ΣΤ' ὁ τότε βασιλεὺς αὐτῶν Συμεὼν μὴ ἀνεχόμενος τὰς καταπίσεις, εἰς τὰς ὁποίας ὑπεβάλλοντο οἱ Βούλγαροι ἔμποροι ὑπὸ τῶν ὑπαλλήλων τῆς ἑλληνικῆς κυβερνήσεως, ἐκίνησε πάλιν πόλεμον ἐναντίον τῆς Ἑλληνικῆς Αὐτοκρατορίας. Ἡ ἀδράνεια καὶ ἡ ἀνικανότης τοῦ Λέοντος κατέστησε τὸν Συμεὼν ἀήττητον. Ὁ Συμεὼν ἐπεκτείνει τὸ κράτος του πρὸς Δ. ἐπὶ τῶν ἄλλοτε Ἰλλυρικῶν χωρῶν μέχρι τοῦ Ἀδριατικοῦ πελάγους καὶ κάμνει καταστρεπτικὰς ἐπιδρομὰς εἰς ὅλας τὰς εὐρωπαϊκὰς χώρας τῆς Αὐτοκρατορίας, ἀπειλῶν δὲ νὰ καταλύσῃ αὐτὴν ἐπονομάζεται τσάρος τῶν Βουλγάρων καὶ αὐτοκράτωρ Ῥωμαίων.

Ἀλλὰ καὶ ἄλλος κίνδυνος ἀπειλεῖ τὴν Αὐτοκρατορίαν ἐπὶ Λέοντος τοῦ ΣΤ'. Περὶ τὰ μέσα τῆς 9ης ἑκατονταετηρίδος οἱ Νορμανδοὶ (ἀνθρωποὶ τοῦ Βορῶ), λαὸς γερμανικὸς, ὁρμώμενοι ἐκ τῶν περὶ τὴν Βαλτικὴν μερῶν, ἐκυρίευσαν τὰς μεγάλας πόλεις Νοβογόροδον καὶ Κίεβον καὶ καταλαβόντες ὅλην σχεδὸν τὴν σημερινὴν Ῥωσίαν μέχρι τοῦ Εὐξείνου, ἡ ὁποία κατοικεῖτο ὑπὸ σλαβικῶν φυλῶν, ἱδρυσαν τὸ ἰσχυρὸν κράτος τῶν Ῥῶς ἢ Ῥώσων. Οἱ Ῥῶσοι οὗτοι ἐπὶ Λέοντος τοῦ ΣΤ' τὸ 906 μὲ ἀπειράριθμα πλοίαρχα πλέουν εἰς τὸν θρακικὸν Βόσπορον, λεηλατοῦν τὰς ἀκτὰς αὐτοῦ καὶ ἀπειλοῦν αὐτὴν τὴν Κωνσταντινούπολιν. Ὁ Λέων τότε ἀναγκάζεται νὰ συνάψῃ μετ' αὐτῶν συνθήκην, διὰ τῆς ὁποίας ἐπετρέπετο εἰς αὐτοὺς νὰ ἐμπορεύωνται μὲ τὸ ἑλληνικὸν κράτος.

4. Κωνσταντῖνος Ζ' ὁ Πορφυρογέννητος (912-959) καὶ Ῥωμανὸς Β' (959-963).

Καὶ ἐπὶ τῶν διαδόχων τοῦ Λέοντος, Κωνσταντίνου τοῦ Πορφυρογεννήτου καὶ κατόπιν τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ Ῥωμανοῦ τὸ κράτος ἀσφαλῶς θὰ ἔβαινε εἰς τὴν καταστροφὴν, ἂν κατὰ τὴν ἐποχὴν αὐτὴν ἀφ' ἑνὸς μὲν δὲν ἐνεφανίζοντο ἐπὶ τῆς ἱστορικῆς σκηνῆς μεγάλοι στρατηγοί, ἀφ' ἑτέρου δὲ δὲν ἤρχιζεν ἐφαρμοζόμενον τὸ σύστημα τῆς συμβασιλείας. Ὁ Κωνσταντῖνος Ζ', ὅταν ἀπέθανεν ὁ Λέων, ἦτο ἀνήλικος, ἡ μὲν μόλις ἑτῶν. Καὶ κατ' ἀρχὰς μὲν ἐπετροπεύετο ὑπὸ τοῦ ἐκ πατρὸς θεοῦ τοῦ Ἀλεξάνδρου καὶ κατόπιν ὑπὸ τῆς μητρὸς του Ζωῆς. Μετ' ὀλίγον ὅμως ὁ ναύαρχος Ῥωμανὸς Λεκαπηνὸς ἀφίρρεσεν ἀπὸ τὰς ἀσθενεῖς χεῖρας τῆς Ζωῆς τὴν ἀρχὴν καὶ ἀνέλαβεν αὐτὸς τὴν ἐπιτροπείαν τοῦ ἀνηλίκου βασιλέως. Δὲν ἠρκέσθη δὲ εἰς τοῦτο ὁ Ῥωμανός. Ἐδωκε προσέτι εἰς τὸν βασιλέα ὡς σύζυγον τὴν θυγατέρα του Ἑλένην, ἀνηγόρευσε δὲ ἑαυτὸν καὶ τοὺς τρεῖς υἱοὺς του συμβασιλεῖς. Καὶ ἦτο καιρὸς νὰ περιέλθῃ ἡ ἀρχὴ εἰς χεῖρας στιβαράς, διότι, ὡς εἶδομεν, τὸ κράτος πανταχόθεν ἠπειλεῖτο.

Πρῶτον ὁ Ῥωμανὸς κατώρθωσε νὰ συνάψῃ συνθήκην μὲ τοὺς Βουλγάρους, οἱ ὅποιοι εἶχον φθάσει μέχρι τῶν προθύρων τῆς Κωνσταντινπόλεως. Ἐπειτα διὰ τοῦ ἐνδόξου στρατηγοῦ Ἰωάννου Κουρκούα νικήσαντος ἐπανειλημμένως τοὺς Ἀραβίους τῆς Ἀσίας, τὰ σύνορα τοῦ κράτους μετετοπίσθησαν ἀπὸ τοῦ Ἄλως εἰς τὸν Τίγρητα καὶ τὸν Εὐφράτην. Ὁ ναύαρχος Ἰωάννης Ῥαδινὸς κατεναυμάχησε τὸν πειρατικὸν στόλον τῶν Σαρακηνῶν τῆς Κρήτης. Οἱ Ῥῶσοι τέλος ἐπιχειρήσαντες καὶ ἄλλην ἐκστρατείαν εἰς τὴν Κωνσταντινὴν ὑφίστανται πανωλεθρίαν.

Οὕτως ὁ Ῥωμανὸς ἀνεστήλωσε τὴν τιμὴν καὶ τὴν δύναμιν τῆς αὐτοκρατορίας. Ἄλλ' ἤδη ἐνόμισεν ὅτι ἠδύνατο νὰ παραγκωνίσῃ τὴν δυναστείαν τοῦ Μακεδονικοῦ οἴκου καὶ νὰ τὴν ἀντικαταστήσῃ μὲ δυνατείαν τοῦ ἰδίου του οἴκου. Ἡ κοινὴ ὅμως γνώμη ἦτο ἐναντίον εἰς τὴν αὐτὴν μεταβολήν, καὶ ὁ Κωνσταντῖνος ἀνδρωθεὶς ἐξέβαλε τῆς ἀρχῆς τοὺς σφετεριστὰς καὶ ἔμεινε μόνος κύριος αὐτῆς.

Ὁ Κωνσταντῖνος, καὶ ἀφ' οὗ ἐμονάρχησε, δὲν ἐπέδειξεν οὔτε στρατιωτικὰς οὔτε πολιτικὰς ἀρετάς. Κατεγίνετο, ὡς καὶ ὁ πατὴρ του, εἰς συγγραφάς. Ὁμοίως καὶ ὁ ἐπὶ 4 ἔτη μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Κωνσταντίνου βασιλεύσας υἱὸς του Ῥωμανὸς δὲν εἶχε οὔτε πολιτικὴν οὔτε

στρατηγικὴν ἱκανότητα. Ἐν τούτοις ἡ βασιλεία καὶ τῶν δύο εἶναι ἐνδοξοτάτη. Εἶναι ἡ ἐποχὴ τῶν μεγάλων ἀνδρῶν πολιτικῶν καὶ στρατιωτικῶν. Ἡ μεταρρυθμίσις εἶχεν ἐπιτελέσει τὸ θαῦμά της. Ἐσωτερικῶς τὸ κράτος διοικεῖται ἀριστα ὑπὸ ἐξόχων πολιτικῶν. Ἐξωτερικῶς οἱ Φωκῆδες καὶ ἄλλοι ἐνδοξοὶ στρατηγοὶ θριαμβεύουν ἐναντίον ὄλων τῶν ἐχθρῶν τοῦ κράτους.

Εἰς τὴν Εὐρώπην οἱ Βούλγαροι μετὰ τὸν θάνατον τοῦ φοβεροῦ Συμεὼν παύουν πλέον τὰς ἐπιδρομὰς, οἱ δὲ Ῥῶσοι ἔρχονται εἰς στενοτέρας σχέσεις μὲ τοὺς Ἕλληνας. Ἡ ἡγεμονία αὐτῶν Ὀλγα ἔρχεται τὸ 954 εἰς Κωνσταντινὴν, συνάπτει σχέσεις φιλικὰς πρὸς τοὺς Ἕλληνας βασιλεῖς καὶ βαπτίζεται χριστιανὴ ὑπὸ τοῦ πατριάρχου. Ἐκτοτε ἤρχισεν ἡ διάδοσις τοῦ Χριστιανισμοῦ εἰς τὴν Ῥωσίαν. Ὡς ἐπίσημος ὅμως θρησκεία τοῦ κράτους δὲν ἀνεγνωρίσθη παρὰ μόνον ἐπὶ τοῦ ἐγγόνου τῆς Ὀλγας Βλαδιμήρου.

Εἰς τὴν Ἀσίαν οἱ Ἕλληνες στρατηγοὶ πολεμοῦντες ἐπιτυχῶς κυριεύουν ἀπὸ τῶν Ἀράβων 1000 φρούρια τῆς Συρίας καὶ Μεσοποταμίας.

Τέλος ὁ στρατηγὸς Νικηφόρος Φωκῆς ἀνακτᾷ τὴν Κρήτην τὸ 961. Ἡ Κρήτη πρὸ 138 ἐτῶν κατεῖχτο ὑπὸ Σαρακηνῶν πειρατῶν καὶ εἶχε καταστῆ ὀρημητήριον τῶν ἀνὰ τὴν Μεσόγειον καὶ τὸ Αἰγαῖον πειρατικῶν στόλων των. Ἐκτοτε οἱ Ἕλληνες αὐτοκράτορες εἶχον πολλὰς προσπαθήσεις νὰ τὴν ἀνακτήσουν, ἀλλ' εἰς μάτην. Τέλος τὸ 960 ἀνετέθη τοῦτο εἰς τὸν στρατηγὸν Νικηφόρον Φωκᾶν. Ὁ Νικηφόρος μετὰ ἱκανοῦ στρατοῦ καὶ στόλου φθάνει εἰς τὴν Κρήτην καὶ ἀποβιβάζεται πλησίον τῆς πρωτεύουσας αὐτῆς Χάνδακος (νῦν Ἡράκλειον). Οἱ Σαρακηνοὶ μὲν ἐπὶ μικρὸν ἀνθίστανται καὶ ἀμέσως κλείονται εἰς τὸ φρούριον τοῦ Χάνδακος. Ὁ Νικηφόρος πολιορκεῖ αὐτοὺς ἐνταῦθα ἐπὶ 8 μῆνας. Ὁ ἑλληνικὸς στρατὸς κατὰ τὸ διάστημα τοῦτο ὑπέφερε πολλὰς στερήσεις, ἀλλ' ἐπὶ τέλος ἐγίνε κύριος τοῦ φρουρίου. Τὰ λάφυρα, τὰ ὅποια περιήλθον εἰς χεῖρας τῶν νικητῶν, ἦσαν ἄπειρα. Συνελήφθη δ' αἰχμάλωτος αὐτὸς ὁ ἐμίρης τῆς Κρήτης Ἀβδουλ Ἀζίζ. Μετὰ τὴν ἄλωσιν τοῦ Χάνδακος κατελήφθη καὶ ὅλη ἡ νῆσος. Ὁ Νικηφόρος τότε ἐφρόντισε περὶ τῆς ἐπανόδου τῶν κατοίκων, οἱ ὅποιοι εἶχον ἐξισλαμισθῆ, εἰς τὴν χριστιανικὴν πίστιν, ἔφερε δ' εἰς τὴν νῆσον καὶ πολλοὺς χριστιανοὺς ἀποίκους Ἀρμενίους καὶ Ἕλληνας. Μετὰ ταῦτα ὁ Νικηφόρος ἐπανῆλθεν εἰς τὴν Κωνσταντινὴν, ὅπου τῇ ἀδείᾳ τοῦ αὐτοκράτορος κατήγαγε μεγαλοπρεπῆ θρίαμβον.

Ἡ ἀνάκτησις αὕτη τῆς Κρήτης ἔχει μεγάλην σημασίαν, διότι ἀνευ αὐτῆς ὁ ἑλληνισμὸς τῆς νήσου δὲν ἤθελεν ἀναζωογονηθῆ καὶ ἐπομένως ἡ ἡρωϊκὴ μεγαλόνησος ἤθελε παύσει νὰ εἶναι ἑλληνικὴ.

Β. Νικηφόρος Φωκᾶς (963-969).

Ἐν ᾧ ὁ δαφνοστεφῆς στρατηγὸς μετὰ τὴν ἀνάκτησιν τῆς Κρήτης ἤρην ἄλλους θριάμβους ἐναντίον τῶν Ἀράβων παρὰ τὸν Εὐφράτην, ἀποθνήσκει ὁ Ῥωμανὸς Β' ἀφήσας δύο υἱοὺς ἀνηλίκους Βασίλειον καὶ Κωνσταντῖνον. Ὁ Νικηφόρος τότε σπεύδει εἰς τὴν πρωτεύουσαν, ἀναγορεύεται συμβασιλεὺς τῶν ἀνηλίκων βασιλέων καὶ νυμφεύεται τὴν χήραν τοῦ Ῥωμανοῦ Θεοφανώ.

Ὁ Νικηφόρος, καὶ ἀφ' οὗ ἔγινε βασιλεὺς, ὕλον του σχεδὸν τὸν βίον διάγει εἰς τὸ στρατόπεδον. Ἰδίως ἀπορροφοῦν αὐτὸν οἱ πρὸς τοὺς Ἀραβας πόλεμοι, κατὰ τῶν ὁποίων ἐκστρατεύει ἐπανειλημμένως. Εἰς ὅλας του δὲ τὰς ἐκστρατείας νικᾷ καὶ ἐμβάλλει εἰς αὐτοὺς τρόμον καὶ ἀνακτᾷ τὴν Ταρσόν, τὴν Κύπρον καὶ τὴν Ἀντιόχειαν.

Ἄλλ' ἤδη ἐμφανίζονται καὶ πάλιν οἱ Βούλγαροι. Μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Συμεῶν (927) τὸ βουλγαρικὸν κράτος ἐπὶ τοῦ υἱοῦ του Πέτρου εἶχεν ἀρχίσει νὰ παρακμάζη. Οἱ ἡμέτεροι ὅμως ἐπὶ τοῦ Ῥωμανοῦ ἐξηκολούθουν ἐνίοτε νὰ ἀποστέλλουν εἰς τοὺς Βουλγάρους χρηματικὰς δωρεὰς, τὰς ὁποίας ὁ Νικηφόρος, ἀφ' οὗτου ἀνῆλθεν ἐπὶ τοῦ θρόνου, εἶχε παύσει. Ἦδη ἐν μέσῳ τῶν θριάμβων του ἔρχονται εἰς Κων(πολιν) πρέσβεις τῶν Βουλγάρων ἀπαιτοῦντες τὰς συνηθισμένας δωρεὰς ὡς φόρον. Ὁ Νικηφόρος, ὡς ἦτο φυσικόν, ἀπέπεμψεν αὐτοὺς σκαιῶς καὶ ἠπέλιπεν αὐτοὺς δι' ἐκστρατείας. Δυστυχῶς ὁ βασιλεὺς δὲν ἐπραγματοποίησε τὴν ἀπειλήν. Ἀντὶ νὰ ἐκστρατεύσῃ ὁ ἴδιος, παρεκίνησε τὸν ἡγεμόνα τῶν Ῥώσων Σβετοσλαῦον, υἱὸν τῆς Ὀλγας, νὰ εἰσβάλῃ εἰς τὴν Βουλγαρίαν.

Ὄντως ὁ Σβετοσλαῦος εἰσβάλλει εἰς τὴν Βουλγαρίαν καὶ καταλαμβάνει μέγα μέρος αὐτῆς. Ἀλλὰ τώρα οὗτος, παρὰ τὴν μετὰ τοῦ Νικηφόρου συμφωνίαν, δὲν θέλει νὰ ἐγκαταλείψῃ τὴν Βουλγαρίαν. Ἐν τῷ μεταξὺ μάλιστα περιέρχονται εἰς χεῖρας του οἱ υἱοὶ τοῦ ἀποθανόντος βασιλέως Πέτρου, καὶ γίνεται κύριος ὅλης τῆς Βουλγαρίας. Ὁ Νικηφόρος τότε ἀποφασίζει νὰ παρασκευάσῃ ἐκστρατείαν ἐναντίον τῶν Ῥώσων. Ἐν ᾧ ὅμως καταγίνεται εἰς τοῦτο, πίπτει θῦμα συνωμοσίας τὴν ὁποίαν παρεσκευάσαν ποικίλαι δυσαρέσκεια ἐναντίον του.

Ὁ Νικηφόρος δὲν ἦτο μόνον στρατηγὸς μέγας, ἀλλὰ καὶ κυβερνήτης δεξιός. Ἐμπνεόμενος ὑπὸ τῶν ἀρχῶν τῆς μεταρρυθμίσεως, ἐπροστάτευσεν τὴν τάξιν τῶν ἐλευθέρων γεωργῶν κατὰ τῶν πιέσεων τῶν ἰσχυρῶν καὶ ἀπηγόρευσε τὴν ἀφιέρωσιν κτημάτων εἰς ἐκκλησίας καὶ μοναστήρια καὶ τὴν ἰδρυσιν νέων τοιούτων. Τοῦτο δ' ἔπραξε, διότι τὰ πλεῖστα τῶν μοναστηριακῶν κτημάτων ἐνεκροῦντο μὴ κλλιεργούμενα, ὅπως ὅτε ἀνῆκον εἰς ἰδιώτας. Διὰ τῶν διατάξεων ὅμως τούτων δυσηρέστησε τὸ μέγα πλῆθος τοῦ κλήρου καὶ τῶν μοναχῶν, οἱ ὁποῖοι καὶ παρέσυρον εἰς τὴν δυσαρέσκειαν ταύτην τὸ πλῆθος. Ἀλλὰ καὶ ἄλλαι τοῦ ἔθνους τάξεις ἦσαν δυσαρεστημέναι κατὰ τοῦ βασιλέως. Ὁ Νικηφόρος χάριν τοῦ στρατοῦ καὶ τὰς διαφόρους χρηματικὰς δωρεὰς τὰς διδομένας ἐκ τοῦ δημοσίου ταμεῖου εἰς τοὺς συγκλητικοὺς καὶ τοὺς ἀδλικοὺς εἶχε παύσει, καὶ πολλὰς οἰκονομίας εἰς τὴν διοίκησιν εἶχε φέρει, καὶ πολλὰς καταχρήσεις εἶχε περιορίσει. Ἐκ τῆς δυσαρεσκείας ταύτης ἡ νεαρὰ βασίλισσα Θεοφανώ ἐφοβήθη, μὴ ἀπολέσῃ τὸν θρόνον. Συνεννοήθη λοιπὸν μετὰ τοῦ στρατηγοῦ Ἰωάννου Τσιμισκῆ, ἀνεψιοῦ τοῦ Νικηφόρου, συνύφαναν συνωμοσίαν καὶ ἐφόνευσαν τὸν Νικηφόρον. Μετὰ τοῦτο καταλαμβάνει τὴν ἀρχὴν ὁ Ἰωάννης, ἀνακηρυχθεὶς συμβασιλεὺς τῶν ἀνηλίκων υἱῶν τοῦ Ῥωμανοῦ. Ἀλλὰ ἡ Θεοφανώ, ἡ ὁποία ἠλπίζεν ὅτι θὰ γίνῃ σύζυγος τοῦ νέου αὐτοκράτορος, ἀπομακρύνεται ἀμέσως ἐκ τῶν ἀνακτόρων ὑπ' αὐτοῦ.

Γ. Ἰωάννης Τσιμισκῆς (969-976).

Ὁ Ἰωάννης Τσιμισκῆς ἀνῆκεν εἰς μεγάλην στρατιωτικὴν οἰκογένειαν. Ἐκ πατρὸς ἦτο ἀνεψιὸς τοῦ ἐπὶ Ῥωμανοῦ Λεκαπηνοῦ στρατηγοῦ Ἰωάννου Κουρκοῦα, ἐκ μητρὸς δὲ τοῦ Νικηφόρου Φωκᾶ. Καὶ ὁ ἴδιος δὲ μέχρι τοῦδε εἶχε δεῖξει ἔξοχα στρατιωτικὰ προτερήματα.

Ἀνελθὼν λοιπὸν ἐπὶ τοῦ θρόνου ἐξηκολούθησε τὰ πολεμικὰ μεγαλουργήματα τοῦ προκατόχου του. Καὶ πρῶτον ἔστρεψε τὴν προσοχὴν του εἰς τοὺς Ῥώσους. Οὗτοι, ὡς εἶπομεν προηγουμένως, εἶχον καταλάβει ὅλην τὴν Βουλγαρίαν, καὶ ἤδη ἠπέλιπον νὰ πολιορκήσουν καὶ αὐτὴν τὴν Κων(πολιν). Ὁ Ἰωάννης παρασκευάσας ἱκανὸν στρατὸν καὶ στόλον, τὸν μὲν στόλον ἐπέμψεν διὰ τοῦ Εὐξείνου εἰς τὸν Δούναβιν, ἵνα κόψῃ τὴν ὑποχώρησιν εἰς τὸν Σβετοσλαῦον, αὐτὸς δὲ μετὰ τὸν πεζικὸν στρατὸν ὤρμησε πρὸς τὸν Αἴμον. Εὐρῶν τὰς κλεισούρας ἀφυλάκτους, διῆλθεν αὐτὰς καὶ ἐπῆλθε κατὰ τῆς πρωτευούσης τῆς Βουλγα-

γαρίας Πρεσθλαύας. Ὁ Σβετοσλαῦος δὲν εὗρισκετο εἰς τὴν Πρεσθλαύαν, ἀλλὰ εἰς τὸ ἐπὶ τοῦ Δουνάβεως Δορυστόλον (σημερινὴ Σιλβστρια). Ἐν τούτοις οἱ Ῥῶσοι καὶ οἱ Βούλγαροι εἰς τὴν Πρεσθλαύαν ἀντέταξαν κρατερὰν ἄμυναν. Ἄλλ' ἡ ὁρμὴ τοῦ ἑλληνικοῦ στρατοῦ ἦτο ἀκάθεκτος, καὶ διὰ τοῦτο ὁ Ἰωάννης ταχέως ἔγινε κύριος τῆς πόλεως. Μετὰ τοῦτο ὤρμησε πρὸς τὸ Δορυστόλον. Ὁ ἐκεῖ εὗρισκόμενος Σβετοσλαῦος ἐπετέθη κατὰ τοῦ αὐτοκρατορικοῦ στρατοῦ, ἀλλ' ἠττηθεὶς ἐκλείσθη εἰς τὸ φρούριον. Ὁ Ἰωάννης ἐπολιόρκησεν αὐτὸ ἀπὸ ξηρᾶς. Συγχρόνως δ' ὁ ἑλληνικὸς στόλος εἰσελθὼν εἰς τὸν Δούναβιν, ἀπέκλεισεν αὐτὸ ἀπὸ τὸ μέρος τοῦ ποταμοῦ. Ἡ πολιορκία διήρκεσε περίπου δύο μῆνας, κατὰ τοὺς ὁποίους οἱ Ῥῶσοι ἀπέκρουον μὲν ὅλας τὰς ἐφόδους τῶν ἡμετέρων, ἀλλὰ καὶ ὅταν ἐπεχείρουν ἔξοδον, ἔδεκατίζοντο. Τέλος ὁ Σβετοσλαῦος ἠττηθεὶς εἰς μίαν μεγάλην μάχην ἐζήτησεν εἰρήνην παρὰ τοῦ αὐτοκράτορος. Ἡ πρότασις ἔγινε δεκτὴ καὶ ὁ Σβετοσλαῦος μὲ τὰ λείψανα τῶν Ῥώσων του ἀπῆλθεν ἐκ τῆς Βουλγαρίας. Καὶ τὰ λείψανα ὅμως τοῦ στρατοῦ τοῦ Σβετοσλαύου κατεστράφησαν, διότι καθ' ὁδὸν ἐπετέθη κατ' αὐτῶν τὸ ἐν Μολδαυίᾳ τουρκικὸν ἔθνος τῶν Πετσενέγων.

Ὁ Ἰωάννης ἐκδιώξας τοὺς Ῥώσους ἐκ τῆς Βουλγαρίας δὲν ἀνασυνέστησε τὸ βουλγαρικὸν βασίλειον, ἀλλὰ κατέστησε τὴν Βουλγαρίαν ἐπαρχίαν τῆς Αὐτοκρατορίας. Μετὰ τοῦτο ἐπέστρεψεν ἐν θριάμβῳ εἰς Κων)πολιν ἄγων μετ' ἑαυτοῦ τοὺς δύο υἱοὺς τοῦ τελευταίου βασιλέως τῶν Βουλγάρων Πέτρου, Βόριδα καὶ Ῥωμανόν.

Μόλις ὁ Ἰωάννης ἐπεράτωσε τὸν ῥωσοβουλγαρικὸν πόλεμον, ἀπεδύθη εἰς νέον ἀγῶνα. Ἀνέλαβε νὰ συνεχίσῃ τὰς κατὰ τῶν Ἀράβων τῆς Συρίας καὶ Μεσοποταμίας ἐνδόξους στρατείας τοῦ Νικηφόρου Φωκᾶ. Ἐκστρατεύει λοιπὸν (974-975) κατὰ τῶν Ἀράβων, νικᾷ ἐπανειλημένως αὐτούς, κυριεύει πολλὰς πόλεις καὶ φρούρια, καὶ καταλαμβάνει ἐκτὸς τῆς ὑπὸ τοῦ Νικηφόρου ἀνακτηθείσης βορείου Συρίας, μέγα μέρος τῆς νοτίου καὶ ἰδίως τὴν περίφημον πόλιν Βηρυτόν. Ἐν ᾧ ὅμως ἐτοιμάζεται νὰ ἐπεκτείνῃ τὸν πόλεμον εἰς τὴν Παλαιστίνην, καὶ πρὸς παρασκευὴν ἐπιστρέφει εἰς τὴν Κωνσταν)πολιν ἀποθνήσκει, ἵσως δηλητηριασθεὶς ὑπὸ τοῦ παρακοιμώμενου Βασιλείου τοῦ ὁποίου εἶχεν ἀνακαλύψει μεγάλας καταχρήσεις πρὸς ζημίαν τοῦ κράτους.

7. Βασίλειος Β' ὁ Βουλγαροκτόνος (976-1028).

Μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Τιμιμικῆ ὁ νόμιμος διάδοχος τοῦ θρόνου Βασίλειος, ἤδη εἰκοσαετῆς ὢν, ἀναλαμβάνει ὁ ἴδιος τὴν κυβέρνησιν τοῦ κράτους. Ὁ Βασίλειος Β' ἀπεδείχθη ἀντάξιος διάδοχος τῶν κηδεμόνων αὐτοῦ Νικηφόρου Φωκᾶ καὶ Ἰωάννου τοῦ Τιμιμικῆ. Καὶ κατ' ἀρχὰς μὲν ἠσχολήθη εἰς τὸ νὰ καταστείλῃ στάσεις τινὰς τῶν στρατηγῶν, οἱ ὁποῖοι ἐνόμισαν ὅτι ἠδύναντο νὰ καταλάβουν τὴν ἀρχὴν, ὅπως προηγουμένως ὁ Νικηφόρος καὶ ὁ Ἰωάννης, καὶ εἰς τὴν νὰ ἀπομακρύνῃ τὸν παρακοιμώμενον Βασίλειον, ὁ ὁποῖος ἐνόμισεν ὅτι θὰ ἠδύναντο νὰ κρατήσῃ εἰς χεῖρας του τὴν πραγματικὴν κυβέρνησιν τῶν κοινῶν. Ἐπειτα ἐπροστάτευσεν διὰ διαφόρων νόμων τὴν μέσσην καὶ κατωτέρα τάξιν, πολεμήσας συστηματικῶς τὰς μεγάλας γαιοκτησίας καὶ δουλοπαροικίας. Καὶ τέλος περιήγαγε νικηφόρα τὰ ἑλληνικὰ ὅπλα ἀπὸ τῶν ὀχθῶν τοῦ Δουνάβεως εἰς τὰς τοῦ Εὐφράτου καὶ ἀπὸ τῶν ὀρέων τῆς Ἀρμενίας εἰς τὰς ἀκτὰς τῆς Ἰταλίας, ἀναβιβάσας οὕτως τὸ κράτος εἰς τὴν ὑψίστην ἀκμὴν τῆς δυνάμεώς του. Ὁ μακρότερος καὶ ὁ φοβερώτερος ἐκ τῶν πολέμων, τοὺς ὁποίους διεξήγαγεν, εἶναι ὁ βουλγαρικὸς.

Οἱ Βούλγαροι μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Τιμιμικῆ ἐπωφελοῦμενοι ἐκ τῶν ἐσωτερικῶν περισπασμῶν, εἰς τοὺς ὁποίους εὗρισκετο τὸ κράτος λόγῳ τῆς ἀποστασίας τῶν στρατηγῶν, ἐπαναστατοῦν καὶ πάλιν. Ὁ ἀναγορευθεὶς τσάρος αὐτῶν Σαμουὴλ ὀρμώμενος ἐκ τῆς πρὸς Β. τῆς λίμνης Πρέσπας Ἀχρίδος, τὴν ὁποίαν κατέστησεν ἔδραν τοῦ κράτους του, ἀρχίζει φοβερὰς ἐπιδρομὰς εἰς ὅλην τὴν Ἑλληνικὴν χερσόνησον, μέχρι τῆς Πελοποννήσου καὶ καταλαμβάνει τὴν Μακεδοσίαν ὅλην πλην τῆς Θεσσαλονίκης, τὴν Ἀλβανίαν, τὴν Ἡπειρον καὶ τὴν Θεσσαλίαν, εἰσβάλλει εἰς τὴν Στερεὰν Ἑλλάδα καὶ ἀπειλεῖ καὶ αὐτὴν τὴν Πελοπόννησον. Ὁ Σαμουὴλ ἤδη ἀποβλέπει εἰς τὸ νὰ καταλύσῃ τὸ ἐν Ἑυρώπῃ ἑλληνικὸν κράτος καὶ νὰ ἰδρύσῃ βουλγαρικὸν κράτος περιλαμβάνον ὅλην τὴν Ἑλληνικὴν χερσόνησον.

Ἄλλ' ὁ Βασίλειος ἦτο ἀντάξιος τοῦ Σαμουὴλ ἀντίπαλος. Εὐθὺς αὖ οὗτος ἀπηλλάγη ἀπὸ τῶν περισπασμῶν τῶν ἀνταπαιτητῶν τοῦ θρόνου, ἀναλαμβάνει μὲ ἐπιμονὴν τὸν βουλγαρικὸν πόλεμον. Ὁ πόλεμος οὗτος ἀναλαμβάνει μὲ ἐπιμονὴν τὸν βουλγαρικὸν πόλεμον. Ὁ πόλεμος οὗτος, ὁ ὁποῖος διήρκεσε μὲ μικρὰ διαλείμματα 42 ἔτη (976-1018), λαμβάνει χαρακτηριστὴρα φυλετικοῦ ἀνταγωνισμοῦ φανατικωτάτου. Οἱ Ἕλληνας

δὲν δύνανται νὰ ἀφήσουν τὸν Σαμουήλ νὰ πραγματοποιήσῃ τὰ σχέδιά του καὶ νὰ γίνῃ κύριος ἀκραιφνῶς ἑλληνικῶν χωρῶν.

Ὁ πόλεμος κατ' ἀρχὰς λαμβάνει εὐρυτάτας διαστάσεις. Ἐκτείνεται ἀπὸ τοῦ Δουνάβεως μέχρι τῶν Θερμοπυλῶν καὶ τοῦ Ἀμβρακικοῦ κόλπου. Πανταχοῦ ὁ Βασίλειος εἴτε αὐτοπροσώπως εἴτε διὰ τῶν ἱκανωτάτων στρατηγῶν του πολεμεῖ ἐναντίον τῶν Βουλγάρων, καὶ εἰς τὴν Βουλγαρίαν καὶ εἰς τὴν Μακεδονίαν καὶ εἰς τὴν Ἠπειρον καὶ εἰς τὴν Θεσσαλίαν, ἄλλοτε μὲν νικῶν, ἄλλοτε δὲ καὶ ἠττώμενος. Ἐπὶ τέλους εἰς τὴν πρώτην αὐτὴν περίοδον τοῦ πολέμου θέτει τέρμα ἡ μεγάλη παρά τὸν Σπερχεῖον μάχη (996). Κατὰ ταύτην ὁ γενναῖος στρατηγὸς Νικηφόρος Οὐρανὸς ἐπιτίθεται κατὰ τοῦ παρὰ τὸν Σπερχεῖον στρατοπεδευμένου Σαμουήλ καὶ ἐπιφέρει εἰς τὸν βουλγαρικὸν στρατὸν δεινὴν πανωλεθρίαν. Αὐτὸς ὁ Σαμουήλ τραυματισθεὶς μόλις ἐσώθη. Ἐκτοτε αἱ μεσημβριναὶ ἑλληνικαὶ χῶραι ἀνέπνευσαν.

Ὁ πόλεμος ἤδη περιωρίσθη εἰς τὴν Μακεδονίαν, τὴν Ἀλβανίαν καὶ τὴν Βουλγαρίαν. Ὁ Βασίλειος κατ' ἔτος ἐκστρατεύων εἰς τὰς χώρας ταύτας κατὰ τῶν Βουλγάρων, συνάπτει μάχας πολλὰς καὶ κυριεῦει πολλὰ φρούρια κατεχόμενα ὑπὸ τῶν Βουλγάρων. Ἀλλὰ καὶ οἱ Βούλγαροι πεισματωδῶς ἀνθίστανται κατ' αὐτοῦ. Τέλος τὸ 1014 ἐπέρχεται ἱριστικὴ τροπὴ τοῦ πολέμου. Ὁ βασιλεὺς συνήθιζε πάντοτε νὰ εἰσβάλλῃ εἰς τὴν Βουλγαρίαν διὰ τῆς κλειτούρας τῆς ὀνομαζομένης Κλειδίον (Δεμίρ Ἰσάρ). Ἐκεῖ ὁ Σαμουήλ κατεσκεύασεν ὄχυρῶμα καὶ ἐπερίμενε τὸν ἀντίπαλον. Ὁ Βασίλειος μὴ δυνηθεὶς νὰ καταλάβῃ τὸ ὄχυρῶμα ἐπολιόρκησεν αὐτό. Ἀλλ' οἱ πολιορκούμενοι ἀντεῖχον γενναίως καὶ ἐπέφερον πολλὴν καταστροφὴν εἰς τὸν ἑλληνικὸν στρατὸν, διότι ἐκτύπων αὐτὸν ἐκ τοῦ ὕψους τοῦ ὄχυρῶματος. Τότε ὁ στρατηγὸς Νικηφόρος Ξιφίας μὲ μέρος ἐκ τοῦ στρατοῦ περιελάσας τὸ πρὸς μεσημβρίαν τοῦ Κλειδίου κείμενον ὑψηλὸν ὄρος Βαλαθίσταν (Μπελάσιτσα) διὰ τῶν τραχυτάτων αὐτοῦ πλευρῶν καταλαμβάνει τὰ ὀπίσθια τῶν Βουλγάρων. Οὗτοι καταπλαγέντες διὰ τὸ ἀπροσδόκητον τοῦ πράγματος τρέπονται εἰς φυγὴν ἀφίοντες τὸ ὄχυρῶμα. Ὁ βασιλεὺς καὶ ὁ Νικηφόρος καταδιώκουν αὐτοὺς καὶ ἄλλους μὲν φονεύουν, τοὺς περισσότερους δὲ συλλαμβάνουν αἰχμαλώτους. Αὐτὸς ὁ Σαμουήλ μόλις διέφυγε τὸν κίνδυνον τῆς συλλήψεως. Ὁ βασιλεὺς ἤδη ἐκδικεῖται τοὺς Βουλγάρους μὲ ἐκδίκησιν φοβεράν. Λέγεται ὅτι παρατάξας τοὺς αἰχμαλώτους, ἀνερχομένους εἰς 100 χιλιάδας, κατὰ λόχους ἐξ 100 ἀνδρῶν, διέταξε νὰ τυφλωθοῦν οἱ 99 ἄνδρες ἐκάστου λόχου, τοῦ δὲ ἐκατοστοῦ

νὰ ἐξορυχθῇ μόνον ὁ εἰς ὄφθαλμὸς, ἵνα χρησιμεύῃ ὡς ὀδηγὸς τῶν ἄλλων. Οὕτω δ' ἔχοντας ἀπέπεμψεν αὐτοὺς εἰς τὸν Σαμουήλ. Ὁ Σαμουήλ τόσον κατεπλάγη ἐκ τοῦ θεάματος ὥστε παθὼν τὴν καρδίαν ἀπέθανε μετὰ τινὰς ἡμέρας.

Ὁ υἱὸς καὶ διάδοχος τοῦ Σαμουήλ Γαβριήλ ἐζήτησε νὰ ὑποταχθῇ εἰς τὸν βασιλέα. Ἀλλ' οὗτος οὐδεμίαν ἐδέχθη συνθηκολόγησιν. ἠθέλη νὰ καταλύσῃ τελείως τὸ βουλγαρικὸν κράτος. Ἐξηκολούθησε λοιπὸν τὸν πόλεμον, μέχρις οὗ κατέλαβεν ὅλας τὰς ὑπὸ τῶν Βουλγάρων κατεχομένους χώρας. Οἱ Βούλγαροι ἀρχηγοὶ ἢ ἐφονεύθησαν ἢ παρεδόθησαν. Τὸ βουλγαρικὸν κράτος κατελύθη, ἡ δὲ Βουλγαρία ἐγένεν ἐπαρχία ἑλληνικὴ κυβερνωμένη ὑπὸ διοικητῶν πεμπομένων ἐκ Κωνσταντινουπόλεως.

Ὁ Βασίλειος μετὰ τὴν περάτωσιν τοῦ πολέμου (1019) ἐκινήσας ἐκ τῆς Ἀχρίδος περιοδεύει θριαμβευτικῶς τὴν Μακεδονίαν, κατέρχεται ἐπευφημούμενος πανταχοῦ εἰς τὰς νοτίους ἑλληνικὰς χώρας καὶ φθάνει εἰς τὰς Ἀθήνας. Ἐνταῦθα ἀνελθὼν εἰς τὴν Ἀκρόπολιν ἀναπέμπει εὐχαριστήρια τῷ Θεῷ εἰς τὸν Παρθενῶνα, ὁ ὁποῖος ἔχει μετατραπῆ εἰς ναὸν τῆς Παρθένου Μαρίας. Ἀπὸ δὲ τοῦ Πειραιῶς ὁ βασιλεὺς ἐπανερχεται εἰς Κωνσταντινούπολιν διὰ θαλάσσης. Ἐδῶ ἐτέλεσε μεγαλοπρεπῆ θρίαμβον, τὸν ὁποῖον ἐκόσμουν ὄχι μόνον τὰ ἄπειρα ἐκ τῆς πρωτεύουσας τῆς Βουλγαρίας λάφυρα, ἀλλὰ καὶ ὅλη ἡ οἰκογένεια τοῦ τσάρου τῶν Βουλγάρων καὶ οἱ μεγιστάνες αὐτῶν. Κατὰ τὸν θρίαμβον τοῦτον ὁ λαὸς ἀνευφήμησε τὸν Βασίλειον βουλγαροκτόνον, τοῦτο δὲ τὸ ὄνομα ἔμεινε εἰς αὐτὸν ἐν τῇ Ἱστορίᾳ. Καὶ δικαίως, διότι οὗτος κατέλυσεν ὀριστικῶς τὴν δύναμιν καὶ τὸ κράτος τῶν Βουλγάρων.

Ἡ Αὐτοκρατορία τώρα, ἐπειδὴ μὲ τὴν ὑποταγὴν τῶν Βουλγάρων ἔστερεώθη ἡ κυριαρχία αὐτῆς ἐπὶ τῶν Σέρβων καὶ Κροατῶν, ἐξετάθη πρὸς Β. μέχρι τοῦ Δουνάβεως.

Ἀλλὰ καθ' ὃν χρόνον διεξῆγε τὸν φοβερὸν καὶ μακρὸν ἐναντίον τῶν Βουλγάρων πόλεμον, ὁ Βασίλειος Β' ἐπέτελει καὶ εἰς τὴν Ἀσίαν ἔργα σπουδαῖα. Ἐκστρατεύσας αὐτοπροσώπως προσήρτησεν εἰς τὸ κράτος τὰς ἀνεξαρτήτους ἡγεμονίας τῆς Ἰβηρίας καὶ Ἀρμενίας καὶ ἔστερέωσεν εἰς τὴν Συρίαν τὴν κατοχὴν τῶν ἑλληνικῶν πόλεων, τὰς ὁποίας εἶχον ἀνακτήσει ὁ Νικηφόρος Φωκᾶς καὶ ὁ Ἰωάννης Τσιμισχῆς.

Ὡσαύτως καὶ εἰς τὴν Ἰταλίαν ὁ Βασίλειος εἶχεν ἀναγκασθῆ νὰ στρέψῃ τὴν προσοχὴν του. Ὁθων Β' ὁ αὐτοκράτωρ τῆς Γερμανίας εἶχε λάβει ὡς διάδοχος ἀκόμη σύζυγον τὴν ἀδελφὴν τοῦ Βασιλείου Θεο-

φανώ. Ἦδη δὲ διαδεχθεὶς τὸν πατέρα ἐπεχείρησε (980) νὰ καταλάβῃ τὴν κάτω Ἰταλίαν, ἀξιῶν αὐτὴν ὡς προῖκα τῆς σύζυγου του Θεοφανοῦς. Ὁ Βασίλειος διὰ τῶν στρατηγῶν του τὸ 982 κατετρόπωσε τοὺς στρατοὺς τοῦ Ὁθωνος καὶ ἔστερέωσε τὴν ἐν τῇ κάτω Ἰταλίᾳ κυριαρχίαν τῆς Αὐτοκρατορίας.

Οὕτω ἐπὶ τοῦ Βασιλείου τὰ ὅρια τοῦ κράτους ἐξετείνοντο ἀπὸ τῆς κάτω Ἰταλίας, τῶν μυκῶν τοῦ Ἀδρίου καὶ τῶν ὄχθων τοῦ ἄνω Δουβάβεως μέχρι τοῦ Καυκάσου, τῆς Κασπίας καὶ τοῦ Εὐφράτου.

Εἰκ. 30. Ἡ Ἑλληνικὴ Αὐτοκρατορία κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ ΙΑ' αἰῶνος.

Ἀλλὰ καὶ ἄλλα γεγονότα συνετέλεσαν εἰς τὴν ἀνύψωσιν τῆς ἠθικῆς αἰτοῦ αἴγλης. Ὁ υἱὸς τοῦ Σβετοσλαύου Βλαδὶμηρος Α' γενόμενος ἡγεμὼν τῶν Ῥώσων, ἐξεστράτευσεν ἐναντίον τῶν Χιζάρων καὶ ἀφῆρσεν ἀπ' αὐτῶν ὅλας τὰς περὶ τὴν Κριμαϊκὴν χερσονήσον χώρας, ἐπιτεθεὶς δὲ καὶ κατὰ τῆς μόνης ἐκεῖ ἑλληνικῆς πόλεως Χερσῶνος κατέλαβεν αὐτήν. Ἀλλὰ τότε ὁ Βλαδὶμηρος ἀπεφάσισε νὰ προσέλθῃ εἰς τὸν χριστιανισμόν. Συνεννοηθεὶς λοιπὸν μετὰ τοῦ Βασιλείου τοῦ Β',

ἐβαπτίσθη εἰς τὴν Χερσῶνα, ἀνάδοχον ἔχων αὐτὸν τὸν Βασίλειον καὶ διὰ τοῦτο λαβὼν τὸ ὄνομά του. Μετὰ τοῦτο ἔλαβε σύζυγον τὴν νεωτέραν ἀδελφὴν τοῦ Βασιλείου Ἄγγαν καὶ εἰς ἐνδειξὴν εὐγνωμοσύνης ἀπέδωκε τὴν Χερσῶνα εἰς τὸ ἑλληνικὸν κράτος. Τότε κατὰ διαταγὴν τοῦ Βλαδὶμήρου μυριάδες Ῥώσων ἐβαπτίσθησαν εἰς τὸν Βορυσθένην ποταμὸν παρὰ τὸ Κίεβον. Οὕτω ἰδρῦθη ἡ ῥωσικὴ ἐκκλησία μετὰ ἔδραν τὸ Κίεβον. Τοῦτου ὁ μητροπολίτης διοριζόμενος ὑπὸ τῆς ἐκκλησίας τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἦτο πρωθιερόσχης ὅλης τῆς Ῥωσίας. Ἡ ῥωσικὴ ἐκκλησία λοιπὸν ἔθεωρεῖτο ὡς θυγάτηρ τῆς ἐκκλησίας τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Διὰ τοῦτο δὲ καὶ στεναὶ ἦσαν αἱ ἐκκλησιαστικαὶ σχέσεις μετὰ τοῦ ἑλληνικοῦ κράτους καὶ τῆς Ῥωσίας.

8. Τὸ τέλος τῆς Μακεδονικῆς δυναστείας.

Μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Βασιλείου τὸ κράτος, τὸ ὅποιον εἶχε φθάσει ἐπ' αὐτοῦ εἰς τὸ ἀνώτερον σημεῖον τῆς ἀκμῆς, ἀρχίζει νὰ παρακμάζῃ. Τὸν Βασίλειον ἀποθανόντα ἀτεκνον διεδέχθη ὁ γέρον πλέον ἀδελφός του Κωνσταντῖνος Η' βασιλεύσας τρία μόνον ἔτη. Μετὰ δὲ τὸν θάνατον αὐτοῦ ὁ θρόνος περιέρχεται εἰς τὰς δύο θυγατέρας αὐτοῦ Ζωὴν καὶ Θεοδώραν. Καὶ κατὰ πρῶτον μὲν βασιλεύουν ἀλληλοδιαδόχως οἱ δύο σύζυγοι τῆς Ζωῆς Ῥωμανὸς Γ' ὁ Ἀργυρὸς (1028-1034) καὶ Μιχαὴλ Δ' ὁ Παφλαγῶν (1034-1041) καὶ κατόπιν ὁ ὑπὸ τῆς Ζωῆς υἱοθετηθεὶς εὐνοούμενός της Μιχαὴλ Ε' ὁ Καλαφάτης. Ὅτε ὁμως οὗτος μετὰ ἕν ἔτος ἐξήτησε νὰ ἀπαλαχθῇ τῆς Ζωῆς καὶ νὰ κλείσῃ αὐτὴν εἰς μοναστήριον, ὁ λαὸς ἐξεγερθεὶς ἠνάγκασε τὸν Μιχαὴλ νὰ παραιτηθῇ καὶ νὰ γίνῃ μοναχός. Ἡ ἠλικιωμένη τότε Ζωὴ λαμβάνει τρίτον σύζυγον τὸν Κωνσταντῖνον Θ' τὸν Μονομάχον (1042-1054) καὶ ἀναβιβάζει αὐτὸν εἰς τὸν θρόνον. Μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Κωνσταντῖνου, ἐπειδὴ ἡ Ζωὴ εἶχεν ἀποθάνει, ἔμεινε κυρία τοῦ θρόνου ἡ Θεοδώρα, ἡ ὁποία ἐβασιλεύσε μόνον δύο ἔτη μέχρι τοῦ 1056. Μετὰ αὐτὴν δὲ ἐξέλιπε καὶ ἡ Μακεδονικὴ δυναστεία.

Ἐξ ὅλων τούτων, οἵτινες ἐπὶ βόρειαν μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Βασιλείου Β' ἀνήλθον εἰς τὸν θρόνον, οὐδεὶς εἰδείχθη ἀντάξιός ἐκείνου. Τὰ πάντα ἤδη διηθύνον οἱ εἰς τὴν σύγκλητον συγκεντρωμένοι πολιτικοὶ ἄνδρες. Ὁ στρατὸς παρημελήθη, αἱ δ' ἐπαρχίαι τοῦ κράτους κατεπιέζοντο δι' ὑπερβολικῶν φόρων. Ἐκ τούτου πολλὰ δεινὰ ἐπῆλθον εἰς τὸ κράτος. Στάσεις ἐσωτερικαὶ ἀδιακόπως ταράσσουν αὐτό. Οἱ Βούλγαροι καὶ οἱ Σέρβοι ἐπαναστατοῦν. Καὶ ἡ μὲν ἐπανάστασις τῶν

Βουλγάρων καταστέλλεται, ὄχι ὅμως καὶ ἡ τῶν Σέρβων. Οὗτοι κατώρ-
θωσαν νὰ διατηρήσουν τὴν αὐτονομίαν των. Τέλος οἱ Ῥῶσοι ἐπιχει-
ροῦν τελευταίαν, ἀλλὰ φοβερὰν ἐπιδρομὴν πρὸς κατάκτησιν τῆς Κων-
σταντινουπόλεως. Ἐπιστρέφουν ὅμως ἀπρακτοί, διότι οἱ ἡμέτεροι διὰ τῆς ναυ-
τικῆς ὑπεροχῆς των καὶ τοῦ ὑγροῦ πυρὸς κατέστρεψαν τὸν στόλον των.

Εἶναι ἀληθές, ὅτι μὲ ὅλην τὴν παραλυσίαν τὸ κράτος διετήρει
ἀκρόμη πολλοὺς ἐνδόξους στρατηγούς. Δυστυχῶς οἱ διευθύνοντες πολι-
τικοί, ἀντὶ νὰ ἐπωφελῶνται ἐκ τούτων, τὸναντίον φροντίζουν, πῶς
νὰ ματαιώσουν τὸ ἔργον αὐτῶν. Εἰς ἐκ τῶν στρατηγῶν τούτων ἦτο ὁ
Γεώργιος Μανιάκης. Οὗτος κατὰ τοὺς χρόνους τούτους εἶχεν ἐμπνεύσει
τὸν τρόμον εἰς τοὺς Μωαμεθανοὺς ἀγωνιζόμενος κατ' αὐτῶν εἰς τὰς περὶ
Τίγρητα χώρας. Ὁ αὐτὸς δὲ κατώρθωσε νὰ ἀνακτήσῃ ὅλην σχεδὸν τὴν
Σικελίαν, ἣ ὁποία εἶχε κατακτηθῆ ὑπὸ τῶν Ἀράβων ἐπὶ Μιχαὴλ τοῦ
Γ'. Ἀλλ' ὁ ἀρχηγὸς τοῦ παρὰ τὴν Σικελίαν στόλου Στέφανος, γαι-
βρὸς ἐπ' ἀδελφῆ τοῦ βασιλέως, ἀντὶ νὰ βοηθήσῃ τὸν Μανιάκην εἰς
τὴν ἐπιχείρησιν, διαβάλλει ἐκ φθόνου αὐτὸν εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν. Τὸ
δὲ χειρότερον οἱ ἐν Κωνσταντινίᾳ ἀνακαλοῦν τὸν Μανιάκην καὶ ἀναθέτου
εἰς τὸν Στέφανον καὶ τὴν ἀρχηγίαν τοῦ στρατοῦ. Ἀποτέλεσμα τούτου
ὑπῆρξεν ἡ ἀνάκτησις καὶ πάλιν τῆς Σικελίας ὅλης ὑπὸ τῶν Ἀράβων.
Καὶ οὐδὲ τοῦτο ἤρκεσεν.

Κατὰ τοὺς χρόνους τούτους Νορμανδοὶ κατελθόντες ἐκ τῶν βορείων
χωρῶν τῆς Εὐρώπης εἶχον καταλάβει μέγα μέρος τῆς βορείου Γαλλίας.
Ἐντεῦθεν δ' ὀρμώμενα στίφη αὐτῶν εἶχον κατέλθει εἰς τὴν κάτω
Ἰταλίαν. Τούτους ὁ Μανιάκης ἐκστρατεύων εἰς τὴν Σικελίαν εἶχε πα-
ραλάβει ἐκ τῆς κάτω Ἰταλίας ὡς μισθοφόρους. Ἀλλ' ὁ διαδεχθεὶς
τὸν Μανιάκην ὡς διοικητὴς τῆς κάτω Ἰταλίας ἀρνηθεὶς τὸν συμπε-
φωνημένον μισθὸν ἦλθεν εἰς ὄψιν μὲ αὐτούς. Οἱ Νορμανδοὶ τότε
συνεννοηθέντες μὲ ἄλλους δημοφύλους των κατέλαβον ὅλην τὴν κάτω
Ἰταλίαν ἐκτὸς τοῦ Βρινδισίου, τοῦ Ὑδροῦντος, τῆς Βάριος καὶ τοῦ
Τάραντος. Εἰς μάτην βραδύτερον ἐστάλη καὶ πάλιν ὑπὸ Μιχαὴλ τοῦ
Γ' εἰς τὴν Ἰταλίαν ὁ Μανιάκης. Οὗτος ἀγανάκτησας διὰ τὴν τότε
ἀναγορεύσειν ὡς αὐτοκράτορος Κωνσταντίνου τοῦ Μονομάχου ἐγκατέ-
λειψε τὴν Ἰταλίαν καὶ ἀπεφάσισε νὰ ἐπέλθῃ κατὰ τῆς Κωνσταντινουπόλεως.
Καὶ ὁ μὲν σκοπὸς αὐτοῦ ἀπέτυχε, διότι καθ' ὅδον ἐφονεύθη. Ἐν τῷ
μεταξὺ ὅμως οἱ Νορμανδοὶ ὄχι μόνον ὅλην τὴν κάτω Ἰταλίαν κατέκτη-
σαν, ἀλλὰ καὶ τὴν Σικελίαν. Ἀλλὰ τὰ περὶ τῶν Νορμανδῶν ἐκτίθεν-
ται πλατύτερον κατωτέρω, ἐνθα, πρὶν εἰσελθῶμεν εἰς τὴν τρίτην πε-
ρίοδον τοῦ βίου τῆς Ἑλληνικῆς Αὐτοκρατορίας, θὰ ἐξετάσωμεν,
ὁποία τις ἦτο ἡ κατάστασις τῆς Δύσεως κατὰ τοὺς χρόνους τούτους.

ΥΛΙΚΗ, ΗΘΙΚΗ ΚΑΙ ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΗ ΚΑΤΑΣΤΑΣΙΣ ΤΗΣ ΕΛΛ. ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΙΑΣ ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΠΕΡΙΟΔΟΝ ΤΗΣ ΑΚΜΗΣ ΑΥΤΗΣ

1. Τὸ κράτος.

Τὰ μεγάλα στρατιωτικὰ κατορθώματα τῆς Μακεδονικῆς δυναστείας
εἶχον ἐπεκτείνει κατὰ τὸν Ι' αἰῶνα τὴν Ἑλληνικὴν Αὐτοκρατορίαν
ἀπὸ τοῦ Δουνάβεως μέχρι τῆς Συρίας καὶ ἀπὸ τῶν ἀκτῶν τῆς Ἰταλίας
μέχρι τῶν πεδιάδων τῆς Ἀρμενίας. Ἀλλ' ἐπιδεξία διπλωματία κατώρ-
θωσε νὰ φέρῃ πολὺ ἔξω τῶν ὁρίων τούτων τὴν σφαῖραν τῆς ἐπιρροῆς
καὶ ἐνεργείας τῆς Μοναρχίας. Πέριξ τῆς Αὐτοκρατορίας ὑπῆρχε σειρά
κρατῶν ὑποτελῶν, τὰ ὁποία ἀπετέλουν πρὸ τῶν ὁρίων αὐτῆς τὴν πρῶ-
την οὕτως εἰπεῖν ἀμυντικὴν γραμμὴν τῆς, καὶ τὸ σπουδαιότερον ἐξή-
πλωνον ἀνὰ τὸν κόσμον τὸν ἑλληνικὸν πολιτισμὸν (εἰκ. 30).

Εἰς τὴν Ἰταλίαν ὅλαι αἱ μικραὶ πολιτεῖαι, εἰς τὰς ὁποίας αὐτὴ
εἶναι διηρημένη, ἀναγνωρίζουν τὴν ἡγεμονίαν τοῦ ἐν Κωνσταντινίᾳ αὐ-
τοκράτορος. Πρὸ πάντων ὅμως ἡ Ἑνετία εἶναι ἡ πιστοτέρα καὶ εὐ-
πειθεστέρα τῶν ὑποτελῶν τῆς Αὐτοκρατορίας. Ἐνεκα τούτου οἱ αὐτο-
κράτορες ἐνεπιστεύοντο εἰς αὐτὴν τὴν φροντίδα νὰ ἐπιβλέπῃ τὴν
Ἀδριατικὴν, καὶ ἀπὸ τοῦ τέλους τοῦ 10ου αἰῶνος παρεχώρησαν εἰς
αὐτὴν τὰ ἀφθονὰ ἐμπορικὰ προνόμια, τὰ ὁποία προπαρεσκεύασαν τὸ
μέλλον μεγαλεῖόν τῆς.

Εἰς τὰ ΒΔ. τῆς Ἑλληνικῆς χερσονήσου καὶ ἐπὶ τῶν ἀκτῶν τῆς
Ἀδριατικῆς τὰ σλαβικὰ κράτη Κροατία καὶ Σερβία, προσαχθέντα διὰ
τοῦ Βασιλείου Α' εἰς τὸν χριστιανισμὸν καὶ ὑπαχθέντα εἰς τὴν ἐπιρ-
ροὴν τῆς Ἑλληνικῆς Αὐτοκρατορίας, ἦσαν δι' αὐτὴν σύμμαχοι χρήσι-
μοι, ἰδίως ἐναντίον τῶν Βουλγάρων.

Εἰς τὴν Ἀνατολὴν ἐπὶ τῶν ἀκτῶν τοῦ Εὐξείνου πόντου ἡ Χερσὼν,
μᾶλλον ὑποτελὴς παρὰ ὑπήκοος, ἦτο θέσις πολὺτιμος καὶ διὰ τὴν πο-
λιτικὴν καὶ διὰ τὴν οικονομικὴν δρᾶσιν τοῦ κράτους ἀπέναντι τῶν
βαρβάρων λαῶν, Χαζάρων, Πετσενέγων, Ῥώσων, οἵτινες κατώκουν τὰς
γειτονικὰς στέππας. Οἱ Ῥῶσοι μάλιστα μετὰ τοῦ χριστιανισμοῦ ἐδέ-
χθησαν καὶ τὴν τέχνην, τὴν λογοτεχνίαν, τὰ ἥθη καὶ καθόλου τὸν

πολιτισμόν τὸν ἑλληνικόν. Τὸ Κίεβον, ἡ πρωτεύουσα τῶν, κατέστη ἐφάμιλλον πρὸς τὴν Κων)πολιν καὶ μία τῶν ὠραιότερων πόλεων τῆς Ἀνατολῆς.

Εἰς τὸν Καύκασον οἱ διάφοροι βάρβαροι ἡγεμόνες ὑπερηφανεύοντο νὰ φέρουν τοὺς τίτλους καὶ νὰ δέχωνται τὰς ἐπιχορηγήσεις τῆς Κων)σταντινουπόλεως. Τὰ κράτη τῆς Ἀρμενίας τέλος ἀποσπασθέντα τῆς ἀραβικῆς ἐπιρροῆς ἐπρομήθευον παμπόλλους στρατιώτας καὶ στρατηγούς εἰς τὸ κράτος, καὶ ἦσαν πελάται καὶ πιστοὶ ὑπηρεταὶ αὐτοῦ.

Ἡ Ἑλληνικὴ λοιπὸν Αὐτοκρατορία μετὰ τὴν θαυμασίως ὀργανωμένην διοίκησίν της, μετὰ τὰ ἀνθηρὰ οικονομικά της, μετὰ τὸν ἰσχυρότατον στρατὸν καὶ στόλον της, μετὰ τὴν ἀπόρθητον καὶ λαμπρὰν πρωτεύουσάν της, ὅποια εἶδομεν αὐτὰ κατὰ τὴν προηγουμένην περίοδον, ἀπέβη ἥδη μετὰ τὰ στρατιωτικὰ κατορθώματα τῆς Μακεδονικῆς δυναστείας κράτος παγκόσμιον, τοῦ ὁποίου ἡ ἐπιρροὴ ἔξετείνετο ἐφ' ὅλοκλήρου σχεδὸν τοῦ πολιτισμένου κόσμου. Ὅντως δὲ τοιοῦτον ἐθεώρει καὶ οὕτως ὠνόμαζεν αὐτὴν ὅλος ὁ σύγχρονος κόσμος. Μόνος ὁ βασιλεὺς τῆς Κων)πόλεως ἐθεωρεῖτο ὁ νόμιμος αὐτοκράτωρ τοῦ κόσμου καὶ ἕκαστον ἔθνος δι' ἰδίας λέξεως ἐδήλου αὐτόν. Οἱ ἡγεμόνες τῶν ἄλλων λαῶν ὀνομάζονται ῥῆγες ὄχι βασιλεῖς, οἱ δὲ ἡγεμόνες τῶν Φράγκων οἱ τολμήσαντες νὰ περιβληθοῦν τὸ αὐτοκρατορικὸν ἀξίωμα θεωροῦνται στασιασταί.

2. Ἡ κοινωνικὴ κατάστασις.

Μετὰ ὅλην τὴν ἀκμὴν, εἰς τὴν ὁποίαν ἡ Ἑλληνικὴ Αὐτοκρατορία ἀνῆλθε κατὰ τὴν περίοδον ταύτην, τὰ ἐλαττώματα τῆς κοινωνίας τὰ μὴ ἐκλιπόντα ἕνεκα τῆς ἀποτυχίας τῆς μεταρρυθμίσεως ἔθετον ἐν κινδύνῳ αὐτὴν τὴν ὑπαρξίν της Αὐτοκρατορίας. Τὰ ἐλαττώματα ταῦτα ἦσαν α) ἡ ἐκ παρεξηγήσεως τῆς θρησκείας ἐπικρατήσασα δεισιδαιμονία καὶ ἠθικὴ τῆς κοινωνίας ἔκλυσις, καὶ β) ἡ συγκέντρωσις τῶν κτημάτων εἰς χεῖρας ὀλίγων καὶ ἡ ἐπέκτασις τῆς δουλοπαροικίας. Τὸ μὲν πρῶτον κακὸν ἀποτυχούσης τῆς μεταρρυθμίσεως οὐδεμία πλέον ὑπῆρχεν ἐλπίς νὰ διορθωθῇ. Ὁ Νικηφόρος Φωκᾶς ἠθέλησε νὰ περιορίσῃ τοὐλάχιστον τὰ ἐκ τοῦ μοναχικοῦ βίου ἄτοπα καὶ, ὡς εἶδομεν, ἀπηγόρευσε τὴν εἰς τὰ μοναστήρια ἀφιέρωσιν κτημάτων καὶ τὴν ἵδρυσιν νέων μοναστηρίων. Ἀλλ' οἱ μοναχοὶ εἶχον τόσῃν δύναμιν εἰς τὸ κράτος, ὥστε ὁ Βασίλειος Β' τὸ 788 ἠναγκάσθη νὰ καταργήσῃ τὴν διάταξιν ἐκείνην τοῦ Φωκᾶ.

Τὴν προϋχὴν τῶν βασιλέων τῆς μακεδονικῆς δυναστείας ἐπέσπασε σοβαρώτερον τὸ δεύτερον ἄτοπον. Διὰ τῶν ἀκαταπαύστων ἐκ μέρους τῶν ἰσχυρῶν ἀρπαγῶν τῆς ἰδιοκτησίας τῶν ἐλευθέρων γεωργῶν ὀλίγον κατ' ὀλίγον εἶχε σχηματισθῆ εἰς τὸ κράτος, ἰδίως εἰς τὰς ἀσιαστικὰς ἐπαρχίας, μία μεγάλη ἀριστοκρατία ἔχουσα κτήσεις ἀπεράντους μετὰ πολλοὺς ὑποτελεῖς καὶ δουλοπαροίκους. Τῆς ἀριστοκρατίας δὲ ταύτης τὴν ἐπιρροὴν ἠῦξανε ἀκόμη περισσότερο καὶ τὸ ὅτι αἱ ἀνώτεροι διοικητικαὶ ὑπηρεσίαι καὶ τὰ στρατιωτικὰ ἀξιώματα ἦσαν εἰς χεῖρας αὐτῆς. Ἡ πλουσία, ἰσχυρὰ καὶ πολυπληθὴς αὕτη εὐγένεια ἀπετέλει διὰ τὴν κυβερνητικὴν πολιτικὸν ἔμα καὶ κοινωνικὸν κίνδυνον. Οἱ αὐτοκράτορες εἶχον ἐννοήσει αὐτὸν καὶ ἠγωνίσθησαν ἐναντίον τῶν δυστηνίων τούτων δυναστῶν, οἱ ὁποῖοι ἠθέλον νὰ ἐπιβάλλωνται εἰς τὸν βασιλέα καὶ οἱ ὁποῖοι διὰ τῶν ἀτελειῶν, τὰς ὁποίας ἀπῆλθον, ἠλάττωνον τοὺς πόρους τοῦ δημοσίου ταμείου, διὰ δὲ τῶν ἀρπαγῶν τῶν εἰς τοὺς στρατιώτας παραχωρουμένων γαιῶν (στρατιωτόπια) ἐστεῖρευον μίαν ἐκ τῶν καλύτερων πηγῶν τῆς στρατολογίας. Ὁ Βασίλειος δ' Α', ὡς εἶδομεν, ἐφρόντισε νὰ περιορίσῃ τοὺς σφετερισμοὺς τῶν ἰσχυρῶν. Οἱ διάδοχοί του ἠκολούθησαν τὸ ἔργον του. Σειρὰ διαταγμάτων ἐκδοθέντων ὑπὸ Ῥωμανοῦ τοῦ Λεκαπηνοῦ, Κωνσταντίνου Ζ', Ῥωμανοῦ Β', Νικηφόρου Φωκᾶ σκοπὸν εἶχον νὰ προστατεύσουν τὴν μικρὰν ἰδιοκτησίαν. Ἀλλ' ἀκριβῶς ἡ τακτικὴ ἀνανέωσις τῶν μέτρων τούτων ἀποδεικνύει ὅτι τὸ κακὸν ὄλονεν ἠῦξανε, τὰ δὲ μέτρα ταῦτα δὲν ἴσχυαν νὰ τὸ περιορίσουν. Ἡ ἀριστοκρατία ἐθριάμβευε. Θὰ ἴδωμεν δὲ κατωτέρω, πῶς ἐπαφεληθεῖσα ἐκ τῆς ἀδυναμίας τῶν διαδόχων τοῦ Βασιλείου Β' κατέλαβε τὴν ἀρχὴν διὰ τῶν Κομνηνῶν.

3. Τὰ γράμματα.

Ζ' καὶ Η' αἰών. Εἶδομεν, πῶσον ζωηρὰ ἐνεργητικότης ὑπῆρχεν εἰς τὴν λογοτεχνίαν καὶ τὴν καλλιέργειαν τῶν γραμμάτων κατὰ τὴν προηγουμένην περίοδον. Τοὺς χρόνους ὅμως ἐκείνους τῆς πλουσίας καὶ ἐπιτυχῆς πολλᾶκις παραγωγῆς ἀκολουθεῖ ἀπροσδοκῆτως καὶ σχεδὸν ἀποτόμως ἐποχὴ ἐρημώσεως ἐπεκτεινομένης εἰς ὅλα τὰ εἶδη τῆς λογοτεχνίας πλὴν τῶν ἐκκλησιαστικῶν. Ἡ ἀκαρπία αὕτη ἐποχὴ διήκει ἀπὸ τοῦ θανάτου τοῦ Ἡρακλείου μέχρι τοῦ 850, ἤτοι 200 περίπου ἔτη. Εἶναι ὁ αἰὼν τῶν εἰκονομάχων. Οὗτος δὲν ἦτο μόνον διὰ τὰς εἰκόνας ὀλέθριος, ἀλλὰ καὶ διὰ τὴν παιδείαν.

Κατὰ τὴν ἐποχὴν αὐτὴν τῆς πνευματικῆς ἐρημώσεως ἡ μόνη μεγάλη μορφή εἶναι ὁ Ἰωάννης ὁ Δαμασκηνός καὶ κατὰ δεύτερον λόγον ὁ Ἄνδρέας ἐπίσκοπος Κρήτης.

Ὁ Ἄνδρέας Κρήτης (650-720) θεωρεῖται ἐφευρέτης νέου εἴδους ἐκκλησιαστικῶν ὕμνων, τῶν κανόνων. Διὰ τῶν κανόνων τελειοποιεῖται μὲν ἡ τέχνη, δὲν αὐξάνει ὅμως ἡ ποιητικὴ δύναμις. Οὗτοι συνίστανται ἐξ 8 ἢ 9 διαφορῶν ἀσμάτων, ἕκαστον ἐκ τῶν ὁποίων ἔχει ἰδίαν κατασκευὴν καὶ συνίσταται ἐκ πολλῶν στροφῶν, αἱ ὁποῖα κατόπιν περιορίσθησαν εἰς 3 ἢ 4. Τὸ κύριον τοῦ Ἄνδρέου ποίημα εἶναι ὁ διὰ τὴν ἔκτασιν του παροιμιώδης Μέγας Κανὼν περιλαμβάνων 250 στροφάς. Ὁ Ἄνδρέας διακρίνεται μᾶλλον διὰ τὰς ὑπὸ τῆς ἀπλῆς σκέψεως ὑπαγορευομένας ἐννοίας παρὰ διὰ τὸν ἐνθουσιασμόν. Μιμεῖται δὲ τὸν Ῥωμανὸν καὶ κατὰ τὰ ἄλλα καὶ κατὰ τὸ ἀπλοῦν καὶ εὐληπτον τῆς γλώσσης.

Ὁ Ἰωάννης ὁ Δαμασκηνός εἶναι ὁ διαπρεπέστερος ὑπερασπιστὴς τῆς εἰκονολατρείας. Ἐγεννήθη εἰς τὴν Δαμασκὸν περὶ τὰ τέλη τοῦ Ζ' αἰῶνος, ἐπαιδεύθη δὲ καὶ εἰς τὴν ἐκκλησιαστικὴν καὶ εἰς τὴν θύραθεν παιδεῖαν. Περὶ τὸ 736 ἀπεσύρθη εἰς τὴν ἐν Παλαιστίνῃ μονὴν τοῦ Ἁγίου Σάββα, ὅπου καὶ ἀπέθανε περὶ τὸ 754.

Τὰ συγγράμματα τοῦ Ἰωάννου εἶναι πολυάριθμα, λόγοι κατὰ τῶν εἰκονομάχων μὲ ὕφος θαλερὸν καὶ ἐμπνεόμενον ὑπὸ βαθείας ἀναγκτήσεως, ὑπομνήματα εἰς τὰς ἐπιστολάς τοῦ Παύλου καὶ ἄλλα. Ὅλων ὅμως ὑπερέχει τὸ κύριον σύγγραμμα τοῦ Ἰωάννου, ἡ Πηγὴ τῆς γνώσεως. Διαιρεῖται εἰς τρία μέρη. Τὸ πρῶτον εἶναι φιλοσοφικὸν περὶ τοῦ ὄντος κ.λ. Τὸ δεύτερον πραγματεύεται περὶ αἱρέσεων. Καὶ τὸ τρίτον εἶναι δογματικόν. Εἰς τὸ σύγγραμά του ὁ Ἰωάννης οὐδὲν ἐξ ἑαυτοῦ λέγει, ὅπως γράφει ὁ ἴδιος. Ἀλλὰ ἔχει εὐρεῖαν γνῶσιν τῆς ἀριστοτελικῆς φιλοσοφίας καὶ τῶν συγγραμμάτων ὅλων τῶν πατέρων τῆς ἐκκλησίας καὶ κατορθώνει διὰ τῆς εὐφυΐας του νὰ συστηματοποιήσῃ ὅλα, ὅσα ἐκεῖθεν παραλαμβάνει. Ἐνεκα τούτου ἡ Πηγὴ τῆς γνώσεως ἀπέβη ὁ δογματικὸς ὁδηγὸς τοῦ μέσου αἰῶνος.

Ὁ Ἰωάννης ἔζη μακρὰν τῆς βασιλικῆς αὐλῆς. Τοῦτο δίδει εἰς αὐτὸν θάρρος εἰς τὸν ἀγῶνά του κατὰ τῆς εἰκονομαχίας καὶ τολμᾷ νὰ κηρύττῃ ὅτι οὐδεὶς βασιλεὺς ἔχει τὸ δικαίωμα νὰ ἐπιβάλλῃ νόμους εἰς τὴν ἐκκλησίαν. Τὸ σφάλμα του ὅμως εἰς τὸν ἀγῶνα τοῦτον εἶναι ὅτι δὲν ἔλαβε ὑπ' ὄψιν τὴν ἐπίδρασιν, τὴν ὁποῖαν ἡ προσκύνησις τῶν εἰκόνων καὶ τῶν λειψάνων θὰ εἶχεν ἐπὶ τῶν ἀμαθεστέρων Χριστιανῶν.

Ἄδιαφορεῖ διὰ τοὺς κινδύνους, τοὺς ὁποίους θὰ συνεπῆγεν εἰς τοὺς ἀμαθεῖς ἡ φιλοσοφικὴ θεωρία του περὶ διακρίσεως τῆς ἐννοίας τοῦ λατρεύειν ἀπὸ τῆς ἐννοίας τοῦ προσκυνεῖν.

Τὴν ἰδίαν περιφρόνησιν πρὸς τὸ πλῆθος δεικνύει καὶ εἰς τοὺς ὕμνους του ὁ Δαμασκηνός. Δὲν φροντίζει νὰ εἶναι καταληπτὸς εἰς τὸν λαόν. Ἐπιμένει εἰς τεχνητοὺς στολισμοὺς καὶ ἐπανέρχεται ὄχι μόνον εἰς τὸν ἀττικισμόν, ἀλλὰ καὶ εἰς τὴν ἀρχὴν τῆς προσοφδίας.

Σύγχρονος τοῦ Ἰωάννου εἶναι καὶ ὁ **Κοσμάς** ἐπίσκοπος Μαΐουμᾶς τῆς Φοινίκης, ὁ ὁποῖος ἔγραψε καὶ αὐτὸς κανόνας, ὅπως ὁ Ἰωάννης.

Μετ' αὐτοὺς καὶ ἄλλοι ἔγραψαν ἐκκλησιαστικοὺς ὕμνους. Ἄλλ' ἤδη ἡ ἐκκλησιαστικὴ ποίησις ἀρχίζει νὰ παρακμάζῃ. Ἡ λειτουργία εἶχε συμπληρωθῆ. Ἐπομένως ἐξέλιπε τὸ ἐλατήριον τοῦ ποιητοῦ, ὅτι τὸ ἔργον του θὰ ἐχρησίμευεν εἰς πρακτικὸν σκοπόν.

Θ' καὶ Γ' αἰών. Μετὰ τὴν ἐποχὴν τῆς πνευματικῆς ἐρημώσεως οἱ μεσαιωνικοὶ Ἕλληνες μετὰ περισσοτέρου ζήλου ἀρχίζουν νὰ σπουδάζουν τὰ ἀρχαῖα γράμματα. Ὁ ἀδελφὸς τῆς αὐτοκρατορίας Θεοδώρας, Βάρδας, ἔχων εἰς χεῖράς του τὴν κυβέρνησιν τοῦ κράτους ἀναζωογονεῖ τὸ 850 τὸ πανδιδακτήριον, τὸ ὁποῖον ἤδη, ἐπειδὴ τὰ μαθήματα ἐγίνοντο εἰς τὸ παλάτιον τῆς Μαγναύρας, ὀνομάζεται σχολὴ τῆς Μαγναύρας. Εἰς αὐτὴν ἐδιδάσκειτο ἡ φιλοσοφία, ἡ γεωμετρία, ἡ ἀστρονομία καὶ ἡ γραμματικὴ. Διευθυντὴς τῆς Σχολῆς ἦτο ὁ περίφημος Λέων ὁ μαθηματικὸς καὶ φιλόσοφος. Οἱ καθηγηταὶ ἐμισθοδοτοῦντο ἀδρῶς ἐκ τοῦ δημοσίου ταμείου. Πολυάριθμοι δὲ φοιτηταὶ ἤκροῶντο δωρεὰν τῶν παραδόσεων. Οἱ ἐπιμελέστεροι καὶ εὐφυέστεροι τῶν μαθητῶν ἐνεθαυρόντο ὑπὸ τοῦ Βάρδα, καὶ ὁ ἴδιος αὐτοπροσώπως πολλάκις προσήρχετο εἰς τὴν σχολήν, ἵνα ἐπιβλέπῃ διδάσκοντας καὶ διδασκομένους. Ἐν γένει δ' ὁ Βάρδας ἐμπνευσμένος ἐκ τῶν ἀρχῶν τῆς μεταρρυθμίσεως, ἐπροστάτευσε τὰ γράμματα καὶ προσεπάθησε νὰ ἐκλαϊκεύσῃ τὴν ἐκπαίδευσιν. Ἀλλὰ καὶ κατόπιν οἱ βασιλεῖς τῆς Μακεδονικῆς δυναστείας, καὶ ἰδίως Κωνσταντῖνος ὁ Πορφυρογέννητος, πολὺ εἰργάσθησαν ὑπὲρ τῆς παιδείας.

Ἀπὸ τοῦ 850 λοιπὸν αἱ ἀρχαῖαι σπουδαὶ ἀναζωογονοῦνται καὶ γίνονται οὐσιαστικώτεραι καὶ παραγωγικώτεραι. Φέρουν ἐπομένως τὴν λογοτεχνικὴν Ἀναγέννησιν, ἡ ὁποία κατὰ τὴν ἐπομένην περιόδον φθάνει εἰς τὸ ὕψιστον σημεῖον τῆς ἀναπτύξεώς της.

Κατὰ τὰς ἀρχάς τῆς περιόδου ταύτης ἀκμάζει ὁ μέγας διδάσκαλος τοῦ ἔθνους **Φώτιος**. Ὁ Φώτιος καὶ ὡς ἱεράρχης καὶ ὡς θεολόγος.

καὶ ὡς λόγιος εἶναι ὁ σημαντικώτερος ἀνὴρ τοῦ Θ' αἰῶνος. Εἶδομεν τὴν δρᾶσιν αὐτοῦ ὡς πατριάρχου τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Αὐτὸς εἶναι ὁ προκαλέσας τὴν ἔκρηξιν τῆς διαστάσεως μεταξὺ Ἀνατολῆς καὶ Δύσεως, ἡ ὁποία ἐγεννήθη μὲν μετὰ τὴν ἴδρυσιν τῆς Κων(σταντι)πόλεως, κατέληξε δὲ εἰς τὸ ὀριστικὸν σχίσμα μεταξὺ τῆς ἑλληνικῆς καὶ τῆς λατινικῆς ἐκκλησίας. Εἰς τὴν δρᾶσιν του δὲ αὐτὴν ὡς πατριάρχου ἔγκαιται ἡ μεγάλη σπουδαιότης τοῦ Φωτίου εἰς τὴν παγκόσμιον ἱστορίαν.

Ἄλλὰ καὶ ἡ σημασία αὐτοῦ ὡς θεολόγου δὲν εἶναι μικρά. Συνέγραψε πλείστα θεολογικὰ συγγράμματα καὶ ὡς ἔξοχος ῥητορικὸς συγγραφεὺς τῆς ἐκκλησίας πλείστας ὁμιλίας, ἐκ τῶν ὁποίων ὅμως ἐλάχιστα διεσώθησαν.

Ἄλλὰ τὸ ἔργον τοῦ Φωτίου ὡς λογίου ἔχει πολὺ μεγαλυτέραν σημασίαν ἢ ὡς θεολόγου. Ἐκπαιδευθεὶς, ὡς εἶπομεν, θαυμασίως, ἀμέσως ἠσθάθη τὴν ἀνάγκην νὰ καταστήσῃ καὶ ἄλλους κοινωνοὺς τῆς κολλοσιαίας του μαθήσεως. Ὁ οἶκός του ἐγένετο ἐντεκτῆριον φιλομαθῶν νέων καὶ κέντρον ὑψηλῆς παιδείας. Τοιοῦτος δὲ παρέμεινε, καὶ ἀπ' οὗ ὁ Φώτιος ἐκλήθη εἰς τὰ ἀνώτατα ἀξιώματα. Ἠομήνευε τὸν Ἀριστοτέλην. Ἔδιδεν εἰς τοὺς προσερχομένους βιβλία πρὸς ἀνάγνωσιν, τὰ ὁποία ἔκρινεν ἔπειτα αὐτὸς κατὰ τὸ περιεχόμενον καὶ τὴν μορφήν. Ἐδίδασκεν, ἐνεθάρρυνε καὶ ἔψεγε τοῦτο ἢ ἐκεῖνο μετὰ ὑπομονὴν καὶ σύνεσιν. Τὴν ἐπιστημοσύνην του, τὴν ἀκαταπύνητον ἐργατικότητά του καὶ τὴν πνευματικὴν εὐστροφίαν του ἀνεγνώριζον ὅλοι καὶ αὐτοὶ οἱ ἀντίπαλοί του. Νύκτας ὀλοκλήρους ἐμελέτα καὶ πανταχόθεν συνήγε βιβλία, ἵνα ἀξήσῃ τὸν θησαυρὸν τῶν γνώσεών του. Εἰς τὰς φιλοσοφικὰς τοῦ μελέτας ἐπροτίμα τοῦ Πλάτωνος τὸν Ἀριστοτέλην ὡς πραγματικώτερον.

Ἐκ τῶν συγγραμμάτων του ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον κατέστησε γνωστὸν τὸ ὄνομα τοῦ Φωτίου, εἶναι ἡ Βιβλιοθήκη ἢ Μυριόβιβλος. Ταύτην ὁ Φώτιος συνέγραψεν, ἵνα, ὡς λέγει ὁ ἴδιος, συμμορφωθῆ μετὰ τὴν ἐπιθυμίαν τοῦ ἀδελφοῦ του Ταρασίου νὰ μάθῃ τὰς ὑποθέσεις τῶν βιβλίων, εἰς τῶν ὁποίων τὴν ἀνάγνωσιν δὲν ἔτυχε νὰ εἶναι παρῶν. Εἰς τὴν Μυριόβιβλον ἐξετάζονται 280 βιβλία παλαιῶν συγγραφέων ἄνευ ὀρισμένης τάξεως, ἀλλ' ὅπως ἔτυχε. Τῶν συγγραμμάτων τούτων ἄλλων μὲν παρέχει ἀποσπάσματα μετὰ συντόμου βιογραφίας τῶν συγγραφέων, περὶ ἄλλων τροχάδην μόνον κάμνει παρατηρήσεις, ἄλλων δὲ ἀναφέρει μικρότερα ἀπανθίσματα καὶ κρίνει αὐτὰ κατὰ τὴν μορφήν καὶ τὸ περιεχόμενον μετὰ βαθυτάτης κρίσεως. Εἶναι δὲ πε-

ρίεργον ὅτι ἐξ ὅλων τῶν εἰδῶν τοῦ λόγου μόνον τὴν ποιήσιν ἀπέκλεισε τῆς Μυριόβιβλου του. Ἄλλὰ καὶ πλείστοι τῶν ἀρχαίων φιλοσόφων λείπουσιν ἐξ αὐτῆς καὶ πολλοὶ ἐκκλησιαστικοὶ συγγραφεῖς. Ἴσως ὁ Φώτιος ἐνόμισεν ὅτι ἔπρεπε νὰ περιλάβῃ εἰς αὐτὴν τὰ βιβλία μόνον, ὅσα δὲν ἀνεγνώσκοντο ὑπὸ τῶν πολλῶν.

Δεύτερον σπουδαῖον τοῦ Φωτίου σύγγραμμα εἶναι τὸ Λεξικόν του ἢ λέξεων Συναγωγὴ. Εἰς τοῦτο ὁ Φώτιος ἐρμηνεύει τὰς ἀπρηχαιωμένας λέξεις, τὰς ὁποίας δὲν κατενόουν πλέον οἱ σύγχρονοὶ του.

Ἐκτὸς τούτων ὁ Φώτιος συνέγραψε καὶ πολλὰς ἐπιστολάς, ἐκ τῶν ὁποίων γνωστὰ εἶναι 263, καὶ ἄλλα πολλὰ καὶ ποικίλα, τὰ περισσότερα τῶν ὁποίων ἐχάθησαν.

Εἰς τὰ μέσα τοῦ Ι' αἰῶνος ἀνάγεται καὶ ἄλλο σπουδαῖον φιλολογικὸν ἔργον, τὸ Λεξικόν τοῦ Σουῖδα. Περὶ τοῦ συγγραφέως αὐτοῦ οὐδὲν γνωρίζομεν. Τὸ σύγγραμμα αὐτὸ δὲν εἶναι λεξικόν, ὅπως ἐννοοῦμεν αὐτὸ σήμερον. Δὲν περιορίζεται δηλ. μόνον εἰς λέξεις, τύπους καὶ ἔτυμολογίαν λέξεων, ἀλλὰ εἶναι καὶ ἐρμηνευτικὸν πραγμάτων ἀναφερομένων εἰς τὴν φιλοσοφίαν, τὰς φυσικὰς ἐπιστήμας, τὴν γεωγραφίαν, τὴν ἱστορίαν καὶ πρὸ πάντων τὴν ἱστορίαν τῆς λογοτεχνίας.

Εἰς τὸ τέλος τῆς ἐποχῆς τῆς πνευματικῆς ἐρημώσεως ἀναφαίνεται καὶ ἡ εἰς τὰ μοναστήρια θεραπευομένη *χρονογραφία*. Ὁ Γεώργιος Σύγγελος περὶ τὸ 800 συνέγραψε χρονογραφίαν ἀπὸ τῆς δημιουργίας μέχρι τοῦ Διοκλητιανοῦ. Ταύτην συνέχισεν ὁ Θεοφάνης ὁ ὁμολογητὴς μέχρι τῆς πτώσεως Μιχαὴλ τοῦ Ραγκαβῆ (813). Ἐπειτα ἔχομεν χρονογράφους τινὰς ἀνωνύμους καὶ κατόπιν τὸν Νικηφόρον πατριάρχην, τὸν Γεώργιον μοναχὸν καὶ ἄλλους.

Οἱ *ἱστορικοὶ* ἀναφαίνονται διὰ τοῦ Κωνσταντίνου τοῦ Πορφυρογεννήτου συγγράφαντος ἱστορίαν τοῦ πάππου του Βασιλείου τοῦ Α'. Ὁ σπουδαιότερος δ' ἐξ αὐτῶν εἶναι ὁ Λέων ὁ διάκονος γράψας τὰ μεγάλα γεγονότα τῶν ἔτων 959-972. Ὁ Κωνσταντῖνος ὅμως ὁ Πορφυρογέννητος καὶ ἄλλως ἀποτελεῖ ἐξέχουσαν λογοτεχνικὴν φυσιογνωμίαν κατὰ τοὺς χρόνους τούτους. Οὗτος εἰς ὅλα τὰ συγγράμματά του μετεχειρίσθη ὕφος ἀπλούστερον ἐγκαταλείψας τὸν τότε ἐπικρατοῦντα ψευδαττικισμόν καὶ καταφεύγων, ὅπου ἡ ἀνάγκη τὸ ἐκάλει, ὄχι μόνον εἰς δημῶδεις, ἀλλὰ καὶ εἰς ξένας ἀκόμη λέξεις. Συνέγραψε δὲ ἐκτὸς τῆς ἱστορίας, τὴν ὁποίαν ἀνεφέραμεν, τὰ πρὸς τὸν ἴδιον υἱὸν Ῥωμανὸν (περὶ τῆς διοικήσεως τοῦ κράτους), τὸ περὶ τῆς στρατιωτικῆς καὶ διοικητικῆς τοῦ κράτους διαίρεσεως, καὶ τὸ περὶ τῆς βασιλείου τά-

ξως, εἰς τὸ ὁποῖον πραγματεύεται περὶ τῆς ἐθιμοτυπίας τῆς αὐτῆς τῆς Ἑλληνικῆς Αὐτοκρατορίας. Εἰς τὸν Κωνσταντῖνον τὸν Πορφυρογέννητον τέλος ὀφείλομεν καὶ τὰς ἐντολῆς αὐτοῦ καταρτισθείσας συλλογὰς ἀρχαίων κειμένων παντοίας ὕλης. Κατὰ τὸν Ι' αἰῶνα δὲν ἦτο νέα ἡ ἰδέα τῆς μεθοδικῆς καταρτίσεως ἐκλογῶν ἐκ τοῦ μεγάλου ὄγκου τῶν πνευματικῶν προϊόντων τοῦ παρελθόντος. Ταύτην προεκάλεσεν ἡ ἀνάγκη ἀνευτέρως χρῆσεως αὐτῶν καὶ ὑπὸ τῶν συγχρόνων καὶ ὑπὸ τῶν μεταγενεστέρων. Ἦδη ὁ Φώτιος εἶχε κάμει τοῦτο μὲ τὴν Μυριόβιβλον. Τώρα ὅμως ὁ Κωνσταντῖνος συνέλαβε τὴν ἰδέαν νὰ καταρτίσῃ συλλογὰς δίκην ἐγχειριδίων κατ' εἶδος καὶ ὕλην, δηλ. ἐγκυκλοπαιδείας. Διὰ τοῦτο καὶ ὁ αἰὼν αὐτὸς ὠνομάσθη αἰὼν τῶν ἐγκυκλοπαιδειῶν.

Ἐντολῆς λοιπὸν τοῦ Κωνσταντῖνου κατηρτίσθησαν: Ἐγκυκλοπαιδεία τῆς ἱστορίας, ἣτις ὑποδιηρεῖτο εἰς τίτλους, περὶ πρεσβειῶν, περὶ ἀρετῆς καὶ κακίας, περὶ γνομῶν, περὶ ἐπιβουλῶν κατὰ βασιλέων γεγονυῖων, περὶ στρατηγημάτων, περὶ δημηγοριῶν κλπ. Ὡσαύτως Ἐγκυκλοπαιδεία θεολογίας, γεωργίας, ἰατρικῆς, στρατιωτικῆς τέχνης, ζωολογίας κλπ. Καὶ ἴσως μὲν διὰ τῶν προχειροτέρων τούτων ἐκλογῶν ἐπεταχύνθη ἡ καταστροφή ἱκανῶν πρωτοτύπων ἔργων. Ὀφείλομεν ὅμως νὰ ὁμολογήσωμεν ὅτι ἡ ἐπιχείρησις αὕτη ὑπῆρξε σωτήριος. Ἄνευ αὐτῆς πολλὰ ἐκ τῶν κειμένων, τὰ ὁποῖα τότε μόλις ἐσφῆζοντο εἰς σπάνια καὶ κολοβωμένα ἀντίτυπα, ἤθελον ἀπολεσθῆ παντελῶς.

Εἰς τὴν ποίησιν, καὶ τὴν θύραθεν καὶ τὴν ἐκκλησιαστικὴν, μετὰ τὴν ἐποχὴν τῆς πνευματικῆς ἐρημώσεως διακρίνεται ἡ Κασία ἢ Κασιανὴ μοναχὴ. Εἶναι ἡ εὐγενῆς παρθένος, ἡ ὁποία ἀπώλεσε τὴν χεῖρα τοῦ Θεοφίλου καὶ τὸν θρόνον ἕνεκα τῆς ὑπερβολικῆς εὐφυΐας τῆς καὶ διὰ τοῦτο ἔγινε μοναχὴ. Αὕτη συνέγραψε γνομικὰ καὶ ἐπιγράμματα εἰς ἱαμβικὸν μέτρον. Εἰς ταῦτα μετὰ πρωτοτυπίας, χάριτος καὶ σαφηνείας ἀναπτύσσει τὰς ὑγιεῖς τῆς ἀρχῆς περὶ ἠθους καὶ τρόπου ζωῆς. Εἰς τὴν ἐκκλησιαστικὴν ὀυθμικὴν ποίησιν ἔγραψε ποίημα πρωτότυπον, εἰς τὸ ὁποῖον παραλληλίζει τὸ ῥωμαϊκὸν κράτος μὲ τὴν βασιλείαν τοῦ Χριστοῦ. Ἐγραψε προσέτι πολλὰ ἰδιόμελα, μεταξύ τῶν ὁποίων τὸ περιφνημον «Κύριε ἢ ἐν πολλαῖς ἀμαρτίαις...»

Ὡσαύτως Λέων ὁ σοφός, ὁ υἱὸς καὶ διάδοχος Βασιλείου τοῦ Μακεδόνης, ἐκτὸς πολλῶν θεολογικῶν συγγραμμάτων του, διὰ τὰ ὁποῖα καὶ ἔλαβε τὴν ἐπωνυμίαν τοῦ σοφοῦ, ἔγραψε ποιήματα ἀνήκοντα εἰς τὴν ἐκκλησιαστικὴν καὶ τὴν θύραθεν ποίησιν. Εἶναι ὅμως ἀσήμαν-

τος καὶ εἰς τὴν λογοτεχνίαν, ὅπως εἶναι καὶ εἰς τὴν πολιτικὴν ἱστορίαν.

Ἡ δημώδης ποίησις. Οἱ ἐπὶ τῆς Μακεδονικῆς δυναστείας ἀδιάκοποι ἀγῶνες ἐναντίον τῶν Ἀράβων ἔδωκαν ἀφορμὴν εἰς τὴν δημιουργίαν δημωδῶν ᾠμάτων ἀναλόγων πρὸς τὰ πρὸ τῆς Ἐπαναστάσεως δημοτικὰ τραγούδια. Κατὰ τοὺς χρόνους τούτους οἱ εὐγενεῖς ἀγρόται οἱ φύλακες τῶν ὄρειων τοῦ κράτους καὶ διὰ τοῦτο ἀκριταὶ λεγόμενοι ἔξω βίον σχεδὸν ἀνεξάρτητον ἀπὸ τῆς κεντρικῆς διοικήσεως καὶ ἀκαταπαύστως ἠγωνίζοντο εἰς τὰ μεσημβρινὰ καὶ ἀνατολικὰ σύνορα τοῦ κράτους ἀπὸ τοῦ Καυκάσου μέχρι τοῦ Εὐφράτου καὶ τῶν ἀκτῶν τῆς Ἐρυθρᾶς θαλάσσης ἐναντίον τῶν ἐχθρῶν τῆς πίστεως. Τῶν ἀκριτῶν τούτων λοιπὸν τὸν βίον καὶ τοὺς ἀγῶνας ἐπραγματεύοντο τὰ δημώδη ᾄματα, τὰ ὁποῖα ὅμως δὲν περιεσώθησαν μέχρις ἡμῶν. Εὐτυχῶς ἐκ τῶν ᾠμάτων τούτων κατὰ τὴν IB' καὶ II' ἑκατονταετηρίδα ἐσχηματίσθη ἐν συνεχῆς ἠρωϊκὸν ἔπος, τοῦ ὁποῖου ἦρωος εἶναι ὁ Διγενῆς Ἀκριτας ὡς ἀντιπρόσωπος ὄλων τῶν ἀγνώστων ἠρώων ἀκριτῶν.

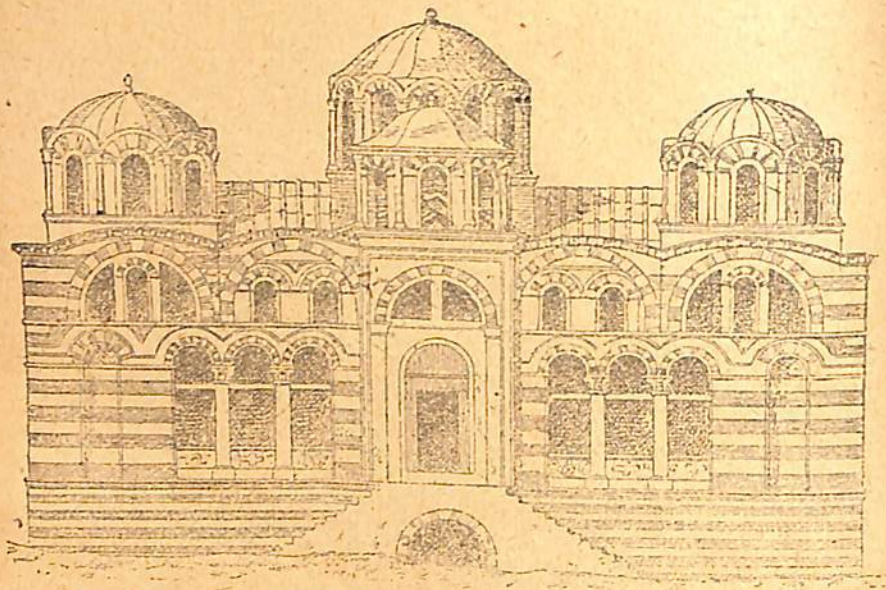
Τὸ ἔπος τοῦτο περιῆλθεν εἰς ἡμᾶς διὰ διαφόρων χειρογράφων, περιεχει δὲ ᾄματα δημώδη, τὰ ὁποῖα, ἀκόμη καὶ σήμερον εἶναι γνωστὰ εἰς τὴν Κύπρον καὶ εἰς ὅλην τὴν Μ. Ἀσίαν. Εἰς τὰ ᾄματα ταῦτα ὁ ἦρωος ἄλλοτε μὲν ὀνομάζεται Ἀνδρόνικος, ἄλλοτε Ἀρμούρης, ἄλλοτε Ξάνθινον καὶ ἄλλοτε Διγενῆς. Εἶναι ὅμως προφανές ὅτι ὅλα ἀνήκουν εἰς τὸν αὐτὸν κύκλον.

Εἰς τὰ ἀκριτικά ἔπη ὁ Διγενῆς εἶναι ὁ ἐθνικὸς ἦρωος τοῦ μεσαιωνικοῦ Ἑλληνισμοῦ, ὁ ὁποῖος συνενώνει τοὺς πόθους καὶ τὰ ἰδεώδη τοῦ Ἑθνους. Τὰ ἀνδραγαθήματα τοῦ Διγενῆ διεδόθησαν καὶ ἐκτὸς τῶν ὄρειων τῆς Ἑλλάδος. Τὰ σλαβικά ἔθνη ἔχουν ᾄματα δημώδη μὲ τὸν ἑλληνικὸν ἦρωα. Τὸ ὕλικόν των ἔχει ὑποστῆ μεταβολὰς ἀναλόγως τῶν περιστάσεων, ἀλλ' ἡ ἑλληνικὴ προέλευσις των εἶναι προφανής.

4. Ἡ Τέχνη.

Ὁ σάλος τῶν εἰκονομαχικῶν ἐρίδων, ὁ ἐπὶ ἓνα αἰῶνα συνταράξας τὸ κράτος καὶ ἀπειλήσας νὰ ἐκμηδενίσῃ πᾶσαν εἰρηνικὴν φανέρωσιν τοῦ πολιτισμοῦ, ἀνέστειλε καὶ τῆς τέχνης τὴν ἀνάπτυξιν. Εὐτυχῶς ἡ ἀναστολὴ αὕτη ὑπῆρξε πολὺ μικρά. Μετ' αὐτὴν ἡ τέχνη καθ' ὅλους αὐτῆς τοὺς κλάδους προσλαμβάνει τὸν κυρίως χαρακτῆρα αὐτῆς κατὰ τὴν δευτέραν αὐτῆν περίοδον τοῦ βίου τῆς Ἑλληνικῆς Αὐτοκρατορίας ἀνέρχεται εἰς μεγίστην ἀμύνην.

Ἡ ἀρχιτεκτονική. Ἦδη ἐπὶ Θεοφίλου ἐγίνε μεγέθυνσις τῶν αὐτοκρατορικῶν ἀνακτόρων. Ἰδίως ὁμως ταῦτα ἠρῶνθησαν καὶ διὰ νέων παλατιῶν ἐπλουτίσθησαν ἐπὶ τῆς Μακεδονικῆς δυναστείας. Ὡσαύτως κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην ἐκτίσθησαν καὶ ἄλλα ἀνάκτορα, τῶν ὁποίων σπουδαιότερα ἦσαν τὸ τοῦ Βουκολέοντος, τὸ τῶν Βλαχερινῶν

Εἰκ. 31. Ἡ ἐν Κων)πόλει ἐκκλησία τῆς Θεοτόκου.

καὶ τὸ τῆς Μαγναύρας. Ὅλα αὐτὰ ἦσαν κτισμένα με βυζαντινὴν ἀρχιτεκτονικὴν. Ἡ εὐθεία γρομμὴ εἶχεν ἀποσκορακισθῆ καὶ τὴν θέσιν τῆς καταλαμβάνει ἡ καμπύλη, ἐπικρατεῖ δηλ. ἡ ἀρχιτεκτονικὴ τῆς Ἁγίας Σοφίας. Ὅλα ὁμως μετὰ τὴν ὑπὸ τῶν Τούρκων ἀλωσιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἐξηφανίσθησαν.

Καὶ ἡ ἐκκλησιαστικὴ ἀρχιτεκτονικὴ, ἂν καὶ κατὰ τὴν περίοδον ταύτην δὲν παρήγαγεν ἔργα μεγάλα, ὅπως ἐπὶ Ἰουστινιανοῦ, ἀνῆλθεν εἰς μεγάλην ἀκμὴν. Οἱ ἀρχιτέκτονες δὲν ἔχουν πλέον τὸ θάρρος τοῦ Ἀνθεμίου καὶ τοῦ Ἰσιδώρου εἰς τὴν ἀνέγερσιν μεγάλων θόλων, ὅπως ὁ τῆς Ἁγίας Σοφίας, ἀλλ' ἀρκοῦνται εἰς μικροτέρας διαστάσεις. Προσδίδουν ὁμως εἰς τοὺς ὑπ' αὐτῶν ἀνεγειρομένους ναοὺς μεγαλύτεραν κομψότητα.

Πρὸς τοῦτο τὸν ἡμισφαιρικὸν θόλον δὲν στηρίζουν ἀπ' εὐθείας ἐπὶ

τῶν ἀψίδων καὶ τῶν κοίλων τριγώνων, ἀλλὰ κατασκευάζουν πρῶτον ἐπ' αὐτῶν κυλινδρικὸν ὀκτάεδρον τύμπανον καὶ ἐπ' αὐτοῦ στηρίζουν

Εἰκ. 32. Ὁ Χριστὸς τοῦ πάθους τῆς Ἁγίας Σοφίας ἐν Κων)πόλει.

τὸν θόλον. Τὸ τύμπανον δὲ τοῦτο στολίζουσ με διπλᾶς καὶ ἀπλᾶς εἰς ἐκάστην ἔδραν αὐτοῦ θιρίδας καὶ στηρίζουσ ὄχι πλέον ἐπὶ πεσσῶν, ἀλλ' ἐπὶ 4 λεπτῶν κίονων.

Εικ. 33. Ἡ Ἀνάληψις τοῦ τροῦλλον τῆς Ἁγίας Σοφίας ἐν Θεσσαλονίκη.

Εικ. 34. Ὁ Χριστὸς τοῦ νάρθηκος τῆς μονῆς τοῦ Ὁσίου Λουκά ἐν Φωκίδι.

Ὅτω καὶ ἐσωτερικῶς καὶ ἐξωτερικῶς προσδίδουν εἰς τὸν θόλον περισσοτέρην ἐλαφρότητα καὶ κομψότητα. Συνήθως προσέτι περὶ τὸν κεντρικὸν θόλον προσθέτουν καὶ ἄλλους μικροτέρους καὶ ἀνοίγουν εἰς τὸ πρόσωπον τῆς ἐκκλησίας θυρίδας. Ὡστε ἤδη οἱ ναοὶ γίνονται καὶ ἐξωτερικῶς κομποὶ καὶ ὡραῖοι. Τὴν ἐξωτερικὴν δὲ ταύτην ὡραιότητα ἐπαυξάνουν πλεῖσται σειραὶ ἐρυθρῶν πλίνθων, ἐναλασσομένων διαφο-

Εικ. 35. Ὁ Παντοκράτωρ τῆς μονῆς τοῦ Δαφνίου.

ροτρόπως μὲ τοὺς λίθους τῆς οἰκοδομῆς. Τὸ ἀξιολογώτερον ὑπόδειγμα τοιοῦτου ναοῦ εἶναι ἡ ἐν ἑν Κων)πόλει ἐκκλησία τῆς Θεοτόκου, κτισθεῖσα ἐπὶ Λέοντος τοῦ Σοφοῦ καὶ Κωνσταντίνου τοῦ Πορφυρογεννήτου (εἰκ. 31.).

Ἄλλὰ καὶ τὸ ὄλον σχῆμα τοῦ ναοῦ ἐσωτερικῶς καὶ ἐξωτερικῶς μεταβάλλεται. Ἀνοίγονται καὶ πρὸς Β. καὶ πρὸς Ν. ἀψίδες καὶ ἡμιθόλια καὶ οὕτω ὁ μὲν γυναικωνίτης περιορίζεται μόνον ἄνω τοῦ νάρθηκος, τὸ δὲ σταυρικὸν σχῆμα τοῦ ναοῦ ἐντείνεται.

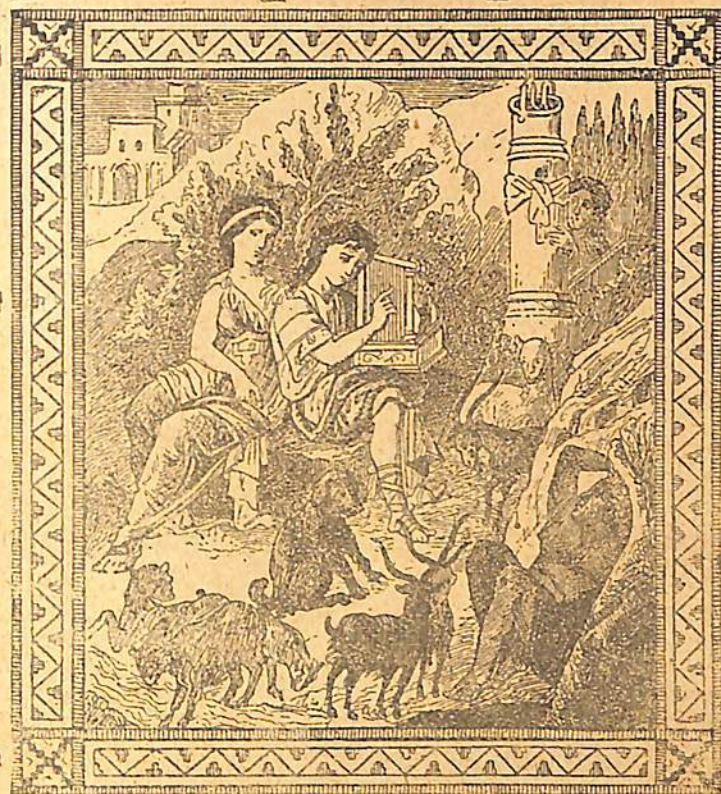
Ἡ γραφικὴ. Κατὰ τοὺς χρόνους τῆς εἰκονομαχίας ἡ γραφικὴ ἕνεκα τῆς ἀπαγορεύσεως τῶν εἰκόνων ἀναστέλλεται. Μετὰ τὸν θρίαμ-

Εἰκ. 36. Ἡ Ἀνάστασις τῆς μονῆς τοῦ Δαφνίου.

βον ὁμῶς τῆς εἰκονολατρίας ἐπὶ τῆς Μακεδονικῆς δυναστείας ἀνέρχεται εἰς ὑψίστην ἀκμὴν καὶ προσ'αμβάνει τὸν ἰδιαίοντα αὐτῆς χαρακτῆρα τὸν λεγόμενον δογματικόν. Πρώτος δὴλ. ὁ τεχνίτης εἰργάζετο ἐλευθέρως καὶ ἐκέσμει τοὺς ναοὺς διὰ παραστάσεων τοῦ Σωτῆρος, τῆς Θεοτόκου κ.λ.π. κατὰ ἱστορικὴν σειρὰν. Τώρα εἰς τὴν διακόσμησιν

τῶν ἐκκλησιῶν ἐπικρατεῖ ὁ λεγόμενος εἰκονογραφικὸς κύκλος. Ἐκαστὸν μέρος δηλ. τῆς ἐκκλησίας ζωγραφεῖται διὰ θεολογικῶν παραστά-

Εἰκ. 37. Ὁ Δαυὶδ κρούων τὴν κιθάραν. Εἰκὼν ἐκ Ψαλτηρίου εὐρισκομένου εἰς τὴν βιβλιοθήκην τῶν Παρισίων. Παριστᾶ σκίερόν τινα τόπον, μακρὰν τοῦ ὁποίου φαίνεται πόλις. Εἰς αὐτὸν ὁ Δαυὶδ ὡς νεαρὸς ποιμὴν κάθηται ἐπὶ λίθου καὶ κρούει τὴν κιθάραν, ἐν ᾧ φυλάσσει τὸ βόσκον ποιμνίον του. Πλησίον αὐτοῦ κάθηται νεαρὰ γυνή, ἡ ὁποία ἀκουμβᾷ τὴν χεῖρα ἐπὶ τοῦ ὤμου του καὶ κλίνουσα πρὸς αὐτὸν τὴν κεφαλὴν φαίνεται ὡς νὰ ὑπαγορεύῃ εἰς τὸν Δαυὶδ τὰς μελωδίας. Παρὰ τοὺς πόδας τοῦ Δαυὶδ παρίσταται κύων, εἰς δὲ τὸ βάθος ἄλλη γυνή προβάλλουσα ὀπισθεν μαυμαρίνης κρήνης φαίνεται ὡς νὰ ἀκροᾷται τῆς μελωδίας. Εἰς μίαν τοῦ πίνακος γωνίαν νέος τις θεὸς ἡμίγυμος μὲ ἐστεμμένην διὰ φύλλον τὴν κεφαλὴν προσωποποιεῖ τὴν Βηθλεὲμ.

σεων ἀντιστοίχων πρὸν τὴν χρησιμοποίησιν αὐτοῦ. Ἡ δογματικὴ δὲ αὕτη διακόσμησις ἐπικρατεῖ μέχρι σήμερον εἰς τὴν ἀνατολικὴν ὁρθό-

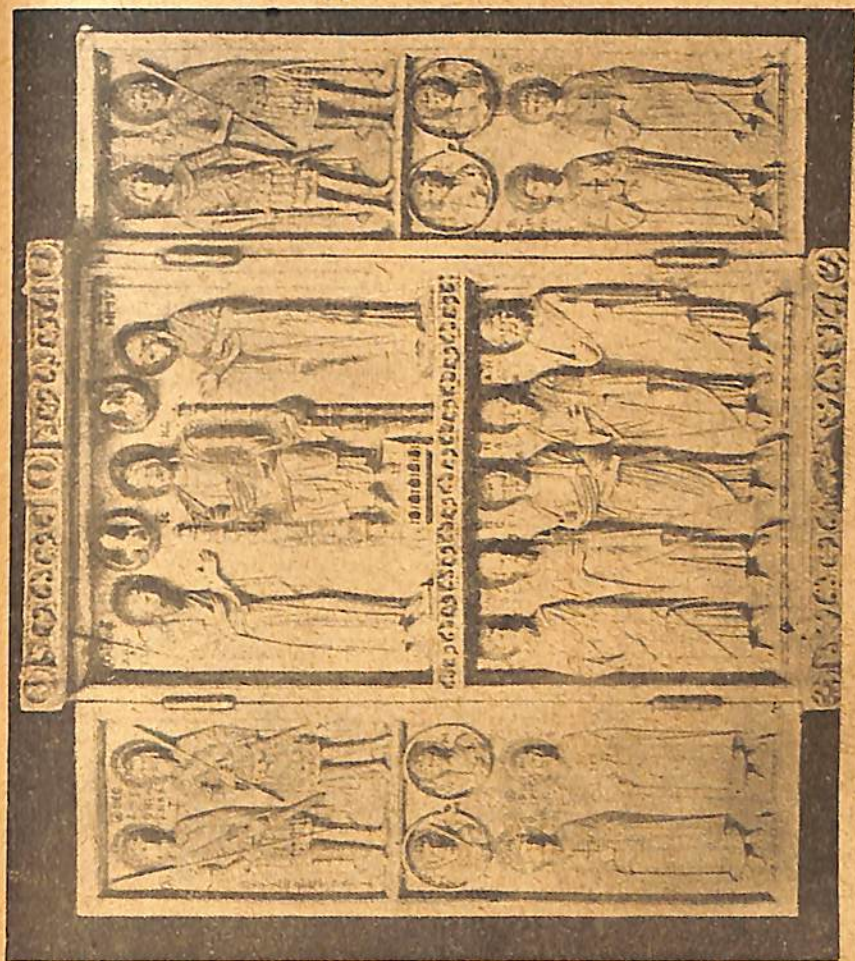
δοξον ἐκκλησίαν. Κατὰ ταύτην ὑπὸ τὸν κεντρικὸν τροῦλλον τοῦ ναοῦ εἰκονίζεται ἡ μορφή τοῦ Χριστοῦ ὡς παντοκράτορος. Ἐπὶ τῆς ἀψίδος

Εἰκ. 38. Ὁ Ἡσαΐας προσευχόμενος. Εἰκὼν ἐκ τοῦ αὐτοῦ Ψαλτηρίου. Εἰς αὐτὴν πάλιν, εἰς τόποιον σύνδενδρον, παρίσταται ὁ προφήτης Ἡσαΐας προσευχόμενος. Ὅπισθὲν τοῦ με σκιερὰ χρώματα εἶναι ζωγραφισμένη ἡ Νύξ με μορφήν νεάνιδος, ἄνω τῆς ὁποίας αἰωρεῖται κολπούμενος ὑπὸ τῆς αὔρας ὁ διὰ τῶν χειρῶν τῆς βασιταζόμενος πέπλος. Ἐμπροσθεν δὲ τοῦ Ἡσαΐου ἐρωτιδεὺς κρατῶν ἀναμμένην λαυπάδα προσωποποιεῖ τὸν ὄρθρον.

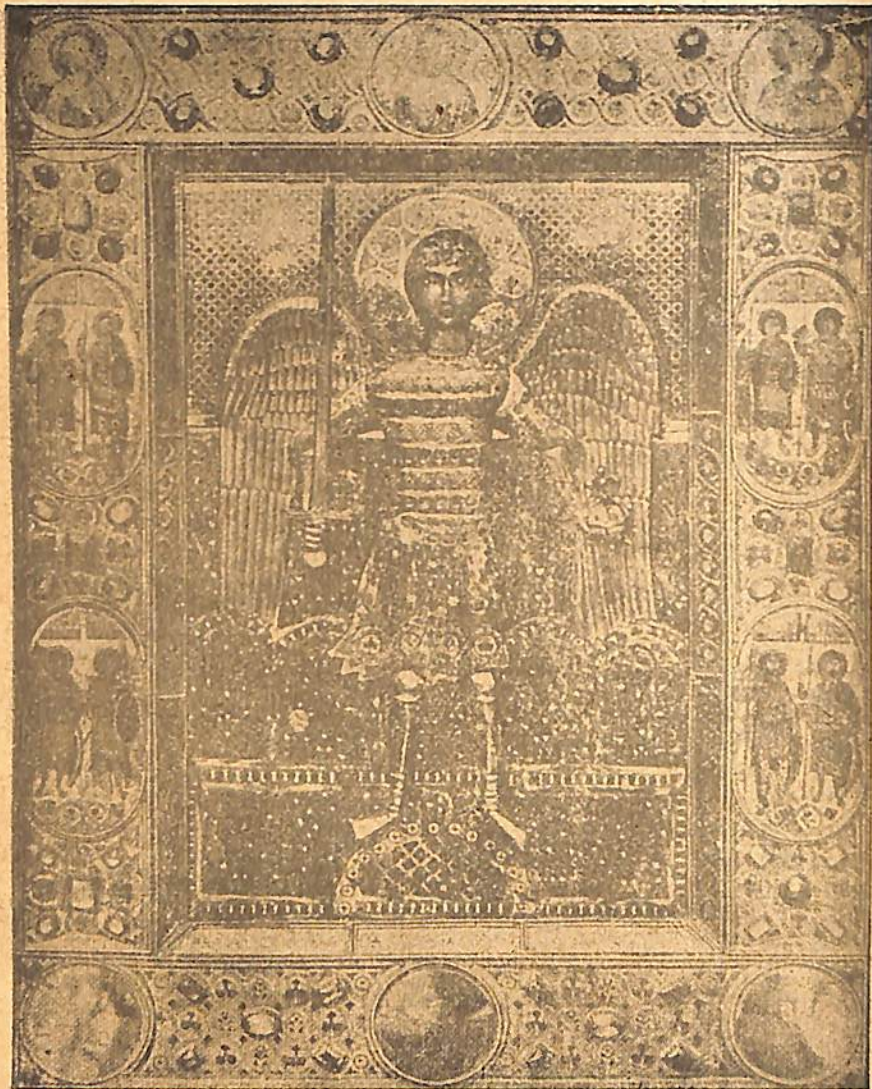
τοῦ ἱεροῦ βήματος παρίσταται ἡ Θεοτόκος, ἡ πλατυτέρα τῶν οὐρανῶν. Περὶ τὰ δύο δὲ ταῦτα πρόσωπα ὡς κεντρικὰ σημεῖα συμπλέκονται ἀρμονικῶς οἱ χοροὶ τῶν Ἀγγέλων, τῶν Προφητῶν καὶ τῶν Πατέρων

τῆς Ἐκκλησίας, καὶ αἱ δώδεκα μεγάλοι δεσποτικαὶ καὶ θεομητορικῆς εἰσορταί.

Εἰκ. 39. Τρίπτυχον τοῦ Μουσείου τοῦ Λούβρου, τῆς I' ἢ IA' ἐκατονταετηρίδος. Εἰς τοῦτο παρίσταται ὁ Χριστὸς ἐν μέσῳ τοῦ Προδρόμου καὶ τοῦ Ἰωάννου, πέραξ δὲ αὐτῶν παρίστανται διάφοροι ἅγιοι. Τὸ διάγραμμα αὐτοῦ εἶναι λεπτότατον, εὐστροφον καὶ ἀρμονικόν, οἱ δὲ ὑποὶ μετὰ χάριτος διαμορφωμένοι.

Ἐκτοτε ὁ ἱστορικὸς χαρακτήρ τῆς γραφικῆς παρέμεινε μόνον εἰς τὰς ἐπὶ σανίδων εἰκόνας, διὰ τῶν ὁποίων ἡ ὀρθόδοξος ἐκκλησία κοσμεῖ τὸ τέμπλον ἢ εἰκονοστάσιον.

Εἰκ. 40. Ὁ Ἀρχάγγελος Μιχαήλ. (Πλάξ ἐσφαλτωμένη τοῦ I' ἢ IA' αἰῶνος. Εὐρίσκεται εἰς τὸ θησαυροφυλάκιον τοῦ Ἁγίου Μάρκου ἐν Βενετία.)

Ἡ δογματικὴ αὐτὴ γραφικὴ ἐδέσμευε τοὺς ζωγράφους μόνον ὡς πρὸς τὰ θέματα τῶν παραστάσεων. Οὗτοι διατηροῦν πλήρη ἐλευθερίαν περὶ τὴν ἐκτέλεσιν τοῦ ἔργου των. Ἐκαστος ζωγράφος ἔχει ἀτομικὴν καλλιτεχνικὴν ἀντίληψιν καὶ ἐκτελεῖ τὰ θέματά του, ὅπως αὐτὸς τὰ αἰσθάνεται.

Εἰκ. 41. Ζωγραφία αὐτοκράτορος ἐπὶ ὑφάσματος μεταξὺ τοῦ τοῦ I' αἰῶνος. (Εὐρίσκεται ἐν Βαυβέργῃ.)

Δυστυχῶς τὰ περιωθθέντα λείψανα τῆς γραφικῆς τῶν χρόνων τούτων εἶναι ἐλάχιστα. Τοιαῦτα εἶναι ἢ εἰς τὸν νάρθηκα τῆς Ἁγίας Σοφίας τῆς Κων)πόλεως εἰκὼν τοῦ Χριστοῦ, τὴν ὁποίαν ἀνεφέραμεν (εἰκ. 32), ἢ Θεοτόκος εἰς τὴν κόγχην τοῦ ναοῦ τῆς Ἁγίας Σοφίας τῆς

Θεσσαλονίκης, τὸ ψηφιδωτὸν τῆς Ἀναλήψεως εἰς τὸν τροῦλλον τοῦ αὐτοῦ ναοῦ (εἰκ. 32) καὶ τὰ ψηφιδωτὰ τῆς μονῆς τοῦ δαίου Δουκᾶ ἐν Φωκίῳ (εἰκ. 34) καὶ τῆς μονῆς τοῦ Δαφνίου ἐν Ἀττικῇ (εἰκ. 35 καὶ 36). Εἰς ὅλα ταῦτα ἔχομεν τελειότητα καὶ λεπτότητα ἐκτελέσεως, ἐκφραστικότητα καὶ ζωὴν τῶν προσώπων, χάριν καὶ ἁρμονίαν τῶν χρωμάτων, σαφῶς δὲ καταφαίνεται ἡ τελεία βυζαντινὴ τέχνη, ἣτις προσέκυψεν ἐκ τοῦ συνδυασμοῦ τῆς ἑλληνιστικῆς τέχνης καὶ τῆς ἀνατολικῆς, καὶ τῆς ὁποίας χαρακτηριστικὰ εἶναι ἡ ἀπλή διάταξις, αἱ γλυπτικαὶ στάσεις, ἡ πολυτελὴς διακόσμησις καὶ τὰ λαμπρὰ χρώματα.

Παρὰ τὴν θρησκευτικὴν τέχνην ἔχομεν καὶ τὴν κοσμικὴν, ἡ ὁποία ἐργάζεται διὰ τοὺς αὐτοκράτορας καὶ τοὺς μεγιστᾶνας. Αὕτη ἐμπνέεται ὑπὸ τῆς ἀρχαίας ἱστορίας καὶ τῆς μυθολογίας. Τῆς γραφικῆς ταύτης ἰδίως παρέχουν ἰδέαν αἱ ἐπὶ τῶν χειρογράφων τῶν περιοριζομένων διὰ τοὺς μεγιστᾶνας μικρογραφίαι. Αὗται εἶναι ἀξιοθαύμαστοι διὰ τὴν πρωτοτυπίαν καὶ τὸ κάλλος, τὴν λαμπρότητα τῶν χρωμάτων, τὴν στάσιν τῶν προσώπων καὶ τὴν δύναμιν τῆς ἐκφράσεως. Εἰς αὐτὰς εἶναι καταφανὴς ἡ ἐπίδρασις τῆς ἀρχαίας τέχνης καὶ ὡς πρὸς τὴν ἀντίληψιν καὶ ὡς πρὸς τὴν ἐκτέλεσιν (εἰκ. 37 καὶ 38).

Ἡ γλυπτικὴ. Ἡ γλυπτικὴ καὶ καθ' ὅλον τὸν βίον τῆς Αὐτοκρατορίας, ἰδίως δὲ κατὰ τοὺς μετὰ τὴν εἰκονομαχίαν χρόνους εἶναι πολὺ περιορισμένη. Κατὰ τὴν περίοδον ὅμως ταύτην ἡ τέχνη τῆς κατασκευῆς ἀναγλύφων ἔξ ἑλεφαντοστοῦ ἀνῆλθεν εἰς μεγάλην τελειότητα. Τοιαῦτα ἀνάγλυφα κατεσκευάζον εἰς τὰ λεγόμενα δίπτυχα καὶ τρίπτυχα καὶ εἰς κιβώτια καὶ λειψανοθήκας. Πλεῖστα τοιαῦτα ἀνάγλυφα εἰσῆχθησαν εἰς τὴν Εὐρώπην κατὰ τοὺς χρόνους τῶν σταυροφοριῶν καὶ φυλάσσονται εἰς ἐκκλησίας ἢ μουσεῖα ἢ ἰδιωτικὰς συλλογὰς (εἰκ. 39).

Ὡσαύτως ἀνήχθη εἰς μεγίστην τελειότητα ἡ τέχνη τῆς κατασκευῆς εἰκόνων ἐκ σμάλτου ἐπὶ πλακῶς χρυσοῦ ἢ ἀργύρου (εἰκ. 40).

Ὡσαύτως εἰς μεγίστην ἀκμὴν εἶχε φθάσει ἡ κατασκευὴ ἐνυφαντῶν γραφῶν (εἰκ. 41).

Β. Ἡ ἐπίδρασις τοῦ βυζαντινοῦ πολιτισμοῦ.

Ὁ βυζαντινὸς πολιτισμὸς ἐπέδρασεν ἰσχυρῶς ἐφ' ὅλων τῶν πέριξ χριστιανικῶν λαῶν Ἀνατολῆς καὶ Δύσεως καὶ ἐπ' αὐτῶν τῶν Μουσουλμάνων Ἀράβων. Ἡ Κων)πολις ἦτο ἡ ἑστία ἢ καταυγάζουσα ὅλον τὸν πέριξ κόσμον, ἦτο ἡ πρωτεύουσα ὅλου τοῦ πολιτισμένου κόσμου.

Ὅπισθεν τῶν ἰσχυρῶν τειχῶν τῆς ἡ θεοφύλακτος πόλις διετήρει ἀπαράβλητον λάμπην. Ἡ Ἁγία Σοφία μὲ τὸ ἁρμονικὸν κάλλος τῆς καὶ τὰς πομπώδεις τελετὰς τῆς ἐξεθάμβωνε τοὺς ἐπισκεπτομένους αὐτῇ. Τὸ ἱερὸν παλάτιον, εἰς τὸ ὁποῖον γενεαὶ αὐτοκρατόρων εἶχον φιλοτιμηθῆ να προσθέσουν ἀνήκουστον μεγαλοπρέπειαν, κατέπληττεν αὐτοὺς. Ὅμοίως ὁ ἱππόδρομος, ὅπου ἐτελοῦντο ὅλα τὰ θεάματα, ὅσα ἠδύνατο να τέρψουν τὸν λαόν, τὸ πλῆθος τῶν ἐκκλησιῶν καὶ μοναστηρίων, ὁ πλοῦτος τῶν ἀγορῶν, τὰ καλλιτεχνήματα τῆς ἀρχαίας τέχνης, τὰ ὁποῖα ἐπλήρουν τὴν πλατείας καὶ τὰς ὁδοὺς καὶ ἠΰξανον τὴν λάμπην αὐτῆς. Οἱ ἕνοι οἱ ἐρχόμενοι ἐκ τῆς Δύσεως ἐπανήρχοντο ἐκ Κων)πόλεως ὡς ἐκ τῆς βασιλευούσης τοῦ κόσμου πόλεως. Φυσικὸν λοιπὸν ἦτο να εἶναι βαθεῖα ἡ ἐπίδρασις, τὴν ὁποῖαν ὁ βυζαντινὸς πολιτισμὸς ἤσκει καὶ εἰς τὴν Ἰταλίαν καὶ εἰς τὴν ἀπομακρυσμένην Γαλλίαν καὶ εἰς τοὺς Ἄραβας καὶ εἰς τοὺς Ἀρμενίους καὶ πρὸ πάντων εἰς τοὺς Σλαῖους.

Ὅντως ἡ ἐπὶ τῶν σλαβικῶν ἐθνῶν ἐπίδρασις τοῦ βυζαντινοῦ πολιτισμοῦ εἶναι ἀνυπολόγιστος. Οἱ πρῶτοι εἰσαγωγεῖς τῆς πνευματικῆς διαπλάσεως εἰς τοὺς Σλαῖους ἦσαν Ἕλληνες ἱερεῖς. Οὗτοι μετὰ τῆς χριστιανικῆς διδασκαλίας διέδωκαν εἰς αὐτοὺς καὶ πολλὰ ἔργα τῆς βυζαντινῆς λογοτεχνίας καὶ τέχνης. Ὁ Κύριλλος καὶ ὁ Μεθόδιος καὶ οἱ μαθηταὶ των μετέφρασαν εἰς τὴν σλαβικὴν τὴν Ἁγίαν Γραφήν, οἱ συγγράμματα τῶν πατέρων τῆς Ἐκκλησίας, συναξάρια καὶ λειτουργικὰ βιβλία. Μετ' ὀλίγον ἐπηκολούθησαν βυζαντινοὶ χρονογράφοι, γεωγραφικὰ ἔργα, δημώδη ποιήματα κ.λ.π. Οὕτω ἐσηματίσθη ἐκ τῆς βυζαντινῆς λογοτεχνίας σλαβικὴ τοιαύτη, ἀκριβῶς ὅπως ἐγένεν ἡ ῥωμαϊκὴ ἐκ τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς.

Ἀκόμη ὅμως περισσότερον ἐπεκράτησεν ὁ βυζαντινὸς πολιτισμὸς εἰς τὴν σλαβικὴν τέχνην. Ἕλληνες ἀρχιτέκτονες φηροδόμησαν τὰς σλαβικὰς ἐκκλησίας καὶ Ἕλληνες ζωγράφοι ἐκόσμησαν αὐτὰς δι' εἰκόνων.

Ἄλλὰ καὶ ἡ ῥωσικὴ ἱεραρχία καὶ γραφειοκρατία βεβαίως τὴν ἀρχὴν αὐτῆς ὀφείλει εἰς τὴν βυζαντινὴν ἐπίδρασιν.

ΠΕΡΙΟΔΟΣ Γ΄.

ΠΑΡΑΚΜΗ ΚΑΙ ΠΤΩΣΙΣ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΙΑΣ

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ΄.

Η ΕΥΡΩΠΗ ΚΑΤΑ ΤΟΝ ΜΕΣΑΙΩΝΑ

Μέχρι τοῦδε ἡ Εὐρώπη ἐλαχίστην ῥοπήν ἔσχεν εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς Ἑλληνικῆς Αὐτοκρατορίας. Ἡ σπουδαιότερα αὐτῆς ἐπίδρασις ἔγκειται εἰς τοῦτο, ὅτι τὰ ἐκεῖ διαμορφωθέντα ἐκ τῶν βαρβαρικῶν ἐπιδρομῶν νέα κράτη ὑποκείμενα θρησκευτικῶς εἰς τὴν ἐκκλησίαν τῆς Ῥώμης προσδίδουν εἰς τοὺς πάπας δύναμιν μεγάλην, ἐκ τῆς ὁποίας ἐπωφελοῦμενοι οὗτοι γίνονται ἀνεξάρτητοι καὶ ἀποχωρίζονται τῆς Ἀνατολῆς.

Ἀπὸ τοῦδε ὁμως ἡ Εὐρώπη ἀρχίζει νὰ ἀναμειγνύεται εἰς τὰ τῆς Ἀνατολῆς. Ὁ πάπας μὴ δυνηθεὶς νὰ ὑποτάξῃ ἐκκλησιαστικῶς τὴν Ἀνατολήν, ὅπως εἶχεν ὑποτάξει τὴν Δύσιν, ἐξεγείρει τὴν τελευταίαν ἐναντίον τῆς πρώτης καὶ συντελεῖ εἰς τὴν πτώσιν τῆς Αὐτοκρατορίας.

Καιρὸς λοιπὸν νὰ ἴδωμεν, πῶς διαμορφώθησαν τὰ κράτη τῆς Εὐρώπης καὶ εἰς ποίαν κατάστασιν εὕρισκοντο, ὅταν ἀνεμείχθησαν εἰς τὰ πράγματα τῆς Ἀνατολῆς.

1. Τὰ βάρβαρα γερμανικὰ κράτη μέχρι τοῦ τέλους τοῦ Η΄ αἰῶνος.

Εἶδομεν προηγουμένως (σελ. 6 κ. ἑ.) ὅτι μετὰ τὴν μεγάλην μετανάστευσιν τῶν λαῶν οἱ εἰς τὰς ῥωμαϊκὰς χώρας ἐπιδραμόντες γερμανικοὶ λαοὶ ἴδρυσαν εἰς αὐτὰς διάφορα βαρβαρικά κράτη. Οἱ Φράγκοι ἐγκατεστάθησαν εἰς τὴν ΒΑ. Γαλατίαν, οἱ Βουργουνδιοὶ εἰς τὴν ΝΑ., οἱ Ἀλαμανοὶ εἰς τὴν Ἑλβετίαν καὶ Ἀλσατίαν, οἱ Βησιγότθοι εἰς τὴν Ν. Γαλατίαν καὶ τὴν Β. Ἰσπανίαν, οἱ Σουήβοι, Ἀλαννοὶ καὶ Βανδῆλοι εἰς τὴν Ἰσπανίαν (ἐντεῦθεν οἱ τελευταῖοι διεπεραιώθησαν

εἰς τὴν Ἀφρικὴν, ὅπου ἴδρυσαν τὸ Βανδηλικὸν κράτος καταλυθέν, ὡς εἶδομεν, ὑπὸ τῆς Ἑλληνικῆς Αὐτοκρατορίας) καὶ τέλος οἱ Ἄγγλοι εἰς τὴν Βρετανίαν. Σὺν τῷ χρόνῳ ὁμως οἱ Φράγκοι ὑποτάξαντες τὸ κράτος τῶν Βουργουνδιῶν καὶ ἀναγκάσαντες τοὺς Βησιγόθους νὰ ἀποχωρήσουν ἐκ τῆς Γαλατίας ἐγίναν κύριοι ὅλης τῆς Γαλατίας. Οἱ δὲ Βησιγόθοι πάλιν ἀπωσθέντες ὑπὸ τῶν Φράγκων κατέλαβον ὅλην τὴν Ἰβηρικὴν χερσόνησον (Ἰσπανίαν καὶ Πορτογαλίαν) ὑποτάξαντες τοὺς Ἀλαννοὺς καὶ Σουήβους. Τὸ μέγα τοῦτο κράτος τῶν Βησιγόθων κατελύθη τὸ 711 ὑπὸ τῶν Ἀράβων.

Εἰς τὴν Ἰταλίαν τέλος ἐγκατεστάθησαν κατ' ἀρχὰς μὲν διάφοροι γερμανικοὶ λαοὶ ὑπὸ τὸν Ὀδόακρον, κατόπιν δὲ Ὀστρογότθοι ὑπὸ τὸν Θεοδέριχον. Ἄλλ' οὗτοι δὲν ἀπετέλεσαν ἴδιον κράτος, οὐδὲ κατέλασαν τὴν ῥωμαϊκὴν κυριαρχίαν. Κατεῖχον τὴν Ἰταλίαν ὡς ἐντολοδόχοι τοῦ ἐν Κωνσταντινουπόλει αὐτοκράτορος καὶ ἐπὶ τέλους ἐξεδιώχθησαν ὑπὸ τοῦ Ἰουστινιανοῦ. Γερμανικὸν κράτος εἰς τὴν βόρειον Ἰταλίαν ἰδρύθη βραδύτερον περὶ τὰ τέλη τοῦ 5' αἰῶνος ὑπὸ τῶν Λογγοβάρδων. Μετὰ τούτου δὲ ἡ Ἑλληνικὴ Αὐτοκρατορία διεξήγαγε μακροὺς ἀγῶνας διὰ τὴν κατοχὴν τῆς Ἰταλικῆς χερσονήσου.

Ὅλα αὐτὰ τὰ γερμανικὰ κράτη ἰδρυθέντα εἰς χώρας λατινικὰς ἢ ἐκλατινισμένας ἐγίναν κατὰ μικρὸν κράτη λατινικά, πλὴν τοῦ ἀγγλικῆ. Οἱ βάρβαροι εἶχον ἐγκατασταθῆ ἐν μέσῳ λαῶν πολυπληθεστέρων καὶ περισσότερον πολιτισμένων. Ἐπομένως πρῶτον ἠναγκάσθησαν νὰ μιμηθοῦν τοὺς Ῥωμαίους καὶ ὡς πρὸς τὴν διοίκησιν καὶ ὡς πρὸς τὴν φροσολογίαν ὡς τελείως ὠργανωμένας. Ἐπειτα δὲ κατὰ μικρὸν προσέλαβον καὶ τὴν γλῶσσαν καὶ τὰς περισσοτέρας συνηθείας τῶν κατακτηθέντων. Βεβαίως καὶ ὁ γερμανικὸς βίος, ἰδίως ὁ στρατιωτικὸς, ἰσχυρόως ἐπέδρασεν εἰς τὴν διαμόρφωσιν τῶν λαῶν τούτων. Ἄλλ' ὁμως κυρίως εἰς τὰ κράτη ταῦτα ὑπερίσχυσαν ὁ λατινικὸς πολιτισμὸς καὶ ἡ νεολατινικὴ γλῶσσα, ἐκ τῆς ὁποίας ἐσχηματίσθησαν κατόπιν αἱ νεολατινικαὶ γλῶσσαι, γαλλικὴ, ἰσπανικὴ καὶ ἰταλικὴ. Εἰς τοῦτο συνέτελεσεν ἰδίως ἡ χριστιανικὴ ἐκκλησία. Ὅλοι οἱ γερμανικοὶ οὗτοι λαοί, πλὴν τῶν Φράγκων, οἱ ὁποῖοι διετήρουν τὴν πολυθεϊστικὴν θρησκείαν τῶν ἀρχαίων γερμανικῶν λαῶν, ἦσαν Χριστιανοὶ Ἀρειανοί. Κατόπιν διὰ τῆς ἐπιδράσεως τῶν παλαιῶν κατοίκων τῶν χωρῶν τούτων, οἱ ὁποῖοι ἦσαν Χριστιανοὶ ὀρθόδοξοι, καὶ διὰ τῶν ἐνεργειῶν τῆς δυτικῆς ἐκκλησίας καὶ οἱ Φράγκοι ἐξεχριστιανίσθησαν καὶ οἱ ἄλλοι ἐγίναν ὀρθόδοξοι.

Μόνον οἱ Ἄγγλοι ἐξολοθρεύσαντες τοὺς ἐκλατινισμένους χριστιανούς Βρεττανούς διετήρησαν τὸν γερμανικὸν τὼν βίον καὶ τὴν γλῶσσαν, ἐπὶ τινα δὲ χρόνον (μέχρι τέλους τοῦ Ε' αἰῶνος) καὶ τὴν γερμανικὴν πολυθεΐαν. Ἐπομένως μόνον οὗτοι ἐξ ὅλων τῶν γερμανικῶν κρατῶν, τὰ ὁποῖα ἰδρῦθησαν εἰς τὰς χώρας τοῦ ῥωμαϊκοῦ κράτους, διετήρησαν τὸν γερμανικὸν τὼν χαρακτήρα.

Τὰ ἄλλα γερμανικὰ ἔθνη τὰ πέραν τοῦ Ῥήνου, μεταξὺ τῶν ὁποίων διεκρίνοντο τὸ τῶν Σαξόνων εἰς τὴν βόρειον Γερμανίαν καὶ τὸ τῶν Βαυαρῶν εἰς τὴν νότιον, διετήρησαν τὴν ἀρχαίαν γερμανικὴν θρησκείαν καὶ ἔμειναν βάρβαρα μέχρι τοῦ Η' μ. Χ. αἰῶνος. Ὁμοίως βάρβαροι ἐξηκολούθησαν νὰ εἶναι μέχρι τοῦ Θ' αἰῶνος καὶ οἱ βορειότατοι γερμανικοὶ λαοί, Δανοί, Σουηδοὶ καὶ Νορβηγοί.

2. Τὸ Φραγκικὸν κράτος μέχρι τοῦ Καρόλου.

Εἶδομεν ὅτι οἱ Φράγκοι, ἀφ' οὗ ἐγκατεστάθησαν εἰς τὴν ΒΑ. Γαλατίαν, ἐξεχριστιανίσθησαν καὶ κατὰ μικρὸν κατώρθωσαν νὰ ὑποτάξουν κατὰ τὰς ἀρχὰς τῆς 5' ἑκατονταετηρίδος ὅλην τὴν Γαλατίαν. Βασιλεὺς αὐτῶν ἦτο τότε ὁ Χλωδοβίκος. Μετὰ τὸν θάνατον ὅμως αὐτοῦ τὸ κράτος διεμελίσθη μεταξὺ τῶν ἀπογόνων του, ἡ δὲ δύναμις τῶν βασιλέων εἶχε τόσον ἐξασθενήσει, ὥστε ἡ πραγματικὴ ἐξουσία περιήλθεν εἰς τοὺς ἀυλάρχας αὐτῶν. Εἰς ἐκ τούτων ἦτο ὁ Κάρολος Μάρτελλος, ὁ ὁποῖος, ὡς εἶδομεν, τὸ 732 ἐνίκησε τοὺς ἐκ τῆς Ἰσπανίας εἰς τὴν Γαλατίαν εἰσβαλόντας Ἀραβας εἰς τὸ Ποατιὲ καὶ ἀνεχώρησε τὴν πρὸς Δ. πρὸδον αὐτῶν. Ἡ δύναμις, τὴν ὁποίαν ἀπέκτησεν ὁ Κάρολος Μάρτελλος ἀπὸ τῆς κατὰ τῶν Ἀράβων νίκης, ἦτο τόσον μεγάλη, ὥστε αὐτὸς κατέστη σχεδὸν ὁ πραγματικὸς ἡγεμὼν ὅλου τοῦ φραγκικοῦ κράτους. Τούτου ὁ υἱὸς καὶ διάδοχος ἐν τῇ ἀυλαρχίᾳ Πιπίνος καθαιρέσας τὸν νόμιμον βασιλέα (752), ἀνηγορεύθη βασιλεὺς τῶν Φράγκων, ἵνα δὲ δώσῃ μεγαλύτερον κύρος εἰς τὸ ἀξίωμα του, ἐζήτησε τὴν ἐπικύρωσιν τοῦ πάπα. Ὁ τότε πάπας Ζαχαρίας κατένοησεν, ὀπίσθη ἀγλήῃ προσετίθετο εἰς τὸ παπικὸν ἀξίωμα διὰ τῆς αἰτήσεως ταύτης. Δι' αὐτῆς ὁ πάπας ἀνεγνωρίζετο ὡς ὑπέρτατος ἀρχηγὸς καὶ κριτὴς μεταξὺ τῶν ἀρχηγῶν καὶ βασιλέων τοῦ χριστιανικοῦ κόσμου. Ἐσπευσε λοιπὸν νὰ ἐπωφεληθῇ ἐκ τῆς εὐκαιρίας καὶ ἀνεγνώρισεν τὸν νόμιμον τῆς ἀρχῆς τοῦ Πιπίνου. Διὰ τῆς ἀνεγνωρίσεως ταύτης ὁ πάπας ἀνεγνωρίζετο καὶ αὐτὸς ὑπὸ τοῦ Πιπίνου ὡς ὑπέρτατος ἀρχὼν τῶν βασιλέων.

Ἄλλὰ καὶ ἄλλην ὠφέλειαν, ὕλικωτέραν, ἔλαβεν ἐκ τούτου ὁ πάπας. Οἱ πάπαι ἤδη ἐπὶ Λέοντος τοῦ Γ' εἶχον ἀποστατήσῃ ἀπὸ τοῦ ἐν Κωνσταντινουπόλει αὐτοκράτορος τὴν μέσσην Ἰταλίαν. Ταύτην ὅμως τώρα ἠπειλοῦν οἱ Λογγοβάρδοι, οἱ ὁποῖοι καταλαβόντες τὴν ἀνω Ἰταλίαν ἐπρόχωρον καὶ εἰς αὐτήν. Ὁ Πιπίνος κατὰ πρόσκλησιν τοῦ πάπα ἔλθων εἰς τὴν Ἰταλίαν ἠνάγκασε τοὺς Λογγοβάρδους νὰ παραδώσουν πολλὰς πόλεις τῆς μέσης Ἰταλίας εἰς τὸν πάπαν. Ἐκτοτε ἰδρῦθη ὀριστικῶς τὸ παπικὸν κράτος (755).

3. Τὸ Φραγκικὸν κράτος ἐπὶ Καρόλου τοῦ Μεγάλου.

Τὸ φραγκικὸν κράτος φθάνει εἰς τὸν μεγίστην αὐτοῦ δύναμιν καὶ ἔκτασιν ἐπὶ τοῦ υἱοῦ τοῦ Πιπίνου Καρόλου τοῦ ἐπονομασθέντος μεγάλου. Οὗτος διὰ μακρῶν νικηφόρων πολέμων κατώρθωσε· α') νὰ καταλύσῃ τὸ ἐν τῇ Ἄνω Ἰταλίᾳ κράτος τῶν Λογγοβάρδων καὶ νὰ προσαρτήσῃ αὐτὸ εἰς τὸ κράτος του, β') νὰ ἀφαιρέσῃ ἀπὸ τῶν ἐν Ἰσπανίᾳ Ἀράβων τὴν μεταξὺ Πυρηναίων καὶ Ἰβήρων χώραν, γ') νὰ ὑποτάξῃ ὅλους τοὺς πέραν τοῦ Ῥήνου γερμανικοὺς λαοὺς καὶ νὰ ἀναγκάσῃ αὐτοὺς νὰ δεχθῶν τὸν χριστιανισμόν, καὶ δ') νὰ καταλύσῃ τὸ ἐν τῇ σημερινῇ Αὐστρίᾳ καὶ Οὐγγαρίᾳ σφεζόμενον κράτος τῶν Ἀράβων. Οὗτω τὸ κράτος τοῦ Καρόλου ἐξετείνετο ἤδη ἀπὸ τῆς Ἰσπανίας μέχρι τῶν ἀνατολικῶν ὄριων τῆς Γερμανίας καὶ συνώρευεν εἰς τὸν Δούναβιν, εἰς τὴν Δαλματίαν καὶ εἰς τὴν Ἰταλίαν μετὰ τὴν Ἑλληνικὴν Αὐτοκρατορίαν. Ἡ δὲ ἠθικὴ του ἐπιρροή ἐξετάθη καὶ εἰς τὴν Δανίαν καὶ εἰς τὴν Ἀγγλίαν, τῶν ὁποίων οἱ κάτοικοι εἶχον δεχθῆ τὸν χριστιανισμόν κατὰ τοὺς χρόνους τούτους.

Ἄλλ' ὁ Κάρολος δὲν ὑπῆρξε μόνον μέγας κατακτητὴς, ἀλλὰ καὶ συνετὸς κυβερνήτης. Διοργάνωσε τὸ κράτος του μετὰ σοφοῦς νόμους καὶ ἐπέβλεπεν ὁ ἴδιος εἰς τὴν ἐφαρμογὴν αὐτῶν, ἐφρόντισεν δὲ διὰ τὴν ἐκπαίδευσιν τοῦ λαοῦ, ὁ ὁποῖος εὕρισκετο εἰς δεινὴν ἀμάθειαν, ἰδρύσας σχολεῖα εἰς τὰ μοναστήρια καὶ τὰς ἐκκλησίας.

4. Ἡ αὐτοκρατορία τοῦ Καρόλου καὶ ὁ παπισμὸς.

Ὁ Κάρολος εἶχε φθάσει εἰς τὸ μεγαλύτερον σημεῖον τῆς δόξης του. Τὸ ὄνομά του ἦτο τόσον μέγα, ὥστε οἱ εἰς τὰ σύνορα τοῦ φραγκι-

κοῦ κράτους, λαοί, Πολωνοί, Ρῶσοι, Σέρβοι, Κροάται, Οὐγγροί, διὰ τοῦ ὀνόματός του ἐδήλουν τὸν ἡγεμόνα, ὅπως προηγουμένως εἶχε γίνῃ διὰ τὸ ὄνομα τοῦ Καίσαρος. Ἔνεκα τούτου ἡ ἀπλή προσωνομία του βασιλέως τῶν Φράγκων ἐθεωρεῖτο ὑπὸ τοῦ χριστιανικοῦ κόσμου τῆς Δύσεως μικρὰ δι' αὐτόν. Ἐχρειάζετο αὐτοκρατορικὸν ἀξίωμα, τὸ ὁποῖον ἦσκει γοητεῖαν μεγάλην ἐπὶ τῶν βαρβαρικῶν λαῶν.

Ἐξ ἄλλου ἡ δύναμις τῶν παπῶν καὶ διὰ τοῦ Πιπίνου, διὰ τοῦ ὁποίου ἀπηλλάγησαν τῶν ἐσχλησεων τῶν Λομβαρδῶν καὶ ἴδρυσαν τὸ κοσμικὸν αὐτῶν κράτος, ἰδίως ὅμως διὰ τοῦ ἔργου τοῦ Καρόλου εἶχεν αὐξηθῆ τεραστίως. Ὅλοι οἱ λαοὶ τῆς Δύσεως τῇ ἐνεργείᾳ τοῦ Καρόλου εἶχον δεχθῆ τὸν χριστιανισμὸν ὑπὸ ἱερέων καὶ ἱεραποστόλων τῆς ἐκκλησίας τῆς Ῥώμης καὶ ἐπομένως ὑπήγοντο ὑπὸ τὴν πνευματικὴν δικαιοδοσίαν τοῦ πάπα. Ἐκ τῆς μεγάλης των λοιπὸν ταύτης δυνάμεως ἐπαρθέντες οἱ πάπαι παρέστησαν τὴν παπικὴν ἀρχὴν ὡς θεόθεν τεταγμένην εἰς τὸν κόσμον ἀρχήν, καὶ ἑαυτοὺς ὡς τοποτηρητὰς τοῦ Χριστοῦ, ἐκ τῶν ὁποίων πρέπει νὰ πηγάζῃ πᾶσα κοσμικὴ ἐξουσία.

Ἀλλὰ εἰς τὴν Ἀνατολὴν κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τὴν Δύσιν τὸ κῦρος αὐτῶν ἦτο μικρόν. Ἐνταῦθα μὲ ὅλας τὰς προσπαθείας, τὰς ὁποίας κατέβαλον διὰ νὰ ἐπιβάλουν τὰς κυριαρχικὰς των ἀξιώσεις, οὐδὲν κατώρθωσαν. Εἰς τὴν Ἀνατολὴν ὁ πάπας ἐθεωρεῖτο ἴσος μὲ τοὺς ἄλλους πατριάρχας καὶ ὑπήκοος τοῦ αὐτοκράτορος ἀποστατήσας. Διὰ νὰ ἀπαλλαχθοῦν λοιπὸν οἱ πάπαι θρησκευτικῶς τῆς ὑποταγῆς εἰς τὸν ἐν Κων)πόλει νόμιμον Ῥωμαῖον αὐτοκράτορα καὶ νὰ ἀποκτήσουν προσηγορίαν διατελοῦντα ὑπὸ τὰ νεύματά των, ἐνόμισαν ὅτι ἔπρεπε νὰ ἀνασυστήσουν τὴν δυτικὴν ὁμαϊκὴν αὐτοκρατορίαν.

Δι' ὅλα αὐτὰ, ὅτε ὁ Κάρολος περὶ τὰ τέλη τοῦ 800 μετέβη εἰς τὴν Ῥώμην, τὴν ἡμέραν τῶν Χριστουγέννων ὁ πάπας Λέων ὁ Γ' ἔθεσεν ἐπὶ τῆς κεφαλῆς του στέφανον καὶ ἀνηγόρευσε αὐτὸν αὐτοκράτορα καὶ Αὐγουστον τοῦ δυτικοῦ ὁμαϊκοῦ κράτους.

Ἄλλ' ἵνα νομιμοποιηθῇ τὸν νέον ἀξίωμα τοῦ Καρόλου, ἔπρεπε νὰ ἀναγνωρισθῇ ὑπὸ τοῦ ἐν Κων)πόλει ἐδρευόντος νομίμου αὐτοκράτορος. Τοῦτο ὅμως δὲν κατώρθωσεν οὔτε ὁ Κάρολος, οὔτε οἱ διάδοχοί του. Οἱ Ἕλληνες αὐτοκράτορες ἐκτὸς σπανίων ἐξαιρέσεων δὲν ἀνεγνώριζον τὸ αὐτοκρατορικὸν ἀξίωμα τοῦ Καρόλου καὶ τῶν διαδόχων του, προσηγόρευον δὲ αὐτοὺς ῥήγας, δηλ. μὲ τίτλον κατώτερον τοῦ τοῦ βασιλέως.

Β. Ἡ διάλυσις τῆς αὐτοκρατορίας τοῦ Καρόλου καὶ τὰ ἐξ αὐτῆς προκύψαντα νέα κράτη.

Τὸ κράτος τοῦ μεγάλου Καρόλου δὲν ἦτο δυνατόν νὰ διατηρηθῇ ἐπὶ πολὺ ἡνωμένον. Ἡ ἰσχύς καὶ ἡ ἐνότης αὐτοῦ ἦσαν ἔργα προσωπικά τοῦ Καρόλου καὶ ἐπομένως ἐφήμερα. Ἡ ἐσωτερικὴ ἐνότης ἔλειπεν. Μεταξὺ τῶν διαφόρων τμημάτων τοῦ κράτους οὔτε φυλῆς, οὔτε γλώσσης ταυτότης ὑπῆρχεν. Διὰ τοῦτο δὲ διετηρήθη μὲν ἐπὶ μικρὸν μετὰ τὸν θάνατόν του εἰς τὸν υἱόν του Λουδοβίκον τὸν εὐσεβῆ (814-840), ἀμέσως ὅμως ἐπὶ τῶν διαδόχων τούτου δεσπάσθη. Οἱ τρεῖς υἱοὶ τοῦ Λουδοβίκου διεμοιράσθησαν αὐτὸ ἀναμεταξύ των. Καὶ ὁ μὲν πρεσβύτερος Λοθάριος ἔλαβε μετὰ τοῦ αὐτοκρατορικοῦ ἀξιώματος τὴν πρεσβύτερος Λοθάριος ἔλαβε μετὰ τοῦ αὐτοκρατορικοῦ ἀξιώματος τὴν Ἰταλίαν (δηλ. τὴν βόρειον) καὶ τὴν μεσημβρινὴν Γαλίαν μέχρι τοῦ Ῥοδανοῦ καὶ τοῦ Μοσέλλα, ὁ Κάρολος, ὁ λεγόμενος Φαλακρός, ἔλαβε τὴν ὑπόλοιπον Γαλατίαν, καὶ ὁ Λουδοβίκος ὅλας τὰς πέραν τοῦ Ῥήνου καθαρῶς γερμανικὰς χώρας. Βραδύτερον καὶ τὸ κράτος τοῦ Λοθαρίου διηρέθη μετὰ τῶν υἱῶν αὐτοῦ εἰς τρία μικρότερα κράτη. Καὶ ἐκ τούτων ὅμως μόνον τὸ κράτος τῆς βορείου Ἰταλίας διετηρήθη. Αἱ ἐκτὸς τῶν ἄλλων χωρῶν κατελήφθησαν σὺν τῷ χρόνῳ ἄλλαι μὲν ὑπὸ τοῦ γερμανικοῦ κράτους, ἄλλαι δὲ ὑπὸ τοῦ γαλλικοῦ.

Ὅστε ἐκ τοῦ κράτους τοῦ μεγάλου Καρόλου ἐσχηματίσθησαν δύο μεγάλα κράτη, τὸ Γερμανικὸν καὶ τὸ Γαλλικόν, καὶ ἕν μικρότερον, τὸ Ἰταλικόν, τοῦ ὁποίου ὁ ἡγεμὸν εἶχε καὶ τὸ αὐτοκρατορικὸν ἀξίωμα. Τὰ τρία δὲ ταῦτα κράτη ἀπετέλεσαν τὰς μέχρι σήμερον τρεῖς μεγάλας ἐθνότητας, τῶν Γερμανῶν, τῶν Γάλλων καὶ τῶν Ἰταλῶν.

6. Τὸ γερμανικὸν κράτος καὶ ἡ γερμανικὴ αὐτοκρατορία.

Εἰς τὸ γερμανικὸν κράτος ἡ βασιλεία ἔμεινεν εἰς τὸν οἶκον τοῦ υἱοῦ τοῦ Καρόλου Λουδοβίκου μέχρι τοῦ 911, ὅτε οὗτος ἐξέλειπεν. Ἐκτοτε οἱ βασιλεῖς τῆς Γερμανίας ἐξελέγοντο κατὰ τὴν συνήθειαν τῶν Γερμανῶν ὑπὸ τινων κατὰ τόπους ἡγεμόνων καλουμένων ἐκλεκτόρων, τῶν ὁποίων ὁ ἀριθμὸς κατὰ μικρὸν περιορίσθη εἰς ἑπτὰ. Λαμπρὰ ὑπῆρχεν ἡ βασιλεία τοῦ ἐκ τοῦ βασιλικοῦ οἴκου τῆς Σαξωνίας Ὄθωνος τοῦ Α', ὁ ὁποῖος ἀνῆλθεν εἰς τὸν θρόνον περὶ τὰ μέσα τῆς Ἰ' ἑκατονταετηρίδος. Οὗτος, ἐκλιπόντος καὶ εἰς τὸ βασίλειον τῆς Ἰταλίας τοῦ οἴκου τοῦ Καρόλου, κατέλαβεν αὐτὸ καὶ ἤνωσε μὲ τὸ κράτος του.

Ἐπειδὴ δὲ ὁ βασιλεὺς τῆς Ἰταλίας εἶχε καὶ τὸ αὐτοκρατορικὸν ἀξίωμα, περιῆλθε καὶ τοῦτο εἰς τοὺς βασιλεῖς τῆς Γερμανίας. Ἐκτοτε οἱ βασιλεῖς τῆς Γερμανίας μετὰ τὴν ἐκλογὴν των μετέβαινον πρῶτον εἰς τὸ Μεδιόλανον, ὅπου περιβαλλόμενοι τὸ σιδηροῦν λογγοβαρδικὸν στέμματα (*) ἀνηγορεύοντο βασιλεῖς τῆς Ἰταλίας καὶ ἔπειτα εἰς τὴν Ῥώμην, ὅπου ἐχρίοντο ὑπὸ τοῦ πάπα αὐτοκράτορες τοῦ Ἁγίου Ῥωμαϊκοῦ κράτους. Ὁ Ὄθων Α' ἐπέτυχε προσέτι τὴν ἀναγνώρισιν τοῦ αὐτοκρατορικοῦ ἀξιώματος παρὰ τοῦ ἐν Κωνσταντινουπόλει νομίμου αὐτοκράτορος Ἰωάννου τοῦ Τιμισιακῆ καὶ τὴν σύναψιν συγγενείας πρὸς τὸν ἑλληνικὸν αὐτοκρατορικὸν οἶκον. Ἡ Ἑλληνὶς βασιλόπαις Θεοφανῶ ἐγίνε νύφη τοῦ δμωνύμου υἱοῦ καὶ διαδόχου τοῦ Ὄθωνος Α'. Ἐκτοτε εἰσῆχθησαν ὑπὸ τῆς Θεοφανοῦς εἰς τὴν Γερμανίαν τὰ ἑλληνικὰ ἔθιμα καὶ αἱ συνήθειαι τοῦ βίου, ὡς καὶ αἱ τέχναι καὶ τὰ γράμματα τὰ ἑλληνικά.

Τὸ γερμανικὸν αὐτοκρατορικὸν ἀξίωμα ἔμεινε εἰς τὸν οἶκον τῶν Σαξόνων βασιλέων μέχρι τοῦ 1024, ὅτε ἐξέλιπεν οὗτος. Κατόπιν περιῆλθεν εἰς ἄλλους γερμανικοὺς οἴκους καὶ τελευταῖον τὸ 1273 εἰς τὸν οἶκον τῶν Ἀψβούργων (ἕκ τινος ἐν Ἑλβετῖα πύργου Ἀψβουργ). Οἱ Ἀψβούργοι κατέστησαν ἰδιαιτέραν των κληρονομικὴν χώραν τὴν Αὐστρίαν, μετὰ τὴν ὁποίαν διὰ συνοικεσίων καὶ κληρονομιῶν ἤνωσαν τὰ βασίλεια τῆς Βοημίας καὶ Οὐγγαρίας καὶ διετήρησαν τὸ αὐτοκρατορικὸν ἀξίωμα πλὴν τινων διαλειμμάτων μέχρι τοῦ 1804, ὅτε διελύθη ἡ γερμανικὴ αὐτοκρατορία.

γ. Ἡ Γαλλία.

Εἰς τὴν Γαλλίαν οἱ ἀπόγονοι τοῦ Καρόλου τοῦ Φαλακροῦ, υἱοῦ τοῦ Μ. Καρόλου, ἐβασίλευσαν μέχρι τοῦ 987. Ἐπ' αὐτῶν κατὰ τὰς ἀρχὰς τῆς Ἰ' ἑκατοντ. οἱ Νορμανδοί, ὡς εἶπομεν προηγουμένως, κατὰ τὰς πειρατικὰς αὐτῶν ἀνὰ τὰς παραλίους χώρας τοῦ Ἀτλαντικοῦ Ὠκεανοῦ ἐπιδρομὰς ἐγκατεστάθησαν εἰς τὴν βόρειον Γαλλίαν καὶ ἀποσπάσαντες μέγα μέρος αὐτῆς, τὸ ἔκτοτε ὀνομασθὲν Νορμανδία, ἱδρυσαν κράτος Νορμανδικὸν κατ' ὄνομα μόνον ὑποτελὲς εἰς τὸν βασιλέα τῆς Γαλλίας. Σὺν τῷ χρόνῳ ὅμως οἱ Νορμανδοὶ παρέλαβον παρὰ τῶν ἐγγχωρίων τῶν

(*) Ἐλέγετο σιδηροῦν, διότι εἶχεν ἐσωτερικῶς κρῖνον σιδηροῦν κατασκευασθέντα κατὰ τὴν παράδοσιν ἐκ τινος τῶν ἡλίων, διὰ τῶν ὁποίων ὁ Χριστὸς ἐκκρῶθη ἐπὶ τοῦ Σταυροῦ.

χριστιανισμὸν καὶ τὴν γλῶσσάν των καὶ ἀφωμοιώθησαν πρὸς αὐτοὺς διατηρήσαντες μόνον τὸν πολεμικὸν των χαρακτῆρα.

Ἀπ' οὗ τοῦ 987 ἐξέλιπεν ὁ οἶκος τοῦ Καρόλου τοῦ Μεγάλου, ἐξελέχθη ὑπὸ διαφόρων ἡγεμόνων τῶν γαλλικῶν χωρῶν ὡς βασιλεὺς τῆς Γαλλίας ὁ Οὐγὼν Καπέτος ἰδιαιτέρος ἡγεμὼν τῶν Παρισίων. Εἰς τοὺς ἀπ' εὐθείας δὲ ἀπογόνους τούτου, Καπετίδας καλουμένους, παρέμεινε ἡ βασιλεία τῆς Γαλλίας μέχρι τοῦ 1328. Ἐκτοτε ἤρχισε νὰ βασιλεύῃ πλάγιος ἐξ ἀρρενογονίας κλάδος τοῦ βασιλικοῦ οἴκου, ὁ λεγόμενος Βαλεσιανός (Valois). Ἐκτοτε δὲ ἤρχισε καὶ ὁ ἑκατονταετής πρὸς τὴν Ἀγγλίαν πόλεμος (1346-1453), ὁ ὁποῖος ἐπὶ τέλους κατέληξεν εἰς τὸν θρίαμβον τῶν Γάλλων ἕνεκα τοῦ ἐθνικοῦ ἐνδουσιασμοῦ, τὸν ὁποῖον ἐνέπνευσε εἰς αὐτοὺς ἡ ἡρώϊς Αὐρηλιανῆ παρθένος Ἰωάννα δ' Ἀρκ.

δ. Ἡ Ἰταλία.

Εἶδομεν, πῶς τὸ βασίλειον τῆς Ἰταλίας (δηλ. ἡ ἄνω Ἰταλία), ἀπ' οὗ τοῦ 923 ἐξέλιπεν ὁ οἶκος τοῦ Μ. Καρόλου, περιῆλθεν εἰς τοὺς βασιλεῖς τῆς Γερμανίας. Ἐνταῦθα ἀπὸ τῶν μέσων τοῦ Ἰ' αἰῶνος πολλαὶ πόλεις, ἰδίως τὸ Μεδιόλανον, ἡ Βονωνία καὶ ἡ Φλωρεντία, ἤρχισαν νὰ ζητοῦν τὴν αὐτονομίαν των. Αὗται κατὰ μικρὸν ἀπετέλεσαν πολιτείας δημοκρατικὰς, αἱ ὁποῖαι προώδευσαν ὑλικῶς καὶ ἀπέβησαν ἐστὶν ἀναπτύξεως ἐθνικοῦ βίου καὶ ἐθνικῆς ἰταλικῆς φιλολογίας. Ἰδίως ὅμως προώδευσαν πολιτικῶς διὰ τῆς ἰδρύσεως εἰς τὴν ἑλληνικὴν Ἀνατολήν πολλῶν ἀποικιῶν δύο ναυτικαὶ πόλεις, ἡ Γένοβα καὶ κατ' ἐξοχὴν ἡ Βενετία. Ἡ Βενετία εἶχε κατοικηθῆ τὸν Ε' αἰῶνα ἀπὸ πολλοὺς κατοίκους τῆς ἄνω Ἰταλίας, οἱ ὁποῖοι φεύγοντες τὰς ἐπιδρομὰς τῶν βαρβάρων κατέφυγον εἰς τὰ κατὰ τὰς ἐκβολὰς τοῦ Πάδου ἀπρόσιτα εἰς τοὺς ἐπιδρομῆς νησίδια. Ἡ μικρὰ αὕτη κατ' ἀρχὰς νησιωτικὴ πόλις, ἀπ' οὗ ὁ Ἰουστινιανὸς ἀνέκτησε τὴν Ἰταλίαν, διετέλεσεν ἐπὶ αἰῶνας ὑπὸ τὴν κυριαρχίαν τῆς Ἑλληνικῆς Αὐτοκρατορίας καὶ κατὰ μικρὸν διὰ τῆς μετ' αὐτῆς ἐμπορίας ἀπέκτησε μέγα ἐμπορικὸν καὶ ναυτικὸν καὶ ἀπέβη μεγάλη ναυτικὴ δύναμις. Ἐνεκα δὲ τῶν σχέσεων αὐτῆς μετὰ τὸ ἑλληνικὸν κράτος εἶχε προσλάβει ὅλον τὸν πολιτισμὸν αὐτοῦ. Ὅλαι αἱ συνήθειαι τῆς ζωῆς, ἡ τέχνη, ἡ πολυτέλεια τῆς Βενετίας προῆλθον ἐκ τῆς Ἑλλάδος, ὥστε ἡδύνατό τις νὰ νομίσῃ αὐτὴν πόλιν ἑλληνικὴν. Ἡ Βενετία ἀπὸ τοῦ Θ' αἰῶνος ἐγίνετο αὐτόνομος ἀριστοκρατικὴ πολιτεία διοικουμένη ὑπὸ ἐνὸς συμβουλίου ἐκ

δέκα ἀριστοκρατῶν καὶ ἑνὸς δόγου (δουκὸς) ὑπὸ τοῦ συμβουλίου τοῦ-
του ἐκλεγομένου ἰσοβίως. Τὰ περὶ αὐτῆς ὁμῶς θὰ ἴδωμεν ἐν ἐκτάσει
εἰς τὴν ἑλληνικὴν Ἱστορίαν.

Τὸ πλεῖστον τῆς μέσης Ἰταλίας μὲ τὴν Ῥώμην ἀπετέλει τὸ πα-
πικὸν κράτος.

Ἡ κάτω Ἰταλία, ὡς εἶδομεν, ὑπήγето εἰς τὴν Ἑλληνικὴν Αὐτο-
κρατορίαν μέχρι τοῦ ΙΑ' αἰῶνος, ὅτε κατεκτήθη ὑπὸ τῶν Νορμαν-
δῶν. Κατὰ τὸν αὐτὸν χρόνον οὗτοι κατέκτησαν καὶ τὴν Σικελίαν, τὴν
ὁποίαν ἀπὸ τοῦ Θ' αἰῶνος εἶχον κατακτήσει οἱ Ἄραβες. Τὸ κράτος
τῶν Νορμανδῶν, οἱ ὁποῖοι κατὰ μικρὸν ἐξιταλίσθησαν, διετηρήθη
μέχρι τοῦ ΙΓ' αἰῶνος. Τότε περιήλθεν εἰς τὸν γερμανικὸν οἶκον, βρα-
δύτερον εἰς τὸν γαλλικὸν καὶ τέλος τὸν ΙΕ' αἰῶνα εἰς τὸν ἰσπανικόν.

9. Ἡ ἄλλη Εὐρώπη.

Τὰ Σκανδιναυικὰ κράτη. Εἰς τὰς βορειοτάτας χώρας τῆς Εὐρώ-
πης κατοικοῦν λαοὶ γερμανικοὶ ἀποτελοῦντες τρία κράτη, τῆς Δανίας,
τῆς Σουηδίας καὶ τῆς Νορβηγίας. Οἱ λαοὶ οὗτοι ἀπὸ τοῦ τέλους τοῦ
Η' αἰῶνος μέχρι τοῦ Ι' ὑπὸ τὸ ὄνομα Νορμανδοὶ (ἄνθρωποι τοῦ
βορρᾶ) ἔκαναν πολλὰς ἐπιδρομὰς κατὰ θάλασσαν εἰς διαφόρους εὐρω-
παϊκὰς χώρας καὶ ἴδρυσαν, ὡς εἶδομεν, διάφορα κράτη.

Τὰ τρία σκανδιναυικὰ κράτη μόλις κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ ΙΑ' αἰῶ-
νος ἐδέχθησαν τὸν χριστιανισμόν καὶ ἤρχισαν νὰ πολιτίζονται. Περὶ
δὲ τὰ τέλη τοῦ ΙΔ' αἰῶνος ἠνώθησαν πολιτικῶς ὑπὸ τῆς βασιλείας
τῆς Δανίας Μαργαρίτας.

Ἡ Ἀγγλία. Οἱ Ἄγγλοι, λαὸς γερμανικὸς, καταλαβόντες, ὡς εἶ-
δομεν, τὸ 449 τὴν Βρεττανίαν, ἐξωλόθρευσαν σχεδὸν τοὺς παλαιοὺς
κατοικοὺς, ἐξηφάνισαν πᾶν ἔθνος τοῦ χριστιανισμοῦ καὶ ἴδρυσαν εἰς τὴν
κατακτηθεῖσαν χώραν ἑπτὰ ἰδιαιτέρα κράτη. Ἡ ἐπταρχία αὕτη διήρ-
κεσε μέχρι τῶν ἀρχῶν τῆς Η' ἑκατοντῆς, ὅτε ὁ ἡγεμὸν ἑνὸς τῶν ἑπτὰ
κρατῶν ἤνωσεν αὐτὰ εἰς ἓν. Κατὰ τοὺς χρόνους τούτους ἐδέχθησαν
οἱ Ἄγγλοι τὸν χριστιανισμόν καὶ ἤρχισαν νὰ πολιτίζονται. Ἀλλὰ
τότε ἤρχισαν καὶ αἱ ἐπιδρομαὶ τῶν Νορμανδῶν, ἰδίως τῶν Δανῶν, οἱ
ὁποῖοι καὶ κατέλαβον ἱκανὸν μέρος τῶν παραλίων τῆς Ἀγγλίας καὶ
ἐντεῦθεν ἐβλαπτον ὅλην τὴν χώραν. Ἀπὸ τῶν ἐπιδρομῶν αὐτῶν ἔσπασε
τὴν Ἀγγλίαν ὁ τὸ 871 βασιλεύσας Ἀλφρέδος ὁ Μέγας. Οὗτος καὶ
τοὺς Δανοὺς ἐνίκησε καὶ ὑπέταξε, καὶ νόμους φιλελευθέρους εἰσήγα-

γεν εἰς τὴν χώραν, διὰ τῶν ὁποίων προήγαγε τὴν πολιτικὴν ἐλευθε-
ρίαν τοῦ ἀγγλικοῦ λαοῦ, καὶ περὶ τῆς ἐκπαιδεύσεως αὐτοῦ ἐφρόντισεν.
Ἀλλὰ μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Ἀλφρέδου ἐπανελήφθησαν πάλιν αἱ Δα-
νικαὶ ἐπιδρομαὶ καὶ ἐπὶ τέλους ὁ βασιλεὺς τῶν Δανῶν Σουήνων περὶ
τὸ τέλος τῆς Ι' ἑκατονταετηρίδος κατέλαβε τὸ πλεῖστον μέρος τῆς
χώρας. Τὴν κατάκτησιν συνεπλήρωσεν ὁ υἱὸς τοῦ Σουήνωνος Κανού-

Εἰκ. 42. Ἡ Εὐρώπη κατὰ τὸν ΙΒ' αἰῶνα.

τος ὁ Μέγας. Μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Κανούτου οἱ Ἄγγλοι ἀπλευθε-
ρώθησαν ἀπὸ τῶν Δανῶν. Ἀλλὰ τὸ 1066 ὁ ἡγεμὸν τῶν ἐν τῇ βορείῳ
Γαλλίᾳ Νορμανδῶν Γουλιέλμος ὁ Κατακτητὴς ἐπελθὼν εἰς τὴν Ἀγ-
γλίαν κατέλαβεν αὐτήν. Διὰ τῆς κατακτήσεως ταύτης ἀναιεμίχθη τὸ ἀγ-
γλικὸν ἔθνος μετὰ τῶν ἐκγαλλισμένων Νορμανδῶν καὶ ἐκ τῆς ἀναμεί-
ξεως ταύτης προήλθε τὸ νέον ἀγγλικὸν ἔθνος.

Ὁ Γουλιέλμος ὁ Κατακτητῆς γενόμενος βασιλεὺς τῆς Ἀγγλίας διεμοίρασεν ὅλην τὴν γῆν εἰς τοὺς Νορμανδούς καὶ ἐξ αὐτῶν ἀπετέλεσεν ἀριστοκρατίαν στενῶς συνδεδεμένην μετὰ τῆς βασιλείας. Διετήρησεν ὅμως καὶ τὰς ἐν Γαλλίᾳ κτήσεις τοῦ οἴκου του, διὰ τὰς ὁποίας ἦτο ὑποτελής τοῦ βασιλέως τῆς Γαλλίας. Ἐπὶ τῶν ἀπογόνων τούτου, οἱ ὁποιοὶ διὰ πλαγίων γραμμῶν βασιλεύουν εἰς τὴν Ἀγγλίαν μέχρι σήμερον, ἐτέθησαν τὰ θεμέλια τῆς πολιτικῆς ἐλευθερίας τοῦ ἀγγλικοῦ λαοῦ διὰ τοῦ μεγάλου χάρτου (magna charta libertatum), τὸν ὁποῖον ἔδωκεν εἰς αὐτὸν περὶ τὰς ἀρχὰς τῆς ΙΓ' ἑκατονταετηρίδος ὁ βασιλεὺς Ἰωάννης ὁ Ἀκτῆμων. Δι' αὐτοῦ ἐπροστατεύοντο οἱ πολῖται ἀπὸ τὰς αὐθαιρέσιαι τῶν ἀρχόντων καὶ ἀπηγορεύετο εἰς τὸν βασιλέα νὰ ἐπιβάλλῃ φόρους ἄνευ τῆς συγκαταθέσεως τοῦ συμβουλίου τῶν εὐγενῶν (parlement).

Τότε κατεκτήθη καὶ ἡ Οὐαλία καὶ ἠναγκάσθη ἡ Σκωτία νὰ ἀναγνωρίσῃ τὴν κυριαρχίαν τῆς Ἀγγλίας. Οἱ πρὸς τὴν Γαλλίαν ὅμως διαρκεῖς πόλεμοι κατέληξαν διὰ τοῦ ἑκατονταετοῦς πολέμου εἰς τὸ νὰ χάσουν οἱ Ἀγγλοὶ ὅλας σχεδὸν τὰς ἐπὶ τῆς ἠπείρου κτήσεις των.

Ἡ Ἰσπανία. Εἶδομεν, πῶς περὶ τὰς ἀρχὰς τῆς Η' ἑκατονταετηρίδος οἱ Ἀραβες κατέλαβον τὴν Ἰσπανίαν, περὶ τὰ μέσα δὲ αὐτῆς ἔδρυσαν ἐκεῖ τὸ Χαλιφάτον τῶν Ὀμεϊάδων. Ἡ δύναμις τῶν Ἀράβων εἰς τὴν Ἰσπανίαν ἔφθασεν εἰς τὴν μεγίστην αὐτῆς ἀκμὴν κατὰ τὸν Θ' καὶ Ι' αἰῶνα. Εἰς τὰς ὄρεινὰς βορείους ὅμως χώρας εἶχον οχηματισθῆ ἕκ τῶν ἐγγχωρίων Ἰβήρων πολλὰ μικρὰ χριστιανικὰ κράτη. Τὰ κράτη ταῦτα καὶ ἰδίως ἡ Καστίλια καὶ ἡ Ἀραγωνία κατὰ τοὺς χρόνους αὐτοὺς ἤρχισαν ἀδιακόπους ἀγῶνας ἐναντίον τῶν Μωαμεθανῶν, δι' αὐτῶν δὲ κατὰ τὸν ΙΑ' αἰῶνα ἔγιναν κύριοι τοῦ ἡμίσεος τῆς χερσονήσου. Τότε τὰ διάφορα χριστιανικὰ κράτη συνεχωνεύθησαν εἰς δύο, τὸ τῆς Καστίλιας καὶ τῆς Ἀραγωνίας, καὶ κατὰ μικρὸν περὶ τὸ τέλος τοῦ ΙΕ' αἰῶνος ἐξεδίωξαν ὀλοσχερῶς ἕκ τῆς πατρίδος των τοὺς Μωαμεθανούς. Μετ' ὀλίγον τὰ δύο ταῦτα κράτη διὰ τοῦ γάμου τοῦ Φερδινάνδου τοῦ Καθολικοῦ τοῦ βασιλέως τῆς Ἀραγωνίας καὶ τῆς Ἰσαβέλλας τῆς βασίλισσας τῆς Καστίλιας ἠνώθησαν καὶ ἀπετέλεσαν τὸ μέγα ἰσπανικὸν κράτος τῶν νεωτέρων χρόνων.

Κατὰ τοὺς αὐτοὺς χρόνους ἀνεπτύχθη ἰδιαίτερος καὶ ἀπετέλεσεν ἴδιον κράτος ἀξιόλογον ἡ Πορτογαλία.

Σλαῦοι καὶ Οὐγγροι. Κατὰ τὴν μεγάλην μετανάστευσιν τῶν λαῶν διάφοροι σλαυικοὶ λαοὶ ἕκ τοῦ ἐσωτερικοῦ τῆς σημερινῆς Ῥωσίας κα-

τέλαβον ὅλας τὰς πρὸς Α. τοῦ Ἄλβιος γερμανικὰς χώρας (Πρωσσία καὶ μέρος τῆς Σαξονίας). Ὁ Κάρολος ὁ Μέγας εἶχε πολεμήσει κατ' αὐτῶν καὶ ἐνέβαλεν εἰς αὐτοὺς τρόμον. Ἐπὶ τῶν ἀσθενῶν ὅμως διαδόχων του οὗτοι ἤρχισαν δεινὰς ἐπιδρομὰς κατὰ τῶν γερμανικῶν χωρῶν καὶ τινες φυλαὶ αὐτῶν, οἱ Μορανοί, ἔδρυσαν ἰσχυρὸν κράτος, ἑκταθὲν εἰς τὴν Βοημίαν καὶ Πανονίαν, μέχρι τῆς σημερινῆς Σερβίας καὶ τῶν ἀκτῶν τῆς Ἀδριατικῆς. Τότε μάλιστα ἤρχισαν καὶ νὰ προσέρχονται εἰς τὸν χριστιανισμὸν διὰ τῶν ἐνεργειῶν τῶν Ἑλλήνων ἱεραποστόλων Μεθοδίου καὶ Κυρίλλου.

Ἐναντίον τοῦ μεγάλου τούτου σλαυικοῦ κράτους οἱ Γερμανοὶ ἐζήτησαν τὴν συνδρομὴν τῶν Οὐγγρων ἢ Μαγυάρων, βαρβάρων τουρκικῆς καταγωγῆς, ἐγκατασταθέντων περὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ Θ' αἰῶνος εἰς τὰς ΝΔ. χώρας τῆς σημερινῆς Ῥωσίας. Δι' αὐτῶν κατελύθη τὸ Μοραυικὸν κράτος καὶ διενεμήθη μετὰ τῶν ἄλλων μικροτέρων σλαυικῶν κρατῶν (Βοημίας καὶ Πολωνίας) καὶ τῶν Οὐγγρων. Ἐκτοτε οἱ βέρειοι Σλαῦοι οὗτοι ἔταπεινώθησαν πολὺ ὑπὸ τῶν Γερμανῶν, συμπληρωθέντος δὲ ὑπ' αὐτῶν καὶ τοῦ ἐκχριστιανισμοῦ των, ἐξεγερμάνισθησαν. Ἐξ αὐτῶν ἐσχηματίσθησαν καὶ τὸ βασίλειον τῆς Πολωνίας, τὸ ὁποῖον κατὰ τὸν ΙΔ' αἰῶνα κατέστη ἀνεξάρτητον καὶ κατὰ τὸν ΙΕ' ἔφθασεν εἰς μεγάλην ἀκμὴν, καὶ τῆς Βοημίας, τὸ ὁποῖον κατὰ τὸν ΙΣ' αἰῶνα ἠνώθη μετὰ τοῦ Ἀψβουργικοῦ κράτους τῆς Αὐστρίας.

Ἄλλ' οἱ Οὐγγροι, ἀφ' οὗ συνετέλεσαν εἰς τὴν κατάλυσιν τοῦ Μοραυικοῦ κράτους, κατόπιν ἤρχισαν ἐναντίον τῶν Γερμανῶν ἐπιδρομὰς, αἱ ὁποῖαι ἐξηπλώθησαν εἰς ὅλην τὴν νότιον Γερμανίαν μέχρι τῆς Ἰταλίας καὶ Γαλλίας. Εἰς τὰς ἐπιδρομὰς ταύτας ἔθεσε τέρμα ὁ Ὄθων Α' νικήσας τοὺς Οὐγγρους περὶ τὰ μέσα τῆς Ι' ἑκατονταετηρίδος. Ἐκτοτε οὗτοι περιορίσθησαν εἰς τὰς μέχρι σήμερον ὑπ' αὐτῶν κατοικουμένας χώρας καὶ ἔδρυσαν βασίλειον, τοῦ ὁποῖου πρῶτος βασιλεὺς ἔγινε Στέφανος ὁ Α' (997). Οὗτος δὲ καὶ προσήγαγε τοὺς Οὐγγρους εἰς τὸν χριστιανισμὸν. Τὸ βασίλειον τῆς Οὐγγαρίας διετηρήθη ἀνεξάρτητον μέχρι τῶν ἀρχῶν τοῦ ΙΕ' αἰῶνος, ὅτε μέρος μὲν αὐτοῦ κατεκτήθη ὑπὸ τῶν Τούρκων, μέρος δὲ ἠνώθη ὡς ἰδιαίτερον βασίλειον μετὰ τῶν κτήσεων τοῦ Ἀψβουργικοῦ οἴκου τῆς Αὐστρίας.

ΙΟ. Ὁ βίος εἰς τὴν Εὐρώπην κατὰ τὸν μεσαῖωνα.

Οἱ μεγάλοι φεουδάρχαι. Ἡ διοργάνωσις τῆς κοινωνίας τῆς Εὐρώπης κατὰ τὸν μεσαῖωνα ὀφείλεται εἰς τὸν τρόπον τῆς κατακτήσεως

αὐτῆς ὑπὸ τῶν γερμανικῶν λαῶν καὶ εἰς τὰ ἔθιμα αὐτῶν. Οἱ βάρβαροι κατακτῶντες μίαν χώραν μέρος μὲν αὐτῆς μικρὸν ἄφινον εἰς τοὺς παλαιούς κατοίκους τῆς χώρας ἀντὶ πληρωμῆς φόρου, τὸ δὲ περισσώτερον μέρος διενέμοντο μεταξύ των. Ἐξ αὐτοῦ ὁ ἀρχηγός, ὁ βασιλεὺς, ἐλάμβανεν ἓν μέρος ὡς ἰδικήν του κτῆσιν, τὸ δὲ ὑπόλοιπον διμοίραζε διὰ κλήρου εἰς τοὺς περὶ αὐτὸν ἀνωτέρους συμπολεμιστάς του. Αὐτοὶ ἀπετέλεσαν τὴν πρώτην τάξιν τῶν εὐγενῶν, τοὺς δοῦκας. Καὶ οὗτοι πάλιν ἔκαμνον τὸ αὐτό. Ἐκ τοῦ μεριδίου των ἐκράτουν μέρος δι' ἑαυτοὺς καὶ τὸ ὑπόλοιπον διένεμον εἰς τοὺς ὑπ' αὐτοὺς ἀρχηγούς. Οὗτοι ἀπετέλεσαν τοὺς κόμιτας. Καὶ οἱ κόμιτες πάλιν ἔπραξαν τὸ αὐτὸ διὰ τοὺς ὑπ' αὐτούς, οἱ ὁποῖοι ὠνομάσθησαν βαρῶνοι καὶ οἱ ὁποῖοι ἀποτελοῦντες τὴν τελευταίαν τάξιν τῶν εὐγενῶν ἤρχον ἀπ' εὐθείας τῶν ἀγροτῶν, οἱ ὁποῖοι ἦσαν δουλοπάροικοι, καὶ τῶν ἐλευθέρων τῆς περιφερείας των. Μέσην δὲ θέσιν μεταξύ δοῦκων καὶ κομίτων ἀπέτελεσαν οἱ κόμιτες τῶν ὀρίων οἱ ὀνομαζόμενοι μαρκήσιοι.

Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον ἐσχηματίζετο σύστημα ἀρχόντων καὶ ὑποτελῶν. Κατὰ τοῦτο ὅλοι ἦσαν ὑποτελεῖς τῶν ἀνωτέρων των καὶ ἄρχοντες τῶν κατωτέρων εὐγενῶν. Μόνος ὁ βασιλεὺς ἦτο μόνον ἄρχων, μολοντί θεωρητικῶς καὶ οὗτος ἦτο ὑποτελής εἰς τὸν ἔχοντα τὸ αὐτοκρατορικὸν ἀξίωμα. Τὸ μερίδιον (τιμᾶριον), τὸ ὁποῖον εἶχεν ἕκαστος ὡς ἰδιαιτέραν κτῆσιν, ὠνομάζετο φέουδον, οἱ δὲ εὐγενεῖς φεουδάρχει. Ἐπομένως καὶ τὸ ὅλον τιμαριωτικὸν τοῦτο σύστημα ὠνομάζετο φεουδαλισμός.

Οἱ ἱππῶται. Παρὰ τοὺς μεγάλους τούτους ἰδιοκτητίας, ταὺς φεουδάρχεις, οἵτινες ἦσαν οἱ κυρίως εὐγενεῖς, ἀνεπτύχθη κατὰ μικρὸν ἐκ τῶν ἠθῶν τῆς ἐποχῆς καὶ τελευταία τάξις εὐγενῶν, ἡ τῶν ἱπποτῶν. Οἱ φεουδάρχεις στρατεύοντες κατ' ἀλλήλων ἢ ὑπὸ τὰς διαταγὰς τῶν ἀνωτέρων των ἐναντίον ἄλλων εἶχον ἀνάγκην στρατιωτῶν. Ἦσκουν λοιπὸν εἰς τὰ ὄπλα καὶ ὄπλιζον τοὺς ἱκανωτέρους ἐκ τῶν νέων τῶν ὑπηκόων των, οἱ ὁποῖοι οὕτω γινόμενοι πολεμισταὶ ἐγένοντο ἐλεύθεροι. Ἐπειδὴ δὲ οἱ πολεμισταὶ κατὰ τοὺς χρόνους τούτους ἐμάχοντο ἐφιπποὶ ὠνομάζοντο ἱππῶται. Οἱ ἱππῶται οὗτοι συνήθως ὡς ἀμοιβὴν τῶν ὑπηρεσιῶν των ἐλάμβανον παρὰ τῶν φεουδαρχῶν κυρίων των μικρὸν τιμᾶριον, ἦτοι μικρὰν ἔκτασιν γῆς, καὶ οὕτω τὸν ΙΑ' αἰῶνα κατέληξαν νὰ ἀποτελέσουν ἰδιαιτέραν τάξιν εὐγενείας κληρονομικὴν, τὴν τελευταίαν τοῦ φεουδαλικῆς συστήματος. Ἐκτοτε οἱ υἱοὶ μόνον τῶν ἱπποτῶν ἐγένοντο ἱππῶται. Αἱ κόραι αὐτῶν δὲν ἐλάμβανον συζύγους παρὰ

μόνον ἱππῶτας. Οἱ ἱππῶται λοιπὸν τότε δὲν ἦσαν μόνον ἐλεύθεροὶ ἄνθρωποι, ἀλλὰ καὶ εὐγενεῖς.

Ἄλλὰ διὰ νὰ γίνῃ τις ἱππότης ἀπαιτεῖτο μακρὰ ἄσκησις. Τὰ ὄπλα τῶν ἱπποτῶν ἦσαν ξίφος, μακρὰ λόγχη, θώραξ μακρὸς ἐκ σιδήρου ἀλυσιδωτὸς ἢ φολιδωτὸς καὶ περικεφαλαία σιδηρᾶ καλύπτουσα τὴν κεφαλὴν καὶ τὸ πρόσωπον. Τὰ ὄπλα ταῦτα ἦσαν πολὺ βαρέα καὶ διὰ νὰ τὰ μεταχειρίζονται ἀπαιτεῖτο καὶ ἄσκησις. Δὲν ἐγεννᾷτό τις λοιπὸν ἱππότης, ἔπρεπε καὶ νὰ διδαχθῇ. Ἡ μαθητεία τοῦ γένου εὐγενοῦς ἐγένετο ἢ παρὰ τῷ πατρὶ ἢ συνήθως παρὰ τινι τῶν φεουδαρχῶν φίλῳ τοῦ πατρὸς του. Ὅταν δὲ ἐφθάνεν εἰς ἡλικίαν 21 ἐτῶν, ἐκηρύσσεται ἱππότης, ἀφ' οὗ προηγουμένως ἔδιδε τὸν ὄρκον ὅτι θὰ ἐκπληροῖ πιστῶς ὅλα τὰ καθήκοντα τοῦ ἱππότη. Τούτων τὰ κυριώτατα ἦσαν τὰ ἑξῆς :

α) Νὰ εἶναι ἀνδρείος, υπερήφανος καὶ τίμιος, νὰ μὴ παραβαίῃ τὸν λόγον τῆς τιμῆς του καὶ νὰ μὴ ἀνέχεται καμμίαν ὕβριν.

β) Νὰ φοβῆται καὶ νὰ ἀγαπᾷ τὸν Θεὸν καὶ νὰ ὑποστηρίξῃ τὴν χριστιανικὴν θρησκείαν κατὰ τῶν ἐχθρῶν αὐτῆς.

γ) Νὰ μένῃ πιστὸς εἰς τὸν φεουδάρχην κύριόν του.

δ) Νὰ ὑπερασπίξῃ διὰ τοῦ ξίφους τὴν τιμὴν τῶν προσβαλλομένων εὐγενῶν γυναικῶν καὶ νὰ βοηθῇ τοὺς ἀσθενεῖς καὶ καταδυναστευομένους.

ε) Μηδέποτε νὰ ψεύδεται.

Ὅττω οἱ ἱππῶται ἀνεπτύξαν θαυμασίας ἀρετὰς καὶ ὁ ἱππότης ἐθεωρεῖτο τέλειος τύπος εὐγενοῦς. Ἐνεκα τούτου καὶ οἱ μεγάλοι φεουδάρχεις καὶ αὐτοὶ οἱ βασιλεῖς καὶ αὐτοκράτορες ἐπεδεικνύοντο ὅτι εἶχον τὰς ἱπποτικὰς ἀρετὰς καὶ ἐφιλοτιμοῦντο νὰ ὀνομαζῶνται ἱππῶται. Ὁ ἱπποτικὸς βίος ἐλάβεν αἴγλην τινὰ καὶ γοητείαν, ὅπως ὁ βίος τῶν ἡρώων κατὰ τοὺς προομηρικὸς χρόνους εἰς τὴν Ἑλλάδα. Ὅπως δὲ ἐκεῖνος, οὕτω καὶ αὐτὸς παρέσχε τροφήν εἰς τὴν ποίησιν καὶ τὴν φιλολογίαν καὶ συνετέλεσεν εἰς τὴν ἑξημέρωσιν τῶν ἠθῶν.

Οἱ κληρικοί. Ἐκτὸς τῶν μεγάλων φεουδαρχῶν καὶ τῶν ἱπποτῶν ἰσχυροὶ διὰ τὸν πλοῦτόν των ἦσαν προσεῖτι καὶ οἱ κληρικοί. Ἐπιστεύετο τότε ὅτι ὁ δίδων εἰς μίαν ἐκκλησίαν χρήματα ἢ γαίας ἀπέκτα τὸ μέσον νὰ ἐξαγνίσῃ τὰς ἀμαρτίας του καὶ νὰ σώσῃ τὴν ψυχὴν του. Ὁ προστάτης τῆς ἐκκλησίας Ἅγιος καὶ οἱ μοναχοὶ οἱ ὑπηρετοῦντες τὸν Ἅγιον ἀντήμειβον τὸν δωρητὴν μεσολαβοῦντες ὑπὲρ αὐτοῦ παρὰ τῷ

Θεῶ. Ὁ κληρὸς ἀπέκτα οὕτω δλόκληρα χωρία καὶ οἱ ἐπίσκοποι καὶ οἱ ἱερεῖς ἀπέβαινον μεγάλοι ἰδιοκτῆται.

Οἱ χωρικοί. Ἡ γῆ ὅλη ἀνήκεν εἰς τὰς ἐκκλησίας, εἰς τοὺς ἱερωτάτας, εἰς τοὺς μεγάλους φεουδάρχας. Ταύτην ἐκαλλιέργουν οἱ εἰς ἐκάστην ἰδιοκτησίαν προσκεκολλημένοι χωρικοί. Καὶ μικρὸν μὲν μέρος, τὸ περὶ τὸν οἶκον τοῦ κυρίου, ἐκαλλιέργουν πρὸς ὄφελος αὐτοῦ, ὅλους δὲ τοὺς ἄλλους ἀγροὺς τῆς ἰδιοκτησίας ἐκαλλιέργουν δ' ἴδιον λογαριασμὸν ἀπολαμβάνοντες αὐτοὶ τὰ προϊόντα των. Κατόκουν δὲ εἰς χωρία καὶ ἕκαστος εἶχε τὸν οἶκόν του, τὴν οἰκογένειάν του καὶ τὸν ἀγρὸν του. Ὁ κύριός του δὲν ἠδύνατο νὰ ἀποσπάσῃ τινὰ ἐκ τοῦ χωρίου, ἵνα τὸν πωλήσῃ μακρὰν, μήτε νὰ λάβῃ τὴν γυναῖκά του ἢ τὰ τέκνα του, μήτε νὰ τοῦ ἀφαιρέσῃ τὴν οἰκίαν του καὶ τὸν ἀγρὸν του, τὰ ὅποια εἶχον παραχωρηθῆ εἰς αὐτὸν ἀπὸ τῶν προγόνων του. Εἰς ἀντάλλαγμα ὁμοῦ οἱ χωρικοὶ εἶχον τὰς ἐξῆς ὑποχρεώσεις :

1) Ὁφείλον νὰ πληρώνουν εἰς τὸν ἰδιοκτῆτην ὡς δικαίωμα ἐκμισθώσεως ποσὸν τι χρημάτων ἕκαστα ὡρισμένον, καὶ ὡρισμένον ποσὸν ἕξ ὅλων τῶν γεωργικῶν καὶ κτηνοτροφικῶν προϊόντων των.

2) Ὁφείλον νὰ καλλιεργοῦν ἄνευ ἰδιαιτέρας ἀμοιβῆς τὴν γῆν, ἢ ὅποια ἔμενεν εἰς τὸν κύριον.

3) Ὁφείλον νὰ φέρουν τὸν σῖτόν των, ἵνα τὸν ἀλέσουν, εἰς τὸν μύλον τοῦ κυρίου, τὸν ἄρτον των εἰς τὸν κλίβανόν του, τὰς σταφυλάς των εἰς τὸ πιεστήριόν του, καὶ νὰ μεταχειρίζονται τὰ μέτρα καὶ τὰ σταθμὰ τοῦ κυρίου. Δι' ὅλας δὲ αὐτὰς τὰς ὑπηρεσίας ὑποχρεοῦντο νὰ πληρώνουν ὡρισμένην ἀμοιβήν.

4) Ὑπέκειντο εἰς τὴν δικαιοδοσίαν τοῦ κυρίου, ὅστις ἐπέβαλλεν εἰς αὐτοὺς πρόστιμα πρὸς ὠφέλειάν του ἢ κατεδίκαζεν εἰς θάνατον καὶ ἐδῆμευε τὴν περιουσίαν των πρὸς ὄφελος ἑαυτοῦ.

Τὰ φεουδαλικά ἦθη. Ἐκαστος εὐγενῆς εἶναι ἀπόλυτος κύριος εἰς τὴν ἰδιοκτησίαν του, ἢ ὅποια ἀποτελεῖ ἴδιον κράτος. Οἱ χωρικοὶ καὶ οἱ ὑπηρέται του εἶναι ὑπήκοοί του, ἐπὶ τῶν ὁποίων ἔχει πᾶσαν ἐξουσίαν. Οἱ εὐγενεῖς οὐδεμίαν ἄλλην μόρφωσιν ἔχουν, εἰς οὐδὲν ἄλλο ἀσχολοῦνται, παρὰ εἰς τὰ ὅπλα. Τὰς μεταξὺ των διαφορὰς λύουν διὰ μονομαχίας, πολὺ συχνὰ ὁμοῦ καὶ διὰ πολέμου. Διὰ μίαν ὕβριν, διὰ μίαν φιλονικίαν ἐπὶ τῶν κτημάτων των ὁ ἱππότης στέλλει εἰς τὸν ἀντίπαλόν του τὸ χειρόκτιόν του. Τοῦτο ἀποτελεῖ κήρυξιν πολέμου. Οἱ ὑποτελεῖς τῶν δύο ἐχθρῶν εἶναι ἀναγκασμένοι εἰς πόλεμον μεταξὺ των. Ἐπιτίθενται ἐπὶ τῶν κτημάτων τοῦ ἐχθροῦ, ἀρπάζουν τὰς ἀγέλας τῶν

χωρικῶν, καίουν τοὺς οἴκους των, πολιορκοῦν τὸν πύργον τοῦ ἀντιπάλου, καὶ ζητοῦν νὰ τὸν συλλάβουν, διὰ νὰ τὸν ἀναγκάσουν νὰ πληρώσῃ λύτρα.

Συνήθως οἱ ἱππῶται εὗρισκον συμφερότερον νὰ ἀργυρολογοῦν ἀπὸ τοὺς χωρικοὺς καὶ ἀπὸ τοὺς ἐμπόρους, καὶ τὸν πόλεμον μετέτρεπον εἰς ληστείαν. Εὐγενεῖς δὲ τινες ἐνήδρευον τοὺς ἐμπόρους εἰς τὰς ὁδοὺς, ἐλάμβανον τὰς ἀποσκευὰς των, τοὺς ἐνέκλειον εἰς τὴν φυλακὴν τοῦ πύργου των καὶ τοὺς ἐβασάνιζον διὰ νὰ ἐξαγοράσουν ἑαυτοὺς.

Ἔνεκα τούτου οἱ εὐγενεῖς κατὰ τοὺς πολεμικοὺς τούτους χρόνους εἶναι ἀναγκασμένοι νὰ ἔχουν ὠχυρωμένας τὰς κατοικίας των. Ἐκτιζοῦν λοιπὸν ἐπὶ τῶν καταλλήλων ὑψωμάτων πύργους ὑψηλοὺς μὲ ἰσχυρὰ τεῖχη καὶ εὐρείας τάφρους!

Ὅταν δὲν εὗρισκοντο εἰς πόλεμον, οἱ ἱππῶται μιᾶς χώρας παρεσκέυαζον ψευδομάχας (tournois). Συνηγοῦντο εἰς δύο ομάδας καὶ ἐμάχοντο εἰς γυμνὴν τινα πεδιάδα. Ὅπως εἰς τὴν ἀληθινὴν μάχην, ὁ ὀπίστων κατὰ γῆς ἱππότην ἐλάμβανε τὸν ἵππον του, τὴν πανοπλίαν του καὶ τὸν ἠνάγκαζε νὰ πληρώσῃ λύτρα.

Ἡ Ἐκκλησία. Ἐν μέσῳ τῆς ἀγριότητος τῶν ἡθῶν, ἢ ὅποια ἐπεκράτει κατὰ τὸν μέσον αἰῶνα, τὸ μόνον μορφωτικὸν καὶ ἠθικὸν στοιχεῖον τῆς κοινωνίας τῶν χρόνων ἐκείνων ἀπετέλει ἡ Ἐκκλησία. Ὁ κληρὸς τοῦ μεσαίωνος πλούσιος, ὡς οἱ εὐγενεῖς, ἦτο περισσότερον ἐκείνων μορφωμένος, καὶ ἐκτὸς τούτου εἶχεν εἰς χεῖράς του μίαν ἄλλην δύναμιν ἀκαταμάχητον. Ἦσκει μεγάλην ἐπίδρασιν ἐπὶ τῶν συνειδήσεων ὅλων, διότι δὲν ἠδύνατό τις νὰ νυμφευθῆ, νὰ βαπτίσῃ τὰ τέκνα του, νὰ κοινωνήσῃ τῶν ἀχράντων μυστηρίων ἄνευ τῆς συναινέσεως τοῦ κληρῶ. Μετεχειρίζετο λοιπὸν ἐναντίον τῶν ἀμαρτανόντων τὴν δύναμίν του ταύτην καὶ ἀπέκλειεν αὐτοὺς ἀπὸ τῆς κοινωνίας τῶν πιστῶν. Ἐὰν οὗτοι ἠψήφουν τὸν ἀποκλεισμὸν τοῦτον, ἐπεξέτεινεν αὐτὸν καὶ εἰς τοὺς οἰκείους των.

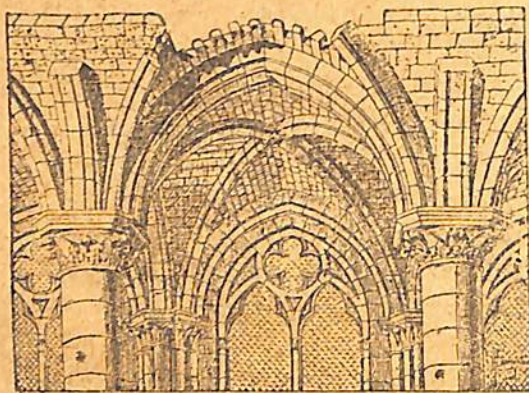
Ἐκεῖνο ὁμοῦ, τὸ ὁποῖον προσέδιδεν εἰς τὸν κληρὸν ἀκόμη μεγαλυτέραν δύναμιν ἦτο ὁ ὀργανισμὸς αὐτοῦ. Ἐν μέσῳ τῆς ἀναρχίας τοῦ φεουδαλικοῦ συστήματος οὗτος διὰ τῆς ἰσχυρῆς ὀργανωμένης ἱεραρχίας του ἐδημιούργει συνείδησιν τῆς χριστιανικῆς ἐνότητος εἰς ὅλους τοὺς λαοὺς τῆς Δύσεως ἀπὸ τῶν νοτιωτάτων ἀκτῶν τῆς Μεσογείου μέχρι τῶν βορειωτάτων παραλίων τῆς Σκανδιναυικῆς χερσονήσου. Καὶ ἡ συνείδησις αὕτη συνήγωνεν ἠθικῶς τοὺς λαοὺς, οἱ ὅποιοι ἔνεκα ἐλλείψεως πάσης ἄλλης πνευματικῆς ἢ ὑλικῆς ἐπικοινωνίας ἦσαν ἐντε-

λως χωρισμένοι ἀπ' ἀλλήλων. Μοναχικά τάγματα μὲ διάφορα ὀνόματα διατρέχοντα ὅλην τὴν Εὐρώπην καὶ μοναστήρια πλεῖστα ἰδρυμένα εἰς διαφόρους τόπους ἀπετέλουν ἠθικὸν καὶ κοινωνικὸν δεσμὸν τῶν λαῶν.

Εἰκ. 43. Τοξοειδῆς θόλος ῥωμανικοῦ ἔθιμου.

Τὸ σημεῖον δὲ τῆς ἐνώσεως ἀπετέλει ἡ Ῥώμη, ὡς πρωτεύουσα τοῦ χριστιανικοῦ κόσμου, εἰς τὴν ὁποίαν ἤδρευεν ὁ ἀρχηγὸς τῆς Ἐκκλησίας καὶ τοποτηρητὴς τοῦ Χριστοῦ ἐπὶ τῆς γῆς, ὁ Πάπας. Εἰς ταύτην, ὡς

Εἰκ. 44. Ὁξυκόρυφος θόλος γοτθικοῦ ἔθιμου.

εἰς μέγα προσκυνητήριον, συνέρρεον ἐκ πάσης τῆς Δύσεως μυριάδες χριστιανῶν ἰδίως κατὰ πᾶν πεντηκοστὸν ἔτος (ἰωβιλαῖον), ὅτε ἐδίδετο καὶ ἄφεσις ἀμαρτιῶν εἰς τοὺς προσκυνητάς. Ἐκ τούτου ἡ δύναμις τῶν παπῶν ἀπέβη τόσο μεγάλη, ὥστε νὰ ἐπιβάλλουν οὗτοι τὴν θέλησίν των εἰς ὅλους τοὺς ἡγεμόνας τῆς Εὐρώπης.

Αἱ πόλεις. Εἰς αὐτὴν τὴν κατάστασιν εὕρισκετο ἡ Εὐρώπη πρὸ τῶν σταυροφοριῶν. Ἀπὸ τοῦ τέλους τοῦ ΙΑ' αἰῶνος τὰ πράγματα ἤρχισαν νὰ μεταβάλλονται διὰ τῆς κατὰ μικρὸν ἀναπτύξεως τῶν πόλεων. Κατὰ τὰς ἐπιδρομὰς αἱ ἀρχαῖαι πόλεις, αἱ ὁποῖαι εἶχον ἰδρυθῆ ἰδίως εἰς τὴν Ἰταλίαν, Γαλλίαν, Βρετανίαν καὶ Ἰσπανίαν ἐπὶ τῆς ῥωμαιοκρατίας εἶχον ἐρημωθῆ. Ἡ ἔλλειψις χρημάτων πρὸς κατασκευὴν ἔργων ἐξηφάνισε τοὺς τεχνίτας, ἡ δ' ἔλλειψις ἀσφαλείας τοὺς ἐμπόρους. Ἀπὸ τοῦ τέλους ὅμως τοῦ ΙΑ' αἰῶνος οἱ χωρικοὶ ἤρχισαν νὰ πλουτίζουν, τὸ δὲ ἐμπόριον ἤρχισε νὰ λαμβάνῃ ζωὴν τινα. Τότε καὶ αἱ ἀρχαῖαι πόλεις ἤρχισαν νὰ κατοικοῦνται πυκνῶς καὶ τὰ χωρία νὰ γίνωνται πόλεις. Καὶ εἰς αὐτὴν δὲ τὴν Γερμανίαν, ὅπου ἀρχῆθεν δὲν ὑπῆρχον πόλεις, ἤρχισαν νὰ σχηματίζονται τοιαῦται. Εἰς τοῦτο πολὺ συνέτελεσε καὶ ἡ ἐκκλησία διὰ τῆς ἰδρύσεως ἐπισκοπῶν, αἱ ὁποῖαι ἀπέτέλουν πυρῆνα πόλεων. Καὶ κατ' ἀρχὰς μὲν αἱ πόλεις αὗται ἐκυβερνῶντο ὑπὸ τῶν φεουδαρχῶν, εἰς τὸ φέουδον τῶν ὁποίων ἰδρύοντο αὗται, ἢ ὑπὸ τῶν ἐπισκόπων. Κατὰ μικρὸν ὅμως κατόπιν μακρῶν ἀγώνων οἱ κάτοικοι τῶν πόλεων κατώρθωσαν νὰ ἀποκτήσουν τὴν ἐλευθερίαν των καὶ νὰ ἀναπτύξουν ἐλεύθερον ἀστικὸν βίον. Ὁ ἐλεύθερος οὗτος ἀστικὸς βίος ὑπῆρξεν ὁ πρόδρομος τοῦ ἐλευθέρου πολιτικοῦ βίου, προσέτι δὲ τῆς προόδου τοῦ ἐμπορίου καὶ τῆς βιομηχανίας, τῆς τέχνης καὶ τῶν γραμμάτων.

Τότε ἰδρύθησαν εἰς τὴν Βολωνίαν ἡ πρώτη Νομικὴ Σχολὴ καὶ εἰς τοὺς Παρισίους τὸ πρῶτον Πανεπιστήμιον, τὸ ὁποῖον ἐχρητίμευσεν ὡς πρότυπον διὰ τὰ Πανεπιστήμια τῆς Ἀγγλίας καὶ ὅλων τῶν γερμανικῶν κρατῶν. Τότε διεμορβώθησαν ἐκ λατινικῶν καὶ γερμανικῶν στοιχείων αἱ ῥωμανικαὶ λεγόμεναι γλῶσσαι, Ἰταλική, Γαλλικὴ καὶ Ἰσπανικὴ, καὶ ἀνεπτύχθη κατὰ πρῶτον εἰς τὴν Γαλλίαν, ἔπειτα δὲ εἰς τὴν Ἰσπανίαν ἡ ῥωμαντικὴ ποίησις, ἡ μασαν δ' εἰς τὴν Ἰταλίαν οἱ περίφημοι ποιηταὶ Δάντης καὶ Πετράρχης καὶ ὁ πρῶτος Ἰταλὸς πεζογράφος Βοκκάκιος. Τὴν ἐποχὴν αὐτὴν τέλος εἰς τὴν Ἀρχιτεκτονικὴν ἀνεφάνη κατὰ πρῶτον ὁ ῥωμανικὸς (ῥωμαιοβυζαντινός) ἔθιμος καὶ κατόπιν ὁ γοτθικός. Ἐκ τούτων τοῦ μὲν πρώτου κύριον χαρακτηριστικὸν εἶναι ὁ τοξοειδῆς θόλος (εἰκ. 43), τοῦ δὲ δευτέρου ὁ ὀξυκόρυφος (εἰκ. 44).

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΑ΄.

Η ΔΥΝΑΣΤΕΙΑ ΤΩΝ ΚΟΜΝΗΝΩΝ ΚΑΙ ΑΙ ΠΡΩΤΑΙ ΣΤΑΥΡΟΦΟΡΙΑΙ

I. Οἱ Δούκαι καὶ οἱ Σελτζοῦκοι Τούρκοι.

Μετὰ τὸν θάνατον τῆς Θεοδώρας, ἡ ὁποία ἦτο ἡ τελευταία ἀπόγονος τοῦ Μακεδονικοῦ οἴκου, ἡ τότε ἐπικρατοῦσα πολιτικὴ ἀριστοκρατία ἀνεβίβασεν εἰς τὸν θρόνον τὸν γηραιὸν καὶ ἀδρανῆ Μιχαὴλ ΣΤ' τὸν ἐπονομαζόμενον Στρατιωτικόν. Ἀλλὰ τότε ἡ στρατιωτικὴ μερὶς ἐξηγέρθη καὶ κατώρθωσε μετ' ὀλίγους μῆνας νὰ ἀναβιβάσῃ εἰς τὸν θρόνον τὸν γενναῖον στρατιωτικὸν ἄνδρα Ἰσαάκιον Κομνηνόν.

Ὁ Ἰσαάκιος ἐταπείνωσε μὲν ὀπωσδήποτε τοὺς πολιτικούς, ἀλλὰ βαρυνθεὶς ἐκ τῆς μεγάλης καὶ ἐπιμόνου ἀντιδράσεως αὐτῶν μετὰ διετῆ βασιλείαν παρητήθη, ἀφῆκε δὲ τὸν θρόνον εἰς τὸν Κωνσταντῖνον Δούκαν, ἀρχαῖόν του σύντροφον ἐν τῷ στρατῷ, ἀλλ' ἀφωσιωμένον εἰς τὴν μερίδα τῶν πολιτικῶν. Ἐπὶ τῆς βασιλείας αὐτοῦ ἐπεκράτησαν τελείως οἱ πολιτικοί, ὁ δὲ στρατὸς παρημελήθη καὶ περιήλθεν εἰς παραλυσίαν, ἐν ᾧ εἴπερ ποτε ἄλλοτε εἶχεν ἀνάγκην ἐνισχύσεως, διότι νέος πολέμιος ἠπέλει τὴν Μ. Ἀσίαν, οἱ καλούμενοι Σελτζοῦκοι Τούρκοι.

Εἶδομεν προηγουμένως ὅτι τὸ Ἀραβικὸν κράτος ἐπὶ τῆς Μακεδονικῆς δυναστείας εἶχε παρακμάσει καὶ ἐξασθενήσει. Ἀλλὰ δὲν παρήκμασε καὶ ὁ Μωαμεθανισμός. Οἱ Πέρσαι μάλιστα, οἱ ὁποῖοι εἶχον μὲν ἀναγκασθῆ νὰ δεχθῶν τὸν μωαμεθανισμόν, ἀλλὰ δὲν ἀπέβαλον καὶ τὴν ἐθνικὴν τῶν συνειδήσιν, κατὰ τοὺς χρόνους τούτους ἀνέκυψαν καὶ ἔδρυσαν πολλὰ μωαμεθανικὰ περσικὰ κράτη. Τὰ κράτη ὅμως ταῦτα προώδευσαν μὲν πνευματικῶς καὶ παρήγαγον ποίησιν θαυμασίαν, ἀλλὰ δὲν ὑπῆρξαν κατακτητικά. Τὴν κατακτητικὴν ὁρμὴν τοῦ μωαμεθανισμοῦ ἐκληρονομήσεν ἄλλος νέος καὶ πο' ἐμικώτερος λαός, ὁ τουρκικός.

Μία τουρκικὴ φυλὴ, ὀνομαζομένη ἀπὸ τοῦ ἀρχηγοῦ αὐτῆς Σελτζοῦκου σελτζουκική, ἐκ τῶν παρὰ τὴν Κασπίαν θάλασσαν οἰκισεῶν τῆς εἰσέδυσεν εἰς τὰς περσικὰς χώρας. Οἱ Σελτζοῦκοι ἤ ἤδη πρότερον ἢ τῶρα ἀσπασθέντες τὸν Μωαμεθανισμόν κατέλυσαν τὰ διάφορα περ-

σικὰ κράτη καὶ ἔδρυσαν μέγα μωαμεθανικὸν τουρκικὸν κράτος ὑπὸ ἡγεμόνας ὀνομαζομένους σουλτάνους. Τὸ τουρκικὸν τοῦτο κράτος ἀνεξωγόνησεν εἰς τὴν Ἀσίαν τὸν μωαμεθανισμόν.

Μὲ τὴν Ἑλληνικὴν Αὐτοκρατορίαν οἱ Σελτζοῦκοι συνεκρούσθησαν κατὰ πρῶτον ἐπὶ Κωνσταντῖνου τοῦ Μονομάχου. Κατ' ἀρχὰς κατέλαβον μέρος τῆς Ἀρμενίας. Τώρα δὲ μετ' ἀρχηγὸν τὸν Ἀρπ-Ἀρσλάν ἤρχισαν νὰ εἰσβάλλουν εἰς τὴν Μ. Ἀσίαν. Ὁ Κωνσταντῖνος Δούκας ἀπεδείχθη ἀνίκανος νὰ ἀντιταχθῆ κατ' αὐτῶν. Εὐτυχῶς οὗτος μετ' ὀλίγον ἀπέθανεν (1067), ἡ δὲ σύζυγός του Εὐδοκία ἢ ἐπίτροπος τῶν ἀνηλίκων τέκνων του πιεζομένη ὑπὸ τῆς κοινῆς γνώμης συνεζεύχθη μετ' ἀριστον στρατιωτικὸν ἄνδρα, τὸν Ῥωμανὸν Διογένην. Ὁ Ῥωμανὸς πράγματι ἐδικαίωσε τὰς ἐπ' αὐτοῦ προδοκίας. Συγκροτήσας στρατὸν ἐκμισθοφόρων Νορμανδῶν καὶ ἄλλων βαρβάρων ἀγωνίζετο πρὸς τοὺς Τούρκους ἐπὶ τρία ἔτη καὶ ἀπωθεῖ αὐτοὺς πέραν τῶν ὄριων τῆς Μ. Ἀσίας. Ἀλλ' εἰς μίαν μάχην εἰς τὴν Ἀρμενίαν ἠττηθεὶς συλλαμβάνεται αἰχμάλωτος (1071). Ὁ Ἀρπ-Ἀρσλάν ἐφέρθη γενναιοφρόνως πρὸς τὸν γενναῖον ἀντίπαλόν του. Περιποιηθεὶς διὰ βασιλικῶν τιμῶν τὸν Ῥωμανὸν συνωμολόγησε μετ' αὐτοῦ εἰρήνην καὶ ἐδέχθη νὰ παραιτηθῆ ὅλης τῆς Μ. Ἀσίας μετ' ἡν ὑπόσχεσιν ἐκ μέρους τοῦ Ῥωμανοῦ γενναίας χρηματικῆς ἀποζημιώσεως.

Ἀλλ' ἡ ἐν Κων)πόλει μερὶς τῶν πολιτικῶν μαθοῦσα τὴν αἰχμαλωσίαν τοῦ Ῥωμανοῦ κηρύττει αὐτὸν ἐκπτώτον τοῦ θρόνου καὶ ἀναγορεύει βασιλέα τὸν πρεσβύτερον υἱὸν τοῦ Ῥωμανοῦ Μιχαὴλ Ζ'. Συγχρόνως δὲ πέμπει στρατιωτικὴν δύναμιν κατὰ τοῦ ἐπιστρέφοντος Ῥωμανοῦ. Ὁ Ῥωμανὸς παραδίδεται μετ' ὅρον τῆς ἀσφαλείας τῆς ζωῆς του, ἀλλὰ συλληφθεὶς τυφλοῦται καὶ ἐκ τοῦ παθήματος ἀποθνήσκει.

Ἡ βασιλεία τοῦ Μιχαὴλ ὑπῆρξεν ἀθλιωτάτη. Ἐν ᾧ αὐτὸς ἀσχολεῖται εἰς τὴν σύνθεσιν στίχων, τὸ κράτος κυβερνᾷ ὁ σοφώτατος εἰς τὰ γράμματα, ἀλλ' ἀνικανώτατος κυβερνήτης Μιχαὴλ ὁ Ψελλός, ὁ διδάσκαλός του. Ἐν τῷ μεταξὺ δὲ οἱ Σελτζοῦκοι Τούρκοι εἰσβάλλουν εἰς τὴν Μ. Ἀσίαν καὶ κυριεύουν αὐτὴν σχεδὸν ὅλην.

Τὸ κράτος περιήλθεν εἰς δεινὴν θέσιν. Κατὰ τὰ 50 ἔτη, τὰ ὁποῖα παρήλθον ἀπὸ τοῦ θανάτου τοῦ Βασιλείου τοῦ Βουλγαροκτόνου, καὶ κατὰ τὰ ὁποῖα διηύθυνε τὰ τοῦ κράτους ἢ μερὶς τῶν πολιτικῶν, ἡ ἔκτασις τῆς Αὐτοκρατορίας εἶχεν ἐλαττωθῆ εἰς τὸ ἥμισυ. Οἱ στρατιωτικοὶ ἐξεγείρονται καὶ ἐπαναστατοῦν, ἀλλ' ἐρίζουν μεταξὺ τῶν περὶ τοῦ

θρόνου. Ἐπὶ τέλους τὸ 1081 καταλαμβάνει ὀριστικῶς αὐτὸν ὁ ἀνεψιὸς τοῦ Ἰσαακίου τοῦ Κομνηνοῦ Ἀλέξιος ὁ Κομνηνός.

2. Οἱ Κομνηνοί.

Ὁ Ἀλέξιος Κομνηνός ἔγινεν ὁ πραγματικὸς ἰδρυτὴς τῆς δυναστείας τῶν Κομνηνῶν. Εἰς τὴν δυναστείαν ταύτην ἀνήκουν οἱ κατὰ σειρὰν βασιλεύσαντες Ἀλέξιος (1081-1118), Ἰωάννης (1118-1143), Μανουὴλ (1143-1180), Ἀλέξιος Β' (1180-1183) καὶ Ἀνδρόνικος (1183-1185).

Ὅταν ἀνῆλθεν εἰς τὸν θρόνον ὁ Ἀλέξιος, τὸ κράτος εὗρισκετο εἰς τὸ χεῖλος τῆς καταστροφῆς. Οἱ τρεῖς πρῶτοι Κομνηνοὶ κατώρθωσαν ὄχι μόνον νὰ σώσουν αὐτὸ ἀπὸ τῆς καταστροφῆς, ἀλλὰ καὶ νὰ προσδώσουν εἰς τὴν Αὐτοκρατορίαν λάμπην μεγάλην. Βεβαίως δὲν ἔφεραν, οὐδ' ἦτο δυνατόν νὰ φέρουν τὸ κράτος εἰς τὴν ἐπὶ τοῦ Βασιλείου τοῦ Β' ἀκμήν. Ἀλλ' ὅμως ἡ συνετὴ διοίκησις των, ἡ ἀνδρεία των, ἡ διπλωματικὴ ἱκανότης των ἔδωκαν εἰς τὸ κράτος νέαν ζωὴν καὶ ἔκαμαν, ὥστε νὰ δυνηθῇ τοῦτο ν' ἀντιτεχθῇ ὄχι μόνον εἰς τοὺς ἕξ ἀνατολῶν ἔχθρους, ἀλλὰ καὶ εἰς τοὺς πολὺ ἐπικινδυνότερους ἐκείνων νέους ἐκ τῆς Δύσεως ἐμφανισθέντας ἔχθρους, τοὺς Νορμανδοὺς καὶ τοὺς Σταυροφόρους.

3. Ἀλέξιος Α'.

Ὅταν ὁ Ἀλέξιος ἀνῆλθεν εἰς τὸν θρόνον, ἦτο νεανίας 24 ἐτῶν. Ἐν τούτοις ἦτο ἤδη ἐπιφανής. Καταγόμενος ἐκ μεγάλης στρατιωτικῆς οἰκογενείας εἶχε μέχρι τοῦδε πολλάκις διακριθῆ ὡς στρατηγὸς καὶ ἦτο ἀγαπητὸς εἰς τὸν λαόν. Ἀνελθὼν δὲ εἰς τὸν θρόνον κατώρθωσε νὰ συνταχθῇ μετ' αὐτοῦ ὄχι μόνον ἡ στρατιωτικὴ ἀριστοκρατία, ἀλλὰ καὶ ἡ μερὶς τῶν πολιτικῶν. Οἱ πολιτικοὶ ἄνδρες κατενόησαν ἐπὶ τέλους ὅτι, ὅπως εἶχον τὰ τοῦ κράτους, ἔπρεπε, διὰ τὰ σωθῆ τοῦτο, νὰ ὑποταχθῶν εἰς ἡγεμόνα ἰσχυρότερον τῶν Δουκῶν καὶ ἔκτοτε ἔπαυσαν τὴν ἀντιπολιτευσίν αὐτῶν εἰς τοὺς στρατιωτικοὺς.

Μετὰ τοῦτο ὁ Ἀλέξιος ἔμελλε νὰ παρασκευασθῇ διὰ νὰ ἐκδιώξῃ τοὺς ἐν Μ. Ἀσίᾳ Τούρκους. Καὶ τὸ πρῶγμα δὲν θὰ ἦτο δύσκολον διὰ τὸν Ἀλέξιον ἔχοντα μεγάλην καὶ στρατηγικὴν καὶ πολιτικὴν δεξιότητα. Ἐκ τῶν εὐρωπαϊκῶν ἐπαρχιῶν τοῦ κράτους ἠδύνατο νὰ συγκροτηθῇ στρατὸς ἀξιόλογος. Οἱ δὲ χρηματικοὶ πόροι καὶ τῶν ἐπαρχιῶν τούτων καὶ τῆς Κων)πόλεως ἦσαν ἄφθονοι, Δυστυχῶς δὲν ἐπέτρεψαν εἰς αὐ-

τὸν τοῦτο ἄλλα γεγονότα. Νέοι φοβεροὶ πολέμοι ἐκ τῆς Δύσεως ἀναγγέλλονται ὅτι ἐπέρχονται κατὰ τῶν εὐρωπαϊκῶν χωρῶν τοῦ κράτους, οἱ Νορμανδοί. Ὁ Ἀλέξιος ἀναγκάζεται νὰ στρέψῃ εἰς αὐτοὺς ὄλην του τὴν προσοχὴν.

4. Ἐπιδρομὴ τῶν Νορμανδῶν.

Εἶδομεν ἤδη προηγουμένως, ὅτι οἱ Νορμανδοὶ κατὰ τὰς ἀρχὰς τῆς ΙΑ' ἑκατοντ. ἐπωφεληθέντες ἐκ τῶν ἀνωμαλιῶν, εἰς τὰς ὁποίας εὗρισκετο τὸ ἐλληνικὸν κράτος, κατέλαβον σχεδὸν ὄλην τὴν κάτω Ἰταλίαν. Κατόπιν ὁ τὸ 1057 γενόμενος ἀρχηγὸς αὐτῶν Ροβέρτος, ὁ διὰ τὴν πανουργίαν αὐτοῦ ἐπονομασθεὶς Γυῖσκάρδος, κατορθώσας νὰ ἐπιτύχῃ τὴν ἠθικὴν σύμπραξιν τοῦ πάπα ὄχι μόνον συνεπλήρωσε τὴν κατὰ τὴν ὄλην τῆς κάτω Ἰταλίας μέχρι τῶν ὄριων τοῦ παπικοῦ κράτους, ἀλλὰ καὶ κατέκτησε τὴν Σικελίαν ἀπὸ τῶν Ἀράβων. Τώρα δὲ ἔστρεψε τὸ βλέμμα του καὶ εἰς τὰς εὐρωπαϊκὰς ἐπαρχίας τοῦ ἐλληνικοῦ κράτους. Παρασκευάσας λοιπὸν στρατὸν ἐκ 30 χιλ. ἀνδρῶν καὶ στόλον ἐξ 150 μεγάλων πλοίων ἐπέρχεται κατὰ Ἰούνιον τοῦ 1081 ἐναντίον τῆς Κερκύρας, κυριεύει αὐτήν, περὶ τὰ μέσα δὲ Ἰουλίου πλεύσας εἰς Δυρράχιον ἀποβιβάζεται καὶ πολιορκεῖ αὐτό.

Ἀλλὰ καὶ ὁ Ἀλέξιος δὲν ἔμεινεν ἀργός. Τὸ ἐλληνικὸν κράτος κατὰ τὰ τελευταῖα τῶν ἀνωμαλιῶν ἔτη εἶχε χάσει τὸ περισσότερον μέρος καὶ τῆς ναυτικῆς καὶ τῆς περὶ τῆς δυνάμεώς του. Καὶ τὸν μὲν περὶ τὸν στόλον ἠλιθίζεν ὁ Ἀλέξιος ὁπωσδήποτε νὰ ἀναπληρώσῃ. Δὲν εἶχεν ὅμως ὁμοίως τὸ πρῶγμα καὶ διὰ τὸ ναυτικόν. Ἐλείπεν ὁ ἀπαιτούμενος χρόνος καὶ οἱ πόροι. Προκειμένου λοιπὸν νὰ πολεμήσῃ ἐναντίον ἔχθρου ἔχοντος ἰσχυρὸν στόλον ἐζήτησε τὴν συνδρομὴν τῶν Ἐνετῶν. Ἐπειδὴ δὲ δὲν εἶχε χρήματα νὰ πληρώσῃ τὴν συνδρομὴν των, ἠναγκάσθη νὰ παραχωρήσῃ εἰς αὐτοὺς ὑπέρογκα ἐμπορικὰ προνόμια. Παραχώρησε δηλ. εἰς τοὺς Ἐνετοὺς ὀλόκληρον τμήμα τοῦ λιμένος τοῦ Πέραν ἐν Κων)πόλει ὡς κτήμα αὐτῶν ἀναπαλλοτριῶτον μετὰ τῶν ἐν αὐτῷ ἀποβαθρῶν, οἰκιῶν, ἐργοστασίων, ἀποθηκῶν καὶ ἐκκλησιῶν καὶ ἐπέτρεψεν εἰς τοὺς ἐκεῖ διαμένοντας νὰ ἀποτελοῦν ἰδίαν κοινότητα ἀνεξάρτητον, ἣτις σὺν τῷ χρόνῳ ἀπέβη κράτος ἐν κράτει. Ὅμοια παραχώρησις ἰδιαίτερον τμήματος ἔγινε καὶ εἰς ὅλας τὰς ἄλλας πόλεις τοῦ κράτους, ὅπου ἠθέλον ζητήσῃ τοῦτο οἱ Ἐνετοί. Τέλος ἐπετροπή εἰς τοὺς Ἐνετοὺς νὰ ἐμπορεύωνται καθ' ὅλον τὸ κράτος χωρὶς νὰ

καταβάλουν κανένα τελωνιακόν, λιμενικόν ἢ ἄλλον οἰονδήποτε φόρον. Τὰ προνόμια ταῦτα ἀπέβησαν δλέθρια εἰς τὸ κράτος. Ὅχι μόνον ἀπεστερήθη τοῦτο ἐκτοτε ἀξιολόγου μέρους τῶν εἰσπράξεών του, ἀλλὰ καὶ αἱ κατὰ μικρὸν πανταχοῦ τοῦ κράτους ἰδρυθεῖσαι ἐνετικά ἀποικίαι παρεσκευάσαν τὴν μετὰ 120 ἔτη κατάλυσιν αὐτοῦ. Καὶ δὲν δυνάμεθα τοῦλάχιστον νὰ εἴπωμεν ὅτι διὰ τῶν θυσιῶν αὐτῶν ἐσώθη τότε τὸ κράτος. Εἶναι ἀληθές ὅτι οἱ Ἕλληνες διὰ τῆς συμμαχίας τῶν Ἐνετῶν ἐθαλασσοκράτησαν, ἀλλὰ καὶ δὲν ἠμπόδισαν τὸν Ῥοβέρτον νὰ διαπεράσῃ τὸ Ἀδριατικὸν πέλαγος, καὶ ἐπὶ τέλους ὁ ἀγὼν δὲν ἐκρίθη κατὰ θάλασσαν, ἀλλὰ κατὰ ξηράν. Αἱ παραχωρήσεις λοιπὸν αὐταὶ ὑπῆρξαν μέγα σφάλμα τοῦ Ἀλεξίου. Ἄλλ' ἐπανερχόμεθα εἰς τὰς προπαρασκευὰς τοῦ Ἀλεξίου.

Ὁ Ἀλέξιος ἔπρεπε νὰ διοργανώσῃ καὶ στρατὸν καὶ καὶ πρὸς τοῦτο εἶχεν ἀνάγκην χρημάτων. Ἄλλ' ἡ ἐσωτερικὴ ἐπὶ τῶν προκατόχων του διοίκησις εὐρίσκετο εἰς τοιαύτην παραλυσίαν, ὥστε αἱ τακτικαὶ εἰσπράξεις δὲν ἦτο δυνατόν νὰ ἐπαρκέσουν. Ἐδέησε λοιπὸν νὰ καταφύγῃ εἰς ἐκτάκτους συνδρομὰς. Ὅλοι οἱ συγγενεῖς τοῦ βασιλέως καὶ ὅλοι οἱ μεγιστᾶνες κατέθεσαν τὸ πλεῖστον μέρος τῆς ἰδίας περιουσίας καὶ ἐπὶ τέλους ἐπέβαλε χεῖρα ὁ Ἀλέξιος, ὡς ἄλλοτε ὁ Ἡράκλειος, καὶ ἐπὶ τῶν ἐκκλησιαστικῶν θησαυρῶν. Οὕτω συναθροίσας ἀρκετοὺς πόρους παρεσκευάσεν ἱκανὸν στρατὸν. Διὰ νὰ στρέψῃ δὲ ὅλην του τὴν προσοχὴν πρὸς Δ. συνωμολόγησε σπονδὰς πρὸς τοὺς ἐν Μ. Ἀσίᾳ Τούρκους, οἱ ὅποιοι εἶχον προσελάσει μέχρι Κυζίκου καὶ Νικαίας.

Ἐν τῷ μεταξὺ ὁ Ῥοβέρτος ἐπολιόρκει τὸ Δυρράχιον. Ἄλλ' ὁ ἐνετικὸς στόλος μετὰ τοῦ ἑλληνικοῦ νικήσαντες καὶ καταστρέψαντες τὸν στόλον τοῦ Ῥοβέρτου τροφοδοτοῦσιν αὐτό, συνάμα δέ, ἐπειδὴ θαλασσοκρατοῦν, ἀποκόπτουν πᾶσαν συγκοινωνίαν αὐτοῦ μετὰ τῆς Ἰταλίας. Ἡ θέσις τοῦ Ῥοβέρτου δὲν ἦτο καλὴ. Ἀφ' ἐνὸς μὲν τὸ Δυρράχιον ἐνισχυθὲν ἀντέτασεν εἰς τοὺς Νορμανδοὺς κρατερὰν ἀντίστασιν, ἀφ' ἑτέρου δὲ ἠγγέλλετο ἡ προσέγγισις αὐτοῦ τοῦ Ἀλεξίου μετὰ πολυαριθμοῦ στρατοῦ. Ἐν τούτοις ὁ Ῥοβέρτος ἦτο ἀπτόητος καὶ ἐπιμένει εἰς τὴν πολιορκίαν τοῦ Δυρραχίου. Τέλος ὁ Ἀλέξιος προπαρασκευασθεὶς φθάνει εἰς Δυρράχιον. Ἐδῶ ὁ Ἀλέξιος διαπράττει φοβερὸν σφάλμα. Ἐπρεπε νὰ ἀποκλείσῃ τὸν Ῥοβέρτον εἰς τὴν παραλίαν ἐκείνην τῆς Ἰλλυρίας καὶ οὕτω νὰ τὸν ἐξαναγκάσῃ νὰ παραδοθῇ. Ἀντὶ τούτου ὁμοῦ παρασυρόμενος ὑπὸ τε τοῦ ἰδίου πολεμικοῦ νεανικοῦ μένους καὶ τῶν περὶ αὐτὸν γενναίων νέων ἀποφασίζει νὰ ἀγωνισθῇ κατὰ τῶν Νορ-

μανδῶν. Ἄλλ' ὁ στρατὸς τῶν Νορμανδῶν ἦτο μὲν ὀλιγώτερος τοῦ στρατοῦ τοῦ Ἀλεξίου, ἀπετελεῖτο ὁμοῦ ἐξ ἀνδρῶν ἠσκημένων περὶ τὰ πολεμικά. Τοῦναντίον ὁ στρατὸς τοῦ Ἀλεξίου δὲν εἶχε προφθάσει νὰ ἀρκηθῇ. Μὲ ὅλην λοιπὸν τὴν ἀνδρείαν, τὴν ὁποίαν ἔδειξε καὶ ὁ Ἀλέξιος καὶ οἱ περὶ αὐτόν, ὁ ἑλληνικὸς στρατὸς ἠττᾶται κατὰ κράτος. Μετ' ὀλίγον καὶ τὸ Δυρράχιον πίπτει εἰς χεῖρας τῶν Νορμανδῶν καὶ ὁ Ῥοβέρτος γίνεται κύριος τῆς Ἰλλυρίας καὶ μέρους τῆς Μακεδονίας. Μετὰ τοῦτο ὁ Ῥοβέρτος ἐκραγεῖσις εἰς Ἰταλίαν στάσεως ἀναγκάζεται νὰ ἐπιστρέψῃ ἐκεῖ, ἀφίνει δὲ εἰς τὴν Ἑλληνικὴν χερσόνησον τὸν υἱὸν τοῦ Βοημοῦνδου.

Ὁ Βοημοῦνδος ἐξηκολούθησε τὴν προέλασιν. Κυριεύει τὰ Ἰωάννινα καὶ τὴν Ἄρταν, προχωρεῖ εἰς τὴν Θεσσαλίαν καὶ ἐπέρχεται κατὰ τῆς ὀχυρᾶς Λαμίας. Ἄλλ' ἤδη ὁ Ἀλέξιος εἶχεν ἀνασυγκροτήσῃ τὸν στρατὸν του. Ἐπέρχεται λοιπὸν κατὰ τοῦ Βοημοῦνδου καὶ κατανικᾷ αὐτόν (1083) περὶ τὴν Λάρισαν. Ὁ Βοημοῦνδος ὑποχωρεῖ κακῶς ἔχων εἰς Καστορίαν. Ἐδῶ ὁ στρατὸς του μὴ πληρωνόμενος στασιάζει καὶ ὁ Βοημοῦνδος ἀναγκάζεται νὰ ἀπέλθῃ εἰς Ἰταλίαν, ἵνα κομίσῃ χρήματα. Ταῦτα μαθὼν ὁ Ἀλέξιος ἔρχεται εἰς τὴν Καστορίαν, πολιορκεῖ καὶ ἐπὶ τέλους κυριεύει αὐτήν. Ὁ Νορμανδικὸς στρατὸς διαλύεται. Μέρος μὲν αὐτοῦ κατατάσσεται εἰς τὸν στρατὸν τοῦ Ἀλεξίου, μέρος δὲ ἐπιστρέφει εἰς τὴν Ἰταλίαν. Μετὰ τοῦτο τὸ Δυρράχιον καὶ ὅλα τὰ παράλια τῆς Ἰλλυρίας φρούρια ἀνακτῶνται ὑπὸ τοῦ Ἀλεξίου.

Μετὰ τὴν ἀπόκρουσιν τῆς ἐπιδρομῆς τῶν Νορμανδῶν ὁ Ἀλέξιος καταγίνεται εἰς τὴν ἐσωτερικὴν ἀναδιοργάνωσιν τοῦ κράτους, εἰς τὴν βελτίωσιν τοῦ στρατοῦ καὶ τοῦ στόλου καὶ εἰς τὴν ἐμφύχωσιν τῆς τέχνης, τῆς ἐπιστήμης καὶ τοῦ ἐμπορίου, καὶ ἐτοιμάζεται νὰ ἐπέλθῃ κατὰ τῶν ἐν Ἀσίᾳ Τούρκων. Ἀλλὰ μετ' οὐ πολὺ ἄλλος κίνδυνος προκύπτει πάλιν εἰς τὸ μέσον ἐκ δυσμῶν, ἡ πρώτη σταυροφορία.

δ. Ἡ πρώτη σταυροφορία.

Σταυροφορία ὠνομάσθησαν εἰς τὴν Ἱστορίαν αἱ ἐκστρατεῖαι, αἱ ὁποῖαι ἐγίναν ὑπὸ τῶν λαῶν τῆς Δύσεως πρὸς ἀπελευθέρωσιν τῶν Ἁγίων τόπων ἀπὸ τῶν κατεχόντων αὐτοὺς Μωαμεθανῶν. Ἀνεκαθεν ἐθεωρεῖτο ὡς πρᾶξις εὐσεβῆς ἢ μετὰβασις εἰς Παλαιστίνην πρὸς προσκύνησιν τῶν τόπων, ὅπου οἱ πόδες τοῦ Κυρίου ἐπάτησαν. Καὶ ἐν ὅσῃ μὲν τὰς χώρας ταύτας κατεῖχον οἱ Ἄραβες, δὲν παρενεβάλλοντο

πολλά εμπόδια εἰς τοὺς προσκυνητάς. Ἀφ' οὗτου ὁμοῦ κατέλαβον αὐτάς οἱ Σελτζοῦκοι Τούρκοι, οἱ προσκυνηταὶ κατεδιώκοντο καὶ ὑφίσταντο πολλὰς ταλαιπωρίας. Ἐννοεῖται δὲ ὅτι οἱ προσκυνηταὶ οὗτοι ἐπιστρέφοντες εἰς τὴν Εὐρώπην διηγοῦντο τὰ παθήματά των. Ἐκ τούτου μεγάλη ἀγανάκτησις ἐπεκράτει μεταξὺ τῶν χριστιανῶν τῆς Δύσεως ἐναντίον τῶν Μωαμεθανῶν. Ἦρχισεν ὅθεν νὰ σχηματίζεται ἡ ἰδέα ὅτι ἔπρεπεν οἱ χριστιανοὶ τῆς Δύσεως νὰ ἐκστρατεύσουν διὰ νὰ ἀπελευθερώσουν τοὺς Ἁγίους τόπους.

Τὴν ἰδέαν ταύτην ὑπέθαλλον καὶ οἱ πάπαι. Ἐσκέπτοντο ὅτι μία τοιαύτη ἐκστρατεία ἀναγκαίως θὰ ἐτίθετο ὑπὸ τὴν ὑπερτάτην ἀρχηγίαν αὐτῶν. Ἐπομένως οἱ λαοὶ καὶ οἱ ἡγεμόνες τῆς Εὐρώπης, οἱ ὅποιοι θὰ ἀνελάμβανον τὴν ἐπιχείρησιν, θὰ ὁμολόγουν κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον τὴν ὑπερτάτην ὄχι μόνον ἐκκλησιαστικὴν, ἀλλὰ καὶ πολιτικὴν ἡγεμονίαν τοῦ ἀρχιερέως τῆς Ρώμης. Ἐξ ἄλλου ἡ ἐκστρατεία ἐκείνη, ἐπειδὴ κατ' ἀνάγκην θὰ διήρχετο διὰ τοῦ Ἀνατολικοῦ κράτους, θὰ συνετέλει ἴσως καὶ εἰς τὴν ἐκκλησιαστικὴν τοῦλάχιστον ὑποταγὴν αὐτοῦ. Ὅτε λοιπὸν μοναχὸς τις, Πέτρος ὁ Ἐρημίτης, ἐπιχειρήσας (1091) ἀποδημίαν εἰς τοὺς Ἁγίους τόπους καὶ μὴ δυνηθεὶς νὰ κατορθώσῃ τοῦτο ἐπέστρεψε καὶ διηγεῖτο τὰ δεινοπαθήματά του ἐκ μέρους τῶν Τούρκων, ὁ τότε πάπας Οὐρβανὸς ὁ Β' ἐπωφεληθεὶς ἐκ τούτου ἀπέστειλε καὶ τοῦτον καὶ ἀπειροὺς ἄλλους μοναχοὺς ἀνά τὴν Εὐρώπην ὅλην, ἵνα κηρύξουν ἐν δυνάμει αὐτοῦ ἱερὸν πόλεμον ἐναντίον τῶν ἀπίστων.

Τὸ κήρυγμα ἔνεκα τῆς ἐξεγέρσεως τῶν πνευμάτων, ἡ ὁποία ἐπεκράτει κατὰ τοῦ μωαμεθανισμοῦ, ἐπέτυχε λαμπρῶς. Εἰς τὴν σύνοδον, τὴν ὁποίαν ὁ Οὐρβανὸς συνεκάλεσεν εἰς Κλερμόν τῆς Γαλλίας, συνέρρευσαν ἄπειρα πλήθη κληρικῶν καὶ λαϊκῶν. Ἐκεῖ ὁ πάπας λαλήσας εἰς τὸ πλῆθος ἐνέπνευσεν εἰς ὅλους μέγαν ἐνθουσιασμόν καὶ ἐλήφθη κοινὴ ἀπόφασις περὶ τοῦ ἱεροῦ πολέμου. Ὁρίσθη τότε, ἵνα ὅλοι, ὅσοι θὰ μετᾶσχον τῆς ἐκστρατείας, φέρουν ἐρυθρὸν σταυρὸν ἐπὶ τοῦ δεξιοῦ ὤμου, ἐξ οὗ καὶ ἐκλήθησαν σταυροφόροι, νὰ ἐκστρατεύσουν δὲ εὐθὺς ὡς ἤθελεν ἐτοιμασθῆ ἕκαστος τῶν ἡγεμόνων ἐκ τῆς πατρίδος του, καὶ νὰ συγκεντρωθοῦν ὅλοι εἰς τὴν Κων(σταντινούπολιν).

Καὶ ἀμέσως μὲν ἐξεκίνησαν ἄπειρα ἄτακτα σίφη ὑπὸ τὴν ἀρχηγίαν τοῦ Πέτρου τοῦ Ἐρημίτου καὶ ἄλλων μοναχῶν. Τὰ κύρια ὁμοῦ σταυροφορικὰ στρατεύματα τῶν ἡγεμόνων καὶ ἱποποτῶν ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον Γάλλων καὶ Νορμανδῶν ἐξεκίνησαν τὸ ἐπόμενον ἔτος (1096). Ἦσαν δὲ οἱ ἐπισημότεροι τῶν ἀρχηγῶν τούτων : ὁ ἐκ Λοθαριγγίας Γο-

δοφρεῖδος ὁ Βουϊλλῶνος, ὁ ὁποῖος καὶ ὠνομάσθη Νέστωρ τῆς ἐκστρατείας διὰ τὴν ἡλικίαν, τὴν ἀνδρείαν καὶ τὴν σύνεσιν. Ῥοβέρτος ὁ δούξ τῆς Γαλλικῆς Νορμανδίας. Ῥοβέρτος ὁ κόμης Φλανδρίας, ἀδελφὸς τοῦ βασιλέως τῆς Γαλλίας. Ῥαϋμόνδος ὁ κόμης Τολώσης. Βοημοῦνδος ὁ υἱὸς τοῦ Ῥοβέρτου Γυϊσκάρδου μετὰ τοῦ πολυθρυλήτου διὰ τὴν ἀνδρείαν του ἀνεσιοῦ του Ταγκρέδου· καὶ ὡς ἐπίτροπος τοῦ πάπα ὁ ἐπίσκοπος Ἀδεΐμαρος. Ὑπὸ τοὺς ἀρχηγούς τούτους ἐτάχθησαν ἄπειρα πλήθη ἱποποτῶν καὶ μαχητῶν ἐν γένει ἐξ ὅλης τῆς Εὐρώπης, εἰς τὴν ὁποίαν ἄπειρος εἶχεν ἐγερθῆ ἐνθουσιασμός διὰ τὴν ἐπιχείρησιν. Ὅλοι ὁμοῦ οἱ ἐκστρατεύσαντες δὲν ἀφωσιώθησαν εἰς τὸ μέγα κίνημα μόνον ἐκ θρησκευτικῶν αἰσθημάτων. Πολλοὶ μετέσχον αὐτοῦ ἐκ πάθους πρὸς τὰς περιπετείας καὶ τὰς μάχας, ἄλλοι διὰ νὰ ζητήσουν τύχην, ἄλλοι διὰ νὰ μὴ ἐγκαταλείρουν τοὺς φίλους, ἄλλοι διὰ νὰ μὴ θεωρηθοῦν ἀνανδροὶ καὶ ὄχι ὀλίγοι διὰ νὰ διαρῦγουν τοὺς δανειστάς των.

Πρῶτοι κατέφθασαν πρὸ τῆς Κων(σταντινούπολεως) τὰ ὑπὸ τοὺς μοναχοὺς ἀσύντακτα σίφη τῶν σταυροφόρων, ἀφ' οὗ καθ' ὅδον ἐξετροπήσαν εἰς ποικίλας λεηλασίας καὶ ἀταξίας καὶ ἀρκετὰ ἔδεκατίσθησαν ὑπὸ τῶν κατοίκων τῶν μερῶν, διὰ τῶν ὁποίων διήλθον. Ὅταν ἐφθασαν πρὸ τῆς Κων(σταντινούπολεως), ὁ αὐτοκράτωρ Ἀλέξιος συνεβούλευσεν αὐτοὺς νὰ μὴ διαπεραιωθοῦν εἰς τὴν Ἀσίαν, πρὶν φθάσουν καὶ οἱ ἄλλοι σταυροφόροι. Αὐτοὶ ὁμοῦ ἐπέμειναν καὶ ἤρχισαν νὰ κάμνουν καὶ ἐδῶ χειρότερα ἐκείνων, τὰ ὁποῖα διέπραξαν καθ' ὅδον. Δὲν ἤρκοῦντο μόνον εἰς τὸ νὰ λεηλατοῦν τὰς ἐπαύλεις καὶ τὰ παλάτια τὰ εἰς τὰ πέριξ τῆς Κων(σταντινούπολεως), ἀλλὰ καὶ ἔθετον πῖρ εἰς αὐτά, ἐληλάτουν τὰς ἐκκλησίας καὶ ἀφήρουν ἀπ' αὐτῶν καὶ αὐτὸν τὸν μόλυβδον τῆς στέγης. Εἶναι εὐκόλον νὰ ἐννοήσωμεν, ὁποίαν πικρίαν καὶ δυσπιστίαν ἡ διαγωγή αὕτη τῶν πρώτων σταυροφόρων ἐνέπνευσεν εἰς τὸν αὐτοκράτορα Ἀλέξιον. Ἀμέσως ἔσπευσε νὰ παράσχη εἰς αὐτοὺς πλοῖα διὰ νὰ διαπεραιωθοῦν εἰς τὴν ἀπέναντι ἀκτὴν τῆς Ἀσίας, ὅπου, ὡς ἦτο ἐπόμενον, ἐξολοθρευθήσαν ὑπὸ τῶν Τούρκων.

Μετ' ὀλίγον ἤρχισαν νὰ καταφθάνουν τὸ ἐν μετὰ τὸ ἄλλο πρὸ τῆς Κων(σταντινούπολεως) τὰ κυρίως σταυροφορικὰ στρατεύματα μὲ περισσοτέραν βεβαίως τάξιν, ἀλλὰ πάντοτε μεγάλας ἐπιφέροντα καταστροφὰς εἰς τὰς χώρας τοῦ ἑλληνικοῦ κράτους, διὰ τῶν ὁποίων διήρχοντο. Πρὸς τοὺς ἀρχηγούς αὐτῶν ὁ Ἀλέξιος συμπεριφέρθη μετὰ πολλῆς διπλωματικῆς ἐπιδειξιότητος. Οὗτοι κατενόησαν ὅτι ἀνευ τῆς συμπαράξεως τοῦ Ἀλε-

ξίου δὲν ἠδύναντο νὰ φέρουν εἰς πέρας τὴν ἐπιχείρησίν των. Διὰ τῶν χωρῶν αὐτοῦ διήλθον. Διὰ τῶν πλοίων αὐτοῦ ἐμελλεν νὰ περάσουν εἰς τὴν Ἀσίαν. Δι' ἑλληνικῶν στρατευμάτων ἔπρεπε νὰ συνοδευθοῦν, ἵνα καὶ ὡς ὀδηγοὶ χρησιμεύσουν εἰς αὐτοὺς ταῦτα καὶ ὡς ἐπίκουροι, ἀφ' οὗ ἐπρόκειτο περὶ ἐχθρῶν, τοὺς ὁποίους οἱ Ἕλληνες τόσον καλῶς ἐγνώριζον. Ὑποσχθεὶς λοιπὸν ὁ Ἀλέξιος ὅτι θὰ παράσχη εἰς αὐτοὺς πᾶσαν συνδρομὴν διὰ τὴν ἐπιτυχίαν τῆς ἐπιχειρήσεως ἀπήτησε παρ' αὐτῶν τὴν ὑπόσχεσιν ὅτι θὰ ἀποδώσουν εἰς τὸ ἑλληνικὸν κράτος ὅλας τὰς χώρας, τὰς ὁποίας θὰ ἀνακτήσουν ἀπὸ τῶν Μωαμεθανῶν. Τοῦτο ἄλλως τε ἦτο σύμφωνον καὶ μὲ τὸν σκοπὸν τῆς ἐκστρατείας των, τὴν λύτρωσιν δηλ. τῶν Ἀγίων τόπων ἀπὸ τῶν ἀπίστων. Εἰς τὴν συνθήκην οἱ ἀρχηγοὶ τῶν σταυροφόρων ἔμειναν σύμφωνοι. Ἐν λαμπρῇ τελετῇ ὤρισαν ὄρκον πίστεως καὶ ὑποτελείας εἰς τὸν αὐτοκράτορα καὶ ἔλαβον παρ' αὐτοῦ πολυτελεῆ δῶρα. Μετὰ τοῦτο δὲ διεβιβάσθησαν δι' αὐτοκρατορικῶν πλοίων εἰς τὴν Ἀσίαν. Ἀλλὰ δυστυχῶς μὲ διαφοροὺς προφάσεις οἱ σταυροφόροι δὲν ἐτήρησαν τὰς ὑποσχέσεις των. Αὐτὰ δὲν συνεβιβάζοντο πρὸς τὰ συμφέροντα τῶν πλείστων ἐξ αὐτῶν καὶ πρὸ πάντων τοῦ ἀρχιερέως τῆς Ῥώμης, ὅστις κύριον σκοπὸν τῆς ἐκστρατείας ἐθεώρει νὰ ὑπαγάγῃ ὑπὸ τὴν ἐκκλησιαστικὴν κυριαρχίαν τῆς Ῥώμης τῆς Ἀνατολήν.

Πρώτη πρᾶξις τῶν σταυροφόρων, ἀφ' οὗ διεπεραιώθησαν εἰς τὴν Ἀσίαν, ἦτο νὰ προελάσουν καὶ πολιορκήσουν τὴν ὑπὸ τῶν Τούρκων κατεχομένην Νίκαιαν. Μετ' αὐτῶν ἦτο καὶ σῶμα ἑλληνικοῦ στρατοῦ ἐκ 40 χιλ. ἀνδρῶν. Οἱ σταυροφόροι ἐνίκησαν τοὺς ἀντιπαραταχθέντας κατ' αὐτῶν Τούρκους. Ἀλλ' ἡ Νίκαια καλῶς ὠχυρωμένη ἀντέταξεν εἰς αὐτοὺς μεγάλην ἀντίστασιν. Ἐπὶ τέλους ὅμως πολιορκηθεῖσα στενῶς τῇ συνδρομῇ ἰδίως τοῦ Ἀλεξίου παρεδόθη εἰς τὸν ἑλληνικὸν στρατὸν (1097). Ἡ κατάληψις τῆς Νικαίας ὑπὸ τοῦ Ἀλεξίου, μολοντί σύμφωνος πρὸς τὰς συνθήκας, ὑπῆρξεν ἡ πρώτη ἀφορμὴ τῶν προστριβῶν τῶν σταυροφόρων καὶ τῶν Ἑλλήνων. Εἰς μάτην ὁ Ἀλέξιος ἔκαμεν εἰς τοὺς σταυροφόρους πολλὰ δῶρα. Οὗτοι βαρέως ἔφερον ὅτι ἐστερήθησαν τῆς ἀπὸ τῆς ἀλώσεως τῆς Νικαίας λεΐας.

Μετὰ τὴν ἀλωσιν τῆς Νικαίας οἱ σταυροφόροι διασχίσαντες τὴν Μ. Ἀσίαν, ὅπου πολλὰς συνήψαν μάχας πρὸς τοὺς Τούρκους, ἀλλὰ καὶ πολλὴν ἔπαθον φθορὰν καὶ ἀπὸ τὰς μάχας καὶ ἀπὸ τὰς κακουχίας, εἰσῆλθαν εἰς τὴν Συρίαν καὶ ἔφθασαν εἰς τὴν Ἀντιόχειαν, τὴν ὁποίαν μετὰ πολιορκίαν 9 μηνῶν ἐκυρίευσαν διὰ προδοσίας (1098). Ἀλλὰ

τότε οἱ σταυροφόροι ἔδειξαν τὸς διαθέσεις των. Ἀντὶ κατὰ τὰς μετὰ τοῦ Ἀλεξίου συμφωνίας νὰ παραδώσουν εἰς αὐτὸν τὴν πόλιν, κατεκράτησαν αὐτήν, ὁ δὲ διὰ δόλου γενόμενος κύριος αὐτῆς Βοημοῦνδος ἀνεκήρυξεν ἑαυτὸν ἡγεμόνα. Τὸ δὲ χειρότερον ἐξεδίωξαν ἐξ αὐτῆς τὸν Ἕλληνα πατριάρχην καὶ τὸν ἑλληνικὸν κλῆρον καὶ ἐγκατέστησαν λατίνον τοιοῦτον. Προσέτι δὲ ἐκήρυξαν φανερὰ τὸν πόλεμον κατὰ τῶν ἐν Συρίᾳ χριστιανῶν, τοὺς ὁποίους δῆθεν ἤλθον νὰ ἀπαλλάξουν ἀπὸ τῶν ἀλλουρήσκων.

Διὰ τὴν παρασπονδίαν ἀφορμὴν εὗρον ὅτι ὁ Ἀλέξιος δὲν ἤλθε μετὰ στρατοῦ πρὸς βοήθειαν αὐτῶν κατὰ τὰ συμπεφωνημένα. Ἀλλ' ἀκριβῶς πρὸς τοῦτο ὁ Ἀλέξιος εἶχε παρασκευάσει ἀξιόλογον περὶ κλῆν καὶ ναυτικὴν δύναμιν. Πρὸ τοῦ ὅμως νὰ προελάσῃ εἰς Συρίαν, ἠσχολήθη εἰς τὸ νὰ καταλάβῃ τὴν παραλίαν τῆς Μ. Ἀσίας καὶ ἰδίως τὴν Σμύρνην καὶ τὴν Ἐφεσον, ἵνα καὶ χάριν τοῦ ἰδίου στρατοῦ του καὶ χάριν τῶν σταυροφόρων διατηρηθῆται ἢ μετὰ τῆς Κωνσταντινουπόλεως συγκοινωνία. Ἐννοεῖται ὅτι μετὰ τὰ ἐν Ἀντιοχείᾳ οὐδὲ λόγος ἠδύνατο νὰ γίνῃ περὶ βοηθείας τοῦ Ἀλεξίου εἰς τοὺς σταυροφόρους. Οἱ σταυροφόροι μόνον πλέον ἐπροχώρησαν πρὸς τὴν Ἱερουσαλήμ, τὴν ὁποίαν μετὰ πολιορκίαν ἐνὸς μηνὸς ἐκυρίευσαν ἐξ ἐφόδου (1099). Περιβόητος εἶναι ἡ σφαγὴ καὶ ἡ δῆσις, εἰς τὰς ὁποίας προέβησαν οἱ σταυροφόροι κατὰ τὴν ἀλωσιν τῆς Ἁγίας πόλεως. Μετὰ τὴν ἀλωσιν τῆς Ἱερουσαλήμ οἱ σταυροφόροι φανερὰ πλέον παραβαίνοντες τὰς μετὰ τοῦ Ἀλεξίου συμφωνίας ἴδρυσαν ἐνταῦθα αὐτοτελὲς χριστιανικὸν κράτος φεουδαλικὸν ὀνομάσαντες αὐτὸ βασίλειον τῆς Ἱερουσαλήμ, καὶ ἀνηγόρευσαν βασιλέα αὐτοῦ τὸν Γοδοφρεῖδον Βουϊλλῶνος. Σκληρῶς καὶ ἐδῶ οἱ σταυροφόροι ἐπέφθισαν πρὸς τὴν ἑλληνικὴν ἐκκλησίαν. Ἐπέβαλον χεῖρα εἰς ὅλας τὰς ἐκκλησίας καὶ τὰς περιουσίας των. Λατῖνοι ἐπίσκοποι καὶ ἱερεῖς ἐγκατεστάθησαν εἰς αὐτάς, ὁ δὲ ἑλληνικὸς κλῆρος ἐξεδιώχθη.

Ἀλλ' ὁ Ἀλέξιος δὲν ἠδύνατο νὰ βλέπῃ μετ' ἀδιαφορίας τὴν ὑπὸ τῶν σταυροφόρων παραβάσιν τῶν συνθηκῶν. Ἰδίως βαρέως ἔφερε τὴν διαγωγὴν τοῦ Βοημοῦνδου, ὁ ὁποῖος δὲν ἤρκετο εἰς τὴν κατάληψιν τῆς Ἀντιοχείας, ἀλλὰ καὶ ἤρχισε νὰ προσβάλλῃ καὶ ἄλλας ἐκεῖ ἑλληνικὰς πόλεις. Ὁ Ἀλέξιος λοιπὸν παρασκευάζει ἱκανὸν στρατὸν καὶ στόλον διὰ νὰ πολεμήσῃ αὐτόν. Εἰς μάτην βοηθοῦν οἱ στόλοι τῶν Γενουαίων καὶ τῶν Πισατῶν. Ὁ στόλος τοῦ Ἀλεξίου καταναυμαχεῖ ἐπανειλημμένως αὐτούς, οἱ δὲ στρατοὶ του ἀνακοῦν ὅλην τὴν Κιλικίαν. Ὁ Βοημοῦνδος ἀναγκάζεται νὰ πλεύσῃ εἰς τὴν Ἰταλίαν, ἵνα

στρατολογήσῃ νέας δυνάμεις, ἀφίνει δὲ εἰς τὴν Ἀντιόχειαν ἀντιπρόσωπόν του τὸν ἀνεψιὸν του Ταγκρέδον.

Ἄλλ' ἤδη ὁ Βοημοῦνδος συναθροίσας νέας δυνάμεις ἀποφασίζει νὰ ἐκτελέσῃ τὰ σχέδια τοῦ πατρὸς του περὶ καταλύσεως τοῦ ἑλληνικοῦ κράτους καὶ ἀποβιβάζεται εἰς Δυρράχιον (1107). Ὁ Ἀλέξιος σπεύδει μετὰ στρατοῦ ἐκεῖ, καταλαμβάνει ὅλας τὰς παρόδους καὶ τὸν πολιορκεῖ ἀπὸ ξηρᾶς εἰς τὴν παραλίαν τῆς Ἰλλυρίας, ἐν ᾧ συγχρόνως κατὰ θάλασσαν ὁ αὐτοκρατορικὸς στόλος ἐμποδίζει πῖσαν ἐξ Ἰταλίας ἐπικουρίαν. Ὁ Βοημοῦνδος περιέρχεται τότε εἰς δυσχερῆ θέσιν καὶ ἀναγκάζεται νὰ συνθηκολογήσῃ μὲ τὸν Ἀλέξιον ὀρκισθεὶς νὰ εἶναι ὑποτελής του. Ἄλλ' ὁ ἄπιστος Νορμανδός, μόλις ἐπανῆλθεν εἰς τὴν Ἰταλίαν, ἐτοιμάζεται διὰ νέαν κατὰ τῶν ἑλληνικῶν χωρῶν ἐκστρατείαν. Εὐτυχῶς δὲν ἐπρόφθασε νὰ φέρῃ εἰς πέρας τὰς παρασκευάς του, διότι ἀπέθανεν. Ἀλλὰ καὶ ὁ ἀνεψιὸς του Ταγκρέδος δὲν ἀνεγνώρισε τὸν Ἀλέξιον κατὰ τὴν συνθήκην.

Μετ' ὀλίγον (1118) ἀπέθανε καὶ ὁ Ἀλέξιος βασιλεύσας 37 ἔτη. Ὁ Ἀλέξιος ἀνεδείχθη εἰς ἓκ τῶν ἐπιφανεστέρων βασιλέων τοῦ μεσαιωνικοῦ ἑλληνισμοῦ. Παραλαβὸν κράτος εὐρισκόμενον καὶ ἐσωτερικῶς καὶ ἐξωτερικῶς εἰς ἀθλίαν κατάστασιν, κατώρθωσε διὰ τῆς συνέσεώς του ὄχι μόνον νὰ παρακάμψῃ τοὺς ἓκ τῆς ἐπιδρομῆς τῶν Νορμανδῶν καὶ τοὺς ἓκ τῆς Ἀ' σταυροφορίας σκοπέλους, ἀλλὰ καὶ νὰ ἀνακτήσῃ πολὺ μέρος τῆς Μ. Ἀσίας καὶ νὰ ἀνυψώσῃ τὸ γόητρον τοῦ κράτους.

6. Ἰωάννης Κομνηνός (1118—1143) καὶ Μανουὴλ Κομνηνός (1143—1180).

Ὁ βασιλεὺς Ἰωάννης ἦτο ἀνὴρ μετριοπαθὴς καὶ χρηστὸς καὶ διὰ τὰς ἀρετάς του αὐτὰς ἐπωνομάσθη ὑπὸ τοῦ λαοῦ Καλογιάννης. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι ὁ Ἰωάννης δὲν εἶχε νὰ πυλαίσῃ πρὸς τὰς περιπετείας, πρὸς τὰς ὁποίας ἐπάλασεν ὁ Ἀλέξιος. Ἀλλὰ εἰς ὅλους τοὺς πολέμους, τοὺς ὁποίους διεξήγαγεν, ἀνεδείχθη ἀνδρείος μαχητής. Ἐπολέμησε πολλάκις πρὸς τοὺς Τούρκους καὶ ἀνέκτησε πολλὰ μέρη τῆς Μ. Ἀσίας. Ἐπολέμησε πρὸς τοὺς Φράγκους τῆς Ἀντιοχείας καὶ τοὺς ἠνάγκασε νὰ ἀναγνωρίσῃ τὴν ἐπικυριαρχίαν του. Μόνον εἰς τὸν κατὰ τῶν Ἐνετῶν πόλεμον ἐδείχθη ἀτυχής. Θελήσας νὰ περιορίσῃ τὰ τόσον ὀλέθρια διὰ τὰ οἰκονομικὰ τοῦ κράτους προνόμια τῶν

Ἐνετῶν περιῆλθεν εἰς πόλεμον μὲ αὐτούς. Οἱ Ἐνετοὶ κατέλαβον πολλὰς νήσους τοῦ Αἰγαίου καὶ ἐληλάτησαν τὰ παράλια τῆς Πελοποννήσου. Οὕτω δ' ἠνάγκασαν τὸν Ἰωάννην νὰ ἀναγνωρίσῃ τὰ προνόμια τῶν.

Ὁ Ἰωάννης Κομνηνὸς ἀποθνήσκων ἀφήκε τὸν θρόνον ὄχι εἰς τὸν νεώτερον, ἀλλ' εἰς τὸν νεότερον υἱὸν του Μανουὴλ, θεωρήσας αὐτὸν πρὸς τοῦτο καταλληλότερον. Καὶ δὲν εἶχεν ἄδικον. Ὁ Μανουὴλ ἀνεδείχθη ὁ ἡρωϊώτερος τῶν βασιλέων, ὅσοι ποτὲ ἐκάθισαν ἐπὶ τοῦ θρόνου τῆς Κων/πόλεως. Ἐχὼν τὸ σῶμα ἀθλητικόν, γενναϊότητα καὶ ἐκτακτὸν καὶ ἀσκησὶν περὶ τὰ ὄπλα μεγάλην ἐπεξίτητον, τὸν πόλεμον θεωρῶν αὐτὸν ὡς τὴν εὐχαριστοτέραν του ἀσχολίαν, καὶ ἀπέβη περιώνυμος διὰ τὸ θάρρος καὶ τὴν ἀνδρείαν του. Ὑπερέβη δὲ καὶ αὐτοὺς τοὺς περιωνύμους ἱππότητας τῆς Δύσεως, τοὺς ὁποίους ἐφιλοτιμήθη νὰ μιμηθῇ. Ὁ βίος αὐτοῦ διήλθεν ὅλος εἰς τὸ στρατόπεδον. Κατ' ὅλην τὴν μακρὰν βασιλείαν του διεξήγαγε μακροὺς πολέμους πρὸς ὅλους τοὺς ἐχθροὺς τοῦ κράτους καὶ κατώρθωσε νὰ ἀνυψώσῃ τὸ γόητρον αὐτοῦ περισσότερον ἀκόμη τῶν ἐνδόξων προκατόχων τοῦ Ἀλεξίου καὶ Ἰωάννου.

Πρὸς Β. ἐπολέμησεν ἐναντίον τῶν πέραν τοῦ Δουναβίου βαρβάρων, τῶν Πετσενέγων, τῶν Οὐγγρων καὶ τῶν ἐπαναστατησάντων κατὰ τοὺς χρόνους τούτους Σέρβων καὶ Δαλματῶν.

Πρὸς Δ. ἐπολέμησεν ἐναντίον τῶν Νορμανδῶν. Οἱ Νορμανδοὶ κατὰ τοὺς χρόνους τούτους ἐπετέθησαν καὶ πάλιν ἐναντίον τῶν εὐρωπαϊκῶν ἐπαρχιῶν τοῦ κράτους. Διὰ τοῦ στόλου των κατέλαβον τὴν Κέρκυραν καὶ εἰσπλεύσαντες εἰς τὸν Κορινθιακὸν κόλπον ἐληλάτησαν πολλὰς πόλεις καὶ ἰδίως τὰς Θήβας καὶ τὴν Κόρινθον. Ἐκ τῶν πόλεων τούτων ἀπήγαγον πολὺν χρυσόν, ἀργυρον, πολυτίμους λίθους, μεταξωτὰ ὑφάσματα καὶ πολλοὺς αἰχμαλώτους, ἰδίως δὲ γυναῖκας μεταξουργούς. Ἐκτοτε δὲ ἀνεπτύχθη εἰς τὴν Σικελίαν ἡ μεταξουργία διὰ τῶν ἐκεῖ ἀπαχθέντων αἰχμαλώτων τούτων. Ὁ Μανουὴλ ὄχι μόνον ἐξεδίωξεν αὐτοὺς διὰ μακρῶν ἀγώνων ἐκ τῆς Ἑλλάδος, ἀλλὰ καὶ ἐκστρατεύσας κατ' αὐτῶν εἰς τὴν Ἰταλίαν ἐκυρίευσεν πολλὰς πόλεις καὶ φρούρια αὐτῶν.

Πρὸς Α. ὁ Μανουὴλ ἐπολέμησεν ἐναντίον τῶν Φράγκων καὶ ἠνάγκασε τὸν δοῦκα τῆς Ἀντιοχείας νὰ ἀναγνωρίσῃ αὐτὸν ὡς κυρίαρχον. Ἰδίως ὅμως διεξήγαγε μακροὺς καὶ ἐπιτυχεῖς πολέμους ἐναντίον τῶν

ἐν Μ. Ἀσίᾳ Σελτζούκων Τούρκων, οἱ ὁποῖοι τώρα ἦσαν διηρημένοι εἰς πολλὰ μικρὰ κράτη καὶ ἀνέκτησε πολλὰς χώρας αὐτῆς.

Ἄλλ' ὁ Μανουὴλ δὲν ἐδείχθη μόνον ἀκούρατος καὶ ἀκαταγώνιστος πολεμιστῆς. Ἐδείχθη, ὡς ὁ πάππος του Ἀλέξιος, καὶ πολιτικὸς συνειδητὸς καὶ ἐπιδέξιος. Τὰ προτερήματά του δὲ ταῦτα ἐξεδήλωσεν εἰς τὴν ἐπ' αὐτοῦ γενομένην δευτέραν σταυροφορίαν.

2. Δευτέρα σταυροφορία.

Ἡ ὑπὸ τῶν σταυροφόρων ἄλωσις τῶν Ἱεροσολύμων καὶ ἡ ἐκεῖ ἵδρυσις τοῦ φραγκικοῦ βασιλείου, ὡς ἦτο ἐπόμενον, ἀνεξωπύρησε τὸν ζῆλον τῆς Εὐρώπης καὶ προεκάλεσε νέας ἐπιδρομὰς σταυροφόρων. Τοῦτο ἦτο ἀναγκαιότατον, διότι τὸ βασίλειον τῆς Ἱερουσαλήμ, ὅπως ἦτο περιστοιχισμένον ὑπὸ πολεμίων, εἶχεν ἀνάγκην διαρκῶν ἐνισχύσεων διὰ νὰ διατηρηθῆ. Καὶ ἐξώρμησαν μὲν κατὰ τὸ ἔτος 1101 καὶ πάλιν πολυάριθμοι μαχηταὶ ἰδίως ἐκ Γερμανίας καὶ Ἰταλίας, ὁπόθεν ὀλίγοι εἶχον λάβει μέρος εἰς τὴν Α' σταυροφορίαν. Ἄλλὰ τὰ ἀσύντακτα ταῦτα πλήθη ἐστεροῦντο ἀρχηγῶν δυναμένων νὰ ἐπιβληθοῦν. Ἐξετράπησαν λοιπὸν εἰς δεινὴν λεηλασίαν τῶν ἐλληνικῶν χωρῶν καὶ ἐπὶ τέλους διαπεραιωθέντες εἰς τὴν Ἀσίαν κατεστράφησαν ὑπὸ τῶν ἐκεῖ Τούρκων, ὀλίγοι δὲ μόνον ἐτώθησαν εἰς Κων)πολιν ἢ εἰς Ἀντιόχειαν.

Ἄλλ' ἤδη κατὰ τοὺς χρόνους τούτους τὸ ἐν Συρίᾳ σελτζουκικὸν κράτος εἶχεν ἀναλάβει δυνάμεις, καὶ ἐπιτιθέμενον κατὰ τοῦ βασιλείου τῆς Ἱερουσαλήμ, ὀλονὲν περιώριζεν αὐτό. Ὁ βασιλεὺς λοιπὸν τῆς Ἱερουσαλήμ ἐζήτησεν ἐπιμόνως τὴν ἐπικουρίαν τῆς Εὐρώπης. Τῇ ἐνεργείᾳ τοῦ πάπα ἡ Εὐρώπη καὶ πάλιν ἐκινήθη. Δύο ἰσχυρότατοι ἡγεμόνες αὐτῆς ὁ αὐτοκράτωρ τῆς Γερμανίας Κορράδος Γ' καὶ ὁ βασιλεὺς τῆς Γαλλίας Λουδοβίκος Ζ' ἀπεφάσισαν νὰ ἔλθουν εἰς βοήθειαν τῶν χριστιανῶν τῆς Συρίας μετὰ μεγάλου στρατοῦ ἵπποτῶν Γερμανῶν καὶ Γάλλων. Καὶ οἱ νέοι οὗτοι σταυροφόροι διήλθον διὰ τῶν εὐρωπαϊκῶν τοῦ ἐλληνικοῦ κράτους ἐπαρχιῶν. Καὶ οὗτοι μὲ ὅλας τὰς περὶ τοῦ ἐναντίου ὑποσχέσεις τῶν ἀρχηγῶν ἐξετράπησαν εἰς δεινὴν τῆς χώρας λεηλασίαν. Καὶ ἀσφαλῶς θὰ ἐπήρχετο ῥῆξις μετὰ τοῦ ἐλληνικοῦ κράτους, ἂν μὴ ἐπρολάμβανεν αὐτὴν ἡ σύνθεσις τοῦ Μανουὴλ. Ἐπὶ τέλους (1147) ἔφθασαν πρὸ τῆς Κων)πόλεως καί, ἀφ' οὗ ἐξηναγκάσθησαν νὰ δώσουν εἰς τὸν Μανουὴλ ὄρκον πίστεως καὶ ὑποτελείας, διεπεραιώθησαν εἰς τὴν Ἀσίαν. Ἐνταῦθα ὅμως ὑπέστησαν πολλὰς

ταλαιπωρίας, κατὰ τὰς ὁποίας ἀπώλεσθη τὸ μεγαλύτερον μέρος τοῦ στρατοῦ των. Ὡστε μὲ πολὺ μικρὸν στρατὸν ἔφθασαν εἰς τὴν Συρίαν. Ἀφ' οὗ δὲ εἰς μάτην ἐπολιόρκησαν τὴν Δαμασκόν, ἐπέστρεψαν εἰς τὴν Εὐρώπην, χωρὶς τίποτε ἀξιόλογον νὰ κατορθώσουν.

8. Ἀλέξιος Β' (1180-1183) καὶ Ἀνδρόνικος (1183-1185)

Ἡ λάμψις καὶ τὸ μεγαλεῖον, εἰς τὸ ὁποῖον εἶδομεν ὅτι ἀνῆλθε τὸ κράτος ἐπὶ τῶν πρώτων Κομνηνῶν, ἀμα ἀποθανόντος τοῦ Μανουὴλ ἀπεδείχθη ὅτι ἦτο μόνον κατ' ἐπιφάνειαν καὶ ὅτι ὠφέλιμο μόνον εἰς τὴν προσωπικὴν ἀξίαν τῶν αὐτοκρατόρων ἐκείνων. Μετ' αὐτοὺς τὸ κράτος ἐπανῆλθε πάλιν εἰς τὸν κατήφορον, εἰς τὸν ὁποῖον ἤρχιτε νὰ φέρεται ἀπὸ τοῦ θανάτου τοῦ Βασιλείου τοῦ Βουλγαροκτόνου, καὶ εἰς τὸν κατήφορον τοῦτον ἐφέρετο ἡ ἡμετέρα δημοκρατικότης.

Τὸν Μανουὴλ διεδέχθη ὁ ἀνήλικος υἱὸς του Ἀλέξιος Β' ἐπιτροπυζόμενος ὑπὸ τῆς μητρὸς του, τῆς Γαλλίδος Μαρίας, τῆς θυγατρὸς τοῦ δούκους τῆς Ἀντιοχείας Ραῖμούνδου. Ἄλλ' ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τοῦ Μανουὴλ οἱ ἐν Κων)πόλει Λατῖνοι εἶχον ὑπερπλεονάσει. Ὑπῆρχον εἰς τὴν Κων)πολιν παροικίαι ὄχι μόνον Ἐνετικαὶ ἀλλὰ καὶ Γενουησίων, διότι καὶ εἰς αὐτοὺς ὁ Μανουὴλ ἐκδικούμενος τοὺς Ἐνετοὺς εἶχε παραχωρήσει ὅμοια προνόμια ἐπὶ μεγάλῃ βλάβῃ τῶν οἰκονομικῶν τοῦ κράτους. Ἐκτὸς τούτου ὁ Μανουὴλ ἔνεκα τῶν ἱπποτικῶν αὐτοῦ τάσεων περιετοιχίζετο ὑπὸ πολυαρίθμων Φράγκων ἱπποτῶν, οἱ ὁποῖοι νεμόμενοι εἰς τὰς ἐπαρχίας κτήματα πλούσια καὶ μεγάλα προεκάλλουν τὴν ἀγανάκτησιν τῶν ἐγχωρίων. Ἐναντίον ὅλων αὐτῶν εἰς τὴν Κων)πολιν ἤδη ἐπὶ τοῦ Μανουὴλ ἐπεκράτει ὑπόκωφος ἀνορθασμός, ὁ ὁποῖος τότε κατεπνίγετο ὑπὸ τῆς ἰσχυρᾶς θελήσεως τοῦ αὐτοκράτορος. Ὁ ἀνορθασμὸς οὗτος προσλαβὼν τὸν χαρακτῆρα ἐθνικῆς κατὰ τῶν ξένων ἀντιδράσεως ἐξεράγη ἤδη ὡς στάσις κατὰ τῆς κυβερνήσεως τῆς Γαλλίδος καὶ καθολικῆς Μαρίας τῆς ὑπὸ τῶν Λατίνων τούτων περιστοιχιζομένης. Ἐπὶ κεφαλῆς τῆς ἐθνικῆς ἀντιπολιτεύσεως ἐτέθη ὁ ἔγγιος τοῦ Ἀλεξίου Α' καὶ ἐξάδελφος τοῦ Μανουὴλ Ἀνδρόνικος ὁ Κομνηνός.

Ὁ Ἀνδρόνικος ἐκοσμεῖτο ὑπὸ σπανίων σαματικῶν καὶ πνευματικῶν προτερημάτων. Εἶχεν ἀνδρικὸν κάλλος καὶ ἠράκλειον ῥώμην καὶ ἦτο ἱππότης ἀτρόμητος καὶ ἐκ νεότητος συνηθισμένος εἰς πᾶσαν τα-
Α. Χωραφᾶ, Ἱστορία Γ' Γυμνασίου, ἔκδοσις τετάρτη. 13

λαιπωρίαν. Προσέτι ἦτο ἡγεμονικὸς καὶ μέγας συνάμα στρατηγός, πολιτικὸς καὶ ῥήτωρ. Μὲ αὐτὰ λοιπὸν τὰ προτερήματα θὰ ἠδύνατο νὰ ἀποβῆ ὁ ποίτικὸς ἀναμορφωτὴς τοῦ ἔθνους του. Ἀλλὰ δυστυχῶς ἔστερεῖτο ἠθικῶν ἀρχῶν, τὸ ὁποῖον ἦτο ἀποτέλεσμα τῆς τότε κατεχούσης τὰς ἀνωτέρας τάξεις τοῦ ἔθνους θρησκευτικῆς ἀδιαφορίας. Ἐπομένως ἀντὶ ὠφελείας ἀπέβη πρόξενος ἀνυπολογίστου βλάβης εἰς τὸ καταρθεῖν κράτος.

Ὁ Ἀνδρόνικος οὗτος μετὰ βίον περιπετειώδη ἐπωφεληθεὶς ἐκ τῆς κατὰ τῆς βασιλείσης Μαρίας δυσαρρέσκείας τοῦ λαοῦ καταλαμβάνει τὴν ἀρχὴν ὡς ἐπίτροπος καὶ κηδεμὼν τοῦ ἀνηλίκου Ἀλεξίου. Πρώτη δὲ πράξις τῆς ἀρχῆς του εἶναι ὅτι ἐπέστρεψεν εἰς τὸν ἐξαγριωμένον ὄχλον τῆς πρωτευούσης νὰ προβῆ εἰς ἀθρόας σφαγὰς τῶν ἐν Κων)πόλει Λατίνων. Τότε ἐξεσπάγει τὸ ἄγριον ἔθνικὸν μῖσος τῶν Ἑλλήνων κατὰ τῶν Λατίνων, οἱ ὁποῖοι ἐπὶ γενεὰς ὄλας ὡς ἀπνεύδητοι ἔμποροι καὶ κεφαλαιοῦχοι ἔπινον τὸ αἷμα των. Γυναῖκες, παῖδες, μοναχοὶ καὶ αὐτοὶ οἱ ἀσθενεῖς ἐθανατώθησαν. Οἱ μίχμοι ἄνδρες ἐπιβάντες εἰς τὰ πλοῖα των ἐζώθησαν, ἀντεκδικούμενοι δὲ ἐλεηλάτησαν δεινῶς ὄλα τὰ παράλια τῆς Προποντίδος, τῆς Μακεδονίας καὶ τοῦ Αἰγαίου, καὶ συνέλαβον ὄλα τὰ ἑλληνικὰ πλοῖα, ὅσα συνήντησαν καθ' ὁδόν. Ἀλλὰ τὰ ἀποτελέσματα τῆς σφαγῆς ἐκείνης δὲν περιορίσθησαν εἰς ταῦτα. Ἐκτοτε τὰ μεταξὺ τῶν δύο φυλῶν καὶ θρησκευμάτων πάθη ἐκορυφώθησαν καὶ ἐπήγαγον μετ' ὀλίγον καταστροφὰς δεινὰς καὶ ἀνυπολογίστους.

Μετὰ τὴν σφαγὴν τῶν Λατίνων ὁ Ἀνδρόνικος ἐθεωρήθη σωτὴρ. Δὲν ἠδύνατο νὰ ἀρκῆται εἰς τὸν τίτλον μόνον τοῦ συναυτοκράτορος, ὡς οἱ μεγάλοι στρατηγοὶ τῆς μακεδονικῆς δυναστείας. Μετ' ὀλίγον κατὰ διαταγὴν αὐτοῦ ὁ Ἀλέξιος στραγγαλιζέται, ὁ δὲ Ἀνδρόνικος λαμβάνει ὄχι μόνον τὴν θέσιν του, ἀλλὰ καὶ τὴν νεαρὰν σύζυγόν του Ἀγνήν, τὴν θυγατέρα τοῦ βασιλέως τῆς Γαλλίας Λουδοβίκου Ζ'. Μετὰ τοῦτο δὲ στρέφει τὴν προσοχὴν του εἰς τὴν ἐσωτερικὴν διοργάνωσιν τοῦ κράτους. Οἱ μεγάλοι γαιοκτῆμονες ἔβαινον κατ' εὐθείαν εἰς τὸν ἐξαφανισμὸν τῆς τάξεως τῶν ἐλευθέρων γεωργῶν, οἱ ὁποῖοι ἀπετέλουσαν τὸ κύριον τῆς πολιτείας στήριγμα. Ὁ Ἀνδρόνικος ἐνόμισεν ὅτι πρὸς θεραπείαν τοῦ κακοῦ ὑπῆρχεν ἀνάγκη ἡρωϊκῶν φαρμάκων. Ἐπέτιθη λοιπὸν κατὰ τῆς ἀριστοκρατίας. Ὅλη ἡ βασιλεία τοῦ Ἀνδρονίκου εἶναι σειρά φυλακίσεων, τυρλώσεων, θανατικῶν ἐκτελέσεων καὶ δημεύσεων κατὰ τῶν μεγάλων ἰδιοκτητῶν καὶ τῶν δημοσίων λειτουργῶν, οἱ ὁποῖοι ἀπεγύμνωνον τοὺς μικροὺς ἰδιοκτῆτας. Συγχρόνως τὰ φορο-

λογικὰ βάρη τοῦ λαοῦ ἐλαφρύνονται, ὡς δικασταὶ ἐκλέγονται εὐσυνείδητοι καὶ ἀδωροδόκητοι ἄνδρες, οἱ μισθοὶ τῶν ὑπαλλήλων αὐξάνονται, αἱ δὲ τρυφῆλαι καὶ πολυδάπανοι ἑορταὶ τῆς αὐλῆς παύουν.

Ἀλλ' ἡ ἔθνικὴ πολιτικὴ αὐτῆ τοῦ Ἀνδρονίκου δὲν ἠδύνατο παρὰ νὰ φέρῃ καὶ μεγάλην ἀντίδρασιν. Ἡ στρατιωτικὴ ἀριστοκρατία ἐπαναστατεῖ. Κατ' ἀρχὰς ἡ σιδηρὰ χεὶρ τοῦ Ἀνδρονίκου καταστέλλει τὴν ἐπανάστασιν καὶ τιμωρεῖ σκληρῶς τοὺς ἐπαναστάτας. Μετ' ὀλίγον ὁμοῦ ἄλλος κίνδυνος ἐγείρεται ἐ: Δ. Ἡ ἐν Κων)πόλει σφαγὴ τῶν Λατίνων ἔδωκεν ἀφορμὴν εἰς τοὺς Νορμανδοὺς νὰ ἐπιχειρήσουν καὶ πάλιν τὴν ἐκτέλεσιν τοῦ παλαιοῦ ὀνείρου των, τὴν κατάκτησιν τῶν εὐρωπαϊκῶν ἐπαρχιῶν τοῦ ἑλληνικοῦ κράτους. Ἐτοιμάζουν λοιπὸν καὶ πάλιν μέγαν στρατὸν καὶ στόλον καὶ καταλαμβάνουν τὸ Δυρράχιον. Ἐντεῦθεν δὲ ὁ μὲν στρατὸς διελαύνει διὰ τῆς Μακεδονίας καὶ χωρὶς νὰ συναντήσῃ που ἀντίστασιν φθάνει εἰς τὴν Θεσσαλονίκην, ὁ δὲ στόλος κυριεῖει τὸς Ἰονίους νήσους, περιπλεῖ τὴν Πελοπόννησον καὶ διευθύνεται εἰς τὴν αὐτὴν πέλιν. Ἡ πολιορκία τῆς Θεσσαλονίκης δὲν διήρκεσε πολὺ. Μετὰ 9 ἡμέρας ἔπεσεν εἰς χεῖρας τῶν πολιορκητῶν (1185), παρὰ τῶν ὁποίων ἔπαθε τὰ πάνδεινα. Φόνοι, αἰχμαλωσίαι, ἀπαγαί, λεηλασίαι κατέστρεψαν τὴν δευτέραν ταύτην πόλιν τοῦ κράτους. Ἦτο ἡ ἐκδίκησις τῶν Λατίνων διὰ τὰς ἐν Κων)πόλει σφαγὰς. Τὸ χυθὲν τότε αἷμα ἠῤῥῆσε τὸ ἔθνικὸν μῖσος καὶ ἤνοιξε μεταξὺ τῶν δύο λαῶν χάσμα ἀσυμπλήρωτον.

Ἀλλ' ἤδη εἰς τὴν Κων)πόλιν αἱ συμφοραὶ αὐταὶ καὶ ὁ περιορισμὸς τῶν δημοσίων θεαμάτων ἤρχισε νὰ προκαλῆ δυσαρρέσκειαν καὶ αὐτοῦ τοῦ λαοῦ κατὰ τοῦ Ἀνδρονίκου. Ἐκ ταύτης ἐπωφεληθεῖσα ἡ στρατιωτικὴ ἀριστοκρατία ἐγείρει στάσιν ἐναντίον του, ἀνατρέπει αὐτὸν ἐκ τοῦ θρόνου καὶ τὸν φονεύει, ἀναβιβάζει δὲ ἐπὶ τοῦ θρόνου τὸν Ἰσαάκιον Ἀγγελον.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΒ΄.

ΟΙ ΑΓΓΕΛΟΙ ΚΑΙ Η ΑΛΩΣΙΣ ΤΗΣ ΚΩΝ ΠΟΛΕΩΣ ΥΠΟ ΤΩΝ ΦΡΑΓΚΩΝ

Ι. Ἰσαάκιος Β΄. Ἀλέξιος Γ΄.

Διὰ τῆς ἀνάδου τοῦ Ἰσαακίου Ἀγγέλου εἰς τὸν θρόνον ἡ στρατιωτικὴ ἀριστοκρατία ἐθριάμβευσεν, αἱ δὲ σωτήριοι τοῦ Ἀνδρονίκου μεταρρυθμίσεις παρῆλθον ἀνεπιστρεπτί. Καὶ ἐὰν μὲν ὁ Ἰσαάκιος καὶ οἱ διάδοχοί του ἐκοσμοῦντο ὑπὸ τῶν συνήθων εἰς τὴν ἀριστοκρατιαν ταύτην στρατιωτικῶν ἀρετῶν, θὰ κατῴρθουτο νὰ διατηρηθῇ ἡ ὑπὸ τῶν Κομνηνῶν προσδοθεῖσα εἰς τὸ κράτος λάμψις καὶ νὰ σωθῇ. Ἀλλὰ δυστυχῶς οὗτοι ἀπεδείχθησαν ἐντελῶς ἀνίκανοι διὰ νὰ κυβερνήσουν καὶ σώσουν τὸ πανταχῶθεν προσβαλλόμενον κράτος. Ὅντως αἱ ὑπὸ τοῦ Ἀνδρονίκου περισταλεῖσαι καταχρήσεις τῶν ἀνωτέρων τοῦ κράτους λειτουργῶν καὶ ἡ σπατάλη τῆς αὐτῆς ἐπαναλαμβάνονται καὶ ἐπιφέρουν δεινὸν κλονισμόν εἰς τὰ οἰκονομικὰ τοῦ κράτους. Ὡς ἐκ τούτου δὲ νέα φορολογία ἐπιβάλλονται, αἱ ὁποῖαι πιέζουν τὸν λαὸν πολὺ. Ἐξ ἄλλου ἡ συγκεντρωτικὴ διοίκησις, ἡ ὁποία ἕως τῶρα ἔσωσε τὸ κράτος, χαλαροῦται. Πολλοὶ μεγάλοι ἰδιοκτῆται καὶ ἄρχοντες ἀποβαίνουν σχεδὸν ἀνεξάρτητοι εἰς τὰς ἐπαρχίας. Τοιοῦτοι ἦσαν π. χ. ὁ Κοντοστέφανος καὶ ὁ Καμύτης εἰς τὴν Λαοδίκειαν τῆς Μ. Ἀσίας, οἱ Ραοὺλ, οἱ Πετραλεῖφαι εἰς τὴν Αἰτωλίαν, οἱ Μελισσηνοὶ εἰς τὴν Μεσσηνίαν, ὁ Λέων Χαμάρετος εἰς τὴν Λακωνικήν, οἱ Σγουροὶ εἰς τὴν Κόρινθον, οἱ Βρανάδες, οἱ Καντακουζηνοὶ καὶ πλεῖστοι ἄλλοι.

Εἶναι ἀληθὲς ὅτι κατ' ἀρχὰς ἡ τύχη ἐδείχθη πρὸς τὸν Ἰσαάκιον εὐμενής. Ὁ στρατηγὸς αὐτοῦ Βρανᾶς κατῴρθωσε νὰ νικήσῃ παρὰ τὸν Στρυμόνα τοὺς ἐκ τῆς Θεσσαλονίκης κατὰ τῆς Κων(σταντι)πόλεως βαδίζοντας Νορμανδοὺς καὶ νὰ τοὺς ἐκδιώξῃ ἐκ τῆς Ἑλληνικῆς χερσονήσου. Ἀλλὰ τὸ εὐτυχὲς γεγονός δὲν κατῴρθωσε νὰ ἐμβάλῃ εἰς τὸν αὐτοκράτορα γενναίωτερα φρονήματα. Ἡ ἀνικανότης καὶ ἡ ἀδράνεια τοῦ Ἰσαακίου ἦτο τοιαύτη, ὥστε τίποτε δὲν ἠδύνατο νὰ τὴν θεραπεύσῃ. Ἐν τῷ μεταξὺ δ' ἐπῆλθεν ἄλλο γεγονός, ἡ ἐπανάστασις τῶν Βλαχοβουλγάρων, τὸ ὁποῖον ἐτι μᾶλλον ἐξητθῆνησε τὸ κράτος.

Οἱ Βούλγαροι εἶχον μὲν κατασυντριβῆ καὶ ὑποταχθῆ ὑπὸ τοῦ Βα-

σιλείου τοῦ Βουλγαροκτόνου, ἀλλὰ καὶ δὲν ἐξελληνίσθησαν. Εἶχον διατηρήσει καὶ τὴν γλῶσσαν καὶ τὰ ἔθιμά των καὶ οὐδέποτε ἔπαυσαν νὰ ὄνειροπολοῦν τὴν ἀνασύστασιν τοῦ κράτους των. Αἱ καταπιέσεις δὲ τῶν εἰσπρακτόρων τῶν φόρων συχνὰ ὄθουν αὐτοὺς εἰς ἐπαναστάσεις. Καὶ ἐστασίαζον μὲν καὶ πρότερον κατ' ἐπανάληψιν, ἀλλ' αἱ στίσεις ἐκείναι εὐκόλως κατεστέλλοντο. Ἐπὶ τῶν Ἀγγέλων ὅμως κατῴρθωσαν νὰ ἀπελευθερωθοῦν ἀπὸ τῶν Ἑλλήνων καὶ νὰ ἰδρῦσουν κράτος ἀνεξάρτητον. Εἰς τοῦτο δ' ἐβοήθησαν αὐτοὺς καὶ οἱ ἐντεῦθεν τοῦ Ἰστροῦ ἐγκατεστημένοι Βλάχοι.

Οἱ Βλάχοι προῆλθον ἐκ τῆς ἀναμείξεως τῶν πολυαρίθμων Ῥωμαίων ἀποίκων, τοὺς ὁποίους ἐγκατέστησε παρὰ τὸν Δούναβιν ὁ Τραϊανός, μετὰ τῶν ἰθαγενῶν τῆς χώρας κατοίκων. Οἱ Βλάχοι οὗτοι, οἱ ὁποῖοι κατόπιν ἀπέτελεσαν τὰς ῥουμανικὰς ἡγεμονίας Μολδαυίαν καὶ Βλαχίαν, εἶχον διατελέσει ἐπὶ μακρὸν ὑποτελεῖς τῶν Ἀβσῶν, τῶν Βουλγάρων, τῶν Οὐγγρων. Κατὰ τὸς ἐπιδρομὰς δέ, τὰς ὁποίας αἱ βάρβαροι αὐταὶ φυλαὶ ἔκαμνον ἐντὸς τοῦ κράτους, ἐστρατολόγουν καὶ ἐκ τῶν Βλάχων τούτων, καὶ ὡς ἐκ τούτου πολυαρίθμοι τούτων ἐγκατεστάθησαν καὶ εἰς τὴν Ἑλληνικὴν χερσόνησον ἰδίως δὲ παρὰ τὸν Αἴμον, ἀλλὰ καὶ εἰς τὴν Θεσσαλίαν καὶ τὴν Ἥπαραν.

Μὲ τοὺς Βλίχους λοιπὸν αὐτοὺς παρὰ τὸν Αἴμον συνενωμένοι οἱ Βούλγαροι ἐπαναστατοῦν κατὰ τοὺς χρόνους τούτους καὶ γίνονται κύριοι ὅλης τῆς μεταξὺ Δουνάβειος καὶ Αἴμου χώρας. Μάτην ὁ Ἰσαάκιος ἐξαποστέλλει κατ' αὐτῶν ἐπικειλημένως στρατοὺς. Οἱ στρατηγοὶ εἶναι ἀντάξιοι τοῦ κυρίου των καὶ ἠττῶνται ὑπὸ τῶν ἐπαναστατῶν. Ἀλλὰ ἤδη οἱ Βούλγαροι ἐπιχειροῦν ἐπιδρομὰς καὶ εἰς τὴν Θράκην καὶ τὴν Μακεδονίαν καὶ συμμαχοῦν καὶ μὲ τοὺς Σέρβους. Ὀνειρεύονται νὰ ἐπανιδρῦσουν τὸ κράτος τοῦ Σαμουήλ. Ὁ Ἰσαάκιος τότε ἀποφασίζει νὰ ἐκστρατεύσῃ αὐτοπροσώπως κατ' αὐτῶν. Εἰς μίαν ὅμως ἐκ τῶν ἐκστρατειῶν του τούτων ὁ ἀδελφός του Ἀλέξιος συνωμοτεῖ ἐναντίον του, τὸν συλλαμβάνει καὶ ἀνέρχεται αὐτὸς ἐπὶ τοῦ θρόνου. Ὁ Ἰσαάκιος τυφλωθεὶς φυλακίζεται μετὰ τοῦ υἱοῦ του Ἀλεξίου.

Ἄλ' ἀ καὶ ὁ Ἀλέξιος Γ΄ δὲν ἐφάνη καλύτερος τοῦ ἀδελφοῦ του. Ἡ ἀποσύνθεσις τοῦ κράτους προέβαινε ταχέως. Οἱ κατὰ τόπους ἰσχυροὶ ἄρχοντες γίνονται ἀνεξάρτητοι. Εἰς τὴν πρωτεύουσαν δὲ τέλος, ὅπου ἐγκατεστάθησαν καὶ πάλιν οἱ ἐκδιωχθέντες ξένοι, ἐπικρατεῖ πλήρης ἀναρχία. Ἐν ᾧ τὸ κράτος εὐρίσκεται εἰς τὴν ἀθλίαν αὐτὴν κατάστασιν, νέα θύελλα ἐτοιμάζεται ἐκ Δυμῶν, ἵνα δώσῃ εἰς αὐτὸ τὸ τελειωτικὸν κτύπημα.

2. Ἡ τρίτη σταυροφορία.

Τὸ 1175 Μωαμεθανός τις στρατηγός, ὁ Σαλαδῖνος, καταλύσας τὴν ἐν Αἰγύπτῳ δυναστείαν τῶν Φετιμαδῶν χαλιφῶν ὑπήγαγε τὴν Αἴγυπτον ὑπὸ τὴν θρησκευτικὴν ἀρχὴν τοῦ ἐν Βαγδάτῃ Ἀββασιδίου χαλίφου, ἀνέλαβε δ' αὐτὸς τὴν ἐξ ὀνόματος αὐτοῦ κυβέρνησιν τῆς χώρας ὡς σουλτάνος. Ὁ Σαλαδῖνος κατόπιν (1187) ἐξεστράτευσεν ἐναντίον τοῦ βασιλείου τῆς Ἱερουσαλήμ καὶ νικήσας τοὺς Φράγκους κατέλαβε τὴν Ἱερὰν πόλιν. Ἦδη τὸ κράτος τῶν Χριστιανῶν περιορίσθη εἰς τὴν βόρειον Παλαιστίνην. Τὸ γεγονός τοῦτο ἐπροκάλεσεν εἰς τὴν Εὐρώπην τὴν τρίτην σταυροφορίαν. Τὴν ἀρχηγίαν αὐτῆς ἀνέλαβεν ὁ αὐτοκράτωρ τῆς Γερμανίας Φρειδερίκος ὁ Βαρβαρόσσα, ὁ βασιλεὺς τῆς Γαλλίας Φίλιππος ὁ Β' καὶ ὁ βασιλεὺς τῆς Ἀγγλίας Ῥιχάρδος Β'.

Ὁ Φρειδερίκος μετὰ 80 χιλιάδων λογάδων ἵπποτῶν πορεύεται διὰ ξηρᾶς εἰς τὸν Ἑλλήσποντον. Ὁ στρατὸς τοῦ Βαρβαρόσσα δὲν ἦτο ὁποῖος ὁ τῆς πρώτης σταυροφορίας, ὁ δὲ Φρειδερίκος ἦτο ἀνὴρ συνετὸς καὶ μετριοπαθής. Οἱ Ἕλληνες ὅμως, οἱ ὁποῖοι εἶλον πάθει τόσα μέχρι τοῦδε ἀπὸ τοὺς σταυροφόρους, ἐφέροντο πρὸς αὐτοὺς μετὰ δυσπιστίας καὶ παρενέβαλλον εἰς αὐτοὺς μυρίας δυσχερείας. Ἀλλ' ἐπὶ τέλους διὰ πλοίων, τὰ ὁποῖα ὁ τότε αὐτοκράτωρ Ἰσαάκιος Ἄγγελος παρεχώρησεν εἰς αὐτοὺς, διεπεραιώθησαν εἰς τὴν Ἀσίαν. Ἐδῶ ὁ Φρειδερίκος προήλασε νικηφόρος εἰς τὰ ἐνδότερα τῆς χώρας καὶ νικήσας τοὺς Σελτζούκους κατέλαβε τὴν πρωτεύουσάν των Ἰκόνιον. Κατόπιν ἐπροχώρησεν εἰς τὴν Κιλικίαν. Ἐδῶ ὅμως κατὰ τὴν διάβασιν τοῦ ποταμοῦ Κύδνου παρασυρθεῖς πνίγεται. Μετὰ τὸν θάνατον τοῦ αὐτοκράτορος τὸ περισσότερον μέρος τοῦ στρατοῦ ἐπέστρεψεν ὀπίσω, μικρὸν δὲ μέρος μόνον αὐτοῦ μετεβη εἰς τὴν Συρίαν, ὅπου συνηγήθη μὲ τοὺς ἄλλους σταυροφόρους.

Οἱ δύο ἄλλοι ἀρχηγοὶ τῆς σταυροφορίας, ὁ Φίλιππος τῆς Γαλλίας καὶ ὁ Ῥιχάρδος τῆς Ἀγγλίας, ἐπορεύθησαν διὰ θαλάσσης. Κατὰ τὸν πλοῦν των μάλιστα οἱ Ἄγγλοι ἀφῆρσαν ἀπὸ τῶν Ἑλλήνων τὴν Κύπρον. Ἀφ' οὗ ἐφθασαν εἰς τὰ παράλια τῆς Φοινίκης, πολιορκοῦν καὶ κυριεύουσι τὸ φρούριον τῆς Πτολεμαίδος καὶ συνάψαντες πολλὰς μάχας πρὸς τὸν Σαλαδῖνον ἀνακτοῦν πόλεις τινὰς εἰς τὴν Παλαιστίνην. Τὴν Ἱερουσαλήμ ὅμως δὲν κατώρθωσαν νὰ ἀνακτήσουν. Συνωμολόγησαν μόνον μὲ τὸν Σαλαδῖνον συνθήκην, διὰ τῆς ὁποίας ἐπετρέπετο εἰς τοὺς χριστιανούς ἡ χάριν προσκυνησεως μετάβασις εἰς τὴν Ἱερὰν πόλιν.

3. Ἡ τετάρτη σταυροφορία.

Ἡ ἀποτυχία τῆς τρίτης σταυροφορίας προεκάλεσε μετ' ὀλίγα ἔτη τὴν τετάρτην. Ἦσαν δὲ αἱ περιστάσεις τῆς Συρίας πρόσφοροι διὰ τὴν ἐπιχείρησιν, διότι ἀποθανόντος ἐν ἔτει 1193 τοῦ Σαλαδῖνου οἱ υἱοὶ αὐτοῦ περιήλθον εἰς διενέξεις μεταξύ των. Ὁ τότε λοιπὸν πάπας Ἰννοκέντιος ὁ Γ' προεκήρυξε νέαν σταυροφορίαν. Ταύτης οἱ ἐπισημότεροι ἡγεμόνες ἦσαν ὁ Βονιφάτιος ὁ Μομφερρατικός τῆς Σαβοΐας καὶ ὁ κόμης Φλανδρίας Βαλδουῖνος. Ἀπεφασίσθη δὲ πρὸς ἀποφυγὴν τῶν κακουχιῶν τῆς κατὰ ξηρὰν πορείας νὰ μεταβοῦν διὰ θαλάσσης εἰς τοὺς Ἁγίους τόπους. Συνεκεντρώθησαν λοιπὸν οἱ σταυροφόροι εἰς τὴν Ἐνετίαν, ἵνα διὰ πλοίων αὐτῆς διαπεραιωθοῦν εἰς τὴν Αἴγυπτον καὶ ἐκεῖθεν εἰς τὴν Παλαιστίνην. Ἀλλὰ τοῦτο δὲν συνέφερον εἰς τοὺς Ἐνετούς, οἱ ὁποῖοι εἶχον μεγάλα συμφέροντα μὲ τοὺς Αἰγυπτίους καὶ πρὸ μικροῦ εἶχον λόβει παρὰ τοῦ σουλτάνου τῆς Αἰγύπτου σπουδαῖα ἐμπορικὰ προνόμια. Ἐνεκα τούτου ὁ δάγης τῶν Ἐνετῶν, ὁ γηραιὸς (90 ἔτων) καὶ πανούργος Δάνδολος, ἐζήτησε παρ' αὐτῶν τόσην ἀμοιβήν, ὅσην ἐγνώριζεν ὅτι δὲν θὰ ἠδύνατο νὰ πληρώσουν οἱ σταυροφόροι. Συγχρόνως δὲ ἐπρότεινεν εἰς αὐτοὺς ἀντὶ μέρους τῆς ἀμοιβῆς αὐτῆς νὰ βοηθήσουν αὐτὸν διὰ νὰ καθυποτάξῃ τὴν εἰς τὰ παράλια τῆς Δαλματίας πόλιν Ζάραν, ἣ ὁποία εἶχεν ἀποστατήσῃ ἀπὸ τῶν Ἐνετῶν. Οἱ σταυροφόροι ἐδέχθησαν καὶ ἡ Ζάρα ἐκυριεύθη.

Ἐν ᾧ ὅμως εὐρίσκοντο ἐνιαυθὰ, ἔρχεται πρὸς αὐτοὺς ὁ υἱὸς τοῦ Ἰσαακίου Ἀγγέλου Ἀλέξιος παρακαλῶν αὐτοὺς νὰ τον ἀποκαταστήσουν εἰς τὸν πατρικὸν του θρόνον. Ὁ Ἀλέξιος κατορθώσας νὰ δραπαιεύσῃ ἐκ τῆς φυλακῆς εἶχε μεταβῆ εἰς τὴν Δύσιν, ἵνα ζητήσῃ βοήθειαν. Κατὰ πρῶτον ἦλθε πρὸς τὸν πάπαν. Οὗτος δὲν ὑπεσχέθη μὲν εἰς αὐτὸν τι, τὸν διηυκόλυνεν ὅμως νὰ ἔλθῃ εἰς διαπραγματεύσεις μὲ τοὺς σταυροφόρους. Ὁ Ἀλέξιος ὑπέσχετο εἰς τοὺς σταυροφόρους τὴν ἔνωσιν τῶν ἐκκλησιῶν, συνδρομὴν στρατιωτικὴν πρὸς ἀνάκτησιν τῶν Ἁγίων τόπων, καὶ μέγα ποσὸν χρημάτων, ἐζήτη δὲ παρ' αὐτῶν νὰ ἔλθουν εἰς τὴν Κων)πολιν καὶ ἀποκαταστήσουν αὐτὸν εἰς τὸν θρόνον τῶν πατέρων του. Τὸ πᾶγμα ἐσυμβιβαζέτο ἄριστα μὲ τὰς προθέσεις τοῦ γηραιοῦ Δανδόλου, ἣ κατὰ τῆς Κων)πόλεως ἐπίθεσις ἀπεφασίσθη καὶ προσεκλήθη εἰς τὴν Ζάραν ὁ Ἀλέξιος. Ὁ πάπας διεμαρτυρήθη διὰ τὴν παρεκτροπὴν τῆς σταυροφορίας. Ἀλλὰ μόνον κατὰ τὸ φαινόμενον. Συγχρόνως ἐδήλωσεν ὅτι ὁ αὐτοκράτωρ καὶ οἱ Ἕλληνες εἶναι

ἄξιοι τιμωρίας, διότι δὲν ἀεγνώριζον τὰς κυριαρχικὰς ἀξιώσεις τοῦ Ἀρχιερέως τῆς Ῥώμης.

Ἡ σταυροφορικὴ λοιπὸν ἐκστρατεία διηυθύνθη κατὰ τῆς Κων)- πόλεως καὶ τὸν Ἰούνιον τοῦ 1203 ὁ στόλος τῶν σταυροφόρων, ἐπὶ τοῦ ὁποίου ἐπέβαινον 40 χιλιάδες ἄνδρες, ἐφάνη πρὸς αὐτῆς.

4. Ἀλωεὶς τῆς Κων'πόλεως ὑπὸ τῶν Φράγκων.

Ὁ Ἀλέξιος Γ' πληροφορηθεὶς τοὺς σκοποὺς τῶν σταυροφόρων εἶχε φροντίσει περὶ ἐπισκευῆς τῶν τειχῶν τῆς πόλεως καὶ εἶχε συναθροίσει εἰς αὐτὴν στρατὸν 60 χιλ. ἀνδρῶν. Ἀλλ' ἐκ τῶν ἀνδρῶν τούτων ὀλίγοι ἠδύνατο νὰ πειραταχθοῦν κατὰ τῶν σταυροφόρων. Διὰ τοῦτο οὗτοι ἠδυνήθησαν νὰ ἀποβιβασθοῦν ἀκωλύτως καὶ νὰ γίνουν κύριοι τοῦ Γαλατᾶ καὶ τοῦ λιμένος τοῦ Κερατίου κόλπου, τοῦ ὁποίου ἐθραυσαν τὴν φράσσουσαν τὸ στόμιον ἄλυσον. Μετὰ ταῦτα δὲ ἤρχισαν νὰ πολιορκοῦν τὴν πόλιν καὶ ἀπὸ ξηρᾶς καὶ ἀπὸ θαλάσσης. Ἐξοδοὶ τινες τῶν βασιλικῶν στρατευμάτων ἀπέβησαν ἄνιν ἀποτελέσματος καὶ ὁ Ἀλέξιος Γ' μετὰ πολιορκίαν ὀλίγων ἡμερῶν ἀπελπισθεὶς ἐγκατέλειψε τὴν πόλιν. Τότε οἱ ἐν τῇ πόλει ἐξήγαγον ἐκ τῆς φυλακῆς τὸν Ἰσαάκιον Ἀγγελοῦν καὶ ἀποκατέστησαν αὐτὸν εἰς τὸν θρόνον. Ὁ Ἰσαάκιος ἐπεκύρωσε τὴν συνθήκην, τὴν ὁποίαν εἶχε κάμει μετὰ τῶν σταυροφόρων ὁ υἱὸς του, καὶ ὁ Ἀλέξιος συνοδευόμενος ὑπὸ τῶν ἡγεμόνων τῶν σταυροφόρων εἰσῆλθεν εἰς τὴν πόλιν καὶ ἀνεκηρύχθη συμβασιλεὺς τοῦ πατρὸς του ὡς Ἀλέξιος Δ'.

Ἀλλ' ἡ ἐκτέλεσις τῶν ὄρων τῆς συνθήκης ὑπὸ τοῦ Ἀλεξίου δὲν ἦτο εὐκόσος. Ὡς πρὸς τὸ θρησκευτικὸν ζήτημα ὁπωσδήποτε ἐξετελέσθη. Ὁ Ἀλέξιος ἔσπευε νὰ στείλῃ ὁμολογίαν πίστεως εἰς τὸν πάπαν, ὁ δὲ πατριάρχης Καματηρὸς βιασθεὶς ὑπὸ τοῦ βασιλέως ἀνεκήρυξεν ἐν τῷ Ναῷ τῆς Ἁγίας Σοφίας τὸν Ἰννοκέντιον Γ' ὡς πρῶτον ἐπὶ τῆς γῆς ἐπίτροπον τοῦ Σωτήρος. Καὶ εἶναι μὲν ἀληθὲς ὅτι ὁ πάπας δὲν ἔμεινεν εὐχαριστημένος ἐκ τούτου, διότι τὸ γενόμενον δὲν ἐσήμαινε τὴν πλήρη ὑποταγὴν τῆς ἑλληνικῆς ἐκκλησίας. Ἀλλ' οἱ σταυροφόροι καὶ ἰδίως οἱ Ἐνετοὶ δὲν ἐνδιέφεροντο τόσον διὰ τὸ ζήτημα τοῦτο, ὅσον διὰ τὴν πληρωμὴν τοῦ χρηματικοῦ ποσοῦ, τὸ ὁποῖον ὑπεσχέθη εἰς αὐτοὺς ὁ Ἀλέξιος. Ἀλλ' ὅσας καὶ ἂν κατέβαλλε προσπαθεῖας, ὅσας καταπίψεις καὶ ἂν ἔκαμνεν ὁ Ἀλέξιος, δὲν ἦτο δυνατὴ ἡ εἰσπραξις μεγάλου ποσοῦ καὶ οἱ σταυροφόροι παρέμενον πρὸ τῆς Κων'πόλεως.

Τοῦναντίον καὶ ἡ ὁμολογία πίστεως εἰς τὸν πάπαν καὶ ἡ ἀλαζὼν συμπεριφορὰ τῶν σταυροφόρων καὶ αἱ πρὸς εἰσπραξιν χρημάτων καταπίψεις τοῦ Ἀλεξίου ἐξήγειραν τὸν λαὸν τῆς Κων'πόλεως. Οὗτος ἐπαναστατήσας καθαιρεῖ τοὺς ἀνικάνους βασιλεῖς καὶ ἀναγορεύει βασιλεῖα τὸν ἱκανὸν στρατηγὸν Ἀλέξιον τὸν ἐπονομαζόμενον Μούρτζουφλον, συγγενῆ τοῦ οἴκου τῶν Κομνηνῶν. Ὁ γέρον Ἰσαάκιος ἐκ τῆς λύπης του ἀπέθανεν. Ὁ Ἀλέξιος Δ' φονεύεται.

Ὁ Μούρτζουφλος ἅμα καταλοβὼν τὴν ἀρχὴν ἀρνείται νὰ κάμῃ εἰς τοὺς σταυροφόρους νέας πληρωμὰς καὶ προσκαλεῖ αὐτοὺς ἐντὸς 8 ἡμερῶν νὰ ἐγκαταλείψουν τὴν χώραν. Δυστυχῶς τὰ πράγματα δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ ἀνταποκριθοῦν εἰς τὰς γενναίας προθέσεις τοῦ νέου αυτοκράτορος. Οἱ σταυροφόροι ἐπολιόρκησαν τὴν πόλιν καὶ ἤρχισαν τὰς καταπίψεις ἐπιθέσεις. Ὁ αὐτοκράτωρ μάχεται γενναίως, ἀλλ' οὐδὲν κατορθώνει. Τέλος τὴν 12 Ἀπριλίου 1204 γίνεται μεγάλη ἐφοδος τῶν σταυροφόρων, κατὰ τὴν ὁποίαν καταρθώνουν νὰ ἀναβοῦν τὰ τείχη καὶ νὰ γίνουν κύριοι μέρους τῆς πόλεως. Ἡ φρουρὰ ἐντρομος τρέπεται εἰς φυγὴν, ὁ δὲ αὐτοκράτωρ ἀπελπισθεὶς φεύγει ἐκ τῆς Κων'πόλεως. Ἀρχόντες τινες τότε μὴ ἀπελπισθέντες ἀκόμη περὶ τῆς σωτηρίας τῆς πόλεως συνελθόντες εἰς τὸν ναὸν τῆς Ἁγίας Σοφίας ἀνακηρύττουν αὐτοκράτορα τὸν γενναῖον πολεμιστὴν Θεόδωρον Λάσκαριν. Ἀλλ' ὁ αὐτός εἰς μάτην προσπαθεῖ νὰ ἐμψυχώσῃ τὸν λαὸν διὰ νὰ ἀντισταθῇ. Ἀπελπισθεὶς καὶ οὗτος φεύγει ἐκ τῆς πόλεως μετ' ὀλίγους ὁπαδοὺς του. Ἦδη οἱ σταυροφόροι προσέλαβον ὡς σύμμαχον τὸ πῖθ καὶ ὑπὸ τούτου βηθηδόμενοι γίνονται κύριοι τῆς πόλεως.

Αἱ σφαγαί, αἱ ἀρπαγαί, αἱ ἱεροσυλλίαι καὶ αἱ καταστροφαί, αἱ ὁποῖαι ἐπηκολούθησαν τὴν ἄλωσιν τῆς πόλεως ὑπὸ τῶν δὴθεν στρατιωτῶν τούτων τοῦ Χριστοῦ, εἶναι ἀπερίγραπτοι. Διήρασαν τὰ πάντα. Ἐλεηλάτησαν τὰ μεγαλοπρεπῆ μέγαρα καὶ τὰς πτωχὰς οἰκίας, τὰ ἄγια ποτήρια μετεχειρίσθησαν διὰ νὰ πίνουν οἶνον, αὐτὴν δὲ τὴν Ἁγίαν τράπεζαν τοῦ ναοῦ τῆς Ἁγίας Σοφίας τὴν ἐκ χρυσοῦ καὶ ἄλλων πολυτίμων ὑλῶν κατασκευασμένην κατεερμήτισαν καὶ διενεμήθησαν οἱ σταυροφόροι. Οἱ δυστυχεῖς κάτοικοι, ὅσοι διέφυγον τὴν σφαγὴν, καὶ ἰδίως οἱ τῆς ἀνωτέρας τάξεως, φεύγουν καὶ πληροῦν τὰ περιχώρα τῆς πόλεως εὐχαριστημένοι, ὅσοι ἐξ αὐτῶν κατώρθωσαν νὰ διασώσουν τὴν τιμὴν τῶν οἰκογενειῶν των.

Ἀλλ' οὐδὲ τῶν καλλιτεχνημάτων ἐρείθησαν, τὰ ὁποῖα ἐπὶ 900 ἔτη εἶχον συγκεντρωσά οἱ αὐτοκράτορες πρὸς στολιμὸν τῶν πλατειῶν,

τῶν ἀνακτόρων καὶ τῶν δημοσίων οἰκοδομημάτων. Κατεστράφησαν τότε ἄπειρα ἔργα τέχνης, τοῦ Φειδίου, τοῦ Πραξιτέλους καὶ ἄλλων μεγάλων καλλιτεχνῶν. Ἀκόμη θλιβερώτερα ὅμως εἶναι ἄλλη καταστροφή. Ἡ Κων)πολις ἦτο ἡ πνευματικὴ τοῦ κόσμου πρωτεύουσα. Εἰς τὰς βιβλιοθήκας τῶν πλουσίων καὶ μορφωμένων μεγιστάνων αὐτῆς ἦσαν συγκεντρωμένα ὅλα τὰ χειρόγραφα τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς φιλολογίας. Ὅλα ταῦτα κατὰ τὰς πυρκαϊὰς τῆς πόλεως τὰς γενομένας κατὰ τὴν ἄλωσιν ἐξηφανίσθησαν. Ἐπομένως πολλὰ ἀριστουργήματα καὶ τοῦ πεζοῦ καὶ τοῦ ἐμμέτρου λόγου ἐχάθησαν διὰ παντός.

Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον τὸ μέγα προπύργιον τῆς Εὐρώπης καὶ τοῦ Χριστιανισμοῦ, τὸ ὁποῖον ἐπὶ 9 αἰῶνας ἀπέκρουσε τὰς ἐπιδρομὰς τῆς Ἀσιανῆς βαρβαρότητος καὶ τοῦ Ἰσλαμισμού, κατέστρεψαν αὐτοὶ οἱ χριστιανοὶ Εἰρωπαῖοι καὶ ἤνοιξαν τὴν ὁδὸν τῆς εἰς τὴν Εὐρώπην εἰσόδου τῶν Τούρκων.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΓ'.

Ἡ ΦΡΑΓΚΟΚΡΑΤΙΑ

I. Ἡ διανομὴ τῆς Ἑλληνικῆς Αὐτοκρατορίας.

Οἱ σταυροφόροι κυριεύσαντες εὐκόλως τὴν Κων)πολιν ἐνόμισαν ὅτι ἐπίσης εὐκόλως θὰ γίνουν κύριοι καὶ ὅλης τῆς Αὐτοκρατορίας. Διεμοίρασαν λοιπὸν αὐτὴν ἐκ τῶν προτέρων μεταξύ των. Καὶ αὐτοκράτωρ μὲν ἔπρεπε νὰ γίνῃ ὁ ἀρχηγὸς τῆς ἐκστρατείας Βονιφάτιος ὁ Μομφερρατικός. Ἄλλ' εἰς τοὺς Ἑνετοὺς δὲν συνέφερε νὰ λάβῃ τὸ αὐτοκρατορικὸν ἀξίωμα ὁ ἰσχυρὸς Βονιφάτιος, ὁ ὁποῖος ἦτο πιθανὸν διὰ τῆς μετριοπαθείας του καὶ τοῦ εἰλικρινοῦς χαρακτῆρος του προσελκύων τοὺς ἐγγχωρίους νὰ ιδρῶσιν ἰσχυρὰν Αὐτοκρατορίαν. Διὰ τῶν ῥαδιουργιῶν λοιπὸν τοῦ πονηροῦ Δανδόλου ἐξελέχθη αὐτοκράτωρ ὁ κόμισ τῆς Φλανδρίας Βαλδουῖνος, τὸν ὁποῖον οἱ Ἑνετοὶ ἤπιζον ὅτι θὰ ἄγουν καὶ θὰ φέρουν, ὡς ἤθελον. Ἐκτὸς δὲ τῆς Κων)πόλεως ὁ Βαλδουῖνος ἔλαβε τὴν Θράκην καὶ ὅλας τὰς ἐν Ἀσίᾳ κτήσεις τῆς Αὐτοκρατορίας. Ὁ Βονιφάτιος ὁ Μομφερρατικός ἔλαβεν ὡς ὑποτελὴς τοῦ αὐτοκράτορος τὴν Μακεδονίαν, τὴν Θεσσαλίαν καὶ τὴν Στερεὰν Ἑλλάδα μὲ τὸν τίτλον τοῦ βασιλέως τῆς Θεσσαλονίκης. Οἱ δὲ Ἑνετοὶ τέλος ἀποβλέποντες ἰδίως εἰς τὰ ἐμπορικὰ των συμφέροντα ἐπροτίμησαν νὰ λάβουν ὅλας τὰς νήσους, τὴν Πελοπόννησον, τὴν Ἠπειρὸν καὶ προσέτι αὐτῆς τῆς Κων)πόλεως τὸ ἡμῖον μέρος. Σύμφωνα τέλος μὲ συμφωνίαν, τὴν ὁποῖαν εἶχον κάμει πρὸ τῆς ἀλώσεως, ἐπειδὴ αὐτοκράτωρ ἐξελέχθη Φράγκος, ὁ πατριάρχης ἔπρεπε νὰ εἶναι Ἑνετὸς καὶ τοιοῦτος ἐγένεν ὁ Θωμᾶς Μοροζίνης.

Ἄλλὰ ὁ Ἑλληνισμὸς δὲν ἦτο δυνατόν τὰ μείνῃ μὲ τὰς χεῖρας σταυρωμένας, ὡς ἐνόμισαν οἱ κατακτηταί. Ἄν ἡ Κωνσταντινούπολις ἐκυριεύθη διὰ τὴν ἀνικανότητα τῶν Ἀγγέλων, αἱ ἐπαρχίαι τοῦ κράτους διέσφζον ἰσχυρὸν τὸ αἶσθημα τῆς πρὸς τὸ πάτριον θρησκευμα ἀφοσίωσης, καὶ τὸ σπουδαιότερον, ἰσχυρὰν συνείδησιν τῆς ἰδίας ἐθνότητος. Αὐταὶ λοιπὸν ἀντετάχθησαν καρτερικῶς εἰς τοὺς δυνάστας ἐκείνους, οἱ ὁποῖοι ἐπεδίωκον νὰ καταστρέψουν καὶ τὴν θρησκευτικὴν καὶ τὴν πολιτικὴν τοῦ ἔθνους ὑπαρξιν. Ἄλλ' ἂς παρακολουθήσωμεν ἐν ἑκάστον

ἐκ τῶν λατινικῶν κρατῶν εἰς τὰς ἐπιχειρήσεις των πρὸς κατάκτησιν τῶν χωρῶν, αἱ ὁποῖαι ἔλαχον εἰς αὐτά.

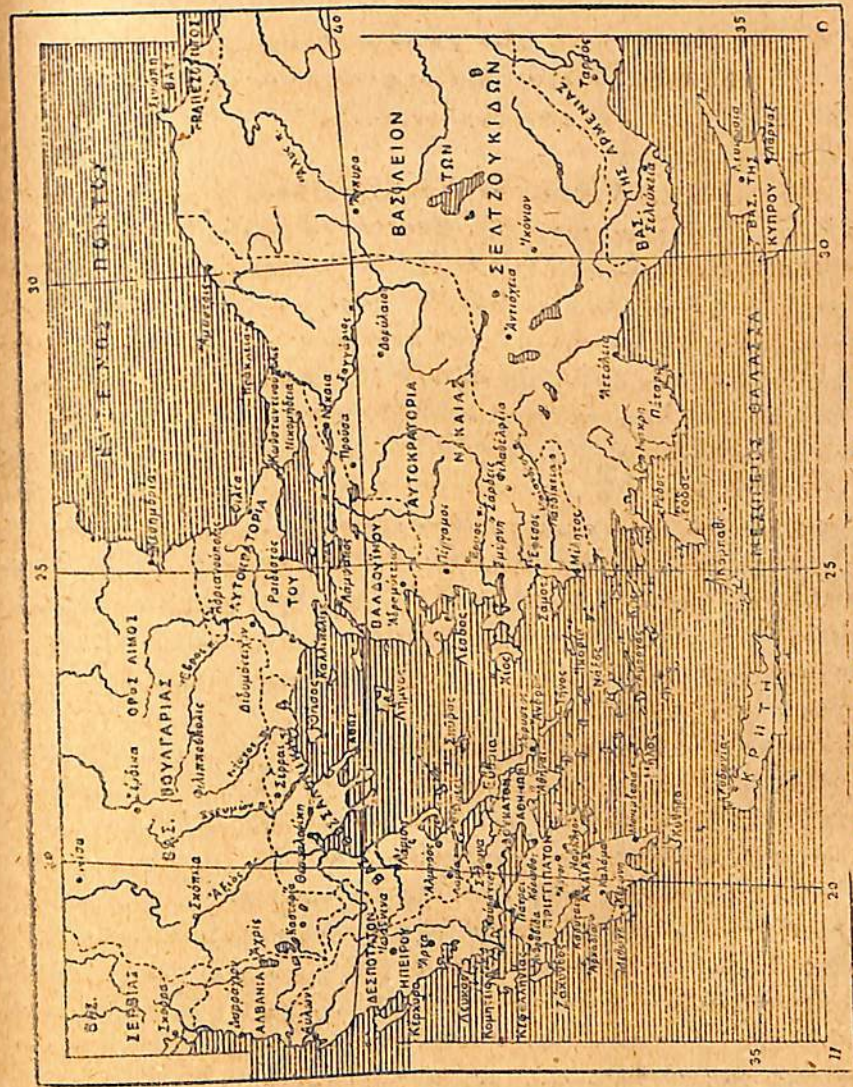
2. Ἡ κατάκτησις τῶν ἑλληνικῶν χωρῶν ὑπὸ τῶν Φράγκων. Σχηματισμὸς νέων ἑλληνικῶν κρατῶν.

Αἱ Αὐτοκρατορίαι Νικαίας καὶ Τραπεζοῦντος. Ὅταν ὁ Βαλδουῖνος ἐτράπη εἰς τὴν κατάκτησιν τῶν ἀσιατικῶν ἐπαρχιῶν, εὐρέθη πρὸ ἀντιστάσεως ἀπροσδοκῆτου. Εἶδομεν ὅτι ὁ Θεόδωρος Λάσκαρις ἀναγορευθεὶς αὐτοκράτωρ, ὅταν οἱ Φράγκοι ἦσαν πλέον ἐντὸς τῆς Κωνσταντινουπόλεως, καὶ μὴ δυνήθεις νὰ ἐμψυχώσῃ τὸν λαὸν πρὸς ἀντίστασιν ἔφυγε μετὰ τῶν περὶ αὐτὸν εἰς τὴν Μ. Ἀσίαν. Ἐκεῖ ἐπεριστοιχίσθη ὑπὸ τῶν ἐκ Κων)πόλεως πολυαρίθμων προσφύγων, ὑπεχρέωσε δὲ τοὺς ἐν Μ. Ἀσίᾳ τοπικοὺς ἄρχοντας, ἄλλους μὲν διὰ τῆς βίας, ἄλλους δὲ διὰ τῆς πειθοῦς νὰ ἀναγνωρίσουν τὴν κυριαρχίαν του. Μετὰ τοῦτο συγκαλέσας εἰς τὴν Νίκαιαν μεγάλην σύνοδον πολιτικῶν καὶ στρατιωτικῶν ἀρχόντων ἀνεκηρύχθη αὐτοκράτωρ καὶ ἐστέφη πανηγυρικῶς ὑπὸ τοῦ πατριάρχου. Τοιοῦτοτρόπως ἰδρύθη εἰς τὴν Μ. Ἀσίαν νέον κράτος ἑλληνικόν, ἡ αὐτοκρατορία τῆς Νικαίας, περιλαμβάνον ὅλην τὴν δυτικὴν παραλίαν αὐτῆς, διότι τὰ μεσόγεια κατεῖχοντο ὑπὸ τῶν Τούρκων.

Εἶναι ἀληθὲς ὅτι ὁ Λάσκαρις δὲν ἠδυνήθη ποτὲ νὰ νικήσῃ ἐκ παρτάξεως τοὺς ἐπιτεθέντας κατ' αὐτοῦ Φράγκους. Ἄλλ' ὅμως ἐπέμενε τοσοῦτον ἀντιπαλαίων κατ' αὐτῶν, ὥστε δὲν ἄφησεν αὐτοὺς νὰ προχωρήσουν πολὺ πέραν τοῦ Βοσπόρου. Ἐὰν τότε ὄλοι αἱ κατὰ τὴν Μ. Ἀσίαν ἑλληνικαὶ δυνάμεις ἦσαν συνενωμέναι, ἴσως εὐθὺς ἀμέσως θὰ ἠδύνατο νὰ ἀνακτήσουν τὴν Κων)πολιν. Δυστυχῶς αὐταὶ διηρέθησαν. Εἰς τὰ Βαλ)πορτῖλια συνέστη ἄλλο κράτος μετ' ἔδραν τὴν Τραπεζοῦντα ὑπὸ τὸν ἔγγονον τοῦ Ἀνδρονίκου Κομνηνοῦ Ἀλέξιον Α'. Τὸ κράτος τοῦτο μετὰ τὸ ἐμπόριον τῶν χωρῶν αὐτῶν κατέστη πλούσιον καὶ ἰσχυρὸν καὶ ἔγινεν ἀφορμὴ νὰ διατηρηθῇ μέχρι τῶν χρόνων ἡμῶν ὁ ἑλληνισμὸς τῶν χωρῶν ἐκεῖνων. Ἀλλὰ δυστυχῶς ἡ αὐτοκρατορία τῆς Τραπεζοῦντος ὄχι μόνον δὲν συνέπραξε μετὰ τῆς ἐν Νικαίᾳ, ἀλλὰ καὶ ἀνεγνώρισε τὴν ἐπικυριαρχίαν τῶν Φράγκων.

Ἡ Θράκη. Ἡ κατάκτησις τῆς Θράκης ὑπὸ τῶν Φράγκων δὲν συνήνηττε κατ' ἀρχὴς μεγάλας δυσκολίας. Οἱ Φράγκοι ὅμως κατ' αὐτὴν

ἐπέφεραν εἰς τὴν χώραν μεγάλας καταστροφάς, αἱ ὁποῖαι ἐκορύφωσαν τὸ ἔθνικόν καὶ θρησκευτικὸν μῖσος τῶν δύο λαῶν. Ἐνεκα τούτου οἱ Ἕλληνες δὲν διατάζουν τώρα νὰ συνενωθοῦν μετὰ τῶν ἀσπονδοτέρων

Εἰκ. 45. Αἱ Ἑλληνικαὶ χώραι ἐπὶ Φραγκοκρατίας.

των ἐχθρῶν διὰ νὰ ἀπαλλαγθοῦν ἀπὸ τὰς καταπίσεις τῶν Φράγκων. Συνεννοοῦνται μετὰ τοῦ ἡγεμόνος τῶν Βουλγάρων Ἰωάννη καὶ ἐπαναστατοῦν. Βούλγαροι καὶ Ἕλληνες νικοῦν τοὺς κατ' αὐτῶν ἐπελθόντας Φράγκους περὶ τὴν Ἀδριανούπολιν (1205). Εἰς τὴν μάχην μά-

λιστι αὐτὴν γίνεται ἄφαντος καὶ ὁ αὐτοκράτωρ Βαλδουίνος καὶ τὸν διαδέχεται ὁ ἀδελφός του Ἑρρίκος.

Ἄλλ' ἤδη οἱ Ἕλληνες ὑφίστανται καὶ ἐκ μέρους τῶν Βουλγάρων χειρότερα καὶ μετανοοῦν διὰ τὴν μετ' αὐτῶν σύμμαχίαν. Ἀποφασίζουν λοιπὸν νὰ ἔλθουν εἰς συνεννόησιν μὲ τοὺς Φράγκους. Εὐτυχῶς καὶ οἱ Φράγκοι εἶχον κατανοήσει ὅτι ἔπρεπε νὰ συμπεριφεροῦν ἐπιεικέστερον πρὸς τοὺς κατακτηθέντας καὶ ἡ συνεννόησις ἐπῆλθεν. Οἱ Φράγκοι ὄχι μόνον ὑπεσχέθησαν νὰ σεβασθοῦν τὰς κτήσεις καὶ τὰ ἀστικά δικαιώματα τῶν Ἑλλήνων, ἀλλὰ καὶ ἐπέτρεψαν εἰς τὸν Θεόδωρον Βρανῶν Κομνηνὸν τὰς ἐπαρχίας Ἀδριανουπόλεως καὶ Διδυμοτείχου ὑπὸ τὸν ὄρον νὰ πληρώνη ἐτήσιον φόρον καὶ νὰ παρέχη ἐν ἀνάγκῃ στρατὸν 500 μαχητῶν εἰς τὸν αὐτοκράτορα. Ἀνεγνώρισαν δηλ. αὐτὸν ὡς ἕνα ὑποτελῆ φεουδαρχὴν ἴσον σχεδὸν κατὰ τὸ ἀξίωμα μὲ τὸν Βονιφάτιον. Διὰ τοῦτο καὶ ἐνίοτε ὁ Θεόδωρος οὗτος βασιλεὺς τῆς Ἀδριανουπόλεως ὀνομάζεται. Κατόπιν τῆς συνεννοήσεως ταύτης ὁ Ἰωαννίσσης μὴ τολμῶν νὰ ἀντιπαραταχθῆ κατὰ τῶν Φράγκων ἐπανῆλθεν εἰς τὰ ἴδια, ἀφ' οὗ δεινῶς ἐλεηλάτησε τὰς ἑλληνικὰς χώρας.

Ἡ Μακεδονία, Θεσσαλία καὶ Στερεὰ Ἑλλάς. Ὁ Βονιφάτιος εἰς τὴν κατάκτησιν τῶν χωρῶν του ὑπῆρξεν εὐτυχέστερος. Εἰς τοῦτο διηκούλυτε πολὺ αὐτὸν τὸ ὅτι λαβὼν σύζυγον τὴν χήραν τοῦ Ἰσαακίου Ἀγγέλου Μαργαρίταν τὴν ἐξ Οὐγγαρίας εἶχε μαζί του κατὰ τὴν ἐκστρατείαν καὶ τὸν πρόγονόν του Μανουὴλ Ἀγγελοῦ, τὸν υἱὸν τοῦ Ἰσαακίου. Ἀλλὰ καὶ πολλοὶ Ἕλληνες εὐπατρίδαι παρηκολούθουν αὐτὸν προσελκυθέντες ὑπὸ τῆς μετριοπαθείας του. Ἄνευ λοιπὸν ἀντιστάσεως κατέλαβεν ὅλην τὴν Μακεδονίαν καὶ τὴν Θεσσαλίαν μέχρι τῶν Θερμοπυλῶν. Ἐδῶ ἐπεχείρησε νὰ ἀντισταθῆ εἰς αὐτὸν ὁ Λέων Σγουρός, ὁ ἄρχων τοῦ Ναυπλίου καὶ τῆς Κορίνθου, ὁ ὁποῖος ἐν τῷ μεταξύ εἶχε γίνῃ κύριος ὅλης τῆς ἀνατολικῆς Στερεᾶς Ἑλλάδος καὶ εἶχε προσέλθει μέχρι Λαρίσης. Ἄμα ὅμως ἐπλησίασεν ὁ Βονιφάτιος, ὁ Σγουρὸς ὑπεχώρησε καὶ κατέφυγεν εἰς τὸν Ἀκροκόρινθον. Τότε ὁ Βονιφάτιος ἀκολούτως ἔγινε κύριος ὅλης τῆς Στερεᾶς Ἑλλάδος μέχρι τοῦ Ἰσθμοῦ. Ὅλας τὰς χώρας ταύτας ὁ Βονιφάτιος διεμοίρασε κατὰ τὸ φεουδαλικὸν σύστημα εἰς τοὺς συναγωνιστάς του ὡς ὑποτελεῖς. Ἀπετελέσθησαν λοιπὸν ἐξ αὐτῶν διάφοροι μικραὶ ἡγεμονίαι ἐξαρτώμεναι ἐκ τοῦ βασιλείου τῆς Θεσσαλονίκης. Ἐκ τούτων ἐπισημοτέρα ἀπέβη τὸ Δουκάτον τῶν Ἀθηνῶν καὶ Θηβῶν τὸ δοθὲν εἰς τὸν Γάλλον Ὁθωνα Δελαρός.

Τὸ Δεσποτάτον τῆς Ἡπείρου. Ἐν ᾧ ὁ Βονιφάτιος προήλαυεν ἀκολούτως ἀπὸ Θεσσαλονίκης μέχρι τοῦ Ἰσθμοῦ, δυτικῶς τῆς Θεσσαλίας ὁ ἑλληνισμὸς ὑψωνε τὴν σημαίαν ἀντιστάσεως γενναίας. Οἱ ὄρεινοὶ κάτοικοι τῶν χωρῶν τούτων δὲν ἐνόησαν νὰ ὑποταχθοῦν εἰς τοὺς ξένους κατακτητάς. Ἐπὶ κεφαλῆς τῆς ἀντιστάσεως ταύτης ἐτέθη ὁ Μιχαὴλ Ἀγγελος Κομνηνός. Οὗτος καταρτίσας ἀξιόλογον στρατὸν ἐκ τῶν ὄρεινῶν τούτων Ἑλλήνων ἵδρυσεν εἰς τὴν Ἡπείρον, τὴν Ἀκαρνανίαν καὶ τὴν Αἰτωλίαν ἕνα ἑλληνικὸν κράτος, τὸ ὁποῖον πρὸς Β. ἔξετάθη μέχρι Δυρραχίου καὶ πρὸς Ν. μέχρι τῆς Ναυπάκτου, προσέλαβε δὲ καὶ τὴν δυτικωτέραν Θεσσαλίαν καὶ αὐτὴν τὴν Κέρκυραν, τὴν ὁποίαν εἶχον καταλάβει οἱ Ἑνετοί. Τὸ κράτος τοῦτο ὀνομάσθη Δεσποτάτον τῆς Ἑλλάδος καὶ ὁ ἡγεμὼν αὐτοῦ Δεσπότης τῆς Ἑλλάδος, πρωτεύουσαν δὲ εἶχε τὴν Ἄρταν.

Αἱ χώραι αὗται κατὰ τὴν συνθήκην τῆς διανομῆς ἔπρεπε νὰ καταληφθοῦν ὑπὸ τῶν Ἑνετῶν. Οὗτοι ὅμως ὄχι μόνον δὲν εἶχον ἐπαρκῆ πρὸς τοῦτο στρατὸν, ἀλλ' ἐκινδύνευον νὰ χάσουν καὶ αὐτὸ τὸ Δυρράχιον, τὸ ὁποῖον εἶχον μὲν καταλάβει οὗτοι, ἠπέλουν ὅμως βοηθοῦμενοι ὑπὸ τοῦ Μιχαὴλ οἱ Ἰθαγενεῖς τῶν ὄρεινῶν κάτοικοι, οἱ τῶν τῶν πρῶτον ἐμφανιζόμενοι ὑπὸ τὸ ὄνομα Ἀλβινοί. Ἐξ ἄλλου οἱ Ἑνετοὶ ἀπέβλεπον πάντοτε μᾶλλον εἰς τὰ ἐμπορικά των συμφέροντα. Ἐνεκα ὧν τούτων ἠναγκάσθησαν νὰ συμβιβασθοῦν μὲ τὸν Μιχαὴλ ὑπὸ τὸν ὄρον νὰ πληρώνη εἰς αὐτοὺς μικρὸν τινα φόρον, νὰ παραχωρήσῃ ἴδιον τμήμα, εἰς οἵανδήποτε πόλιν ἢ ἕλον ζητήσῃ τοῦτο, καὶ νὰ παρέχη προστασίαν καὶ ἀσφάλειαν φόρων εἰς τοὺς Ἑνετοὺς ἐμπόρους.

Ἡ Πελοπόννησος. Καὶ ἡ Πελοπόννησος ἀνήκεν εἰς τὰς χώρας τὰς ἐπιτραπέισας εἰς τοὺς Ἑνετοὺς, ἀλλὰ, δι' οὗς λόγους εἶπομεν, οὗτοι δὲν ἠδύνατο νὰ καταλάβουν αὐτήν. Ἀπεφάσισαν λοιπὸν νὰ τὴν καταλάβουν οἱ ὑπὸ τὸν Βονιφάτιον Φράγκοι, οἱ ὁποῖοι εἶχον φθάσει μέχρι τοῦ Ἰσθμοῦ. Οἱ ἐντόπιοι ἀνεξάρτητοι ἄρχοντες οἱ Χαμάρετοι, οἱ Βρανάδες, οἱ Καντακουζηνοὶ καὶ πρὸ πάντων ὁ ἄρχων τῆς Κορίνθου καὶ τοῦ Ναυπλίου Λέων Σγουρὸς ἀντέταξαν ἀπεγνωσμένην ἀντίστασιν. Ἄλλ' εἰς μάτην. Οἱ Φράγκοι μετὰ μακροὺς ἀγῶνας ἔγιναν κύριοι ὅλης τῆς Πελοποννήσου. Εἰς τοῦτο πολὺ συνετέλεσε καὶ ἡ καλὴ αὐτῶν πρὸς τοὺς ἐντοπίους συμπεριφορὰ. Αἱ ἑλληνικαὶ κοινότητες καὶ οἱ ἄρχοντες τῶν διατηροῦν ὅλα τὰ προνόμια καὶ τὴν ἐλευθερίαν των. Ἡ γλῶσσα δέ, ἡ θρησκεία καὶ ὅλαι αἱ συνήθειαι αὐτῶν εἶναι σεβασταί. Τὴν Πελοπόννησον ἡ, ὅπως ὀνομάζετο τότε ὑπὸ τῶν Φράγκων, τὸν Μω-

ρέαν, οἱ Φράγκοι διαιρέσαντες εἰς βαρωνίας διωργάνωσαν κατὰ τὸ φεουδαλικὸν σύστημα. Ὁ ἀνώτερος ὄλων, εἰς τὸν ὁποῖον οἱ βαρῶνοι ὄλοι εἶναι ὑποτελεῖς, ὀνομάζεται πρίγκιψ Ἀχαΐας ἢ τοῦ Μωρέως. Τοιοῦτος δὲ κατ' ἀρχὰς μὲν ἦτο ὁ Γουλιέλμος Σαμπλίτης. Ἀπελθόντος ὁμοῦ τούτου εἰς Γαλλίαν ἐγένεν ὁ Γοδοφρέδος Βιλλεαρδουῖνος, εἰς τὸν οἶκον τοῦ ὁποῖου παρέμενε τὸ πριγκιπάτον τῆς Ἀχαΐας.

Ἡ Ἐνετία ἐκ τῆς Πελοποννήσου δὲν εἶχε παρὰ μόνον τὰ φρούρια τῆς Μεθώνης καὶ τῆς Κορώνης καὶ τὴν ψιλὴν ἐπικυριαρχίαν τῆς χώρας, διότι ὁ πρίγκιψ τῆς Ἀχαΐας ἐθεωρεῖτο ὑποτελὴς εἰς αὐτήν.

Αἱ νῆσοι. Καὶ αἱ νῆσοι ὅλαι εἶχον κατακυρωθῆ εἰς τὴν Ἐνετίαν. Ἐκ τούτων ὁμοῦ αὕτη μόνον τὴν Κρήτην κατέλαβεν ἀμέσως κατόπιν μακρῶν ἀγῶνων πρὸς τοὺς Γενοαίους, οἱ ὁποῖοι εἶχον προκαταλάβει αὐτήν.

Τὴν Εὐβοίαν κατέλαβον Φράγκοι ἐκ τῶν περὶ τὸν Βονιφάτιον. Οἱ Ἐνετοὶ ἠρκέσθησαν εἰς τὸ νὰ ἐγκατασταθοῦν εἰς αὐτὴν ἐμπορικῶς καὶ εἰς ψιλὴν τινα ἐπικυριαρχίαν.

Τὰς δὲ Κυκλάδας κατέλαβον δι' ἰδίων μέσων εὐγενεῖς Ἐνετοί, εἰς τοὺς ὁποῖους ἐπετρεψε τοῦτο ἡ Ἐνετικὴ Πολιτεία ὑπὸ τὸν ὅρον νὰ ἀρχωσιν αὐτῶν ὡς ὑποτελεῖς τῆς. Τῶν εὐγενῶν τούτων τυχοδιωκτῶν ἀρχηγὸς ἦτο ὁ ἐπιφανέστερος μεταξὺ αὐτῶν Μάρκος Σανουῖδος. Οὗτος κρατήσας δι' ἑαυτὸν τὴν Νάξον διεμοίρασεν ὅλας τὰς ἄλλας νήσους εἰς τοὺς ἄλλους ὑποτελεῖς του.

3. Ἡ κατάστασις τῆς Λατινικῆς Αὐτοκρατορίας.

Ἐξ ὧν εἴπομεν περὶ τοῦ τρόπου τῆς κατακτῆσεως τῶν ἑλληνικῶν χωρῶν, γίνεται φανερόν ὅτι ἡ Λατινικὴ Αὐτοκρατορία δὲν ἦτο δυνατόν νὰ διατηρηθῆ ἐπὶ μακρόν. Ὁ φραγκικὸς στρατὸς καὶ δι' αὐτὴν τὴν ἄλωσιν τῆς Κων)πόλεως ἦτο δυσανάλογος πρὸς τὸ μέγεθος τῆς ἐπιχειρήσεως, τῶρα ὁμοῦ ὅτε διεσπάρη ἀπὸ τῆς Θράκης μέχρι τῆς Πελοποννήσου καὶ Κρήτης, ἀπέβη τελείως ἀνεπαρκής. Ἐπειτα τὴν θέσιν τῶν κατακτητῶν κατέστησε πολὺ δυσχερῆ ἡ πεισματώδης τῶν Ἑλλήνων ἀντίστασις καὶ εἰς τὴν Ἀσίαν καὶ εἰς τὴν Εὐρώπην, καὶ τὸ μῖσος τῶν ὑποταχθέντων πρὸς τοὺς Λατίνους, ἔνεκα τοῦ ὁποῖου οὗτοι οὐδεμίαν ἠδύνατον νὰ ἀρυσθοῦν παρὰ τῶν ὑπηκόων ὑλικὴν καὶ ἠθικὴν ὠφέλειαν. Τέλος τὴν κατάλωσιν τῆς Λατινικῆς Αὐτοκρατορίας κατέστησεν ἀπαραίτητον αὐτὸς ὁ φεουδαλικὸς ὀργανισμὸς, τὸν ὁποῖον εἰς-

ἤγαγον εἰς τὰς κατακτηθείσας χώρας. Οἱ σταυροφόροι δηλαδὴ ἐξ ὅλης τῆς συγκεντρωτικῆς ἑλληνικῆς διοικήσεως δὲν παρέλαβον εἰμὴ τούς τίτλους τῶν ἀξιωματῶν καὶ τὴν ἐν μέρει χρῆσιν τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης. Κατὰ τὰ λοιπὰ διέπραξαν τὸ σφάλμα νὰ εἰσαγάγουν τὸ φεουδαλικὸν σύστημα τῆς Εὐρώπης, τῆς διαιρέσεως δηλ. καὶ ὑποδιαίρέσεως τῆς χώρας εἰς πλείστας δευτερευούσας ἡγεμονίας, αἱ ὁποῖαι συνεδέοντο μὲ τὸς κυριάρχους διὰ δεσμῶν πολὺ ἀσθενῶν.

Ἐνεκα τοῦ συστήματος τούτου ἡ μὲν πραγματικὴ ἐξουσία τοῦ αὐτοκράτορος δὲν ὑπερέβαινε τὰ ὄρια τῆς Θράκης, οἱ δὲ Ἐνετοὶ καὶ οἱ Φράγκοι ἡγεμόνες ὄχι μόνον τὰς χρηματικὰς τῶν ὑποχρεώσεως πρὸς τὸν ὑπέρτατον ἄρχοντα δὲν ἐξεπλήρουν, ἀλλὰ καὶ αὐτὴν τὴν κατὰ τοὺς φεουδαλικούς θεσμοὺς ὀφειλομένην στρατιωτικὴν ἐπικουρίαν σπανιώτατα ἐπεμπον, καὶ τὸ χειρότερον, μετὰ τὸν θάνατον ἰδίως τοῦ Βονιφατίου περιήλθον καὶ εἰς φοβερὰς διενέξεις μεταξύ των.

Καὶ ἐπὶ μὲν τοῦ Βαλδουίνου καὶ τοῦ ἀδελφοῦ του Ἐρρίκου ἡ ἐνόητος ὀπωσθήποτε τοῦ κράτους διετηρήθη. Ἐπὶ τῶν ἀσθενῶν ὁμοῦ διαδόχων τούτων ἐξέλιπε τελείως. Ἐπ' αὐτῶν αἱ διάφοροι φραγκικαὶ ἡγεμονίαι κατέστησαν ἀνεξάρτητοι, ἡ δὲ ἐν Κων)πόλει αὐτοκρατορία ἐγκαταλειφθεῖσα εἰς τοὺς πόρους τῆς ἀμέσου κυριαρχίας τῆς οὔτε χρήματα οὔτε ἄνδρας εἶχε διὰ νὰ συγκροτῆ στρατὸς πρὸς ἀπόκρουσιν τῶν διαρκῶς περιστοιχιζόντων αὐτὴν Ἑλλήνων. Οἱ διάδοχοι τῶν μεγάλων Ἑλλήνων αὐτοκρατόρων τῆς Κων)πόλεως περιήλθον εἰς τέσον μεγάλην πενίαν, ὥστε πρὸς συντήρησίν των ἠναγκάζοντο νὰ πωλοῦν λείψανα Ἀγίων καὶ νὰ δανείζωνται ἀπὸ ἰδιώτας, εἰς δ' ἐξ αὐτῶν ὁ Βαλδουῖνος Β' κατήντησε νὰ ἐνεχυριάσῃ καὶ τὸν μονογενῆ υἱὸν του διὰ νὰ λάβῃ ὀλίγα χρήματα. Καὶ δὲν ἦτο δυνατόν νὰ γίνῃ ἄλλως, ἀφ' οὗ οἱ ἐν Κων)πόλει Ἐνετοὶ δὲν ἐφρόντιζον, παρὰ μόνον πῶς νὰ ἀπομυζοῦν καὶ τὴν τελευταίαν ἱκμάδα τῆς πόλεως ταύτης. Πᾶν ὅ,τι εἶχεν ἀξίαν εἰς τὴν πόλιν κατεῖχετο ὑπὸ τῶν Ἐνετῶν, ἀφῆρσαν δὲ ἀπὸ τοῦ αὐτοκράτορος καὶ αὐτὸ τὸ τῆς νομισματοκοπίας δικαίωμα.

Τοιαύτη ἦτο ἡ κατάστασις τῆς Λατινικῆς Αὐτοκρατορίας ὀλίγα ἔτη μετὰ τὴν ἴδρυσιν αὐτῆς. Ἄν ἀνεβλήθῃ ἐπὶ μικρὸν ἡ κατάλωσις αὐτῆς, τοῦτο ἐγένεε λόγφ τῆς διαιρέσεως, εἰς τὴν ὁποῖαν εὐρίσκοντο οἱ Ἕλληνες.

4. Τὰ Ἑλληνικὰ κράτη μέχρι τῆς ἀνακτῆσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως.

Ὡς εἶδομεν τρεῖς ἑλληνικὰ κέντρα εἶχον σχηματισθῆ δυνάμενα νὰ
 Α. Χωροφᾶ, Ἱστορία Γ' Γυμνασίου, ἔκδοσις τετάρτη.

ἀξιώσουν τὴν ἀνάκτησιν τῆς Αὐτοκρατορίας, ἢ ἐν Νικαίᾳ Αὐτοκρατορία, ἢ ἐν Τραπεζοῦντι καὶ τὸ δεσποτᾶτον τῆς Ἡπείρου. Καὶ ἢ μὲν ἐν Τραπεζοῦντι Αὐτοκρατορία περιορισθεῖσα εἰς τὸ νὰ ἀρχῆ τῶν ἐν τῷ Πόντῳ ἀπομεμακρυσμένων ἐκείνων χωρῶν ἦλθεν εἰς φιλικὰς σχέσεις μετὰ τῶν Φράγκων αὐτοκρατόρων καὶ ἀνεγνώρισε τὴν ἐπικυριαρχίαν αὐτῶν. Δὲν εἶχεν ὅμως τὸ πρᾶγμα ὁμοίως καὶ διὰ τὰ δύο ἄλλα κέντρα.

Ἐκ τούτων τὸ δεσποτᾶτον τῆς Ἡπείρου ἤδη ἐπὶ τοῦ Ἰδρυτοῦ αὐτοῦ Μιχαὴλ Α' προώδευσε πολὺ. Διὰ σειρᾶς μακρῶν ἀγώνων κατὰ τῶν Φράγκων ἐπέξετάθη καὶ εἰς Ἰλλυρίαν καὶ εἰς Μακεδονίαν. Κυρίως ὅμως εἰς μεγάλην ἀκμὴν ἔφθασεν ἐπὶ τοῦ διαδεχθέντος τὸν Μιχαὴλ ἀδελφοῦ του Θεοδώρου. Οὗτος κατενίκησεν ἐπανειλημμένως τοὺς Φράγκους, κατέλαβεν ὅλην τὴν Θεσσαλίαν καὶ Μακεδονίαν καὶ κυριεύσας καὶ αὐτὴν τὴν Θεσσαλονίκην κατέλυσε τὸ δμῶνυμον βασίλειον καὶ τέλος ἐπέξετάθη καὶ εἰς τὴν Θράκην μέχρις Ἀδριανουπόλεως.

Μετὰ τὰς ἐπιτυχίας ταύτας ὁ Θεόδωρος ἀνηγόρευσε ἑαυτὸν αὐτοκράτορα καὶ ἐγκατεστάθη εἰς τὴν Θεσσαλονίκην. Ἄντι ὅμως τότε ὁ Θεόδωρος νὰ στραφῆ ἐναντίον τῶν Φράγκων τῆς Κωνσταντινουπόλεως εἴτε μόνος εἴτε συνεννοούμενος μετὰ τῆς Αὐτοκρατορίας τῆς Νικαίας, ἐπρωτίμῃς νὰ ἐκστρατεύσῃ ἐναντίον τῶν Βουλγάρων. Ἡττηθεὶς παρ' αὐτῶν συνελήφθη αἰχμάλωτος καὶ ἐτυφλώθη. Τοῦτο ἤρκεσε νὰ ἐπιφέρῃ τὴν διάλυσιν τοῦ κράτους του. Πολλὰ μέρη τῆς Θράκης μαζὶ μὲ τὴν Ἀδριανούπολιν ὡς καὶ ἀρκετὰ μέρη τῆς Μακεδονίας κατέλαβον τότε οἱ Βούλγαροι. Τὸ ὑπολειφθὲν κράτος διηρέθη εἰς δύο, τὴν Αὐτοκρατορίαν τῆς Θεσσαλονίκης ἀσθενῆ ἤδη, διότι περιορίσθη εἰς χώρας τινὰς τῆς Μακεδονίας, ὑπὸ τὸν νεώτερον ἀδελφὸν τοῦ Θεοδώρου Μανουὴλ καὶ τὸ παλαιὸν δεσποτᾶτον τῆς Ἡπείρου ὑπὸ τὸν Μιχαὴλ Β', νόθον υἱὸν τοῦ Μιχαὴλ Α'. Οὕτω ἡ ἐλπίς ὅτι ἡ ἑλληνικὴ Αὐτοκρατορία τῆς Θεσσαλονίκης θὰ ἀνέκτα καὶ αὐτὴν τὴν Κωνσταντινούπολιν ἐξέλιπεν. Ἡ τιμὴ αὕτη ἐπεφυλάσσετο εἰς τὴν Αὐτοκρατορίαν τῆς Νικαίας.

Εἶδομεν ἤδη ὅτι Ἰδρυτῆς αὐτῆς ὑπῆρξεν ὁ Θεόδωρος Λάσκαρις καὶ ὅτι οὗτος διὰ τῆς στρατιωτικῆς καὶ πολιτικῆς του δεξιότητος κατώρθωσε νὰ ἐπεκτείνῃ τὴν Αὐτοκρατορίαν καθ' ὅλην τὴν δυτικὴν παραλίαν τῆς Μ. Ἀσίας καὶ νὰ ἀποκρούσῃ τελεσφόρως ὅλας τὰς ἐκστρατείας τῶν Φράγκων πρὸς κατάληψιν τῶν χωρῶν τούτων. Ἡ δύναμις τῆς Αὐτοκρατορίας ἠυξήθη ἀκόμη περισσότερον ἐπὶ τῶν διαδόχων του. Ὁ διαδεχθεὶς τοῦτον γαμβρὸς του ἐπὶ θυγατρὶ Ἰωάννης Βατάτζης

(1222—1254), ἀνὴρ μεγαλεπήβολος καὶ μεγαλοπράγμων, ὄχι μόνον ἐφρόντισε περὶ τῆς αὐξήσεως τῆς στρατιωτικῆς δυνάμεως τοῦ κράτους, ἀλλὰ καὶ εἰργάσθη διὰ τὴν ὑλικὴν πρόοδον τῆς Αὐτοκρατορίας προστατεύσας τὴν βιομηχανίαν καὶ ἰδίως τὴν γεωργίαν.

Ὁ Βατάτζης βεβαίως εἶχε πάντοτε πρὸ ὀφθαλμῶν τὴν ἀνάκτησιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Πρὸ τούτου ὅμως ἐνόμισεν ἀπαραίτητον νὰ ἀνορθώσῃ τὴν ἐνότητα τοῦ Ἑλληνισμοῦ. Αἱ δὲ περιστάσεις τότε ἦσαν κατάλληλοι. Εἶδομεν πῶς ἢ ἐν Θεσσαλονίκῃ Αὐτοκρατορία εἶχε διασπασθῆ. Βραδύτερον ἐξησθένησεν ἀκόμη περισσότερον ἔνεκα ἑσωτερικῶν ἐριδῶν. Τὸν Μανουὴλ κατέρριψεν ἐκ τοῦ θρόνου ὁ υἱὸς τοῦ ἀπελευθερωθέντος ὑπὸ τῶν Βουλγάρων τυφλοῦ Θεοδώρου Ἰωάννης, ὅστις καὶ ἐστέφθη αὐτοκράτωρ. Ὁ Μανουὴλ τότε ζητεῖ τὴν βοήθειαν τοῦ Βατάτζη. Τοῦτο ἀπέτελεσε τὴν ποθητὴν δι' αὐτὸν εὐκαιρίαν. Ὁ Βατάτζης ἐπελθὼν μετὰ στρατοῦ ἰσχυροῦ εἰς Μακεδονίαν ἀναγκάζει τὸν Ἰωάννην νὰ ἀποθῆσῃ τὸ αὐτοκρατορικὸν ἀξίωμα καὶ νὰ ὀνομασθῆ ἀπλῶς δεσπότης, ὑποτελὴς εἰς τὸν αὐτοκράτορα τῆς Νικαίας. Μετὰ δύο δὲ ἔτη ἀποθανόντος τοῦ Ἰωάννου ἐκστρατεύει καὶ πάλιν ὁ Βατάτζης εἰς Μακεδονίαν, καταλύει τὸ κράτος τῆς Θεσσαλονίκης καὶ πρόσαρτ' αὐτὸ εἰς τὴν Αὐτοκρατορίαν τῆς Νικαίας. Συγχρόνως δὲ ἐπελθὼν κατὰ τῶν Βουλγάρων ἀναγκτ' ὅσα μέρη τῆς Μακεδονίας καὶ τῆς Θράκης εἶχον τελευταῖον κατακτήσει ἀπὸ τῆς ἐν Θεσσαλονίκῃ Αὐτοκρατορίας.

Καὶ ἤδη ἡ τελευταία ὥρα τῆς ἐν Κων)πόλει Λατινικῆς Αὐτοκρατορίας ἐπλησίαζεν. Ἡ Κων)πολις ἦτο περιζωσμένη πανταχόθεν ὑπὸ τῆς ἐν Νικαίᾳ Αὐτοκρατορίας. Ἄλλ' ὁ Βατάτζης δὲν ἐπρόφθασε νὰ ἀναγκτήσῃ αὐτήν. Τοῦτο δὲν κατώρθωσεν οὔτε ὁ διαδεχθεὶς αὐτὸν υἱὸς του Θεοδώρου Δούκας Λάσκαρις (1254—1258) ἀπασχοληθεὶς μὲ πολέμους ἐναντίον τῶν Βουλγάρων καὶ τοῦ Δεσπότη τῆς Ἡπείρου. Ἡ ἀνάκτησις τῆς Κων)πόλεως ἐπεφυλάσσετο εἰς τὸν Μιχαὴλ Παλαιολόγον, ὅστις ἀνήκων εἰς μεγάλην οἰκογένειαν ἀναδείξασαν πολλοὺς καὶ στρατιωτικοὺς καὶ πολιτικοὺς ἀνδρας κατέλαβε τὴν ἀρχὴν κατ' ἀρχὰς μὲν ὡς ἐπίτροπος τοῦ ἀνηλικίου υἱοῦ τοῦ Θεοδώρου Ἰωάννου, κατόπιν δὲ ὡς συμβασιλεὺς αὐτοῦ.

δ. Ἀνάκτησις τῆς Κων)πόλεως ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων (1261).

Ὁ Μιχαὴλ Παλαιολόγος, εὐθύς ἀφ' οὗ κατέλαβε τὴν ἀρχήν, συν-

έλαβε τὴν ἰδέαν τῆς ἀνακτίσεως τῆς Κων)πόλεως. Ἦρχισε λοιπὸν νὰ παρασκευάζεται. Καὶ πρῶτον μὲν ἀφῆρσεν ἀπὸ τοὺς Φράγκους ὅλας τὰς περὶ τὴν Κων)πολιν πόλεις, περιορίσας τὸ κράτος αὐτῶν εἰς μόνην τὴν περιοχὴν τῆς πόλεως. Ἐπειτα συνεμάχησε μὲ τοὺς ἀντιπάλους τῶν Ἐνετῶν Γενοαίους, ἵνα βοηθήσουν αὐτὸν κατὰ θάλασσαν εἰς τὴν κατὰ τῆς πόλεως ἐπίθεσιν. Τέλος δὲ διὰ νὰ προλάβῃ πάντα ἀντιπερισπασμὸν ἐκ μέρους τῶν Βουλγάρων καὶ τοῦ Δεσπότη τῆς Ἡπείρου ἔπεμψεν εἰς τὴν Θράκην τὸν στρατηγὸν Ἀλέξιον Στρατηγόπουλον μὲ μικρὰν στρατιωτικὴν δύναμιν παραγγείλας συγχρόνως εἰς αὐτὸν νὰ ἐξετάσῃ διερχόμενος τὴν ἐν Κων)πόλει κατάστασιν τῶν πραγμάτων.

Ὁ Στρατηγόπουλος ἀποβιβασθεὶς εἰς τὴν εὐρωπαϊκὴν ὄχθην τῆς Προποντιδὸς πλησιάζει εἰς τὴν Σηλυβρίαν. Ἐκεῖ πολλοὶ Ἕλληγες ἐκ τῶν πέριξ τῆς Κων)πόλεως συρρέουν περὶ αὐτὸν καὶ παριστάνουν ὅτι ἡ ἄλωσις τῆς πόλεως εἶναι εὐκόλος, διότι ὁ ἐνετικὸς στόλος μὲ ὅλον τὸν ἐν Κων)πόλει φραγκικὸν στρατὸν εὕρισκετο εἰς ἐκστρατεῖαν τινὰ εἰς τὸ πλησίον Λαφνούσιον. Ὁ Στρατηγόπουλος τότε εἰσάγει ἐν καιρῷ νυκτὸς εἰς τὴν πόλιν διὰ τινος ὑπογείου εἰσόδου 50 ἄνδρας, οἱ ὁποῖοι ἀνοίγουν εἰς τὸν στρατὸν τοὺς πύλας τῆς πόλεως. Ὁ Στρατηγόπουλος εἰσορμᾷ μὲ τὸν στρατὸν εἰς τὴν πόλιν ἀνευφημῶν αὐτοκράτορα τὸν Μιχαήλ. Οἱ Ἕλληγες κάτοικοι συρρέουν περὶ αὐτὸν. Οἱ ὀλίγοι Λατῖνοι οἱ ἐπιχειρήσαντες ἀντίστασιν φονεύονται, ὁ δὲ Φράγκος αὐτοκράτωρ Βαλδουῖνος φεύγει μετὰ τῶν περὶ αὐτὸν ἐπὶ ἐνετικῷ πλοίου. Ἐν τῷ μεταξὺ καταφθάνει ὁ ἐνετικὸς στόλος, ἀλλ' ἦτο πλέον ἀργά. Ἐπομένως οἱ Φράγκοι παραλαβόντες τὰς οἰκογενείας τῶν ἀπέπλευσαν εἰς Εὐρώπην. Ὁ Στρατηγόπουλος ἔμεινε κύριος τῆς πόλεως.

Ὁ Μιχαήλ μαθὼν τὴν ἀπροσδόκητον εἴδησιν διὰ ταχυδρομοῦ, τὸν ὁποῖον ἔπεμψεν εἰς αὐτὸν ὁ Στρατηγόπουλος, σπεύδει εἰς τὴν Κων)πολιν καὶ εἰσέρχεται θριαμβευτικῶς εἰς αὐτὴν τῇ 15 Αὐγούστου 1261. Μετ' ὀλίγον δὲ στέφεται μόνος αὐτοκράτωρ εἰς τὸν ναὸν τῆς Ἁγίας Σοφίας. Τὸ ἐκ τῆς ὑπὸ τῶν Λατίνων ἀλώσεως τῆς πόλεως αἴσχος ἀπεσβέσθη.

6. Τὰ ἀποτελέσματα τῆς μεταξὺ Ἀνατολῆς καὶ Δύσεως ἐπικοινωνίας.

Συγχρόνως σχεδὸν μὲ τὴν ἀνάκτησιν τῆς Κων)πόλεως ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων κατελύετο καὶ τὸ ἐν Συρίᾳ χριστιανικὸν κράτος τῶν Φράγ-

γκων. Εἶδομεν ὅτι αἰτία τῆς Δ' σταυροφορίας ὑπῆρξεν ἡ ἀπώλεια τῆς Ἱερουσαλήμ. Μετὰ τὴν παρεκτροπὴν τῆς σταυροφορίας ἐπιχειρήθησαν διὰ τὴν ἀνάκτησιν τῆς Ἱερουσαλήμ καὶ ἄλλαι ἀσήμαντοι σταυροφορίαι ἐκ μέρους τῆς Δύσεως, ἀλλ' ἀνευ ἀποτελέσματος. Κυρίως ὡς Ε' σταυροφορία λογίζεται ἡ γενομένη τὸ 1229 ὑπὸ τοῦ αὐτοκράτορος Φρειδερίκου τοῦ Β'. Κατὰ ταύτην οὗτος ἀνακτίσας τὴν Ἱερουσαλήμ, τὴν Βηθλεὲμ καὶ τὴν Ναζαρεθ ἐστέφθη βασιλεὺς τῆς Ἱερουσαλήμ. Ἀλλ' ἡ Ἱερουσαλήμ ὀλίγον χρόνον παρέμεινε εἰς τὰς χεῖρας τῶν Φράγκων. Τὸ 1244 κατελήφθη καὶ πάλιν ὑπὸ τῶν Μωαμεθανῶν. Μετὰ τοῦτο εἰς μάτην ἐπιχειρήθησαν δύο νέαι σταυροφορίαι ὑπὸ τοῦ βασιλέως τῆς Γαλλίας Λουδοβίκου Θ' τοῦ Ἁγίου. Ἐπὶ τέλους μέχρι τέλους τοῦ 13ου αἰῶνος καὶ ὅλαι αἱ ἄλλαι ἐν Συρίᾳ κτήσεις τῶν Φράγκων κατελήφθησαν ὑπὸ τῶν Μωαμεθανῶν.

Εἶναι ἀληθὲς ὅτι εἰς τὰς ἑλληνικὰς χώρας πολλαὶ φραγκικαὶ ἡγεμονίαι διετηρήθησαν, ὡς θὰ ἴδωμεν, περισσότερον χρόνον, οἱ δὲ Ἐνετοὶ ἀκόμη περισσότερον διετηρήθησαν εἰς τὰς παραλίους πόλεις. Ἀλλὰ καὶ ἐδῶ διὰ τῆς ἀνακτίσεως τῆς Κων)πόλεως ἡ Λατινικὴ Αὐτοκρατορία θεωρεῖται καταλυθεῖσα. Καιρὸς λοιπὸν νὰ ἴδωμεν, ὁποῖα ὑπῆρξεν ἡ ἐκ τῆς μεταξὺ Ἀνατολῆς καὶ Δύσεως ἐπικοινωνίας ἀμοιβαία ἐπίδρασις τῶν χωρῶν τούτων.

Καὶ πρῶτον διὰ τὴν Δύσιν τὰ ἀποτελέσματα τῆς ἐπικοινωνίας αὐτῆς ἦσαν μεγάλα. Οἱ σταυροφόροι ἐγνώρισαν τὸν ἑλληνικὸν πολιτισμὸν καὶ τὰς συνηθείας τοῦ λεπτοῦ ἑλληνικοῦ βίου καὶ μετέδωκαν ταῦτα εἰς τὴν Δύσιν. Ἐκτοτε δὲ ἤρχισεν εἰς τὴν Εὐρώπην ἡ κίνησις, ἡ ὁποία παρήγαγε τὴν κοινωνικὴν καὶ πνευματικὴν Ἀναγέννησιν. Ἐπειτα αἱ σταυροφορίαι προήγαγον τὴν βιομηχανίαν, τὸ ἐμπόριον καὶ τὴν ναυτιλίαν τῆς Δύσεως. Οἱ σταυροφόροι ἐγνώρισαν τὰ προϊόντα καὶ τὴν βιομηχανίαν τῆς Ἀνατολῆς καὶ εἰσήγαγον ταῦτα εἰς τὴν Δύσιν. Τοῦτο ἔδωκε μεγάλην κίνησιν εἰς τὰς ναυτικὰς πόλεις, τῆς Γενούης, τῆς Πίζης καὶ τῆς Βενετίας. Τέλος αἱ σταυροφορίαι ἀνεπτυξάν τὸ ἔθνικὸν αἴσθημα μεταξὺ τῶν ἐκ διαφόρων μερῶν προερχομένων σταυροφόρων, ἔνεκα δὲ τῆς ἀναχωρήσεως μεγάλου πλήθους εὐγενῶν καὶ τῆς πτωχεύσεως ἄλλων ὠφελήθη ἡ μεσαία τάξις καὶ ἤρχισεν ἡ παρακμὴ τοῦ τιμαριωτισμοῦ καὶ ἡ ἀνάπτυξις τῶν πόλεων καὶ τῶν κοινοτήτων.

Μεγάλα ὡσαύτως ὑπῆρξαν τὰ ἀποτελέσματα τῆς ἐπικοινωνίας Ἀνατολῆς καὶ Δύσεως διὰ τὴν Ἑλλάδα. Βεβαίως τὸ σπουδαιότερον ἐξ

αὐτῶν εἶναι ὅτι αἱ σταυροφορίαι ἐξησθένησαν τὸν Ἑλληνισμόν τοσούτον, ὥστε νὰ μὴ δυνηθῇ οὕτως νὰ ἀντιστῇ, ὡς πολλάκις μέχρι τοῦδε, εἰς τὸν Μωαμεθανισμόν, ὅστις, ὡς θὰ ἴδωμεν, παρουσιάσθη τῶρα ὑπὸ νέαν μορφήν. Ἀλλὰ συγχρόνως καὶ ὁ δυτικὸς βίος ἐπενήργησεν εἰς τὴν ἠθικὴν καὶ διανοητικὴν τοῦ Ἑθνους κατάστασιν. Εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν ἀπὸ τῶν Κομνηνῶν ἀκόμη εἶχον παρειδύσει τὰ ἥθη καὶ ἔθιμα τῆς Δύσεως. Καὶ εἶδομεν ὅτι ὁ Μανουὴλ καὶ ὁ Ἀνδρόνικος Κομνηνὸς ὁμοίαζον μᾶλλον πρὸς μεσαιωνικοὺς ἱππῶτας παρὰ πρὸς Ἕλληνας αὐτοκράτορας. Οἱ αὐτοὶ δὲ βασιλεῖς εἰσήγαγον εἰς τὸν στρατὸν τῶν ὀπλισμὸν τῶν ἱπποτῶν τῆς Δύσεως. Καὶ ἐπὶ Φραγκοκρατίας δὲ καὶ κατόπιν εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν ἐγίνοντο ἀγῶνες ἱπποτικοὶ ὅμοιοι πρὸς τοὺς τῆς Δύσεως. Ἀλλὰ τὰ ἥθη καὶ τὰ ἔθιμα τοῦ δυτικοῦ βίου ἐπεκράτησαν φυσικὰ περισσότερον εἰς τὰς μεσημβρινὰς ἑλληνικὰς χώρας καὶ τὴν Κρήτην, ὅπου ἡ δυτικὴ κυριαρχία παρατάθη περισσότερον. Ἐνιαῦθα ἰδίως ἡ δυτικὴ κυριαρχία συνετέλεσεν εἰς τὴν ἀναζωπύρῃσιν τοῦ μαχίμου πνεύματος τῶν κατοίκων. Αἰτία δὲ τούτου εἶναι ὅτι οἱ Φράγκοι ἕνεκα τοῦ ὀλιγαριθμοῦ τῶν ἡσκησαν τοὺς ἐγχωρίους διὰ τακτικῆς στρατολογίας καὶ κατέστησαν αὐτοὺς συμμετόχους εἰς τοὺς ἀγῶνάς των. Εἰς τὰς ἄλλας νήσους ἡ ἐπίδρασις τῶν Φράγκων ἦτο μᾶλλον πνευματικὴ.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΔ'.

ΟΙ ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΙ ΚΑΙ ΟΙ ΟΣΜΑΝΟΙ ΤΟΥΡΚΟΙ

1. Ἡ κατάσταση τοῦ κράτους ἐπὶ Μιχαὴλ Παλαιολόγου.

Ἡ ἀνάγκη τῆς Κων)πόλεως ἐνέπνευσε κατ' ἀρχὰς τὴν ἐλπίδα ὅτι θὰ ἠνωρθοῦτο καὶ πάλιν ὀλόκληρος ἡ Ἑλληνικὴ Αὐτοκρατορία. Ἀλλ' ἡ ἐλπίς αὕτη δὲν ἐμελλε νὰ πραγματοποιηθῇ. Τὸ κράτος ἦτο τῶρα πολὺ περιορισμένον. Μέγα μέρος τῆς Μ. Ἀσίας κατεῖχετο πάντοτε ὑπὸ τῶν Σελτζούκων Τούρκων. Ἡ Αὐτοκρατορία τῆς Τραπεζοῦντος ἔξῃ ὅλως ἴδιον βίον. Πολλὰ τῶν ἐν Εὐρώπῃ ἑλληνικῶν χωρῶν καὶ νήσων ἐδεδεπόζοντο ὑπὸ τῶν Φράγκων καὶ Ἑνετῶν. Ἄλλαι διετέλουν ὑπὸ δεσπότην Ἰθαγενῆ μὲν, ἀλλ' ἐχθρὸν τῆς Αὐτοκρατορίας, τὸν Δεσπότην τῆς Ἡπείρου. Οἱ Βούλγαροι καὶ οἱ Σέρβοι τέλος ἀπὸ τῶν παραμονῶν τῆς ἀλώσεως τῆς Κων)πόλεως ὑπὸ τῶν Φράγκων ἀνέκτησαν τὴν ἀνεξαρτησίαν των. Οἱ Σέρβοι μάλιστα ἐπεξέτειναν τὸ κράτος των καὶ εἰς τὴν βόρειον Μακεδονίαν. Ὡστε, ὅτε ὁ Μιχαὴλ εἰσῆλθεν εἰς τὴν Κων)πολιν, τὸ κράτος περιελάμβανε μόνον τὴν Θράκην, τὴν Μακεδονίαν, ὀλίγας τινὰς νήσους καὶ τὰς περὶ τὴν Νίκαιαν ἀσιανὰς ἐπαρχίας.

Καὶ οὕτω περιορισμένον ὅμως τὸ κράτος ἕνεκα τῆς διοικητικῆς ἱκανότητος τῶν Ἑλλήνων, ἕνεκα τῶν μεγάλων πόνων τοὺς ὁποίους ἠδύνατο νὰ ἔχη, ἕνεκα τέλος τοῦ ἐξεγερθέντος ἐθνικοῦ φρονήματος ἦτο δυνατόν ἀναδιοργανοῦμενον νὰ ἀνακτήσῃ τὰ πρὸ τῆς καταλύσεως αὐτοῦ ὑπὸ τῶν Φράγκων ὄρια καὶ νὰ ἀντισταθῇ εἰς τὴν νέαν ἐξ ἀνατολῶν ἐπερχομένην θύελλαν. Δυστυχῶς ὁ Μιχαὴλ Παλαιολόγος ἀντὶ νὰ ἀκολουθήσῃ τὴν πολιτικὴν τῶν Λασκάρων καὶ νὰ φροντίσῃ νὰ ἀναδιοργανώσῃ τὸ κράτος διὰ τῶν ἰδίων αὐτοῦ δυνάμεων ἠκολούθησε τὸ ὀλέθριον σύστημα τῆς μετὰ τῶν ξένων συμμαχίας.

Εἶδομεν ὅτι ὁ Μιχαὴλ, ἐν ᾧ ἦτο ἀκόμη εἰς τὴν Νίκαιαν, εἶχε συμμαχήσει χάριν τῆς ἀνακτήσεως τῆς Κων)πόλεως μετὰ τοὺς Γενουαίους. Καὶ ἡ μὲν Κων)πολις ἀνεκτήθη ἄνευ τῆς συνδρομῆς αὐτῶν. Ἐν τούτοις ὁ Μιχαὴλ σύμφωνα μετὰ τὰς ὑποχρεώσεις, τὰς ὁποίας ἀνέ-

λαβεν ἐκ τῆς συνθήκης, παρεχώρησεν εἰς αὐτοὺς τὸ προνόμιον τῆς ἐμπορίας καθ' ὅλον τὸ κράτος καὶ τὸ δικαίωμα νὰ ἰδρύνουν ἀποικίας ἐμπορικὰς με ἰδίους ἀρχοντας εἰς ὅλας τὰς ἐμπορικὰς πόλεις τοῦ κράτους. Τὸ δὲ χειρότερον, ὀλίγα ἔτη βραδύτερον ὁ Μιχαὴλ ἠναγκάσθη νὰ παραχωρήσῃ τὰ αὐτὰ προνόμια εἰς τοὺς Ἑνετοὺς. Ἀλλὰ κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον τὸ κράτος ἀφ' ἑνὸς μὲν ἐστερεῖτο τῶν σπουδαιότερων πόρων αὐτοῦ, τῶν τελωνειακῶν, ἀφ' ἑτέρου δὲ περιέπιπτεν εἰς πολλὴν ἀναρχίαν, διότι αἱ ἐμπορικαὶ ἐκεῖναι ἀποικίαι ἀπέβαινον ἐστὶν ταφραχῶν ἔνεκα τῶν προστριβῶν, εἰς τὰς ὁποίας περιήρχοντο αὐταὶ καὶ μεταξύ των καὶ μετὰ τῶν ἔγχωριων. Ἀλλὰ καὶ ἄλλο σφάλμα διέπραξεν ὁ Μιχαὴλ. Θέλων νὰ ἀποτρέψῃ τὸν κίνδυνον νέας κατὰ τῆς Κωνσταντινουπόλεως σταυροφορίας τῆς Δύσεως ἠθέλησε νὰ περιποιηθῇ τὸν πάπαν καὶ ὑπέταξε τὴν ἀνατολικὴν ἐκκλησίαν εἰς τὴν δυτικὴν. Ἀλλὰ τὸ ἔθνηκὸν μῖσος τῶν Ἑλλήνων κατὰ τῶν Λατίνων ἦτο πολὺ ἰσχυρόν. Ὁ λαὸς λοιπὸν καὶ ὁ κληρὸς τόσον ἐξηγέρθησαν κατὰ τῆς ἐνώσεως ὥστε, ὅτε μετ' ὀλίγον (1282) ἀπέθανεν ὁ Μιχαὴλ, δὲν ἐπέτρεψαν νὰ ἀξιωθῇ οὗτος τῆς συνήθους βασιλικῆς ταφῆς.

2. Οἱ διάδοχοι τοῦ Μιχαὴλ καὶ ἡ κατάστασις τοῦ κράτους μέχρι τῆς ἐμφανίσεως τῶν Ὀσμανῶν Τούρκων.

Οἱ μετὰ τὸν Μιχαὴλ μέχρι τῆς ἀλώσεως ἀνελθόντες εἰς τὸν θρόνον αὐτοκράτορες εἶναι : ὁ υἱὸς τοῦ Μιχαὴλ Ἀνδρόνικος Β' (1282—1328), ὁ τούτου ἔγγονος Ἀνδρόνικος Γ' (1328—1341), ὁ τούτου υἱὸς Ἰωάννης Ε' (1341—1391), ὁ ἐπὶ τινα χρόνον ἀρχῆς μέρους τοῦ κράτους Ἰωάννης ΣΤ' Καντακουζηνὸς (1341—1355) ὁ τοῦ Ἰωάννου Ε' υἱὸς Μανουὴλ (1391—1423) (συγχρόνως ὁ ἔνεκα ἀποδημίας τοῦ Μανουὴλ βασιλεύσας ἐπὶ τινα χρόνον ἀνεψιὸς τοῦ Ἰωάννου Ζ'), ὁ τοῦ Μανουὴλ υἱὸς Ἰωάννης Η' (1423—1448) καὶ τελευταῖος ὁ νεώτερος τούτου ἀδελφὸς Κωνσταντῖνος ΙΑ' (1449—1453).

Καθ' ὅλην τὴν 70ετίαν, κατὰ τὴν ὁποίαν ἤρξαν οἱ διάδοχοι οὗτοι τοῦ Μιχαὴλ, ἡ κατάστασις τοῦ κράτους ἀπέβη ἀκόμη ἀθλιωτέρα παρὰ πρῖν. Ἐπὶ τοῦ Ἀνδρονίκου Β' οἱ Τούρκοι τῆς Μ. Ἀσίας, περὶ τῶν ὁποίων θὰ ὁμιλήσωμεν κατωτέρω, προσέβαλον τὰς ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων κατεχομένας χώρας αὐτῆς. Ὁ Ἀνδρόνικος ἔνεκα τῆς ἀθλίας ἐσωτερικῆς καταστάσεως δὲν ἠδύνατο νὰ κάμῃ στρατολογίαν ἐξ Ἰθαγενῶν. Ἴνα λοιπὸν καταπολεμήσῃ τοὺς Τούρκους, προσέλαβεν ἕξ χιλιάδας

Ἰσπανοὺς Καταλανοὺς, οἱ ὁποῖοι διέτριβον τότε εἰς τὴν Σικελίαν. Ὄντως διὰ τούτων ὁ Ἀνδρόνικος κατόρθωσε νὰ νικήσῃ τοὺς Τούρκους. Ἀλλὰ μετ' ὀλίγον οἱ Καταλανοὶ ἔγιναν πρόξενoi μεγάλων συμφορῶν εἰς τὸ κράτος. Ἐπειδὴ ὁ Ἀνδρόνικος δὲν ἠδύνατο νὰ ἐπαρκῆ εἰς τὴν ἀπλησίαν τῶν ἀρχηγῶν αὐτῶν, οὗτοι ἐκήρυσαν τὸν πόλεμον κατὰ τοῦ κράτους. Ἐπὶ δύο ἔτη ἐληλάτησαν καὶ ἐρήμωσαν τὴν Θράκην καὶ τὴν Μακεδονίαν καὶ κατόπιν ἐπροχώρησαν καὶ εἰς τὴν μεσημβρινὴν Ἑλλάδα. Παρὰ τὴν Κοπαΐδα (1311) ἀντεπεξῆλθε κατ' αὐτῶν ὁ δούξ τῆς Ἀττικῆς Βοιένιος με πολυάριθμον ἰππικὸν Γάλλων καὶ ἄλλων Φράγκων. Ἀλλ' οἱ Καταλανοὶ νικήσαντες ἐφόνευσαν τοὺς ἰππότητας ὅλους καὶ τὸ πλεῖστον τοῦ στρατοῦ, καὶ καταλάβόντες τὴν Ἀττικὴν διεμοιράσθησαν μεταξύ των τὰ φέουδα καὶ ἔλαβον συζύγους τὰς χήρας τῶν Γάλλων ἰπποτῶν. Ἡ Ἀττικὴ ἔγινεν Ἰσπανικὸν δουκάτον καὶ ἐτέθη ὑπὸ τὴν ἐπικυριαρχίαν τοῦ βασιλέως τῆς Ἀραγωνίας. Οἱ κάτοικοι αὐτῆς τότε ἔπαθον τὰ πάνδεινα ἀπὸ τῶν ἀγρίων κατακτητῶν μετ' εὐγνωμοσύνης δὲ ἐνθυμοῦντο ἡδὴ τὴν προτέραν ἐπιείκειαν, μετὰ τὴν ὁποίαν συμπεριεφέρθησαν πρὸς αὐτοὺς οἱ Γάλλοι. Ἡ ἀρχὴ τῶν Καταλανῶν διήρκεσε μόνον 70 ἔτη. Μετὰ ταῦτα κατελήφθη καὶ πάλιν ἡ Ἀττικὴ ὑπὸ Γάλλων.

Ἀλλὰ καὶ ἄλλαι δειναὶ συμφοραὶ ἐπεφυλάσσοντο εἰς τὰς εὐρωπαϊκὰς χώρας τοῦ κράτους. Οἱ Σέρβοι, ὡς εἶδομεν, ἀνακτήσαντες τὴν ἀνεξαρτησίαν των εἶχον καταλάβει καὶ τὴν βόρειον Μακεδονίαν. Ἐκτοτε κατὰ μικρὸν ἤρχισαν νὰ ἀκμαίουν, τὸ δὲ 1330 νικήσαντες τοὺς Βουλγάρους ὑπέταξαν τὴν χώραν αὐτῶν. Ἰδίως ἐφθασαν εἰς μεγάλην ἀκμὴν, ὅταν ἡγεμὼν αὐτῶν ἔγινεν ὁ Στέφανος Δουσάν (1381—1355). Οὗτος κατέλαβε τὸ μέγιστον μέρος τῆς Μακεδονίας μέχρι Σερβῶν καὶ Νέστου, καὶ καταλύσας τὸ δεσποτάτον τῆς Ἠπείρου, τὸ ὁποῖον μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Μιχαὴλ Β' εἶχε διαιρεθῆ εἰς πολλὰ τμήματα, ἔγινε κύριος τῆς Ἠπείρου καὶ τῆς Θεσσαλίας. Τότε ἐπωνόμασεν ἑαυτὸν Τσάρον καὶ αὐτοκράτορα τῶν Σέρβων, Βουλγάρων καὶ Ἀλβανῶν καὶ ἤρχισε νὰ ἐτοιμάζεται διὰ νὰ ἐπεκτείνῃ τὸ κράτος του καὶ πρὸς ὅλην τὴν μεσημβρινὴν Ἑλλάδα. Αἰφνης ὁμως τὸ 1355 ἀπέθανε, χωρὶς νὰ ἐκπληρώσῃ τὰ ὄνειρά του.

Μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Δουσάν τὸ μέγα σερβικὸν κράτος διηρέθη εἰς διαφόρους μικρὰς ἡγεμονίας σερβικὰς. Ἐκ τούτου τότε ἐπωφεληθέντες Ἀλβανοὶ τινες ἀρχηγοὶ ἵδρυσαν ἴδια κράτη εἰς τὴν Ἀλβανίαν, Ἠπείρον καὶ Αἰτωλίαν. Κατὰ τοὺς χρόνους δὲ τούτους πολλοὶ Ἀλ-

βανοὶ φεύγοντες τὴν πενίαν τῆς χώρας τῶν κατῆλθον καὶ ἐγκατεστάθησαν εἰς τὴν Θεσσαλίαν, Στερεὰν Ἑλλάδα καὶ Πελοπόννησον. Οὗτοι σὺν τῷ χρόνῳ ἐξελληνίσθησαν, εἰς πολλὰ ὅμως μέρη διετῆρησαν μέχρι σήμερον τὴν γλῶσσαν τῶν.

Εἰς τὴν Πελοπόννησον τὰ πράγματα ἀπέβησαν κατὰ μικρὸν καλύτερα διὰ τοὺς ἡμετέρους. Τὸ 1259, ὅτε ὁ Μιχαὴλ Παλαιολόγος εὕρισκετο εἰς πόλεμον μετὰ τὸν Δεσπότην τῆς Ἡπείρου Μιχαὴλ Β' Ἄγγελον, ὁ τότε πρίγκιψ τῆς Ἀχαΐας Γουλιέλμος Βιλλεαρδουῖνος, ὡς ἔχων σύζυγον τὴν θυγατέρα τοῦ Μιχαήλ, ἦλθεν εἰς βοήθειάν του μετὰ πολλῶν ἵπποτῶν. Ἦτηθεὶς ὅμως εἰς μίαν μάχην συνελήφθη αἰχμάλωτος. Ἦναγκάσθη τότε, ἵνα ἀπελευθερωθῆ, νὰ παραχωρήσῃ εἰς τὸν Μιχαὴλ τὴν Μονεμβασίαν, τὴν Μάνην καὶ τὸν Μυστράν. Ἡ χώρα αὕτη ἀπέτελεσε τὸν πυρῆνα νέου μικροῦ ἑλληνικοῦ κράτους. Οἱ κυβερνῆται αὐτοῦ ὀνομαζόμενοι δεσπότες τοῦ Μυστρά ἀναζωογονοῦν τὸ ἐθνικὸν τῶν ἑγχωρίων αἶσθημα καί, ἐπειδὴ ἤδη ἡ Φραγκοκρατία εἶχεν ἐμβάλει εἰς αὐτοὺς καὶ πολεμικὸν φρόνημα, κατορθώνουν νὰ καταρτίσουν ἀξιόλογον στρατόν. Ἐπωφεληθέντες δὲ ἐκ τῆς παρακμῆς, εἰς τὴν ὁποίαν περιέπεσαν οἱ Φράγκοι, ὅταν ἐξέλιπον οἱ Βιλλεαρδουῖνοι, ἤρχισαν νὰ ἐπεκτείνουν τὴν ἀρχὴν τῶν καὶ εἰς τὴν ἄλλην Πελοπόννησον. Ἐπὶ τέλους κατώρθωσαν νὰ ἐκδιώξουν τοὺς Φράγκους τελείως ἐκ τῆς Πελοποννήσου καὶ νὰ γίνουν κύριοι ὅλης τῆς χώρας πλὴν τῆς Μεθώνης, Κορώνης καὶ Ναυπλίου, τὰ ὁποῖα κατεῖχοντο ὑπὸ τῶν Ἑνετῶν. Ὡς δεσπότες τοῦ Μυστρά ἐχρησίμευσαν κατ' ἀρχὰς μὲν οἱ Καντακουζηνοί, κατόπιν δὲ οἱ Παλαιολόγοι, ἀδελφοὶ καὶ υἱοὶ τοῦ αυτοκράτορος Μανουήλ.

Δυστυχῶς τὸ ἑλληνικὸν τοῦτο κράτος τῆς Πελοποννήσου δὲν κατώρθωσε νὰ ὀργανωθῆ τόσο ἐγκαίρως, ὥστε νὰ δυνηθῆ νὰ ἔλθῃ εἰς βοήθειαν τῆς βασιλευούσης, ὅταν αὕτη ἐκινδύνευεν ἐκ μέρους νέου ἑξ' Ἀσίας φοβεροῦ πολεμίου, τῶν Ὀσμάνων Τούρκων.

3. Οἱ Ὀσμάνοι Τούρκοι.

Περὶ τὰ τέλη τοῦ ΙΒ' μ. Χ. αἰῶνος ἤρχισεν ἡ φοβερὰ μογγολικὴ ἐπιδρομή. Ὁ Μογγόλος φύλαρχος Τεμουτσίν συνενώσας ὅλας τὰς μογγολικὰς φυλάς τῆς Ἀνατολικῆς Ἀσίας καὶ ἀνακηρυχθεὶς Τσιγγις-χάν, ἦτοι ὑπέροτατος ἄρχων, ὡς ἄλλος Ἀτίλας, ὤρμησεν εἰς τὴν κατὰ κτησιν τοῦ κόσμου ἐπιφέρων πανταχοῦ καταστροφὴν. Αὐτὸς καὶ οἱ διάδοχοί του εἰς διάστημα ἑνὸς αἰῶνος κατέκτησαν σχεδὸν ὅλην τὴν Ἀσίαν

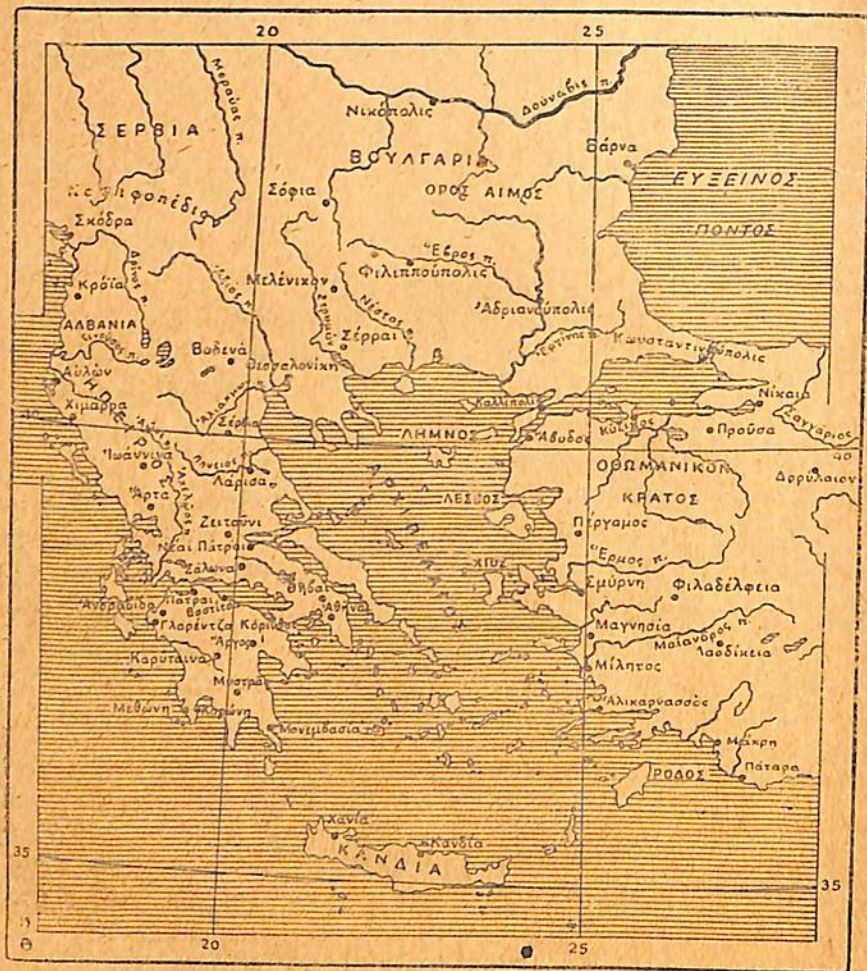
καὶ εἰς τὴν Εὐρώπην τὴν σημερινὴν εὐρωπαϊκὴν Ῥωσίαν, τὴν Πολωνίαν καὶ τὸ ἀνατολικὸν μέρος τῆς Πρωσσίας. Τότε καὶ οἱ διάφοροι ἡγεμόνες τοῦ διηρημένου σελδζουκικοῦ κράτους ὅλοι ἠναγκάσθησαν νὰ ἀναγνωρίσουν τὴν ἐπικυριαρχίαν τῶν Μογγόλων. Καὶ τὸ μὲν μογγολικὸν κράτος μετὰ τὴν τερρατίαν αὐτὴν αὐξήσιν πρὸ τοῦ τέλους τοῦ ΙΓ' αἰῶνος διασπασθὲν εἰς πολλὰ μικρότερα κράτη διελύθη. Ἡ ἐπιδρομὴ ὅμως αὕτη ἔδωκεν ἀφορμὴν εἰς τὰ νὰ σχηματισθῆ ἐν νέον μωαμεθανικὸν κράτος, τὸ Ὀσμανικόν, τὸ ὁποῖον κατὰ μικρὸν ἀπέβη τὸ κέντρον τοῦ Ἰσλαμικοῦ κόσμου.

Κατὰ τὴν μογγολικὴν ἐπιδρομὴν φύλαρχός τις Τοῦρκος Σουλεϊμὰ ἐκ τῶν πέραν τοῦ Ὠξοῦ τουρκικῶν χωρῶν φεύγων μετὰ τῆς φυλῆς του (50 χιλ. ψυχῶν) ἔφθασεν εἰς τὰς ὄχθας τοῦ Εὐφράτου. Κατὰ τὴν διάβασιν ὅμως τοῦ ποταμοῦ ἐπνίγη, καὶ τότε οἱ τέσσαρες υἱοὶ του διεμοίρασαν μεταξὺ τῶν τὰ στίφη τῆς φυλῆς τῶν καὶ ἀπεχωρίσθησαν ζητοῦντες μισθοφορικὴν ὑπηρεσίαν εἰς διαφόρους μωαμεθανοὺς ἡγεμόνας. Εἰς ἐκ τούτων ὁ Ἐρτογορούλ, ἦλθεν εἰς τὴν Μ. Ἀσίαν καὶ εἰσῆλθεν εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τοῦ Σελδζούκου σουλτάνου τοῦ Ἰκονίου, παρὰ τοῦ ὁποίου καὶ ἔλαβε μικρὰν τινα χώραν ὡς φρούρον εἰς τὰ ὄρια τοῦ τουρκικοῦ καὶ ἑλληνικοῦ κράτους πλησίον τῆς Προύσης. Μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Ἐρτογορούλ ἐγένετο ἡγεμὼν τῆς χώρας ταύτης ὁ υἱὸς του Ὀσμὰν ἢ Ὀθωμάν. Οὗτος ἠῤῥξησε τὴν χώραν του ταχέως ἀφαιρῶν διὰ ληστρικῶν ἐπιδρομῶν φρούρια καὶ μικρὰς πόλεις τοῦ ἑλληνικοῦ κράτους εἰς τὴν Βιθυνίαν. Ἀλλὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην οἱ Μογγόλοι κατέλυσαν τὸ κράτος τοῦ Ἰκονίου καὶ τὸ μὲν ἀνατολικὸν τμήμα αὐτοῦ κατέλαβον οἱ ἴδιοι, εἰς δὲ τὸ δυτικὸν ἀνεγνώρισαν τοὺς διαφόρους διοικητὰς τῶν ἐπαρχιῶν ὡς ἀνεξαρτήτους ἡγεμόνας τούτων. Τότε καὶ ὁ Ὀσμὰν ἐγένετο κληρονομικὸς ἄρχων τῆς χώρας, τὴν ὁποίαν κατεῖχε, καὶ οὕτω κατέστη ὁ ἰδρυτὴς τοῦ Ὀσμανικοῦ ἢ Ὀθωμανικοῦ κράτους. Μετὰ τοῦτο δὲ ἐπεξέτεινεν αὐτὸ εἰς τὴν Βιθυνίαν καὶ ἐπὶ τέλους ἐκυρίευσεν καὶ αὐτὴν τὴν πρωτεύουσαν αὐτῆς τὴν Προῦσαν (1326). Ἀμέσως μετὰ τὴν ἄλωσιν τῆς Προύσης, ἡ ὁποία ἐγένετο ἀπὸ τοῦδε ἡ πρωτεύουσα τοῦ Ὀσμανικοῦ κράτους, ἀπέθανεν ὁ Ὀσμὰν ἀφήσας διάδοχόν του τὸν υἱόν του Οὐρχάν.

Τὸ Ὀσμανικὸν λοιπὸν κράτος, τὸ ὁποῖον κατ' ἀρχὰς ἀπετελεῖτο ἐκ 400 οἰκογενειῶν, ἰδρύθη εἰς χώραν ἑλληνικὰς. Κοιτὶς δὲ αὐτοῦ ἐγένετο ἡ Βιθυνία, ἡ ὁποία τότε εἶχε πικνότετον ἑλληνικὸν πληθυσμόν. Οἱ κάτοικοι τῶν χωρῶν τούτων ἄλλοι μὲν ἀκουσίως, οἱ περισσότεροι ὅμως

= 220 =
 έχουσίως προσήγοντο εἰς τὸν Ἰσλαμισμὸν καὶ ἠΰξανον τὸν πληθυσμὸν τοῦ ὀσμανικοῦ κράτους. Τὰ παθήματα, ὅσα ἐπὶ πολλοὺς αἰῶνας οὗτοι ἔπαθον ἐκ τῶν ἐμφυλίων ἀγῶνων τῆς Ἑλληνικῆς Αὐτοκρατορίας καὶ

Εἰκ. 46. Αἱ ἑλληνικαὶ χώραι κατὰ τοὺς πρὸς κατάκτησιν αὐτῶν ἀγῶνας τῶν Τούρκων.

ἐκ τῶν ξενικῶν ἐπιδρομῶν, καὶ προσέτι αἱ πλούσιαι ἀμοιβαί, τὰς ὁποίας καὶ ἐν τῷ νῦν βίῳ καὶ ἐν τῷ μέλλοντι ὑπέσχετο τὸ νέον θρησκείμα, συνετέλεσαν, ὥστε, ὅσοι δὲν εἶχον ἀκλόνητον τὸ αἰσθημα τῆς πίστεως καὶ τῆς ἐθνικότητος, εὐκόλως νὰ αὐτομολοῦν εἰς τὰς τάξεις τοῦ Ἰσλαμισμοῦ.

Ὁ πληθυσμὸς λοιπὸν τοῦ νέου κράτους καὶ ὁ στρατός, διὰ τοῦ ὁποίου κατόπιν τοῦτο ἐξετάθη εἰς τὴν Εὐρώπην, ἀπετελεῖτο ἐκ χριστιανῶν Ἑλλήνων ἐξισλαμισθέντων. Τοῦτο δὲ φυσικὰ ἐξηκολούθησε καὶ κατόπιν, ὅσον ἐπροχώρουν αἱ κατακτήσεις αὐτῶν. Βεβαίως, ὅτε μετὰ τὴν κατάκτησιν τῶς εὐρωπαϊκῶν ἑλληνικῶν χωρῶν οἱ Ὀσμανοὶ κατέκτησαν καὶ ὅλα τὰ ἐν Ἀσίᾳ σελδζουκικά κράτη, συνεχώνευσαν τοὺς ὁμοφύλους τούτους μεθ' ἑαυτῶν. Ἀλλὰ καὶ μετὰ τοῦτο ὁ πληθυσμὸς τοῦ Ὀσμανικοῦ κράτους κατὰ τὸ πλεῖστον ἦτο ἑλληνικός. Ἀλλ' ὁ στρατός, διὰ τοῦ ὁποίου κυρίως οἱ Ὀσμανοὶ ἐπετέλεσαν τὰς κατακτήσεις των, δὲν ἀπετελέσθη μόνον ἐκ τῶν ἐκουσίως ἢ ἀκουσίως προσερχομένων εἰς τὸν Ἰσλαμισμὸν χριστιανῶν. Ὁ στρατός οὗτος ἐνισχύθη δι' ἑνὸς στρατιωτικοῦ τάγματος, τοῦ τάγματος τῶν Γενιτσάρων, ὁργανωθέντος ἐπὶ τοῦ Οὐρχάν, ἐπὶ τοῦ ὁποίου ἐγινε καὶ ἡ ὅλη πολιτικὴ καὶ στρατιωτικὴ διοργάνωσις τοῦ Ὀσμανικοῦ κράτους. Καὶ τὸ τάγμα τοῦτο τῶν Γενιτσάρων ἀπετελέσθη ἐκ χριστιανῶν, ἀλλ' ὄχι ὄρμιων τὴν ἡλικίαν. Εἰς αὐτὸ κατετάσσοντο παῖδες τῶν χριστιανῶν ἀρπαζόμενοι ἀπὸ τῶν οικογενειῶν των εἰς ἡλικίαν 7—15 ἐτῶν, οἱ ὁποῖοι ἐξισλαμιζόμενοι ἀνετρέφοντο εἰς τοὺς στρατῶνας. Ἡ στρατολογία αὕτη ὠνομάζετο παιδομάζωμα. Πᾶσα δὲ χώρα καταλαμβανομένη ὑπὸ τῶν Μωαμεθανῶν ὑπεχρεοῦτο νὰ παρέχη ὀρισμένον ἀριθμὸν εὐφρότων χριστιανοπαίδων κατ' ἔτος. Ἐννοεῖται ὅτι οἱ Γενιτσαροὶ οὔτε γονεῖς ἔχοντες, οὔτε οἰκογένειαν, διότι δὲν ἐνυμφεύοντο, ὡς κατοικίαν των εἶχον τὸ στρατόπεδον, ὡς οἰκογένειάν των τὸ τάγμα των, καὶ ὡς πατέρα τὸν Σουλτᾶνον. Ὡς ἐκ τούτου ἀπέβαινον φανατικοὶ στρατιῶται τοῦ Ἰσλάμ.

Οὕτω οἱ Ὀσμανοὶ ἐν μέσῳ ἑλληνικῶν χωρῶν καὶ δι' Ἑλλήνων ἰδρύσαντες καὶ διοργανώσαντες τὸ κράτος των ἐπεξέτειναν αὐτὸ ἐπὶ τοῦ Οὐρχάν μέχρι τοῦ Βοσπόρου καὶ ἐπωφεληθέντες ἐκ τῶν ἐμφυλίων ἐρίδων καὶ τῆς διαίρεσεως τοῦ κράτους μετ' Ἰωάννου Παλαιολόγου καὶ Ἰωάννου Καντακουζηνοῦ ἔθεσαν τὸν πῶδα των καὶ ἐπὶ τῆς Ἑλληνικῆς χερσονήσου καὶ κατέλαβον τὸ 1354 τὴν Καλλιπὸλιν.

4. Πρῶτοι ἀγῶνες τῶν Τούρκων ἐν τῇ Ἑλληνικῇ χερσονήσῳ.

Τὸν Οὐρχάν ἀποθανόντα τὸ 1359 διεδέχθη ὁ υἱὸς αὐτοῦ Μουράτ Α'. Οὗτος ἐπωφελοῦμενος ἐκ τῆς παρακμῆς τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὁρμᾷ ἐκ τῆς Καλλιπόλεως κυριεύει ὅλην τὴν Θράκην καὶ καθίστα

πρωτεύουσαν τοῦ ἐν Εὐρώπῃ κράτους του τὴν Ἀδριανούπολιν. Τὰ ἑλλη-
νικὰ στρατεύματα, τὰ ὁποῖα ἐπιχειροῦν νὰ ἀντισταθοῦν, ταχέως δια-
σκορπίζονται ὑπὸ τῆς ὀρμῆς τῶν Γενιτσάρων. Ὁ αὐτοκράτωρ Ἰωάννης
Ε' οὐδεμίαν πλεον ἔχει πεποιθήσιν εἰς τὰς ἰδίας δυνάμεις καὶ ζητεῖ
ἕξωθεν βοήθειαν. Μεταβαίνει εἰς Οὐγγαρίαν, ἀλλ' οὐδὲν κατορθώνει.
Μεταβαίνει εἰς Ῥώμην καὶ ὑποτάσσει τὴν ἑλληνικὴν ἐκκλησίαν εἰς
τὸν πάπαν. Ἀλλὰ πρὸς ἀμοιβὴν οὐδὲν ἄλλο λαμβάνει παρ' αὐτοῦ εἰμὴ
συστατικὰς ἐπιστολάς πρὸς τοὺς διαφόρους ἡγεμόνας τῆς Εὐρώπης,
παρὰ τῶν ὁποίων μόνον κενὰς ὑποσχέσεις λαμβάνει. Ἀναγκάζεται λοι-
πὸν πρὸς σωτηρίαν τῆς πόλεως νὰ συνομολογήσῃ εἰρήνην πρὸς τὸν
Μουράτ, διὰ τῆς ὁποίας ὑπεβλήθη εἰς ἐτήσιον φόρον ὑποτελείας. Μετὰ
τὴν συνομολόγησιν τῆς εἰρήνης ταύτης ὁ Μουράτ στρέφεται πρὸς τὴν
Μακεδονίαν καὶ τὴν Θεσσαλίαν καὶ ἀφαιρεῖ ταύτας ἀπὸ τῶν διαδόχων
τοῦ Δουσάν Σέρβων ἡγεμόνων. Ἐπειτα ὄρμῃ εἰς τὴν Ἀλβανίαν καὶ
κυριεύει τὴν πρωτεύουσαν αὐτῆς Κρούαν. Τὸ 1386 κυριεύει τὴν
Θεσσαλονίκην καὶ κατόπιν εἰσβάλλει εἰς τὴν Βουλγαρίαν, κυριεύει αὐ-
τὴν καὶ τὴν κάμνει ἐπαρχίαν ὀθωμανικὴν. Τὸ βουλγαρικὸν κράτος
ἔπεσεν αἰσχροῦς καὶ ἀδόξως. Ὁ βυσιλεὺς καὶ ὁ υἱὸς του παρεδόθησαν.
Καὶ εἰς μὲν τὸν πατέρα ὁ Μουράτ ἐχάρισε τὴν ζωὴν, τὸν δὲ υἱὸν προο-
ελθόντα εἰς τὸν Ἰσλαμισμὸν διώρισε διοικητὴν εἰς τὴν Ἀμισὸν τῆς
Μ. Ἀσίας.

Ἄλλ' ἢ κατάστασις τῆς Βουλγαρίας ἐφόβισε τοὺς Σέρβους, Βοσ-
νίους, Κροάτας καὶ λοιποὺς νοτιοσλαυικοὺς λαοὺς. Συνηνώθησαν λοι-
πὸν οὗτοι ἵνα ἀντισταθοῦν εἰς τὸν Μουράτ. Εἰς τὴν μάχην ὅμως τοῦ
Κοσσυφοπέδιου ἠττῶνται (1389). Τὸ Κοσσυφοπέδιον θεωρεῖται ὁ τά-
φος τῆς ἐλευθερίας τῶν νοτιοσλαυικῶν λαῶν. Μετὰ τὴν μάχην ταύτην
ὁ Μουράτ, ἐν ᾧ περιειργάζετο τοὺς νεκροὺς, ἐφονεύθη ὑπὸ τινος
τραυματίου Σέρβου κειμένου μεταξὺ τῶν νεκρῶν.

Ὁ διαδεχθεὶς τὸν Μουράτ Βαγιαζήτ δὲν ἐπωφελήθη ἐκ τῆς νίκης
τοῦ Κοσσυφοπέδιου, ἵνα καθυποτάξῃ τὴν Σερβίαν. Ἠρκέσθη εἰς τὸ
νὰ κάμῃ αὐτὴν φόρου ὑποτελῆ καὶ ἔσπευσεν εἰς τὴν Ἀσίαν, ὅπου οἱ
Τούρκοι ἡγεμόνες εἶχον συνασπισθῆ ἔναντιον τῶν Ὀθωμανῶν. Τού-
τους κατενίκησεν ὁ Βαγιαζήτ καὶ προσήρτησε τὰ κράτη των εἰς τὸ
Ὀσμανικόν.

Μετὰ ταῦτα διαπεράσας πάλιν εἰς τὴν Εὐρώπην εἰσέβαλεν εἰς τὴν
Βλαχίαν καὶ κατέστησε ὑποτελῆ τὸν ἡγεμόνα αὐτῆς, ἔπειτα δὲ ἤρχισε
νὰ κάμῃ ἐπιδρομὰς εἰς τὴν Οὐγγαρίαν. Τότε τέλος ἡ Χριστιανικὴ

Εὐρώπη, ὅταν εἶδεν ὅτι ἀπειλεῖται αὐτὴ ἢ ἰδία, συνεκινήθη καὶ πα-
ρεσκεύασε σταυροφορίαν ἰσχυράν. Εἰς ταύτην ἔλαβον μέρος Οὐγγροι.
Γάλλοι καὶ Γερμανοὶ ὑπὸ τὴν ἀρχηγίαν τοῦ βασιλέως τῆς Οὐγγαρίας
Σιγισμόνδου. Οἱ σταυροφόροι εἰσήλασαν εἰς τὴν Βουλγαρίαν. Οἱ δύο
στράτοι συνηντήθησαν παρὰ τὴν Νικόπολιν. Ἐνταῦθα συνεκροτήθη
φοβερά μάχη, καθ' ἣν οἱ Τούρκοι κατέστρεψαν τὸν χριστιανικὸν
στρατόν.

Μετὰ τὴν νίκην του ταύτην ὁ Βαγιαζήτ ἠσχολήθη εἰς νέας κατα-
κτήσεις. Οἱ στρατοὶ αὐτοῦ εἰς τὴν Ἀσίαν προήλασαν μέχρι ταῦ Εὐ-
φράτου, εἰς δὲ τὴν Εὐρώπην μέχρι τῆς μεσημβρινῆς Ἑλλάδος καὶ τῆς
Πελοποννήσου. Συγχρόνως δὲ ὁ ἴδιος ἐπολιόρκησε τὴν Κωνσταντινού-
πολιν. Ἡ τελευταία ὄρα τοῦ ἑλληνικοῦ κράτους ἐφαίνετο ὅτι ἐπλη-
σίαζε. Τοῦτο ἤδη περιοριζέτο εἰς τὴν πρωτεύουσαν μὲ τὰ περίχωρα
αὐτῆς. Εἶνε ἀληθές ὅτι εἰς αὐτὸ ὑπήγετο καὶ ἡ Πελοπόννησος ἀλλ'
αὕτη οὐδεμίαν ἠδύνατο νὰ δώσῃ βοήθειαν εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν.
Βασιλεὺς τότε ἦτο ὁ τοῦ Ἰωάννου Ε' υἱὸς Μανουὴλ ὁ Β'. Ὁ Μα-
νουὴλ περιελθὼν εἰς στενόχωρον θέσιν ἀφίνει τὸν θρόνον εἰς τὸν ἀνε-
ψιὸν του Ἰωάννην τὸν Ζ', ὅστις ἦτο καὶ ἀρεστός εἰς τὸν Βηγιαζήτ,
αὐτὸς δὲ μεταβαίνει εἰς Εὐρώπην, ἵνα ἐπικαλεσθῇ τὴν βοήθειαν αὐ-
τῆς. Ἀλλ' εἰς μάτην ἀπέβησαν ὅλαι αἱ ταπεινώσεις αὐτοῦ καὶ πρὸς
τὸν πάπαν καὶ πρὸς τοὺς ἡγεμόνας τῆς Δύσεως, Ἡ Κωνσταντινούπο-
λις εὐτυχῶς τότε ἐσώθη ἐκ τῆς Ἀσίας. Νέος ἐκεῖθεν πολέμιος, ὁ
Ταμερλάνος, ἠνάγκασε τὸν Βαγιαζήτ νὰ στρέψῃ ἐκεῖ τὴν προσοχὴν του
καὶ οὕτω ἀνεβλήθη ἡ πτώσις τῆς Κων)πόλεως ἐπὶ τινὰ ἔτη.

Β. Ὁ Ταμερλάνος. Ἀνακοπὴ τῆς προόδου τῶν Τούρκων.

Ἐκ τῆς διαλύσεως τοῦ ἀχανοῦς μογγολικοῦ κράτους τῶν Ταϊγκισ-
χὰν εἶχον προκύψει πολλὰ κράτη διηρημένα εἰς ἡγεμονίας ἀνεξαρτή-
τους, πολλαὶ τῶν ὁποίων εἶχον δεχθῆ τὸν Ἰσλαμισμὸν. Εἰς ἐκ τῶν μι-
κρῶν τούτων μωαμεθανῶν ἡγεμόνων, ὁ Ταμερλάνος, κατὰ τοὺς χρό-
νους τούτους ὀλίγον κατ' ὀλίγον κατώρθωσε νὰ ἐπεκτείνῃ τὸ κράτος
του καὶ νὰ γίνῃ κύριος ὅλης τῆς Ἀσίας πλην τῆς Κίνας καὶ τῆς Μ.
Ἀσίας. Εἰς αὐτὸν δὲ κατέφυγον οἱ Τούρκοι ἡγεμόνες, τοὺς ὁποίους
ἔξέβαλον ἐκ τῶν χωρῶν των οἱ Ὀθωμανοί. Ὁ Ταμερλάνος τότε ὑπὸ
τούτων παρακινήθεις ἐζήτησε παρὰ τοῦ Βαγιαζήτ νὰ περιορισθῇ εἰς

τήν χώραν του και να ἐπιστρέψῃ εἰς τοὺς παλαιοὺς κυρίους των ὄλας τὰς κατακτήσεις τῶν Τούρκων. Ἐπειδὴ δέ, ὡς ἦτο φυσικόν, δὲν εἰσηκούσθη, εἰσήλασεν εἰς τὴν Μ. Ἀσίαν μὲ 800 χιλ. βαρβάρους. Ὁ Βαγιαζήτ συγκεντρώσας 350 χιλ. στρατοῦ ἐπῆλθε κατ' αὐτοῦ. Οἱ δύο στρατοὶ συνεκρούσθησαν παρὰ τὴν Ἀγκυραν (1402). Κατὰ τὴν μάχην αὐτὴν οἱ Ὀθωμανοὶ ἠττήθησαν κατὰ κράτος, ὁ δὲ Βαγιαζήτ συνελήφθη αἰχμάλωτος καὶ μετὰ τινα χρόνον ἀπέθανεν ἐν τῇ αἰχμαλωσίᾳ. Ὁ Ταμερλάνος μετὰ τὴν νίκην διέσπειρε τὸν στρατὸν του καθ' ὄλας τὰς διευθύνσεις εἰς τὴν Μ. Ἀσίαν, αὐτὸς δὲ ἐπροχώρησεν εἰς τὴν Σμύρνην, τὴν ὁποίαν καὶ ἐλεηλάτησε δεινῶς. Ἀλλὰ καὶ ὅλη ἡ Μ. Ἀσία ὑπέστη τὰ πάνδεινα. Οὐδέποτε εἶχεν ὑποστῆ τοιαύτην καταστροφὴν, ὁποίαν ἔπαυε τότε ὑπὸ τῶν σιφῶν τοῦ Ταμερλάνου. Πολλοὶ πόλεις ἑλληνικαὶ ἀκμάζουσιν ἕως τότε, ἡ Νίκαια, ἡ Κολοφών, ἡ Ἐφεσος, ἐξηφανίσθησαν ἀπὸ τοῦ προσώπου τῆς γῆς. Εὐτυχῶς ἡ εἰς τὰ μέρη ταῦτα παραμονὴ τοῦ Ταμερλάνου ὑπῆρξε προσωρινή. Ὁ Ταμερλάνος ἀποκαταστήσας τοὺς Τούρκους ἡγεμόνας εἰς τὰ κράτη των ἐπανῆλθεν εἰς τὴν μέσσην Ἀσίαν, ἵνα κατόπιν ἐπιτεθῆ κατὰ τοῦ μογγολικοῦ κράτους τῆς Κίνας. Κατὰ τὴν ἐπιστροφήν του ὅμως ἀπέθανε καὶ οἱ Ὀθωμανοὶ ἀνέκτησαν καὶ πάλιν τὴν Μ. Ἀσίαν.

Ἐκ τῆς ἐπιδρομῆς ταύτης τοῦ Ταμερλάνου τὸ ἑλληνικὸν κράτος ὅπως ὀλίποτε ὠφελήθη. Ὅχι μόνον ἡ ἐπικειμένη πτώσις αὐτοῦ ἀνεβλήθη, ἀλλὰ καὶ ἐπωφεληθὲν ἐκ τῶν ἐμφυλίων ἐρίδων, εἰς τὰς ὁποίας περιέπεσαν οἱ υἱοὶ τοῦ Βαγιαζήτ, ἀνέκτησε τὴν Θεσσαλονίκην καὶ τὰς παρὰ τὸν Εὐξείνιον ἀκτὰς τῆς Θράκης. Ἀλλὰ καὶ ὅτε ἐκ τῶν υἱῶν τοῦ Βαγιαζήτ ἐπεκράτησεν ἐπὶ τέλους ὁ Μωάμεθ Α' καὶ ἔμεινε μόνος κύριος ὅλου τοῦ τουρκικοῦ κράτους, ὁ αὐτοκράτωρ Μανουὴλ διετέλει εἰς φιλικὰς μετ' αὐτοῦ σχέσεις.

6. Νέοι ἀγῶνες τῶν Τούρκων εἰς τὴν Ἑλληνικὴν χερσόνησον

Αἱ μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Μωάμεθ Α' (1421). Ὁ διαδεχθεὶς τὸν Μωάμεθ υἱὸς του Μουράτ Β' ἅμα καταλαβὼν τὴν ἀρχὴν ἀπεφάσισε νὰ κυριεύσῃ τὴν Κων. πόλιν καὶ πρὸς τοῦτο τὴν ἐπολιόρησεν (1422). Κατὰ τὴν πολιορκίαν δὲ ταύτην κατὰ πρῶτον οἱ Τούρκοι ἔκαμαν χρῆσιν πυροβολικοῦ. Ὁ Μανουὴλ ὅμως ἀπέκρουσε γενναίως τοὺς Τούρ-

κους, καὶ ὁ Μουράτ μετὰ πολιορκίαν 42 ἡμερῶν ἠναγκάσθη νὰ ἀποχωρήσῃ. Μετὰ τοῦτο ὁ Μουράτ ἀφῆκεν ἐπ' ὀλίγον ἡσυχους τοὺς Ἑλληνας, διότι ἀπησχολήθη μὲ τοὺς Τούρκους δυνάστας, τοὺς ὁποίους εἶχεν ἀποκαταστήσει εἰς τὰ κράτη των ὁ Ταμερλάνος.

Τὸ ἐπόμενον ἔτος (1423) ὁ πολύπειρος αὐτοκράτωρ Μανουὴλ ἕνεκα ἀσθενείας παρητήθη τοῦ θρόνου, ἀφῆκε δὲ αὐτὸν εἰς τὸν πρεσβύτερον υἱόν του Ἰωάννην τὸν Η'. Τότε καὶ ὁ Μουράτ ἐπανῆλθε καὶ πάλιν εἰς τὴν Εὐρώπην καὶ διὰ τοῦ στρατηγοῦ του Τουραχάν ἐπέφερε μεγάλην καταστροφὰς εἰς τὴν Πελοπόννησον, ὅπου ἦρχον οἱ ἀδελφοὶ τοῦ Ἰωάννου Θωμᾶς, Θεόδωρος καὶ Κωνσταντῖνος. Ὁ Ἰωάννης ἠναγκάσθη νὰ συνάψῃ πρὸς τὸν Μουράτ εἰρήνην, διὰ τῆς ὁποίας παρεχώρησεν εἰς αὐτὸν πολλὰς χώρας, ἔξ ὧν εἶχεν ἀνακτήσει ὁ Μανουὴλ ἐπὶ τῶν ἐμφυλίων ἐρίδων τῶν υἱῶν τοῦ Βαγιαζήτ. Ἡ εἰρήνη ὅμως αὕτη δὲν ἠμπόδισε τὸν Μουράτ νὰ κυριεύσῃ τὴν Θεσσαλονίκην (1430) καὶ νὰ παραδώσῃ αὐτὴν εἰς τὴν σφαγὴν καὶ λεηλασίαν. Τότε καὶ οἱ Ἕλληνες μοναχοὶ τοῦ Ἁγίου Ὄρους ὑπετάχθησαν ἐκουσίως εἰς τὸν Μουράτ καὶ διετήρησαν τὰ προνόμια τῶν μονῶν των.

Τελευταία ἀπόπειρα τῆς ἐνώσεως τῶν ἐκκλησιῶν. Μετὰ τὴν ἄλωσιν τῆς Θεσσαλονίκης ὁ Μουράτ ἀπασχοληθεὶς μὲ πολέμους ἐναντίον τῶν Οὐγγκρων ἀφῆκεν ἡσυχίαν τινὰ εἰς τὸν αὐτοκράτορα Ἰωάννην τὸν Η'. Ἐκ ταύτης ἐπωφεληθεὶς οὗτος ἐπεχείρησε νὰ προσεικηθῆ τὸν πάπαν διὰ τῆς ἐνώσεως τῶν ἐκκλησιῶν ἐλπίζων ὅτι διὰ τούτου θὰ ἐπετύγχανε βοήθειαν ἐκ τῆς Δύσεως. Συνοδευόμενος λοιπὸν ὑπὸ τοῦ πατριάρχου Ἰωσήφ καὶ πολλῶν ἄλλων διαπρεπῶν ἱεραρχῶν καὶ λογίων, μετὰ τῶν ὁποίων διεκρίνοντο ὁ Νικαῖος Βησσαρίων, ὁ Ἐφέσου Μάρκος, ὁ Γεώργιος Σχολάριος καὶ ἄλλοι, μετέβη εἰς τὴν Φλωρεντίαν, ὅπου εἶχε συγκληθῆ διὰ τὸν σκοπὸν τοῦτον ὑπὸ τοῦ πάπα σύνοδος. Ἐκεῖ μετὰ πολλὰς συζητήσεις ὁ αὐτοκράτωρ καὶ οἱ μετ' αὐτοῦ ἠναγκάσθησαν νὰ ὑποχωρήσουν εἰς ὄλας σχεδὸν τὰς ἀξιώσεις τοῦ πάπα καὶ ὅλοι ὑπέγραψαν εἰς τὸ περὶ ἐνώσεως ἔγγραφον πλὴν τοῦ πατριάρχου Ἰωσήφ ἀποθανόντος ἐν τῷ μετὰ καὶ τοῦ Ἐφέσου Μάρκου τοῦ Εὐγενικοῦ. Ἀλλὰ μετὰ τὴν ἐπάνοδον τοῦ αὐτοκράτορος καὶ τῆς συνοδείας του ὅλοι οἱ ἐν Κων. πόλει κληρικοὶ καὶ λαϊκοί, ὡς καὶ οἱ ἄλλοι πατ. ἱεραρχαὶ, διεμαρτυρήθησαν κατὰ τῆς ἐνώσεως. Αὐτοὶ οἱ ὑπογράψαντες τὴν ἐνωσιν ἀρχιερεῖς καὶ λόγοι ἠρνήθησαν τὸ κῦρος τῆς ὑπογραφῆς των, διότι, ὡς ἔλεγον, ὑπέγραψαν βιασθέντες. Μόνον ὁ Νικαῖος Βησσαρίων ἐνέμεινεν εἰς αὐτὴν καὶ διὰ τοῦτο ἠναγκάσθη νὰ

ἐπιστρέψῃ εἰς τὴν Ἰταλίαν, ὅπου ἐγίνε καρδινάλιος. Ὡστε ἡ ἔνωσις ἀπέτυχεν, ἡ δὲ γενομένη ἀπόπειρα εἰς οὐδὲν ἄλλο συνετέλεσε, παρὰ εἰς τὸ νὰ ἐξάρῃ τὰ πάθη μεταξὺ ἀνατολικῶν καὶ δυτικῶν εἰς τοιοῦτον βαθμόν, ὥστε οἱ Ἕλληνες νὰ προτιμοῦν τὴν ἄλωσιν τῆς πόλεως ὑπὸ τῶν Τούρκων παρὰ τὴν ὑποταγὴν τῆς ἐκκλησίας εἰς τὸν πάπαν. Καὶ ὡς ἀπεδείχθη ἐκ τῶν ὑστέρων, δὲν εἶχον ἄδικον, διότι οὕτω μόνον κατώρθωσαν νὰ διατηρήσουν τὸν ἐθνισμόν των.

Ἐν τούτοις μὲ ὄλας τὰς ὑποχωρήσεις, τὰς ὁποίας ἔκαμεν ὁ αὐτοκράτωρ, ἡ βοήθεια, τὴν ὁποίαν ἔλαβεν ἐκ τῆς Δύσεως, ἦτο ἀσήμαντος ὄχι διότι δὲν ἠθέλεν ὁ πάπας, ἀλλὰ διότι δὲν ἠδύνατο νὰ παράσῃ περισσότερα.

Ἰωάννης Οὐνιάδης. Ἐν τῷ μεταξὺ εἰς τὴν Ἑλληνικὴν χερσόνησον τρεῖς ἥρωες ἀνέλαβον νὰ ἀνακόψουν τὴν ὁρμὴν τῶν Τούρκων εἰς αὐτήν, ὁ ἀδελφὸς τοῦ αὐτοκράτορος Ἰωάννου Κωνσταντίνος ὁ Παλαιολόγος, ὁ Οὐγκρος Οὐνιάδης καὶ ὁ Ἑλληνοαλβανὸς Γεώργιος Καστριώτης ἡ Σκεντέρμπεης. Δυστυχῶς οἱ ἥρωες οὗτοι δὲν κατώρθωσαν νὰ ἐνώσουν τὰς δυνάμεις των. Διὰ τοῦτο ἀνέκοψαν μὲν τὴν ὁρμὴν τοῦ Μουράτ, ἐπὶ τέλους ὅμως κατεβλήθησαν.

Ὁ Οὐγκρος μεγιστὰν Ἰωάννης Οὐνιάδης, διὰ νὰ παύσῃ τὰς εἰς Οὐγκαρίαν ἐπιδρομὰς τοῦ Μουράτ, ἀνέλαβε τὴ 1442 νὰ καταπολεμήσῃ αὐτόν. Μετὰ πολλὰς μικρὰς νίκας ἐναντίον τῶν Τούρκων ἔκαμε (1443) τὴν λεγομένην μεγάλην ἐκστρατείαν κατ' αὐτῶν. Κατὰ ταύτην ἐντὸς 5 μηνῶν, ἀφ' οὗ ἐπανειλημμένως ἐνίκησε τοὺς Τούρκους, προήλασε μέχρι τοῦ Αἴμου. Ὁ Μουράτ καταπονηθεὶς ἀναγκάζεται νὰ συνομολογήσῃ μετὰ τοῦ Οὐνιάδου συνθήκην, διὰ τῆς ὁποίας τὸ κράτος του περιορίζετο εἰς τὴν ἐντεῦθεν τοῦ Αἴμου χώραν. Ἄλλ' ὁ πάπας, ἵνα φανῇ συνεπὴς εἰς τὰς πρὸς τὸν αὐτοκράτορα Ἰωάννην ὑποσχέσεις του, πείθει τὸν βασιλέα τῆς Οὐγκαρίας Λαδίσλαον νὰ ἀκυρώσῃ τὴν συνθήκην καὶ νὰ ἐπιχειρήσῃ σταυροφορίαν ἐναντίον τῶν Τούρκων. Ἡ σταυροφορία ἀπεφασίσθη, εἰς αὐτήν δὲ ἔλαβον μέρος καὶ πολλοὶ μικροὶ ἡγεμόνες ἄλλων εὐρωπαϊκῶν κρατῶν. Δυστυχῶς ἡ ἀπιστία τῶν Ἑνετῶν καὶ τῶν Γενουαίων συνετέλεσαν εἰς τὴν ἀποτυχίαν αὐτῆς. Οἱ Ἑνετοὶ καὶ οἱ Γενουαῖοι εἶχον ἀναλάβει νὰ διαβιβάσουν τὸν στρατὸν τῶν σταυροφόρων διὰ τοῦ Βοσπόρου εἰς τὴν Ἀσίαν. Οὗτοι ὅμως ἀντὶ τούτου διεβίβασαν ἀντὶ ἀδράς ἀμοιβῆς τὸν στρατὸν τοῦ Μουράτ ἐκ τῆς Ἀσίας εἰς τὴν Εὐρώπην πλησίον τῆς Βάρνας, τὴν ὁποίαν κατεῖχον οἱ Οὐγκροὶ. Ἐκεῖ, πρὶν ἀκόμη συγκεντρωθῆ ὄλος ὁ σταυροφορικὸς στρα-

τός, συνάπτεται σφοδρὰ μάχη (1444), κατὰ τὴν ὁποίαν ἠττήθησαν οἱ Χριστιανοί, ὁ δὲ Λαδίσλαος ἐφρονεύθη. Ἀργότερα (1447) ὁ Οὐνιάδης ἐπῆλθε πάλιν ἐκ τῆς Οὐγκαρίας διὰ τῆς Σερβίας ἐναντίον τοῦ Μουράτ. Ἄλλ' εἰς τὸ Κοσσυφοπέδιον, ὅπου συνεκροτήθη μεγάλη μάχη, ἠττήθησαν καὶ πάλιν οἱ Οὐγκροὶ ἕνεκα τοῦ ὀλιγαριθμοῦ αὐτῶν.

Γεώργιος Καστριώτης. Συγχρόνως μὲ τὸν Οὐνιάδην ἐμφανίζεται καὶ ὁ Γεώργιος Καστριώτης. Οὗτος ἦτο υἱὸς τοῦ Ἰωάννου Καστριώτου ἡγεμόνος τῆς περὶ τὴν Κρόϊαν ἀλβανικῆς χώρας. Παις 9 ἐτῶν εἶχε δοθῆ ὑπὸ τοῦ πατρὸς του ὡς ὄμηρος εἰς τὸν Μουράτ, εἰς τὴν αὐλήν τοῦ ὁποίου ἐγίνε Μωαμεθανὸς ὀνομασθεὶς Σκεντέρμπεης (Ἀλέξανδρος βέης). Ἡλικιωθεὶς ἐτιμᾶτο πολὺ ὑπὸ τοῦ Μουράτ διὰ τὴν γενναϊότητά του. Ἄλλ' ὁ Γεώργιος Καστριώτης δὲν ἐλησμόνει οὔτε τὴν θρησκείαν του οὔτε τὴν καταγωγὴν του. Τὸ 1443 λοιπὸν εἰς τινα ἐκστρατείαν κατὰ τῶν Οὐγκρων διὰ τοῦ ξίφους ἀποσπᾷ παρὰ τοῦ γραμματέως τοῦ Μουράτ διαταγὴν πρὸς τὸν διοικητὴν τοῦ φρουρίου τῆς Κρόϊας, ἵνα παραδώσῃ εἰς αὐτὸν τὸ φρούριον. Μετὰ τοῦτο φρονεύσας τὸν γραμματέα, διὰ νὰ μὴ γνωστῇ ἀμέσως τὸ πρᾶγμα, φεύγει μετὰ τῶν ὀπαδῶν του καὶ ἔρχεται εἰς τὴν Κρόϊαν καὶ γίνεται ἀμαχητὶ κύριος αὐτῆς. Ἐκ τῆς Κρόϊας ὁ Σκεντέρμπεης ἐκάλεσε τοὺς ὁμοεθνεῖς του εἰς ἐθνικὸν καὶ θρησκευτικὸν ἀγῶνα κατὰ τῶν Τούρκων. Ὁ Μουράτ ἐξεστράτευσεν τρεῖς φορὰς μετὰ μεγάλου στρατοῦ ἐναντίον τοῦ Ἀλβανοῦ ἥρωος. Ὅλαι ὅμως αἱ ἐκστρατεῖαί του ἀπέτυχον, ὅλαι δὲ αἱ δελεαστικαὶ περὶ συνθηκολογήσεως προτάσεις του ἀπερρίφθησαν. Τῆς Κρόϊας καὶ μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Σκεντέρμπεη (1466) κατώρθωσαν οἱ Τούρκοι νὰ γίνουν κύριοι ἐπὶ Μωάμεθ τοῦ Β'.

Κωνσταντῖνος Παλαιολόγος. Καθ' ὃν χρόνον ὁ Οὐνιάδης πρὸς Β. καὶ ὁ Σκεντέρμπεης εἰς τὰ ὄρη τῆς Ἀλβανίας ἠγωνίζοντο κατὰ τοῦ Μουράτ, ὁ δεσπότης τῆς Πελοποννήσου Κωνσταντῖνος, ὁ ἀδελφὸς τοῦ αὐτοκράτορος Ἰωάννου, ἐπεξέτεινε τὸ κράτος του εἰς τὴν Ἀττικὴν καὶ προήλασε νικηφόρος εἰς τὴν Στερεὰν Ἑλλάδα. Ἐσχεδίαζε προχωρῶν νὰ συνενωθῆ μετὰ τοῦ Σκεντέρμπεη ἴσως δὲ καὶ μετὰ τῶν Οὐγκρων διὰ νὰ κτυπήσουν ἀποτελεσματικῶς τοὺς Τούρκους Ἄλλ' ὁ Μουράτ, ἀφ' οὗ ἐνίκησε τοὺς Οὐγκρούς εἰς τὴν Βάρναν (1444), δὲν ἄφησε τὸν Κωνσταντῖνον νὰ προχωρήσῃ, ἀλλ' ἐπῆλθεν ἐναντίον αὐτοῦς ὁ Κωνσταντῖνος ἐννοῶν ὅτι αἱ δυνάμεις του δὲν ἦσαν ἀρκεταὶ διὰ νὰ ἀγωνισθῆ κατὰ τῶν Τούρκων, ὑπεχώρησεν εἰς τὸν Ἴσθμόν. Τὸ τεῖχος ὅμως τοῦ Ἴσθμοῦ δὲν ἦτο ἱκανὸν νὰ κρατήσῃ τὸν Μουράτ. Ὁ Κων-

σταντίνος δὲν εἶχε προφθάσει νὰ ἀσκήσῃ τὸν ἐξ ἐγχωρίων στρατὸν του εἰς τὴν πειθαρχίαν καὶ μετὰ τὰς πρώτας ἐφόδους τῶν Τούρκων ὠπισθοχώρησεν. Οἱ Τούρκοι ἔγιναν κύριοι τῆς Κορίνθου καὶ ἐπροχώρησαν μέχρι Πατρῶν λεηλατοῦντες καὶ καταστρέφοντες τὰ πάντα. Ὁ Κωνσταντίνος ἠναγκάσθη νὰ συνθηκολογήσῃ πρὸς τὸν Μουράτ καὶ νὰ γίνῃ φόρου ὑποτελὴς εἰς αὐτόν.

Μετ' ὀλίγον ὁ Κωνσταντίνος καλεῖται εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν, ὅπου προώριστο νὰ ἐκπληρώσῃ καθήκον ὀδυνηρὸν μὲν, ἀλλὰ διὰ τὸ ὅποιον ὁ Ἑλληνισμὸς ἔσσει θὰ τιμᾷ τὴν μνήμην αὐτοῦ. Προώριστο διὰ τοῦ ἡρωϊκοῦ θανάτου του νὰ προσδώσῃ ἀνεξίτηλον αἴγλην εἰς τὰς τελευταίας στιγμὰς τοῦ μεσαιωνικοῦ Ἑλληνισμοῦ. Ἀποθανόντος δηλ. τὸ 1448 τοῦ Ἰωάννου ἀνεκηρύχθη ὑπὸ πάντων ὁ Κωνσταντίνος αὐτοκράτωρ. Τὸ ἐπόμενον ἔτος δὲ ἔρχεται εἰς τὴν βασιλεύουσαν καὶ ἀναλαμβάνει τὴν ἀρχὴν ἀφήσας εἰς τὴν Πελοπόννησον τοὺς ἀδελφούς του Θωμᾶν καὶ Δημήτριον. Δύο ἔτη μετὰ ταῦτα (1451) ἀπέθανε καὶ ὁ Μουράτ ἀφήσας τὸν θρόνον εἰς τὸν υἱὸν του Μωάμεθ τὸν Β'.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΕ'.

ΤΑ ΓΡΑΜΜΑΤΑ ΚΑΙ ΑΙ ΤΕΧΝΑΙ ΑΠΟ ΚΟΜΝΗΝΩΝ ΜΕΧΡΙ ΤΗΣ
ΑΔΩΣΕΩΣ ΤΗΣ ΚΥΠΡΟΣ ΥΠΟ ΤΩΝ ΤΟΥΡΚΩΝ

I. Ἡ ἀναγέννησις τῶν ἀρχαίων σπουδῶν.

Αἱ ποικίλαι ἀνωμαλίαι καὶ αἱ μέγισται τῶν καταστροφῶν, τὰς ὁποίας ὑφίσταται ἡ Ἑλληνικὴ Αὐτοκρατορία κατὰ τὴν περίοδον ταύτην, δὲν εἶναι ἱκαναὶ νὰ ἀποτρέψουν τοὺς μεσαιωνικοὺς Ἕλληνας ἀπὸ τὰς ἐπιστημονικὰς μελέτας καὶ τὴν θεραπείαν τῆς τέχνης. Ἡ ἀναγέννησις τῶν ἀρχαίων σπουδῶν, ἡ ὁποία εἶχεν ἀρχίσει ἀπὸ τοῦ Φωτίου, εὐρίσκεται εἰς τὴν ἀκμὴν της, πάμπολλοι δὲ καὶ παντρειδεῖς συγγραφεῖς, πρὸ πάντων δὲ φιλόσοφοι, φιλόλογοι καὶ ἐπιστήμονες ἐμφανίζονται κατὰ τὴν περίοδον ταύτην.

Κατὰ τὴν ἀρχὴν τῆς περιόδου (ΙΑ' αἰὼν) ἀκμάζει ὁ **Μιχαὴλ Ψελλός**. Ὁ Ψελλὸς ἐγεννήθη τὸ 1018 εἰς τὴν Νικομήδειαν ἐκ γονέων πτωχῶν, ἀλλὰ χρηστῶν. Τὴν πρώτην του παιδείαν ὤφειλεν εἰς τὸν ἀκαταπόνητον ζῆλον τῆς μητρὸς του. Παλαίων πρὸς ποικίλας στερήσεις διήνυσσε τὰς συνήθεις ἠθροικὰς, νομικὰς καὶ φιλοσοφικὰς σπουδὰς. Κατ' ἀρχὰς μετῆλθε τὸν δικηγόρον. Κατόπιν ἔγινε δικαστὴς, ἐπὶ Μιχαὴλ Καλαφάτη δὲ διορίσθη αὐτοκρατορικὸς γραμματεὺς. Ἐντεῦθεν προήχθη ἀπὸ ἀξιώματος εἰς ἀξίωμα καὶ ἐπὶ Κωνσταντίνου τοῦ Μονομαχοῦ ὠνομάσθη καθηγητὴς τῆς φιλοσοφίας εἰς τὴν τότε ἰδρυθεῖσαν Ἀκαδημίαν. Κατόπιν ὅμως ἀφῆκε τὸ διδασκαλικὸν ἔργον διορισθεὶς γραμματεὺς τῆς ἐκστρατείας (πρωτοασσηκρητὴς) καὶ ἐτιμήθη μετὰ τὸν τίτλον τοῦ ὑπερέτιμου καὶ ὑπάτου τῶν φιλοσόφων. Τότε ἔγινε καὶ μοναχός. Ἐκτοτε παρέμεινε σύμβουλος τῶν αὐτοκρατόρων, ἐπὶ δὲ τοῦ Μιχαὴλ ἔγινε καὶ παραδυναστεύων δηλ. πρῶτος ὑπουργός. Ἀπέθανε τὸ 1078.

Εἶναι ἀληθὲς ὅτι ὁ Ψελλὸς ὡς πολιτικὸς ἀπέτυχεν οἰκτρῶς. Ἀλλὰ κατὰ τὴν εὐρυμάθειαν καὶ τὴν συγγραφικὴν παραγωγικότητα πρωτεύει ὅλων τῶν συγχρόνων του. Διὰ τοῦτο ὁ Ψελλὸς δύναται νὰ θεωρηθῇ ὡς προσδίδων εἰς τὸν ΙΑ' αἰῶνα ἴδιον χαρακτήρα, ὅπως ὁ Φώτιος εἰς τὸν Θ' καὶ ὁ Κωνσταντίνος ὁ Πορφυρογέννητος εἰς τὸν Ι'. Τὰ

συγγράμματά του περιστρέφονται εἰς τὴν θεολογίαν, τὴν φιλοσοφίαν, τὰς φυσικὰς ἐπιστήμας, τὴν νομικὴν, τὴν ἀρχαιολογίαν, τὴν γραμματικὴν καὶ τὴν ἱστορίαν. Ἰδίως ὅμως ὁ Ψελλὸς εἶναι φιλόσοφος καὶ διὰ τοῦτο εἰς τὰ φιλοσοφικά του συγγράμματα δεικνύει ἀληθῆ παιδείαν. Ἀγαπᾷ ὀλόκληρον τὴν ἀρχαιότητα, ἰδίως ὅμως θαυμάζει τὸν Πλάτωνα, τὸν ὁποῖον θεωρεῖ ὑπέρτερον τοῦ Ἀριστοτέλους. Εἰς τοὺς ἄλλους κλάδους τῆς ἀνθρωπίνης γνώσεως, εἰς τοὺς ὁποίους ἠσχολήθη, δεικνύει μόνον πολυμάθειαν.

Ὡς πρὸς τὸ ὕψος ὁ Ψελλὸς ἦτο γλαφυρὸς καὶ κομψολόγος καὶ εἰς αὐτὸ ἰδίως ὀφείλει τὴν μεγάλην του φήμην. Ἐσυνδύαζε τὴν περικολλογίαν μὲ τὴν κομψότητα καὶ ἐκίνει τὸν θαυμασμὸν τῶν ἀυλικῶν κύκλων, εἰς τοὺς ὁποίους ἐφοίτα.

Μετὰ τὸν Ψελλὸν κατὰ τὸν ΙΒ' αἰῶνα ἡ ἀναγέννησις τῶν ἀρχαίων σπουδῶν φθάνει εἰς τὴν ὑψίστην αὐτῆς ἀνάπτυξιν. Περὶ τὴν μελέτην τῆς ἀρχαίας λογοτεχνίας ἀσχολοῦνται νῦν μετὰ νέας ζέσεως καὶ μετὰ πολλῆς ἐπιτυχίας λαϊκοὶ καὶ θεολόγοι. Τοιοῦτοι ὑπῆρξαν ὁ μέγας φιλόσοφος καὶ νομικὸς **Γεώργιος Γεμιστὸς** ἢ Πλήθων, ὁ περίφημος διὰ τὴν πολυαναγνωσίαν του **Ἰωάννης Τζέτζης** διδάσκαλος τῆς γραμματικῆς, καὶ ὁ **Εὐστάθιος** ἀρχιεπίσκοπος Θεσσαλονίκης. Οὗτος πλὴν τῶν πολλῶν θεολογικῶν συγγραμμάτων καὶ τῆς ἱστορίας τῆς ἐπὶ τῆς ἐποχῆς του ἀλώσεως τῆς Θεσσαλονίκης ὑπὸ τῶν Νορμανδῶν συνέγραψε σχόλια εἰς τοὺς ἀρχαίους συγγραφεῖς, μετὰ τῶν ὁποίων πρωτεύουν τὰ σχόλια εἰς τὴν Ἰλιάδα καὶ Ὀδύσειαν. Διὰ τούτων κατέλαβεν ἀξιοσημεῖωτον θέσιν εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς ἑλληνικῆς φιλολογίας. Ὁμοίως ὁ Μάξιμος Πλανούδης, ὁ Μοσχόπουλος, ὁ Θωμᾶς Μάγιστρος, ὁ Τρικλίνιος καὶ πᾶμπολλοὶ ἄλλοι συνέγραψαν γραμματικὰς, λεξικὰ, ὑπομνήματα καὶ σχόλια εἰς τοὺς ἀρχαίους Ἑλληνας συγγραφεῖς.

Ἡ φιλολογικὴ αὕτη ἐπιστήμη τῶν τελευταίων αἰώνων τοῦ μεσαιωνικοῦ Ἑλληνισμοῦ ἔχει πολλὴν σημασίαν, διότι δι' αὐτῆς εἰσῆχθη ὁ Ἑλληνισμὸς εἰς τὴν Δύσιν καὶ ἀπέβη εἰς τῶν παραγόντων τῆς ἐκεῖ Ἀναγεννήσεως. Πεντήκοντα ἢ ἑξήκοντα ἔτη πρὸ τῆς ἀλώσεως, ἀλλ' ἰδίως μετ' αὐτὴν πολλοὶ λόγοι Ἑλληνας ἐπορεύθησαν ἐκεῖ καὶ μετέδωκαν τὸν ἔρωτά των πρὸς τὴν ἑλληνικὴν ἀρχαιότητα.

2. Ἡ λογοτεχνικὴ ἀναγέννησις.

Ἡ ἀναγέννησις τῶν ἀρχαίων σπουδῶν ἔφερεν ἀπὸ τοῦ ΙΒ' αἰῶνος τὴν λογοτεχνικὴν ἀναγέννησιν.

Εἰς τὴν **Θεολογίαν** ἡ διάστασις τῶν δύο ἐκκλησιῶν καὶ αἱ ἀπόπειραι πρὸς ἔνωσιν ἔδωκαν ἀφορμὴν εἰς πλείστα θεολογικὰ συγγράμματα. Μεταξὺ τῶν θεολόγων συγγραφέων τῆς ἐποχῆς ταύτης διακρίνονται ὁ **Μιχαὴλ Ἀκομινᾶτος** ἀρχιεπίσκοπος Ἀθηνῶν, ὁ **Εὐστάθιος** ἀρχιεπίσκοπος Θεσσαλονίκης, ὁ πατριάρχης **Βέκκος**, ὁ **Μᾶρκος** ὁ **Εὐγενικός**, ὁ **Βησσαρίων** καὶ ὁ **Γεώργιος Σχολάριος** ὁ κατόπιν πρῶτος μετὰ τὴν ἄλωσιν πατριάρχης Γεννάδιος.

Ἡ λογοτεχνικὴ ἀναγέννησις ἰδίως ἔδειξε τὰ ἀποτελέσματα τῆς εἰς τὴν **Ἱστορίαν**. **Ἄννα ἡ Κομνηνὴ** ἡ θυγάτηρ τοῦ Ἀλεξίου Κομνηνοῦ εἶναι ὁ σπουδαιότερος ἀντιπρόσωπος τῆς ἱστορίας κατὰ τὴν περίοδον ταύτην. Αὐτὴ συνέγραψεν ἱστορίαν τῶν ἐτῶν 1069-1118, ἡτοι τῶν χρόνων τῆς βασιλείας τοῦ πατρὸς τῆς Ἀλεξίου, διὸ καὶ τὸ σύγγραμμά της ὀνομάζει **Ἀλεξιάδα**. Τὸ σύγγραμμα τοῦτο ἀνήκει εἰς τὰ ἐξοχώτερα ἔργα τῆς κατὰ τὸν μέσον αἰῶνα ἑλληνικῆς ἱστοριογραφίας. Ἀλλὰ ἡ Ἄννα εἰς αὐτὸ δὲν ἀκολουθεῖ τὴν σύγχρονον γλῶσσαν, ὅπως ἔπραττον μέχρι τινὸς οἱ πρὸ αὐτῆς ἱστορικοὶ. Τὸ γλωσσικὸν ἰδεῶδες αὐτῆς εἶναι ὁ ἀπτικισμὸς καὶ πρότυπα ὁ Θουκυδίδης καὶ ὁ Πολύβιος. Τὴν Ἄνναν ἠκολούθησαν καὶ ὅλοι οἱ μετ' αὐτὴν ἱστορικοὶ μέχρι τῆς ἀλώσεως τῆς Κων)πόλεως ὑπὸ τῶν Τούρκων. Ἐκ τούτων σπουδαιότεροι εἶναι ὁ **Γεώργιος Κίνναμος**, ὁ **Νικήτας Ἀκομινᾶτος**, ὁ **Γεώργιος Ἀκροπολίτης**, ὁ αὐτοκράτωρ **Ἰωάννης Καντακουζηνὸς** καὶ ὁ **Λαόνικος Χαλκοκονδύλης** ὁ Ἀθηναῖος, ὁ συγγράψας τὴν ἱστορίαν τῶν ἐτῶν 1298—1463. Ἐξαιρεσὶν ἀποτελεῖ ὁ ἱστορικὸς τῆς ἀλώσεως **Δούκας** γράψας εἰς γλῶσσαν ἀπλήν, συγκεκριμένην τινὰ δημοτικὴν. Ὁ ἄλλος ἱστορικὸς τῆς ἀλώσεως **Γεώργιος Φρατζῆς** ἠκολούθησε μέσσην ὁδὸν μετὰ τῶν Χαλκοκονδύλη καὶ Δούκα.

Καὶ ἡ **Χρονογραφία** κατὰ τὴν περίοδον ταύτην εἶναι πλουσία. Ἐπισημότεροι δὲ χρονογράφοι εἶναι ὁ **Ἰωάννης Σκυλίτσης**, ὁ **Ἰωάννης Ζωναρᾶς**, ὁ **Κωνσταντῖνος Μανασσῆς** καὶ ὁ **Μιχαὴλ Γλυκᾶς**.

Ἡ **ἐκκλησιαστικὴ ῥυθμικὴ ποίησις** ἀπὸ τῆς προηγουμένης περιόδου ἤδη ἤρχισε νὰ παρακαμάσῃ. Τῆς **θύραθεν ποιήσεως** κυριώτατος ἀντιπρόσωπος κατὰ τὴν περίοδον ταύτην εἶναι ὁ **Θεόδωρος Πρόδρομος**, ὁ διὰ τὴν πενίαν του αὐτοκαλούμενος **Πτωχοπρόδρομος**. Οὗτος ἤκμασεν ἐν Κων)πόλει ἐπὶ τῶν τριῶν πρώτων Κομνηνῶν. Τὸ σπουδαιότερον δὲ χαρακτηριστικὸν τοῦ βίου του εἶναι ἡ ἀθεράπευτος πενία του, κατὰ τῆς ὁποίας ἀγωνίζεται δι' ἀπειραρίθμων ποιημάτων, ἐγκωμίων καὶ ἐπιστολῶν. Ἀλλὰ τὰ

βοηθήματα, τὰ ὅποια ἐλάμβανε διὰ τῆς ἐπαιτείας ὁ βασανισμένος λόγιος οὔτε μεγάλα ἦσαν, οὔτε κανονικά. Τέλος ἀπέθανε μοναχὸς εἰς μοναστήριόν τι τῆς Κων)πόλεως ὑπὸ τὸ ὄνομα Ἰλαρίων. Τὰ συγγράμματα τοῦ Προδρόμου εἶναι πολλὰ καὶ ποικίλα. Ἐγραψε μυθιστορήματα, ἐπιγράμματα, φιλοσοφικὰς καὶ θεολογικὰς πραγματείας, σατύρας, λόγους κ. ἄ.

Ὁμοίως πρὸς τὸν Πτωχοπροδρόμον καὶ μιμητὴς αὐτοῦ εἶναι ὁ **Μανουὴλ Φιλῆς** (ἦσας ἐν Κων)πόλει ἐπὶ Μιχαὴλ Παλαιολόγου.

3. Ἡ δημώδης ποίησις.

Ἡ ἀττικομανία, ἡ ὁποία κατέλαβε τοὺς Ἕλληνας διὰ τῆς ἀναγεννήσεως τῶν ἀρχαίων σπουδῶν ἐπὶ τῶν Κομνηνῶν, δὲν ἦτο δυνατόν παρὰ νὰ ἐπιφέρῃ ἀντίδρασιν ἰσχυράν. Ἡδὴ ἐμφανίζονται λογοτεχνικὰ ἔργα γραμμένα εἰς τὴν ζῶσαν γλῶσσαν τὴν ὑπὸ τοῦ λαοῦ ὀμιλουμένην.

Καὶ εἰς μὲν τὰ ἐπιστημονικὰ συγγράμματα δὲν εἰσῆχθη ἡ χρῆσις τῆς δημώδους γλώσσης. Δὲν ἔχει ὅμως ὁμοίως τὸ πρᾶγμα διὰ τὴν ποίησιν. Μόνον δι' αὐτῆς ἠδύναντο νὰ ἐκφράσούν αἰσθήματα καὶ μόνον δι' αὐτῆς ἠδύναντο νὰ ὀμιλήσουν εἰς τὰς καρδίας τῶν ἀναγνωστῶν των. Διὰ τὸν αὐτὸν δὲ λόγον καὶ ἡ δημοτικὴ ποίησις, ὅπως καὶ ἡ ἐκκλησιαστικὴ ῥυθμικὴ, ἐγκατέλειπε τὴν κατὰ προσοφδίαν μετρικὴν καὶ ἐφεῦρε τὸν λεγόμενον πολιτικὸν στίχον, ὁ ὁποῖος στηρίζεται καὶ αὐτὸς ὄχι εἰς τὴν προσοφδίαν, ἀλλ' εἰς τὸν τόνον. Εἶναι δὲ δεκαπεντασύλλαβος ἰαμβικὸς μὲ τομὴν κατόπιν τῆς ὀγδόης συλλαβῆς ἐπαναλαμβανόμενος ἀδιακόπως.

Τὰ ἀρχαιότερα ἐκτενῆ ποιήματα, εἰς τὰ ὅποια ἔγινε χρῆσις τῆς δημοτικῆς τοῦ ἔθνους γλώσσης, εἶναι τὰ ἐθνικὰ ἐκεῖνα ἔξματα, τὰ ὅποια βραδύτερον συνηνώθησαν ὑπὸ ἡμιπαιδευτῶν λογίων εἰς τὸ ἔπος τοῦ Διγενῆ Ἀκρίτα. Ἀπὸ τοῦ τέλους δὲ τοῦ 11ου αἰῶνος καὶ οἱ λόγιοι ἀρχίζουσιν νὰ μεταχειρίζονται τὴν δημοτικὴν εἰς συμβουλευτικά, ἐγκωμιαστικά καὶ ἱκετευτικά ποιήματα. Εὐρὺ ὅμως ἔδαφος κατακτᾷ ἡ δημοτικὴ εἰς τὴν ποίησιν τὸν 13ον καὶ 14ον αἰῶνα. Τὰ δημώδη ταῦτα ποιήματα, τὰ ὅποια ὅλα ἔχουν ζῶήν τινα καὶ δρόσον διαιροῦνται εἰς τὰς ἑξῆς κατηγορίας.

1) **Διδακτικὰ καὶ περιστατικά.** Τοιαῦτα εἶναι : ὁ Σπανέας ποίημα διδακτικόν, ἱκετευτικά τινα ποιήματα τοῦ γνωστοῦ Θεοδώρου Προδρόμου, ὅμοια τοῦ Μιχαὴλ Γλυκᾶ, ἡ ἀκολουθία τοῦ Σπανοῦ, τὰ ῥοδιακὰ ἔρωτικά ἔξματα καὶ ἄλλα.

2) **Μυθολογικὰ καὶ ἱστορικὰ ἐθνικῆς ὑποθέσεως.** Τοιαῦτα εἶναι : τὸ περὶ Βελισσαρίου μυθιστόρημα, τὸ ἔπος τοῦ Διγενῆ Ἀκρίτα, ὁ υἱὸς τοῦ Ἀνδρονήκου ἀνήκων εἰς τὸν ἀκριτικὸν κύκλον, τὸ χρονικὸν τοῦ Μωρέως (ἱστορία τῆς Πελοποννήσου ἐπὶ Φραγκοκρατίας), οἱ θρηνοὶ οἱ ἀναφερόμενοι εἰς τὴν ἄλωσιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ ἄλλα.

3) **Μυθιστορίαι** ῥωμαντικαὶ ἔμμετροι μὲ ὑποθέσεις ἀρχαίας ἀναφερόμενας εἰς τὸν τρωϊκὸν πόλεμον, τὸν Μέγαν Ἀλέξανδρον κ. ἄ.

4) **Ῥωμανικὰ ποιήματα** μεσαιωνικῆς καὶ ἐν μέρει δυτικῆς ὑποθέσεως. Τοιαῦτα εἶναι : τὰ Κατὰ Καλλίμαχον καὶ Χρυσορρόην, Βέρθανδρος καὶ Χρυσάντσα, Λίβυστρος καὶ Ῥοδάμνη κ. ἄ.

5) **Ἱστορίαι περὶ ζῶα.** Τοιαῦτα εἶναι : διήγησις παιδιόφραστος τῶν τετραπόδων ζῴων, ὁ πουλολόγος κ. ἄ.

4. Ἡ Τέχνη.

Ἡ ἀρχιτεκτονικὴ. Ἡ ἀρχιτεκτονικὴ εἶναι ἡ αὐτὴ σχεδόν, οἷαν εἶδομεν αὐτὴν κατὰ τὴν προηγουμένην περίοδον. Οἱ τρωῦλλοι μόνον πολλαπλασιάζονται, τὸ δὲ τύμπανον αὐτῶν ὑψοῦται βαθμηδόν, μέχρις οὗ εἰς τὸν ναὸν τῶν Ἁγίων Ἀποστόλων τῆς Θεσσαλονίκης (εἰκ. 48) φθάνει εἰς τὸ μέγιστον ὕψος του, ὁ τρωῦλλος κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον ἔξαφανίζεται ἐκ τοῦ ὕψους τοῦ τυμπάνου. Ὁσαύτως πρὸς Β. καὶ Ν. ἀντὶ θόλων ἔχομεν ἐνίοτε μεγάλας ἡμικυκλικὰς κόγχας (εἰκ. 47). Συχνὰ δὲ αἱ πρὸς Β. καὶ Ν. αὐταὶ ἀψίδες ἀνοίγονται βαθύτερον οὕτως, ὥστε νὰ διαγράφονται ἔξω τῶν δύο πλευρῶν τοῦ ναοῦ. Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον εἶναι κτισμένοι οἱ ναοὶ τῶν περισσοτέρων μονῶν τοῦ Ἁγίου Ὄρους. Οὕτω τὸ σταυρικὸν σχῆμα τοῦ Ναοῦ διαγράφεται καὶ ἔξωτερικῶς πολὺ σαφέστερον.

Εἰς τὴν ἐποχὴν ταύτην ἀνήκουν καὶ αἱ ἐν Ἀθήναις ἀρχαῖαι ἐκκλησιαστικαὶ τῶν Ἁγίων Ἀποστόλων, ἡ Καπνικαρέα, τῶν Ἁγίων Θεοδώρων καὶ τοῦ Ἁγίου Νικοδήμου (ῥωσικὴ Ἐκκλησία), τοῦ ὁποίου ἄξιος μνησίας εἶναι ὁ τρωῦλλος, διότι στηριζόμενος ἐπὶ ταπεινοῦ τυμπάνου ὁμοιάζει μὲ τὸν τῆς Ἁγίας Σοφίας. Ὁσαύτως εἰς τὴν αὐτὴν ἐποχὴν ἀνήκει καὶ ὁ ναὸς τοῦ Ἁγίου Ἐλευθερίου, ὁ ὁποῖος εἶναι κτισμένος μὲ διάφορα ἀρχιτεκτονικὰ τεμάχια διαφόρων κτιρίων καὶ τάφων καὶ ἀποτελεῖ εἶδος μουσείου, ὅπου ἀντιπροσωπεύονται διάφοροι ἐποχαὶ καὶ διάφοροι ῥυθμοί.

Ἡ Γραφικὴ. Συγχρόνως μὲ τὴν ἀναγέννησιν τῶν γραμμῶν πα-

ρουσιάζεται εις τὴν Ἑλληνικὴν Αὐτοκρατορίαν καὶ νέα ἀναγέννησις τῆς γραφικῆς.

Ἡ ζωγραφικὴ ἐξακολουθεῖ μὲν νὰ ἔχη τὴν δογματικὴν μορφήν, τὴν ὁποίαν εἶδομεν κατὰ τὴν προηγουμένην περίοδον, ἀλλ' ἤδη ἐπανερχοῦνται εἰς τὰς ἀρχαιοτέρας πηγὰς τῆς, εἰς τὴν ἑλληνικὴν παράδοσιν,

Εἰκ. 47. Ὁ προφήτης Ἡλίας τῆς Θεσσαλονίκης (13ος αἰών).

καὶ γίνεται ζωντανότερα, γραφικότερα, δραματικότερα καὶ θελκτικότερα. Ἡ εἰκονογραφία διὰ τὸ πολυδάπανον ἀφίνει σχεδὸν τὰ ψηφιδωτὰ καὶ ἀρκεῖται εἰς τὰς τοιχογραφίας, ἀλλὰ πλουτίζεται καὶ ἀνανεοῦται παθητικότερα μὲ χρώματα καὶ ἀρμονίαν προξενοῦντα ἐντύπων. Τὴν ἀναγέννησιν αὐτὴν τῆς τέχνης εὐρίσκομεν εἰς τὰ μωσαϊκὰ τῆς Μονῆς τῆς Χώρας (Καχριε τζαμι) εἰς τὴν Κων)πολιν (εἰκ. 50 καὶ 51),

Εἰκ. 48. Οἱ Ἅγιοι Ἀπόστολοι τῆς Θεσσαλονίκης (14ος αἰών).

Εἰκ. 49. Οἱ Ἅγιοι Θεόδωροι τῶν Ἀθηνῶν.

καὶ εἰς τὰς τοιχογραφίας (εἰκ. 52, 53, 54 καὶ 55) καὶ τὸς ἐπὶ σάνιδων εἰκόνας (εἰκ. 56) τῶν μονῶν τοῦ Ἁγίου Ὄρους.

Ἔργα τῆς καλλιτεχνικῆς ἀναγεννήσεως τῶν χρόνων τούτων ἀπαντῶνται ἐπίσης εἰς τὸν Μυστράν. Εἰς τὰ ἐκεῖ παλάτια τῶν Δεσποτῶν τοῦ Μωρέως καὶ εἰς τὰς ἐκκλησίας ὡς ἡ Μητρόπολις (τῶν ἀρχῶν τοῦ 14ου αἰῶνος), ὁ ναὸς τῆς Περιβλέπτου (τῶν μέσων τοῦ 14 αἰῶνος) καὶ ὁ ναὸς τῆς Παντανάσσης (τοῦ 15ου αἰῶνος), διατηροῦνται θάυρᾳ τοιχογραφίαι. Παρατηρεῖται εἰς αὐτὰς σπανία ἔννοια τῆς διακοσμητικῆς, προσπάθεια γραφικότητος, κινήσεως, ἐκφράσεως, κομψότητος καὶ χάριτος, θαυμαστὴ αἴσθησις τοῦ χρώματος, τῆς λεπτότητος, τῆς ἀνθηρότητας, τέχνη ἐν γένει ἑλευθέρα, ὁποῖαν εἶδομεν εἰς τὰς ζωγραφίας τῶν μονῶν τοῦ Ἁθῶ (εἰκ. 57 καὶ 58).

Τὴν ἀναγέννησιν τῆς γραφικῆς κατὰ τοὺς χρόνους τούτους δεικνύουν τέλος καὶ αἱ μικρογραφίαι τῶν χειρογράφων τῆς ἐποχῆς ταύτης (εἰκ. 59).

Οὕτω τὸ Βυζάντιον καὶ ἔξιντλημένον ἔπανευρίσκει κατὰ τὸν 14ον αἰῶνα, ὃς ποτε κατὰ τὸν 10ον, νέαν ἀκμὴν εἰς τὴν ἑπαφὴν μετὰ τῆς ἀρχαίας παραδόσεως. Ἡ ἰσχυρὰ αὐτῆς κίνησις τῆς τέχνης συγκρίνεται πρὸς τὴν Ἰταλικὴν ἀναγέννησιν τοῦ 16ου αἰῶνος, δὲν ὀφείλει ὅμως τίποτε εἰς αὐτήν.

Εἰκ. 50. Ὁ Ἱεροβοὰμ τῆς Μονῆς τῆς Χώρας ἐν Κων)πόλει.

Εἰκ. 51. Ὁ Παντοκράτωρ τῆς μονῆς τῆς Χώρας ἐν Κων)πόλει. (Οὗτος δὲν εἶναι ὁ αὐστηρὸς καὶ ἀσκητικὸς τύπος τοῦ Παντοκράτορος τοῦ Δαφνίου, ἀλλ' ὁ γλυκὺς Ἰησοῦς, εἰς τὸ βλέμμα τοῦ ὁποῖου διακρίνεται ἡ συγγνώμη).

Εἰκ. 52. Ὁ Ἰησοῦς ἐν τῷ ὑπερθύρῳ τοῦ ναοῦ τῆς Ἐκκλησίας τοῦ Ἁγίου Ὄρους ἐν Ἁγίῳ Ὄρει. Παρίσταται μετὰ μορφὴν ἰδεώδη.

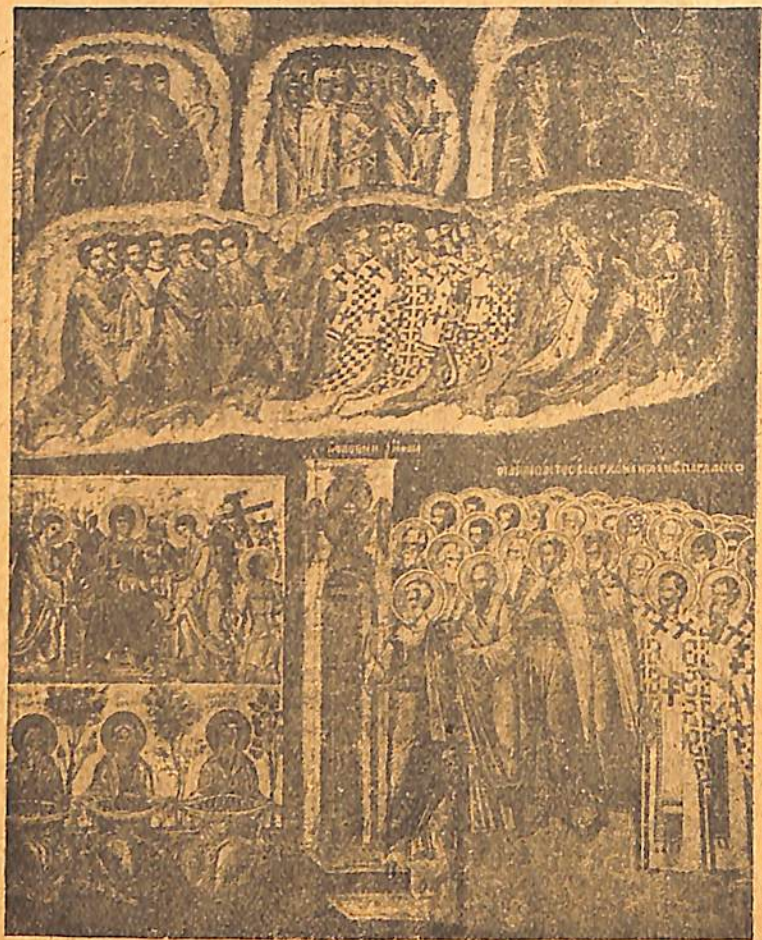
Εἰκ. 53. Θεόδωρος Τύρων (τοιχογραφία τῆς ἐν Ἁγίῳ Ὄρει
μονῆς τῆς Λαύρας).

Ἡ Γλυπτική. Ἡ γλυπτικὴ οὐ μαρμάρου μεγάλας προόδους δὲν ἔκαμε καὶ κατὰ τὴν περίοδον ταύτην. Οἱ κίονες ἐπὶ τῶν ὀποιῶν στηρίζονται τὰ τέξα τὰ ὑποβαστάζοντα τοὺς θόλους, ἔχουν κιονόκρανα ποικίλα, λεπτότατα ἐπεξεργασμένα (εἰκ. 60). Ἀνάγλυφοι παραστάσεις Ἁγίων εἶναι σπάνια.

Εἰκ. 54. Ἡ Παρθένος ἐκ τῆς τοιχογραφίας τοῦ Εὐαγγελισμοῦ τῆς ἐν Ἁγίῳ Ὄρει μονῆς τῆς Λαύρας.

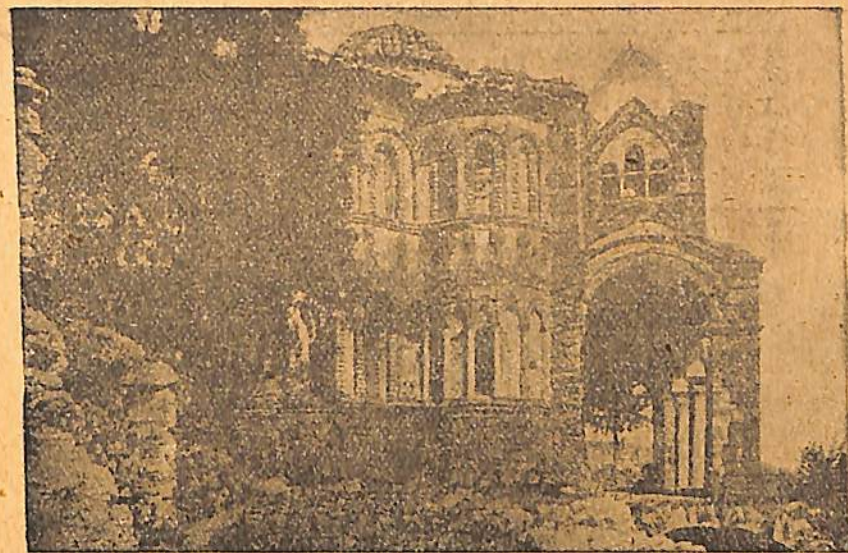
Κατὰ τὴν περίοδον ὅμως ταύτην ἀκμάζει εἰς τὸν Ἄθων ἡ ξυλογλυπτικὴ. Τὰ τέμπλα τῶν μονῶν αὐτοῦ εἶναι ἔργα ἐξόχου τέχνης. Ὡσαύτως καὶ ἡ χρυσοχοϊκὴ καὶ ἡ τέχνη τῶν σμάλτων κατὰ τὴν περίοδον ταύτην εἶναι πολὺ προοδευμένοι, ὡς μᾶς δεικνύουν τὰ εἰς τὸ Ἅγιον Ὄρος ἱερὰ σκεύη, ἧτοι λειψαναθήκαι, σταυροθήκαι, πολύτιμα καλύμματα εὐαγγελίων, ποτήρια (εἰκ. 16), καὶ τέλος πολύτιμοι φωτοστέφανοι κοσμοῦντες θαυματουργοὺς εἰκόνας. Εἰς τὰ κειμήλια τοῦ Ἁγίου Ὄρους καταφαίνεται καὶ ἡ πρόοδος τῆς ὑφαντικῆς εἰς κατασκευὴν χρυσοῦφάντων μεταξωτῶν ὑφασμάτων κοσμουμένων μὲ πολύτιμους λίθους (εἰκ. 62).

Εἰκ. 55. Οἱ χοροὶ τῶν δικαίων κατὰ τὴν μέλλουσαν κρίσιν
 (τοιχογραφία τῆς τραπεζαρίας τῆς μονῆς τῆς Λαύρας).
 Εἰς αὐτὴν παρατηρεῖται ποικιλία συνθέσεως, φυσικότης χειρονομιῶν, ἐπι-
 μέλεια πτυχώσεων κινήσεις καὶ μεγαλεῖον.

Εἰκ. 56. Ἡ Παναγία Ἐξιών ἔστιν (εἰκὼν ἐπὶ σανίδος ἐν τῷ Πρωτάτῳ
 τοῦ Ἁγίου Ὁρους).

Εἰκ. 57. Ὁ Ναὸς τῆς Παντανάσεως τοῦ Μυσταῖ
 Α. Χωραφᾶ, Ἱστορία Γ' Γυμνασίου, ἔκδοσις τετάρτη.

Εικ. 58. Ἡ Μεταμόρφωσις (ἐκ τοῦ Ναοῦ τῆς Περιβλέπτου τοῦ Μυ-
τραῖ). Ὁ Χριστὸς μὲ τὴν κόμην ἐρυθρὰν καὶ ἐνδυμασίαν λευκὴν ὀρθούμε-
νος ἐν πλήρει φωτὶ ἐπὶ βάθους κυανοῦ ἔχει μεγαλοπρέπειαν καὶ κάλλος
ἄσπαράβλητον.

Εικ. 59. Ἐξοδος πρὸς Θῆραν (μικρογραφία τοῦ 15 αἰῶνος ἐκ χειρο-
γράφου τῆς βιβλιοθήκης τῶν Παρισίων). Ὁ κύριος φέρει τόξα καὶ φαρέ-
τραν, προηγούμενος δ' αὐτοῦ ὑπηρέται καὶ κύνες. Ἡ σύνθεσις εἶναι πλήρης
ζωῆς καὶ χάριτος καὶ δεικνύει τὴν ἐπάνοδον εἰς τὸν ἐλληνικὴν παράδοσιν.

Εικ. 60. Κιονόκρανον εὐρεθὲν ἐν Κ)πόλει.

Εικ. 61. Ποτήριον Μανουὴλ Παλαιολόγου τοῦ 15ου αἰῶνος. (Εὐρίσκει-
ται εἰς τὴν ἐν Ἄγιῳ Ὄρει μονὴν τοῦ Βατοπεδίου. Τὸ δοχεῖον εἶναι ἐξ ἰά-
σπιδος, ὁ πούς ἐξ ἀργύρου στολισμένον μὲ σμάλτα, αἱ δὲ λαβαὶ ἀποτελοῦν-
ται ἀπὸ δύο δράκοντας θαυμασίας εὐκαμψίας).

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΣΤ'.

ΑΛΩΣΙΣ ΤΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΕΩΣ ΥΠΟ ΤΩΝ ΤΟΥΡΚΩΝ

1. Προπαρασκευαὶ καὶ δυνάμεις τῶν ἀντιπάλων.

Ὁ διαδεχθεὶς τὸν Μουράτ Μωάμεθ Β' ἦτο μόλις 21 ἐτῶν, ἀλλ' ἤτο δξὺς τὴν φύσιν καὶ δομητικὸς εἰς τὰς ἐπιχειρήσεις του. Εὐθύς μόλις ἀνῆλθεν εἰς τὸν θρόνον, ἔλαβε τὴν ἀπόφασιν νὰ κατακτήσῃ τὴν Κων)πολιν. Ὁ νεαρὸς σουλτᾶνος ἐγνώριζε τὴν ἀδυναμίαν, εἰς τὴν ὁποίαν εὐρίσκετο ἡ πόλις, συνάμα δὲ κατενόει ὅτι τὸ ἐν Εὐρώπῃ κράτος τῶν Ὀσμανιδῶν δὲν θέλει ἐπιστεγασθῆ, οὐδὲ θέλει ἔχει ἀσφαλὲς δομητήριον, ἂν δὲν κυριαρχήσῃ τῆς πόλεως, ἡ ὁποία ἐκράτει τὴν κλεῖδα τῶν δύο θαλασσῶν τῆς Ἀνατολῆς καὶ ἀπετέλει τὴν μεταξὺ Ἀσίας καὶ Εὐρώπης γέφυραν.

Ἀλλὰ καὶ ὁ Κωνσταντῖνος ὁ Παλαιολόγος ἐγνώριζεν ὅτι ἀνερχόμενος εἰς τὸν θρόνον τῆς Κων)πόλεως περιβάλλεται τὸν ἀκάνθινον τοῦ μαρτυρίου στέφανον. Εἶχε βαθεῖαν συνείδησιν τῆς θέσεώς του, ἐπειδὴ δὲ ἦτο ἀξιοπροεπῆς τὸν χαρακτήρα καὶ ἡρωικὸς τὸ φρόνημα, εὐθύς ἐξ ἀρχῆς ἀπέβλεψεν εἰς τὸ νὰ βασιλεύσῃ ἐντίμως, ἐὰν δὲ τοῦτο ἦτο ἀδύνατον, νὰ πέσῃ ἐνδόξως. Ἦτο λοιπὸν φανερὸν ὅτι μεταξὺ τῶν δύο τούτων ἀνδρῶν δὲν ἠδύνατο νὰ ὑπάρχῃ μακρὰ εἰρήνη. Διὰ τοῦτο καὶ οἱ δύο εὐθύς ἐξ ἀρχῆς ἐφρόντιζον νὰ παρασκευασθοῦν.

Ὁ μὲν Κωνσταντῖνος εὐθύς, ἀφ' οὗ ἀνῆλθεν εἰς τὸν θρόνον, ἐφρόντισε περὶ ἐπισκευῆς τῶν ὀχυρωμάτων καὶ φρουρίων τῆς πόλεως, περὶ προμηθείας σίτου καὶ περὶ ἐνισχύσεως τοῦ μικροῦ στόλου του, ἤρχισε διαπραγματεύσεις πρὸς τὸν πάπαν καὶ πρὸς τοὺς Εὐρωπαίους ἡγεμόνας δι' ἀποστολὴν βοήθειας καὶ ἐνήργει νὰ προσελκύσῃ ἐθελοντὰς πολεμιστὰς ἐκ τῆς Εὐρώπης. Ὁ Μωάμεθ Β' ἀφ' ἑτέρου, ἀφ' οὗ παρεσκευάσεν ἱκανὸν στρατὸν καὶ στόλον, τὸ 1452 ἔκτισεν εἰς τὸ στενότατον μέρος τοῦ Βοσπόρου ἐπὶ τῆς εὐρωπαϊκῆς ὄχθης φρούριον ἀπέναντι ἄλλου ὁμοίου φρουρίου, τὸ ὁποῖον εἶχε κτίσει ἐπὶ τῆς ἀσιατικῆς ὄχθης ὁ Βαγιαζήτ. Ἀπεστέρησεν οὕτω τὴν Κων)πολιν τῆς μετὰ τοῦ Εὐξείνου συγκοινωνίας καὶ τῆς ἐκεῖθεν ἐπισιτίσεως.

Τοῦτο προεκάλεσε τὴν διαμαρτυρίαν τοῦ βασιλέως καὶ ἐπέφερε τὴν

Εἰκ. 62. Ἀρχιερατικὸς σάκκος τῆς μονῆς τῶν Ἰβήρων ἐν Ἀγίῳ Ὄρει. Ἀποδίδεται εἰς τὸν Τιμισηκῆν. Οἱ δικέφαλοι ὄμως ἀετοί, ὑπὸ τῶν ὁποίων κοσμεῖται, καὶ τὰ ἀραβουργήματα τῶν παρυφῶν δεικνύουν ὅτι εἶναι ἔργον οὗ 15ου αἰῶνος.

διακοπήν τῶν σχέσεων. Ὁ Κωνσταντῖνος διέταξε νὰ κλεισθοῦν αἱ πύλαι τῆς πόλεως καὶ διεκήρυξεν εἰς τὸν σουλτάνον ὅτι ἀναθέτει τὴν τύχην αὐτῆς εἰς τὸν Θεόν. Τότε ὁ σουλτάνος στέλλει εἰς τὴν Πελοπόννησον τὸν στρατηγὸν Τουραχάν, ἵνα ἐμποδίσῃ πᾶσαν ἐκεῖθεν βοήθειαν, αὐτὸς δὲ μετὰ μεγάλου στρατοῦ καὶ στόλου ἐπέρχεται ἐναντίον τῆς πόλεως καὶ ἀρχίζει τὴν πολιορκίαν (*Ἀπρίλιος 1453).

Αἱ δυνάμεις τῶν ἀντιπάλων ἦσαν πολὺ ἀνισοί. Ὁ τουρκικὸς στρατὸς ἀνῆρχετο εἰς 250 χιλ. ἀνδρῶν περίπου, ὑπεστηρίζετο δὲ ὑπὸ ἰσχυροῦ διὰ τοὺς χρόνους ἐκείνου πυροβολικοῦ καὶ ὑπὸ στόλου ἐκ 400 πλοίων. Ὁ περσικὸς στρατὸς κατέλαβε ὅλην τὴν γραμμὴν τῶν χερσαίων τειχῶν ἀπὸ τῆς Προποντιδίδος μέχρι τοῦ Κερατίου κόλπου καὶ τὰ ὑπεράνω τοῦ κόλπου τούτου ἀπέναντι τῆς πόλεως ὑψώματα τοῦ Πέραν. Τὸ δὲ στρατηγεῖον τοῦ ὁ Μωάμεθ ἔστησεν ἀπέναντι τῆς πύλης τοῦ Ῥωμανοῦ. Ὁ στόλος κατέλαβε τὸ στόμιον τοῦ Κερατίου κόλπου, τὸ ὁποῖον ἐφράσσετο ὑπὸ σιδηρᾶς ἀλύσεως (εἰκ. 10).

Ἐναντίον τῶν κολοσσαίων τούτων τουρκικῶν δυνάμεων ὁ Κωνσταντῖνος ἐλαχίστους ἀνδρας εἶχε νὰ ἀντιτάξῃ. Ἡ πόλις, ἣ ὁποία ἄλλοτε εἶχε πληθυσμὸν 500 χιλ. κατοίκων, τώρα δὲν εἶχε περισσοτέρους τῶν 80 χιλιάδων. Ἀλλὰ καὶ ἐκ τούτων πολλοὶ μὲν ἔφυγον πρὸ τῆς πολιορκίας, οἱ δὲ λοιποὶ ἦσαν ἀνάσκητοι καὶ ἀπόλεμοι. Μόλις ἐξ αὐτῶν κατώρθωσεν ὁ Κωνσταντῖνος νὰ συναθροίσῃ 5 χιλ. μαχητάς. Παρὰ τῶν δυτικῶν ἡγεμόνων ὁ αὐτοκράτωρ δὲν ἔλαβε καμμίαν βοήθειαν. Ὁ πάπας ἀπέστειλε 50 ἀνδρας μὲ τὸν καρδινάλιον Ἰσιδωρον διὰ νὰ ἐνεργήσῃ τὴν ἔνωσιν. Ἡ βοήθεια ὅμως αὕτη μᾶλλον βλάβης πρόξενος κατέστη, διότι ἐγένεν ἀφορμὴ νὰ διαρρηθῇ πάλιν ὁ λαὸς εἰς ἐνωτικὸς καὶ ἀνθενωτικὸς καὶ νὰ ἀπελπισθοῦν πολλοὶ περὶ τῆς σωτηρίας τῆς πόλεως. Πραγματικὴν βοήθειαν ἔλαβεν ὁ Κωνσταντῖνος παρὰ τοῦ θαλασσινοῦ ἥρωος Ἰωάννου Ἰουστινιάνη, ὁ ὁποῖος μὲ δύο πλοῖα καὶ 700 στρατιώτας προσέφερε τὰς ὑπηρεσίας του εἰς τὴν πόλιν, ὡσαύτως καὶ ἐκ τῶν πολεμικῶν ἀνδρῶν τῶν ξένων ἐν Κων)πόλει παροικιῶν. Ὅλοι ὅμως οὗτοι οἱ ἐπίκουροι μόλις ἀνῆλθον εἰς 2 χιλ. ἀνδρας. Καὶ τὸ χειρότερον, οἱ τὸν Γαλατᾶν κατέχοντες Γενοῦαῖοι συνωμολόγησαν εἰρήνην πρὸς τὸν Μωάμεθ καὶ πολλὰς εἰς αὐτόν, ὡς θὰ ἴδωμεν, παρέσχον ὑπηρεσίας. Τὰ τεῖχη τῆς πόλεως ἦσαν ἰσχυρότατα, ἀλλ' ἐνεκα τῆς ἐκτάσεως αὐτῶν ἦτο ἀδύνατον νὰ φρουρηθοῦν ὑπὸ τόσον ὀλίγου στρατοῦ. Ἡ δὲ κατὰ θάλασσαν δύναμις τοῦ Κωνσταντῖνου περιορίζετο εἰς 26 πλοῖα, ἐκ τῶν ὁποίων μάλιστα τινα ἔλειπον

εἰς τὸ Αἰγαῖον, ὅταν ἤρχισεν ἡ πολιορκία. Ἀρχηγὸς δὲ τῆς ἀμύνης ἦτο αὐτὸς ὁ αὐτοκράτωρ καὶ ὁ γενναῖος Ἰουστινιάνης. Ἀλλὰ καὶ οἱ ἄλλοι τῶν ἀποστόλων καὶ οἱ ἄλλοι τῶν ἁγίων ἦσαν πολὺ ὀλίγοι. Ἐνεκα τούτου ἠναγκάσθη νὰ μεταχειρισθῇ τὰ ἱερὰ σκευὴ τῶν ἐκκλησιῶν, ὡς ἄλλοτε εἶχε κάμει ὁ Ἡράκλειος. Ταῦτα ὅμως δὲν ἐμελλεν ὁ Κωνσταντῖνος νὰ ἀποδώσῃ, ὡς ἐκεῖνος.

2. Ἡ πολιορκία.

Ἡ πολιορκία ἤρχισε τὴν 7ην Ἀπριλίου 1453, διήρκεσε δὲ 52 ἡμέρας. Αἱ πρῶται ἐπιθέσεις τῶν Τούρκων ἔμειναν ἀνευ ἀποτελέσματος. Ἐν γιγαντιαῖον πυροβόλον, τὸ ὁποῖον ἐν ἀρχῇ ἐπροξένει μεγάλας ζημίας εἰς τὸ τεῖχος, διαρρηγνυται. Τὰ ὄρηματα τῶν τειχῶν συμπληροῦνται ἀμέσως ὑπὸ τῶν ἡμετέρων. Τὴν 15ην δὲ Ἀπριλίου γίνεται καὶ μία ναυμαχία, ἣ ὁποία κατήσχυνε τὸν ὀθωμανικὸν στόλον. Ἐν ὁ ἔκ 400 πλοίων τουρκικὸς στόλος ἐστάθμευε πρὸ τοῦ Κερατίου κόλπου, ἐμφανίζονται 4 ἑλληνικὰ πλοῖα κομίζοντα τροφὰς εἰς τὴν Κων)πολιν. Ὁ ὀθωμανικὸς στόλος προσπαθεῖ νὰ ἐμποδίσῃ τὴν εἴσοδον τῶν πλοίων εἰς τὸν λιμένα. Ὡς ἐκ τούτου συνάπτεται ναυμαχία ὑπὸ τὰ ὄρηματα τοῦ Σουλτάνου καὶ ὄλου τοῦ τουρκικοῦ στρατοῦ ὡς καὶ τῶν ἐκ τῶν τειχῶν θεωμένων Ἑλλήνων. Οἱ γενναῖοι Ἑλληνες ναῦται ἀποκρούουν τὸν ἐχθρικὸν στόλον διὰ τοῦ ὑγροῦ πυρός, καίουν πολλὰ πλοῖα καὶ φονεύουν πολλοὺς Τούρκους. Μετὰ τοῦτο δὲ βοηθούμενοι ὑπὸ τοῦ ἀνέμου εἰσέρχονται εἰς τὸν λιμένα. Λυσσῶν ἤδη ἐξ ὀργῆς ὁ σουλτάνος διὰ τὴν αἰσχροὴν αὐτὴν ἤτταν συλλαμβάνει μέγα σχέδιον. Τῇ βοηθείᾳ τῶν Γενοῦαίων κατασκευάζει ὁδὸν ξυλίνην διὰ τῶν ὑψωμάτων τῶν ὑπεράνω τοῦ Γαλατᾶ καὶ τοῦ Πέραν ἀλιμμένην μὲ λίπτος καὶ δι' αὐτῆς μεταφέρει εἰς μίαν νύκτα 70 πλοῖα ἀπὸ τοῦ Βοσπόρου εἰς τὸν Κεράτιον. Οἱ πολιορκούμενοι ἔμειναν ἐκπληκτοί, εἰς μάτην δὲ προσεπάθησαν νὰ καύσουν τὰ πλοῖα ταῦτα. Ἡ πόλις τώρα ἐπολιορκήθη στενῶς καὶ κατὰ θάλασσαν.

Ἡ πολιορκία ἐξηκολούθει 7 ἑβδομάδας. Καὶ ἀπεκρούοντο μὲν ὅλα αἱ ἐπιθέσεις, ἀλλ' ἤδη ὄρηματα πολλὰ εἶχον γίνει εἰς τὸ τεῖχος ὑπὸ τοῦ ἀκατασκέτου πυρός τῶν τουρκικῶν κανονίων. Τότε ὁ Μωάμεθ ἐνόμισεν ὅτι εἶναι καιρὸς πλέον διὰ τὴν μεγάλην ἐφοδον. Πρὸ ταύτης ἔκαμε τελευταίαν πρότασιν εἰς τὸν Κωνσταντῖνον περὶ παραδόσεως τῆς πόλεως. Ἀντὶ τούτου ὑπέσχετο νὰ σεβασθῇ τὴν ζωὴν καὶ τὴν περιουσίαν τῶν κατοίκων καὶ νὰ ἐπιτρέψῃ εἰς τὸν Κωνσταντῖνον νὰ μεταβῇ

μὲ τὴν ἀκολουθίαν του εἰς Πελοπόννησον καὶ νὰ τὸν ἀναγνωρίσῃ ὡς ἀνεξάρτητον ἡγεμόνα αὐτῆς. Ὁ Κωνσταντῖνος ὁμοῦς ἂν καὶ οὐδαμῶθεν ἐπερίμενε βοήθειαν, ἂν καὶ ἦτο ἀπελπισμένος τελείως περὶ τῆς σωτηρίας τῆς πόλεως, ἀπεφάσισε λαβὼν τὴν γνώμην καὶ τῶν περὶ αὐτὸν νὰ ἀντισταθῇ μέχρις ἐσχάτων καὶ νὰ πέσῃ ἐνδόξως καὶ ἐντίμως. Ἀπήντησε λοιπὸν εἰς τὸν Λιάμεθ ὅτι προθύμως δύναται νὰ υποβληθῇ εἰς τὴν πληρωμὴν φόρου, «τὸ δὲ τὴν πάλιν παραδοῦναι οὐτε ἕμὸν ἔστιν, οὔτ' ἄλλου τῶν κατοικούντων ἐνταῦθα· κοινῇ γὰρ γνώμη πάντες αὐτοπροαιρέτως ἀποθανούμεθα μὴ φειδόμενοι τῆς ζωῆς ἡμῶν».

Ὁ σουλτᾶνος μετὰ τοῦτο ὥρισεν ὡς ἡμέραν τῆς μεγάλης ἐφόδου τὴν 29ην Μαΐου. Προεκήρυξεν εἰς ὅλον τὸ στρατόπεδον ὅτι, ἐὰν κυριευθῇ ἡ πόλις, ἀφίνει εἰς τὸν στρατὸν ὅλας τὰς κινητὰς περιουσίας καὶ τοὺς ἀνθρώπους αὐτῆς, δι' ἑαυτὸν δὲ κρατεῖ μόνον τὰ τείχη καὶ τὰς οἰκοδομὰς. Συγχρόνως ὑπεσχέθη μεγάλας ἀμοιβὰς εἰς ἐκείνους, οἱ ὅποιοι θὰ ἀναβοῦν πρῶτοι εἰς τὰ τείχη, καὶ διὰ δερβισσῶν ἐξήγειρε τὸν θρησκευτικὸν φανατισμὸν τῶν στρατιωτῶν. Τὸ κήρυγμα ἔγινε δεκτὸν μὲ θορυβώδεις ἐκδηλώσεις ἀγαλλιᾶσεως. Τὰ τύμπανα ἤρχισαν νὰ κροτοῦν δαιμονιωδῶς. Καὶ τὴν τελευταίαν νύκτα ὅλον τὸ στρατόπεδον ἐφωταγωγήθη.

Ὅπως τοῦναντίον ἡ πόλις ἦτο βυθισμένη εἰς τὸ σκοτὸς καὶ τὴν κατήφειαν. Οἱ κάτοικοι αὐτῆς ἐκ τοῦ θορύβου τῆς προηγουμένης ἡμέρας καὶ τῆς φωταγωγίσεως ἐνόησαν τὴν ἐπικειμένην ἔφοδον. Ὁ Κωνσταντῖνος συνεκάλεσεν εἰς τὰ ἀνάκτορα ὅλους τοὺς στρατιωτικοὺς καὶ τοὺς πολιτικοὺς ἄρχοντας καὶ ἐνεθάρρυνεν αὐτοὺς καὶ τοὺς παρῴρησε νὰ ἀγωνισθοῦν γενναίως ὑπὲρ τῆς σωτηρίας τῆς πόλεως, ἢ ὅποια εἶναι «τὸ καταφύγιον τῶν Χριστιανῶν, ἡ ἐλπίς καὶ ἡ χαρὰ πάντων τῶν Ἑλλήνων». Μετὰ τοῦτο ἐπορεύθη μετὰ τῆς ἀκολουθίας του εἰς τὸν μέγαν ναὸν τῆς τοῦ Θεοῦ Σοφίας, εἰς τὸν ὅποιον τὸ ὕστατον ἔμελλον νὰ ἀντηγήσουν δεήσεις καὶ ᾠδαὶ χριστιανικαὶ ἑλληνικαί. Ἐκεῖ ἠκροάσθη κατανοητικῶς τῆς ἱερᾶς ἀκολουθίας καὶ μετέλαβε τῶν ἀρχάντων μυστηρίων. Ἐπειτα μετέβη διὰ τελευταίαν φορὰν εἰς τὰ ἀνάκτορα καὶ ἀπεχαιρέτισε δακρῶν τοὺς λειτουργοὺς καὶ ὑπηρέτας του. Καὶ τελευταῖον περὶ τὸ μεσονύκτιον ἐπεθεώρησε καὶ πάλιν τὰ τείχη καὶ τοὺς πύργους καὶ κατέληξεν εἰς τὴν θέσιν του, εἰς τὸ παρὰ τὴν πύλην τοῦ Ῥωμανοῦ στρατηγεῖόν του, ὅπου ἦτο καὶ ὁ Ἰουστινιάνης. Ἀμέσως δὲ τότε ἤρχισε καὶ ἡ ἔφοδος τῶν πολιορκητῶν.

3. Ἡ ἄλωσις.

Ἡ μεγάλη ἔφοδος ἤρχισε περὶ τὴν 2αν μετὰ τὸ μεσονύκτιον ὄραν τῆς 29ης Μαΐου 1453. Οἱ Τοῦρκοι ἐπιτίθενται μανιώδεις καθ' ὅλων τῶν μερῶν καὶ τοῦ χερσαίου καὶ τοῦ θαλασσίου τείχους. Ἡ λυσσώδης ἔφοδος ὁμοῦς προσβολὴ γίνεται εἰς τὸ περὶ τὴν πύλην τοῦ Ῥωμανοῦ μέγρου τοῦ τείχους. Ἀλλ' ἐδῶ ὁ αὐτοκράτωρ καὶ ὁ Ἰουστινιάνης ἀμύνονται γενναίως. Δύο ἐπιθέσεις ἀποκρούονται νικηφόρως. Ὁ σουλτᾶνος διατάσσει τοὺς Γενιτσάρους νὰ ἐπιπέσουν, ἀλλὰ καὶ οὗτοι ἀποκρούονται, ἀφ' οὗ ὑπέστησαν μεγάλας ἀπώλειας. Ἐξημέρωσεν ἤδη ἡ 29η Μαΐου καὶ ἐπὶ τῆς πύλης τοῦ Ῥωμανοῦ ἐκυμάτιζεν εἰσέτι ἡ ἀετοφόρος ἑλληνικὴ σημαία, ὅτε ὁ Ἰουστινιάνης πληγωθεὶς ὑπὸ βέλους ἀποχωρεῖ, ἵνα περιποιηθῇ τὴν πληγὴν του. Τοῦτο ἐπέφερε μικρὰν ταραχὴν εἰς τοὺς Ἕλληνας καὶ ταύτην παρατηρήσαντες οἱ Τοῦρκοι ἐπιτίθενται ὀρμητικώτεροι. Ἀλλὰ καὶ τὴν ἐπίθεσιν ταύτην οἱ Ἕλληνες ἀποκρούουν ἥρωικῶς.

Ἀφ' ἧς ἀπροσδόκητόν τι συμβὰν κατέστησε τοὺς Τούρκους κυρίως τῆς πόλεως. Πυλὴς τις ὑπόγειος τῶν τειχῶν, ἡ ὀνομαζομένη ξυλόπορτα, εἶχε λησμονηθῆ ἀνοικτῆ, καὶ ταύτην ἀνακαλύψαντες οἱ Τοῦρκοι εἰσέρχονται ἀρκετοὶ ἐντὸς τῆς πόλεως καὶ διευθύνονται πρὸς τὴν πύλην τοῦ Ῥωμανοῦ εἰς τὰ νῶτα τοῦ αὐτοκράτορος. Συγχρόνως δὲ ὁ σουλτᾶνος πληροφορηθεὶς τὰ γινόμενα ἐπιτίθεται σφοδρότερον κατὰ μέτωπον, καὶ τμημὰ τι γενιτσάρων ἀναβαίνει τὸ τείχος. Στιγμὴ φοβερὰ διὰ τὸν Κωνσταντῖνον. Ἰδὼν ἑαυτὸν πανταχόθεν περικυκλωμένον, ἀπηλπίσθη, ἀλλ' ἀγωνίζεται ὡς ὁ ἔσχατος τῶν στρατιωτῶν μετὰ τῶν περὶ αὐτόν, οἱ ὅποιοι ὅλοι πίπτουν. Τότε ἀναφωνεῖ «δὲν ὑπάρχει χριστιανὸς νὰ λάβῃ τὴν κεφαλὴν μου;» Ἀμέσως Τοῦρκός τις κτυπᾷ αὐτὸν ἐκ τῶν ὀπισθεν καὶ πίπτει μεταξὺ τῶν ἀπέρων πτωμάτων. Ὁ αὐτοκράτωρ ἔπεσεν ὡς ἦρος καὶ ἔπεσε κτυπηθεὶς καὶ αὐτός, ὅπως ἡ πόλις, ἐκ τῶν ὀπισθεν.

Οἱ νικηταί, ἀφ' οὗ κατέσφαξαν τὴν ἀσθενῆ φρουράν, ὤρμησαν εἰς τὴν διαρπαγὴν. 6) χιλ., ἐκ τῶν κατοίκων ἠχμαλωτίσθησαν. Πλήθος ἐκ τούτων εἶχε καταφύγει εἰς τὴν Ἁγίαν Σοφίαν. Ἐπίστευον σύμφωνα μὲ ἀρχαῖον χρησμὸν ὅτι ἄγγελος ἔξ οὐρανοῦ κατερχόμενος θὰ ἐκδιώξῃ τοὺς Τούρκους ἐκ τῆς πόλεως. Αἱ πύλαι τοῦ μεγάλου ναοῦ συνετρίβησαν μὲ ἀξίνας. Οἱ ἐντὸς αὐτοῦ συλλαβάνονται καὶ δένονται, ὁ δὲ ναὸς

γυμνώνεται ἀπὸ τοὺς θησαυροὺς καὶ τὰ κοσμήματά του καὶ βεβηλώ-
νεται. Ἀλλὰ καὶ ὅλης τῆς πόλεως ἡ λεηλασία ἔγινε συστηματικὴ διαρ-
κέσασα τρεῖς ἡμέρας. Κατὰ τὴν προκήρυξιν τοῦ σουλτάνου τὰ βαρβα-
ρικὰ στίφη δὲν ἀφήκαν παρὰ τὰ τείχη καὶ τὰς οἰκοδομάς.

Τὴν μεσημβριαν τῆς ἡμέρας τῆς ἀλώσεως εἰσῆλθεν εἰς τὴν πόλιν
καὶ ὁ Μωάμεθ. Μετέβη κατ' εὐθείαν εἰς τὸν ναὸν τῆς Ἁγίας Σοφίας
καὶ ἀνελθὼν ἐπὶ τῆς Ἁγίας τραπέζης προσηυχήθη. Ἐκτοτε ὁ ναὸς
μετετρέπη εἰς τζαμίον, ὡς καὶ πολλαὶ ἄλλαι ἐκκλησίαι τῆς πόλεως.
Μετὰ τοῦτο διέταξε νὰ ἐρευνηθοῦν τὰ πτώματα διὰ νὰ εὐρεθῇ ὁ νε-
κρὸς τοῦ βασιλέως. Ὁ μέγας νεκρὸς ἀνευρέθη ἀναγνωρισθεὶς ἐκ τῶν
ἀετοφόρων ἐρυθρῶν πεδίλων. Ὁ Μωάμεθ διέταξε τότε ἡ μὲν κεφαλὴ
αὐτοῦ νὰ ὑψωθῇ ἐπὶ κίονος πρὸς ἐπίδειξιν, τὸ δὲ σῶμα νὰ ταφῇ.

Ποῦ ἐτάφη ὁ τελευταῖος αὐτοκράτωρ εἶναι ἄγνωστον. Ἡ πιθανω-
τέρα γνώμη εἶναι ὅτι ἐτάφη ἐν τῷ ναῷ τῆς Ἁγίας Θεοδοσίας (Γκιουλ-
τζαμί). Ὅπουδῆποτε ὅμως καὶ ἂν εἶναι ὁ τάφος του, τὸ ὄνομά του
εἶναι βαθειὰ χαραγμένον εἰς τὰς καρδίας ὅλων τῶν Ἑλλήνων. Ὁ
Ἑλληνισμὸς θὰ εἶναι ἔσαει εὐγνώμων πρὸς αὐτόν, διότι ὡς γνήσιος
ἀντιπρόσωπός του ἔπεσεν ἡρωϊκῶς.

4. Τὸ ἐθνικὸν φρόνημα τοῦ Ἑλληνικοῦ λαοῦ.

Διὰ τῆς ἀλώσεως τῆς Κων)πόλεως ἡ Ἑλληνικὴ Αὐτοκρατορία κα-
τελύθη. Ὅλίγα ἔτη μετὰ ταῦτα ὁ Μωάμεθ κατέλυσε καὶ τὸ ἐν Πελο-
ποννήσῳ κράτος τῶν Παλαιολόγων καὶ τὸ φραγκικὸν δουκάτον τῶν
Ἀθηνῶν καὶ τὴν ἑλληνικὴν αὐτοκρατορίαν τῆς Τραπεζοῦντος. Βραδύ-
δερον δὲ οἱ Τούρκοι κατέλαβον καὶ ὅλας τὰς χώρας καὶ νήσους τὰς
κατεχομένας ἀκόμη ὑπὸ τῶν Ἑνετῶν. Ὅστε ὅλαι αἱ ἑλληνικαὶ χῶραι
πλὴν τῶν Ἰονίων νήσων περιήλθον ὀριστικῶς εἰς χεῖρας τῶν Τούρκων.

Ἄλλ' ἂν μὲ τὴν ἀλωσιν τῆς Κων)πόλεως κατελύθη ἡ Ἑλληνικὴ
Αὐτοκρατορία, ὁ Ἑλληνισμὸς δὲν ἐξωλοθρεύθη. Τοῦναντίον. Ἡδὴ, ἐν
ᾧ ἀκόμη ἡ Κων)πολις ἀγωνιᾷ καὶ τὸ ἔθνος εὐρίσκειται εἰς τὸ χεῖλος
τῆς καταστροφῆς, ἐξεγείρεται πολὺ ἰσχυρότερον παρὰ πρὶν τὸ ἑλληνι-
κὸν ἐθνικὸν αἶσθημα καὶ τὸ ἔθνος λαμβάνει πολὺ μεγαλυτέραν συνεί-
δασιν τοῦ μεγαλείου του καὶ τοῦ προορισμοῦ του. Ἐπιφανέστατοι
ἄνδρες τῆς Αὐτοκρατορίας φρονοῦν ὅτι ἀρκεῖ νὰ ἀποβάλλῃ ὁ βασιλεὺς
τὸν τίτλον τοῦ Ῥωμαίου αὐτοκράτορος καὶ νὰ περιβληθῇ τὸν τοῦ βα-
σιλέως τῶν Ἑλλήνων διὰ νὰ σωθῇ τὸ κράτος. Ὁ δὲ τελευταῖος Κων-

σταντῖνος διὰ νὰ παρορμήσῃ τοὺς προμάχους τῆς βασιλευσύης νὰ
ἀγωνισθοῦν γενναίως ὀνομάζει αὐτοὺς ἀπογόνους Ἑλλήνων καὶ τὴν
Πόλιν ἐλπίδα καὶ χαρὰν πάντων τῶν Ἑλλήνων. Ἀλλὰ καὶ ἀφ' οὗ
ἔπεσεν ἡ πόλις, ὁ ἑλληνικὸς λαὸς δὲν ἔπαυσε νὰ ἔχῃ τὴν πεποίθησιν
ὅτι θὰ ἔλθῃ ἡ ἡμέρα τῆς ἐλευθερώσεως καὶ ἀνορθώσεως τοῦ Ἑθνους.
Τοῦτο δεικνύουν τὰ δημοτικὰ ἔσματα του, οἱ θρηνοὶ, μὲ τὰ ὅποια
ἐθρήνησε τὴν ἀλωσιν τῆς πόλεως. Τοῦτο δεικνύουν αἱ διάφοροι παρα-
δόσεις περὶ τῆς τελευταίας λειτουργίας, περὶ τοῦ μαρμαρωμένου βασι-
λιᾶ κλπ. Καὶ ἡ πεποίθησις αὕτη μὲ τὴν πάροδον τῶν αἰῶνων ἀντί
νὰ ἐκλίπῃ ἐγγαντώθη. Τὰ μαῦρα χρόνια τῆς δουλείας ἐσφυρηλάτησαν
τὸ ἐθνικὸν αἶσθημα. Μὲ αὐτὸ δὲ τὸ ἑλληνικὸν ἔθνος, ἀφ' οὗ ἐπὶ αἰῶ-
νας ἐταλαιπωρήθη, ἐβασανίσθη, ἀλλὰ καὶ εἰργάσθη καὶ ἠγωνίσθη,
κατώρθωσεν ἐπὶ τέλους νὰ θραύσῃ τὰς ἀλύσεις του. Καὶ ἤδη κατὰ μι-
κρὸν ἐκπληροῦται ἡ πρόβλεψις, τὴν ὁποίαν εὐθὺς μετὰ τὴν ἀλωσιν
τῆς Πόλεως ἔκαμε τὸ ἔθνος, ὅτι «πάλι μὲ χρόνια μὲ καιροὺς πάλι
δικὰ μας εἶναι».

ΠΙΝΑΞ ΤΩΝ ΚΥΡΙΩΤΕΡΩΝ ΓΕΓΟΝΟΤΩΝ

- 395 Διαίρεσις τοῦ Ῥωμαϊκοῦ κράτους.
 476 Κατάλυσις τοῦ δυτικοῦ Ῥωμαϊκοῦ κράτους.
 537 Ἐγκαίνια τοῦ Ναοῦ τῆς Ἁγίας Σοφίας.
 622 Ἐγίρα.
 626 Πολιορκία τῆς Κων)πόλεως ὑπὸ τῶν Ἀβάρων καὶ Περσῶν.
 627 Κατασύντριψις τῶν Περσῶν ὑπὸ Ἡρακλείου.
 637 Κατάληψις Ἱεροσολύμων ὑπὸ τῶν Ἀράβων.
 672-679 Α' πολιορκία τῆς Κων)πόλεως ὑπὸ τῶν Ἀράβων.
 717 Β' πολιορκία τῆς Κων)πόλεως ὑπὸ τῶν Ἀράβων.
 726 Ἄρχὴ τῆς εἰκονομαχίας.
 763 Κατατρόπωσις Βουλγάρων ὑπὸ Κωνσταντίνου Ε' παρὰ Ἀγγιάλον.
 787 Α' ἀναστήλωσις τῶν εἰκόνων.
 800 Κάρολος ὁ μέγας αὐτοκράτωρ τοῦ δυτικοῦ Ῥωμαϊκοῦ κράτους.
 814 Κατατρόπωσις Βουλγάρων ὑπὸ Λέοντος Β' παρὰ Μεσημβρίαν.
 826 Κανάκτησις τῆς Κρήτης ὑπὸ τῶν Ἀράβων.
 842 Ὀριστικὴ ἀναστήλωσις τῶν εἰκόνων.
 867 Τὸ σχίσμα τῶν ἐκκλησιῶν ἐπὶ Φωτίου.
 961 Ἀνάκτησις τῆς Κρήτης ὑπὸ τοῦ Φωκᾶ.
 971 Κατατρόπωσις τῶν Ῥωσοβουλγάρων ὑπὸ τοῦ Τζιμισκῆ.
 976-1018 Οἱ πρὸς τοὺς Βουλγάρους πό)εμοι Βασιλείου τοῦ Β'.
 1096-1099 Πρώτη σταυροφορία.
 1204 Ἄλωσις τῆς Κων)πόλεως ὑπὸ τῶν Φράγκων.
 1261 Ἀνάκτησις τῆς Κων)πόλεως ὑπὸ Μιχαὴλ Παλαιολόγου.
 1326 Ἄλωσις τῆς Προύσης ὑπὸ τῶν Ὀσμάνων Τούρκων.
 1365 Ἄλωσις τῆς Ἀδριανουπόλεως ὑπὸ τῶν Τούρκων.
 1453 Ἄλωσις τῆς Κων)πόλεως ὑπὸ τῶν Τούρκων.

Εἰσαγωγή. Ἡ Ἑλληνικὴ Αὐτοκρατορία . . . . . Σελ. 3-4

ΠΕΡΙΟΔΟΣ Α'.

Ὁ σχηματισμὸς τῆς Ἑλληνικῆς Αὐτοκρατορίας.

- Κεφάλαιον Α'.** — Ἡ δυναστεία τοῦ Θεοδοσίου. — 1) Οἱ διάδοχοι τοῦ Μ. Θεοδοσίου, 2) Αἱ βαρβαρικαὶ ἐπιδρομαὶ (ἐπιδρομαὶ τῶν Γότθων, ἐπιδρομαὶ τῶν Οὐννων, Βανδαλικά ἐπιδρομαί, ἀποτελέσματα τῶν ἐπιδρομῶν), 3) Ἡ θρησκευτικὴ κρίσις . . . Σελ. 5-16
- Κεφάλαιον Β'.** — Ὁ Ἰουστινιανὸς καὶ ἡ δυναστεία του. — 1) Ὁ Ἰουστινιανὸς καὶ τὰ σχέδιά του, 2) Ἡ στάσις τοῦ Νίκα, 3) Οἱ ἐπὶ Ἰουστινιανοῦ ἔξωτερικοὶ πό)εμοι, 4) Ἐσωτερικὰ ἔργα τοῦ Ἰουστινιανοῦ, 5) Τὸ ἔργον τοῦ Ἰουστινιανοῦ, 6) Οἱ διάδοχοι τοῦ Ἰουστινιανοῦ. Αἱ ἀβαροσλαυϊκαὶ ἐπιδρομαί. Οἱ περσικοὶ πό)εμοι . . . . . Σελ. 17-28
- Κεφάλαιον Γ'.** — Ὁ Ἡράκλειος καὶ οἱ κατὰ τῶν Περσῶν πό)εμοι. — 1) Ὁ Ἡράκλειος, 2) Τὰ 4 πρῶτα ἔτη τοῦ κατὰ τῶν Περσῶν πολέμου, 3) Ἡ πολιορκία τῆς Κων)πόλεως ὑπὸ Ἀράβων καὶ Περσῶν, 4) Ἡ κατασύντριψις τῶν Περσῶν . . . Σελ. 29-35
- Κεφάλαιον Δ'.** — Οἱ Ἀραβες. — 1) Ὁ Μωάμεθ, 2) Ἡ διδασκαλία τοῦ Μωάμεθ, 3) Αἱ Ἀραβικαὶ κατακτήσεις, 4) Ὁ ἀραβικὸς πολιτισμὸς . . . . . Σελ. 36-45
- Κεφάλαιον Ε'.** — Ἡ δυναστεία τοῦ Ἡρακλείου. — 1) Οἱ διάδοχοι τοῦ Ἡρακλείου, 2) Ἡ ἀποκατάστασις τῆς θρησκευτικῆς εἰρήνης, 3) Ἡ νέα διοικητικὴ διαίρεσις, 4) Αἱ σλαυϊκαὶ καὶ βουλγαρικαὶ ἐπιδρομαί, 5) Οἱ πρὸς τοὺς Ἀραβας ἀγῶνες (Α' πολιορκία τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὑπὸ τῶν Ἀράβων, Β' πολιορκία τῆς Κων)πόλεως ὑπὸ τῶν Ἀράβων) . . . . . Σελ. 46-53
- Κεφάλαιον ΣΤ'.** — Ἡ Ἑλληνικὴ Αὐτοκρατορία κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ Η' αἰῶνος. — 1) Ὁ χαρακτὴρ τοῦ κράτους, 2) Τὸ πολίτευμα (ὁ αὐτοκράτωρ, ἡ κυβέρνησις, ἡ διοίκησις τῶν ἐπαρχιῶν), 3) Τὸ δίκαιον, 4) Τὰ στρατιωτικὰ (ὁ στρατὸς καὶ ὁ στόλος, ἡ ἔθνικὴ στρατολογία, ὁ ὀπλισμὸς καὶ ἡ ποιότης τοῦ στρατοῦ, ὁ στρατὸς τῶν συνόρων καὶ ἡ ἀμύνα τῆς χώρας, ἡ δούρωσις τῆς Κων)πόλεως, ὁ στόλος), 5) Τὰ οἰκονομικὰ (τὰ εἰσοδήματα τοῦ Κράτους, ἐμπόριον βιομηχανία, ναυτιλία, γεωργία), 6) Ἡ θρησκεία (ἡ διοίκη-

σις τῆς ἐκκλησίας καὶ ἡ ἐν τῷ κράτει θέσις αὐτῆς, ἡ λατρεία, ὁ μοναχισμός), 7) Τὰ γράμματα (ἡ ἀρχαία παράδοσις καὶ ἡ παιδεία, ἡ λογοτεχνία, ὁ πεζὸς λόγος, ἡ ποίησις), 8) Ἡ τέχνη (ἡ ἀρχιτεκτονική, ἡ γραφικὴ, ἡ γλυπτική), 9) Ὁ ἰδιωτικὸς βίος (ἡ κατοικία, ἡ ἐνδυμασία, ἡ διαίτα, τὰ ἥθη) . . . Σελ. 54—112

ΠΕΡΙΟΔΟΣ Β΄.

Ἡ ἀκμὴ τῆς Ἑλληνικῆς Αὐτοκρατορίας.

Κεφάλαιον Ζ΄.—Ἡ δυναστεία τῶν Ἰσαύρων.—1) Οἱ βασιλεῖς τῆς δυναστείας. 2) Ἡ μεταρρυθμίσις. (Α΄ περίοδος τῆς μεταρρυθμίσεως. Β΄ περίοδος τῆς μεταρρυθμίσεως), 3) Οἱ πρὸς τοὺς Ἀραβας πόλεμοι, 4) Οἱ πρὸς τοὺς Βουλγάρους πόλεμοι, 5) Τὸ σχίσμα τῶν Ἐκκλησιῶν . . . Σελ. 113—126

Κεφάλαιον Η΄.—Ἡ Μακεδονικὴ δυναστεία.—1) Οἱ βασιλεῖς τῆς Μακεδονικῆς δυναστείας, 2) Βασίλειος Α΄ ὁ Μακεδών, 3) Λέων ΣΤ΄ ὁ σοφός, 4) Κωνσταντῖνος Ζ΄ ὁ Πορφυρογέννητος καὶ Ῥωμανὸς Β΄, 5) Νικηφόρος Φωκᾶς, 6) Ἰωάννης Τζιμισκῆς, 7) Βασίλειος Β΄ ὁ Βουλγαροκτόνος, 8) Τὸ τέλος τῆς μακεδονικῆς δυναστείας . . . Σελ. 127—142

Κεφάλαιον Θ΄.—Υλική, ἠθικὴ καὶ πνευματικὴ κατάστασις τῆς Αὐτοκρατορίας κατὰ τὴν περίοδον τῆς ἀκμῆς αὐτῆς.—1) Τὸ κράτος. 2) Ἡ κοινωνικὴ κατάστασις, 3) Τὰ γράμματα, 4) Ἡ τέχνη (ἀρχιτεκτονική, ζωγραφικὴ, γλυπτικὴ), 5) Ἡ ἐπίδρασις τοῦ Βυζαντινοῦ πολιτισμοῦ . . . Σελ. 143—163

ΠΕΡΙΟΔΟΣ Γ΄.

Παρακμὴ καὶ πτώσις τῆς Ἑλλ. Αὐτοκρατορίας.

Κεφάλαιον Ι΄.—Ἡ Εὐρώπη κατὰ τὸν μεσαίωνα.—1) Τὰ βάρβαρα γερμανικὰ κράτη μέχρι τέλους τοῦ 8 αἰῶνος, 2) Τὸ φραγκικὸν κράτος, 3) Τὸ φραγκικὸν κράτος ἐπὶ Καρόλου τοῦ Μεγάλου, 4) Ἡ αὐτοκρατορία τοῦ Καρόλου καὶ ὁ παπισμός, 5) Ἡ διάλυσις τῆς αὐτοκρατορίας τοῦ Καρόλου καὶ τὰ ἐξ αὐτῆς προκύψαντα νέα κράτη, 6) Τὸ γερμανικὸν κράτος καὶ ἡ γερμανικὴ αὐτοκρατορία, 7) Ἡ Γαλλία, 8) Ἡ Ἰταλία, 9) Ἡ ἄλλη Εὐρώπη (τὰ Σκανδιναυικὰ κράτη, ἡ Ἀγγλία, ἡ Ἰσπανία, Σλαῦοι καὶ Οὐγγροι),

10) Ὁ βίος εἰς τὴν Εὐρώπην κατὰ τὸν μεσαίωνα (οἱ μεγάλοι φεουδάρχαι, οἱ ἱππῶται, οἱ χωρικοί, τὰ φεουδαλικά ἥθη, ἡ ἐκκλησία, αἱ πόλεις) . . . Σελ. 164—180

Κεφάλαιον ΙΑ΄.—Ἡ δυναστεία τῶν Δουκῶν καὶ Κομνηνῶν καὶ αἱ πρῶται σταυροφορίαι.—1) Οἱ Δοῦκαι καὶ οἱ Σελτζοῦκοι Τοῦρκοι, 2) Οἱ Κομνηνοί, 3) Ἀλέξιος Α΄, 3) Ἐπιδρομὴ τῶν Νορμανδῶν, 5) Ἡ πρώτη σταυροφορία, 9) Ἰωάννης καὶ Μανουὴλ Κομνηνοί, 5) Δεύτερα σταυροφορία, 8) Ἀλέξιος Β΄ καὶ Ἀνδρόνικος . . . Σελ. 181—196

Κεφάλαιον ΙΒ΄.—Οἱ Ἀγγελοι καὶ ἡ ἄλωσις τῆς Κων)πόλεως ὑπὸ τῶν Φράγκων.—1) Ἰσαάκιος Β΄. Ἀλέξιος Γ΄. 2) Ἡ τρίτη σταυροφορία, 3) Ἡ τετάρτη σταυροφορία, 4) Ἀλωσις τῆς Κων)πόλεως ὑπὸ τῶν Φράγκων . . . Σελ. 197—203

Κεφάλαιον ΙΓ΄.—Ἡ Φραγκοκρατορία.—1) Διανομὴ τῆς ἑλληνικῆς αὐτοκρατορίας, 2) Ἄ κατὰκτησις τῶν ἑλληνικῶν χωρῶν ὑπὸ τῶν Φράγκων. Σχηματισμὸς νέων ἑλληνικῶν κρατῶν (αἱ αὐτοκρατορίαι Κικαίας καὶ Τραπεζοῦντος, ἡ Θράκη, Μακεδονία, Θεσσαλία, Στερεὰ Ἑλλάς, ἡ Πελοπόννησος, αἱ νῆσοι), 3) κατάστασις τῆς Λατινικῆς αὐτοκρατορίας, 4) Τὰ ἑλληνικὰ κράτη μέχρι τῆς ἀνακτίσεως τῆς Κων)πόλεως, 5) Ἀνάκτησις τῆς Κων)πόλεως ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων, 6) Τὰ ἀποτελέσματα τῆς μεταξὺ Ἀνατολῆς καὶ Δύσεως ἐπικοινωνίας . . . Σελ. 204—215

Κεφάλαιον ΙΔ΄.—Οἱ Οἱ Παλαιολόγοι καὶ οἱ Ὀσμάνοι Τοῦρκοι.—1) Ἡ κατάστασις τοῦ κράτους ἐπὶ Μιχαὴλ Παλαιολόγου, 2) Οἱ διάδοχοι τοῦ Μιχαήλ, 3) Οἱ Ὀσμάνοι Τοῦρκοι, 4) Πρῶτοι ἀγῶνες τῶν Τοῦρκων ἐν τῇ Ἑλληνικῇ χερσονήσῳ, 5) Ὁ Ταμερλάνος. Ἀνακοπὴ τῆς προόδου τῶν Τοῦρκων, 6) Νέοι ἀγῶνες τῶν Τοῦρκων ἐν τῇ Ἑλληνικῇ χερσονήσῳ. Τελευταία ἀπέπειρα τῆς ἐνώσεως τῶν ἐκκλησιῶν. Οὐνναδῆς, Γεώργιος Καστριώτης, Κωνσταντῖνος Παλαιολόγος . . . Σελ. 216—220

Κεφάλαιον ΙΕ΄.—Τὰ γράμματα καὶ αἱ τέχναι ἐπὶ τῶν Κομνηνῶν καὶ Παλαιολόγων.—1) Ἡ ἀναγέννησις τῶν ἀρχαίων σπουδῶν, 2) Ἡ λογοτεχνικὴ ἀναγέννησις, 3) Ἡ δημώδης ποίησις, 4) Ἡ τέχνη (ἡ ἀρχιτεκτονικὴ, ἡ γραφικὴ, ἡ γλυπτικὴ). Σελ. 230—244

Κεφάλαιον ΙϚ΄.—Ἀλωσις τῆς Κων)πόλεως ὑπὸ τῶν Τοῦρκων.—1) Προπαρασκευαὶ καὶ δυνάμεις τῶν ἀντιπάλων. 2) Ἡ πολιορκία, 3) Ἡ ἄλωσις, 4) Τὸ ἐθνικὸν φρόνημα τοῦ ἑλληνοῦ λαοῦ . . . Σελ. 245—251

ΑΝΤΩΝΙΟΥ Ν ΧΩΡΑΦΑ

Γυμνασιάρχου τοῦ Θ' Γυμνασίου Ἀθηνῶν

ΠΛΗΡΕΣ ΣΥΣΤΗΜΑ ΙΣΤΟΡΙΑΣ

ΔΙΑ ΤΑ ΣΧΟΛΕΙΑ ΤΗΣ ΜΕΣΗΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΕΩΣ
ΕΓΚΕΚΡΙΜΕΝΟΝ ΥΠΟ ΤΟΥ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΟΥ ΣΥΜΒΟΥΛΙΟΥ

Α' ΔΙΑ ΤΑ ΕΛΛΗΝΙΚΑ ΣΧΟΛΕΙΑ

- Ἱστορία τῆς Ἀρχαίας Ἑλλάδος** διὰ τὴν α' τάξιν.
Ἑλληνικὴ Ἱστορία ἀπὸ τοῦ 3ου π. Χ. αἰῶνος μέχρι τῆς
ἀλώσεως τῆς Κων)πόλεως ὑπὸ τῶν Φράγκων διὰ τὴν β' τάξιν.
Ἑλληνικὴ Ἱστορία ἀπὸ τῆς ἀλώσεως τῆς Κ)πόλεως ὑπὸ
τῶν Φράγκων μέχρι τῶν καθ' ἡμᾶς χρόνων διὰ τὴν γ' τάξιν.

Β' ΔΙΑ ΤΑ ΓΥΜΝΑΣΙΑ

- Ἱστορία τῆς Ἀρχαίας Ἑλλάδος** διὰ τὴν α' τάξιν.
Ἱστορία Ἑλληνικῆ καὶ Ῥωμαϊκῆ διὰ τὴν β' τάξιν.
Ἱστορία τῆς Ἑλλ. Αὐτοκρατορίας διὰ τὴν γ' τάξιν.
Ἱστορία τῆς Νέας Ἑλλάδος (1453—1924) καὶ ἡ σύγ-
χρονος τῆς ὅλης Εὐρώπης διὰ τὴν δ' τάξιν.

Περίληψεις τῆς Ἱστορίας εἰς 7 τεύχη δι' ἐκάστην τάξιν
τοῦ Ἑλλ. Σχολείου καὶ Γυμνασίου.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΡΗΤΗΣ - Π.Τ.Δ.Ε
ΔΙΔΡΑΣΤΙΚΗ ΕΚΘΕΣΗ-ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΟ ΣΧΟΛΙΚΟΥ
ΜΟΥΣΕΙΑΚΟΥ ΥΛΙΚΟΥ (Δ.Ε.Σ.Μ.Υ.)
ΑΡΧΕΙΟ - ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΔΙΔΑΣΚΑΛΕΙΟΥ &
ΠΑΙΔ. ΑΚΑΔΗΜΙΑΣ ΗΡΑΚΛΕΙΟΥ (Α.-Β.Α.Κ.Η.)
ΑΡΙΘΜ. ΕΙΣΑΓ. .... 4207 .....
ΗΜΕΡ. ΕΙΣΑΓ. .... 7-4-2011 .....
ΤΑΣΙΝ. ΑΡΙΘ. ΔΕΩ. .... 438.3 x28 .....

